

3 1761 06981657 7

857

850

№ 428
191
И. 8. 59

БЪЛГАРСКОТО ОПЪЛЧЕНИЕ

ВЪ

ОСВОБОДИТЕЛНАТА РУССКО ТУРСКА ВОЙНА

1877—1878

Въспоменания на запасния подполковникъ

С. И. Кисовъ

СОФИЯ

Придворна Печатница Бр. Прошекови

1902

9
1

usb l. 8723

DR

573

KS

1902)

PROZ. 10 - R.

896457

Cerified Apr 30/6
KM.

Прѣдговоръ къмъ първото издание.

Признавамъ, че въспоменанията ми за дѣйствиата на 3-я дружина отъ българското опълчение сж расхвърлени, ~~не~~ ~~дотамъ~~ ~~систематизирани~~ и даже блѣдни. Нека читателя, обаче, бже снисходителенъ къмъ войника, който се е рѣшилъ да изложи своитѣ блѣжки съ языка на единъ простъ смъртенъ. Едно само вѣрвамъ, а то е, че съмъ постигналъ цѣльта си: да бже напълно искрененъ и правдивъ въ разказътъ си. Ако има пропуски и пробѣли, то нека се знае, че тѣ не сж умишленни. Ако има повторения, то тѣ ще ми се извинятъ съ това, че дѣйствително и въ събитията, които азъ описвамъ, сжществуваха такива повторения. Нека читателитѣ не търсятъ въ моитѣ въспоменания нѣкакви политически тенденции, защото азъ, дѣйствително, не съмъ ги ималъ при излаганието на тѣзи си въспоменания.

Прѣдговоръ къмъ второто издание.

Насърденъ отъ приемътъ, който се направи на „Въспоменанията ми за дѣйствиата на 3-я дружина, отъ българското опълчение“, както и по поводъ праздуванетоъ 25-лѣтието на шипченската отбрана, рѣшихъ да издамъ второ, илюстрирано, поправено и допълнено издание, което вече се отнася не само за дѣйствиата на 3-я дружина, но въобще за дѣйствиата на българското опълчение въ освободителната война.

Материялитѣ за допълнение на второто издание сѣ черпени отъ официални данни и отъ бѣлѣжкитѣ, които мнозина участници бѣха любезни да ми повѣрягъ.

София, Юлій 1902 год.

С. И. К.

Царь Освободитель Александръ II.

I.

— На пролѣтъ, навѣрно, ще имаме война съ Турция, казваха едни отъ офицеритѣ отъ кишиневския гарнизонъ, когато се издаде манифестъ за мобилизацията на една частъ отъ руската армия (2 Ноемврий 1876 г.).

— Не, война съ Турция нѣма да имаме, казваха други: мобилизацията се прави само да се сплаши Турция, за да бѣде по-отстъпчива.

— Ще виднѣмъ, какво ще бѣде, казваха трети, а сега вѣрното е това, че слѣдъ нѣколко дни, съ пристиганнето на запаснитѣ войници, ще трѣбва да се занимаваме усилено.

Слѣдъ мобилизацията казарменнитѣ помѣщения на 54-ий пѣхотний минский полкъ, расположенъ въ гр. Кишиневъ, се оказаха твърдѣ тѣсни, и за туй нѣколко роти се расположиха изъ града и околнитѣ села, въ числото на които роти попадна п 2-ра, въ която се числяхъ и азъ. Ротата се расположи въ Дурлешти, село бѣдно и мръсно, населено прѣимущественно съ власи. Войницитѣ се размѣстиха по 10—15 человекъ въ къща. Азъ живѣяхъ съ ротния си командиръ — поручикъ Пулло — въ една къща, състояща отъ двѣ тъмни и влажни стаи.

По-голямата частъ отъ денятъ прѣкарвахъ въ занятие съ войницитѣ — прѣимущественно съ запаснитѣ — и то когато не валише дъждъ, или снѣгъ, защото занятията ставаха подъ открито небе, при всичко, че времето бѣ твърдѣ студено. Повече отъ два мѣсеца азъ не бѣхъ ходилъ въ града, но пакъ особена тягостъ въ селото и не чувствувахъ; впрочемъ, нѣмаше кога и да я почувствувамъ, защото цѣль день бѣхъ заетъ съ войницитѣ, а по-голямата частъ отъ дългитѣ зимни ноци прѣкарвахъ въ четение. Едно само ме безпокоеше: ревматизмътъ ми, спечеленъ една година прѣди това въ Сърбско-Турската война, който силно започна да ме мъчи, види се благодарение на тъмната и влажна стая. По тѣзи само причина азъ очаквахъ съ нетърпѣние денятъ, въ който ще напустна селото, и този день дойде.

На 2 Априлий 1877 г., когато се върнахъ на квартирата си отъ утрѣнното занятие, ротния командиръ, който четеше едва що получената градска корресонденция, ме посрѣщна съ слѣдующитѣ думи: Поздравлявамъ ви съ новото ви назначение, и, съ тия думи, той ми подаде едно прѣдписаніе отъ полка, отъ горѣ на което бѣше написано: „Бързо“.

Азъ прочетохъ прѣдписаніето, отъ което узнахъ, че съмъ зачисленъ въ пѣшия на Негово Императорско Височество Николай Николаевичъ старшии, Главнокомандующия на дѣйствиющата армия, конвой. — Разбира се, че това назначение бѣше за мене неочакванъ приятенъ сюрпризъ; и за туй, безъ да губя врѣме, слѣдъ като изпълнихъ всичкитѣ формалности по службата: подаване рапортъ и явяване на началството си, азъ заминахъ, споредъ както се казваше въ прѣдписаніето, „незабавно“, за гр. Кишиневъ и то пѣша, защото, въ противенъ случай, трѣбваше или да пратя денщика си въ града за фаetonъ, или да чакамъ връщаніето отъ града на артелната ротна кола. Както въ първия, тѣй също и въ втория случай, трѣбваше да изгубя нѣколко часа, а може би и цѣль день, което азъ именно и избѣгвахъ. Азъ, както се казва, горѣхъ отъ нетърпѣние, часъ по-скоро да се науча нѣщо по-положително за моето назначаваніе въ пѣшия конвой. Въ прѣдписаніето се казваше още, да се явя на подполковникъ Капитина.

При всичко, че отъ с. Дурлешти до града имаше повече отъ два часа пхтъ, азъ не забѣлѣзахъ, кога пристигнахъ въ Кишиневъ.

— Въ пѣшия на Негово Императорско Височество конвой . . . казвахъ си азъ въ слухъ, вървѣйки по пхтя . . . Както и да е, азъ бѣхъ доволенъ, веселъ и щастливъ.

Въ Кишиневъ извъредно движеніе: улицитѣ прѣпълнени съ много и разнообразенъ народъ, и по-голѣмата часть военни. Между тѣзи послѣднитѣ се забѣлѣзваха офицери и войници, частитѣ на които не квартируваха въ Кишиневъ. Най-рѣзко се забѣлѣзваха между многочислената пѣстра тѣла, както по вънкашенъ изгледъ, тѣй и по възбудено състояние, иерусалимскитѣ дворяни — еврейтѣ, които току сновяха нагорѣ-надолу, а онѣзи, които се спираха на улицата, бѣха силно възбудени и силно жестикулираха съ рѣцѣ и глава, когато се разговаряха. — Та имаше и защо да бждатъ възбудени! Настоящото и

бъдещето имъ се усмихваше, като имъ обѣщаваше добра печалба: нѣкои отъ тѣхъ даже бѣха успѣли вече да направятъ добъръ гешефтъ А дребнитѣ търговци, разбира се, пакъ евреи, току посрѣщаха вървящитѣ по улицата офицери и имъ прѣдлагаха своитѣ стоки и услуги.

— Ваше високоблагородие! Азъ имамъ добри мушамы за дъждъ и банилци; много ефтино ще ви ги дамъ, викаха едни.

— Ваше благородие, имамъ единъ чифтъ добри походни, по поржъка направени, ботуши. Тамамъ за васъ, ваше благородие, и ефтници, настъживаха други.

— Ваше благородие, се прилѣиваше трети, купувамъ вѣхти дрѣхы, кревати, юргани, маси и др.

И всичкитѣ тия любители на гешефта до толкова безочливо се увираха, щото, до гдѣто ги не изхокашъ, не се махваха.

Съ пристигването си въ града, азъ отидохъ направо въ комендантското управление, което, впрочемъ, бѣше по пхтя ми, да питамъ, къдѣ е квартирата на подполковникъ Калитина, и отъ тамъ — направо у този послѣдния. Щомъ ординареца унт.-офицеръ, доложи за мене на подполковникъ Калитина, той ме прие въ кабинета си, гдѣто го сварихъ надъ цѣлъ купъ книжа: прикази, закони и инструкции. При влизаннето ми въ кабинета, подполковникъ Калитинъ стана отъ мѣстото си, а когато му отрапортувахъ, че се явявамъ по случай назначението ми въ негово распореджане, той ми подаде ръка съ чувство на собственото си достойнство, но мундирия си незакопча — нѣщо, което ми направи впечатление.

Подполковникъ Калитинъ, чедовѣкъ още младъ, на 34—35 години, ми направи впечатление на чедовѣкъ жлъченъ, нервозенъ и не съ малки претенции; но за туй пѣкъ цѣлата му фигура и движенията му показваха рѣшителность и смѣлость.

— Радвамъ се, че ще имамъ подъ моя команда офицери — българи, ми каза той. Азъ се надѣвамъ, че ще ми бъдете добъръ помощникъ въ трудната ми нова длъжность.

Слѣдъ това, той ми каза, че трѣбва да се прѣдставя на генералъ Столѣтова, а сутрѣ рано да се явя въ казармата на подолския полкъ. Съ това се свърши моето прѣдставление на подполковникъ Калитина, безъ да се науча нѣщо за пѣшия конвой.

Отъ квартирата на подполковникъ Калитина азъ отидохъ право у генералъ Столѣтова. За мое щастие, той се случи

у дома си и веднага ме прпе. Слѣдъ като му отрапортувахъ за назначението ми и казахъ чинътъ и фамилията си, генерала ми подаде ржка и любезно заговори съ мене. Той ме попита: отъ кждѣ съмъ родомъ, гдѣ съмъ се училъ и знаа ли турски, а когато му отговорихъ на послѣдния въпросъ утвърдително, той почна да се разговаря съ менъ турски. Оказа се, че генерала говореше тоя языкъ добрѣ и свободно, но само съ извѣстенъ акцентъ.

Генерала ми разказа, че пѣшия конвой на Негово Императорско Височество ще се сформирава отъ българскитѣ доброволци пристигнали отъ Румжния, Сърбия и България, които, той — генерала, вече билъ приелъ, прѣди три дена, и че въ този конвой щѣли да бждатъ зачислени всичкитѣ офицери — българи, които служатъ въ руската армия. На свършване генерала, както по прѣди и подполковникъ Калитинъ, изрази надежда, че ний българитѣ-офицери ще бждемъ добри помощници на своето началство.

— Отъ васъ, българитѣ, ще се изсква повече, отколкото отъ руситѣ, свърши той.

Отъ квартирата на генерала азъ излѣзохъ упоенъ отъ радостъ. Та имаше и защо да се радвамъ!

Пѣшия конвой ще се сформирава отъ българскитѣ доброволци. Значи, конвоя ще бжде основата на бждщата българска армия! мисляхъ си азъ. И съ това радостно настроение, азъ се опжихъ за квартирата на подпоручика Иванцки, мой другаръ, съ когото живѣяхъ на една квартира прѣди замиваннето ми въ село. Искахъ да се науча, да ли е свободна стаята, която азъ заемахъ по прѣди, за да се прибера пакъ въ нея, а слѣдъ туй мислѣхъ да отида да се срѣщна съ другаритѣ си — офицери Българи, за да сподѣли съ тѣхъ радостта си.

Подпоручика Иванцки не намѣрихъ дома, но стаята се оказа свободна. Азъ казахъ на денщика му, че ще донесатъ дрѣхитѣ, поряхахъ му да ги наредятъ въ стаята ми, и понеже бѣше врѣме за вечеря, отидохъ да вечерямъ. Гостинницата бѣ прѣпълнена, прѣимущественно съ офицери, между които азъ съгледахъ на една маса поручицитѣ Филова и Шиварова, родомъ българи.

— А . . а, Кисовъ, какво чудо се е случило та си напуста налъ топлата селска квартира?! извикаха тѣ едногласно, като ми направиха мѣсто до тѣхъ.

Азъ не губяхъ време и, безъ да имъ отговарямъ на въпроситѣ: „кога дойде, гдѣ се спрѣ, и защо си въ парадна форма“ запитахъ ги, явявали ли сж се на началството?

— На кое началство? ме запитаха тѣ въ недоумѣние.

Оказа се, че тѣ не само не бѣха се явявали, но и прѣдписанне за това не бѣха получвали: тѣ се числяха въ други полкъ. Тогава азъ имъ разказахъ за назначението ми въ пѣшия конвой, за явяването ми на подполковникъ Калитина и генералъ Столѣтова и за формируваннето на пѣшия конвой отъ български доброволци. — Радостта на другаритѣ ми бѣше безмърна. Поручикъ Филовъ не се сдържа отъ да не удари по масата и да извика: „живѣемъ“! — Той си имаше тая привчка, съ която изражаваше избитъка на радостнитѣ си чувства. Въ това време при насъ дойде поручикъ Мавродиновъ.

— „Винъ патронъ“! скомандува поручикъ Филовъ съ веселъ смѣхъ, като потуна по рамото поручика.

— Лесно е да се смѣешъ, но и ти да бѣше на мое мѣсто навѣрно щѣше да изгърмишъ, като чуеше командата, отговори Мавродиновъ сконфузено.

Работата се състояла въ това: поручикъ Мавродиновъ, назначенъ началникъ на почетния караулъ при особата на Негово Императорско Височество, бплъ поканенъ на общата трапеза — на обѣдъ. Когато обѣда се свършилъ, Негово Императорско Височество скомандувалъ съ високъ гласъ: „винъ патронъ“! Всичкитѣ офицери по командата бръкнали изведнѣжъ въ джебоветѣ си. Поручикъ Мавродиновъ, като чулъ командата и видѣлъ, че всичкитѣ офицери я изпълняватъ, безъ да заблѣжи, че офицеритѣ пзваждатъ отъ джебоветѣ си портъсигаритѣ си, извадилъ револвера отъ кобура си и го взелъ на изготовка, и само когато сѣдевшия до него офицеръ му пошепналъ на ухото, той скрилъ револвера. Това обстоятелство, впрочемъ, не избѣгнало отъ прозорливия погледъ на княза.

Бѣше срѣдъ нощъ, когато азъ се завърнахъ на квартирати си, Поручикъ Иванцки още не спѣше и чакаше моето идване. Той много се зарадва, за гдѣто се върнахъ пакъ въ града, а още повече за моето назначение въ пѣшия конвой. Слѣдъ като си поприказахме за новитѣ впечатления и прѣдстоящата война, азъ отидохъ въ стаята да си легна, понеже на другия день трѣбваше да стана рано. Моя депшикъ Лилитка бѣше ми вече наредилъ стаята, а цѣлата на-

редба се състоеше въ слѣдующето: въ единия ягълъ на стаята ми — вѣхтия, на почекъ кушенъ, креватъ, върху кревата голѣмъ напълненъ съ слама чувалъ, покритъ съ бѣлъ чаршафъ, а връзъ чаршафа тънъкъ вълненъ, отъ твърдѣ просто качество, юрганъ, до кревата една малка небоядисана маса, а до нея — двѣ дъсчени столчета, сжщо небоядисани. На масата наредени: чаша съ подстаканникъ за чай, тенекиена захарница съ ключъ и една четка за дрѣхи. Въ другия ягълъ на стаята ми се красуваше съндъкъ, сжщо дървенъ, но боядисанъ съ червена боя и обкованъ съ тасма отъ тънко тенеке. На стѣната окачена мушамата, а до съндъка на едното отъ столчетата бѣше туренъ единственния пай-цѣненъ прѣдмѣтъ — самовара. Цѣненъ, казвамъ, за това, защото твърдѣ често обѣда и вечерята прѣкарвахъ само съ него . . . впрочемъ, друго-яче и неможеше да бжде. ✕

Една година прѣди това, съ височайши приказъ бѣхъ произведенъ въ първи офицерски чинъ. При производството получехъ опрѣдѣлената за обмундирувание сума, съ която си направихъ всичко нужно и си набавихъ най-потрѣбнитѣ нѣща. На 8-й Юний, сжщата година, азъ замिжахъ за Сърбия, като распродадохъ всичкия си имотъ, не excluding и офицерската си униформа, която прѣди единъ мѣсець бѣхъ облѣкалъ. Изваденитѣ, отъ продажбата на вѣщитѣ ми пари, ми послужиха за пътни разноски до Сърбия и за прѣхрана, а когато се завърнахъ отъ Сърбия всичкия ми имотъ бѣше на гърбътъ ми, а именно: сръбска куртка-мундиръ, панталони, единъ чифтъ чизми, сръбска шапка и шинель; а въ джобътъ нито счушена пара. Слѣдъ това не бѣ чудно, че прѣпълнената ми съ имотъ стая кѣнтеше, когато се говорѣше въ нея.

Отдавна бѣше минало срѣдъ нощъ, но азъ никакъ не можехъ да заспя. Въ главата ми се тѣлияха всевъзможни мисли и въспоменания. Припомнихъ си, съ какъвъ ентузиазмъ, съ какви надѣжди, съ каква вѣра въ пълния успѣхъ се впуснахме ние прѣди нѣколко мѣсеца къмъ Сърбия, а отъ тамъ — за България, за да се срѣщнемъ съ вѣковния ни врагъ — турчинътъ. Припомнихъ си несполуката и нашето разочарование и неволно се замислихъ. . . . Но махнете се тъмни мисли! . . . Слѣдъ това, мислитѣ ми — мрачнитѣ ми мисли — отстъпиха мѣсто на новитѣ ми впечатления прѣзъ деньтъ. Пѣший конвой, българска армия и свободна България! И като започнахъ да правя въз-

душни палати, азъ дадохъ пълна воля на фантазията си, която ме понесе на въздушнитѣ си крила татъкъ далеко, задъ тихия бѣлъ Дунавъ, по грандиозната и величественна Стара Планина и триндафилвата градина — въ свободна България! Азъ виждахъ, мисленно, радостта на народа, виждахъ да се развѣва българското знаме надъ старата българска столица, В. Търново, любвахъ се най-насетнѣ на храбрата българска войска, украсена съ знаковетѣ за храбростъ, за юначество, показано въ боеветѣ съ противника. . . .

На 3 Априлий — рано въ 7³/₄ часа сутрѣнта — азъ бѣхъ на опрѣдѣленото отъ подполковникъ Калитина мѣсто — въ казармитѣ на подолския полкъ. Съ влизанието си въ двора на казармата, азъ забѣлѣзахъ въ него извънредно движение: дворътъ бѣше прѣпълненъ съ доброволци — българи. Но прѣди да продължа. — считамъ за неизлишно да се повърна нѣколко мѣсеца назадъ и да кажа нѣколко думи за българскитѣ доброволци.

Въ Сръбско-Турската война, прѣзъ 1876 год., въ Сърбия бѣше организиранъ български доброволчески отрядъ, състоящъ се отъ 2 батальона българи и 2 батальона старо-сърбиянци и черногорци, командуванъ отъ руски офицери. Слѣдъ прѣмирнето между воюющитѣ, този български отрядъ бѣше отведенъ на зимни квартири въ гр. Крагуевацъ, перспектива не съвсѣмъ привлекателна, още повече, че братята сърби не съвсѣмъ братски чувства питаеха къмъ българскитѣ доброволци, които рамо до рамо съ сръбскитѣ войници, като имъ показваха примѣръ отъ храбростъ и самоотвърженостъ, юнашки се биха съ общия ни врагъ — турчинътъ.

Щомъ отряда пристигна въ Крагуевацъ, началството обяви на добровоцитѣ, че сж разрѣшени отпуски, а тѣй сжщо и уволнения отъ сръбската служба, и за туй, който отъ доброволцитѣ пожелае да се възползува отъ казаното разрѣшение, трѣбва: офицеритѣ да подадатъ рапортъ, а доброволцитѣ устно да заявятъ.

Извѣстието за пригответенето на Русия за война съ Турция привлече закаленитѣ въ биткитѣ съ турцитѣ бойци — и за туй една голѣма часть отъ доброволцитѣ се възползуваха отъ това разрѣшение. Едни отъ тѣхъ замнаха за Русия, прѣимущественно въ южнитѣ градове — Кишиневъ, Одесса, Бендеръ, Аккерманъ и др., другата — останаха въ гостоприемната

Румжния, и всички да чакатъ, когато рускитѣ войски тръгнатъ за къмъ Дунава, за да се присъединятъ къмъ тѣхъ, както това е бивало и други пжтъ, когато Руссия е воювала съ Турция ¹⁾. Тѣзи доброволци, заедно съ руския кадръ, и послужиха като кадръ за пѣшния на Негово Императорско Височество конвой. По-голтмата часть отъ българския доброволчески отрядъ, обаче, остана въ Сърбия, но повечето отъ офицеритѣ напустнаха сръбската служба и азъ съ тѣхъ заедно се завърнахъ въ Руссия — въ Кишиневъ, и си постъжихъ въ полка, въ който се числяхъ.

Тия доброволци, които бѣха дошли въ Кишиневъ, сж биле лишени отъ всѣкакви срдства за прѣхрана и за туй сж имали голтма нужда отъ материялна помощъ. Тая помощъ се явила отъ страна на Кишиневския исправникъ Иванъ Степановичъ Ивановъ, родомъ българинъ. Благодарение именно на него, около хиляда души доброволци биле размѣстени по ханицата и на частни квартири. На най-бѣднитѣ отъ тѣхъ се отпущало по 20 копейки на день. Раздадено имъ било облѣкло отъ онова, опрѣдѣлено за испращание въ Сърбия. Материялнитѣ срдства, съ които разполагалъ Г-нъ Ивановъ, обаче, сж истощавали, макаръ и да постъживали значителни сумми, ту отъ концерти, ту отъ любителски спектакли, и г-нъ Ивановъ навѣрно е щѣлъ да обяви на доброволцитѣ да се разотидатъ, ако не го е поддържала надѣждата, че войната съ Турция е неизбежна. И той задържалъ тия доброволци въ Кишиневъ, при всичко че началникъ штаба на армията, генералъ Непокойчички, лично му билъ казалъ, че намира за неудобно да приеме тия хора въ вѣденнето на штаба.

— При това, тия хора не ще ни сж нужни за въ бждше, въ случай, че се обяви война на Турция. Вий смѣло можете да имъ прѣдложите да се разотидатъ, казалъ генералъ Непокойчички.

Но И. С. Ивановъ, увѣренъ, че тия хора, изобщо добрѣ запознати съ мѣсноститѣ въ България, ще бждатъ полезни, въ случай на война съ Турция, не имъ казалъ да се разотидатъ. И наистина, още въ Ноемврий м-ць 1876 год., когато дошелъ въ Кишиневъ генералъ Столѣтовъ, който, въ това врѣме, състоялъ въ распореджаннето на Великия Князь Главнокомандующия, казалъ, подъ секретъ на И. С. Иванова, че е възможно

¹⁾ Подъ Севастополь, прѣвъ 1854-55 год., отрядъ отъ български волонтери е вземалъ участие въ боеветѣ.

да се организира българско Опълчение, на което въ такъв случай, генералъ Столѣтовъ щѣлъ да бѣде назначенъ за началникъ. Освѣнъ това и Иванъ Сергѣевичъ Аксаковъ билъ писалъ на г-на Иванова, подъ никакъвъ прѣдлогъ, да не распуща доброволцитѣ, като за издържанието имъ испратилъ 2,000 рубли и обѣщаль да испрати форменно облѣкло и въоружение, въ случай че се обяви война на Турция.

Най-послѣ, на 30 Мартъ, генералъ Столѣтовъ съобщилъ на И. С. Иванова, че войната е вече рѣшена и скоро ще се обяви, като го помолилъ, да свика на другия день всичкитѣ доброволци въ ерменското подворне, за да му ги прѣдаде по списъкъ.

На 31 Мартъ сутринята биле събрани, на опрѣдленото мѣсто, всичкитѣ доброволци, на брой 700 души, и г-нъ Ивановъ, като ги поздравилъ съ прѣдстоящия, въ скоро врѣме, походъ въ роднитѣ мѣста, обявилъ имъ, че тѣ отъ днесъ постѣпватъ подъ командата на генералъ Столѣтова, като началникъ на бѣдѣщето българско Опълчение.

Доброволцитѣ съ голѣмъ вѣсторгъ посрѣщнали това съобщение и огласили подворнето съ сърдечнитѣ викове „ура“, „да живѣе русския Царъ“ и „майка Руссия“! Слѣдъ това дошелъ генералъ Столѣтовъ, когото доброволцитѣ вѣстърженно привѣтствували.

Тѣзи, именно, доброволци пълниха двора на казармата на подолския полкъ. Тѣ бѣха облѣчени въ най-разнообразни костюми, като се започне отъ потури, опници и калнакъ, едва ли не до фракъ, капела и чанта. — У нѣкой отъ тѣхъ дрѣхитѣ бѣха съвсѣмъ нови и чисти, но за туй у повечето — бѣха отъ съмнителна чистота и здравина.

Едни отъ доброволцитѣ сновяха изъ двора, други пъкъ, събрани на купчини, си приказваха и се смѣяха, а трети се бѣха събрали при гимнастиката, по която нѣкои отъ тѣхъ, твърдѣ легко се катеряха, а по-тежичкитѣ, съ своитѣ непохватни движения, възбуждаха смѣхъ и шепи отъ страна на другитѣ доброволци. Щомъ влѣзохъ въ двора, доброволцитѣ замълчаха и даже онѣзи, които се бѣха покатерили по гимнастиката, слѣзоха отъ нея и всички застанаха мирно. Мнозина отъ тѣхъ познавахъ още отъ Сърбия. По между имъ азъ забѣлѣзахъ нѣколко, които служеха въ командуваната отъ мене рота. Азъ се сирѣхъ при одного отъ тѣхъ и моментално се видѣхъ заобиколенъ отъ множеството.

— Кога ще бъдемъ приети на служба и обмундирувани, ще има ли война съ Турция? и пр. — Тъзи бѣха въпроситѣ, които се чуваха отъ всѣкъдѣ.

Въ двора забѣлѣзахъ много съндѣци и денкове отъ разни форми и величини, види се, съ въоръжение и обмундируване.

Въ 8 часа въ казармитѣ се събраха нѣколко офицери отъ разни части, а най-послѣ дойде и подполковникъ Калитинъ. Съ пристиганнето на този послѣдния, пристъпи се къмъ обмундируване на доброволцитѣ, и за тѣзи цѣль се развързаха денковетѣ и раствориа съндѣцитѣ съ въоръжението и снаряженето, и започнаха да се раздаватъ по ротитѣ, — работа твърдѣ бавна и отегчителна, — при всячко това, тя се извърши тѣй редовно и бързо, щото на втория денъ доброволцитѣ, напълно обмундирувани и въоръжени, излѣзоа на учение.

Отъ всичкитѣ доброволци се организираха 3 дружини. по двѣ роты въ всѣка. За командири на дружинитѣ се назначиха: на 1-ва дружина подполковникъ Куртъяновъ, за 2-а дружина майоръ Рѣдкинъ и за 3-я дружина подполковникъ Калитинъ.

Всичкитѣ прѣдмѣти за обмундируване, снаряжение и въоръжение бѣха испратени за пѣшия конвой отъ Славянския Благотворителенъ Комитетъ ¹⁾. Тѣ състояха: А) обмундируване: 1) твърдѣ красивъ двубортенъ отъ тъмно зелено сукно мундиръ, нарѣченъ по-послѣ „българка“, съ прѣгъзната яка, безъ талия, съ хлястикъ отъ отзадѣ, съ джебове отъ странитѣ и съ мѣдни копчета. Освѣнъ съ красотата си, „българката“ се отличаваше и съ това прѣвимущество, че не стягаше ненавиканлия къмъ стегната военна униформа доброволецъ; 2) панталони, сжио отъ тъмно зелено сукно, безъ канти и кѣси — за въ ботуши; 3) калпакъ, отъ черна агнешка кожа, съ дѣно отъ зелено сукно, а вмѣсто кокарда бронзовъ кръстъ; ботуши съ дълги канчеви и 5) шинель отъ сиво сукно; освѣнъ това,

¹⁾ Щомъ се отвори войната между Сърбия и Турция, въ Сърбия започнаха да се стичатъ отъ всичкитѣ страни младежи — българи, за да взематъ участие въ борбата противъ нашия вѣковенъ врагъ. Тукъ се бѣха събрали и българскитѣ войводи: Навайнотъ, Илиу, Цеко, Желю и Филинъ Тотю, които бѣха организирани отдѣлни чети. Но послѣ, отъ Русия пристигнаха българитѣ: генералъ Кишелски, подполковникъ Кисяковъ и Н. Ивановъ съ пълномощие отъ Славянския Комитетъ да дѣйствуватъ прѣдъ сръбското правителство за да се разрѣши организирането на единъ български отрядъ, състоящъ отъ 40,000 души, който отрядъ да проникне въ България. Въоръженето, снаряженето и обмундируването на отряда щѣше да бжде за сметка на Славянския Благотворит. Комитетъ. Сръбското правителство испървономъ се съгласи, но подиръ отказа. Пригответитѣ отъ Сл. Комитетъ прѣдмѣти за въоръжение и пр. останаха и се дадоа на българското огълчение.

раздадоха се на всеки доброволец по една риза, бѣли гащи, навуша и пешкири; Б) Снаряжение: 1) двѣ кожени поясни подсумки, 2) двѣ торби за вѣщитѣ, сухаритѣ и патронитѣ, и 3) манерка за вода и готвяние ястие, и В) Вѣоржение: 1) пушка „Шаспо“, съ тесакъ вмѣсто щикъ, и 2) патрони съ книжни гилзи.

Доброволцитѣ бѣха прикомандирувани за продоволствие къмъ пѣшитѣ мѣстни полкове и получаваха увеличенъ окладъ.

Щомъ се обмундируваха и вѣоржиха доброволцитѣ, незабавно се пристъпи къмъ успешни занятия — толкова повече, че очаквахме пристигването на Императора. Програмата за обучението на доброволцитѣ бѣше за сега най-кратка, а именно: ружейни приеми, поврати, отдаване честь, маршировка по взводно и ротно и церемонияленъ маршъ. Особенно се обръщаше внимание на церемониялния маршъ. Всеко учение, т. е., прѣдъ обѣдъ и послѣ обѣдъ, обязательно се свършваше съ пропускане доброволцитѣ по нѣколко пѣти церемонияленъ маршъ. Никакви словесни занятия съ доброволцитѣ не се произвеждаха, освѣнъ титулуването на прямото си началство и Императорската фамилия.

При всичко, че повечето отъ доброволцитѣ бѣха запознати съ пушката, т. е. знаяха да правятъ ружейни приеми, да стрѣлятъ, до нейдѣ какъ да я пазятъ, знаяха да марширватъ, понеже повечето отъ тѣхъ бѣха въ Сърбия, гдѣто и вземаха горѣщо участие въ биткитѣ, но имаше още много да се желае въ това отношение. Освѣнъ това, всеки день пристигаха отъ влашката Бесарабия и други краища по нѣколко доброволци, които незабавно се зачисляваха въ пѣшия конвой и, слѣдъ като се обмундируваха и се вѣорждаваха, въ сжщия день влизаха въ строя.

Учителитѣ — офицери и унтеръ-офицери, съ голѣма енергия се заловиха за работа: да учатъ своитѣ вѣспитанници — доброволцитѣ. Първитѣ изведнѣжъ обикнаха своитѣ усърдни и разбрани ученици, а вторитѣ се побратимиха съ послѣднитѣ. Честитѣ разкази за турекитѣ звѣрства, извършвани надъ българския народъ, още повече дѣйствуваха на добродушната и състрадателна руска натура. Доброволцитѣ пѣкъ, които съ обичъ и почитание се отнасяха къмъ своитѣ учители, отъ своя страна, съ голѣмо усърдие и трудъ се стараяха да научатъ онова, което имъ показваха. Учението се продължаваше отъ

зори до пладнѣ — 12 часа, и отъ два часа, слѣдъ обѣдъ, до мръкване. При всичко, че доброволцитѣ не бѣха навикнали къмъ такъвъ усиленъ и еднообразенъ трудъ, тѣ съ голѣмо прилежание и търпѣние прѣкарваха цѣлия денъ въ новото си занятие. Въ часоветѣ за почивка и въ празнични дни едни отъ доброволцитѣ се съббраха на купчини и изучаваха имената на началството си, други правяха ружейни приеми, трети маршируваха, четвърти се катеряха по гимнастиката и т. н. Слѣдъ такова съ присърдце занятие, не е удивително, че доброволцитѣ показаха извънреденъ успѣхъ: къмъ денъ за смотра тѣ имаха изгледъ на стари войници.

Очакваше се пристигването на Императора Александръ II въ Кишиневъ. На 12 Априлъ 1877 г. още отъ сутринята улицитѣ се пълняха съ многочисленъ народъ, който отиваше на обширното поле на сѣверо-источната частъ на градътъ — площадь „Ришкановка“, за гдѣто се отведе и войската отъ кишиневския гарнизонъ и се построи въ двѣ линии — пѣхотата въ първата, а артилерията и кавалерията въ втората линия, за прѣдстоящия императорски смотръ. И еднитѣ и другитѣ очакваха прѣдстоящото обявяване война на Турция. Слѣдъ 56-й и. житомирски полкъ бѣше построенъ пѣшия на Негово Императорско Височество Главнокомандующия на дѣйствующата армия конвой, въ двувзводни колони. Доброволцитѣ отъ пѣшия конвой имаха извънредно добъръ войнишки изгледъ: „стойка“ и „виправка“ добри, лица весели и засмѣни, а красивия имъ мундиръ, „българката“, и черния съ зелено дѣно калпакъ имъ придаваха още по-добъръ войнишки изгледъ. Началството, като гледаше своитѣ еднородни ученици, бѣше увѣрено, че тѣзи балкански левове нѣма да отстѣпятъ на сѣвернитѣ орли. Наистина, учители и ученици, увѣрени въ цѣлния успѣхъ на прѣдстоящия смотръ, съ нетърпѣние очакваха идването на Императора, още повече, че войскитѣ отдавна бѣха построени и изравнени по жалоньоритѣ. Най-послѣ, въ 10 часа сутрентя, даде се условния знакъ, отъ поставенитѣ за тѣзи цѣль войници, за идването на Височайшия инспекторъ — Царя.

Раздаде се командата „смърно, жалоньори по своимъ мѣстамъ“ и пр., която команда, като ехо се разнесе по обширното поле, покрито съ войски отъ всичкитѣ родове оржжия. Въдвори се мъртва тишина. Само тукъ тамъ още се виждаха адютанти и ординарци да прѣпускатъ конетѣ си, но скоро и тѣ заеха

мѣстата си. Слѣдъ това цѣлата неподвижна отъ хора стѣна се прѣобърна въ внимание: всѣки съ усилено биене на сърдцето си, очакваше появяването на Императора, всѣки искаше да види Царския ликъ и да чуе думата Му. Особно съ голѣмо нетърпѣние чакаха българскитѣ доброволци: тѣ знаяха, че отъ думата на Царя зависеше съдбата на милото имъ отечество, — съдбата на България.

— На плечо! по полкамъ на караулъ! се раздаде изново командата, а слѣдъ нея музиката на дѣсния флангъ засвири.

— Здравое дѣти! поздрави Царя конвойцитѣ.

— Здравье желяемъ, Ваше Императорско Величество! отговориха послѣднитѣ грѣмогласно, а слѣдъ това завикаха „ура“ и музиката засвири „Коль Славенъ“. Срѣщу дѣсния флангъ на пѣшия конвой Императора посирѣ коньтъ си и съ весела усмивка се обърна къмъ Негово Императорско Височество съ нѣкакъвъ си въпросъ, а слѣдъ отговора на този послѣдния, Царя каза: „молодцами выглядываютъ“, пусти коня си ходомъ и като пронизваше съ погледа си доброволцитѣ, поздрави ги съ сжщитѣ думи.

Продължителнитѣ френетически „ура“, които цѣпяха въздуха бѣха отговора на Царското поздравление.

— Малодцами стойте! извика още веднѣжъ съ весела усмивка Императора и замина къмъ лѣвия флангъ, послѣдванъ отъ цѣлъ батальонъ — свита.

Българскитѣ доброволци направиха добро впечатление на Императора и на свитата му. Мнозина отъ генералитѣ възклицаваха: „какіе молодцы!“ Един отъ тѣхъ сравняваха доброволцитѣ съ казацитѣ, черкезитѣ и гвардейцитѣ. Доброволцитѣ и учителитѣ сияеха отъ радостъ и въсторгъ, но още не бързаха да искажатъ своята радостъ, защото прѣдстоеше най-главното — церемониалния маршъ.

— А какво ли ще бжде, ако се оскандалимъ на церемониалния маршъ, неволно си помислихъ азъ, и тѣзи мисль се четеше въ очитѣ на всичкитѣ офицери отъ пѣшия конвой. Само доброволцитѣ, засмѣни, както се казва, до уши, съ дигната глава на горѣ, гледаха право въ очитѣ своитѣ учители, като че искаха да имъ кажатъ: „небойте се, нѣма да се по-сраимъ . . .“

Слѣдъ като обиколи всичкитѣ войски, Императора съ свитата си отиде въ центра на площадъта, спрѣ се прѣдъ фронта

на войскитѣ и слѣзе отъ коня. Сжщото направиха и всичкитѣ членове отъ Царската свита.

Даде се команда, всичкитѣ офицери да се събератъ при Императора. Офицеритѣ се събраха и се построиха въ кръгъ, въ центра на който се намираше Царя съ свитата си и духовенството, съ прѣосвещенний Павелъ на чело. Тогава излѣзе напрѣдъ прѣосвещенний Павелъ, въ пълното си епископско облѣчение, и отвори подадения му отъ Императора пакетъ. Удариха барабанитѣ „за молитва“ и по командата, войницитѣ си снеха шапкитѣ. Присѣтствуващия народъ направи сжщото. Следъ това, прѣосвящения, обърнатъ къмъ войскитѣ, отчетливо и съ ясенъ гласъ прочете Височайшия Манифестъ за обявяване война на Турция. Тържественнитѣ слова на тоя Господарствененъ актъ бѣха изслушани съ благоговѣйно мълчание, което се не прѣкъсна и следъ свършване на четението.

Това неочаквано въ Кишиневъ събитие, и при такава тържествена обстановка, произведе на всички силно впечатление. Подиръ прочитанието на манифеста, започна се молебенъ. Най-напрѣдъ се зачу пѣнието: „Христосъ Воскресе изъ мъртвихъ“, послѣ това биде пѣнто три пѣти „Съ нами Богъ! Разумѣйте язици и покоряйте се, яко съ нами Богъ!“ А когато бѣше произнесено: „Приклоните колѣна, Господу помолмися“, Негово Императорско Величество грѣмогласно искомаандува: „Батальони на колѣни!“ По командата на Царя неговитѣ войски тихо колѣничиха. Само знамената високо се развѣваха надъ главитѣ имъ. Следъ като се провъзгласи „многолѣтне“ за Царя, за Царицата и пр., прѣосвященный Павелъ излѣзе напрѣдъ съ навѣтственно благословение на три страни и поръсп войскитѣ съ вода. Негово Императорско Величество, като се обърна къмъ брата си, силно го пригърна и нѣколко пѣти го цѣлуна. Главнокомандующия благоговѣйно цѣлуна ржката на Царя.

Следъ молебена прѣосвященный Павелъ каза дълбоко почувствено слово, като благослови Негово Императорско Височество Главнокомандующия, съ иконата Св. Спасъ, а войската, въ лицето на нейния прѣдставитель Генералъ Драгомирова, началника на 14-а п. дивизия, съ иконата Св. Богородица. Ето и самото слово:

„Единъ ти, съ своя вѣренъ народъ, възлюби погазенитѣ съ петата на исяма Християнски народи и не само съ думи,

но съ „дѣло“ и съ „истина“. Твоя царственъ гласъ, въ всичкитѣ дни на Твоето царуване, непрѣстанно се възвишава за защита на угнетенитѣ. Не отколѣ Твоето държавно слово стана велико дѣло на любовъ къмъ тѣхъ: То спрѣ кръвопролитнето и избави отъ съвършено погубване на наполовина раскъса-

Н. И. В. Николай Николаевичъ, Главнокомандующий на дѣйствующата армия.

ната Сърбия. Сега Ти съ Августѣйшиятъ си синъ — съ Твоя наследникъ, идишъ къмъ насъ, на прѣдѣла на руското Царство, къмъ прѣдѣлитѣ на поробившия нашитѣ по вѣра и кръвь братия, идишъ на мѣстото на сърѣдоточието на Твоето

храбро войнство, за ново още по-велико дѣло „любви“ къмъ поробения . . . Ти идишь къмъ насъ, за да заповѣдашь на Твоитѣ войски, ако не съвсѣмъ да унищожатъ, то съкрушително да расклатятъ отъ самитѣ основи вратата на ада, която горделиво се нарича Висока блистателна порта и съ скъпата руска кръвь да искупншь, съ огнь и мечъ да избавишь поробенитѣ отъ жестокия тиранинъ, да ги избавишь отъ животъ, пѣленъ съ адски мъчения, да исцѣришь тѣхнитѣ рани, да вдѣхнешъ въ тѣхъ новъ животъ и да имъ подаришь челоуѣчески правдини.

„Благословенъ Грядий во име Господне“ русскій Царь, православенъ Царь, правдивъ и кроткъ отъ Бога назель Царь.

Царя на Царетѣ е увѣнчалъ твоята любовъ къмъ Руссия съ неувадаемия вѣнецъ на твоята мирна слава, съ вожделенния успѣхъ на твоитѣ велики прѣобразования и дѣла за благого на народа. Царя на Царетѣ, който явно за всички Те пази, като зѣницата на окото и който те опази, като най-обичния отъ всичкитѣ свои помазанници и то въ най-опаснитѣ минути на твоя животъ, очевидно, за велики дѣла, — нека Той да увѣнчае твоята глава съ новъ вѣнецъ отъ слава, съ вѣнецъ подобно на оня на Твоя Августѣйши чичо, освободителя на Европа, благословенния Александръ, нека да увѣнчае и Тебѣ съ вѣнецътъ на Освободителя на угнетенитѣ християнски народи! Да ти помогне Той да извършишь за тѣхно добро всичко, каквото желае да извърши Твоята благородна любяща душа и да ти даде радостъта дълги години, до старостъ по-дълбока, отъ оная на Твоя Августейши чичо и приятель, Императора Вилхелма, да се утѣшавашъ съ щастнето на облагодѣтелствуванитѣ отъ Тебѣ народи и съ заслужената си слава.

Благочестивий Господарю! Жребия за войната е вече хвърленъ. Като баща на татковината, измоли благословението Божие и дай бащинското си благословение на Твоитѣ славни войски, които винаги сж биле готови, по Твоята заповѣдь, да защитятъ всѣко свято и право дѣло. Осѣнени отъ небеснитѣ и земни благословения, прѣдвождани отъ тѣхния доблестенъ вѣсторженно любимъ Вождь, отъ Августѣйшия Твой братъ, дано тѣ, — Твоитѣ войски, те зарадватъ съ подвизитѣ си и съ славнитѣ побѣди, както до днесъ сж те радвали съ тѣхния прѣвѣскоденъ воиншки духъ, съ порядъка и благочинието си, и въ побѣдното си шествие, дано да минатъ и онзи прѣдѣлъ, до

който, въ началото на своето царуване, достигна Славния Вашъ родителъ, Императоръ Николай, който прѣдписа на Портата миръ въ Одринъ, Отъ блѣсака на подвизитѣ и побѣдитѣ на твоитѣ войски нека да се затъмни мѣсеца и да заблести, като слънцето, Христовия кръстъ“. Слѣдъ това, Императора и свитата Му се качиха на конетѣ.

Царя даде знакъ, че ще говори.

Въдвори се мъртва тишина, такава тишина, щото, ако чловѣкъ си затвореше очитѣ, неволно би си помислилъ, че се намира въ нѣкоя пустиня, гдѣто наоколо му не се намира нито едно живо същество. Даже конетѣ, тѣзи благородни животни, като че чувствуваха важността и тържествеността на минутата и стояха мирно. Съ напрѣгнато внимание и съ силно биение на сърдцето окржавшитѣ Императора очакваха да чуютъ думата Му. Най-послѣ ето Царя се повдигна на стрѣмената и съ острия си погледъ прониза окржавшитѣ го; по сега веселата усмивка бѣше изчезвала отъ лицето Му; напротивъ, заблѣзваше се угриженостъ, замисленостъ и тревога. Съ растреперенъ гласъ, гласъ, който идеше отъ дълбочината на сърдцето Му, Императора започна да говори.

Рѣчьта Му, бѣше ясна и прочувствувана. Между другото, Той повтори казаното въ манифеста, че всѣкитѣ Му старания, да се избѣгне кръвопролитието останали напраздно и за туй, за запазване честта на руското оръжие и достолѣпнието на Русия, Той обявява война на Турция за защита на поробенитѣ славяни. — Гласътъ на Императора въ края на рѣчьта започна да се прѣкъсва, а когато произнесе думитѣ: „обявявамъ война на Турция“, Той истерически заплака. Сълзитѣ, като порой бликнаха изъ очитѣ Му и оросяваха посрѣбренитѣ Му мустаци. Царя се силеше още да говори, но отъ силно вълнение и отъ сълзи неможа да продължи. Окржавшитѣ Царя офицери бѣха трогнати отъ рѣчьта Му: очитѣ на всѣкитѣ се прѣпълниха съ сълзи и между тѣхъ се чуваха хълцания. Чувството, което бѣше обхванало, както Царя, тѣй също и офицеритѣ се продължи, обаче само минута. Свършека на Царската рѣчь се посрѣщна отъ офицеритѣ съ нови „ура“, които, като се подзеха отъ войницитѣ отъ дѣсеня и лѣвия флангове, понеже войскитѣ бѣха построени „покоемъ“, като ехо се разнесоха татѣкъ далеко къмъ центра. Но не само Царя, офицеритѣ и войницитѣ проливаха сълзи отъ умиление, не само войницитѣ

и офицеритѣ викаха „ура“, — тукъ на обширната равна поляна, може да се каже, бѣха се стекли всичкитѣ Кашиневски граждани, които бѣха обладани отъ сжщитѣ чувства, съ които бѣха обхванати и Царя и офицеритѣ и войницитѣ и цѣлия славянски народъ.

Чудно нѣщо! Прѣди нѣколко минути окржавшитѣ Царя бѣха обхванати отъ чувството на ужасъ, тѣсно свързанъ винаги съ понятието за война, а сега, въ очитѣ на всички се четеше тържество, пълно съзнание на тѣхния спрѣмо отечеството и прѣстола дългъ, рѣшителностъ, самоотвърженностъ и любовъ „къ Батюшкѣ-Царю“.

Трѣбва ли да кажа нѣщо и за чувствата на българскитѣ доброволци? Това ми се струва да е излишно; излишно е още повече, че описанието на чувствата, съ които бѣха обхванати поборницитѣ за свободата на милоти си отечество — България, не би се удало нито на най-вѣщото перо. Ще кажа само това, че доброволцитѣ чуха думата, която съ голѣмо нетърпѣние очакваха да чуютъ, думата отъ която зависеше, ще бжде ли България свободна, или не. Повтарямъ, тѣ чуха съ собственитѣ си уши отъ устата на всесплния Императоръ, че той опѣлчавя войскитѣ си срѣщу вѣковния врагъ изобщо на славянитѣ и особено на българитѣ. Никой не се съмняваше, че България ще бжде свободна. Е, тогава можаха ли сърдцата на българскитѣ доброволци да не затукатъ по-силно, можеше ли душата на многострадалния българинъ да се не зарадва? Слѣдъ това, кой би билъ въ състояние да опише онѣзи бурна радостъ, която кипѣше въ душата на българския доброволецъ? Азъ ще кажа само това, че тѣ изказаха своитѣ радостни чувства съ извикване на грѣмогласното „ура“, хвърленне шапкитѣ нагорѣ въ въздуха, които ловяха съ щикветѣ си. Ваковетѣ ура още дълго врѣме цѣпяха въздуха и струва ми се, тѣ би се продължили безконечно, ако да не бѣше подаденъ знакъ да млъкнатъ.

Офицеритѣ заеха своитѣ мѣста. Раздаде се команда за церемониялния маршъ. Всичкитѣ движения въ врѣме на построенията на пѣшня конвой, а сжщо и церемониялния маршъ се извършиха тѣй спокойно и стройно, съ такъвъ тактъ и войнишка „выправка“, щото не бѣше за вѣрване, че тѣзи сж доброволцитѣ, които сж приготвени за Императорски смотръ само въ една недѣля.

При минаването на доброволцитѣ въ церемонияленъ маршъ, Царя по нѣколко пѣти извика „Славно, прѣкрасно дѣти“!

Мнозина отъ свитата на Царя, а тѣй сжщо и офицеритѣ отъ другитѣ части не вѣрваха, че доброволцитѣ сж приготвени за смотрѣ въ една недѣля.

— Помилуйте, възможно ли е въ една недѣля да се приготвятъ за Царския смотрѣ? казваха тѣ.

— Какъ мина смотра? питаха офицеритѣ отъ другитѣ части ония — отъ коволя.

— Твърдѣ добрѣ! Государь Императоръ расхвали „булгарцитѣ“ (тѣй наричаха руситѣ бѣлгаритѣ по онова врѣме) на слава, отговаряха послѣднитѣ.

Въ деня на Царския смотрѣ бѣ издадена слѣдующата заповѣдъ по войскитѣ отъ Главнокомандующия :

„Стотини години тегне турското иго надѣ християнитѣ — наши братя.

Горчива е тѣхната неволя. Всичко, що е скжпо за чело-вѣка, свѣтата Христова вѣра, честното име, придобития съ кръвъ и потъ имотъ, всичко е поругано, осквернено отъ ти-ранина.

Не пздържаха нещастнитѣ, възстанаха срѣщу притѣснителитѣ, и ето вече двѣ години се лѣе кръвъ християнска; градища и села изгорени, имуществото разграбено, женитѣ и дѣщеритѣ обезчестени, населението, въ нѣкои мѣста, до единъ исклано.

Всичкитѣ постѣпки на нашия Монархъ и на иностраннитѣ правительства за подобрене положението на християнитѣ, — останаха безуспѣшни.

Мѣрата на дълготърпѣнието на нашия Царь-Освободителъ — се исгъщи.

Послѣдното Царско слово е казано :

Война на Турция е обявена!

Войници отъ повѣрената ми армия!

На насъ падна жребието — да испълнимъ Царската воля и свѣтия завѣтъ на нашитѣ прѣдки.

Не за завоевание отиваме ний, а за защита на поруганитѣ и притѣснени наши братя, за защита на християнската вѣра.

И тѣй: напрѣдъ! Нашето дѣло е свѣто, съ насъ е Богъ.

Азъ съмъ увѣренъ, че всѣкий, отъ генералъ до редникъ, ще изпълни свято дългътъ си, и нѣма да посрами руското име. Нека да бжде и сега то страшно, както и въ миналитѣ врѣмена. Нека да не ни спиратъ никакви прѣгради: ни труда и лишенията, нито пъкъ упорството на врага.

Мирнитѣ же жители, къмъ каквато вѣра и къмъ каквато народност и да принадлежатъ, както и тѣхното имущество, нека бждатъ за насъ неприкосновенни. Нищо не трѣба да бжде взето бѣзвъзмездно, никой не трѣба да си позволява произволи.

Въ това отношение, азъ изисквамъ отъ всичкитѣ и отъ всѣкого най-строгъ порядъкъ и дисциплина; въ тѣхъ е нашата сила, гаранция за успѣха, честта на на нашето име.

Напомямъ на войскитѣ, че съ прѣминуването на нашата граница, ний ще встъпимъ въ отъ памтивѣка дружественната ни Румжния, за освобождението на която е проляно не малко русска кръвь.

Азъ съмъ увѣренъ, че тамъ ний ще срѣщнемъ същото гостопримство, каквото сж срѣщали нашитѣ прѣдци.

Азъ изисквамъ, щото за това гостопримство всичкитѣ чиновове да отплащатъ на братята румжци, нашитѣ приятели, съ пълна дружба, съ спазване тѣхния порядъкъ и безотвѣтна помощъ срѣщу турцитѣ, а когато се поиска, то и да се защитятъ тѣхнитѣ домове, както бихме защитили собственитѣ си“.

Въ същия день, т. е. на 12 Априль, войскитѣ отъ Кишиневския гарнизонъ се ухитиха за Влашката граница: едни по сухо — пѣши, другъ съ желѣзницата. Пѣшия на Негово Императорско Высочество конвой остана въ Кишиневъ.

Доброволци продължаваха да пристигатъ отъ далечнитѣ градове на Румжния, — като Турно-Северинъ, Александрия, Букурешъ и др. Отъ тѣхъ се узна, че доброволцитѣ, които съставляваха българския отрядъ въ Сърбия, на 7 Априль напустили сръбската служба и се готвяха да пристигнатъ въ Кишиневъ. За да не дождатъ и подиръ пакъ да се връщатъ въ Румжния, испратиха се хора да ги събератъ всички и да ги задържатъ тамъ до второ распоредание.

Слѣдъ Царския смотръ се започнаха трескаво занятията съ доброволцитѣ и наедно съ това се приготвяваха за походъ и дългъ походъ. Тѣй като обмундиранието и снаряжението стана на бързо, слѣдователно, не бѣше добрѣ примѣрено на всѣки доброволецъ, а особенно ботушитѣ, то сега трѣбваше

всичко да се изправи, още повече, че мнозина отъ доброволцитѣ се оказаха съ наранени крака.

Офицеритѣ съ голѣма енергия се заловиха за работа. Колкото се отнася до доброволцитѣ, тѣ не знаяха, що е уморяване, при всичко, че бѣха буквално цѣлъ день на крака и съ пушка въ ржка.

Новопристигвавшитѣ доброволци въ сщия день се обмундируваха, въоружаваха и се туряха въ строя.

Тѣ, както се казва, отъ кожата си излизаха отъ усилне, да изучатъ онова, което бѣха изучили дошлитѣ нѣколко дня по-рано.

— Трѣбва да се очудва човѣкъ на способността и усърдието на тѣзи „булгарци“, казваха рускитѣ офицери и унтеръ-офицери; дошлитѣ вчера и онзи день не можатъ да се отличатъ отъ дошлитѣ прѣди недѣля! . . .

Наистина, това бѣше нѣщо невѣроятно за рускитѣ офицери! Щомъ дойде доброволеца, дава му се пушка въ ржка и, като го поучаха нѣколко дня, приготвяваше се за Царски смотрѣ. Впрочемъ, руското началство бѣше увлечено — упоено отъ добрия исходъ на Царския смотрѣ, отъ войнствения изгледъ на доброволцитѣ и отъ тѣхната твърдѣ красива униформа, за туй то не забѣлѣзваше овѣзи недостатѣци въ тѣхната подготовка, които трѣбваше да се допълнятъ. Отъ друга страна, то, началството, не вземаше въ внимание обстоятелството, че повечето отъ доброволцитѣ не само бѣха до нейдѣ запознати съ пушката и строя, т. е. знаяха да правятъ ружейни приеми, стрѣляха и маршируваха, но бѣха вече дѣйствували въ боеветѣ противъ неприятеля. Най-сѣтитѣ, то е испущало отъ прѣдъ видъ и това обстоятелство, че почти всички доброволци бѣха хора интелигентни, — цвѣтътъ на българския народъ, които съ пълно съзнание на своя дългъ къмъ отечеството бѣха напуснали майка, баща, братъ, дѣца, работа, съ една рѣчь — всичко мило и драго, и бѣхъ трѣгнали, да принесатъ живота си въ жертва за освобождението на милото си многострадално отечество, — слѣдователно, като такива, тѣ по-скоро можаха да усвоятъ елементарнитѣ познания по военното искусство.

Като българинъ, азъ се радвахъ за отзивитѣ на рускитѣ офицери спрямо доброволцитѣ: насъ българитѣ ни дигатъ и слагатъ, като народъ способенъ, усърденъ и нравствененъ. Но отъ друга страна, менъ ме бѣше страхъ, слѣдъ първото впе-

чатление и ентузиязмъ, да се не разочаруватъ въ голѣмния успѣхъ на доброволцитѣ, още повече, че за добрата имъ подготовка имаше още много да се желае. До сега доброволцитѣ се учаха да правятъ ружейни приеми, да маршируватъ — церемонияленъ маршъ и да титулуватъ началството си, а колкото се отнася до другитѣ отдѣли на военното искусство, тѣмъ ни веднѣжъ не имъ бѣ расказано или показано. Между това, навѣрно щѣше да се започне да имъ се вдѣлбаватъ безъ нужда въ главитѣ разни прицѣлни линии, ягли, траектории, офицерски, унт.-офицерски и ефрейторски караули и пр.

Организиране на Българското опълчение.

Съгласно приказа по дѣйствиущата армия, основанъ на Височайшето повѣлѣние, пѣшия на Негово Императорско Височество почетенъ конвой, на 17 Априлъ се прѣименува въ Българско Опълчение, като се развърна въ 6 дружиненъ съставъ, въ всека дружина отъ по 5 ротн. Дружинитѣ образуваха три бригади: въ първата бригада влизаха 1-а и 2-а дружини, въ втората — 3-я и 4-а и въ третата — 5-а и 6-а. За началникъ на опълчението бѣ назначенъ генералъ-майоръ Столѣтовъ, който съ приказъ по опълчението отъ 18 Априлъ, подъ № 1, обявява, че встъпва въ командуваннето му. Щаба на опълчението се състоеше: отъ началникъ щаба, старши адютанти по строевата и домакинската части, младши адютантъ, ковчезникъ, интендантъ, главниъ врачъ, офицери-ординарци и писарски персоналъ. Бригаднитѣ управления се състояха: отъ бригадниъ адютантъ, бригадниъ свѣщенникъ и писарския персоналъ. Дружинния командиръ въ опълчението се ползуваше съ правата на началникъ на отдѣлна часть. Щаба на дружината се състоеше: отъ дружиненъ адютантъ, ковчезникъ-квартирмейстеръ, офицеръ-завѣдующъ оржжнето, дружиненъ врачъ, старши дружинни: медицински и ветеринаренъ фелдшери и, най-насетнѣ, писарски дружиненъ персоналъ. Щата на ротитѣ въ дружинитѣ бѣ сжщия, какъвто е въ пѣшитѣ полкове.

Съгласно сжщото Височайше повѣлѣние, бѣ заповѣдано да се сформируватъ и 6 български конни сотни, които щѣха се числятъ къмъ опълчението.

Генералъ Столѣтовъ, началникъ на Българското Оиълчение.

Слѣдъ прѣврѣщаннето на пѣшия конвой въ 6 дружиненъ съставъ, азъ бѣхъ зачисленъ въ 3-я дружина, за командиръ на която бѣше назначенъ подполковникъ Калатинъ.

Тѣй като не всички офицери бѣха пристигнали, то азъ бѣхъ назначенъ врѣменно за командующъ на 3-я рота; освѣнъ това, съ сѣщия приказъ по дружината № 1-й, съ който бѣхъ назначенъ да командувамъ рота, бѣха назначени и слѣдующитѣ офицери, които се намираха на лице: поручикъ Поповъ — ковчезникъ-квартирмейстеръ, поручикъ Филовъ — командующъ 4 а рота, штаб. капитанъ Стеселъ — командующъ 5-а рота, прапорщикъ Людницки — командующъ 1-а рота и дружиненъ врачъ Вязанковъ.

Съ окончателното организирание на българското опълчение, енергията и ентузиазма на офицеритѣ се удвоиха, тѣй като сега всѣки знаеше своята часть и всѣки началникъ, отъ горния до отдѣлення, полагаше голѣмъ трудъ, за да подготви своята часть за вѣроятно-прѣдстоящия смотръ, — нѣщо по вече, да я подготви до такава степенъ, щото въ рѣшителната минута да има пълна вѣра въ своитѣ юнаци. Тѣзи же послѣднитѣ съ всичката си сила се стараяха да оправдаятъ надѣждата на своето началство. Едно обстоятелство смущаваше учителитѣ и ученицитѣ, и то бѣ, че частитѣ на Кишиневския гарнизонъ, — изобщо руската армия — отдавна бѣха вече минали румънската граница, бѣше даже извѣстно, че на рѣката Прутъ — близо до Галацъ — е имало артиллерийски бой, между прѣднитѣ руски войски и турскитѣ на Дунава броненосци, а българското опълчение стоеше още въ Кишиневъ.

— До кога ли ще ни държатъ тука? се питаха опълченцитѣ — офицери и долни чинове.

Най-послѣ, отговоръ на това питане послѣдва на 25 Априль. Още на 24 сутринята въ дружинитѣ се получи заповѣдъ да се испратятъ на желѣзнопѣтната станция отъ всѣка дружина по 30 человекъ опълченци-работници, които да товариатъ на вагонитѣ колята, обмундируванието, въоръжението, изобщо, всичкото имущество. Въ това врѣме въ дружинитѣ, освѣнъ прнетитѣ на 21 Априль 12 коля съ по 2 коня, нѣмаше никакво имущество. Съ приказъ по опълчението се обяви, че на 25 сѣщия Априль опълчението трѣбва въ походъ по желѣзницата за въ Пloeщъ (Румъния), гдѣто ще се прѣкара

съкращения курсъ на обучението. За туй се прѣдписваше, дружинитѣ да се приготвятъ за походъ, който щѣше да се извърши по слѣдующия начинъ: опълчението се раздѣли на два ешелона; — първия, съ който заминава и генералъ Столѣтовъ, въ съставъ, отъ 3-я, 4-а и 5-а дружини, тръгва въ 8¹/₂ часа сутринята; втория, въ съставъ 1-а, 2-а и 6-а, тръгва въ 12 часа прѣзъ деньтъ. Първия ешелонъ, подъ командата на подполковникъ Калитина, втория — подъ оная на майоръ Куртъянова. За първия ешелонъ бѣше назначенъ единъ офицерски вагонъ, за втория — два такива. Въ първия ешелонъ щѣха да се помѣстятъ всичкитѣ офицерски коне, а въ втория — подежнитѣ; съ първия ешелонъ отиваше д-ръ Вязанковъ, а съ втория — докторитѣ Угрюмовъ и Пановъ. Въ време на похода, продоволствие за опълченцитѣ и фуражъ за конетѣ прѣдписваше се да се взематъ отъ компанията Грегерь, Горвицъ и Коганъ. Макаръ и да бѣше извѣстно, че опълченнето ще се спрѣ въ Плоещъ, гдѣто ще прѣкара съкращения курсъ на обучението, радостта на офицеритѣ и опълченцитѣ бѣше неопикуема, по случай тръгването имъ въ походъ.

— Все по-близо ще бждемъ до цѣльта, казвахъ си тѣ.

При тръгването се отслужи молебенъ на площадъта, при казармитѣ на Волинския полкъ, отъ българския архимандритъ Анфилохий Михайловъ. Слѣдъ това, въ присѣтствието на всичкитѣ офицери отъ дружинитѣ и множество българи, кишиневски граждани, прѣосвященний Павелъ, който също присѣтствуваше на молебена, благослови генерала Столѣтова съ иконата на Христа Спасителя и произнесе слѣдующето слово:

„Благославямъ Васъ и Вашитѣ сподвижници съ св. икона на Христа Спасителя, любящия и кроткия Бого-человѣкъ, който положи своята душа за спасението на челоуѣчеството, за да ви напомя за Вашия дългъ — до послѣдня капка кръвъ да се биете съ врага на християнството, съ поработителя и жестокия мъчителъ на нашитѣ братя по вѣра и кръвъ. Вѣчната слава, която вѣнчава спасителнитѣ трудове, спасителнитѣ страдания и смъртта на Бого-человѣка, нека тя ви служи за залогъ на това, че и васъ, подвижницитѣ за святоото дѣло, избавителитѣ на угнетенитѣ отъ робството народи, ви чака вѣчна слава и още по-голѣма слава въ вѣчността.

Доброволци българи! Ний знаемъ за страданията на вашитѣ братя, за жестокоститѣ на турцитѣ само по слухъ и опи-

сания. Но когато само сме слушали и чели расказитѣ за турскитѣ звѣрства, въ нашитѣ жили е застивала кръвта, а мнозина сж си протягали рѣцѣтѣ напредѣ, като да сж искали да хванатъ и одушатъ дивия звѣрь — мъчителя... А вий сте биле свидѣтели, зрители на турскитѣ звѣрства. Мнозина отъ васъ сте изгубили близки, скъпи за васъ лица: родители, жени, дѣца, сестри, братя и какво сте чувствували, какво сте прѣтърпѣли вий, като сте глѣдали тѣзи звѣрства?!

Богъ отмѣстителъ ви вика да отмѣстите за невинната християнска кръвь, която вика къмъ небето... Васъ не трѣбва да ви подканятъ къмъ самопожертвувание, къмъ борба съ неприятели до послѣдня капка кръвь: вий горите отъ нетърпѣние да бждете Божий бичъ, който смъртелно поражавя врага и притѣвителя на вашитѣ братя. Нека ви помогне Богъ, да поразитѣ враговетѣ си и да избавитѣ вашитѣ братя отъ робство.

На защитниците на угнетенитѣ по право почива благословението Божие. Да даде Господъ сила на нашия Царь, на Неговото доблестно воинство, за да съкруши общия врагъ. Призовавамъ на васъ благословието Божие!“

Подиръ това, прѣосвященния поръчи доброволцитѣ съ св. вода.

Въ деньтъ на тръгванието на опълчението, кишиневскитѣ българи прѣдложиха на офицеритѣ похапка, приготвена на желѣзнопѣтната станция, а на опълченцитѣ дадоха по чаша ракия, хлѣбъ и печено месо. Въ врѣме на закуската се пиха наздравици за Царя и Главнокомандующия, които бѣха подхванати съ вѣстрожено „ура“ отъ офицеритѣ и опълченцитѣ: Главенъ распоредителъ на угощението бѣше кишеневския жителъ българинъ Увалевъ. Въ това врѣме архимандритъ Анфилохий Михайловъ раздаваше на опълченцитѣ съ хубава подвързия евангелія, молитвеници и псалтири.

Когато опълчението потегли за желѣзнопѣтната станция, много младежи-българи спираха по пътя г. г. Увалнева, Иванова и другитѣ прѣдставители на мѣстната българска колония, а нѣкои направо — ротнитѣ командири, като моляха да бждатъ приети въ редовитѣ на ротитѣ. Разбира се, тия молби и желанія на минутата се изпълняваха: младежитѣ се записаха отъ ротнитѣ командири въ памятнитѣ имъ книжки и, ако имаше пушки, на минутата имъ се даваха на рѣцѣ.

II.

На 25 Априлий сутринта, първия ешелонъ, съпровожданъ отъ множество народъ, прѣимущественно българи, числото \approx които въ Кишиневъ е голѣмо, пристигна на желѣзно-пжтната станция. Тѣй като имаше още врѣме до опрѣдѣления за тръгване часъ, началството направи репетиция за заемане отъ опълченцитѣ мѣстата си въ вагонитѣ. Репетицията се извърши бързо и безъ бъркотия, за което началството остана твърдѣ задоволено.

Най-сетнѣ, не въ $8\frac{1}{2}$ —, а тъкмо въ $11\frac{3}{4}$ часа по пладвѣ се удари първия звънецъ, а слѣдъ това — по командата — ротитѣ заеха мѣстата си въ вагонитѣ, което се изпълни съ сжщия редъ и тишина, при всичко че мнозина отъ испроваждачитѣ се хвърляха къмъ приятелитѣ и роднини опълченци, да се прощаватъ. Ударъ третия звънецъ. Локомотива засвири, заплхтя и тръгна. Многочисления народъ съ неумолкаеми „ура“ испроваждаше доблѣстнитѣ синове на България, като имъ благопожелаваше добъръ успѣхъ. . . . Подиръ това опълченцитѣ запѣха войнственни пѣсни.

Азъ се настанихъ въ вагона при опълченцитѣ, както и мнозина други офицери. Тренътъ бързо носеше цвѣтътъ на българския народъ, — българското опълчение — покрай Кишиневъ, който все повече и повече се отдалечаваше и, най-насетнѣ, съвсѣмъ се скри отъ погледътъ ни.

— Прощавай на вѣки Кишиневъ! каза единъ отъ опълченцитѣ.

Вѣроятно, мислено всичкитѣ казваха сжщото.

— Защо на вѣки? се обади другъ, нима мислишъ да мрешъ?

— Не. Не се готвя да умирамъ, отговори първия, но какво ще търся въ Кишиневъ, азъ ще си остана въ свободна България.

Наистина, никой не допуцаше, че България не ще бжде неосвободена.

Прѣди 5—6 мѣсеца азъ пътувахъ по сжщата Кишиново-Унгени-Плоецска желѣзнопжтна линия. Тогава по станциитѣ нѣмаше голѣма навалица отъ публика и пжтници, сега, напротивъ, на станциитѣ, особено въ Румжния, се тълпеше безчисленно множество народъ, прѣимущественно военни. Цѣлата

тѣзи пѣстра тѣла, като талази се движеше: офицери, войници и граждани сновяха насамъ нататъкъ; кръсѣцитѣ, смѣховеѣ, псувнитѣ, сърдития — прѣсипналь гласъ на комендантитѣ на жѣлѣзно-пѣтнитѣ станции, свирението на локомотивитѣ и звѣнтеннето на станционнитѣ звѣнци се сливаха въ едно общо фучение.

Комендантитѣ на станцитѣ, уморени отъ непривичната и хлопотлива работа, едва се влачеха насамъ нататъкъ съ книга на рѣцѣ. Отъ прѣсипналия имъ гласъ и зачервенѣлитѣ имъ очи се познаваше, че повече отъ денонощието тѣ прѣкарваха въ работа. Офицеритѣ постоянно се обръщаха къмъ тѣхъ съ разни въпроси, молби и искания, а гражданиѣ и пѣтницитѣ — съ жалби.

По запаснитѣ линии стояха готови за отпѣтувание тренове, но всѣки тренъ чакаше своя редъ, което чакание на нѣкои станции се продължаваше по нѣколко часа. По такъвъ начинъ трена, който возеше опѣлченцитѣ, пристигна въ гр. Плоещъ на 28 Априлий. Въ врѣме на пѣтуванието, опѣлченцитѣ получаваха топла храна, прѣгтовена на станцитѣ.

Градѣтъ Плоещъ е расположенъ на равнината на югъ отъ склоноветѣ на Карпатскитѣ планини, не далеко отъ рѣката Теляжина; покрай самия градъ, отъ источната му страна, протича рѣчицата Дѣмбава.

Плоещъ, казватъ, ималь около 5000 кѣщи. Постройкитѣ му прѣдставляваха смѣсъ отъ источна и западна архитектура; улици прашни, тѣсни и криви, а въ дѣждовно или зимно врѣме — кални. За туй пѣкъ почти всѣка кѣща имаше голѣмъ дворъ съ добри фруктови градини. Населението на Плоещъ е 30—35 хиляди души, прѣимущественно бѣлгари. Отъ бѣлгаритѣ, впрочемъ, една часть успѣла да се порумѣнчи, така щото, само фамилиитѣ свидѣтелствуваха за бѣлгарското имъ происхождение, като напр., Станчулеско, Добреско, Драганеско и др., а другата часть напълно си запазила языка и обичаитѣ. При все това, виждаше се, че бѣлгарското чувство не бѣше угаснало и у Плоещкото население и че въ жилитѣ му течеше бѣлгарска кръвь. За доказателство на това служи радостѣта и симпатитѣтъ, съ които Плоещкото население посрѣщна бѣлгарското опѣлчение тогава, когато кръвнитѣ Румѣни, особено интелегенцията, се отнасяше, ако не враждебно къмъ опѣлчението, то поне хладвокрѣвно.

Опълчението се расположи въ града по квартири. На 30 Априлий то се прѣмѣсти и расположи на избраното за лагеръ мѣсто, между рѣчицата Дѣмбова и р. Теляжина, на около 2¹/₂ версти на сѣверо-истокъ отъ градътъ. Избраното за лагеръ мѣсто бѣше съвършено равно и пѣсчливо (чакълъ). Само на сѣверъ отъ лагера, на разстояние около 3 версти, все пакъ отъ юго-западъ къмъ сѣверо-истокъ, се простираше една верига отъ не-голъми хълмове, които послужиха на опълчението за стрѣлби-щенъ валъ. На това мѣсто българското опълчение прѣкара, посрѣдъ усиленн занятия, цѣль мѣсець. Тукъ опълченцитѣ се учаха да стрѣлятъ, да мушкатъ; тукъ се распалваше оная, почти угаснала, искра отъ доблѣстния войнишки духъ, прѣданность къмъ отечеството, храбрость и самоотвърженность, съ които сж се отличавали нашитѣ прадѣди въ врѣмената на великитѣ бъл-гарски царе Крума, Симеона, Асѣния и др.

Въ гр. Пловещъ сварихме, прѣстигналитѣ отъ Турно-Се-веринъ около 1000 души български доброволци.

По-горѣ бѣ казано, че слѣдъ прѣмирнето между Турция и Сърбия, българския доброволчески отрядъ бѣше отведенъ на зимни квартири въ Крагуевацъ и че една часть отъ добро-волцитѣ напустнаха сръбската служба и се върнаха: едни въ Румъния, други въ Руссия, а другата — по-голъмата часть остана въ Сърбия. На 7-й Февруарий 1877 г. двата български батальона биле отведени отъ Крагуевацъ въ придунавската крѣпость Кладово. Числото на доброволцитѣ отъ тия два ба-тальона, въ това врѣме възлизало на 1400 — 1500 человекъ.

Слѣдъ сключванието на мира между воюющитѣ, тия два батальона станали непотрѣбни, но при все това, сръбското правителство не ги распущало. Споредъ думитѣ на майора Чи-ляева, командувавшия една отъ батальонитѣ, то — сръбското правителство, задържало доброволцитѣ съ цѣль да сформирава една русско-българска дивизия, която, ужъ, щѣла да служи като гвардия на кралъ Милана. Обаче, въ първитѣ числа на Априлий била получена заповѣдь за расформируваннето на бри-гадата, което се извършило на 7-й сжщия мѣсець. На до-броволцитѣ биле раздадени по 2 дуката и по единъ паспортъ и имъ било казано, че сж свободни да вървятъ всѣки ка-ждѣто ще.

Още въ сжщия денъ мвозина отъ доброволцитѣ мпнали на отсрѣщния брѣгъ на Дунава, въ гр. Турно-Северинъ.

Вечерта Георги Николаевъ и Янко Жечевъ, които биле произведени въ Сърбия въ офицерски чинъ, получили покана отъ извѣстния български патрпотъ, Драганъ Цанкова, да отидатъ незабавно при него въ хотелъ Европа. Николаевъ и Жечевъ на минутата отишли въ казаня хотелъ, гдѣто сварили Др. Цанкова и княза Нарішкина, членъ отъ московския благотворителенъ комитетъ.

Др. Цанковъ, като распиталъ Николаева за числеността на всичкитѣ доброволци, казалъ му да ги събере и да имъ направя имененъ списъкъ. Г. Николаевъ, съ другаря си Жечевъ, събралъ тия доброволци, и по тоя начинъ отъ тѣхъ е билъ съглобенъ единъ батальонъ, подъ командата на майоръ Мниха въ 4 ротенъ съставъ. За командующи на ротитѣ въ тоя батальонъ сж биле опрѣдѣлени: на 1-а рота поручикъ Алабинъ, 2-а подпоручикъ Николаевъ, 3-я поручикъ князь Оболенски и 4-а рота подпоручикъ Жечевъ.

Между това доброволцитѣ се готвяли съ вечерния тренъ да напуснатъ Турно-Северинъ. Нѣкои отъ тѣхъ даже биле вече заминали съ утрѣнния тренъ. Неописуема била радостта на тия борци за българската свобода, когато се научили за сформированието на батальона.

На слѣдующия день всичкитѣ доброволца, на брой 650 человекъ, се явили при Др. Цанковъ, гдѣто имъ билъ направенъ общъ имененъ списъкъ.

На 10 Априлий батальона, по распреждане на Цанкова, тръгналъ съ вечерния тренъ за къмъ Букурещъ. Но въ врѣме на движенето послѣдвала заповѣдъ, батальона да слѣзе на Крайовеката желѣзно-пътна станция, гдѣто прѣстояли нѣколко деня; Др. Цанковъ и князь Нарішкинъ, обаче, продължили пътя си за Букурещъ, като дали заповѣдъ на батальона да чака второ распореждане. Разбира се, на доброволцитѣ биле оставени порционни дневни пари.

Въ Крайово биле зачислени въ батальона още до 30 человекъ, доведени отъ нѣкой си Никола Поповъ, отъ г. Русе.

Слѣдъ нѣколко деня батальона отишувалъ право за Пloeщъ, гдѣто се расположилъ въ едно театрално помѣщение и въ хана на Пloeския гражданинъ Иванъ Котенски, българинъ, родомъ отъ гр. Котелъ.

Доброволцитѣ отъ тоя батальонъ, до зачисленнето имъ въ опълчението, всѣки день редовно излизали на учение, обаче безъ пушки, тѣй като нѣмало такива.

Тия доброволци за пръв път чули въ Пloeщъ отъ Др. Цанкова, че ще се формирава българско опълчение, което, заедно съ рускитѣ войски, щѣло да земе участие въ войната за отвоюване свободата на поробеното си отечество.

Отъ Пloeщъ Цанковъ билъ заминалъ изъ селата и градищата да кани българи-доброволци за да постъпватъ въ редоветѣ на опълчението. По такъвъ начинъ числеността на тоя батальонъ, до пристигването на опълчението отъ гр. Кишиневъ — 28 Априлий — достигнала до 1000 человекъ. Тия доброволци тутакси бидоха разпрѣдѣлени по частитѣ на опълчението.

На 2-й Май сутринта Великия Князь, Главнокомандующия, пристигна въ Пloeщъ. На квартирата на Великия Князь караула при входа, както и вътрѣшния, бѣха отъ I-а и II-а дружини отъ опълчението. Въ сщия день пристигна въ Пloeщъ и Князь Карлъ. Почетния караулъ за срѣщата на Княза на гарата бѣше I-ва рота отъ I-а дружина. Когато трена, който возеше господаря на румънското княжество, спрѣ на станцията, барабанцитѣ удариха за срѣща и Князь Карлъ бърже слѣзе отъ вагона и се прѣгърна съ Главнокомандующия. Подиръ това Главнокомандующия прѣдстави на княза началника на щаба си, неговия помощникъ, началника на артилерията и инженеритѣ, походния атаманъ и началника на българското опълчение, които бѣха построени на дѣсния флангъ на почетния караулъ. Князь Карлъ мина прѣдъ фронта на караула, прие ординарцитѣ: офицера, унтеръ-офицера и редника. Слѣдъ това Княза и Главнокомандующия съ свититѣ си отетъпиха, да направятъ мѣсто за церемониалния маршъ: почетната рота мина по отдѣление твърдѣ стройно и „молодцовато“, тъй щото Князь Карлъ останалъ очуденъ, когато се научилъ, че тия хора сж постъпили въ строя на 12 Априлий.

На 2-й Май лагера бѣше съвсѣмъ устроенъ, палаткитѣ бѣха расположени по дружинно — въ една линия, отъ срѣдата въ колона, т. е. 2-а и 3-я роты въ първа линия, задъ тѣхъ 1-а и 4-а — а 5-а задъ тѣзи послѣднитѣ. Построиха се кухни, колиби за продуктитѣ, коновръзи, а още слѣдъ 2-3 дня, прѣдъ всѣка дружина стърчаха напълнени съ слама човали, въ видъ на човѣчески фигури, върху които опълченцитѣ искаряха отдавна затаения си ядъ противъ турцитѣ. А отъ 3-й Май закипѣ лагерния животъ: започнаха се редовни занятия. Доброволци продължаваха да идатъ.

За приемане пристигающитѣ опълченци бѣше назначена комисия подѣ прѣдсѣдателството на полковникъ Корсакова и членове д-ръ Боневъ и Иванъ С. Ивановъ. Но прѣдъ видѣ на това, че полковникъ Корсаковъ бѣ назначенъ прѣдсѣдателъ на друга комисия, на която би възложено да приеме вѣщитѣ и въоружението отъ агента на Московския благотворителъ комитетъ, г-на Щербакова, и да слѣди за обмундированнето, въоружението и снаряженнето на опълченцитѣ, то на 9 Май се назначи нова комисия, подѣ прѣдсѣдателството на П. С. Иванова и членове майоръ Минихъ и д-ръ Вязанковъ. Тая комисия приемаше опълченцитѣ, а полковникъ Корсаковъ ги въоръжаваше, обмундируваше и ги испращаше въ ротитѣ, заедно съ вѣщевата вѣдомость, въ която се вписвахъ всичкитѣ вѣщи, въоружение и снаряжение, дадени на опълченцитѣ.

Инструкцията за приемане на доброволци бѣше слѣдующата: 1) да се изслѣдва и узнае происхождението на желающитѣ да бждатъ приети подѣ знамето на опълчението; 2) да се освидѣтелствуватъ желающитѣ да постъпятъ въ опълчението, годни ли сж за служба; 3) да се състави списъкъ на приеманитѣ опълченци, а тѣй сжщо и проектъ на заповѣдта за зачислението имъ въ дружинитѣ; 4) да се прѣдставятъ тия списъци въ щаба на опълчаннето и въ дружинитѣ; 5) да се прѣдставяватъ въ щаба на опълчението списъцитѣ на неприетитѣ, съ бѣлѣжки за причинитѣ.

Както се вижда отъ инструкцията, въ нея не бѣше казано, отъ каква възраст да бждатъ приетитѣ опълченци; за туй комисията приемаше старци 60—65 годишни и младежи 14—15 годишни. Между приеманитѣ имаше баща съ синоветѣ си. Напримѣръ, съ приказъ отъ 18 Май, опълченеца отъ 5-та дружина Цеко Койчевъ се прѣвежда въ 4-та дружина, а Георги Рашковъ отъ тѣзи послѣдната — въ 6-та дружина, за съвмѣстно служение съ бащитѣ си.

Слѣдъ веѣка война между Руссия и Турция, изъ България сж се изселвали съ хиляди български сѣмейства, които сж намирали радостенъ приемъ и покровителство въ Княжеството Румжния и въ южнитѣ прѣдѣли на обширното Русско Царство. Тѣзи прѣселенци, или сж се заселвали изъ градищата и селата, или сж избирали добри и плодородни мѣста и сж се заселвали на тѣхъ, на които впоследствие се израствали градища и села, като Александрия, Болградъ и други. По тоя начинъ е била

населена почти цѣлата Бессарабия исклучително отъ Българи преселеници, въ която броятъ повече отъ двѣстѣ български села. Независимо отъ това, всѣка пролѣтъ отъ България сж прииждади въ Румжния хиляди българи, прѣимущественно градинари, дърводѣлци, работници по мушнитѣ, които до сега, вѣроятно, и понятие нѣмаха за сформириванието на българското опълчение. За туй, щомъ опълчението пристигна въ Плосецъ, испратиха се отъ всѣка дружина по нѣколко человекъ — опълченци, добръ запознати съ страната, за да извѣстятъ на казанитѣ работници за сформириванието на опълчението и да ги поканятъ да постѣпятъ въ редовитѣ му. Напстина, тази мѣрка не закжсня да даде своя добъръ резултатъ: дърводѣлци, градинари, овчари облѣчени съ потури, оцинци и коженн калпаци, започнаха да се явяватъ. Между дошлиитѣ имаше много интеллигентни българи отъ прѣселеницитѣ, така сжщо сѣрби, старо-сѣрбиянци, гърци, черногорци и, чудно нѣщо, имаше цигани и турци. . . Такъвъ единъ турчинъ постѣпи и бѣше зачисленъ въ 3-я дружина.¹⁾

— Защо ли се приемятъ разнороднитѣ, когато българското опълчение трѣбва да се състои исклучително отъ българи? питаха се опълченцитѣ. А още повече да се премемятъ турци!

Опълченцитѣ не криваха своята неприязненность къмъ своитѣ другари по оружие сѣрби, гърци и други, и не испущаха случай, да ги не боднатъ съ остри и обидни присмивки:

— Ей, брача сѣрби! . . . да ви е извѣстно, че у насъ нѣма „натракъ“ а само „напрѣдъ“. . . . Капитани! по балканитѣ нѣма гемии и не се ловатъ чирюза, казваха на гърцитѣ.

— Защо не отидешъ при своитѣ? казваха опълченцитѣ на турчина, името и фамилията на когото не помня, да станешъ баши-бозукъ и да колишъ мирнитѣ българи? Въ опълчението можатъ да те убиятъ, освѣнъ това, намъ ще ни готвятъ свинско.

— За туй ще се бия съ монтѣ едновѣрци, отговаряше турчина, защото убиватъ и мжчатъ мирнитѣ жители; а колкото се отнася до ястието, азъ и сухъ хлѣбъ може да ямъ, а по-нататкъ каквато бжде волята на Аллаха. — И той искажаваше това тѣй смирено и добродушно, щото съвършено обезоржжаваше своитѣ другари — българи, които по-послѣ го обикнаха и

¹⁾ Този турчинъ сѣмъ го виждамъ до 1888 г. въ Пловдивската митница, гдѣто служеше, като митнишки стражаръ. Той е билъ турски войникъ, служилъ е въ видинския гарнизонъ, отъ гдѣто е избѣгалъ. Въ врѣме на Сръбско-Турската война, той бѣ постѣпилъ въ българския доброволчески отрядъ, съ който е вземалъ горѣщо участие въ войната съ турцитѣ.

се отнасяха съ него по другарски, а особено слѣдъ биткитѣ, въ които нашия турчинъ се би съ своитѣ единовѣрци не по-лошо отъ българитѣ. За жалость, не тѣй се отнасяха къмъ дѣлото другитѣ народности, особено, „брачата“ сърби, но за това ще споменемъ по-долу. Впрочемъ, въ 3-та дружина имаше нѣколко гърци, които съчувствено се отнасяха къмъ българското свѣто дѣло. Единъ изъ между тѣхъ особено се отличавахе съ своята прѣвѣрзаность къмъ българитѣ и съ пълната си готовность да се жертвува за православнитѣ — българи.

Този гъркъ¹⁾ бѣше, побѣлѣдия вече и закаления въ боеветѣ съ общия ни врагъ — Турция, — Караисаки. Караисаки бѣше старецъ прѣхвѣрлилъ вече 60 години. При всячко това, въ врѣме на походитѣ той винаги вѣрвеше прѣдъ ротата не въ редоветѣ. Той бѣше освободенъ отъ учение и въ врѣме на похода не влизаше въ строя. Той не говореше по български, твърдѣ слабо се обясняваше по турски и наричаше опълченцитѣ „мой дѣтча“. Караисаки бѣше приетъ въ офицерския кружокъ на 3-я дружина.

— Караисаки! Гърцитѣ не обичатъ българитѣ, а ти си дошалъ да се биешъ за тѣхъ? попитваха го офицеритѣ,

— Азъ съмъ се билъ и ще се бия съ общия врагъ на народитѣ на Балканския Полуостровъ, а като православни християни ний трѣбва да помагаме на българитѣ, както и тѣ ни помагаша въ възстанието ни — „завѣрата“.

Съ приказъ по опълчението, още когато това послѣдното бѣше въ Кпшиневъ, се прѣдписваше продукти и провиантъ за опълченцитѣ да се приематъ отъ компанията „Коганъ, Горвицъ и Грегерь“, но тѣй като приеманитѣ отъ тая компания продукти винаги биваха недоброкачествени, то съ пристигванието ни въ Пловещъ, съ приказъ по опълчението се заповѣдваше, въ случай че компанията продължава да отпуща недоброкачествени продукти, такива да се купуватъ отъ пияцата, а за да бждатъ артезицитѣ добрѣ запознати съ мѣстнитѣ цѣни на прѣдмѣтитѣ за продоволствие, испратиха се отъ всѣка дружина по трима опълченеца въ ближнитѣ градове и села за да събератъ свѣдѣния за цѣнитѣ на казанитѣ продукти. — Тѣжи мѣрка отъ страна на началството имà добро послѣдствие: отъ

¹⁾ Въ 1891 година, прѣзъ м-ць Мартъ, сждбата ни събра пакъ наедно съ 80 годишния старецъ Караисаки, само не на бойното поле вече, но въ IV-ия полицейски участъкъ въ столицата на свободна България!

пазаря се купуваха добри и прѣсни продукти, за туй и храната на опълченцитѣ бѣше вкусна и питателна. Готвеше се прѣимущественно чорба, пилафъ съ орисъ, каша отъ житенъ и мисиренъ болгаръ и гречнева крупа, а по нѣкой пжтъ вмѣсто чорба се готвяше яхния.

Опълченцитѣ прѣдпочитаха житната, а особено мисирената каша. Разбира се, чорбата и яхнията се готвяха по български — съ добро количество пиперъ, за неудоволствие на кадровитѣ долни чинове, които, впрочемъ, скоро привикнаха къмъ лютото.

Въ Кишиневъ, и на първо врѣме въ Плоещъ, когато числеността на ротитѣ бѣше незначителна, храната се готвеше за двѣ роти въ единъ котелъ; но когато отъ 12-ий Май числеността на ротитѣ се увеличи, то съ приказъ по дружината се заповѣда на всѣка рота да си готви отдѣлно, съ който приказъ се заповѣдваше също на ротитѣ да избератъ кашавари, артелшици и коняри.

Офицеритѣ отъ 3-я дружина се храняха отъ офицерската кухня, която се устрои въ дружината и която се завеждаше отъ единъ ротенъ командиръ. Готвача бѣше отъ кадровитѣ долни чинове. Ястието бѣше вкусно и питателно, — а въ също врѣме и ефтино: не надминаваше 12 среб. рубли въ мѣсяцъ, разбира се, въ същата сума влизаше и виното.

Щомъ пристигна дружината въ Плоещъ, заповѣда се на ротнитѣ командири, да се погрижатъ и купятъ ротни артеленни кола съ по два коня, които кола обязательно трѣбваше да бждатъ въ ротитѣ къмъ 15 Мая.

— Защо ли сж тѣзи кола, когато се очаква отъ Кишиневъ опълченския обозъ? казваха ротнитѣ командири; — при това отъ гдѣ ще намѣримъ подходящи кола?

Тоя възгледъ на ротнитѣ командири не бѣше правиленъ, защото подходящи кола лесно можаха да се намѣрятъ: румжнитѣ за пари отъ дънъ-земя биха ги извадили!

Къмъ срѣдата на Май мѣсецъ въ опълчението пристигна кадра за българскитѣ конни стотни, които, съгласно Височайшето повелѣние, трѣбваше да се организиратъ, а именно офицеритѣ: ротмистритѣ Лосевъ, Невѣровъ и Лукашевъ, щабс-ротмистритѣ Язиковъ, Ризенкампфъ и Муратовъ, капитанъ Бурого, щабс-капитанитѣ Ермоловъ и Ковалевъ, поручицатѣ Сомовъ и Суховинъ, и 60 кадрови долни чинове.

Първия отъ казанитѣ офицери — щаб.-рот. Язиковъ, е отъ българско происхождение. Въ врѣме на Руско-Турската война — въ 1829 год. — неговия баща билъ взетъ отъ единъ висши офицеръ, който го възпиталъ и усиновилъ, като му далъ и името си. Той останалъ въ Руссия, гдѣто се оженва за рускиня. Отъ тоя бракъ е билъ роденъ младия Язиковъ, който впоследствие постъпилъ на военна служба и сега, по собствено желание, бѣ прикомандируванъ къмъ българското опълчение.

Щабсъ-ротмистръ Язиковъ не знаеше български, но живо се интересуваше отъ отечеството на своитѣ прадѣди българи. Той съ нетърпѣние очакваше щастливия день, когато ще види сформирувани коннитѣ български сотни, за туй бѣше твърдѣ недоволенъ отъ отлагане формируваннето на сотнитѣ, а по-послѣ, когато се то съвършено отложи, той съ явно неудоволствие напустна опълчението.

За командири на сотнитѣ бѣха назначени: на 1-а конна сотня капитанъ Бурога, 2-а щаб.-ротмистръ Ермоловъ, 3-я щаб.-ротмистръ Скалонъ, 4-а щаб.-ротмистръ Ризенкампфъ, 5-а ротмистръ Лосевъ и 6-а ротмистръ Муратовъ. Останалитѣ офицери и кадровитѣ долни чинове се разпрѣдѣлиха по сотнитѣ. Българскитѣ конни сотни се завеждаха отъ флигель-адютанта полковникъ Стакелберга.

Въ първата половина на Май мѣсець пристигна въ Плоещъ опълченския обозъ. За приеманieto на тоя обозъ, състоящъ се отъ 102 кола отъ пѣмски образецъ, съ по два коня отъ депото на полковникъ Моравски, бѣха командирувани майоръ Поповъ и поручикъ Астафевъ. Въ всѣка дружина бѣха дадени по 14 кола съ по два коня. Другитѣ кола останаха въ распоряданието на щаба на опълчението. Служащитѣ въ обоза редови и унтеръ-офицери бѣха кадрови. Назначението на обоза бѣше да вози слѣдъ опълчението прѣдмѣтитѣ за въоръжение, снаряжение, обмундирувание, а тѣй сжщо сухаритѣ и провизията.

На 10 Май пристигна и командира на 3-я рота щабсъ-капитанъ Поповъ, комуто и прѣдадоха ротата. Къмъ това число, впрочемъ, бѣха пристигнали почти всѣчки офицери назначени въ 3-я дружина, като се исключи капитанъ Θεодоровъ, командира на 1-ва рота.

Ето офицерския съставъ на опълчението:

Началникъ на опълчението генералъ Столѣтовъ.

Началникъ щаба на опълчението подполковникъ Рпнькевичъ
Старши адютантъ по домакинската часть щаб.-кап. Ильинъ.
" " " строевата часть щаб.-кап. Сухотинъ.
Ординарци щабсъ-ротмистритѣ Невѣровъ и Лукашевъ.
Младши ординарецъ поручикъ Сухонинъ.
Интендантъ на опълчението полковникъ Исаевъ.
Прикомандируванъ при щаба ротм. Чилиевъ.
Прикомандирувани: капитанъ Яновичъ и Ефремовъ.

I-а Бригада.

Бригаденъ командиръ полковникъ Корсаковъ.
Бригаденъ священникъ архимандритъ Аифилохий Михайловъ.

I-а Дружина.

Дружиненъ командиръ подполковникъ Кесяковъ.
Командиръ на 1-ва рота капитанъ Илишевъ.
" " 2-ра рота капитанъ Стражевски.
" " 3-та рота щаб.-капитанъ Полянский.
" " 4-та рота щаб капитанъ Красински.
" " 5-та рота щаб.-капитанъ Колесински.
Дружиненъ адютантъ поручикъ Новицки.
Дружиненъ ковчезникъ поручикъ Зякинъ.
Субальторъ-офицери: подпоручицитѣ Дѣловъ и Стояновъ,
българи отъ Бессарабия.
Прикомандирувани: щаб.-капитанитѣ Любановски и Лам-
бухинъ.
Прикомандирувани: поручицитѣ Прилуцки, Саллогубъ и
Савелѣевъ.
Прикомандирувани: прапорщикъ Валднеръ.
Старши врачъ надворни съвѣтникъ К. Боневъ.

II-а Дружина.

Дружиненъ командиръ майоръ Куртяновъ.
" адютантъ поручикъ Богусhevски.
" ковчезникъ " " "
Командиръ на 1-ва рота капитанъ Медински.
" " " 2-ра рота капитанъ Гурски.
" " " 3-та рота щаб.-капитанъ Малшинъ.
" " " 4-та рота поручикъ Морозовъ.
" " " 5-та рота поручикъ Обнянски.

Придошле	щаб.-капитанъ	Волгинъ.		
"	"	поручикъ	Соколски.	
"	"	поручикъ	Шиваровъ, българинъ.	
"	"	поручикъ	Скорняковъ.	
"	"	юнкеръ	Андрей Блъсковъ, българинъ.	
"	"	юнкеръ	Маринъ Поповъ.	" "
"	"	юнкеръ	Коста Паница.	" "
"	"	юнкеръ	Атанасъ Узуновъ.	" "
"	"	д-ръ	Савва Мирковъ.	" "

Полковникъ князь Вяземски, командиръ на 2-а бригада.

II-а Бригада.

Бригаденъ	командиръ	полковникъ	князь	Вяземски.
"	адютантъ	поручикъ	Астафьевъ.	
"	священникъ	попъ	Драгановъ.	

III-я Дружина.

Дружиненъ	командиръ	подполковникъ	Калитинъ	} турке- станции.	
"	адютантъ	поручикъ	Паликорповъ		
"	ковчезникъ	поручикъ	Бѣляевъ.		
Завѣдующи	оржж.	поручикъ	Поповъ.	} турке- станции.	
Командиръ	на 1-ва рота	капитанъ	Феодоровъ.		
"	"	"	2-ра рота		щаб.-кап. Усоевъ.
"	"	"	3-та рота		щаб.-кап. Поповъ, туркестанецъ.
"	"	"	4-та рота		поручикъ Филловъ, българинъ.
"	"	"	5-та рота	щаб.-кап. Стесель.	
Субальторъ-	офицеръ	поручикъ	Живаревъ,	туркестанецъ.	
"	"	"	"	подпоручикъ Добровски.	
"	"	"	"	Кисовъ, българинъ.	
"	"	"	"	Лазаровъ.	
"	"	"	"	Гуджевъ, българинъ.	
"	"	"	"	прапорщикъ Вольшевъ.	
"	"	"	"	докторъ Визанковъ, българинъ.	

IV-а Дружина.

Дружиненъ	командиръ	майоръ	Рѣдкинъ,	туркестанецъ.
"	адютантъ	поручикъ	Карастелевъ.	
"	ковчезникъ	поручикъ	Андрѣевски.	
Командиръ	на 1-ва рота	капитанъ	Р. Николовъ,	българинъ.
"	"	"	2-ра рота	щаб.-кап. Михида.
"	"	"	3-та рота	щаб.-кап. Киселовъ.
"	"	"	4-та рота	щаб.-кап. Крейцъ-Бриетъ.
"	"	"	5-та рота	пор. Кашалински, туркестанецъ.
Субальторъ-	офицеръ:	поручикъ	Симански.	
"	"	"	"	Забѣлннъ.
"	"	"	"	докторъ Угрюмовъ.

III-я Бригада.

Бригаденъ командиръ полковникъ Графъ Толстой.

V-а Дружина.

Дружиненъ	командиръ	подполковникъ	Нипченко.
"	адютантъ	поручикъ	Рудолннъ.
"	ковчезникъ	поручикъ	Ивашенко.

Командиръ	на 1-ва рота	капитанъ	Сухомлиновъ.
„	„	„ 2-ра рота	капитанъ Амосовъ.
„	„	„ 3-та рота	шаб.-кап. Розановъ.
„	„	„ 4-та рота	поручикъ Чернявски.
„	„	„ 5-та рота	поручикъ Фонъ-деръ-Ховенъ.
Субальторъ-офицери:	поручикъ Ильинъ.		
„	„	„	„ Павловъ.
„	„	„	„ Пleshински.
„	„	„	„ Сахаровъ.
„	„	„	„ Войцеховски.
„	„	„	„ Ламбухинъ.
„	„	„	„ Рутковски.
„	„	„	„ шаб.-кап. Пуцята.
„	„	„	„ капитанъ Поль.
„	„	„	„ подпоручикъ Николаевъ.
„	„	„	„ Маклотенко I.
„	„	„	„ Маклотенко II.

VI-а Дружина.

Дружиненъ	командиръ	подполковникъ	Бѣляевъ.
„	адютантъ	поручикъ	Рубцовъ.
„	ковчезникъ	поручикъ	Сократовъ.
Командиръ	на 1-ва рота	шаб.-капитанъ	Васильевъ.
„	2-ра	„	„ „ Якобсонъ.
„	3-та	„	„ „ Шостаки.
„	4-та	„	„ „ Мещевъ.
„	5-та	„	„ поручикъ Линкольнъ.
			„ шаб.-капитанъ Новлянски.
			„ поручикъ Пleshински.

Мнозина отъ поименованитѣ офицери бѣха прѣведени послѣ въ дружинитѣ отъ второто опълчение, освѣнъ горѣпоименованитѣ офицери, въ дружинитѣ приидваха и излизаха още много други.

Въ първата половина на Май мѣсець въ разни числа придойдоха въ дружината слѣдующитѣ офицери: подпоручикъ Божински въ 1-ва рота, поручикъ Термински въ 4-та рота, шаб.-капитанъ Товаровъ, шаб.-капитанъ Севрюкъ, шат.-капитанъ Мѣстниковъ, поручикъ Крушниковъ и капитанъ Григоровъ.

Както се вижда отъ бѣлѣжкитѣ — срѣщу името на всѣки офицеръ отъ 3-я дружина, почти половината бѣха туркестанци — офицери, безъ съмнѣние храбри, калени въ боеветѣ по туркестанскитѣ пѣсьчливи степи, но за туй хора съ характеръ грубъ, съ особенъ възгледъ на войната, всички съ високо за себе си мнѣние, което и не крияха. Това послѣдно обстоятелство не прѣмина, да не послужи за раздѣление на офицеритѣ отъ 3-я дружина на два лагера, но за това ще кажа по-послѣ. Сега ще кажа, изобщо, за вслчкитѣ офицери и кадровитѣ долни чиновове, дали тѣ напълно отговаряха на своето назначение или не. Наистина, въпросъ твърдѣ деликатенъ, на който мъчно е да се отговори положително или отрицателно. При всичко това, азъ мисля, че тѣ не съвсѣмъ отговаряха на своето високо назначение и то не че бѣха офицери отъ долна проба; напротивъ, назначенитѣ офицери въ опълчението бѣха интелигентни и се отличаваха съ знанието на службата. По мое мнѣние най-голтѣмия тѣхенъ недостатъкъ се заключаваше въ това, че тѣ бѣха отъ разни войскови части, разположени по всичкитѣ краища на обширното Русско Царство.

Тукъ имаше офицери отъ армията, гвардията, младата гвардия, стрѣлковитѣ гвардейски и негвардейски, линейнитѣ сибирски и туркестански батальони, както и кирасири и кавалерийски офицери. Тукъ имаше стари закалени службисти и юноши, които едвамъ започваха да служатъ. Тѣзи офицери отъ разнo общественно положение и войнишки закалъ, мисляхъ азъ, на да ли ще можатъ да се сплотятъ тѣй тѣсно, щото задружно и въ пълна гармония да посѣятъ въ сърдцата на своитѣ ученици — опълченци онѣзи начала, които сж необходими за единъ добръ нравствененъ, дисциплиниранъ и самоотверженъ войникъ.

Колкото се отнася до долнитѣ чиновове, азъ ще кажа, че едната частъ отъ тѣхъ не съвсѣмъ отговаряха на своето назначение. Тѣ, както и офицеритѣ, бѣха отъ разни части. Освѣнъ това, една частъ отъ тѣхъ бѣха отъ запаса на армията и сами имаха нужда отъ учители. Но най-главното, между тѣхъ имаше и такива, които обичаха и да си попиянватъ. Впрочемъ, друго яче неможеше и да бжде: кой командиръ на частта би си далъ най-добрия унт.-офицеръ, а за себе си оставилъ посрѣдственнитѣ! Менъ лично ми сж известни още отъ 1872 год. двоица унт.-офицери отъ батальона, въ който азъ слу-

жахъ, които, както се казва, въ недѣлята седемъ деня биваха „подгулявши“ и тѣзи унт.-офицери сега бѣха въ опълчението и просвѣщаваха „булгарцитѣ“! Съвсѣмъ друга щѣше да бжде работата, ако се назначеа въ опълчението, както офицеритѣ, тѣй сжщо и кадровитѣ долни чинове отъ частитѣ расположени въ южнитѣ губернии, въ които части имаше много офицери и унт.-офицери — българи — отъ колониститѣ, които безъ съмнѣние имаха по-опредѣлено понятие за българитѣ.

До каква степенъ нѣкои отъ офицеритѣ имаха смѣтно понятие за България, служи за доказателство слѣдующето обстоятелство. Когато въ 1876 год. ний българитѣ се приготвявахме да тръгнемъ за Сърбия, моя батальоненъ командиръ, майоръ Потемкинъ, наскоро дошелъ отъ сѣверъ, ми зададе между другитѣ и слѣдующия въпросъ.

— Кажете, моля ви, кой е вашия български князь и много ли войска имате? — А когато азъ му расправихъ за положението на България, той възкликна. — А, а значи, виѣ, българитѣ, съвсѣмъ сте поробени?!!

Въ началото на Май мѣсець съ приказъ по опълчението се обяви, че до второ распоредание, виновнитѣ въ извършване на углавни прѣстѣпления — опълченци ще се прѣдаватъ за сждане въ полевия сждъ, а съгласно приказа по сжщото опълчение, отъ 22 сжщий Май, въ всѣка дружина се учреждаваха дисциплинарни сждилища, въ съставъ: — прѣдсѣдатель ротенъ командиръ — капитанъ, двама офицери — ротни командири — членове, и дѣловодитель — субалторъ-офицеръ.

Въ 1-ва дружина се назначиха: прѣдсѣдатель капитанъ Стражевски, членове щаб.-капитанитѣ Лобановски и Рогозински и дѣловодитель поручикъ Лебедевъ.

2-ра дружина, прѣдсѣдатель — капитанъ Медниски, членове поручикъ Сокальски и Шиваровъ и дѣловодитель поручикъ Скорняковъ.

3-тя дружина, прѣдсѣдатель щаб.-капитанъ Усовъ, членове щаб.-капитанъ Поповъ и поручикъ Живаревъ и дѣловодитель подпоручикъ Кисовъ.

5-та дружина, прѣдсѣдатель капитанъ Сухомлиновъ, членове щаб.-кап. Пуцята и поручикъ Рудолинъ и дѣловодитель поручикъ Рутковски.

6-та дружина, прѣдсѣдатель щаб.-кап. Васильевъ, членове щаб.-кап. Якобсонъ и поручикъ Сахаровъ и дѣловодитель Плещански.

Съгласно същия приказъ по опълчението, когато споредъ прѣстѣплението, виновнитѣ не се съдятъ отъ полевия съдъ, тѣ се привеждатъ отъ началника на опълчението въ разряда на шрафованитѣ, а когато извършатъ ново прѣстѣпление, исключаватъ се отъ редоветѣ на опълчението, като недостойни да служатъ въ тѣхъ и да съдѣйствуватъ за освобождението на отечеството си.

Въ първитѣ числа на Май мѣсяцъ се разнесе по лагера слухъ, че жителитѣ отъ г. Самара (Руссия) скоро щѣли да испратятъ на опълчението едно знаме, което щѣло да се даде на една отъ дружинитѣ.

Тоя слухъ за знамето се сбждна. То се донесе отъ самарския кметъ — Кожевенникова, и члена на кметството Алабина. Това знаме на 6-й Май се прикова на дръвцето, освѣти се и се прѣдаде на 3-я дружина.

Извѣстието за пристиганнето на депутацията отъ г. Самара съ знамето привлече въ Плоещъ много българи отъ далечнитѣ български центрове, като Кишиневъ, Болградъ, Измаилъ, Рени, Бранла и др.

Деньтъ — 6 Май — отъ сутриньта бѣше облаченъ. При всичко това, на разсъмнуване започнаха да приждатъ на тълпи плоещкитѣ жители съ своитѣ гости — българи — отъ другитѣ градове. Извършването на церемонията бѣше назначено въ 2 часа слѣдъ обѣдъ. Къмъ това врѣме дойде въ лагера на опълчението Негово Императорско Височество Главнокомандующия, Николай Николаевичъ, съ Августѣйшия си синъ Николай Николаевичъ младшій, конвоиранъ отъ терскитѣ казаци. Генералъ Столѣтовъ посрѣщна Великия Князь и му подаде строевой рапортъ. Великия Князь поздрави опълченцитѣ, които бѣха построени въ взводни дружинни колони. По срѣдъ лагерния площадъ бѣ приготвено всичко потрѣбно за освѣщение на знамето. На една голѣма маса, покрита съ черковна покривка, бѣха турени Св. Евангелие, Кръста, походнитѣ дружинни икони, чаша съ св. вода, а тѣй също платницето на знамето и лентитѣ съ дръвцето. При масата чакаха архимандритъ Анфилохий и священ. П. Драгановъ. Тукъ бѣха също и уцълномощенитѣ отъ г. Самара: градския кметъ Кожевенниковъ и члена отъ кметството статския съвѣтникъ Алабинъ, които, както се каза по горѣ, бѣха донесли знамето.

Ето и описанието на самото знаме:

Широко платнище, съшито отъ трицевѣтни плата: бѣлъ, аленъ и синь, съ ленти отъ сжшитѣ цвѣтове. По срѣдата на платнището — черенъ кръстъ украсенъ съ златни арабески; въ срѣдата на кръста: отъ едната страна на знамето образа на Иверската Св. Богородица, а на другата — изображението на бѣлгарскитѣ святители Кирилъ и Методий. На алената лента — шитъ съ злато надписъ: „Болгарскому народу“. Дрѣвцето черно съ позлатена скоба, украсено съ сръбърно, позлатено съ емайль, копие въ старо русски стиль; на скобата надписъ: „Болгарскому народу, городъ Самара, 1876 год.“

Това знаме е било приготвено за Априлското възстание още въ миналата година, но поради несполуката на това възстание, завършено съ кланетата въ Батакъ, Перушица и проч., то не е било испратено по назначенне дѣ настоящето врѣме, когато се прѣдстави възможность да се прѣдаде на бѣлгарското опълчение.

Великия Князь, като обиколи опълчението и се спрѣ при аналоя, заповѣда на барабанчика да удари бой: „на молитва“ и се онхти къмъ масата, приготвена за освѣщение на знамето. Даде се команда: „Дружини на молитву, шапки долой!“ Войницитѣ взеха пушкитѣ си за молитва и си снеха шапкитѣ. Слѣдъ това бѣ извиканъ отъ строя унт.-офицера отъ 3-я дружина Марчинъ, който бѣ назначенъ за знаменосецъ.

Когато настъпи врѣме за прибаване на платнището къмъ дрѣвцето, самарския прѣдставитель Кожевенниковъ подаде на табла на Негово Височество чукче и гвоздеи. Великия Князь, като се прѣкрѣсти три пкти, заби първитѣ три гвоздея: горѣ, по срѣдата и долу на платнището, а подиръ това предаде чукчето на Августѣйшия си синъ. Подиръ Негово Височество, Великия Князь Николай Николаевича младши и други военачалници единъ слѣдъ другъ забиха по единъ гвоздей: генералъ адютантъ Непокойчицки, генералъ Столѣтовъ, бригаднитѣ командири, началникъ штаба на опълчението, дружиннитѣ командири и офицеритѣ отъ 3-я дружина. Подиръ тѣхъ Великия Князь подаде чукчето на пристъжествуващия при тоя обрядъ воевода Цeko Петковъ. Този послѣдния, като взе чукчето, прѣкрѣсти се и като заби гвоздея, каза: — Дай Боже на добъръ часъ! Нека руския Богъ да ни помогне щасливо да свършимъ великото дѣло!

Слѣдъ дѣдо Цѣко забиха по единъ гвоздей прѣдставителитѣ отъ Самара, архимандритъ Анфилохий, попъ П. Дра-

Генерал Столѣтовъ, колѣнчикъ приежа знамето.

гановъ, прѣдставителя на кишеневското българско общество И. С. Ивановъ и старшината на плоещката депутация, Иванъ Котленски, на когото Негово Височество каза: „Дай Боже по-скоро да се свърши въ ваша полза.“

Най-послѣ, забиха гвозден и опълченцитѣ отъ всѣка дружина по единъ. Послѣдния гвоздей бѣ забитъ отъ знаменосца на 3-я дружина, унт.-офицера Антонъ Марчинъ.

Подиръ това, Негово Височество Главнокомандующия, върза лентата на бантъ на знамето, дигна го отъ масата и го подаде на Столѣтова, който, споредъ руския уставъ, колѣнчи, за да приеме знамето, и стоя всичкото врѣме на колѣни до като архимандритъ Анфилохий чете надъ полунаклоненото знаме побѣдоносна молитва и го поръси съ св. вода. Послѣ, Негово Височество взе отъ Столѣтова знамето и саморъчно го подаде на знаменосца Марчина; за асистентъ на послѣдния бѣ назначенъ опълченецъ Булаичъ.

Още отъ сутрѣнъта гъсти и тъмни облаци се носяха по небето, а когато знаменосца вдигна знамето и платнището зашуме въ въздуха, на тъмния горизонтъ блѣсна свѣткавица, раздаде се страшенъ грѣмъ, а слѣдъ малко заваля дѣждъ, който поръси освѣтеното вече знаме.

— Добро начало, добъръ знакъ. Това е за щастието на България, гдѣто Богъ поръси нашето знаме, казваха опълченцитѣ и присѣтствувавшитѣ българи.

Барабанитѣ улариха „отбой“. Опълченцитѣ си туриха калпацитѣ, по команда взеха на рамо, а слѣдъ това на караулъ, и знаменосца, по срѣдъ общия викъ „ура“ и биењето на барабанитѣ, прѣдшедствуванъ отъ дружинния адютантъ, отнесе знамето въ 3-я дружина.

— Поздравлявамъ ви, юнаци, съ знамето, извика Главнокомандующия. Надѣвамъ се, че вий юнашки ще послужитѣ подъ него и ще избавитѣ вашитѣ братя отъ турското робство.

Разбира се, че тия слова на Великия Князь бѣха посрѣщнати съ въсторженни „ура“ отъ опълченцитѣ и отъ присѣтствуващото множество българи.

Най-послѣ, дружинитѣ въ взводна колона минаха покрай Главнокомандующия въ церемонияленъ маршъ.

Трѣбва ли да казвамъ, че този денъ бѣше единъ отъ най-тържественитѣ дни за опълченцитѣ, особено за тѣзи отъ 3 я дружина? Щомъ опълченцитѣ се распустнаха, слѣдъ церемо-

ниялия маршъ, гайдитѣ, кавалитѣ и цагуллитѣ засвириха около 3-я дружина и стоворния хоръ на пѣснопоицитѣ развесели околността. Опълченитѣ отъ другитѣ дружини и множество граждани отъ Пloeщъ се тѣляха около 3-я дружина. поздравляваха: първитѣ — свонитѣ другарп, а вторитѣ съотечественницитѣ си съ знамето, като имъ исказваха хиляди благожелания. Тържеството се продължи кжено до вечерната заря.

На 7-й Май прѣдставителитѣ на българското въ Пloeщъ общество дадоха обѣдъ на депутацията отъ г. Самара и на офицеритѣ отъ българското опълчение. съ генералъ Столѣтова за чело. На тоя обѣдъ се пиша много наздрависи. Първитѣ двѣ бѣха прѣдложени отъ генералъ Столѣтова и Ив. С. Иванова за Императора. Слѣдъ много наздрависи г-нъ Алабинъ пи наздрависа за българското опълчение, като завърши така: „това цвѣтенце да даде раскошенъ плодъ за щастнето и славата на България и Руссия.“

Въ отговоръ на тая наздрависа генералъ Столѣтовъ прѣдложи такава за Самарцитѣ и тѣхнитѣ прѣдставители — виновницитѣ на вчерашното тържество. На тоя тостъ г-нъ Алабинъ отговори:

„Не на насъ, господа, се пода тая честь. Ний сме само едва нищожна часть, едно малко жгълче отъ нашата Руссия и не едни ний съчувствуваме на васъ нашитѣ братя: тя цѣлата е на едно съ насъ! На насъ се падна само щастнето да се явимъ прѣдъ васъ първи изразители на нейнитѣ всенародни чувства, за туй позволете ми да прѣдложам тостъ за славата, честта и процвѣтяванието на Руссия, която ще помогне на българския народъ съ бой да добие свободата си, за която той е придобилъ свято право съ всичкитѣ свои многовѣковни страдания и съ неотдавно пролѣтитѣ ужасни потоци мъченическа кръвъ,“

Слѣдъ тая прочувствувана рѣчь, мѣстнитѣ българи поднесоха на Самарскитѣ упълномощени слѣдующия адресъ:

Почитаеми Господа!

Българитѣ, присѣтствувавши на 6-й Май т. г., при прѣдаването на 3-я дружина отъ Българското опълчение, посвѣтеното отъ Самарското общество на българския народъ, знаме, считатъ за свой дългъ, да Ви искажатъ, почитаеми Господа, своята искрення признателность къмъ Самарското общество, за толкова високата честь и внимание къмъ страдающия български

народъ. Донесеното отъ Васъ свято знаме служи за ново доказателство на онова живо участие, което руския народъ винаги е вземалъ въ съдбата на нещастната България, която очаква отъ руския народъ своето освобождение, започнато вече съ волята на Августѣйшия Всеросийски Монархъ Александръ II-й, естественния покровителъ и защитникъ на угнетенитѣ християни на изтокъ. Събитието на 6-й Май въ българския лагеръ въ Плоещъ, гдѣто Негово Височество Главнокомандующия на дѣйствующата армия прѣвъ благоизволи да вдигне и прѣдаде на знаменосеца отъ 3-я дружина това знаме, ще остане незабравимо въ памятьта и историята на българитѣ:

Високо цѣнимъ вниманието на Самарското общество, за туй покорно молимъ да му прѣдадете, че българския народъ благоговѣе прѣдъ този скъпъ даръ.

Приемете увѣрение въ искренното ни къмъ Васъ почитание и душевната ни прѣданность. (Слѣватъ подписи).

Слѣдъ прочитанието на тоя адресъ, прѣдложени бѣха тостове за князь Черкаски, Аксакова, Черняева, за всичкитѣ руски дѣятели по славянското дѣло, за вѣчното „единение“ на русситѣ и българитѣ и за здравнето на цѣлия руски народъ, който принося такива голѣми и кървави жертви за свободата на славянството.

На 8-й Май всичкитѣ дружини бѣха събрани въ интервала на 1-а и 2-а дружини и подведени подъ клѣтва.

Деньтъ на 11-й Май се ознаменува за опълчението съ производството на по-достоинитѣ и знаещи службата опълченци въ ефрейторско звание. Отъ 3-я рота се произведоха: Савва Бъчеваровъ, Д. Кисса, П. Грекъ, Ф. Кропторъ, Василъ Стратовъ, Н. Ганчевъ, Ж. Поповъ, Г. Дамяновъ, Д. Кънчевъ, Ст. Минковъ и Т. Саввовъ.

Редовното учение съ опълченцитѣ се бѣ започнало още отъ 3-й Май. Тукъ, както и въ Кишиневъ, учителитѣ и ученицитѣ неуморно се трудеха. Учението се продължаваше по-вече отъ 12 часа прѣвъ девять и то подъ съвършено открито небе, подъ палящитѣ слънчеви лъчи. Тукъ, както и въ Кишиневъ, на първо врѣме, офицеритѣ продължаваха да се въسخищаватъ отъ способността и усърдието на своитѣ ученици. Но по-нататкъ, малко по малко, тѣ започнаха да охладняватъ къмъ тѣхъ и да се съмняватъ, както въ способността, така и въ усърдието

имъ. Впрочемъ, това трѣбваше и да се очаква, и то не че бѣха неусърдни и неспособни опълченцитѣ, но за туй, както казахъ и по-горѣ, защото: първо, — дѣйствиелно, бѣхме, започнали да вдѣлбяваме въ главитѣ имъ разни прицѣлни линии и жгли, мъртви пространства, офицерски, унтеръ-офицерски и ефрейторски караули и проч.: и второ, — защото тукъ въ Пловещъ започнаха да прииждатъ всѣки денъ нови и нови партии опълченци отъ по нѣколко чедовѣка, които още въ сѣщия денъ се зачисляваха въ дружината, прѣдварително обмундирувани и въоръжени, и се туряха въ общия строй.¹⁾ Приижданието на опълченцитѣ се продължаваше до денъ на тръгванието ни въ походъ, па даже и въ врѣме на похода. Отъ 1-й Юний, обаче, вече не се приемаха нови опълченци, защото още къмъ 22-й Май числеността на ротитѣ достигаше до 200 чедовѣка, а между това учители унтеръ-офицери, като се изключи расхода: дежурни, въ караулъ, ординарци, въ командировка и болни, на лице оставаха съвсѣмъ малко: 5 — 6 чедовѣка въ рота, — така щото падаше се на около 40 опълченци по единъ учитель, който бѣше сѣщеврѣменно и дядка. Разбира се, че това число на учителитѣ далеко не отговаряше на числеността на ротитѣ, още по-вече, като се вземе въ внимание, че всѣки денъ прииждаха нови опълченци, които трѣбваше винаги да се обучаватъ отдѣлно отъ по-напрѣдъ придонлитѣ, а пъкъ нѣмаше физическа възможность да се показва на всѣки новъ опълченецъ отдѣлно. Между това, програмата за обучението на опълченцитѣ значително се бѣше развирила. Съ тѣхъ трѣбваше да се прѣминатъ, освѣнъ всичкитѣ отдѣли на военното искусство, които прѣминаватъ рускитѣ войници, напримѣръ: единично, редично, взводно и ротно учение, гарнизонна служба и т. н., но трѣбваше още всѣки денъ учението да се свършва съ церемонияленъ маршъ, а като вѣнецъ на всичко това, изискваше се да се прѣкара и

¹⁾ Тукъ му е мѣстото да забѣлжимъ, че при приеманieto на опълченцитѣ не всѣкога се отбираха физически здрави и безъ недостатѣци. Имаше приети и еднооки и съ криви рѣцѣ, па даже и сакати въ краката. Такива се приемаха не отъ нужда, но защото съ съзи моляха да ги приематъ, като увѣряваха, че недостатѣцитъ нѣма да имъ прѣчатъ да се биятъ съ турчина, въ биткитѣ съ когото биле получили тия поврѣждения. Единъ съ крива въ лакътя дѣсна рѣка, като молеше да го приематъ, казваше: „На Царь Александра трѣбватъ хора не само за пушка, но и за други работи. Нека ме взематъ да готвя храна на момчетата тукъ, пъкъ като отидемъ отсрѣща, тамъ ще ме видите какво струвамъ“. Другъ единъ, безъ дѣсно око, не искаше да остави строя. Поради тоя недостатѣкъ неможеше да се прицѣлва споредъ правилата, но при все това, той излѣзе единъ отъ първитѣ стрѣлци.

съкратения курсъ по стрѣлбата, която се и започна отъ 7-и Май. Ето видоветѣ на стрѣлбата: отъ 100 крачки — 2 пхти, 200 крачки — 4 пхти, 300 крачки — 4 пхти, 400 крачки — 2 пхти, 500 крачки — 1 пхтъ и 600 крачки — 2 пхти. На добритѣ стрѣлци се разрѣшаваше да стрѣлятъ съ двойно число патрони. И всичко трѣбваше да се прѣмине, колкото е възможно по-скоро, защото никой не знаеше колко врѣме има на расположеение. Напротивъ, като се започне отъ генерала, до послѣдния опълченецъ, всѣки очакваше ежеминутно да ни вдигнатъ въ походъ. Разбира се, въ такъвъ случай, началството излизаше вѣнъ отъ кожата си отъ старание, трудътъ у него се бѣ удвоилъ, но въ резултатъ — очаквания и желаемиа успѣхъ не се виждаше. Повтарямъ, друго яче неможеше и да бжде, при всичко че опълченцитѣ всѣкидневно се занимаваха подъ открито небе по-вече отъ 12 часа, — отъ зори до мръкване. Учителитѣ не успѣваха да покажатъ каквото трѣбва на всѣки опълченецъ поне по ведижжъ. Началството започна да се вълнува. Първия ентузиязмъ и спокойната увѣренность започнаха да отстъпватъ мѣсто на малодушието и трѣскавата нервность. — Моя страхъ за разочарованието на рускитѣ офицери отъ българитѣ започна да се сбѣжда. Тѣ захванаха да се съмняватъ въ способността на опълченцитѣ.

— „Лентяи“! „Остолопи“! взеха да се чуватъ отзиви.

Тѣзи отзиви, впрочемъ, бѣха отдѣлни; болшинството офицери продължаваше да се занимава спокойно, усърдно и добросъвѣстно.

Тукъ му е мѣстото, мисля, да отбѣлѣжа, че и мнозина отъ опълченцитѣ бѣха не съвсѣмъ безупрѣчни. Честитѣ прѣминувания на опълченцитѣ отъ една дружина или рота въ друга, тѣхнитѣ самоволни отлжчки отъ частитѣ, бѣгствата и недисциплинарностьта имъ, естествено накараха рускитѣ офицери и унтеръ-офицери, служили въ войскови части съ традиции, научени да виждатъ дисциплинирани войници, готови винаги, да изпълняватъ свѣто своитѣ войнишки обязанности, справедливо да негодуватъ.

Между това, врѣмето со минаваше. Започнаха да се прѣскаатъ слухове, че руската армия скоро щѣла да прѣмине Дунава, че е имало вече артилерийски бой между турцитѣ и руситѣ, въ които руситѣ унищожили на Дунава два турски броненосца, — съ една рѣчь, прѣдвиждаше се скоро прѣми-

чуванието на руската армия прѣзъ Дунава, а ний продължавахме да се занимаваме далеко отъ театра на военнитѣ дѣйствия. Горнето обсоятелство раздразняваше русскитѣ офицери отъ опълчението.

— Кой дяволъ ме накара, да приема да служа въ това проклѣто опълчение! се чуваха окайвания. Ето нашитѣ скоро ще минатъ Дунава, а ний ще стоимъ тукъ.

Това раздразнение се отразяваше и на висшето началство, което сжщо бѣше започнало да се колебае, и, най послѣ, бѣше дошло до заключение, че българитѣ не биле военственъ народъ и за туй не трѣбовало опълченцитѣ да се пуцатъ въ бой, а да се употребятъ за вжтрѣшна служба въ заетитѣ отъ руската армия градове. Това рѣшение бѣ взето отъ военна съвѣтъ у началника штаба на дѣйствующата армия — генералъ Непокойчицки. Горнето рѣшение накара нѣкои отъ офицеритѣ да изгубятъ самообладанието си:

— Петровъ! Лентай, осталоцъ! Нищо не знаешъ? Стоишъ съ распуснати рамена, като човаль! викаше ротния командиръ. Взводни командири! я уברי стомаха на Богданова! какво го е распусналъ като брадата си?

Разбира се, че взводния командиръ изпълняваше това приказание по своему.

— Нищо не може да се направи съ тѣзи мързеливци, заключаваше ротния командиръ, и се оттегляше на страна.

Слѣдъ малко се събираха, обикновенно, нѣкои отъ ротнитѣ командири „отвести душу,“ както си казваха тѣ. Тогавъ въ ротитѣ имъ оставаха пълни господари унтеръ-офицеритѣ и, разбира се, при обучението нѣкои отъ тѣхъ се ползуваха съ всички вспомагателни сръдства, като „въ зуби, морду и подзатилникъ.“ По тоя начинъ юмуцитѣ си извоюваха въ опълчението право на гражданство.

Опълченцитѣ почнаха да се оплакватъ на ротнитѣ командири отъ унт.-офицеритѣ, но нѣкои отъ ротнитѣ, вмѣсто да изслушатъ жалбитѣ и да накажатъ виновнитѣ, пзехокваха обиденитѣ, като имъ прикачваха всевъзможни обидни епитети, като: „сволочь“, „татары,“ „дармофды“ и пр.

— „Татары! Васъ ви учатъ, за васъ отиваме да мремъ, а вий идете да се жалвате отъ своитѣ учители? . . . Учете се добрѣ, за да ви не биятъ!“

— Ваше благородие, какъ ще се учимъ, се осмѣляваше да каже нѣкой отъ опълченцитѣ, когато учителитѣ не успѣватъ да ни показватъ.

Такъвъ смѣлчакъ, обаче, по нѣкога получаваше удовлетворение въ видъ на юмрукъ или плѣсница.

Опълченцитѣ, като виждаха, че тѣхъ злѣ ги третираше и че не могатъ да намѣрятъ защита отъ произвола на по-долното си началство, започнаха да охлаждаватъ къмъ ученето.

— Какво е това учение? си говоряха опълченцитѣ, цѣль денъ ни държатъ на слънцето за нѣкакви си прицѣлни линии, маршировки, бой съ щика и др. Ний и безъ тѣзи „на плечо,“ „траектория“ и пр. сме се били съ турцитѣ не по-лошо отъ тѣхъ (рускитѣ доброволци въ Сърбия).

Съ една рѣчь, отношенията между началницитѣ и опълченцитѣ крайно се измѣниха, но само между опълченцитѣ българи. Напротивъ, началството явно покровителствуваше сърбитѣ, черногорцитѣ и др., които, впрочемъ, неоправдаха впоследствие това покровителство.

А че не всѣкога намираха опълченцитѣ защита, азъ бихъ можалъ да приведа много факти, но ще се огранича само съ слѣдующитѣ:

Единъ день дохожда при мене опълченеца Николовъ, отъ 1-а рота, и ми заявява жалба, че фелдфебеля го много биялъ, защото неможалъ да прави ружейни приеми и да ходи въ кракъ.

— Какъ мога да ходя въ кракъ и да правя приеми. каза той, когато азъ съмъ постъпилъ едва прѣди нѣколко дена?

Азъ го пратихъ при ротния му командиръ. На другия день пакъ помитахъ поручикъ Живарева, който врѣменно командваше 1-ва рота, за жалбата на опълченеца Николова.

— Разбира се, азъ оставихъ жалбата му безъ послѣдствие, ми отговори той. Неужели вий искате да туря фелдфебеля подолу и да го накажа за единъ „паршивъ“ българинъ? Тогава нѣма да имаме мира отъ жалбитѣ на този неблагодаренъ „дрянной“ народъ! . . . На този отговоръ азъ забѣлѣжихъ поручику Живареву, че той би трѣбвало да бѣде по-деликатенъ и да не напада, поне въ мое присѣствие, тъй несправедливо народа, къмъ който принадлежа и азъ, слѣдователно, да не оскърбява националното чувство на своя другаръ по оръжие.

— Това къмъ васъ не се отнася, ми отговори поручикъ Живаревъ небрежно. Вий сте руски офицеръ!

Е, слѣдъ такъвъ отговоръ, върви и се расправяй! Вирочемъ, по нѣкој пжтъ се распитваха обидениѣ и побойнициѣ, но послѣднитѣ почти винаги излизаха прави, а първитѣ се наказваха. По нѣкога и сѣдебнитѣ разбирателства бѣха не съвсѣмъ безпристрастни. Ето единъ случай, който показва твърдѣ нагледно, до колко г. г. сѣдитѣ бѣха проникнати въ своята сѣдийска обязаность съ чувствата на справедливостта.

Единъ день ефрейтора отъ 1-ва рота — Драченко — извежда К. Танасова и още одного опълченеца, недавно зачисленъ въ ротата, на единично обучение. Въ врѣме на маршруванието Танасовъ никакъ не можалъ да върви въ кракъ (ногу); тогава Драченко налита на Танасова и като му наниса нѣколко удари по врата, хваща му пушката и съ нея го тласва нѣколко пжти. Танасовъ, безъ да продума дума, обръща се и си отива при палатката, като оставя пушката си въ ржцѣтѣ на Драченко. Драченко отива при Танасова и го кара да иде на учение. Послѣдния не се мръдва отъ мѣстото си, като говорплъ високо, че и ротния командиръ даже не се билъ отнасялъ тѣй жестоко съ опълченциѣ, както него — Драченко. Отъ тѣзи думи на Танасова, Драченко дохожда въ ярость, спуща се, хваща жертвата си за долнята джука и я влѣче къмъ пушката. Отъ това безчеловѣчно влачение, джуката на Танасова се раскъсва и бликва кръвъ. Всичко това става почти въ присѣтствието на ротата, която на стотина крачки се занимава съ единично учение. Танасовъ, окървавенъ, отива при ротния командиръ да се жалва.

Ротния командиръ, поручикъ Живаревъ, привиква ефрейтора Драченко, распитва го за случая, но Драченко безъ стѣснение, изопачва работата така:

— Когато азъ се занимавахъ съ Танасова и другаря му, той не искаше да ходи въ кракъ, не държеше пушката си на „плечо“ както трѣбва, и за това азъ се приближихъ до него и започнахъ да броя, но той пакъ не слушеше; тогава азъ му хванахъ крака съ цѣлъ да го поправа, а Танасовъ, като хване пушката си съ двѣтѣ ржцѣ, тѣй силно ме тласна, щото азъ залитнахъ.

— Ну, доволно, доволно! Върви си гледай работата, му казва поручикъ Живаревъ.

Назначи се разслѣдование отъ което се установи напълно лъжливостта на Драчковитѣ показания, а единъ цѣлъ взводъ подтвърди ония на Танасова.

Слѣдъ всичко това, съ приказъ по дружината Танасовъ се даде подъ сѣдъ, за нанасяние ударъ на своето началство, при изпълнение на служебнитѣ му обязанности.

Започна се сѣдебно разбирателство. Поручикъ Живаревъ, който трѣбваше да се отведе, понеже подсѣдимия бѣше отъ неговата рота, се стараше по всѣки начинъ да оскубне отъ свидѣлитѣ нѣщо въ полза на обвинението, но тѣ показваха каквото бѣха видѣли и веднѣжъ вече показвали на прѣдварителното слѣдствие. Само единъ отъ свидѣлитѣ, опълченеца Цоневъ показа, че Танасовъ, като се обърналъ, сърдито тласналъ пушката си въ ржцѣтѣ на ефрейтора Драченко.

— Стига, стига! извика поручикъ Живаревъ. Ну, какво господа? Нима това не стига? Обърналъ се и тласналъ пушката. . .

Щабсъ-капитанъ Поповъ, който замѣстяше Усова, намисли, че Танасовъ не е виновенъ въ нанасяние ударъ на началника си, а е виновенъ само въ неиспълнение на заповѣдта му; но прѣдъ видъ на това, че Танасовъ е младъ опълченецъ, и не му е билъ още разказванъ дисциплинарния уставъ и не билъ запознатъ съ послѣдствията отъ неиспълнение на началническата заповѣдъ, и, че Драченко самъ прѣдизвикалъ Танасова къмъ това неиспълнение на заповѣдта му, той бѣ на миѣние Танасовъ да се оправдае. При всѣ това Танасовъ бѣ осъденъ да се прѣведе въ разряда на щрафованитѣ и на петдесетъ удара съ прѣчки.

Живаревъ тържествуваше.

При разглежданieto на това дѣло, азъ присѣдствувахъ въ качеството дѣловодителъ на сѣда. Позволихъ си да попитамъ поручика Живарева: колко пхти той бѣ расказалъ на Танасова за дисциплинарния уставъ.

— Колко пхти сѣмъ му расказвалъ, то е моя работа, Танасовъ е войникъ и трѣбва да знае, че за всѣко нарушение и неиспълнение на началническата заповѣдъ виновния се наказва . . . нагъртено ми отговори поручикъ Живаревъ.

Нѣкои отъ офицеритѣ започнаха да пуцатъ разни нелѣпи слухове за опълченцитѣ, като напирмѣрь, че тѣ ужъ пиянствували, крадяли, че часовитѣ при Царя и Великия Князь заспивали, и даже, че нѣкои отъ опълченцитѣ вадяли тесацитѣ си срѣщу генералъ Непокойчицки и др. т.

Мячно вървеше обучението на опълченцитѣ, особенно въ първата половина на Май м-ць. Въ този периодъ най-много

пристигаха младежи да се записватъ въ опълчението и пристигаха не изведнѣжъ, а всѣки день по нѣколко человекъ въ рота. Въ втората половина на Май въ ротитѣ имаше доволно подготвени опълченци, които вече можахъ да учатъ своитѣ новодошли и по-слаби по ученнето другари. Това миѣние по нѣкога исказваха и ротнитѣ командири:

— Взводний командиръ Потапенко, не тѣй учишъ! заблѣзваше ротния командиръ, иди се поучи у Радева!

— Овсейчукъ! ще ти назнача Василева да те учи!

Както казахъ по-горѣ, на 11-й Май най-добритѣ показавши успѣхъ въ ученнето опълченци бѣха прѣименувани въ ефрейторско, а на 20 сѣщій Май мнозина отъ тѣхъ се произведоха и въ унт.-офицерско звание, между които отъ 3-я рота С. Бъчеваровъ, Д. Кисса, П. Грекъ, Федоръ Кроиторъ, Вас. Стратовъ, Н. Генчевъ, Ж. Поповъ, Г. Дамяновъ, Д. Кънчевъ, С. Митковъ и Т. Саввовъ.

Ротнитѣ командири назначаваха новопроизведенитѣ ефрейтори, а послѣ унт.-офицери, да обучаватъ пристигающитѣ опълченци, което назначение тѣ напълно оправдаваха. Слѣдъ това, ротнитѣ командири и, въобще, всѣхитѣ офицери се успокоиха.

При такива обстоятелства опълченцитѣ прѣкараха съкратения курсъ на обучението и то въ единъ срокъ отъ около два мѣсяци, а именно, отъ 7 Априлъ до 29 Май въ това число смѣтнато и прѣкаранитѣ дни отъ 23-й Априлъ до 3-й Май въ походъ отъ Кишиневъ до Плоещъ и устройството на лагери и праздничнитѣ дни. Но въ този срокъ прѣкараха ученнето само онѣзи опълченци, които бѣха зачислени още въ Кишиневъ, а тѣ бѣха сравнително твърдѣ малко; при всичко това опълченцитѣ направиха голѣмъ успѣхъ. Тѣ имаха войнишки изгледъ и добра стойка; взводното учение и „ломка“ на фронта правяха твърдѣ добрѣ — спокойно и увѣрено. Наносянието съ щика ударъ по чучелото правеха твърдѣ добрѣ, пасивна и полева гимнастика — прѣвѣсходно, а за церемониалния маршъ неможеше по-вече да се иска. Не напраздно даже щабсъ-капитанъ Усовъ по нѣкога признаваше направения голѣмъ успѣхъ.

— Гледайте, тѣзи наши „барани“ започнаха да приличатъ на войници, казваше той.

Отъ съкращения курсъ на стрѣлбата неможеше да се очаква по-добър резултатъ — на 200 крачки се избиваха отъ 80 до 92⁰/₀.

— „Молодцами стрѣляли сегодня“, хвалеше единъ ротенъ командиръ ротата си.

— За добрата днесъ стрѣлба давамъ ви по чаша вино или ракия, казваше другъ ротенъ командиръ

Тия резултати отъ стрѣлбата трѣбваше да бждатъ толкова по-задоволителни за офицерството, защото пушките се оказаха не съвсѣмъ безукорни: на много отъ тѣхъ иглите се чупяха, гугенния кружокъ изгаряше, вслѣдствие на което барутните газове опалваха очите на опълченците, а на други затворите неможаха да се затварятъ слѣдъ нѣколко изстрѣла, по която причина се случваха, по нѣкой пътъ нещастия при вадението на патрона. Тогавъ гдѣ се криеше причината на незадоволствието, на нѣкои отъ учителите, къмъ своите ученици?...

Къмъ срѣдата на Май мѣсець пристигна въ Пловещъ опълченския обозъ, отъ който се раздадохъ на частите: за щаба на опълчението 6 кола и 12 коня, — за конните сотни — двѣ кола — 4 коня, за 1-ва дружина 14 кола — 29 коня, 2-ра дружина — 15 кола — 30 коня, за 3-я, 4-а, 5-а и 6-а по 14 кола и 28 коня. Къмъ края на сщия мѣсець, съ приказъ по опълчението, се заповѣдваше на началника на щаба, да отпусне на всѣка дружина по 408 рубли за купуване 6 кола съ конете за возение на шансовия инструментъ и на офицерските вещи.

На 25 Май бѣ направено распоредание опълченците да се приготвятъ за посрѣщане на Императора, който щѣше да пристигне на слѣдующия день, слѣдъ обѣдъ. По тѣзи причина, подиръ пладниѣ, една часть отъ опълченците отидоха на рѣката да си ператъ дрѣхите и ония на другарите си, а другата — на учение. За посрѣщане на Императора трѣбваше да излѣзе цѣлото опълчение, което щѣше да бжде наредено въ шпалери безъ пушки. За почетна рота се назначаваше 1-ва рота съ знамето.

На 26 Май, тъкмо въ 4¹/₂ часа, слѣдъ обѣдъ, цѣлото опълчение бѣше наредено въ шпалери отъ града до станцията, а почетната рота съ музикантския хоръ отъ 5-я сапборенъ батальонъ — на перона на тѣзи послѣдната, на онова мѣсто, гдѣто щѣше да спрѣ Царския трень.

Цѣлия пѣтъ отъ Царския вагонъ, до фаетона на който щѣше да се качи Императора, бѣше посланъ съ разноцвѣтни килими, а самата станция бѣше потънала въ зеленина и цвѣтя. На станцията и около нея имаше такова голѣмо множество народъ, щото, както се казва, нѣмаше яйце гдѣ да падне. Идваието на Императора въ Плоещъ бѣше привлякло множество народъ не само отъ околнитѣ, но и далечнитѣ градове и села, отъ които бѣха, по този случай, испратени депутации.

Почетния караулъ отъ 1-а рота на 3-я дружина бѣше построенъ на длѣжъ на платформата. Самарското знаме високо се издигаше надъ караула, платнището на което шумолеше отъ тихия вѣтрець. На лѣвния флангъ на караула стояха ординарцитѣ отъ почетния караулъ: офицеръ, унтеръ-офицеръ и редникъ, послѣдния българинъ съ сръбски медалъ за храбрость.

Тукъ, на станцията, присѣдстваваха офицери и чинове отъ главната квартира — отъ Императорската свита, отъ полевия щабъ на дѣйствующата армия, адютантитѣ на наследника, Главнокомандующия и Великия Князь Владимиръ Николаевичъ, генералитѣ и адютантитѣ състоящи при Князь Карла, префекта на Плоещъ, депутация отъ мѣстнитѣ жители и много други български депутации, отъ всичкитѣ градове на Молдавия и Влахия, гдѣто живѣятъ българи, съ настоятеля на българската въ Букурещъ черква и съ митрополита на всичкото българско духовенство въ Румжния — Панаретъ Рашевъ, ученицитѣ отъ Плоещкото градско училище съ букети въ рѣцѣ.

Като се приближи трена до станцията, народа изведнѣжъ завика „ура“ и музиката засвири: „Боже Царя храни“. Императора, щомъ излѣзе отъ вагона, мина по фронта на опълченския караулъ и прие ординарцитѣ, а слѣдъ това и депутациитѣ. При това владиката Панаретъ поднесе на сръбърната табла на Негово Императорско Величество адресъ, като го благослови съ Св. иконата на Константинъ и Елена.

Негово Величество се прѣкърсти набожно и цѣлуна иконата. Като се поднесе на Императора хлѣбъ и соль, отъ страна на българската депутация, народа гърмовито и въсторженно завика: „да живѣе Императора“.

Ето и съдържанието на адреса:

„Всемилоствѣйший Господарю!

Ний живущитѣ въ Румжния българи, които пмахме злополучието да напустнемъ родня си край, за да търсимъ въ чужда

земня убѣжище отъ насилията и гоненията отъ нашитѣ мжители, сега се считаме по-щастливи отъ своитѣ единоплѣмници съ това, че на насъ се падна жребие първи да срѣщнемъ свѣтлото Ваше Лице, Великий Господарю, и съ благоговѣние да изразимъ прѣдъ стѣпнитѣ на Ваше Императорско Величество безпредѣлната благодарностъ, която чувствува всячкия български народъ, при едната мисль за голѣмия подвигъ, прѣдприетъ по Вашата държавна воля отъ Велика Руссия, само отъ любовъ къмъ угнетенитѣ и страждующитѣ братя, за осъществление надѣждитѣ, които българитѣ отъ вѣкове, по прѣдание възлагатъ на православния Русскій Царъ и на братския русскій народъ, за своето избавление отъ тежкото робство.

На таблата, на която се поднесе адреса, бѣ изрѣзанъ слѣдующия надписъ: „Возвеселихомъ ся вси уповающи на тя и похвалимся о тѣбѣ любящи имя твое. Великому Государю Царю Александру, държавному защитнику за българскій народъ — прѣбивающитѣ въ Румжния българя, Май 1877 г.“

Царя се доближи до почетната рота, която му отдаде установената честь и, като я прониза съ орловия си погледъ, поздравя съ думитѣ:

— Здорови дѣти!

— Здравие желаемъ, Ваше Императорско Величество, отговориха опълченцитѣ гръмовито, а подиръ това извикаха „ура,“ което се подхвана отъ публиката, подиръ отъ опълченцитѣ въ шпалеритѣ и се разнесе като ехо далеко къмъ града.

Императора се обърна съ въпроси къмъ нѣкои отъ опълченцитѣ, които събудено отговаряха. Когато Царя тръгна къмъ фаетона, той съгледа въ шпалера между опълченцитѣ едно хлътнало въ панталонитѣ си и „българката“ и захлупено подъ калпака, момче на възраст не повече отъ 14—15 години. Императора се приближи до него и усмихнато го попита: „на колко е години и ще може ли да се бие съ турцитѣ.“

На първия въпросъ юнакътъ-войникъ отговори бодро, че е на 15 години, а на втория: — „хай,“ „хай,“ съпровождано съ поклатване на главата.

— За туй съмъ постъпилъ въ опълченнето, Ваше Императорско Величество, да се бия съ българскитѣ душмани, завърши сръдчатно момчето. Това момче впоследствие бѣше министръ на свободна България — Дмитръ Петковъ.

Полковникъ Графъ Михаилъ Павловичъ Толстой, командиръ на 3-а бригада.

Императора остана доволенъ отъ този отговоръ: Той го похвали и се опъти къмъ фаетона, съпровожданъ съ френетическото „ура“ на множеството народъ и опълченци.

На 28 Май Царя неочаквано дойде въ лагера, когато една частъ отъ опълченцитѣ бѣше отишла на рѣката Теляжина да се пере, а отъ другата, едни се кърпяха, други четяха устави, а трети се забавляваха.

Когато дневалнитѣ извикаха: „дежурни на линию“ и се зачу викътъ: Императора иде, който викъ се отзова чакъ до рѣката, опълченцитѣ моментално скокнаха, а онѣзи отъ рѣката тичешкомъ се обличаха и вхтрѣ въ нѣколко минути всичкитѣ бѣха по мѣстата си построени за срѣща.

Царя се приближи до лѣвия флангъ на лагера и поздрави опълченцитѣ отъ 6-а дружина. Слѣдъ това царския фаетонъ полека потегли къмъ дѣския флангъ, съпровожданъ отъ опълченцитѣ отъ тая дружина, недисциплинарния екстазъ на които, офицеритѣ не можаха удържатъ, като цѣпяха въздуха съ виковетѣ „ура“, и сжщеврѣменно хвърляха калпацитѣ си високо въ въздуха, а когато царя достигна дѣския флангъ, цѣлото опълчение, сплотено въ една обща масса, бѣше около Него. Това неочаквано идвание на Императора въ лагера окуражи падналитѣ малко духомъ опълченци.

Въ края на Май мѣсець заговориха за походъ. На 27 същия Май дружинния докторъ Вязанковъ изиска, съгласно приказа по дружината, по 4 человекъ отъ рота, отъ по-слабитѣ въ строя, за санитарна служба. Ротнитѣ командири испратиха при доктора вмѣсто по 4, по 25—30 человекъ и сами отидоха при него, като настояваха да признае испратенитѣ за болни и неспособни за служба, тъй като тѣ биле разваляли ротитѣ имъ. Разбира се, че докторъ Вязанковъ отказа да направи това.

— Добра е тя! хора съвършено здрави да се признаятъ за болни?! каза доктора.

— Въ такъвъ случай ний ще ги атестираме лошо и ще ги приведемъ въ разряда на шрафованитѣ, казаха Усовъ, Живаревъ и Стесель. Такива лѣвтяи намъ не ни трѣбватъ. Тѣ ще ни развалятъ ротитѣ. Каквото щете ги правете, но ний въ ротитѣ си не ги щемъ.

А горкитѣ опълченци, осждени отъ ротнитѣ си командири на испъждане, съ наведени отъ срамъ и скръбъ глави, чакаха рѣшението на своята участь.

Поручикъ Филовъ, като видя че ротнитѣ командири настояваха на своето искание, да се признаятъ опълченцитѣ за негодни, отиде при дружинния командиръ и му доложи за това.

— Наистина, тѣзи хора сж твърдѣ слаби и ще развалятъ ротитѣ, отговорилъ подполковникъ Калитинъ.

При всичко това, за голѣмо неудоволствие на Усова, Живарева и Стеселя, дружинния командиръ заповѣда опълченцитѣ да се оставятъ въ ротитѣ.

По-горѣ бѣхъ казалъ, че офицеритѣ отъ 3-я дружина се бѣха раздѣлили на двѣ групи. — Едната състоеше отъ офицеритѣ туркестанци, на чело съ подполковникъ Калитина, къмъ която се бѣха присѣднили и нетуркестанцитѣ щабсъ-капитанъ Усовъ и подпоручикъ Бѣляевъ. Втората група — отъ останалитѣ офицери, но безъ водителъ. Группитѣ бѣха кръстени отъ подпоручикъ Поликарпова, първата, „Штрафованные“, а втората — „Безпорочнослужащiе“. Членоветѣ отъ първата група бѣха сплотени (ако това можеше да се нарѣче сплотяване), като единъ человекъ и се управляваха отъ една воля, — волята на дружинния командиръ; „волнодумство и разномислие“, поне вънкашно, между членоветѣ ѝ не съществувахе. Каквото кажеше командира ѝ, то бивахе свято.

— Дрянъ народъ сж тѣзи българи, казвахе дружинния командиръ.

— Дрянъ народъ сж българитѣ, като ехо, повтаряхе групата на штрафованитѣ.

— Не може да се не отдаде справедливостта на тѣзи „българци“, че сж способенъ и нравственъ народъ, казвахе нѣкой пътъ подполковникъ Калитинъ, когато бивахе въ добро расположение и ехото повтаряхе и тия думи. Наистина, имаше въ тази група и независими личности, като, напримѣръ, капитанъ Феодоровъ, командира на 1-ва рота, къмъ личността на когото подполковникъ Калитинъ винаги се отнасяше съ уважение.

Членоветѣ отъ първата група бѣха всички равни въ отношенията по между си, като не употрѣбяхаха даже и по службата титулванията.

— Павликъ! (името на подполковникъ Калитина), защо ходишъ толкова далеко? или: Павликъ, защо не се облечешъ, тѣй можешъ да наистинешъ! Ето образецъ на обхожденията отъ страна на штрафованитѣ къмъ началника си, който пѣкъ имъ отплащаше съ същата монета.

— Попикъ, Федька, Клаша и пр., сѣдни ей тукъ, остави ела да закусимъ сега! викаше подполков. Калитинъ на своитѣ любимци.

Групата отъ безпорочнослужащитѣ не бѣше тѣй сплотена, както първата, но за туй другарския духъ и съзнанието на собственото достоинство между офицеритѣ ѝ бѣше развито. Офицеритѣ отъ тая група никога не наричаха онѣзи отъ първата, съ новото имъ название, за туй пкъкъ офицеритѣ отъ първата група не испущаха случая да направятъ това.

— Ей, вий, безпорочнослужащи! заповѣдайте да обѣдваме, шрафованитѣ ви чакатъ. Или: Ето безпорочнослужащитѣ се разчувствуваха, та защищаватъ тѣзи дрянъ — „булгарцитѣ“.

Наистина, офицеритѣ отъ послѣдната группа винаги се отнасяха къмъ българитѣ по-безпристрастно. Къмъ тази група се числеше и туркестанеца щабсъ-капитанъ Поповъ.

Като казвамъ, че офицеритѣ се дѣляха на двѣ групи — на „шрафовани и безпорочнослужащи“ съ това не искамъ да кажа, че между тия двѣ групи съществуваше нѣкакво несъгласие или вражда. Напротивъ, взаимнитѣ отношения между тѣхъ бѣха искрени и другарски; само мнѣнията имъ за опълченцитѣ бѣха различни. Длъженъ съмъ да исповѣдамъ, че подполковникъ Калитинъ, макаръ и твърдѣ нервозенъ и по нѣкога даже строгъ, винаги се ползуваша съ почетъ и уважение отъ страна на подчиненитѣ и съслуживцитѣ си. Человѣкъ въ сжщностъ добръ другаръ, образцовъ командиръ и безпорно храбръ офицеръ, за което свидѣтелствуваха окиченитѣ му съ ордени за храбрость гърди, подполковникъ Калитинъ се издигна надъ другитѣ. Командуваната отъ него 3-я дружина още отъ началото, нѣкакъ само по себе си, безъ доказателства, безъ факти, бѣше призната за най-добра, най-образцова, а по-послѣ и най-храбра отъ всичкитѣ дружини. Офицерското семейство на 3-я дружина дълго врѣме бѣше центръ на опълчението. Тамъ почти всѣка вечеръ се събираха офицеритѣ отъ другитѣ дружини, мнозина отъ които бѣха негови боеви другари и сподвижници. — Пѣсня ли гръмовита се зачуе въ лагера, безпогрѣшно офицеритѣ отиватъ въ 3-я дружина: тамъ запѣва любимеца Павликъ, акомпаниратъ Усовъ, Поповъ, Поликарповъ. Весела гощавка ли има, — това навѣрно е въ 3-я дружина, но виното тамъ само весели обществото, само обличава хората.

Подиръ 3-я дружина слѣдваше 4-а, на чело съ майоръ Рѣдъкина. Съсѣдка по № на Калитинската дружина, — тя и по своя характеръ и състава най-повече отъ другитѣ дружини приличаше на нея. — Бѣднция историкъ на Българското опълчение не трѣбва да прѣнебрѣгва въпроса, кой и съ какво е помогналъ да се създаде такава образцова, макаръ и регулярна, войска отъ разнохарактернитѣ елементи на българското опълчение.

Въ послѣднитѣ числа на Май мѣсець въ лагера дохожда Князь Александръ Батембергъ, който, казваха, много се интересувалъ да види българското опълчение. Княза остана цѣль день на гости у Князь Виземски, който го развожда по лагера и му показва опълченцитѣ.

III

Най-послѣ, настана отдавна желанныя день — деньтъ въ който опълчението трѣбваше да изостави лагера и да трѣгне въ походъ. Този день бѣше 30 Май. Радостта, отъ която бѣха обхванати опълченцитѣ, по случай трѣгваннето имъ въ походъ, нѣмаше прѣдѣлъ. Тѣ като дѣца скачаха, пѣяха и се поздравляваха съ походъ. При всичко, че и офицеритѣ бѣха не по-малко доволни отъ изпълнението на горѣщото имъ желание — трѣгванието въ походъ, но Живаревъ и тукъ не испустна случая отъ да не бодне „българцитѣ“.

— Гледайте, гледайте въ какъвъ телешки вѣсторгъ съ дошли! И защо ли се радватъ? Все едно, щомъ минемъ Дунава ще избѣгатъ.

— Какво ще бжде за напрѣдъ, ще видимъ, забѣлѣжи подпоручикъ Божински, а сега тѣ се радватъ, както и ний.

На 30 Май сутринята, при голѣмо стечение на народъ, въ лагера се отслужи молебень по случай трѣгването въ походъ, а слѣдъ молебена, съпровождано отъ народа, опълчението напустна лагера. Улицитѣ, прѣзъ които минаха опълченцитѣ, бѣха буквално прѣпълнени съ народъ, който испращаше своитѣ гости съ хиляди благопожелания.

Азъ видяхъ много възрастни мъже, между които и извѣстния професоръ Станишевъ, родомъ българинъ, да проливатъ сълзи отъ умиление и да прѣгрѣщатъ опълченцитѣ, а женитѣ и момитѣ поднасяха на опълченцитѣ вѣнци отъ живи цвѣта,

китки и зелени клончета отъ разни растения, съ които опълченцитѣ окичваха калпацитѣ и пушкитѣ си. Гражданитѣ гошаваха опълченцитѣ кой съ какво можеше. Съ една рѣчь, испрацанието бѣше блѣскаво.

Плоещъ ототдавна бѣ останалъ далеко назадъ. Дружинитѣ потеглиха по равното, потънало въ цѣло море отъ зелени нивя и кукурузи, шосе между Плоещъ и Букурещъ. Високитѣ до шия нивя, като морски талози се люлѣеха отъ тънкия утрениенъ вѣтрець, въздуха бѣше напоенъ съ приятна миризма отъ полскитѣ цвѣтя и трѣви. Легко и съ пълни гърди дишаха опълченцитѣ ароматичния въздухъ. Отъ пълно съзнание, че отиватъ да се жервуватъ за свободата на милото си отечество, тѣмъ имъ бѣше легко и весело. Радваха се опълченцитѣ още, че се повече приближаваха къмъ цѣлѣта, да се сразятъ съ вѣковнитѣ си врагове — турцитѣ. . . .

Вървѣха тѣ съ твърда крачка, подъ звуковетѣ на юнакитѣ войнишки цѣсени, а между това слънцето бѣ се въздигнало вече високо, като даваше да се разбере, че денятъ ще бѣде горѣщъ. Наистина, лжчитѣ му бѣха започнали да падатъ по-отвѣсно и горѣщината всѣ по-вече и по-вече се усиляше.

Направихме малка почивка. Опълченцитѣ се поприбраха. Мнозина отъ тѣхъ, които бѣха останали въ града, достигнаха ротитѣ си. Слѣдъ малкия прѣвалъ опълченцитѣ пакъ закрачиха, но вече не съ такава твърда и увѣрена крачка. Тѣ се навеждха вече подъ тежестта на не легкия имъ товаръ — пълната походна амуниция.

Отъ силната горѣщина, отъ тежестта на товара и отъ ненавика къмъ походъ, мнозина отъ опълченцитѣ испопадаха по пътя, а останалитѣ едвамъ си влачеха краката. Впрочемъ, испопадаха също и по-голѣмата частъ отъ кадровитѣ долни чиновове, при всичко че тѣ се ползуваха отъ привилегията да имъ се посятъ торбитѣ отъ наемнитѣ коля, числото на които бѣше по двѣ на дружина. За да се посѣбератъ изостаналитѣ опълченци, трѣбваше да се правятъ пд-чести почивки; но такива почивки не се правяха, вслѣдствие на което ротитѣ се тонаха, като пролѣтенъ снѣгъ. Не ще и дума, че офицеритѣ излизаха вѣнъ отъ себе си, като гледаха натъркалянитѣ се и насѣдали по пътя опълченци и цѣлъ купъ неувни испрацаха по адреса имъ. Най-послѣ, стигнахме до една сѣнчеста кория, въ която се спрѣ опълчението за голѣма почивка.

Офицеритѣ се расположиха на едно мѣсто въ корията. Разбира се, тема за разговора имъ бѣха пакъ опълченцитѣ.

— Е, какво ще кажете за вашитѣ протежета? се обърна поручикъ Живаревъ съ въпросъ къмъ щабсъ-капитанъ Попова, и прѣди да получи отговоръ притури: и ний отиваме да се биемъ съ турцитѣ?!!

— Наистина, за нищо го не бива този народъ, каза щабсъ-капитанъ Усовъ. Едвамъ направихме половина прѣходъ и повечето отъ опълченцитѣ испопадаха.

— Вий бързате съ вашата прѣсжда. Не само българитѣ, но и мнозина отъ кадровитѣ испопадаха, се обадохъ азъ, като нарекохъ и имената на падналитѣ.

— Ето ти нà! вий ми указвате на отдѣлни личности, тогава, когато ꙗвляя пжтъ е покритъ съ паднали булгарци, убѣдително ми отговори Живаревъ.

Въ това врѣме дружинния командиръ, полулегналъ на посланото персийско келимче, удряше съ нагайката си по повѣхналата отъ горещината трѣва.

— „Не унивай,“ Павликъ, „скоро ще се срѣщнемъ съ турцитѣ“, подзакачи го щабсъ-кап. Усовъ.

— Деньтъ се вижда отъ сутринѣта, отговори подполковникъ Калитинъ злобно, а подиръ прибави: кожитѣ имъ ще смѣкна!

— Г-нъ подполковникъ, отъ коя сутринъ се вижда деньтъ? Нали отъ тая на Императорския смотръ въ Кишеневъ? се осмѣлихъ да го попитамъ азъ.

Подполковникъ Калитинъ ме изгледа, но нищо не ми отговори. Горния въпросъ азъ направихъ за да припомня на офицеритѣ за успѣха на опълченцитѣ въ казания смотръ и хвалбитѣ, които тѣ сами сипяха върху имъ.

Слѣдъ една почивка отъ 3¹/₂ часа, опълчението прѣдължи пжтя си. При това, втората половина отъ прѣхода бѣше не по-легка отъ първата. Опълченцитѣ пакъ падаха на всѣка крачка, при всичко, че мнозина отъ тѣхъ бѣха си исхвърлили отъ торбитѣ излишнитѣ собственни дрѣхы и разни прѣпаси.

Въ врѣме на похода, подполковникъ Калитинъ неуморно изпълняваше заканванието си. Той постоянно удряше, когото и гдѣто попадне, не изключая и кадровитѣ.

По едно врѣме вървѣхме съ щабсъ-капитанъ Попова, когато съгледахме двама унт.-офицери легнали на пжтя; една отъ тѣхъ бѣше унт.-офицеръ Бондаръ — отъ 2-а рота.

— Не ви ли е срамъ отъ българитѣ? имъ извика Поповъ, та сте легнали на пята, още повече че сте безъ торби.

— Не можемъ да вървимъ, Ваше Благородие, отговориха унт.-офицеритѣ, сила нѣмаме и краката ни не държатъ вече.

— Ставайте и вървете имъ извика Поповъ.

При всичко това тѣ и не се помръднаха отъ мѣстата си, като повториха, че немогатъ да вървятъ.

Щабсъ-кап. Поповъ бѣше челоуѣкъ добръ. Никога не биеше войницитѣ и рѣдко се сърдеше. Той и сега си удържа чѣсто, записа имената на унт.-офицеритѣ и тръгна напѣдъ.

Азъ видѣхъ, че Поповъ не се чувствуваше добръ, но при все това не можахъ да се удържа отъ да не заговоря за унт.-офицеритѣ:

— Какво щѣхте да кажете, Николай Николаевичъ, ако тѣзи двама ун.-офицери бѣха българи?

Поповъ още повече смутн.

— Нѣма стадо безъ мърши, отговорн той и млѣкна.

Но като на зло, не бѣхме изминали и една верста, когато видѣхме, че поручикъ Живаревъ риташе, блѣскаше единъ легналъ на пята, ун.-офицеръ.

— Не можешъ! Азъ тебе ще те науча, мерзавцо! На ти тебе немога.

А когато ний се спрѣхме при тѣзи сцена, унт.-офицера се исправи на крака и извика:

— Вий нѣмате право Ваше Благородие, да ме биеете. Азъ ще се жалвамъ на ротния си командиръ.

Но отъ тѣзи думи Живаревъ още повече се разяри. Той се спусна върху дързкия унт.-офицеръ съ стиснати юмруци.

Колкото това явление и да бѣше печално, но азъ бѣхъ доволенъ, че ми се прѣдстави случай, да си отвърна за нееднократнитѣ имъ натяквания за опълченцитѣ.

— И тѣзи е мършава овца, казахъ азъ, когато тръгнахме и тримата заедно. Поповъ нищо не каза, но Живаревъ искаше да смутолеви работата, като каза, че ун.-офицери, като видѣлъ, какъ опълченцитѣ се търкалятъ по пята, легналъ и той.

— Не е работата въ това, че е легналъ, а въ това, че той не ви испълни заповѣдта и ви нагруби още, казахъ азъ Живареву, както прѣди малко, други двама ун.-офицери, не испълниха заповѣдта на Николай Николаевича.

Живаревъ каза, че това биле единични случаи.

— Не е въпроса за случаитѣ, а въ тѣхнитѣ причини, подзехъ азъ. Вий искате отъ чловѣка конска сила. Казватъ, че българитѣ за нищо ги не бивало, защото биле испадали още на първия прѣходъ, а не си давате трудъ да видите, колко кадрови долни чинове останаха при ротитѣ си, а тѣ сж безъ торби и шинели. Вижете, колко българи и колко кадрови долни чинове има на колята. Най-послѣ кой отъ българитѣ опълченци, когато ги ритате, се оемѣлява да ви груби?

— Какво сте се раздърдорали, ми отговори Живаревъ. Българитѣ трѣбва да черпятъ нравствена и физическа сила въ съзнанието, че тѣ отиватъ да се биятъ за отвоюване, съ наша помощъ, свободата на отечеството си, а ний отиваме да се биемъ за тѣхъ.

Пристигнахме въ село Баннасъ, расположено до р. Алчещи, гдѣто се и спрѣхме на бивуакъ за ноцувание. Тукъ бѣше пригответено за опълченцитѣ ястие, но не всички вечеряха, тъй като останалитѣ по пята, щомъ пристигаха на бивуака, прѣдпочитаха да си подкрѣпятъ силитѣ съ сънь.

— „Безпорочнослужащи“! извика подпоручикъ Поликарповъ. — калесвание ли чакате? щрафованитѣ ви чакатъ на вечеря!

Азъ очаквахъ, че въ врѣме на вечерята и послѣ нея пакъ ще се посипятъ неувни върху „българцитѣ“, но този пхтъ почти всичкитѣ офицери бѣха съдържани, напротивъ, чуваха се отзивни като; „такава горѣщина, щото не е чудно, че испопадаха,“ „пръвъ походъ,“ „ще привикватъ“ и пр.

Щабсъ-кап. Поповъ събщи Усову за случая съ Бондаря. При това, той прибави, че за такива непослушания виновнитѣ трѣбва да се наказватъ, за примѣръ на другитѣ.

— Ето ти на! Да се наказватъ ун.-офицери, защото сѣднали да си отпочинатъ тогава, когато почти всичкитѣ опълченци испопадаха, като митиляви овци, отговори Усовъ.

— Но той не изпълни моята заповѣдь, забѣлѣжи Поповъ.

— Може би наистина да не е билъ въ състояние да върви впрочемъ, азъ ще изслѣдвамъ работа, отговори Усовъ.

На 31 Май, тъкмо въ 4¹/₂ часа, опълчението напустна бивуака. Врѣмето бѣ още прохладно, когато опълчението измина по-голѣмата часть отъ прѣхода. За туй до голѣмия бивуакъ почти че нѣмаше останали. Впрочемъ, въ днешния прѣходъ, падашитѣ по пята опълченци не се оставяха на произвола

на сѣдбата; на такива се помагаше: напрімѣрь, туряха се торбитѣ имъ на колята, или по-силнитѣ опълченци носяха пушкитѣ на по-слабитѣ си отпаднали другари. Благодарение на тѣзи мѣрки, числото на останалитѣ отъ ротитѣ опълченци се бѣше значително намалило.

Надвечеръ, когато слънцето още бѣше високо, пристигнахме въ Румѣнската столица — Букурещъ, посрѣщнати отъ живушитѣ въ този градъ българи. Опълчението се спрѣ на бивуакъ, край града, на сѣверо-западната му частъ, при р. Джамбовица. Тукъ вече се димяха ротнитѣ кухни, отъ които въ въздуха се носеше приятна миризма на яхния и каша отъ мисиренъ булгуръ. Не се измина много врѣме, когато по бивуака се чу сигнала, който канеше уморенитѣ опълченци на вкусна вечеря.

1—3 Юний. — Съ разсъмнуване на бивуака, както се казва, закипя бивуачния животъ: опълченцитѣ, като рой пчели се разшаваха и забрѣмчаха по бивуака. Слѣдъ като си омиха очитѣ и се помолиха Богу, заловиха се за работа.

Първата имъ грижа бѣ да си очистятъ пушкитѣ. Трѣбва да кажа, че опълченцитѣ обичаха и галяха своитѣ пушки, макаръ тѣ, по нѣкога, въ врѣме на стрѣлбата, и да показваха своя не съвсѣмъ добръ нравъ. Подиръ това, едни се заловиха за пране, други се кърпяха, трети приготвиха походнитѣ си торби, тѣй като много отъ тѣхъ се оказаха не съвсѣмъ добрѣ нагласени споредъ рѣстѣтъ имъ, а обушаритѣ зачукваха съ чукчетата: — поправяха своитѣ и на другаритѣ си обуца. Въ всѣка рота имаше по нѣколко челоувѣка кондураджии, които, и въ лагера въ свободно врѣме и въ празнични дни, шивяха нови и кърпяха на другаритѣ си обуцата. За горнята цѣль ротнитѣ командири бѣха купили нужнитѣ инструменти, разбира се, отъ съѣстнитѣ сумми.

По цѣлия бивуакъ се чуваше веселъ разговоръ. Смѣхътъ и шегитѣ на опълченцитѣ не прѣставаха, като че вчера и онзи день не тѣ бѣха извършили такъвъ тежъкъ прѣходъ, въ врѣме на който почти половината отъ тѣхъ бѣха испопадали по пътя.

— Е. че труденъ походъ направихме вчера и онзи день, разказваше единъ опълченецъ. Азъ мисляхъ, че на пжтя ще си остана.

— Ако не бѣше волския капшъ, навѣрно щѣше да останешъ, обаждаше се другъ.

— Въ сърбско-турската — азъ съмъ прѣминавалъ много и по-дълги прѣходи, забѣлѣзваше третъ, но такъвъ труденъ, като онвидения, не бѣхъ испачалъ. — Помнишь ли, Трифоне, се обръщаше сѣция къмъ другаря си, помнишь ли какъвъ пътъ направихме отъ Бабина-Глава? Ами отъ Гамзи-Градъ, слѣдъ боя? Тъмно, калъ до колѣни, на всѣка крачка падание, при всичко това въ 5 часа изминахме 40 версти.

— Наистина, въ Сърбия правехме и по-дълги прѣходи, казваше четвъртий, но не забравяйте, че въ Сърбия, което ни бѣше на върлина, то и на гърбина.

— Твърдѣ често и въ стомаха биваше легко, се чуваше остроумна бѣлѣжка отъ кружока.

— Да, то и на гърбина, продължаваше четвъртий, а тука бѣхме натоварени, като сливенски мулета.

— Не стигаше, гдѣто бѣхме натоварени съ пушки, торби и др. т., забѣлѣзваше единъ смѣшникъ, но насъ още ни товаряха съ казашки нагайки и кавказски шашки.

Говореше се, че ще останемъ тукъ нѣколко дена. Въ всѣки случай прѣстояванието ни нѣколко дена бѣше твърдѣ на мѣстото си.

Наистина, отъ ненавика къмъ похода, а особено отъ пълната походна амуниция и проч., отъ силната горѣщина и, най-послѣ, отъ не до тамъ добритѣ мѣрки и распореданця въ врѣме на похода, опълченцитѣ до толкова се бѣха измъчили и отпаднали, щото се чувствуваше необходимостъ отъ една добра почивка.

Дружиннитѣ доктори бѣха направили на дружинитѣ си медицински прѣгледъ, на който се оказаха много опълченци съ изранени отъ ботушитѣ крака. По тѣзи именно причина, щомъ се вдигнаха опълченцитѣ отъ сънь, и кундураджитѣ се бѣха заловили за работа.

Днесъ на бивуака бѣха докарани двѣ лазаретни линейки за возение на болни и ранени, впрегнати съ по три добри и яки коне. Тѣзи кола, заедно съ конетѣ и всичкитѣ къмъ тѣхъ принадлѣжности, бѣха подарени на опълчението отъ букурещкитѣ българи. Освѣнъ това, тѣ подариха още една голѣма и една малка походни палатки за болни и ранени опълченци и офицери, една походна маса съ нѣколко сѣщо такива столове и разни медикаменти.

Въ тридневното стояние на опълчението при Букурещъ, почти всичкитѣ офицери отъ дружинитѣ се изредиха да отиватъ въ града, да го видятъ и да си закупятъ потребнитѣ нѣща и, слѣдъ продължителенъ усиленъ трудъ, да се повеселятъ. А въ Букурещъ имаше гдѣ чловѣкъ да се повесели: сладкарници, ресторани, градини, шантани и пр. увеселителни мѣста, въ които свиряха музика.

Тия увеселителни мѣста, както и улицитѣ, биваха винаги прѣпълнени по цѣли нощи съ народъ, а особено ул. „Поду-Могушой“ до толкова биваше прѣпълнена съ разнокалибренъ народъ, щото не можеше чловѣкъ да мине, безъ да не му оправятъ кокалитѣ. Та не е чудно! Въ Румънската столица и въ обикновенно врѣме, винаги биваха улицитѣ прѣпълни съ множество народъ, а сега толкова повече, когато въ столицата на „Михаилъ Витязулъ“ се намираше главната квартира, щаба на дѣйствующата армия съ всичкитѣ управления, като: пощенско, телеграфно, комендантско и интенданско и пр., съ цѣлъ легионъ чиновници. Освѣнъ това, въ Букурещъ постоянно пристигаха и разни войсковы части.

Благодарение на това стечение на множество народъ, въ Букурещъ бѣше такава скъпотия, просто за невѣрвание. По-първата година азъ бѣхъ прѣстоялъ нѣколко деня и за туй бѣха ми известни цѣнитѣ на нѣкои артикули, на които цѣнитѣ сега бѣха се удесетерили.

Власитѣ не дремяха и си плетяха кошницата.

Прѣдъ видъ на това, че на 4 Юний сутренъта рано опълченцитѣ напушаха бивуакътъ си, вечеръта на 3-й отпуски на офицеритѣ въ града не се разрѣшаваха.

4 Юний. — Щомъ се зазори, опълчението напусна Букурещкия бивуакъ. Вървѣхме, но кждѣ отивахме? никой не знаеше; нито пъкъ можеше да знаемъ, гдѣ щѣхме да пощуваме. Впрочемъ, по нѣкой пътъ още отъ вечеръта се казваше, че сутрѣ ще пристигнемъ въ с. Н., кждѣто се испращаха сутренъта ротнитѣ кухни и за кждѣто се опитваше и опълчението. Но вечеръта вмѣсто въ Н. опълчението пристига въ с. Т. Тѣй щото единъ день вървахме къмъ западъ, а другия къмъ югъ и т. н. Това лутание напрѣдъ и назадъ, на пръвъ погледъ безцѣлно, имаше си своята причина: опълчението се числеше къмъ главната квартира и за туй то се луташе, вѣроятно, за да скрие направлението на тѣзи послѣдныта, слѣдователно и

пункта на съсрѣдоточението на войскитѣ, гдѣто щѣше да се минава Дунава.

Макаръ условията, при които пхтувахме, слѣдъ трѣгванието ни отъ Букурещъ, и да бѣха все сжщитѣ, каквито и въ първитѣ два прѣхода, останали опълченци отъ ротитѣ никакъ нѣмаше. Тѣ привикнаха къмъ похода: прѣходъ отъ 20 и повече версти се прѣминуваше безъ голѣмо усилие; за туй и псувнитѣ на офицеритѣ по адреса на опълченцитѣ по-прѣстанаха.

6 Юний. — Имахме дневка въ с. Водоладъ. Дружинитѣ се расположиха при самото село на бивуакъ. За да се избѣгнатъ неприятноститѣ и жалбитѣ отъ страна на селенитѣ, заповѣдано бѣ опълченцитѣ да се не пуцатъ въ село.

По-горѣ бѣхъ казалъ, че опълченцитѣ сѣрби не оправдаха покровителството на началството си. Ето въ какво състоеше работата: галенитѣ на офицеритѣ дѣца—сѣрбитѣ—като видѣха, че началството се обхождаше съ тѣхъ по-добрѣ и по-снисходително, вирнаха глави. Тѣ до толкова се бѣха забравили, щото почнаха да претендиратъ, щото вспчкитѣ сѣрби, старо-сѣрбиянци и черногорци да се сведатъ въ една дружина, която да се командува отъ началници—сѣрби, избрани изъ между тѣхъ.

— Мпналата година въ сѣрбско-турската война—се разрѣшаваше на разни български воеводи да организиратъ български чети, които, по-послѣ, се прѣвръщаха въ български отряди, казваха тѣ, защо намъ сега да не ни разрѣшатъ сжщото?

Тѣзи претензии се исказваха въ такъва форма, щото не можаха да се смятратъ за сериозни. Когато, обаче, опълчението се бѣ спрѣло на дневка въ с. Водоладъ, сѣрбитѣ категорически поискаха да се отдѣлятъ отъ българитѣ и да имъ се назначатъ началници изъ между тѣхъ, като заплашваха, че въ противенъ случай, нѣма да се покоряватъ на началството.

Сутренъта на 6-и Юний въ с. Водоладъ, когато сѣдѣхме въ походнитѣ си палатки, единъ отъ другаритѣ ни ни извика и ний станахме зрители на слѣдующата сцена: генералъ Столѣтовъ стоеше помежду двѣ—една сѣрбу друга построени—редици опълченци и имъ държеше рѣчь по турски. Слѣдъ рѣчъта той извикваше по единъ опълченецъ отъ всѣка редица и имъ заповѣдваше да си ударятъ единъ другиму по една плѣсница. Едната отъ редицитѣ бѣха българи, другата сѣрби. Главнитѣ же виновници изъ между сѣрбитѣ бѣха наказани съ

пръчки. Слѣдъ това наказание сърбитѣ започнаха да бѣгатъ и въ кжсо врѣме въ редоветѣ на опълчението останаха само черногорцитѣ и пѣколко сърби.

Въ сжщия день се откри нѣкакъвъ си заговоръ на опълченцитѣ противъ щабсъ-ротмистра Челяева, бивши тѣхенъ командиръ на батальона въ Сърбия, защото ужъ не билъ ги удовлетворилъ съ парично доволствие. Твърдеше се за положително, че тоя заговоръ билъ скроенъ отъ капитанъ Райчо Николова, който не хранеше твърдѣ добри чувства къмъ Челяева. ¹⁾

Днесъ на обѣдъ дружинния командиръ, окруженъ отъ пѣколко офицера, бѣше се расположилъ не далеко отъ бивуака на зелената трѣва.

— Ей, вий, безпорочнослужащи! извика щабсъ-капитанъ Усовъ, заповѣдайте на закуска: днесъ шрафованитѣ гощаватъ.

— Какъ тѣй вий гощавате, попита подпоруч. Божински. На ли се столуваме всички наедно?

На този въпросъ Усовъ отговори на всички ни, че столовата се закрива, понеже нѣмало било достатъчно число прибори. Впрочемъ, повечето отъ офицеритѣ не съжеляваха за това, защото ястието отъ „александровската“ — ротната — кухня бѣше твърдѣ добро и вкусно.

Едвамъ що бѣхме се расположили около приготвената закуска, когато видѣхме, че князь Вяземскій, съпровожданъ отъ двама денщика, които носяха по една кошница, идеше при насъ.

— Павликъ! ще пиеме добро княжеско винце, каза щабсъ-капит. Стесель на подполковникъ Калитина. Наистина, въ кошницитѣ, освѣнъ разнитѣ закуски, се оказаха нѣколко шишета вино.

— „Скучно“ ми е, проговори княза, та и самъ нѣкакъ не ми се яде, за туй дойдохъ тукъ да раздѣля съ васъ скромната си трапеза.

Закускитѣ се сложиха на посланата черга и ний се расположихме на около, кой както можеше. Въ врѣме на закуската дойде и отсѣгтевувавшия подпоручикъ Поликарповъ.

— Павелъ Петровичъ, се обърна къмъ дружинния командиръ Поликарповъ, като слѣзе отъ коня, ей сега счушихъ ва-

¹⁾ Въ сръбско-турската войва, на 5 Октомврий 1876 год., въ надвечерието на Гамзи-градската битка, батальона на капитанъ Райчо Николова се разбунтува, както съ положителност казваха, по подбуждението на самия капитанъ Райчо, и не искаше да върви за Гамзи-градъ. Обаче, началника на отряда полковникъ Медвѣдовски заповѣда на Челяева да обезоръжи Райчовия батальонъ, а самия него да арестува. Слѣдъ това полковника огне дружината отъ Райчо.

Полковникъ Константинъ Искровичъ Кесаковъ, командиръ на I-а дружина.

шата ногайка отъ удряние, коня, защото се бѣше зайнатилъ.

— Добрѣ сте направили, отговори дружинния командиръ сърдито. Азъ прѣзъ всичкия походъ бихъ съ нея „булгарцитѣ“, и не я счунихъ а вий я счунихте!

— Е, кждѣ е послѣдователността, Павелъ Петровичъ, забѣлѣза княза на дружинния командиръ. Вий бѣхте противъ наказанието на непослушнитѣ—даже нѣщо повече—сърби, а пъкъ собственоръчно биете българитѣ?

— Ваше Сиятелство, може ли да ги не биемъ? помилуйте! Ний отиваме за тѣхъ да се биемъ, — кръвь да лѣемъ, а тѣ въ врѣме на похода не вървятъ въ редоветѣ си, отставатъ, крадатъ и се отлъчватъ отъ ротитѣ си. Колкото се отнася до сърбитѣ, повтарямъ, азъ бѣхъ и съмъ противъ тѣхното наказание и ето защо; тѣ заедно съ насъ отиватъ да се биятъ съ турцитѣ, общия врагъ на славянитѣ, слѣдователно, и на българитѣ. Ако на българитѣ се разрѣши тамъ да формировагъ български отряди, защо на сърбитѣ да се не разрѣшеше същото? Ако това не можеше, трѣбваше да имъ се даде пхтя на всичкитѣ четири страни, толкова повече, че никой нѣма право да ги кара да се биятъ за други.

Князъ Вяземски бѣше чловѣкъ съ характеръ кроткъ. Той изобщо не обичаше и избѣгваше прѣспирнитѣ, па и въ врѣме на самия споръ биваше съдържанъ, а когато виждаше, че прѣспирната взема нежелателно направление, той твърдѣ умѣло и незабѣлѣзано даваше на разговора другъ обратъ, съ което туряше край на спора.

Така стана и сега. Види се, че княза намираше за не съвсѣмъ умѣстно да продължава започнатия съ подполк. Калитина разговоръ и за туй, съ свойственната си ловкостъ, промѣни темата на разговора.

Кой знае? Може би, защото знаеше упрямството на подполк. Калитина и, като бѣ увѣренъ, че все едно нѣма да го разубѣди, княза и прѣкрати този разговоръ.

На 10 Юний слѣдъ пладнѣ опълченцето пристигна въ г. Руше-де-веде. Расположихме се на бивуакъ край града на севѣро-източната му часть, на една равна поляна, тукъ тамъ на която се ширяхъ отдѣлни сѣчасги дървета. Но къмъ западъ отъ нашия бивуакъ се бѣха расположили 5-а, 12-а, 33-я дивизии съ обозитѣ си, — 12-й армейски корпусъ, командуванъ отъ генералъ Вановски.

Бѣхме уморени отъ похода, за туй почти никоѣ отъ офицеритѣ отъ 3-я дружина не отиде въ града, при всичко, че отстоеше отъ бивуака на 200—300 крачки. Събрали на едно мѣсто, офицеритѣ си прѣдаваха впечатления и разказаха епизоди отъ букурещския весель и съблазнителенъ животъ.

Бѣше около 6 часа послѣ пладнѣ, когато се зачуха отъ къмъ югъ отдѣлни топовни гърмежи.

Тѣзи позната на мнозина отъ насъ музика, още отъ миналата година, прѣзъ сръбско-турската война, накара сърдцата ни да загупатъ по-често и по-силно.

—Ето я музиката, подъ звуковетѣ на която ний ще играемъ кървавото хоро, забѣлѣжи единъ отъ офицеритѣ.

Топовнитѣ гърмежи ту отдѣлно, ту на залпове продължаваха да се чуватъ, до гдѣто се стъмни.

Извѣстно бѣше, че на другия денъ ще имаме тукъ дневка, но при всичко това, слѣдъ вечеря офицеритѣ легнаха да спятъ.

— Не е невъзможно и нощесъ да ни вдигнатъ въ походъ, казваха си офицеритѣ, за туй трѣбва да си отпочинемъ и да си подкрѣлимъ силнитѣ съ снъ.

Топовнитѣ гърмежи, обаче, ме възбуждаха до толкова, што азъ дълго врѣме не можахъ да заспя. Разни мисли се тѣляха въ главата ми Азъ се радвахъ, безкрайно се радвахъ, че се доближавахъ до театра на военнитѣ дѣйствия. Въ тия дѣйствия, си мисляхъ азъ, вѣроятно, скоро ще се прѣдстави случай на опълченцитѣ, на дѣло да покажатъ, че българитѣ могатъ да се биятъ не по-злѣ и отъ своитѣ учители и че не ги е страхъ отъ смъртта. Да, азъ бѣхъ увѣренъ, че борцитѣ за българската свобода при Бабина-Глава, Криветъ, Гамзи-Градъ и пр., българскитѣ въ сърбия доброволци, юнашки и самоотвържено ще се биятъ съ своитѣ вѣковни врагове — турцитѣ. . . Най-послѣ сѣня надви и азъ заспахъ.

На разсъмнувание почувствувахъ студъ и започнахъ да се увивамъ въ походния си лекъ юрганъ. Въ това врѣме, твърдѣ ясно се зачуха, ту залпове, ту отдѣлни топовни гърмежи. Азъ веднага станахъ отъ леглото и се облѣкохъ — нѣщо, което направиха и други отъ офицеритѣ.

Не слѣдъ много врѣме, обаче, и цѣлото опълчение бѣше на кракъ. Азъ събудихъ моя Плитка, когото никакви топове и тѣпани неможаха събуди, и го накарахъ да приготви чай.

На 11 Юний опълченците се разшаваха по бивуака. Едни отиваха съ манерките си за вода, други се мияха, трети бѣха вече успѣли да накладатъ огънь и си топляха въ котелките вода за чай или попара, а нѣкои отъ закѣсенѣлите се присламчваха къмъ полусѣборения плетъ съ цѣль, да си измъкнатъ нѣкой и други прѣтъ и да си накладатъ огънь. Вѣстовитѣ чистяха дрѣхитѣ на своитѣ офицери, а тѣзи послѣднитѣ облѣчени неглиже се бѣха събрали наедно и съ апетитъ пияха утрениия си чай. Най-послѣ и ротнитѣ кухни се задимиха: кашаваритѣ готвеха обѣдъ за опълченците. Всички бѣха въ възбудено състояние, а особено българитѣ—опълченци. Та имаше и защо да бждятъ възбудени!

Топовнитѣ гърмежи се отразяваха въ душитѣ на опълченците отъ една страна болѣзнено, — отъ друга — радостно. Болѣзнено, — защото тѣ показваха, че татъкъ не далеко — къмъ югъ, въ родния имъ край се вече лѣе кръвь! Да, болѣзнено се отразяваха тия топовни гърмежи, защото опълченците добръ познаваха варварщината на турцитѣ. Тѣ знаяха, че сега тамъ, въ родния имъ край, при всичко, че може би руситѣ и да не сж минали още Дунава, се лѣе кръвь, кръвьта на невиннитѣ български дѣца и жени. — Отъ друга страна, радостно тупкаха сърдцата на опълченците при мисълта, че приближава минутата, когато рамо до рамо съ рускитѣ войски ще отмѣстятъ за многовѣковното робуване и за всичкитѣ звѣрства, извършени надъ българския народъ...

Прѣдъ обѣдъ азъ ходихъ въ града. Руше-де-Веде е поскоро голѣмо село нежели градъ. Улицитѣ му сж широки, но мръсни, прашни и обраснали съ трѣва и трѣне, кжщята все едноетажни; нѣкоп отъ тѣхъ мазани съ глина и почти всички съ голѣми плодови и дори съ фруктови градини. Кжщята бѣха непозатворени; твърдѣ на рѣдко се виждаха обитателитѣ имъ — гражданитѣ, а особено гражданкитѣ. Града бѣше прѣпълненъ съ руски войници и опълченци, които се трупаха около бакалницитѣ и кръчмитѣ. Хитрецитѣ румжни заблаговрѣменно бѣха испозатворили бакалницитѣ и кръчмитѣ, но продаваха изгнилитѣ си стоки и киселото вино и то по баснословно високи цѣни, прѣвъ отворенитѣ за тая цѣль прозорци.

— Ей, Ефремка, Тишка! „пойдемъ выпитъ квасцу“¹⁾ се каняха солдатитѣ и нѣкои отъ тѣхъ изрядно се накусаха.

1) Тѣй наричаха рускитѣ войници виното.

Разбира се, при това, безъ скарвания помежду имъ не минуваше. Но къмъ поробенитѣ братушки русскитѣ войници се отнасяха сърдечно и покровителствено.

— Ей, братушка, ела тука да си пийнемъ, викаше нѣкой войникъ на опълченеца. Ела, моето братленце, ела, а тамъ Богъ знае, какво ще се случи съ насъ: зеръ война е това.

— Братушка, братушка! Не бойте се, ний ще накажемъ вашитѣ мжители! Щомъ „Батюшка“ Царя ни праща на „басурмана“, ний ще имъ отмѣстимъ за вашитѣ страдапия, викаше другъ войникъ.

— Охъ, мои „горемычные“, пропждени отъ роднитѣ си огнища! Ний, ний всечки ще паднемъ... ще паднемъ до единъ... Ама знаешъ ли, какво се казва до единъ? Ще паднемъ, а васъ нѣма да оставимъ подъ турско робство, се бѣха разчувствували една група войници отъ 12-а дивизия, които бѣха окръжили нѣколко опълченци.

— Какъ? вий, вий да плащате?! Възможно ли е това? извикаха нѣколко войника, когато опълченцитѣ поискаха да платятъ наново поржчаното вино.

— Кой, кой ще плати? Чакай да видимъ.

— А, ти ли?! какъ смѣешъ... ти да черпишъ царскитѣ войници?

На горнитѣ и подобни на тѣхъ сцени брой нѣмаше. Отъ тѣхъ се виждаше едно сърдечно и искрено отношение на русскитѣ войници къмъ опълченцитѣ.

Освѣнъ сардели, риби сушени и въ бѣчви, пастърма и др.: такива, друго нищо не се намираше за ѣденіе въ града.

Слѣдъ като обиколихъ по-главнитѣ улици, азъ се отбихъ въ една бръснарница да се остряжа, но прѣди още да влѣза въ бръснарницата, чухъ отъ вжтрѣ викъ и псувни, а когато влѣзохъ — видѣхъ слѣдующата сцена: берберина — румжнинъ, блѣденъ и растреперенъ отъ страхъ, се бѣше заврѣлъ въ единъ жгълъ на берберницата и се защищаваше отъ нападението на Бойко — вѣстовоя на поручикъ Живарева — съ единъ голѣмъ столъ. Оказа се, че скарванието, а подиръ и нападението отъ страна на Бойко произлѣзло отъ това, че му билъ искалъ три гологана да му обрѣсне брадата, а Бойко намиралъ, че три гологана било твърдѣ много. Любопитното е, обаче, това, че нито Бойко разбираше румжнина, нито този послѣдния — първия.

— Азъ тебъ ще те науча, грабителю, викаше Бойко, и нападаше съ стиснати юмруци берберина, да земашъ толкова скъпо!

— *Se vrei de la mine, domnule! Lasa me in pace!* (Какво искашъ отъ менъ, господине? Остави ме въ покой!) викаше берберина.

Азъ заповѣдахъ на Бойко да си излѣзе.

— Ваше благородие, трѣба да му се побие мордата... , но азъ прѣккснахъ Бойко съ втора заповѣдь да си излѣзе което той и направи съ явното неудоволствие, за гдѣто му погрѣшихъ да отупа румжнина.

Когато се връщахъ на бивуака, срѣщнахъ поручикъ Живарева още съ единъ офицеринъ. Азъ го спрѣхъ и почнахъ да му справамъ за похожденияето на вѣстовоя му, но щомъ той сѣгн каква е работата, махна съ ржка, обърна се и, безъ да каже дума, продължи пътя сп. Това негово невѣжливо спрямо менъ обръщение тѣй силно ме възмути, штоо сърдито и съ натъртенъ гласъ му казахъ да ме изслуша.

— Ну, какво искате, ме попита Живаревъ, съ явно неудоволствие.

Азъ му справихъ за случката, а въ това врѣме и самия Бойко се приближи къмъ насъ и като да знаеше, че думата бѣ за него, спрѣ се на три крачки до насъ.

— Трѣбаше да му побие мордата, каза Живаревъ високо, когато азъ свършихъ.

— Ваше благородие, азъ щѣхъ да направя това, но... и Бойко ме изгледа, и въ погледътъ му се четяха думитѣ: „ето кой ме спрѣ“.

Възмутенъ отъ постѣпката на Живарева, азъ се обърнахъ и, безъ да му продумамъ дума, отидохъ право въ палатката на дружинния командиръ, гдѣто се намираше и князь Вяземски. Азъ подробно описахъ за случая съ Бойка и обръщението на Живарева спрямо менъ — своя другаръ по оружие.

Когато свършихъ, князь Вяземски каза:

— Поручикъ Живаревъ не прави добръ: всѣки офицеринъ е длъженъ да пази реда и да взема мѣрки за спиране на всѣка безредица, а тѣй сжщо и да се обръща къмъ старшия съ почитание, а къмъ младшия — вѣжливо.

— А впй, Павелъ Петровичъ, не трѣба да оставате безнаказани подобни постѣпки, свърши княза.

Дружинния командиръ извика вѣстовоя си и му заповѣда да повикатъ дежурния на дружината. Азъ си излѣзохъ.

Не се бѣ изминалъ и половинъ часъ, когато поручикъ Живаревъ дойде при мене и ми каза.

— Сърдите ли ми се? Нѣма защо да се караме. Азъ бѣхъ тогава за нѣщо ядосанъ. При тия думи той ми подаде ржка въ знакъ на примирение.

На 12 Юний пмахме дневка. Сжщо 5-а, 12-а и 33-а дивизии почиваха въ Руше-де-Веде. Него день командира на 12-й корпусъ, генералъ Вановски, дойде на опълченския бивуакъ и разгледа опълченцитѣ, които бѣха построени за тая цѣль. Слѣдъ прѣгледа генерала каза на офицеритѣ нѣколко думи, отъ които ний разбрахме, че той бѣ останалъ не съвсѣмъ доволенъ отъ внѣшния видъ на опълченцитѣ.

Прѣзъ това врѣме гоповнитѣ гърмежи продължаваха да се чуватъ. На всички се струваше, че врѣмето върви бавно. Войницитѣ и офицеритѣ, насѣдали тукъ-тамъ, си приказваха разни анекдоти, но и разговоритѣ нѣкакъ не вървяха.

Послѣдва заповѣдъ отъ щаба на опълчението, да се отдѣлятъ петитѣ роты отъ дружинитѣ съ нужното число кадрови чинове и опълченци. Тѣзи роты трѣбваше да послужатъ за кадръ на новитѣ 6 дружини отъ българското опълчение. Всѣка рота трѣбваше да се развърне въ дружина отъ 4 роты.

Организиранieto на новитѣ 6 дружини трѣбваше да стане въ България. За началникъ на тия дружини, до формиранieto имъ, бѣше назначенъ командира на 1-а бригада, полковникъ Корсаковъ. Този послѣдния, като ме срѣшна прѣзъ деня, каза ми, че молилъ началника на опълчението да бѣда назначенъ за неговъ — на полковника Корсакова — адютантъ, но азъ, като поблагодарихъ за честта, която ми правеше съ назначението ми за свой адютантъ, молихъ го да бѣда оставенъ въ дѣйствующата дружина.

— Оцѣнявамъ вашето желание, по-скоро да попаднете въ дѣло, ми каза полковникъ Корсаковъ, за което ви и завиждамъ. Сжщеврѣменно той ми обѣща, че ще моли да се отмѣни назначението ми и, дѣйствително, вмѣсто менъ бѣше назначенъ за адютантъ подпоручикъ Стояновъ — българинъ отъ Басарабия.

Слѣдъ обѣдъ пѣшнитѣ 5-а, 12-а и 33-я дивизии се снеха отъ бивуака.

13 Юний. — Въ 4 часа сутринята дружинитѣ бѣха готови за пхтъ, споредъ както бѣше заповѣдано. Съ свити шинели прѣзъ рамо и съ торби на гърба, опълченцитѣ чакаха заповѣдъ за трѣгване и едва слѣдъ два часа я дочекаха.

Съ такива постоянни чакания и нецѣлесъобразни распоредания отъ страна на щаба на опълчението, генералъ Столѣтовъ не съвсѣмъ добрѣ бѣ расположилъ къмъ себе си не само офицеритѣ, но и долнитѣ чинове. Неговитѣ распоредания и дѣйствиа се критикуваха открито. При това, офицеритѣ му прикачваха всевъзможни, не съвсѣмъ прилични епитети.

— Съ такива распоредания далеко не се отива и ще останемъ безъ хора, казваха едни.

— Напротивъ, генерала обладава необходимитѣ доблести. Но нему му бърка по нѣкога виното и ракията, се обаждаше нѣкой защитникъ, съ мечешка услуга.

До колко бѣха справедливи горнитѣ отзиви, азъ не мога да се произнеса, а ги отбѣлѣзвамъ просто, като отзиви на нѣкои отъ подчиненитѣ за своя началникъ. Справедливостта го изисква, обаче, да кажа, че тѣзи отзиви се прѣскаха отъ офицеритѣ отъ 3-я дружина, които си позволяваха, по нѣкой пътъ въ лицето на генерала да критикуватъ дѣйствиата му.

Ето единъ отъ многото случаи:

На 8-й Юний опълчението бѣ пристигнало въ с. П., гдѣто се расположи на бивуакъ, който, впрочемъ, никакъ не отговаряше на изискуемитѣ се условия, толкова повече, че не далеко имаше по-добро и сухо мѣсто.

— Павелъ Петровичъ, нима на това мѣсто може да се спи? се обърна щаб.-кап. Усовъ къмъ дружинния командиръ. „Помилуйте“ ний ще се поболимъ тукъ отъ трѣска.

— Е, че какво ще ми заповѣдате да правя, когато генерала тѣй иска! отговори Калитинъ ядосано.

— Идете и му кажето, каза първия.

Дружинния командиръ стана и отиде при генерала. Не се измина ни половина часъ, когато той се завърна на бивуака до толкова блѣденъ и раздраженъ, щото на себе си не приличаше.

— Разругахме се съ генерала, каза подполк. Калитинъ.

Слѣдъ малко послѣдва распоредание, опълчението да се прѣмѣсти на по-сгодното мѣсто.

Сжщо и днесъ глухо незадоволствие се чуваше отъ всѣкадѣ.

— Павликъ, защо държишъ хората натоварени съ торбитѣ и шинелитѣ, каза щабсъ-кап. Стесель на дружинния командиръ. Нашия началникъ до гдѣто се събуди отъ сънь и си дръпне нѣкоя и друга чашка, ний още единъ пхтъ можемъ да се напиемъ съ чай.

Но въ това врѣме се чуа гласове: „генерала иди“! И тѣй, вмѣсто въ 4 часа сутринята, както бѣше заповѣдано, опълчението се вдигна отъ бивуака тѣкмо въ 6. Цѣли два часа опълченцитѣ въ прохладното и най-добро за пхтъ врѣме стояха на бивуака натоварени.

Когато опълчението тръгна, врѣмето бѣше прохладно, но виждаше се, че денътъ ще бѣде извънредно горѣщъ. Въ 8^{1/2} часа пристигнахме при с. Гавричъ. Тукъ, при самия пхтъ, имаше единъ доволно голѣмъ язъ съ не съвсѣмъ чиста вода, освѣнъ това, отъ странитѣ на пхтя имаше два кладенца, а въ лѣво отъ него, въ расстояние на 200 — 300 крачки се виждаха да стърчатъ сохитѣ съ гиранилата на още нѣколко кладенца.

Наистина, не му бѣше тука ни мѣстото, ни врѣмето за голѣма почивка, понеже бѣше още рано, но мислѣхъ, че трѣбваше да се спратъ опълченцитѣ, за да си налѣятъ манеркитѣ. Но това не само не се направи, а когато опълченцитѣ се затекоха къмъ кладенцитѣ и яза за горнята цѣль, нѣкоя отъ офицеритѣ се спустнаха върху имъ и съ нагайки, или шашки ги распѣждаха отъ кладенцитѣ и блатнистя язъ.

Като изминахме 4—5 версти отъ селото, встѣпихме въ една раскошна кория. Въ тѣзи кория опълченнието бѣ спрѣно за голѣма почивка. Щомъ опълченцитѣ си сложиха пушкитѣ въ рогачи и си снеха отъ гърба торбитѣ, взеха си манеркитѣ и като пчели, сж распрѣснаха изъ корията да търсятъ вода. Но трудътъ имъ отиде напраздно. Тѣ се връщаха отчаяни съ празни менерки. Едно имъ оставаше: да се върнатъ назадъ — въ с. Гавричъ, гдѣто, както се каза, имаше вода. Но за това трѣбваше да употрѣбятъ 2^{1/2} часа, за отивание и връщание, а подиръ, безъ почивка да продѣлжаватъ пхтя си напрѣдъ.

— Ако нѣма вода, поне има дебела сѣнка, каза единъ смѣшникъ. Лягайте, момчета, на сънь ще се напиемъ съ вода!

Опълченцитѣ си похапнаха и легнаха съ сънь да си подкрѣпятъ силитѣ. Но отъ жажда епи ли се?

— Брее, че и сънь не ме хваща отъ жажда! се обади единъ опълченецъ, като сѣщеврѣменно жадно гледаше на офи-

церския отъ щаба на опълчението бивуакъ. гдѣто не липсуваше вода. На опълченеца се струваше, че висшето началство повече се грижи за себе си, нежели за подчиненитѣ си, и кой знае, да ли нѣмаше право.

— Кога ли ще тръгнемъ? все по-често и по-често се чуваха питанья.

Но врѣмето въ такива случаи върви бавно.

Събрани на купчина, опълченцитѣ интимно се разговаряха. Всѣки отъ тѣхъ искаше да искаже болката на душата си, при всичко, че тя бѣше у всички еднаква. Всичкитѣ бѣха обхванати отъ едно чувство, чувство на обида и незадоволство, за гдѣто началството тѣй злѣ ги третираше.

Легналъ подъ едно сѣнчесто дърво, азъ неволно чувахъ разговора на опълченцитѣ, които, впрочемъ, не се стѣсняваха отъ моето присѣтствие. Да описвамъ всичко искажено отъ тѣхъ, всичко което вълнуваше души тѣ имъ, не е възможно. За туй на кжсо, ще кажа за общия отзивъ на опълченцитѣ, безъ разлика, биде тѣ интелегентни или не интелегентни, учени или безграмотни.

— Бе, брате! Рѣшили сме се да жертвуваме живота си за отечеството, а пъкъ отъ тѣзи физически и нравствени мжки ли ще ни е страхъ?! Дързостъ! Ний трѣбва търпѣливо да прѣнасяме всячки незгоди, казваше единъ.

— Бе, джанъмъ, началницатѣ и въ другитѣ дружини сж сжщо русси, между това не тѣй се отнасятъ къмъ опълченцитѣ, както нашитѣ, се обаждаше другъ.

— Хмъ, русситѣ! Тукъ не русситѣ, а началството, въобще, каза трети. Нима командира на 1-а дружина подполковникъ Кесяковъ не е българинъ? Е, по-добрѣ ли се отнася той къмъ опълченцитѣ? Не по негова ли заповѣдъ ей сега смазаха отъ бой съ прѣчки двама опълченци, за сжщото прѣстѣпление, за което нашия командиръ ни пореше гърбоветѣ съ нагайката, свѣрни той.

Виждаше се, че само пълното съзнание на дългътъ удържаше опълченцитѣ отъ да не напустнатъ редоветѣ на опълчението.

Най-послѣ повечето отъ уморенитѣ опълченци заспаха, но твърдѣ за малко.

Търрр, търр! се зачу по бивуака барабанныя бой, който по-насетнѣ се подхвана и отъ трѣбачитѣ.

Опълченцитѣ скокнаха, разшаваха се и слѣдъ минута зачу се командата.

— На дѣсно, реди вдвой . . . по ротно ходомъ . . . първата рота.

— Хмъ, ходомъ?! Пустналь бихъ се бѣгомъ, само по-скоро да стигна водата, се чуваха гласове.

— О, о, ще се поиспотимъ, до гдѣто стигнемъ до водата, се обаждаха опълченцитѣ, които знаяха тѣзи мѣста: далеко е до водата!

— Уфъ, че голѣма горѣщина! Скоро ли ще стигнемъ? все по-често и по-често се чуваха питания.

Въодушевени отъ святата идея—освобождението на майка България — и вѣрни на обѣщанието си да търпятъ всички незгоди, опълченцитѣ крачаха юнашки. Между това слънцето печеше немилостиво, а жаждата още повече ги мъчеше. Вървятъ тѣ, даватъ си куражъ! Та имаше защо: — тамъ напредъ има вода! Но ето краката започватъ да треператъ, въ кръста се чувствува слабостъ. даже наболѣва, рамената като че да сж подъ преса, въ ушитѣ фучи, а въ очитѣ тъмно,—изобщо цѣлото тѣло ослабва и опълченеца пада . . .

Пада въ несвѣсъ съ подбѣдени очи. Другаритѣ му се спущатъ на помощ: снематъ му торбата, поясния ремикъ, раскопчаватъ яката на ризата, раскриватъ му гърдитѣ и въ такова положение го оставятъ, а сами бързатъ напредъ . . ., до гдѣто дойде и за тѣхъ редъ. Но съ увеличение числото на падналитѣ и тая помощъ не се даваше . . .

Вървѣхме по една покрита съ нивя и мисирлици обширна равнина. На около не се виждаше никакъвъ прѣдмѣтъ на който чловѣкъ да си спрѣ окоето. Всичко на около пусто. Само тукъ тамъ изъ високитѣ мисирлици се мѣркатъ чловѣчески фигури—власи и влахнини.

Въ въздуха се чувствуваше страшна тихчина, отъ която мъчно се дишеше. На опълченцитѣ се бѣха напукали отъ жажда устнитѣ, а миражитѣ, като на присмѣхъ, ту се испрѣчваха прѣдъ очитѣ ни и ни мамяха съ своя съблазнителенъ видъ, ту пакъ изчезваха въ пространството . . .

Началството се вълнуваше, сърдеше се, па даже, отъ начало, прибѣгваше къмъ нагайката, като виждаше паданието и отставанието на опълченцитѣ по пхтя, но като се убѣди, че тѣ отставаха, вслѣдствие крайно истощение на силитѣ имъ,

стараеше се да облекчи положението на опълченците, като правеше чести почивки. Но стои ли се подъ палящите слънчеви лъчи? На които още държаха краката вървѣха напредъ, безъ да се спиратъ, разбира се, прѣдварително като испросваха за това разрѣшение. Мнозина отъ останалите назадъ опълченци си распѣваха походните палатки, за да се скриятъ подъ тяхъ отъ палящите слънчеви лъчи.

По едно време, азъ съгледахъ напредъ и въ лѣво отъ шосето двѣ кола, около които се тѣпяха нѣколко опълченци. Съ разрѣшението на ротния командиръ, качихъ се на коня на капитанъ Феодорова и го прѣпуствахъ прѣзъ мисирлика къмъ колата, отъ които на всѣка една се оказа по една голѣма 30—40 ведра пълна съ вода бѣчва. Азъ заповѣдахъ на притежателите имъ да впрѣгнатъ воловете и да искаратъ колата на пята. Власите съ готовност изпълниха заповѣдта. По пята единъ ун.-офицеръ отъ 4-а рота се спустна къмъ едната бѣчва, извади чепа, и като го захвърли на страва, наля си котлето съ вода. Опълченците отъ 3-я и 4-а дружина се трупаха около бѣचितѣ, гдѣто се увираха и тласкаха, за да си налѣятъ вода. Но тъй като водата повече се проливаше на земята, отколкото се наливаше въ котлетата, то азъ се захехъ самъ да раздавамъ водата, която прѣдварително точахъ въ чебура. Но тука се случи една неприятность.

Наведенъ надъ чебура, азъ поемахъ отъ опълченците котлетата, пълняхъ ги и пакъ имъ ги връщахъ, а онѣзи, които сами се увираха да си наливатъ, отстранявахъ. По едно време чувамъ :

— Какъ смѣете да ме тласкате?! Азъ ще ви арестувамъ. Като се обърнахъ азъ видѣхъ ротния командиръ шабсъ-кап.-Попова, лицето на когото бѣше поблѣднѣло отъ гнѣвъ.

Азъ бѣхъ крайно очуденъ, толкова повече, че другъ пътъ не бѣхъ виждалъ Попова въ такова раздражено състояние.

Извинихъ се, като му казахъ, че не съмъ го видѣлъ, по Поповъ не се удовлетвори отъ моето извинение, а продължаваше да вика и да ме заплашва съ арестъ, па даже и съ сѣдъ. Азъ още веднѣжъ се извинихъ, но напраздно. Види се наболялата душа на Попова търсеше облекчение.

— Господинъ капитанъ, не се забравяйте! Прѣдъ васъ стои офицеръ, а не вѣстовоя ви, му казахъ азъ съ вжтрѣшно

възнение, но съдържано. Следъ това се обърнахъ и отидохъ на страна.

И така, опълченцитѣ отъ 3-я и 4-а дружини, които бѣха стигнали тукъ, като се освѣжиха съ вода, продължиха пхтя си по-бодро.

На да ли бѣхме изминали една верста, когато подпоручикъ Поликарповъ дойде при мене на конь и ми каза, че дружинния командиръ ме викалъ. При това, той ми показва на подполковникъ Калитина, който вървеше на конь, стотина крачки отъ страни на пхтя.

Азъ се приближихъ до него и взехъ подъ козирьокъ.

— Какъ сте си позволили да оскърбите вашия ротень командиръ? ми каза той блѣденъ и съ развълнуванъ гласъ. Вий не знаете ли, че въ военно врѣме за подобни прѣстѣпления виновнитѣ офицери се разжалватъ въ редови?

Тия думи подполковникъ Калитинъ произнесе съ раздражение и яростъ. Очитѣ му блѣшукаха, като искри, а мускулитѣ на блѣдното му лице бѣха се стърчили.

— Ако съмъ виноватъ, казахъ азъ подполк. Калитину, за това има съдъ. Нека се изслѣдва и, ако се окажа виновенъ, дайте ме подъ съдъ.

Такъвъ отговоръ, повидимому, дружинния командиръ не очакваше отъ мене; той ме изгледа и, слѣдъ една продължителна пауза, ми заповѣда да му раскажа за случката. А когато азъ му расправихъ подробно за случката, безъ да измѣня нѣщо нито на бодъ, Калитинъ ми каза:

— Въ всеки случай, вий трѣбваше да прѣмълчите и подиръ да се жалвате.

— Господинъ подполковникъ, вий сами виждате, че азъ, като българинъ, на всеки крачка и отъ всекиго търпя оскърбления и че не веднѣжъ съмъ ви се жалвалъ . . .

— Добрѣ, добрѣ, ме прѣкъсна той, идете на мѣстото си, при това съвѣтвамъ ви да бждете по-съдържани.

Слънцето приближаваше къмъ западъ, когато 3-я и 4-а дружини пристигнаха въ с. Богдана.

Въ врѣмето на този прѣходъ, отъ голѣмия бивуакъ до Богдана, походнитѣ колони на опълчението, съвсѣмъ бѣха изгубили своята строева походна физиономия и прѣдставляваха една непрѣкъсната върволица отъ опълченци, едни отъ които едвамъ си влачаха краката, други насѣдали край пхтя, трети

лежаха съ расперени ржѣѣ. При това, пушкитѣ, калпацитѣ и пр. бѣха расхвърлени на около изъ прахътъ. Само 3-я знаменна рота пристигна въ селото сравнително въ по-добъръ редъ, но въ съставъ не повече отъ половинната ѣ численность, за което ротния командиръ купи на опълченцитѣ на своя смѣтка ракия.

Причинитѣ за добрия, сравнително, редъ въ 3-я рота въ врѣме на похода, по мое мнѣние бѣха слѣдующитѣ: 1) ротния командиръ, щабсъ-капитанъ Поповъ, въ врѣмето на всичкия до сега походъ никога не се отдѣляше отъ ротата си, както това правяха пѣкои ротни командири и, въобще, офицеритѣ и 2) опълченцитѣ черпяха нравствена и физическа сила въ съзнанието, че тѣ служаха въ 3-я знаменна рота.

Другитѣ дружини пристигнаха по-късно, а отстаналитѣ и неспадалитѣ по нхтя опълченци продължаваха да пристигатъ прѣзъ цѣлата нощъ, на слѣдующия и послѣдующитѣ дни. Имаше и такива, които по подиръ настигнаха частитѣ си въ Стара-Загора и на Шипка.

Дълъгъ и труденъ бѣше този прѣходъ — отъ Руше-де-Веде до Богдана! Подобенъ походъ се не изглежда отъ паметта на извършившитѣ го! Въ него сж случиха много слънчеви удари между опълченцитѣ, отъ които три смъртоносни.

Главнитѣ причини за отстаналитѣ и неспадалитѣ, въ врѣме на този прѣходъ опълченци бѣха: 1) късеното, въ 6 часа, гръгвание отъ Руше-де-Веде; 2) силната горѣщина; 3) не-своеврѣменнитѣ и не на мѣсто спирания на бивуакъ и 4) най-главното, нѣмашието на вода.

Когато пристигнахме въ Богдана, ротнитѣ кухни се димяха: готвяше се за опълченцитѣ ястие.

На бивуака ротния командиръ щабсъ-капит.-Поповъ се приближи при мене и ми каза:

— Нѣма защо, Ст. Ив, да се караме: койго помене за миналото, окото му да излѣзе.

Види се, че Поповъ бѣ съзналъ своята грѣшка. Впрочемъ, трѣба да се признае, че щаб.-кап. Поповъ, като чловѣкъ, бѣше справедливъ, добродушенъ и въобще съ благородни черти на характера.

— Какво некате отъ тѣхъ, защищаваше Поповъ опълченцитѣ, когато тѣ биваха нападени отъ другитѣ офицери. Не знаели службата! Че какъ ще я знаятъ, когато мнозина отъ тѣхъ служатъ два дни—до пладнѣ.

Като воененъ, Поповъ бѣше аккуратенъ по службата, строгъ, но справедливъ, а бащинскитѣ му грижи за опълченцитѣ правяха послѣднитѣ послушни и исправни.

14 Юний. — Не ще и дума, че слѣдъ вчерашния труденъ походъ, ний спяхме, като кѣпани. Но най-сладкия ни сънь, съ

Майоръ Куртъяновъ, командиръ на 2-а дружина.

пукванието на зората, се прѣкъсна отъ топовнитѣ гърмежи, които се чуваха отъ онѣзи страна, отъ кждѣто се чуваха и вчера, само съ тази разлика, че сега се чуваха по-ясно, като че идяха отъ задъ ближната възвишенность.

Още слѣдъ първитѣ гърмежи, опълченцитѣ скокнаха на крака. Всичкитѣ инстинктивно се заловиха за оржиято. Слѣдъ тежкия походъ, трѣбваше да се приведатъ пушкитѣ въ надлѣженъ редъ и чистота, тъй като и тѣ вчера се бѣха търкаляли изъ прахътъ. На всички ни се сгруваше, че ей сега ще послѣдва заповѣдъ да вървимъ тамъ, отъ кждѣто, благодарение на разрѣдения утрененъ въздухъ, тъй ясно се чуваше бученпето на топоветѣ. Едната само мисль, че е възможно всѣка минута да тръгнемъ за бойното поле, ни привеждаше въ вѣсторгъ.

Чудна е напстина, челоувѣчската природа! Вчера уморени, оскърбени, отпаднали тѣломъ и духомъ, днесъ опълченцитѣ пакъ бѣха весели и засмѣни, пакъ бодри и забравили всички обидни думи. Впрочемъ, то бѣше естествено: топовнитѣ и пушечни гърмежи иматъ свойството да сплотяватъ и подчинени и началници въ едно цѣло. — Повтарямъ, всичкитѣ опълченци бѣха весели и радостни: вчерашнитѣ трагически картини, днесъ се прѣдставляваха съвършено въ комическа форма. Което вчера бѣше за оплаквание, днесъ добродушно се осмѣйваше.

Тукъ стана извѣстно за насъ, че на 10 Юний рускитѣ войски биле минали Дунава при Галацъ — Мачинъ, като въ сжщия день била издадена отъ императора къмъ българския народъ слѣдующата прокламация:

„Българи,

Моитѣ войски прѣминаха Дунава и встъпватъ сега въ вашата земя, гдѣто вече не веднѣжъ сж се били за облегчението бѣдната участъ на християнитѣ отъ Балканския Полуостровъ. Слѣдвали неуклонно древното историческо прѣдание, винаги черпили нови сили въ завѣтното единомислие на цѣлния православенъ руски народъ, моитѣ прародители успѣли въ миналитѣ години съ своето влияние и оржие послѣдователно да обезпечатъ участъта на Сърбия и Румъния, като извикали тия народи къмъ новъ политически животъ. Врѣмето и обстоятелствата не сж изгладили онова съчувствие, което Руссия е храняла къмъ своитѣ едновѣрци на истокъ. И сега тя съ сжщото благоволение и любовь се отнася къмъ всичкитѣ многочисленни членове на великото християнско семейство на истокъ. На храбрата моя войска, прѣдвождана отъ моя любезенъ братъ, Великия Князь Николай Николаевичъ, съ моето повелѣние е възложено да огради на вѣки вашата народность и да ви обезпечи

свещеннитѣ права, безъ които е немислимо мирното и правилно развитие на вашня граждански животъ. Тия права вий сте придобили не съ силата на въоруженото съпротивление, а съ скъпата цѣна на вѣковнитѣ страдания, съ цѣната на мъченическата кръвъ, въ която вий и вашитѣ покорни прѣдци толкова дълго вѣрме тѣнахте.

„Жители на българската страна! Задачата на Руссия е да съзидва, а не да разрушава. Тя е привикана отъ Всевишния промисъл да съгласи и умпротвори всичкитѣ народности и всичкитѣ исповѣдания въ ония части на България, гдѣто живѣять заедно хора отъ разни произхождения и разни вѣри. Отъ сега русското оржжие ще ограда отъ всѣко насилне всѣки християнинъ; нито единъ косъмъ не ще падне отъ неговата глава безнаказанно; нито една троха отъ неговия имотъ не ще бжде, безъ немедленно възмездие, отнета отъ него отъ мусюлманина или отъ когото и да било. За всѣко прѣстѣпление ще послѣдва тутакси безпощадно наказание. Живота, свободата, честъта и имуществото на всѣки християнинъ, къмъ която църква той и да би принадлежалъ, ще бждатъ еднакво обезпечени. Не отгьщението ще ржководи нашитѣ дѣйствия, а съзнанието на строгата справедливостъ, стрѣмленнето да се създаде постепенно право и редъ тамъ, гдѣто до сега е господствувалъ само дивия произволъ.

„Мусюлмане отъ България! Къмъ васъ се обръщамъ съ спасителното за самитѣ васъ прѣдосторожение. Съ горчивина си спомнямъ азъ за неотколешнитѣ жестокости и прѣстѣпления, извършени отъ мнозинството отъ васъ надъ беззащитното християнско население на Балканския Полуостровъ. Свѣта не може да забрави тия ужаси; но руската власть не ще отгьщава на вкички ви за извършенитѣ отъ вашитѣ единовѣрци прѣстѣпления. На справедливъ, правиленъ и безпристрастенъ сждъ ще се прѣдадатъ само онова малцинство злодѣи, имената на които бѣха извѣстни и на вашето правителство, което ги остави безъ заслужено наказание. А вий признайте чистосърдечно божия сждъ, който безвъзвратно се извършва надъ васъ. Покорете се съ смирение на неговото священо прѣдопрѣдление; подчинете се безусловно на законнитѣ искания на тия власти, които ще бждатъ установени съ появяванието на моитѣ войски. Исплънявайте тѣхнитѣ заповѣди безпрѣкословно. Станете мирни граждани на обществото, което е готово и на васъ

да ви подари всичкитѣ блага отъ правилно устроенния граждански животъ. Вашата вѣра ще си остане неприкосновена; вашия животъ, имота ви, живота и честъта на вашитѣ семейства ще бждатъ пазени.

„Христпане отъ България! Вий прѣживѣвате сега дни за васъ незабравими. Удари часа за вашето освобождение отъ мусюмалския безправенъ гнетъ. Явете же прѣдъ свѣта високия примѣръ на взаимна христнанска любовь; забравете старитѣ домашни вражди, уважавайте строго правата на всѣка народность, като братя по вѣра; съединете се въ общо единодушно чувство на дружба и съгласие, безъ които нищо трайно не се създава. Силотете се твърдо подъ сѣнката на руското знаме, побѣдитѣ на което вече толкова пхти сж гърмѣли надъ Дунава и Балканитѣ. Като съдѣйствувате за успѣха на руското оржжие и му помагате усърдно съ всичкитѣ си сили, съ всичкитѣ зависящи отъ васъ срѣдства, вий ще служитѣ на собственото си дѣло—дѣло на трайното възраждане на българския край

„Съ постепенното настѣпление на рускитѣ войски въ втрѣшността на страната, турскитѣ власти ще бждатъ замѣнявани съ редовно управление. Къмъ дѣятелното участие въ него, ще бждатъ незабавно повикани мѣстнитѣ жители, подъ висшето ржководство на установенитѣ отъ менъ власти,* а новитѣ български дружини, ще послужатъ като ядка на мѣстнитѣ български сили, прѣдначачени за охраната на всеобщия порядъкъ и безопасността.

„Съ готовността честно да служитѣ на своето отечество, съ безкорпстно и безпристрастно изпълнение на това високо служение—ще докажете на вселенната, че вий сте достойни за участъта, която Руссия толкова години и съ такъвъ трудъ и жертви за васъ е готвила.

„Покорявайте се на руската власть, изпълнявайте въ точность пейнитѣ заповѣди. Въ това е вашата сила и спасение.

„Смпренно моля Всевишня—да ни подари побѣда надъ враговетѣ на християнството и да испрати отъ горѣ своето благословение на правото дѣло“.

Щомъ се разсъмна, започнаха да пристигатъ отстаналитѣ въ вчерашния походъ опълченци, но такива отстанали вървѣха и почти прѣзъ цѣлата ноцъ. Сега тѣ се посрѣщаха съ добродушень, отъ страна на приятелитѣ си, смѣхъ:

— Гледайте, гледайте! Станковичъ се мжкне на своитѣ кокили, извикаха нѣколко опълченци почти едновременно.

Този Станковичъ бѣше единъ отъ онѣзи опълченци, които бѣха прѣдставени въ Плоещъ на д-ра Вязанкова, за да ги признае болни. Наистина, Станковичъ бѣше твърдѣ слабъ и краката му приличаха на кокили, но въ сжщность той бѣше здравъ. Този, именно, Станковичъ сега гузно се приближаваше при дружината.

— Станковичъ! Нима ти оживѣ? викаха другаритѣ му опълченци. Въ каквото положение те оставихме вчера; ний мислѣхме, че ти си вече при дядо Адама.

— Не само съмъ живъ и здравъ, както ме видите, отговаряше той, но азъ си посѣбрахъ по пята пешкирчета, кърпици, сухари, па и една пачка патрони, които ви вчера хвърляхте. Съ тия думи Станковичъ извади отъ торбата си събранитѣ трофеи и ги раздаде на другаритѣ си.

Слѣдъ това, Станковичъ най-подробно разказваше на другаритѣ си за своитѣ физически и нравствени мжки.

— Наистина, азъ щѣхъ да бѣда сега при дядо Адама, продължаваше той, ако не бѣха ми дошли на помощъ другаритѣ, които ме освободиха отъ торбата и ме свѣстиха. Ами колко нещастници още има, останали по пята, които съвсѣмъ не могатъ да вървятъ? свърши Станковичъ.

Още съ спиранieto ни на бивуакъ, при с. Богдана, единъ отъ ординарцитѣ на генералъ Столѣтова прѣдаде на началницитѣ на частитѣ заповѣдта по опълчението, щото тия послѣднитѣ и, въобще, всякитѣ офицери, да бдятъ строго надъ своитѣ подчинени и да не допусчатъ да се правятъ пакости на населението, отъ което постоянно биле постживали жалби. Но не бѣше, обаче, този единственъ пжтъ, гдѣто се заповѣдваше на началницитѣ да не позволяватъ на долнитѣ чинове да пакостятъ, но заповѣдитѣ по опълчението си оставаха само на книга. Началницитѣ въ дружинитѣ гледаха прѣзъ прѣсти на шалоститѣ на войницитѣ, а, по нѣкой пжтъ, не само не наказваха за дребни простѣпки виновнитѣ, но косвено ги поощряваха. Ето примѣръ:

Вѣстовоя на щабсъ-капитанъ Усова, Бобцовъ, докопалъ нейдѣ единъ пѣтелъ и го вързалъ съ връвъ на колата.

Когато пристигнахме на мѣстото за ношувание, Бобцовия пѣтелъ, като се видѣлъ на земята, започналь да пѣе и да рови.

— Бобцовъ, отъ гдѣ взе този пѣтелъ? го попитва единъ офицеръ.

— Прикачи се на колата, ваше благородие, азъ го пхдихъ, но той не се махна, тогава взехъ и го вързахъ.

Офицера извиква другаритѣ си, въ числото на които бѣше и щабсъ-капитанъ Усовъ, за да се посмѣятъ. — Ето, пѣтела самъ се качилъ на колата на Усова, каза той, и при всичко, че Бобцовъ го пхдилъ, пѣтела нерачилъ да се махне.

Като се посмѣха надъ упорития пѣтелъ, офицеритѣ казаха на Бобцова, че на пѣтела ще му бжде, безъ съмнѣние, мъчно да остава самъ.

— Никакъ не, ваше благородие, отговори досѣтливия Бобцовъ, азъ ще го пушна на дълга връвчица, тогава той навѣрно ще си намѣри другарка.

Офицеритѣ се изсмѣха и оставиха Бобцова и пѣтела му. Тѣй се и случи: на слѣдующия день при пѣтела имаше вече две кокошки.

— Ну Бобцовъ! Гледай кокошкитѣ да снесатъ яйца, за да не купуваме отъ румжнкитѣ, каза Стесель Бобцову.

— Има, ваше благородие, има вече две яйца, и той извади отъ колата две яйца и ги показа на офицеритѣ.

По нѣкой пхтъ се случваше, че не пѣтелъ, но теле, овца или свиня случайно се намираха на обознитѣ, или артелни кола, но за това и постоянно постѣпваха жалби отъ страна на населението. По тая, именно, причина началството не веднѣжъ отдаваше заповѣдъ въ приказитѣ, да се не допусчатъ подобни „шалости“, а виновнитѣ строго да се наказватъ.

Чакахме заповѣдъ за тръгване, но вмѣсто това, въ 9 часа послѣдва такава, да се вари обѣдъ и вечеря, отъ което се разбра, че ще поцуваме тукъ.

Въ 5¹/₂ часа слѣдъ обѣдъ, топовнитѣ гърмежи, испърво залпове, а послѣ участени, пакъ се зачуваха и тѣ послужиха, като сигнали, за събиране на офицеритѣ на едно мѣсто.

Напестина, не се измени много врѣме слѣдъ първитѣ гърмежи, когато всичкитѣ офицери се събраха около дружиннитѣ кола—едни сѣднаха на колата, други на земята, а трети стояха прави. Разговора на офицеритѣ бѣше все за злобата на денътъ, — прѣминуването на Дунава, боя съ турцитѣ и пр. и, най-послѣ, се спрѣ на любимата тема: псувнитѣ къмъ българитѣ.

— Ний сме готови да псуваме и да хулимъ българитѣ, каза подпоручикъ Божински на Живарева, който пръвъ бѣше подхваналъ нападательното положение спрямо българитѣ, безъ да си дадемъ отчета за това, за което говоримъ. За Бога, кажете ми, като си турите ржката на сърдцето, на какво се основава вашето казване, че българитѣ не сж войнственни, когато ний знаемъ, че тѣ миналата година въ Сърбия юнашки сж се били. — Не било развито у тѣхъ съзнанието! Ами постъпването въ опълчението не доказва ли противното! Твърдите, че опълченцитѣ биле мързеливи. На това може да ви се укаже успѣха на обучението имъ въ Плоещкия лагеръ, който вий сами не отричате. Колкото се отнася до това, че опълченцитѣ испопадаха въ вчерашния походъ, то тѣ въ това бѣха най-малко виновни. Нима кадровитѣ долни чинове не испопадаха? Нѣщо повече: не бѣха ли офицеритѣ, които се качиха на колата въ лазаретнитѣ линейки? Не, въ това не сж виновати опълченцитѣ, а е виновато началството за неговото „безалаберно“ распореджане. . . . Но тукъ поручикъ Живаревъ прѣкъсва Божински и му забѣлѣжи, че, ако п да е било виновато началството за вчерашнитѣ несъобразни распореджания, то за тѣхъ не трѣбва да се говори въ присѣтствието на долнитѣ чинове, които дѣйствително бѣха на близо и се прислушваха къмъ разговора на офицеритѣ, „кружока“ на които все повече се увеличаваше.

Дневната жегга спадна. Задуха тихъ юго-западенъ вѣтрецъ, и честитѣ топовни гърмежи се чуваха още по-ясно.

Тѣзи гърмежи пакъ будяха войнишкия духъ. Всѣкому се искаше да бѣде тамъ, отъ кждѣто се чуваха тѣ, а особено, това желаяха българитѣ. Но имаше офицери, които явно искаваха, че не би желали да взематъ участие въ боя, при прѣминуването на Дунава.

— Да бѣхме съ нашитѣ полкове — друга работа, казваха тѣ, а съ тѣзи дриплювци — опълченцитѣ, — кждѣ ще идемъ?

Между това, слуха който се бѣше распрѣсналъ още въ Рухе-де-Веде, че опълчението ще вземе участие заедно съ 5-а, 12-а и 33-я дивизии въ боя, при прѣминуването на Дунава, настойчиво се носеше, още повече, че то се движеше заедно съ казанитѣ дивизии.

Говореше се, че императора съ главната си квартира се билъ нампралъ тѣдѣва наблизю и че войскитѣ щѣли да минувать Дунава при Турно-Магурели — Никополь.

Бѣше на мръкване, когато на бивуака се прѣсна слухъ, че рускитѣ войски вече минали при Никополь. Това извѣстие, не ще съмнѣние, се посрѣщна съ вѣсторгъ отъ офицеритѣ и войницитѣ. Единитѣ и другитѣ се поздравляваха помежду си, като сжщеврѣменно искаваха съжаление, за гдѣто не сж взели участие въ боя. Живаревъ и компанията му, на които не имъ се щѣше да минатъ Дунава съ дриплювцитѣ, не прѣминаха и тукъ да изсиятъ цѣлъ купъ псувни върху опълченцитѣ,—виновници, за гдѣто тѣ не попаднали въ битката. Тѣ викаха и псуваха, безъ да си помислятъ, че ей тамъ на 1¹/₂ версти отъ нашия бивуакъ стоятъ повече отъ 40,000 войници, които сжщо не бѣха вземали участие въ прѣминуването на Дунава, при всичко, че тѣ не бѣха българи.

Но слуха се оказа невѣренъ.

— Слава Богу, казаха нѣколко туркестанци и нетуркестанци офицери: значи, има се още надѣжда, да попаднемъ и ний въ дѣло.

Живаревъ и компания казваха: „Слава Богу“, тогава когато стомпليونния руски народъ — даже повече, цѣлото славянско плѣме съ напрегнати перви очакваше радостната вѣстъ за прѣминуването на Дунава.

15 Юний. — Въ 6 часа сутринята опълченцитѣ бѣха готови за пхтъ и чакаха заповѣдъ. Врѣмето бѣше ясно, тихо и прохладно — тъкмо за походъ. Топовнитѣ гърмежи се не чуваха. Въ 9 часа, когато слънцето бѣше се издигнало високо и започнало силно да пече, опълченцето се вдигна отъ бивуака и се опхти къмъ югъ.

Въ 12¹/₂ часа опълчението пристигна въ с. Воевода, отстояще на 12 версти отъ Богдана. Щомъ се спрѣхме на бивуакъ, опълченцитѣ си распѣнаха, разбира се по заповѣдъ, палаткитѣ, подъ които се скриха отъ палящитѣ слънчеви лъчи. Не далеко отъ нашия бивуакъ бѣше расположена 33-я п. дивизия.

— Значи, тукъ ще се ношува, съ явно неудоволствие си казваха офицеритѣ и войницитѣ.

Всички ламтѣха, колкото е възможно по-скоро да стигнемъ обѣтованата земя — България, между това движяхме се като костенурки.

Щомъ пристигнахме, ний намѣрихме обѣда готовъ, тъй като ротнитѣ кухни бѣха по-рано испратени.

Часа въ 4, слѣдъ обѣдъ, по бивуака се прѣсна слухъ, като молния, че рускитѣ войски дѣйствително минали Дунава при Зимничъ — Свищовъ и че въ с. Пятра, отстояще около 3—4 версти отъ бивуака ни, имало ранени офицери и войници, между които полковникъ Озеровъ, раненъ на 8 мѣста съ шикъ. Въ това сѣщо врѣме, когато офицеритѣ събрани на едно слушаха расказа за прѣминаването на Дунава и раненитѣ въ с. Пятра, на бивуака на 33-я дивизия се забѣлѣжи голѣмо движение: войницитѣ тичаха по бивуака—обличаха се, обозитѣ се впрѣгаха, офицерскитѣ коне се водяха. . . .

— Тревога, тревога въ 33-я дивизия! извикаха опълченцитѣ, като забѣлѣжиха движението. И тѣзи дума — „тревога“, безъ да се бие барабанъ и трѣба, произведе истинска тревога и на нашия бивуакъ. Не се изминаха нито 5 минути, когато всичкитѣ опълченци бѣха готови за пѣтъ и чакаха заповѣдъ. Заповѣдъ дѣйствително послѣдва, но заповѣдъ за опълченцитѣ да си снематъ торбитѣ и да се расположатъ.

33-я дивизия се сне отъ бивуака си и трѣгна въ пѣтъ.

Надвечеръ дойде генералъ Столѣтовъ на бивуака и поздравни опълченцитѣ съ прѣвземанието на г. Свищовъ и съ встъпването на опълченето въ бой.

Гръмогласното, изходяще отъ хиляди гърла „ура, ура“ отъ долбочината на опълченскитѣ души бѣше отговоръ на генераловото поздравление.

Опълченцитѣ за прѣвъ пѣтъ днесъ бѣха поздравени съ встъпване въ бой. Едната мисль само, че скоро ще встъпятъ въ бой и че рускитѣ войски сѣ въ България, ги правеше безкрайно щастливи. Тѣ тържествуваха. Впрочемъ, тържеството бѣше общо; тържествуваха не само войскитѣ, находящи се близо и отвѣдъ Дунава, но и онѣзи, които се намираха на хиляди версти отъ него. Тържествува цѣлия руски народъ — цѣлото славянство! . . . Опълченцитѣ, съ свѣтнали отъ радостъ очи, се поздравляваха, прѣгрѣщаха се, пѣяха, викаха „ура“, съ една рѣчь, тѣхната радостъ нѣмаше прѣдѣлъ . . . Офицеритѣ отъ 3-я дружина, събрани наедно, подъ влиянието на радостѣта, че скоро ще встъпятъ въ бой, запѣха, отличнитѣ боеви пѣсни.

Азъ бѣхъ въ едно очаровано състояние. Въ тѣзи минута вѣрвамъ, че и опълченцитѣ бѣха забравили всичкитѣ оскърбления, прѣтърпени отъ нѣкои офицери. Менъ ми се искаше да се хвърля, и, може би щѣхъ да го направя, ако бѣхъ уверенъ, че нѣма да бѣда отблѣснатъ, върху най-яритѣ българофоби, като Живарева, Усова и др., и да ги прѣгърна . . .

Надвечерь опълчението се вдигна отъ бивуака и продължи пѣти си къмъ югъ. Тѣй като вечерята не бѣше още готова, за туй, при тръгването на опълчението, котлитѣ се излѣха. Бѣше вече тъмно, когато пристигнахме въ с. Пятра. Тукъ опълчението прѣстоя повече отъ единъ часъ и то въ такъвъ редъ, както си вървеше. Причината за нашето спиране бѣше затруднението отъ обоза на 5-а, 12-а и 33-я п. дивизии пѣтъ. Това обстоятелство ми даде възможность да ида да видя раненитѣ офицери, които бѣха помѣстени въ една голѣма къща, близо до която се бѣше спряла 3-я дружина. Входа на къщата се освѣтляваше съ два фенера, надъ които се развѣваше флага съ червенъ кръстъ.

Щомъ се приближихъ до входа, изведнѣжъ ми джхна на карболова вода и зачухъ пѣшканиа. Азъ влѣзохъ въ една голѣма стая, въ която вече имаше нѣколко офицери отъ дружинитѣ. Въ тѣзи стая лежахъ на кровати трима ранени офицери отъ 53-й п. Волански полкъ, единия отъ които бѣше прапорщикъ Решетченко, мой другарь по училището. Въ другитѣ стая имаше още четворица ранени офицери. Освѣтъ тѣзи послѣднитѣ, тукъ въ селото имаше и много ранени войници.

Излизаше, че новината за прѣминуването на Дунава този пѣтъ била цѣла истина, съ тая само поправка, че полковникъ Озеровъ, въ дѣйствительность, билъ раненъ само на едно мѣсто и то съ куршумъ, а не съ щикъ.

Отъ раненитѣ офицери се научихъ, че поручикъ Моторний билъ раненъ, а подпоручикъ Феодоровъ убитъ и двамата отъ 54-и пѣх. Мински полкъ — мои приятели. Като гледахме страданията на раненитѣ, не се рѣшавахме да ги распитваме за подробноститѣ по битката. Впрочемъ, и тѣ сами не знаяха нищо за резултата на боя. защото тѣ биле ранени въ самото му начало.

Щомъ се очисти пѣтъ, опълчението напустна Пятра. При всичко, че пѣтувахме нощемъ, — въ прохладно врѣме, прѣхода бѣше извъредно труденъ. Обоза на 5-а, 12-а и 33-я

дивизии, къмъ които се бѣше присъединилъ и она на главната квартира, ни караше често да се спираме.

Както се оказа по-послѣ, по този пѣтъ биле вече минали разни паркове, транспорти, кавалерия и пр., а сега тукъ вървѣха прѣдъ опълчението горѣказанитѣ дивизии съ артиллерия и обозитѣ си. Вслѣдствие на това голѣмо движение, глинястия, нешосиранъ пѣтъ бѣ се прѣобърналъ на цѣло море отъ прахъ, въ който затѣвахме до колѣни. Конетѣ едвамъ влачаха колата и орджията, колелата на които затѣваха положително до главинитѣ, спираха се на всѣка крачка, съ което и задържаха нашето движение. Но най-лошото бѣше това, че отъ вървѣнието на стотини хиляди чловѣчески и конски крака и отъ колата, въ въздуха се бѣ дигналъ такъвъ страшенъ прахъ, щото ясната звѣздна нощ ставаше съвсѣмъ непроницаема. Отъ дебелия слой прахъ, падналъ отгорѣ ни, ний положително бѣхме станали неузнаваеми; не само по вѣнকাশния видъ не можахме да се разпознаваме, но и по гласѣтъ си. Но не бѣше само това. Прахѣтъ проникваше прѣзъ устата и носѣтъ въ гърлото и дихателнитѣ ни органи, и ни караше да кашляме до болка въ гърлото. Конетѣ сѣщо постоянно прѣхтѣха и кашляха.

Труденъ прѣходъ! но не отъ жегата и безводие, а отъ ловиченъ прахъ.

IV.

Разсѣмнуваше се, отъ прахъ, обаче, положително нищо на около не се видѣше. Само когато се приближихме на 6—7 версти до Зимничъ, гдѣто пѣтя бѣше по-добъръ и нѣмаше прахъ, прѣдъ очитѣ ни се испрѣчи тихия бѣлъ Дунавъ въ своята утрenna очарователна красота. Тукъ рѣката, като змия се пзвива и се врѣзва въ високня дѣсенъ брѣгъ. Лѣвия брѣгъ е несравнено по-низкъ. По-горѣ отъ Зимничъ на 2¹/₂—3 версти, рѣката излиза отъ коритото си и образува единъ заливъ отъ 3—4 версти широкъ и още повече дългъ. По-голѣмата частъ на залива бѣ покрита съ трѣсъ и други блатни растения. Срѣщу Зимничъ се виждаха два не голѣми острова, а на дѣсния брѣгъ срѣщу залива се виждаше Свищовъ, който още дремяше въ утрennата мжжевина и зеленитѣ раскошни градини . . .

Татъкъ къмъ истокъ на хоризонта се показваше сърпообразенъ свѣтло-червенъ полукръгъ, който, слѣдъ минута, се

прѣобърна въ голѣма свѣтла топка и, най-сѣгнѣ, слънцето распрати своитѣ утренни лъчи, които заиграха по кубетата на черквитѣ и минаретата на джамитѣ въ Свищовѣ. Тѣзи лъчи падаха подиръ полегато по гладката и лѣскава повърхность на тихия бѣлдъ Дунавъ и му придаваха единъ особенъ блѣсъкъ, като да бѣше той посипанъ съ милиарди брилянти.

Чуденъ и очарователенъ изгледъ имаше Свищовъ съ своето живописно расположение по възвишения брѣгъ на Дунава, съ кубетата и минаретата, високо издигнати надъ къщата, съ керамиденитѣ покриви.

До колкото Свищовъ съ околността си бѣ красивъ и свѣтълъ, до толкова Зимничъ грозенъ и мраченъ и, по своя вънкашенъ изгледъ, той напълно приличаше на Русе-де-Веде, съ тая само разлика, че въ него нѣмаше градини.

По-горѣ, на Дунавския брѣгъ, между Зимничъ и залива, се бѣлѣяха двѣ голѣми здания — казарми, и двѣтѣ порутени. По-малкото здание се виждаше въ по-добро състояние; въ него се помѣщаваха румѣнски войници.

Часътъ бѣше 6¹/₂, когато обѣлчението се спрѣ на бивуакъ не далеко отъ залива и на сѣверъ отъ казармитѣ.

Разстоянието отъ с. Воевода до Зимничъ е около 20 версти. Това разстояние ние изминахме въ повече отъ 12 часа и то почти безъ спиране за почивка.

Всички бѣхме капнали за сънъ, но никои не мислѣше да ляга да спи. Трѣбваше прѣди всичко да се освободимъ отъ умразния прахъ, отъ който очитѣ ни бѣха кръвясали.

Щомъ се спрѣхме на бивуака, всички офицери и опѣлченци се нахвърляхме къмъ залива и се окъпахме. Тукъ се удави опѣлченеца отъ 3-я дружина П. Цаневъ. Облегчението отъ това къпане бѣше голѣмо, но очитѣ и гърлото още се чув- ствуваха не съвсѣмъ добрѣ.

Върнахъ се на бивуака слѣдъ окъживаннето и веднага легнахъ да спя, което, впрочемъ, направиха и другитѣ офицери и опѣлченцитѣ. Спахъ хубаво и сладко, и спяхъ, именно, като къпанъ: когато ме събудиха за обѣдъ, бѣше 2¹/₂ часа слѣдъ пладнѣ.

Надвечеръ още съ нѣколко офицери отидохме въ Зимничъ. Града бѣше буквално окръженъ отъ тритѣ страни съ много обози, пинтендантски и артиллерийски паркове, кавалерийски и казанки полкове, 5-а, 12-а и 33-я пѣхотни дивизии и мно-

гочисленна артиллерия. Улицитѣ въ града бѣха прѣпълнени съ войници, интендантски чиновници и служащи отъ компанията на Когана. Отъ голѣмото движение на народа и многото коне, които се водяха на Дунава на водопой, надъ града Зимничъ и околността му висѣше цѣлъ облакъ прахъ.

При самия входъ въ града, отъ къмъ западъ, бѣше расположенъ обоза на главната квартира, а по-къмъ сѣверъ — нѣколко палатки, повечето отъ които бѣха конически (турски). Въ тѣзи палатки бѣха помѣстени тежко ранени войници. При едни отъ палаткитѣ азъ съгледахъ нѣколко турски войници.

Ний се приближихме при палаткитѣ, около които владѣеше мъртва тишина: ни болѣзненни охкания ни въздишки — нищо. Тукъ раненитѣ съ страшна агония се боряха съ смъртта. Азъ влѣзохъ въ три, четири палатки, въ които неподвижно лежаха раненитѣ. Въ тѣхъ се чувствувахъ една остра и неприятна миризма отъ ранитѣ, смѣсена съ миризмата отъ карболова вода. Въ една отъ палаткитѣ азъ познахъ двама ранени войници отъ 54-и пѣх. Мински полкъ. Тѣ, като ме видѣха, направиха движение да се приповдигнатъ, но нѣмаха сила.

Азъ се приближихъ при тѣхъ и ги попитахъ, на кое мѣсто сж ранени. Оказа се, че едина отъ тѣхъ бѣше раненъ въ стомаха, другия — въ гърдитѣ и то съ шикъ.

Азъ се помъчихъ да ги утѣша и да имъ вдъхна вѣра въ тѣхното оздравяние, но едина отъ тѣхъ ми отговори.

— Не, ваше благородие, види се, че трѣбва да се прѣдаде Богу духъ. Нека бжде неговата свята воля, прибави той съ религиозно чувство. Азъ не жала живота си. Слава Богу, испълнихъ си дълга спрямо отечеството и „Батюшки Царя“.

— Ваше благородие, бждете баща, моля ви, напишете дома писмо, завърши бѣдняка.

А другия, ранения въ стомаха войникъ, съ умоляющия си погледъ ме моляше за сжщото.

Обхванатъ отъ тежко чувство, азъ побързахъ да узная адреситѣ на родителитѣ на тия нещастници, увѣрихъ ги, че ще испълня молбата имъ, която въ сжщия день и испълнихъ, и като имъ пожелахъ по-скоро да оздравятъ, пзлѣзохъ отъ палатката.

— По-добрѣ на мѣсто, изведнѣжъ да ме свърши турския куршумъ или шикъ, отъ колкото да търпя такива физически и нравствени мъчения, си мисляхъ азъ.

За да избѣгнемъ нетърпимия прахъ, потърсихме да се скриемъ въ нѣкоя расторанъ, и наедно съ това да пиемъ чай. Но освѣнъ нѣколко кръчми и ахчийници, по порядъчна гостилница въ цѣлия градъ не се оказа.

Кръчмитѣ и ахчийницитѣ бѣха прѣпълнени съ войници, които бѣха успѣли вече да си попейнатъ, чуваха се даже и пѣсни, като: „Прощаюсъ, ангелъ мой, съ тобою“ и други.

Не далеко отъ главната квартира имаше распънати двѣ голѣми маркитантски палатки, около които видѣхме офицери. Въ една минута и ний бѣхме тамъ.

Въ голѣмата палатка сварихме нѣколко офицери, прѣимущественно адютанти и ординарци отъ главната квартира. Тѣ бѣха весело настроени, и макаръ и да протестираха противъ високитѣ цѣни на питиетата и закускитѣ, продължаваха да нескатъ още.

Наистина, у маркитантина (струва ми се Полукетова) всичко се намираше, но той дереше така, щото не бѣше по нашия джебъ. За туй, въсползувани отъ обстоятелството, че чая бѣше мжтецъ като бѣза, върнахме се на бивуака, гдѣто си и сварихме свой.

17 Юний. — Още отъ сутринята рано започнаха да пристигатъ отъ Свищовъ множество граждани и гражданки, мнозина отъ които бързаха да видятъ едни своитѣ близки на сърдцето синове, братя, мжже и родници, други да видятъ и да се порадватъ на българскитѣ войници, които отиваха да се жертвуватъ за свободата на България. — Срѣща, наистина, тържествена. Тука се проливаха изобилни и горѣщи сълзи, но сълзи не отъ скърби, а отъ радостъ и удоволствие! Поздравленията, прѣгрудкитѣ и цѣлувкитѣ нѣмаха край.

Ей тамъ, побѣлѣлъ и сгърбенъ подъ тяжесята на годинитѣ старецъ, съ треперящитѣ си ржцѣ прѣгръща своя любимъ синъ, койго отдавна бѣ избѣгалъ отъ турекитѣ бѣсидки.

Отъ очитѣ на стареца течеха изобилни отъ радостъ сълзи и оросяваха мършевитѣ му бузи и побѣлѣлитѣ му мустаци и брада. Той благославяше милото си чедо и му пожелаваше успѣхъ за свято дѣло — освобождението на България. По-нататкъ стара майка се срѣща съ синътъ си.

— Синко! Майчице! извикватъ и двамата, и майката увисва на шията на любимия си синъ. Слѣдъ първия поривъ на радостята, майката казва:

— Благодаря ти, Боже, за гдѣто ми продължи живота, да видя още веднѣжъ любимия си синъ. А на тебе, синко, продължи тя, желая да ти даде Господъ животъ и здравие, за да отмѣстишъ на проклѣтитѣ турци за венчкитѣ мъки и неволи, които е изтърпилъ и търпи българския народъ отъ тѣхъ . . .

На друга страна, млада, прѣди нѣколко мѣсеца оженена булка, срамежливо държи за ржката милия си другаръ и умилно го гледа въ очитѣ. Отъ блѣдното ѝ лице и почервенѣлитѣ отъ сълзи очи се вижда, че тя бѣ прѣкарала много безсънни нощи и пролѣла много горчиви сълзи. Но сега очитѣ ѝ блестяха отъ радостното чувство, съ което бѣше обхваната нейната душа. Та имаше защо да се радва! Милия ѝ сега не щѣше да бѣде между живитѣ, ако не бѣше избѣгалъ скоро слѣдъ свадбата отъ турската бѣсилка. Радватъ се тѣ и нито дума не става за битка съ турцитѣ. Само той ѝ шепнеше нѣщо на ухото, а подиръ ѝ казваше и високо: — „ще ми пишешъ въ опълченieto . . . Емъ чу ли! ще го наречешъ Александръ“ . . .

Ей тамъ по-настрана безгрижно се смѣятъ и се веселятъ млади дѣвойки и опълченци . . .

Мжже, жени и моми все повече и повече прииждаха отъ Свищовъ. Разбира се, всички идяха не съ празни ржци: едни носяха печени кокошки, агнета, млинове и пр., други бѣклици съ хубаво свищовско вино и сливовица или прѣщанка. Момитѣ носяха китки отъ разни миризливи цвѣта, а по-заможнитѣ — пълни съ сръбърни и златни монети кисии.

— Зеръ, хора военни, ще имъ потрѣбва, а отъ кждѣ ще зематъ? . . . казваха тѣ.

Наближи врѣмето за обѣдъ. По полянката около бивуака се образуваха купчини отъ граждани, гражданки и опълченци, които се заловиха за печенитѣ агнета и кокошки. Брашовекитѣ бѣклици съ хубавото свищовско вино се прѣдаваха отъ ржка на ржка. Запѣха се и юнашки български пѣсни.

Още отъ сутринята ни бѣха обявили, че въ 2¹/₂ часа слѣдъ пладвѣ, на бивуака щѣлъ билъ да се отслужи молебень и панахида за падналитѣ въ боя войници, при прѣминуванието на Дунава въ присѣтствието на Императора.

Тъкмо въ 2¹/₂ часа, въ най-голѣмата горѣщина, се започна молебена, а послѣ и панахидата. Опълчението бѣше построено „покоемъ“. Молебена се отслужи отъ бригаднитѣ священници Анфилохий и Драганова. Когато се свърши панахи-

дата Императора заповѣда да излѣзе отъ строя единъ офицеръ — българинъ. Дружинния командиръ извика мене и ми заповѣда да ида при Царя.

Щастливъ и сияющъ отъ радостъ, за гдѣто ми се прѣдстави случай не само да бѣдъ близо до Царя, но и да слушамъ отпращанитѣ му къмъ мене думи, взехъ сабята си „подъ высь“ и приближихъ.

— Прѣдай имъ, каза ми Императора съ високъ гласъ, когато азъ се спрѣхъ на 3—4 крачки отъ него, че азъ вчера ходихъ въ първия български градъ Свищовъ, който бѣше прѣвзегъ отъ турцитѣ прѣди три дена отъ моитѣ храбри войници. Духовенството ме посрѣщна съ кръсть и Евангелие, а жителитѣ съ хлѣбъ и соль. Прѣвземанието на този български градъ е началото на освобождението на България. Азъ се надѣвамъ, прибави Негово Императорско Величество, че всѣкой отъ тѣхъ свято ще испълни своя дългъ.

— „Прѣвземанието на този български градъ е началото на освобождението на България! . . .“ Тѣзи цареви думи привелоха опълченцитѣ и присѣтствувавшитѣ въ такъвъ вѣсторгъ, който не е възможно да се прѣдаде съ думи. Безъ да се распространявамъ, ще кажа, че свършекътъ на царската рѣчь се посрѣщна отъ опълченцитѣ и множеството народъ съ грѣмогласно „ура“! Това „ура“ бѣше тѣй грѣмовито, щото то като че ли събуди тихия бѣлъ Дунавъ, свидѣтеля на подвизитѣ на нашитѣ прадѣди, отъ многовѣковния му дълбокъ робски сънь.

Царя съ многочисленната си свита отдавна бѣ заминалъ за Зимничъ, а неумолкаемото „ура“ продължаваше да цѣпи въздуха.

Тая всеобща радостъ, обаче, на да ли веселеше Императора. Отъ доближаванието си до него, азъ забѣлѣзахъ, че той бѣше намръщенъ и даже ми се стори, че не гледаше тѣй весело на опълченцитѣ, както въ Кишеневъ и Плоещъ. Не ми се искаше да вѣрвамъ, обаче, че причината е прѣснатата за опълченцитѣ не толкова добра слава. Не вѣрвахъ даже да бѣше достигнала тя до него, ако и да знаяхъ, че Негово Императорско Височество Главнокомандующия, си бѣше съставилъ не съвсѣмъ добро мнѣние за опълченцитѣ и че ужъ се билъ изразилъ веднѣжъ, че ще расформирува опълчението. Но вѣроятно бѣше това, че Императора скърбеше, като виждаше всичкитѣ ужаси на вѣйната.

18 Юний. — Нѣкоп отъ офицеритѣ, па даже п отъ долнитѣ чинове, не се съмнѣваха, че щомъ стигнемъ Дунава, безъ да се маемъ, и ний ще прѣминемъ на дѣсния му брѣгъ. Между това, третий день вече стояхме тукъ, а за трѣгване и дума не ставаше. Напротивъ, започнахме и редовнитѣ занятия съ войницитѣ. Причината на това стоение бѣше, обаче, да се даде врѣме на другитѣ войскови части, наедно съ своитѣ обози, да минатъ Дунава. Прѣминуването же на войскитѣ вървеше бавно, защото още не бѣше готовъ моста, особенно за прѣкарване по него обозитѣ.

И тѣй, ний стояхме тукъ и чакахме, както се казва, по-пжтенъ вѣтъръ. Впрочемъ, спиранието на опълченето тукъ имаше си мѣстото: трѣбаше да се даде на опълченцитѣ врѣме да подождатъ въ себе си, слѣдъ труднитѣ прѣходи, а най-повече, да приповторятъ прѣминалото въ Плоещъ учение, а доплитѣ въ послѣднитѣ числа на Май мѣсець, да усвоятъ елементарнитѣ познания, необходими за всѣки войникъ. Забѣлѣзваше се, че опълченцитѣ бѣха се поотпуснали, както това ставаше винаги въ врѣме на дългитѣ походи. Хватки съ пушкитѣ се правяха вяло, прикладка и прицѣлка — слабо, а най-главното не съвсѣмъ добрѣ прѣминуваха церемониалния маршъ.

— „Помилуйте“ що е за рота? При церемониалния маршъ нѣма кракъ, нито равенне, казваха нѣкоп отъ офицеритѣ.

И тѣй, трѣбваше пакъ да се дълби, пакъ да се муштруватъ опълченцитѣ, толкова повече, че присхтствието на Царя и главнокомандующия ни плашеше.

— Трѣбва да се постегнатъ ротитѣ, казваха офицеритѣ; не е нѣщо невъзможно Царя и Великия Князь да пожелаатъ да видятъ нашитѣ дриплювци и тогава какво? Ще кажатъ, че не сме се занимавали съ тѣхъ съ надлѣжно усърдие.

Вслѣдствие на това, всички се заловиха за занятията, както и въ Плоещъ; по 12 и по-вече часа прѣвъзъ деньтъ прѣкарвахме на учение.

Не ще съмнѣние, че опълченцитѣ и тукъ неуморно се трудяха, както и въ Плоещъ, но при всичко това, чуваха се между тѣхъ шушукания.

— Защо ни мчатъ съ тѣзи ружейни хватки и церемониални маршове? Нека ни пустанатъ на учение въ бой и тогава ще видятъ, какъ се биятъ българитѣ.

И тукъ се започваха обикновенно раскази и въспоменания отъ биткитѣ въ миналогодишната сръбско-турска война съ всичкитѣ ѝ подробности.

Напстина, опълченцитѣ свободно владѣяха пушката; знаяха добръ да стрѣлятъ, да нанасятъ съ щика ударъ; ротно учение и церемониаленъ маршъ извършваха твърдѣ добръ, а най-главното бѣха всички въодушевени отъ една обща идея, а тя бѣ: свобода или смъртъ. Съ една рѣчь, азъ бѣхъ увѣренъ напълно въ боевата способностъ на опълченцитѣ, но при все това не бѣхъ противъ занятията, защото праздността прави войника обикновено распустнатъ и мързеливъ.

Съ разрѣшение на дружинния командиръ, ходихъ въ Свищовъ. Отъ бивуака до моста отидохъ почти бѣгомъ. На последния се забѣлѣваше страшенъ хаосъ, особенно, на първия островъ. Този островъ бѣше свързанъ съ лѣвния брѣгъ на рѣката съ дървенъ мостъ. Той бѣше покритъ съ обози кола, артилерия и зарядни ящици, но при все това по-голѣмата частъ отъ обозитѣ оставаше още около Зимничъ — на лѣвния брѣгъ на Дунава, гдѣто чакаше своя редъ.

Отъ движението на колата и конетѣ надъ острова висеше гъстъ облакъ прахъ, а отъ виковетѣ же на войницитѣ, цвилението и прѣхтеннето на конетѣ, събръцанието на колата, се дигаше адски шумъ.

— Ей, вий, ну, ну свряга, още малко, още малко, вика единъ . . .

— Стѣпъ ли си, та връхлѣтя връзъ колата, ще ги счупишъ, вика другъ.

— Ей ти, „лодаръ“, не можешъ ли да позадържишъ и отбиешъ малко въ дѣсно? викаше вахмистра, ще чупишъ остѣта.

— „Братцы! братцы!“! дайте ми пжтъ да мина, подвикваше единъ казакъ, възсѣдналъ на уморевъ и едвамъ влачущъ краката си конь, който, види се, носеше на началството нѣкакво донесение.

Близо до самия мостъ нѣкоп отъ офицеритѣ постоянно сновяха на самъ на тататкъ; даваха заповѣди на подчиненитѣ си долни чинове, а по нѣкой пжтъ отправяха по адреса на тѣзи последнитѣ нецензурни думи. . . . Съ една рѣчь, всичко се движеше и всичко бързаше напрѣдъ! Само тихия бѣлъ Дунавъ си течеше тихо и спокойно. Него едно само го сърдаше, за гдѣто го бѣха припръчили съ мостъ, който му прѣпятствуваше

на свободното течение. Но слѣдъ една малка борба съ това прѣпятствие, той пакъ побѣдоносно продължаваше своя вѣченъ пжтъ...

Най-послѣ кракътъ ми стъпи на моста. Тукъ нѣмаше онъзи бъркотия и хаосъ, както на острова.

Колата слѣдваха една слѣдъ друга на опрѣдѣлена дистанция, а хората, които сновяха едни отъ лѣвия за дѣсния брѣгъ, други обратно, вървѣха отъ страни. Моста, при всичко че минаваха по него кола, още не бѣше готовъ. Много понтонери едни на лодки, други на моста, продължаваха да работятъ.

Всѣка една незначителна задържка мене ми се виждаше цѣла вѣчностъ. Струваше ми се, че нѣма да дживѣя, да стъпи кракътъ ми на родния ми брѣгъ.

Не мога да опиша онова радостно вълнение, което ме обхвана когато най-послѣ кракътъ ми стъпи на брѣга! И колко на душата ми бѣше свѣтло и легко! Съ пълно съзнание на своя дългъ спрямо отечеството, азъ бихъ се хвърлилъ, безъ колебание, въ огъня за майка България. . . .

По срѣдъ тия ми размисления, азъ чухъ да ме вика нѣкой по име. Поогледахъ се и видѣхъ щабсъ-капитана отъ 53-и Волински полкъ, Долапчева, обрусѣлъ българинъ.

— Кадѣ отивате, гдѣ е вашето опълчение и скоро ли ще минете Дунава? ме затрупа съ въпроси Долапчевъ и, прѣди азъ да му отговоря поне на едниъ, той пакъ запита:

— Научихте ли се че щабсъ-капитанъ Петровичъ е убитъ?

— Какво?! Попитахъ азъ Долапчева, като не ми се и щѣше да вѣрвамъ на ушитѣ си, нима това е истина?

— Да, истина е, братко, цѣла истина! Царство му небесно и вѣчна память! прибави той най-набожно.

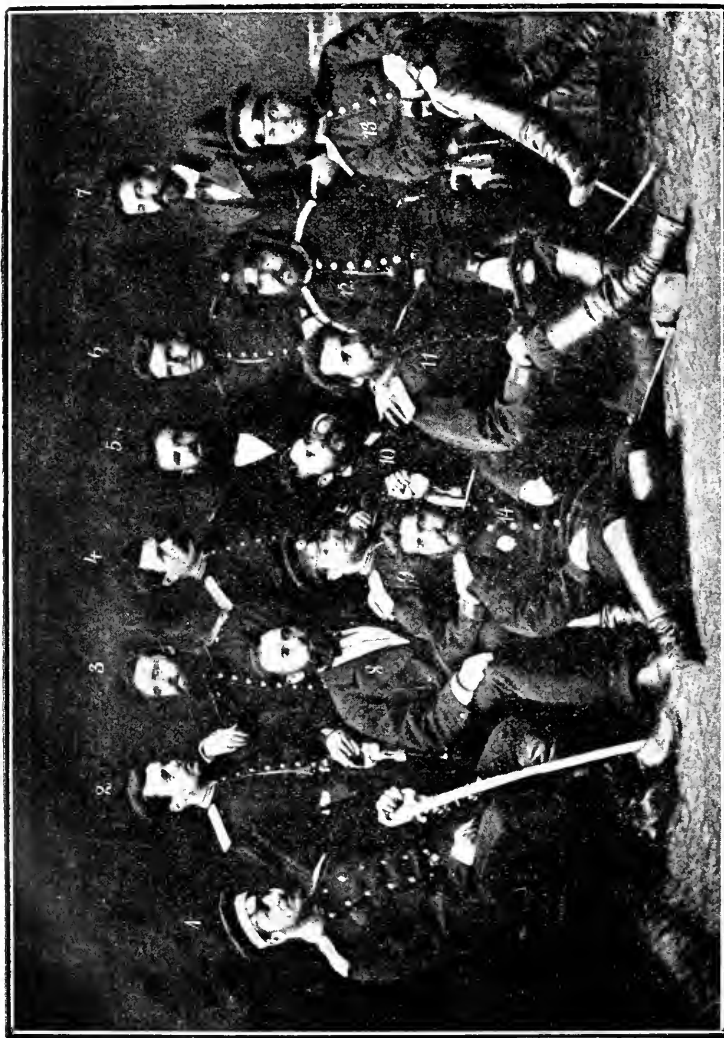
И така, сбждна се прѣдчувствието на щабсъ-капитанъ Петровича! Но за това ще кажемъ по-послѣ.

— Ами какво говорятъ лошитѣ язици за вашето опълчение? ми зададе Долапчевъ новъ и неочакванъ въпросъ.

— Лошитѣ язици само лошо могатъ да говорятъ, отговорихъ азъ. Всичко, което сте чули да говорятъ лошо за Българското опълчение, не е друго, освѣнъ лъжа и ниска клевета.

Слѣдъ това азъ помолехъ Долапчева да ми раскаже подробно за смъртта на Петровича. Убития бѣ родомъ българинъ. Той служеше въ 13 п. дивизия и, щомъ се бѣ започнала войната между Сърбия и Турция, той, както и всички офицери българи, служивши въ руската армия, напустна службата

и замина за Сърбия, гдѣто взема участие въ биткитѣ съ Турцитѣ. Слѣдъ напушанието на сѣрбската служба, Петровичъ се завърна въ Русия и биде наново приетъ и зачисленъ въ 54-и пѣши Мински полкъ.

1 подпор. Касовъ, 2 подпор. Муткуровъ, 3 подпор. Гуджевъ, 4 подпор. Шваровъ, 5 Пановъ, чинов.,
6 подпор. Телавски, 7 Гендовичъ, чинов., 8 щабъ-капит. Петровичъ, 9 поруч. Стояновъ, 10 Червеноковъ,
чинов., 11 поруч. Филонъ, 12 Ст. Зографски, чинов., 13 подпор. Николаевъ и 14 инженер. Бѣловъ.

На 6 Априлъ всички офицери, които се намираха въ Кишиневъ и нѣкои новоназначени граждански чиновници, сѣщо българи, се фотографирахме въ група. Петровичъ, като раздаваше на приятелитѣ си портрети, винаги искаваше пълна увѣ-

реностъ, че ще падне убитъ въ войната и даже раздаваше си дрѣхитѣ.

Нѣма съмненіе, че азъ бѣхъ поразенъ, когато видѣхъ, че прѣдчувственето на Петровича се сбъдна. Ето какво ми расправи щабсъ-капитанъ Долапчевъ за неговата смъртъ:

— На 14, срѣщу 15 Юний на разсъмнувание, лодката, на която се намираше щабсъ-капитанъ Петровичъ, съ единъ взводъ войници, бѣше отнесена отъ течението на рѣката значително по-долу, отъ онова мѣсто гдѣто трѣбваше да се излѣзе. Щомъ турцитѣ забѣлѣзали приближеніето на лодката, открили по нея честь пушеченъ огънь, но взвода, споредъ дадената му заповѣдъ, не отговарялъ на турската стрѣлба, а когато лодката се приближили до брѣга на плитко, Петровичъ извикалъ „ура“ и се хвърлилъ пръвъ въ водата, като повлякалъ подирѣ си и войницитѣ. Но въ сѣщото това врѣме отъ брѣгътъ се раздалъ залпъ и Петровичъ, поразенъ съ нѣколко куршума, падналъ въ водата мъртавъ.

Течението на рѣката отнесло тѣлото на убития надолу около 2¹/₂ версти, гдѣто на другия день е било намѣрено и наедно съ още нѣколко офицери и много войници погребено до самия брѣгъ на Дунава. ¹⁾

Това извѣстие за геройската смъртъ на Петровича, ми направи потрасяюще впечатление. Азъ си взехъ сбогомъ отъ Долапчева и се опжтихъ бърже за Свищовъ.

Отъ моста за града се отиваше по два пътя: единия, покрай самия Дунавъ до скелята, а отъ тамъ за центра, другия, прѣзъ лозята за долнияа махала. Азъ избрахъ послѣдния пъть.

Щомъ стъпихъ на дѣсния брѣгъ на Дунава, започнаха да се срѣщатъ слѣди отъ онзиденния бой; тукъ се търкаляха кървави парцали, бинтове и кърпи, тамъ — на земята запечена кръвь, по-нататкъ — раздранъ ботушъ. Като се приближихъ до долнията — источната часть, азъ забѣлѣзахъ по шосето,

¹⁾ И двѣсъ пѣтницитѣ отъ параходитѣ и жителитѣ отъ г. г. Свищовъ и Зимавчъ виждатъ бѣлѣюцитѣ се нѣколко паметника, братски гробове и каменни кръстове, които стърчатъ на високия дѣсенъ брѣгъ надъ самия Дунавъ, въ три версти по-долу отъ Свищовъ. На едната страна на паметника, на надгробната плоча е надписано: „Тукъ почива прахътъ на убития, въ врѣме на прѣминуваніето на рѣка Дунавъ, на 14-й срѣщу 15 Юний 1877 год., штабсъ-капитанъ отъ 54-и пѣх. Мински полкъ Петровичъ“. Не е казано, че Петровичъ е родомъ българинъ отъ берковско село и, навѣрно, никой, или твърдѣ малцина знаятъ това. Щабсъ-капитанъ Петровичъ бѣ първата жертва — български поборникъ, прѣзъ тѣзи война, който геройски пролѣ кръвьта си за свободата на България.

което върви отъ града за къмъ истокъ, голѣмо движение на народъ: селени и селенки натоварени съ разни домашни принадлежности, като: нощови, котли, юргани, качета и пр. Чудно ми се показва това, още по-вече въ такова врѣме. И само когато влѣзохъ въ града, азъ си обяснихъ въ що се състоеше работата. Турската чаршия се оказа съвсѣмъ разграбена. Прѣдъ дюгенитѣ се търкаляха: дѣски, бѣчви, ракли и др. т., а наоколо шетаха като мравки, селени, селенки и граждани. Тукъ вече нѣмаше скъпи прѣдмѣти, като кафе, захаръ, сапунъ и други: тѣзи стоки още въ първия и втория дни биле разграбени. Между множеството, тукъ-тамъ се виждаше нѣкой „гавриличъ“ — казакъ или обозенъ войникъ, но това бѣха единични случаи. Тукъ нѣмаше Раховския грабежъ, въ който румжнскитѣ войници и генерали сж грабили, каквото имъ се попадне, и, безъ разлика, отъ турски или български дюкяни, и не само захаръ, кафе и пр., но добитѣкъ, храни и др., които сж биле изнесени на тѣхнитѣ нараходи.

Разбира се, азъ не одобрявахъ постъпкитѣ на българитѣ съ турекия имотъ, който бѣше оставенъ отъ притежателитѣ си на произвола на съдбата; но можеше ли строго да се обвини българина за минутния поривъ да отмѣсти, както може, на своя вѣковенъ тиранинъ; можеше ли да не се прости на тоя българинъ, който въ продължение на всичкото робуване, е билъ изложенъ на най-голѣми нечувани мъчения и поругания? Можеше ли, повтарямъ, да се одържи българина отъ да не направи едно най-незначително зло на онѣзи, които много вѣкове сж располагали, не само съ имота, честъта, но даже и съ живота му.

Въ града имаше голѣмо движение. Гражданитѣ, облѣчени въ празнични дрѣхи, пълняхъ улицитѣ. Тѣ тържествуваха; мнозина отъ тѣхъ бѣха глоглави, или съ кърпи на главитѣ. Причината на това бѣше, че слѣдъ прѣвземанието на града отъ руситѣ, Свищовчани бѣха хвърлили фесоветѣ, а шѣкъ въ града не се бѣха оказали въ достатъчно количество калпаци и капели.

Свищовъ отъ далеко правеше несравненно по-добро впечатление. Вжтрѣшния му изгледъ, обаче, бѣше съвсѣмъ другъ: улици тѣсни и криви, нанстина послани съ едри камъне, но тѣй неравни, щото на всѣка крачка челоуѣкъ можеше да се прѣпъгне. Къщиата сж повечето едноетажни, и то сж вжтрѣ въ двороветѣ, оградени съ високи каменни или кирпични зидове, особено турскитѣ. Единственнитѣ украшения на града бѣха

фруктовитѣ градини, които ги имаше почти въ всѣки дворъ. Въ центра и въ горнята махала имаше повече добри и голѣми къщи: види се тамъ живѣеха по-заможнитѣ граждани. — Турската махала прѣдставляваше противоположностъ на българската. Тамъ къщата едвамъ се виждаха: почти всичкитѣ бѣха на вхтрѣ въ двороветѣ, оградени съ високи кирпични стѣни. Наистина, и въ нея махала по нейдѣ надъ улицитѣ се възвншаваха двуетажни паянтови къщи, но повечето отъ тѣхъ отъ къмъ улицата бѣха или безъ прозорци, или пъкъ съ малки четвъртити отверстия, прѣпрѣчени съ рѣшетки. Турската махала се отличаваше отъ българската още съ голѣмитѣ си, сравнително, дворове, съ прѣкраснитѣ си фруктови градини и съ още по-тѣсенитѣ си и криви улици. Сега въ турската частъ на града царуваше мъртва тишина, само тукъ-тамъ се забѣлѣзваха българчета, които обикаляха фруковитѣ градини, а по нѣидѣ нѣкой закжсялъ селенинъ се расхождаше въ опустѣлитѣ къщи и дворове . . .

Щомъ се започналъ боя, турцитѣ се били заканили на българитѣ, че ще ги неколятъ. Никой отъ тѣзи послѣднитѣ не смѣялъ да се покаже на улицата. Но съ влизаннето на руситѣ въ града, турцитѣ набързо забравили и закачаня и всичко, и напустнали града съ натоваренитѣ си прѣдварително коля.

Едва що влѣзохъ въ града, срѣщнахъ се съ нѣкой отъ вчерашнитѣ си познайници — посѣтителитѣ на опълченския въ Зимничъ бивуакъ, които ме каняха у тѣхъ на гости. Не ще съмнѣние, че азъ приехъ радостно тая сърдечна покана. Гощаваха ме съ неизбѣжното сладко, кафе, вино и разни закуски, развождаха ме по роднини и приятели и по такъвъ начинъ ме прѣдаваха отъ ржка на ржка, догдѣто най-насетнѣ ме измориха. Препема бѣше извънредно радушенъ. Всички се стараяха да ми угодятъ; а главно да ме нахранятъ, и всички набързо ми расказваха за теглилата и патилата си отъ турцитѣ, и благословнитѣ, отправяни къмъ Руссия и Царь Александръ II, може да се каже, не прѣставаха.

Бѣхъ се опжтплъ за моста, когато срѣщнахъ другаря си, подпоручикъ Иванички. Той ми расказа само за дѣйствието на 54-и пѣши Мински полкъ и за смъртѣта на щабсъ-капитанъ Петровича. Бѣше се вече стъмнило, когато се върнахъ на бивуака.

19-й Юний. — Съгласно распорежданието, направено въ Руше-де-Веде за отдѣляннето на кадритѣ за нови дружини,

днесъ отъ 3-я дружина се отдѣлиха: 4-а рота въ съставъ 9 офицери, а именно: командира на ротата поручикъ Филовъ, подпоручикъ Гуджевъ и прапорщикъ Людницки, освѣнъ това, бившитѣ прикомандирувани къмъ дружината: капитанъ Григоревъ щабсъ-капитанитѣ: Севрюкъ, Мѣстниковъ и Товаровъ и поручицитѣ Термински и Крушовски и долни чинове: ун.-офицери 45, опълченци 38, музиканти и гарнисти 12, нестроеви 4, вѣстови 4, а всичко 115 человекъ.

Бѣхъ дежуренъ по дружината. Прѣдъ обѣдъ, когато се върнаха ротитѣ отъ учение, азъ съгледахъ, че единъ опълченецъ, въпрѣки заповѣдта по дружината, продаваше на своитѣ другари — опълченци ракия. Опълченеца бѣше отъ 4-а рота. Азъ заповѣдахъ на фелдфебеля отъ казаната рота да арестува търговеца съ ракия и да доложи на ротния командиръ щабсъ-капитанъ Стеселя. Но подиръ малко, азъ видѣхъ казания опълченецъ свободенъ. Като мисляхъ, че фелдфебеля не е доложилъ на ротния си командиръ, отпдохъ самъ да му кажа.

— Защо ще го арестувамъ? Той е черногорецъ, ми каза Стесель, впрочемъ, азъ ще го назнача дневаленъ, притури той.

Когато опълченцитѣ се събираха слѣдъ обѣдъ на учение, наблизо до офицерскитѣ палатки дойде една кола, която моментално бѣше окръжена отъ тѣхъ. Оказа се, че въ колата имало тютюнь. Тѣй като приближаваше врѣме за учение, а всѣки отъ опълченцитѣ искаше да си купи добъръ и ефтинъ тютюнь, за туй всичкитѣ се увираха къмъ колата и вдигаха страшенъ шумъ. Въ това врѣме азъ чухъ гласѣтъ на щабсъ-капитанъ Усова.

— Ей, вий! Атакувайте! Ура!

Испърво, опълченцитѣ, изненадани отъ командата, не се рѣшаваха да я изпълнятъ, но когато командата се повтори, тѣ се спуснаха върху колата.

Но продавача, види се, да бѣше прѣдвидѣлъ това, та бѣше оставилъ едно отверстие, отъ което вадеше тютюня, и за туй, щомъ опълченцитѣ се хвърлиха върху колата, той легна съ гърдитѣ на стоката си и по тоя начинъ я бранеше.

— Да прѣобърнемъ колата! извика нѣкой отъ опълченцитѣ и последвѣтѣ се спуснаха да направятъ това. Но азъ бѣхъ вече успѣлъ да се приближа при колата и распяхъ нападателитѣ, като арестувахъ двамина отъ тѣхъ.

-- Ваше благородие, ний не сме виновати, намъ ни заповѣдаха, започнаха да се оправдаватъ арестуванитѣ.

Азъ се обърнахъ къмъ щабсъ-капитанъ Усова и му казахъ:

— Господинъ капитанъ, лоша шега направихте съ вашето „ура“!

— Напротивъ, вий не наврѣме се намѣсихте, ми отговори той. Кой дяволъ го е довелъ тукъ, — между палаткитѣ! Тукъ не е пазаръ, а още се уврѣлъ до самата ми палатка.

Азъ не можахъ да се удържа отъ да не кажа, че този случай е единъ отъ многото, въ които се поощряваха опълченцитѣ къмъ пакости, за което подиръ биваха хулени . . .

— Ну, опълченцитѣ и безъ това сж добрѣ испечени и нѣматъ нужда отъ поощрение, отговори Усовъ.

Въ врѣме на разговора ни, не далеко отъ насъ се чу гърмежъ. Азъ се затехохъ по направление къмъ пзстрѣла. Показа се, че единъ опълченецъ отъ 5-а рота се бѣше самоубилъ съ пушката си. Куршума, пустиагъ прѣзъ устата, бѣше прѣсналъ черепа му, така щото окржавшитѣ го биле опрѣскани съ кръвъ и мозъкъ. За истинската причина на това самоубийство се говореше различно. Руснитѣ, на присмѣхъ, говоряха, че той билъ открадналъ нѣщо, други казваха, вѣроятно на присмѣхъ, че го било страхъ отъ турцитѣ, а опълченцитѣ отъ 5-а рота говоряха по-между си полекичка.

— Бей, накараха горкия М. да свърши съ живота си. И какво искаха отъ него?

— Такъвъ смиренъ момъкъ бѣше!

Истинската же причина за самоубийството на опълченеца се оказа тая: подозрѣнъ въ кражба на 4 л. турски отъ другаря си, ако изслѣдванието и да не бѣ открило абсолютно никакви данни противъ него, опълченеца М. бѣ осъденъ отъ дружинния командиръ на тѣлесно наказание — 25 удара съ прѣчки, за да се принуди ужъ да признае виновността си. Позорната езекуция прѣдстоеше да се изпълни надъ единъ невиненъ чловѣкъ слѣдъ пладиѣ. Не привикналъ на такъвъ позоръ, обаче, самолюбивия българинъ — опълченецъ — прѣдпочелъ смъртта. При прѣтърсване на вѣшитѣ му, слѣдъ смъртта, у покойния не се намѣриха пари, освѣнъ нѣколко дребни монети.

20 Юний. — Днесъ бѣше наказанъ единъ опълченецъ съ 25 удара съ прѣчки за сжщото прѣсгхпление, което бѣше

извършено вчера отъ черногореца, т. е. за продаване на ракия. Наказаниа бѣше също отъ 5-а рота, но само той не бѣше черногорецъ, а българинъ. Това се случи така:

Ротния командиръ щабсъ-капитанъ Стесель забѣлѣзалъ горѣказаниа опълченецъ, че продава ракия.

— Ахъ, ти такъвъ, онакъвъ, ще ти дамъ азъ тебе ракия да продавашъ, завика Стесель. 8 деня по два часа съ пълна торба! завърши той.

— Какво има пакъ, та се сърдиши? попита дружинния командиръ Стеселя, който, като на зло въ това врѣме се приближаваше къмъ послѣдния.

Стесель расказа, за какво му бѣ сръдната и подполковникъ Калитинъ намѣри, че наказанието е малко и заповѣдва да му се ударятъ 25 прѣчки.

— Фелдфебелъ! скоро прѣчки, веднага заповѣда Стесель. Азъ и д-ръ Вязанковъ бѣхме наблизо и за туй чухме вспъко, каквото се говоряше, а когато се даде заповѣдъ за прѣчки ний се доближихме до тѣхъ.

— Наказанието съ прѣчки българина за продаване на ракия ще бѣде твтрѣ несправедливо, казахъ азъ на Стеселя, толкосъ по-вече, че за същото прѣстѣпление, извършено вчера отъ черногореца, никакво наказание не наложихте.

— Вий знаете, че ротния командиръ, изобщо, началника, има право одного да накаже за извѣстно прѣстѣпление, а другиго за същото прѣстѣпление да остави безнаказанъ, се намѣси дружинния командиръ.

— Особено, ако този „другъ“ е черногорецъ, забѣлѣжи д-ръ Вязанковъ. . . .

Несправедливата езекуция съ прѣчки надъ българина опълченецъ, подвъргна въ голѣмо униение другаритѣ му.

Съ приказъ по армията отъ 18-й Юний се объяви, че се формирува особенъ прѣденъ отрядъ, подъ началството на генералъ-лейтенанта Гурко. Въ състава на тоя отрядъ влизаше и българското опълчение. Задачата на прѣдния отрядъ бѣше слѣдующата: отряда да настѣпва напрѣдъ — по направление къмъ Търново—Севлиево; да обрекогносцирува всичката мѣстность, като се приготви къмъ по-нататъшно настѣпление. Послѣ, когато послѣдва заповѣдъ отъ Н. И. Височество Главнокомандующия — отряда да трѣгне напрѣдъ, като се постараетъ да земе балкапскитѣ проходи и да испрати кавалерията задъ Балкана.

Подъ прикритието на тоя прѣденъ отрядъ ще се пристъпи къмъ направата на пѣтищата и приспособление на проходите прѣзъ Балкана за минаване по тѣхъ на обозитѣ и артилерията. Боевата сила на прѣдния отрядъ се съставляваше отъ 43 ескадрони кавалерия, 10 батальона, въ това число и опълчението, пѣхота, 38 орджия, отъ които 18 конни, а останалитѣ горски.

Тоя приказъ направи твърдѣ добро впечатление на всички ни.

— Значи и ний ще попаднемъ въ бой, и ний ще помиримемъ барутния димъ, казваха си тѣ.

По силата на приказа по армията отъ 18-и Юний се издаде на 20-и Юний слѣдующий приказъ по опълчението:

„За да се увеличи числеността на опълчението и неговитѣ сили и като ядка около която може да ставатъ групировки, отъ които да се образуватъ отдѣлни български отряди, повѣренното ми опълчение съ Височайше повеление се усилва още съ 6 дружини.

За туй, щомъ мнемъ Дунава, въ гр. Свищовъ, за формируванieto на казанитѣ части, отъ всѣка дружина се отдѣля една отъ ротитѣ подъ командата на своя ротенъ командиръ.

Състава на тия роти при отдѣлянето имъ е:

1) Ротенъ командиръ и нѣкой отъ офицеритѣ, които сега се намиратъ въ дружинитѣ.

2) Прикомандируванитѣ офицери. При това, за уравнение, не ще се приема въ внимание, къмъ коя дружина тия офицери сж били прикомандирувани.

3) Рускитѣ кадри, които се намиратъ въ ротитѣ въ настояще врѣме.

4) Новопристигналитѣ руски кадри, които сега сж прикомандирувани къмъ дружинитѣ и

5) По 8 человекъ български доброволци на полувзводъ.

Излишекъ доброволци отъ тия роти се распрѣдѣля въ другитѣ роти.

Отдѣленитѣ по тоя начинъ роти съставляватъ сводни бригади. Дѣятелността на тия роти ще се състоя въ приемане, обмундируване, въоръжение и обучение на български доброволци, до като бждатъ готови да се прѣсъединятъ къмъ опълчението.

6) Механизма за формируванieto трѣбва да се заключава въ слѣдующето: новия кадръ — 8 български опълченци, т. е. всѣки полувзводъ отъ отдѣлената рота, повѣренъ на единъ отъ

старшитѣ, прикомандиrowанѣ за бѣджитѣ дружини офицерѣ, се прѣдзначава да се разгѣне въ рота отъ новата дружина, като по тоя начинѣ се съставятъ всичко 24 ротѣ или 6 нови дружини.

Механизма за попълнение кадритѣ на новитѣ дружини и отдѣленитѣ врѣменно отъ другитѣ дружини ротѣ, трѣбва да се заключава въ равномѣрно распрѣдѣление на прибивающитѣ доброволци въ частитѣ. Срокъ за обучение три недѣленѣ. Въ способа за укомплектование на кадритѣ до пълния щатъ може да се прѣдставятъ два случая: 1) Ако приема на доброволцитѣ бѣде значителенѣ, то твърдѣ е вѣроятно, че кадритѣ на всичкитѣ 6 дружини и 6 врѣменно откомандиrowани ротѣ, ще иматъ въ своитѣ редове пълно или почти пълно число доброволци, обучени въ продължение отъ една до три сѣдмици. Въ тоя случай, слѣдѣ мѣсецѣ, подирѣ минаваннето на Дунава всичкитѣ новосформиrowани части (6 дружини и 6 ротѣ) ще бѣдатъ въ състояние, ако това бѣде заповѣдано, да трѣгнатъ за съединение съ опълчението. 2) Ако приема на доброволцитѣ бѣлгари подѣ знамето на опълчението не ще бѣде тѣй силенѣ, както се прѣдполага въ прѣдидущия пунктѣ, то като се распрѣдѣлятъ пристигающитѣ доброволци (п. 6.) равномѣрно по всичкитѣ ротѣ за обучение, да се укомплектуватъ въ течение на 3 недѣли съ прѣвеждане отъ другитѣ полувзводи, безѣ да се обръща внимание отъ една ли сѣ или отъ разни ротѣ, до числото на редоветѣ на половинния щатъ на четири ротна дружина. При това, тия 4 ротѣ (полувзводѣ) образуватъ 4-а дружина, която, слѣдѣ снабдяването ѣ съ обозъ и съ всичко необходимо хозяйство, ще има възможность да трѣгне за вжтрѣшностьта на Бѣлгария — къмъ опълчението. Слѣдѣ това, също по такъвѣ начинѣ, отъ слѣдующитѣ 4 попълнени полувзвода ще се сформиrowатъ 8 дружини и т. н. т. Всичко това ще зависи отъ числото на пристигающитѣ доброволци.

Испълнението на горѣизложеното възлагамъ на командира на 1-а бригада, полковника Корсакова, който и ще завѣдва сводната бригада.

Командиrowува се за управленнето стар. адютантѣ щабс-ротмистрѣ Сухонинѣ, въ помощъ на когото полковникѣ Корсаковѣ ще назначи двама офицери.

Одѣленитѣ отъ дружинитѣ ротѣ, съ ротнитѣ командири, за формиrowание на нови дружини бѣха:

Отъ 1-а дружина	2-а рота	капитанъ	Стражевски
2-а „	5-а „	поручикъ	Обнински
3-я „	4-а „	„	Филовъ (българинъ)
4-а „	1-а „	капитанъ	Р. Николовъ 1)
5-а „	4-а „	„	Поль
6-а „	4-а „	щаб. кап.	Мещевъ

Майоръ П. Н. Поповъ бѣ назначенъ въ кадра на второто опълчение въ гр. Свищовъ, но той се измоли да остане въ 3-я дружина, въ която се числеше.

Освѣнъ горнитѣ, за кадръ въ новитѣ дружини се назначиха и слѣдующитѣ офицери:

Капитанъ Морциновски; щабъ-капитанитѣ: Афанасевъ, Лобановски, Рогозински, Полянски, Ковалевски, Любомски (българинъ), Севрюкъ, Мѣсниковъ, Григоревъ, Товаровъ, Лебедевъ, Полевански, Михида, Ясински, и Пуцята; поручицитѣ: Ждановъ, Фонъ-деръ-Ховенъ, Кругликовъ, Скоробогатовъ, Поражецки, Новицки, Чернявски и Симански; подпоручицитѣ: Термински, Кочаловъ и Гуджевъ (българинъ); прапорщицитѣ: Ротинъ, Лисенко, Спикевичъ, Силивановъ, Людницки и Лазаровъ.

Мнозина отъ тия офицери впоследствие бѣха прѣведени въ дѣйствующитѣ дружини, за попълване на излѣзлитѣ отъ строя убити и ранени офицери.

1) Капитанъ Райчо Николовъ бѣ издалъ въ г. Пловещъ слѣдующега въззвание. Въззвание къмъ мойте братья, Пловещъ 24 Априль 1877. год.

Братя Българи!

Врѣмето за освобождението на отдавна поробеното, милото ни отечество, вече настана. Русската армия стои край Дунава на лагеръ. Отъ орджията вече стрѣлятъ за нашето освобождение!

И ето ме, азъ пакъ съмъ съ васъ! Дойдохъ въ Пловещъ и донесохъ, испратенитѣ отъ Русия, орджия, пушки, военно облѣкло и друга принадлежности за нашето българско опълчение.

Братя Българи! Вий юнашки минахте р. Тимокъ на 6-й Августъ и р. Морана на 20-й Августъ; геройски се бихте на 16-й Септември на Гредетинскитѣ възвишенности, и вашитѣ гърди бѣха украсени съ воински знакове за храбростъ! Но вий ще има да получите сѣка награда: свободата на България.

Азъ ви знамъ и вѣрвамъ, че сега вий не ще закъснѣете нито една минута да се съберете пакъ и още по юнашки да се хвърлите, съ Божя воля, на звѣрообразнитѣ турци, които безчестятъ нашитѣ сестри и майки, убиватъ нашитѣ бащи и братья, изгорятъ нашитѣ села и паланки и опустошаватъ милото ни отечество.

Врѣме е братья българи! Минутата за нашето освобождение настана. Стичайте се голи и боси въ г. Пловещъ. Земете пушки, облечайте се въ военно облѣкло и съ Бога напрѣдъ! Като юнаци надъ юнацитѣ, нека сега докажемъ своето юначество на бойното поле.

Азъ съмъ вашъ братъ и другаръ, ще бъда съ васъ въ биткитѣ напрѣдъ и надѣвамъ се, че и вий нѣма да отстанитѣ назадъ. Напрѣдъ, напрѣдъ!

Вашъ другаръ **Капитанъ Райчо**

Положително никакво извѣстие нѣмаше отъ театра на военнитѣ дѣйствія. Настѣпваха ли нашитѣ и на кждѣ — не бѣше извѣстно. Между това, на отсрѣщния брѣгъ бѣха минали 5-а, 12-а и 33-я дивизии, кавалерийскитѣ и артиллерийскитѣ части, почти съ всичкитѣ си обози и паркове.

21 Юний. — Най-послѣ и опълчението, слѣдъ обѣдъ напустна бивуака при Зимничъ и се опяхи къмъ моста. Бѣше вече късна нощъ, когато 3-я дружина прѣмина на дѣския брѣгъ. Минуванието на моста стана съ разрѣдени редове и увеличена дистанция между ротитѣ.

Невъзможно е да се опише радостта на опълченцитѣ, когато стѣпиха на родния си брѣгъ. Тѣ припаднаха на колѣнитѣ, цалуваха земята, кръстиха се, възнасяха къмъ Всевишния горѣщи молитви и се поздравляваха единъ другъ

Щомъ минахме Дунава, дружината трѣгна по единъ тѣсенъ пѣть, който минаваше прѣзъ лозята. Този пѣть прѣдставляваше корито съ високи до $1-1\frac{1}{2}$ аршина брѣгове, прѣпълнено не съ вода, а до колѣни си прахъ: по него бѣха минали почти всичкитѣ войски. Странитѣ му бѣха обрасли съ живъ плѣтъ — трънакъ. Отъ неравността на пѣтя и отъ тъмнината войницитѣ падаха на всѣка крачка.

Късно, прѣзъ нощта, опълчението се спрѣ на разстояние 2—3 километра отъ града на една полянка, на която и прѣкара останалата частъ отъ нощта.

22 Юний. — Слънцето още не бѣше изгрѣло, когато дружинитѣ се дгнаха отъ полянката; 3-я дружина бѣше въ авангардъ. Минахме прѣзъ една, види се, искусствена тѣснина. Тя имаше не повече отъ 200—250 крачки дължина на 10—15 кр. ширина, а съвсѣмъ отвѣстнитѣ ѝ брѣгове бѣха високи отъ 12 до 14 аршина. Отъ тѣснината вървахме вече къмъ юго-западъ, минахме прѣзъ с. Царевницъ, малко и небогато село, и изведнѣжъ извихме къмъ югъ. Пѣтя водеше по една не подълга отъ $1\frac{1}{2}$ —3 верети долина. На половината отъ пѣтя въ долината имаше чешма, отъ която, безъ да се спира дружината, нѣкои отъ опълченцитѣ се напиха вода и си налѣха манеркитѣ.

На излизание отъ долината, срѣщнаха ни нѣколко души селени, които идяха съ бързи крачки и расправяха, че черкезитѣ и башибузуцитѣ били нападнали селото имъ, откарали добитъка и щѣли и тѣхъ да исколятъ, ако не биде избѣгали.

Отъ това мѣсто, гдѣто се свършваше долината, започваше се една вълнообразна равнина съ богати пасбища и нива, а далеко напредъ се чернѣеше величественния Балканъ. Шосето отъ Свищовъ за Търново вървеше къмъ юго-истокъ, а дружинитѣ взеха направление къмъ юго-западъ по междуселския пѣтъ.

Не бѣхме изминали отъ върха на долината и 4—5 версти, когато се получи свѣдѣние, че около два табора турска войска се намирала на разстояние 2—2¹/₂ часа на югъ. Това извѣстие се посрѣщна отъ опълченцитѣ съ голѣма радостъ.

— Турцитѣ, турцитѣ! викаха тѣ, близо сѫ турцитѣ. Скоро ще се срѣщнемъ съ тѣхъ. И опълченцитѣ неволно увеличиха крачката.

По пѣтя все повече и повече се срѣщаха бѣжанци българи. Тѣ всички бѣха испоплашени. При произнасянето само името турчинъ, баши-бозукъ или черкезъ, тѣ потреперваха отъ страхъ. Това ни правеше лошо впечатлени. Наистина, неприятно бѣше да гледа човекъ на такива великани, които бѣха изгубили и ума и дума отъ страхъ. Тѣ бѣха оставили въ селото си: жени, дѣца, старци и роднитѣ си огнища и бѣгаха само, за да си спасатъ живота.

— Много ли черкези и баши-бозуци нападнали селото ви? попитахъ азъ селенитѣ.

— Та имаше до 40—50 человекъ, отговориха тѣ,

— Какъ не ви е срамъ! Цѣло село отъ 350 къщи да бѣга отъ 40—50 черкези и баши-бозуци. Защо не останахте всички въ селото и да испждитѣ турцитѣ? попитахъ азъ.

— Ехъ, господише, лесно е да се каже; да станемъ и да ги пропѣдимъ! но съ какво да ги пропѣдимъ? До миналата година ний си имахме криво лѣво пушки, то ловджийски, то кремък-лийки, но и тѣхъ ни ги отнеха, а сега въ цѣлото село и кривъ пищовъ неможешъ намѣри, отговориха тѣ.

Неможеше човекъ да се не съгласи съ исказанитѣ отъ селенитѣ доводи.

Повече отъ два часа бѣхме извървѣли, но никакви турци не срѣскахме. Между това бѣгушитѣ селения подтвърждаваха, че наистина, имало на близо турски войски, но тѣ твърдѣ бързо отстъпвали, като оставяли само черкезитѣ и баши-бозуцитѣ да обиратъ и палятъ селата.

Още прѣди пладне, пристигнахме въ село Турско-Сливово, гдѣто имахме голѣма почивка. Опълчението бѣ се спряло на

бивуакъ на южната частъ на селото, а по къмъ сѣверъ — бѣше бивуака на 4-а Стрѣлкова бригада, която почти едно-врѣменно бѣ пристигнала съ опълчението, но само по другъ пътъ.

На стотина крачки отъ бивуака имаше една кръчма. При тѣзи кръчма се тѣлпяха много войници отъ стрѣлковата бригада. По една врѣме се зачу отъ къмъ кръчмата отчаянъ викъ. Като дежуренъ по дружината, азъ се затекохъ къмъ кръчмата и като едвамъ си пробихъ съ сила пътъ влѣзохъ въ нея и видяхъ слѣдующата картина :

Нѣколко войници тласкаха една жена, види се, жената на кръчмарина, която, оплашена отъ дързкитѣ войници, викаше мъжтѣ си на помощъ. Последния, обаче, така сящо бѣше окръженъ отъ множеството войници, та за туй неможеше да се притече на помощъ.

Съ влизанието си въ кръчмата, азъ силно — съ високъ гласъ пзвикахъ и заповѣдахъ на войницитѣ да излѣзатъ внѣ.

Войницитѣ, щомъ чуха заповѣдта ми и ме видѣха, спуснаха се да бѣгатъ, като падаха и се прискачаха единъ други. Когато въ кръчмата не останаха войници, азъ зачухъ силни глъчки и исувни, които пдяха отъ зимника. Той се оказа прѣпълненъ съ войници. Тѣ бѣха исправили една бѣчва, пълна съ вино, на едното дѣно, отбили другото — и черпяха отъ нея, кой съ каквото може и пяха.

Мнозина отъ войницитѣ, по нѣмание на сѣдина, гребяха съ фуражитѣ, па даже и съ ботушитѣ си.

— Ваше благородие! Ний квасецъ, квасецъ дойдохме да приемъ, завикаха тѣ, като чуха заповѣдта ми да излѣзатъ отъ зимника и ме видяха. Зимника и кръчмата се испраздниха. Само единъ войникъ отъ 15-и стрѣл. батальонъ отказа да ми испълни заповѣдта и да излѣзе.

— Вий нѣмате право да ми заповѣдвате, ми отговори той, азъ имамъ свой началникъ.

Войника не изглеждаше да е пьянъ, при всичко това, за да се не случи нѣкоя неприятность, не настояхъ да го накарамъ да излѣзе, макаръ кръчмаря и да ме моли за това.

Азъ попитахъ казаннй войникъ за името и фамилията и той се парѣче : редникъ отъ 15-и стрѣлковий батальонъ Ироденко.

Отъ кръчмата отидохъ на бивуака, набързо написахъ рапортъ за случката и го подадохъ на дружинния си командиръ. Но подполковникъ Калитинъ ме съвѣтваше рапортъ да не по-

Подполковникъ Павелъ Петровичъ Калигинъ, командиръ на 3-я дружина.

давамъ, а да отида по за скоро самъ въ 15-я стрѣлкови батальонъ и да раскажа на командира му за случая въ кръчмата съ войника Ироденко. Рапорта си, обаче, азъ не взехъ назадъ и настояхъ да му се даде ходъ. Тамъ бѣше и бригадниа командиръ князь Вяземски.

Подполковникъ Калитинъ прие рапорта ми и на часътъ го испрати. Не се извиня, обаче, много врѣме, когато дойде адютанта на 15-п стрѣлк. батальонъ и ме моли отъ името на баталионния командиръ да сп оттегля рапорта назадъ, което азъ пакъ не направихъ.

Този случай стана причина, щото князь Вяземски и подполковникъ Калитинъ да размѣнятъ приблизително слѣдующия разговоръ: — Не, не правятъ добръ нашитѣ войници, гдѣто вършатъ такива пакости, каза княза и още по-лошо прави началството, за гдѣто не прѣслѣдва виновниците.

— Злото съ това нѣма да се искорени, възрази подполковникъ Калитинъ, по-голѣмо, или по-малко зло отъ този родъ не може да побърка на работата. Самата война е насилне.

— Ний дойдохме да освобождаваме бѣднитѣ поробени българи, между това сами имъ отнемаме, може би, послѣдния залькъ.

— Но, не, ваше сятелство, азъ не съмъ съгласенъ съ това. Което ще вземе войника, далеко не е послѣдния залькъ. Дай Боже нашия мужикъ да има това което има българина. Освѣтъ това, по нѣкой пътъ не може да се избѣгне, единъ видъ по-благородно присвояване чуждия имотъ; — война е, скъпотия страшна, а войника гладенъ, понеже не винаги има възможность да се готви.

— Положимъ, отъ недостатъкъ не можемъ да се оплакваме, нито пъкъ отъ малкия окладъ, каза княза. При това той погледна къмъ дружинното стадо крави и биволи, което пасеше не далеко отъ бивуака.

— И тѣй, по ваше мнѣние, грабежа е допустимъ въ войската? Запита пакъ княза.

— Азъ не съмъ за грабежа, отговори Калитинъ, но има случаи, когато той неможе да се спре. Това по неволя ще се допустне.

— Но, ето, подпоручика спрѣ грабежа. Сега за примѣръ на другитѣ трѣбва да се накажатъ виновнитѣ. Само съ думи не се помага на работата. Казвате, че за такива простѣпци нѣма да наказвате, продѣлжи княза, между това виѣ собственоръчно наказвахте опълченцитѣ и то само за това, че отиваха,

безъ разрѣшеніе да пиятъ вода или пѣкъ, защото продаваха на другаритѣ си ракия, — прѣстѣпленія сравнително не голѣми, сърдито забѣлѣжи княза.

На отговора на подполковникъ Калитина, че той наказвалъ и ще наказва неиспълнителитѣ на неговата заповѣдь, княза отговори :

— Подполковникъ, присвояване на чужди имотъ е по-голѣмо прѣстѣпление. Значи, по ваше мнѣние, не е прѣстѣпление нападеніето на една беззащитна жена. Впрочемъ, да оставимъ този разговоръ. Колкото се отнася до мене, азъ строго ще прѣслѣдвамъ нарушителитѣ на законитѣ.

Такива и подобни тѣмъ прѣпирни често се възбуждаха между началствующитѣ. Но това бѣше чудното, че тѣ се разпекваха въ присѣтствието на по-младитѣ, които сжщо твърдѣ често вземаха горѣщо участие въ тѣхъ.

Слѣдъ хубава почивка (въпрочемъ опълченцитѣ не бѣха уморени), дружинитѣ си продѣлжиха пътя.

Турцитѣ все ги нѣмаше. Надвечеръ пристигнахме въ турското с. Батакъ, отстояще отъ Свищовъ на около 25 версти, и се расположихме на западната му часть. Още отъ далеко се виждаха почернѣлитѣ отъ пожара стѣни и високо стърчащитѣ кумини на изгорѣлитѣ къщя, които и сега още се димяха. Разказваха, че прѣди два три дена, когато пристигнали въ това село драгунитѣ, тѣ поискали отъ турцитѣ да имъ прѣдадатъ оржнето си въ разстояние на два часа, като заплашвали че, ако не бжде изпълнена тая заповѣдь, ще имъ взематъ добитѣка.

Жителитѣ обѣшали, да си дадатъ оржнето, но като имъ било заповѣдано на часѣтъ да прѣдадатъ онова, което се намирало у тѣхъ, тѣ отговорили, че у себе си нѣмали такова; обаче, слѣдъ прѣтърсваніето на трима турци въ пояситѣ имъ намѣрили револвери и патрони. Тѣзи трима турци биле арестувани, а на другитѣ било заповѣдано да отидатъ въ къщата си и да донесатъ оржжіята си; въ сжщото врѣме, въ края на селото, турцитѣ започнали да стрѣлятъ върху драгунитѣ, при което пушката на одного отъ послѣднитѣ била пострадала.

Единъ отъ драгунитѣ гръмналъ въ къщата отъ която турцитѣ стрѣляли и убилъ единъ турчинъ; въ сжщото врѣме била запалена и самата къщата. Отъ нея се запалили и други, по такъвъ начинъ половината село изгорѣло.

За наказание, гдѣто стрѣляли върху драгунитѣ, взели отъ с. Батакъ 40 глави рогатѣ добитъкъ.

Сега селото бѣше заето отъ драгуни, които, до нашето тукъ идване, стояли на шрекъ, тѣй като, споредъ тѣхнитѣ думи, турцитѣ биле много проклѣти. Впрочемъ, и слѣдъ пристиганието на опълчението прѣдпазителнитѣ мѣрки не бѣха пренебрегнати. Напримѣръ, опълченцитѣ ходяха въ селото за вода съпровождани отъ въоръжена команда. Всѣкитѣ турци бѣха събрани въ нѣколко групи и се имаха подъ надзоръ.

23 Юний. — Въ Батакъ имахме дневка, или по-добрѣ да кажа чакахме заповѣдъ за трѣгване, което зависеше отъ пристиганието на генералъ Гурко, — началника на прѣдний отрядъ.

Началника на опълченцето прати да повикатъ турцитѣ отъ селото, но тѣ отказаха да се яватъ, за това бѣше отредена една команда, подъ началството на офицеръ, която и доведе турцитѣ при Столѣтова. Генерала самъ лично вѣтхил въ разговоръ съ тѣхъ, като ги съвѣтваше да мируватъ и си гледатъ работата, защото, въ противенъ случай, виновницитѣ ще бѣдатъ строго наказани. Когато генерала говореше твърдѣ кротко на турцитѣ, тѣ всякото врѣме стояха съ наведени на долу глави и мълчаха.

На свършека генерала имъ прѣдложи да прѣдадатъ всичкото си оружие, включително и хладното, — но турцитѣ отговориха, че нѣмални никакво оружие. Назначи се, слѣдъ това, команда войници, която направи най-тщатателно прѣтърсване въ къщиата и двороветѣ, въ които се намѣриха много добри пушки, револвери, пищови и разенъ видѣ хладно оружие.

Распрѣснатия слухъ, че въ с. Батакъ пристигнало българското опълчение привлече тукъ множество българи отъ околнитѣ села, мнозина отъ които идяха не съ праздни рѣцѣ. — Тѣ носяха за българската „юйска“ каквото далъ Господъ: хлѣбъ, баница, овни, масло, сирене и бурета съ вино и ракия.

Повечето отъ тѣхъ идяха да се оплачатъ отъ зулумлущитѣ на турското население, а, особено, отъ баташкото. Оплакваха се, че на едни добитъка откарали, на други покщивната отнели, а трети пераняли. Явиха се съ оплакване отъ баташкитѣ турци роднинитѣ на двама българи, които недавно били убити отъ тѣхъ, посочваха се и самитѣ убийци.

За тѣзи прѣстѣпленія, а тѣй сѣщо за стрѣлянието противъ драгунитѣ, бѣха осѣдени 6 челоуѣка отъ баташкитѣ турци на смъртно наказание

Наистина, баташкитѣ турци се оказаха, както казваха драгунитѣ, „проклѣти“. Тѣ до толкова бѣха фанатици, щото не крияха своята кѣмъ българитѣ и руситѣ умраза. Безъ стѣснение и страхъ, тѣ се заканваха на българитѣ, че ще ги избиятъ, щомъ руситѣ се оттеглятъ.

Осѣденитѣ бѣха заведени на мѣстото, опрѣдѣлено за изпълнение на присѣдата. Ямата бѣше вече ископана и се чакаше единъ взводъ опълченци съ пушки. Осѣденитѣ се вързаха кѣмъ вбититѣ за тази цѣль въ земята колове. Заблѣжително, че и прѣдъ устата на пушкитѣ осѣденитѣ продължаваха да исуватъ българитѣ и да имъ се заканватъ.

Зачу се командата: „огнь-бий!“ а слѣдъ нея — гърмежа, и осѣденитѣ, като снопове повиснаха на коловетѣ. Само единъ отъ тѣхъ — здравенякъ, — остана живъ, при всичко, че бѣше пронизанъ съ нѣколко куршума. Ранения се силеше да стане и нѣщо говореше. Въ това врѣме, поручика отъ 6-а дружина Петрини се приближи до ранения, извади отъ кобура револвера си и като се прицѣли въ него въ упоръ — грѣмна. Турчина се повали, но за по-сигурно, вижда се, Петрини изгърмѣ още веднѣжъ въ неподвижния трупъ.

Заповѣдано бѣше прѣзъ нощта да се приготви за опълченцитѣ ястие, което сутринъта рано да се раздаде, понеже въ 6^{1/2} часа прѣдстоеше да се напустне бивуака.

24 Юний. — С. Батакъ. Щомъ се разсъмна, ястието бѣ раздадено, опълченцитѣ се наядоха съ топла храна и се приготвяваха за пѣтъ, споредъ както бѣше още вечеръта заповѣдано, но заповѣдъта се отмѣни. Тѣй като трѣбвало да чакаме пристигванието на генералъ Гурко, заповѣдано бѣ на ново да се готви за опълченцитѣ обѣдъ. Разбираше се, че ще се стоп тукъ. Това прѣстояние не бѣше съвсѣмъ приятно, но нѣмаше какво да се прави. Наистина, отегчително се прѣкарваше врѣмето на бивуака, а, особено, при ламтението на всички части по-скоро да се счепкаме съ турцитѣ, За да се прѣкара врѣмето, войници и офицери се събираха отдѣлно на приказки — прѣимущественно за злобата на деньтъ — войната, при това, тукъ се разказваха разни анекдоти и историйки отъ миналитѣ войни, впечатления отъ недавно минало, настояще и,

най-послѣ, стараяха се да проникнатъ въ бѣдѣщето, — Въ единъ такъвъ кръгъ се бѣхме събрали офицеритѣ отъ дружината и си приказвахме за босно-херцеговинското и българското въстания, за сръбско-турската война и пр. и, най-насетнѣ, за прѣдполагаемия планъ за дѣйствиата на воюющитѣ страни. Едни отъ офицеритѣ намираха, че числеността на дѣйствующата армия бѣ твърдѣ малка, съ която мъжничко можеше да се побѣди турската армия, още повече, че обширния театръ на дѣйствието прѣдставляваше на всѣка крачка укрѣпления, които ний трѣбваше да прѣвзимаме съ бой. Напротивъ, други намираха, че числеността на армията е прѣдостатъчна и то защото сме били имале работа съ Турция.

— Турцитѣ не сж германци, викаше поручикъ Живаревъ. Тѣ и понятие нѣматъ за тактика и стратегия! „Помилуйте“! такова естествено прѣпятствие, като Дунава и тѣй слабо и неумѣло да се защищава, това е прѣстѣпление! Увѣрявамъ, ви господа, ние отдѣлно, по части, ще разбиемъ турската армия, или пъкъ слѣдъ първото генерално сражение войната ще се свърши.

— Съ вашитѣ уста медъ да приемъ, каза капитанъ Феодоровъ, но менъ ми се струва, че ний още много естествени и неестествени прѣпятствия ще срѣщнемъ. Освѣнъ това, за да критикуваме дѣйствиата на противника, трѣбва, прѣди всичко, да знаемъ расположението на войскитѣ му и плановетѣ му¹ за дѣствие. Но кой знае това? Ний до сега незнаемъ, кждѣ е неприятелската армия.

— Чудно нѣщо, наистина! Кждѣ сж турцитѣ? се питаха офицеритѣ. Да ли до толкова ги е страхъ, та бѣгатъ отъ насъ, или ни замамватъ навжтрѣ въ страната?

— Въ днѣнъ-земя да бѣдате, — ний и тамъ ще ги намѣримъ и съ калпацитѣ си ще ги затрупаме, се обади единъ отъ офицеритѣ шеговито.

— Още повече, когато сж „българцитѣ“ съ насъ, се обади Усовъ пронически.

Въ това врѣме дойдоха двама офицери отъ п. артиллерийски полкъ, една отъ които бѣше поручикъ Лихачевъ. Види се, че този послѣдния да бѣ много чувалъ за българитѣ, и българското опълчение и за туй, щомъ чу послѣдния пронически отзивъ по адреса на българитѣ, той, слѣдъ като се здрависа съ всичкитѣ офицери, каза:

— Менъ ми струва, ний прѣбързваме съ нашата прѣсжда надъ българитѣ-опълченци, като казваме, че тѣ още при първата съ турцитѣ срѣща, ще избѣгатъ. Този отзивъ не почива на никакво основание, толкова повече, че опълченцитѣ още не сж влизали въ бой. Напротивъ, ний знаемъ, че българитѣ доброволци въ Сърбия миналата година твърдѣ юнашки се биха съ турцитѣ. Колкото се отнася до неблагодарността на българския народъ, ний още по-малка основа имаме да нападаме на него и да го осждаме! Е, за какво да ни благодарятъ? Че сме дошли да ги освобождаваме ли? Но ний още не сме ги освободили. А ний знаемъ, па и българитѣ твърдѣ добрѣ помнятъ, че руситѣ не веднажъ сж дохождали да ги освобождаватъ и винаги сж ги оставяли пакъ въ рѣцѣтѣ на звѣроветѣ турци. Най-послѣ, за туй ли да ни бждатъ благодарни, че нашитѣ „Гавриличи“ по нѣкой пѣтъ имъ досаждатъ съ своитѣ искания, а пѣкъ компанията Коганъ, Горвицъ и Грегеръ съвършено ги ограбва?! Не, господа, това е фактъ. Азъ самъ лично видѣхъ, когато, „чифутитѣ“ чиновници отъ казаната компания, задигаха, безъ да заплатятъ, отъ хамбаритѣ ичемикъ, а отъ полето сѣно, прѣкжана Лихачевъ Усова, който искаше да му възрази.

Слѣдъ обѣдъ се получи извѣстие, че Търново билъ прѣвзетъ отъ нашия прѣденъ кавалерийски отрядъ, и на опълченieto веднага се заповѣда да тръгне. Но когато то бѣше готово да напусне Батакъ, получи се нова заповѣдъ отъ началника на отряда, генералъ Гурко, да чакаме неговото пристиганне. По тая причина опълченieto се приготви за посрѣщанне на началника. Дружинитѣ се построиха съ фронтъ къмъ истокъ — въ една линия, — по дружинно, въ двухъ-взводна колона, а обоза на лѣвия флангъ. Тъкмо въ 5 часа слѣдъ обѣдъ генералъ Гурко пристигна на бивуака.

Генералъ Гурко бѣше человекъ на срѣдня възраст, прѣдставителенъ, съ едъръ ръстъ и орловъ погледъ. Въ движенията му се видеше и четеше енергия, рѣшителность и отвага: качества особенно необходими за началникъ на прѣденъ отрядъ,

Генералъ Гурко на конь обиколи цѣлото опълчение, като поздравляваше дружинитѣ съ грѣмливия си гласъ.

Слѣдъ като обходи цѣлия фронтъ, той се обърна къмъ опълченцитѣ приблизително съ слѣдующата рѣчь:

— „Братцы! Ний отиваме противъ турцитѣ — вѣковнитѣ врагове на славянитѣ, изобщо, и на българитѣ — частно.

Негово Императорско Височество Главнокомандующия възложи на прѣдния отрядъ, въ който влиза и опълчението, — пръвъ да се срѣщне и да се счепка съ вашитѣ мъчители — турцитѣ.

Азъ се надѣвамъ, — юнаци, че вий ще оправдаете надѣждитѣ на началството и ще изпълнитѣ своя святъ дългъ: да, накажете вашитѣ вѣковни душмани! Нека съ нашата кръвъ искунимъ свободата на България“.

Генераловата рѣчь бѣше прѣведена на опълченцитѣ отъ подполковникъ Кесеякова.

Слѣдъ това, по дадената заповѣдъ, всичкитѣ офицери се събраха при генерала, който се обърна и къмъ тѣхъ съ една кратка, но съдържателна рѣчь. Той напомни на офицеритѣ тѣхната обязаность и дългъ къмъ отечеството, вѣрата и прѣстола, каза имъ, че тѣ сж очитѣ и душата на войниците, които гледатъ и взематъ примѣръ отъ тѣхъ.

Слѣдъ генераловата рѣчь, дружинитѣ заеха старитѣ си мѣста на бивуака, гдѣто и ношуваха.

Говореше се между офицеритѣ, че генералъ Гурко не билъ останалъ доволенъ отъ вънкашния видъ на опълченцитѣ

— Строй и равнение нѣма, казвалъ генерала. Опълченцитѣ съ мрачни физиономии и сгърбени; мундиритѣ нечисти и испокжсани.

За туй Гурко билъ рѣшилъ да не пуца опълченцитѣ въ бой до послѣдния крайность, като войска, на която не можало да се възлага голѣма надѣжда.

25 Юний. — Въ 8 часа сутринята опълчението напустна Батакъ. Пѣтувахме по селски пѣть — къмъ югъ, по мѣстность равна, по която буйно растяха жито, рѣжь и царевица; освѣнъ това, по полето се виждаха много отдѣлни клончести, прѣимуществено фруктови, дървета, които придаваха на мѣстностьта твърдѣ красивъ изгледъ.

Безкрайнитѣ нивя, пасбища, хубавитѣ тукъ тамъ корийки и самитѣ села свидѣтелствуваха за благосъстоянието на населението. Казваха, че прѣди прѣминуванието на Дунава отъ рускитѣ войски, по обширнитѣ богати пасбища сж се расхождали голѣми стада угоенъ дребенъ и едъръ добитъкъ. Но сега, повечето отъ добитъка билъ откаранъ отъ избѣгналото турско население и черкезитѣ. Деньтъ бѣше твърдѣ горѣщъ. Слънчевия пекъ бѣше нетърпимъ. При всичко това, опълченцитѣ върваха бодро и отстанали нѣмаше никакъ.

Тѣ съвършено бѣха привикнали къмъ походния животъ. Това обстоятелство накара рускитѣ офицери да се отнасятъ сега по-добрѣ съ опълченцитѣ. Сега започнаха да се чуватъ отзиви, като :

— Вижте нашитѣ братушки, какъ привикнаха на походния животъ.

— Знаете ли, забѣлѣзваше другъ, отъ братушкитѣ може да излѣзатъ добри войници.

3-я дружина бѣ назначена да прикрива обоза.

Въ 2 часа, слѣдъ пладнѣ, опълченцето пристигна при с. Рѣна, гдѣто и обѣдва. Слѣдъ една почивка отъ 3¹/₂ часа, то продължи пътя си за Търново. Надвечеръ прѣгазихме рѣката Русица. Слънцето вече бѣ засѣднало, когато се разнесе слухъ, че не далеко напрѣдъ имало турски войски, черкези и башибозуци. Вземаха се, вслѣдствие на това, слѣдующитѣ прѣдпазителни, отъ неочаквано нападение, мѣрки: патрулитѣ се сгъстиха, опълченцитѣ турнаха тесацитѣ на пушкитѣ си, забрани се да се пуши, заповѣда се строга тишина, както и абсолютно неотлжчване за офицеритѣ и долнитѣ чинове отъ опрѣдѣленитѣ имъ въ строя мѣста.

Най-послѣ, горѣщия день отстѣпи мѣстото си на нощъта, която покри съ черното си покривало цѣлия хоризонтъ. Нощъта бѣше до толкова тъмна, щото на двѣ крачки нищо се не виждаше. Но за туй пѣкъ въ тѣзи тъмнина прѣдъ очитѣ ни се прѣдстави твърдѣ рельефно една зловѣща картина. Къмъ истокъ, на нѣколко мѣста, се видѣше сияние отъ подпаленитѣ села, на които пламцитѣ високо се издигаха къмъ небето. Тамъ дивитѣ необуздани черкези и башибозуци, види се да празнуваха своята огненна, а може би и кървава „тризна“ по тѣхнитѣ загинали другари . . .

Влѣзохме въ една кория. Пътя се издигаше по една незначителна възвишенность. Тукъ пътя освѣнчъ че бѣше тѣсенъ, но отъ поройнитѣ дѣждове до толкова разваленъ, щото затрудняваше вървението не само на обоза, но и на опълченцитѣ; послѣднитѣ едвамъ пристѣжваха и често падаха, като се припхваха въ оголенитѣ отъ дѣждоветѣ корени. Отъ тъмнината, гробното мълчание и очакванието на всѣка крачка да се срѣщнемъ съ противника, нервитѣ ни бѣха до толкова напрегнати, щото всѣки звукъ, всѣко шумоление ни караше да се съзрѣтаме.

По едно врѣме, дружинитѣ бѣха спрѣни въ походния редъ. Причината на това спиране бѣха стрѣлцитѣ, които побъркали пхтя, като се отстранили къмъ истокъ. Но слѣдъ малко пакъ трѣгнахме.

Въ 11¹/₂ часа съгледахме въ тъмнината напрѣдъ нѣколко огнени точки. Въ същото врѣме се зачу шумъ, като отъ порой. Колкото вървахме напрѣдъ, толкова шумътъ повече и повече се увеличаваше. Показа се, че шумяла р. Янтра.

Пристигнахме въ с. Самоводене, но безъ да се спираме въ него, продължихме пхтя. Като изминахме, обаче, 1—2 версти отъ селото, 3-я дружина се спрѣ до самия пхть надъ Янтра, гдѣто и прѣношува. Ний бѣхме твърдѣ уморени и за туй, щомъ легнахме на сгорѣщената прѣзъ дена отъ слънчевитѣ лжчи каменната почва, заспахме. Войниците спаха съ пушкитѣ въ ржцѣ.

V.

26 Юний. — Слънцето вече бѣше изгрѣло, когато ме събу-диха. Азъ едва открихъ сънливитѣ си очи. Чудна картина се прѣдстави прѣдъ мене.

Бѣхме при сѣверния входъ на търновската тѣснина. Отъ тукъ на сѣверъ се виждаше вълнообразна равнина, покрита тукъ тамъ съ отдѣлни сѣнчасти дървета. Прѣзъ тази равнина, като струна се проточило Търново — Русенското шосе. Отъ лѣва страна на шосето се зеленѣяха лозя, а отъ дѣсната — шумящата Янтра вѣчно бързаща на сѣверъ къмъ Дунава. Тѣснината се започва почти отъ самото с. Самоводене. Отъ тукъ, отъ двѣтѣ страни, се възвишаватъ двѣ отвѣсни, като стѣни, високи тъмно-сиви скали, които отиватъ паралелно къмъ югъ. Растоянието между двѣтѣ скали, по права линия, има приблизително 2¹/₂—3 версти. Отъ скалитѣ мѣстността постепенно се понижава, до гдѣто най-послѣ, достига коритото на Янтра, която, като змия, се извива по долината и се връзва, ту въ едната страна на скалата, ту въ другата. — Въ началото си, тѣснината има по-скоро дивъ изгледъ, особенно западната ѣ страна. Тукъ дефилето е лишено отъ всѣка растителность, като се исключатъ нѣколко зелени дървета, прѣимущественно орѣхови. Напротивъ, источната страна и въ началото си е по-богата съ растителность. По-пататъкъ, къмъ югъ, дофилето приема

по-красивъ и привлекателенъ изгледъ. Тамъ и двата склона сж облѣчени съ богата растителность. Освѣнъ разнитѣ цвѣта и трѣви, тамъ вирѣятъ разни видове дървета, като: трепетлика, брѣста, топола, орѣхъ и много други фруктови дървета. По срѣдата на дефилето и на двата склона сж се приютили манастиритѣ: на источния — Св. Спасъ (Прѣображение), а на западния — Св. Троица. Потънали въ зеленина, тѣ мъчно се виждаха отъ шосето.

Слънцето отдавна се бѣше издигнало надъ хоризонта, но источната частъ на тѣснината все още дремеше подъ дебелия сѣнка на скалата. За туй пѣкъ цѣлата западна страна, бѣше вече облѣна съ утрѣннитѣ слънчеви лъчи, отъ които листята на дърветата, особено липовитѣ, дъщѣха като посрѣбрени. Чистия утрениенъ въздухъ бѣ напихъ съ миризма отъ разнитѣ цвѣта, а, особено, отъ липовия цвѣтъ. Пѣнието на славетѣ, гуканието на гълъбитѣ и шуртението на Янтра се сливаха въ една чудесна обща гармония, и правяха красивата тѣснина просто очарователна.

Слънчевитѣ лъчи ни даваха да разберемъ, че жегата и днесъ не ще бѣде по-малка. Но ний се утѣшавахме съ това, че Търново е близо.

Започнали бѣха да пристигатъ граждани отъ Търново и повечето пѣши. Мнозина отъ тѣхъ, както и въ Свищовъ, носяха на главата си забрадки. Всичкитѣ бѣха весели и засмѣни. Нашата надѣжда, обаче, скоро да пристигнемъ въ Търново. не се сбѣдна.

Сутринта рано 1-а и 2-а бригади отъ българското опълчение трѣгнаха за Търново. Но на около $1\frac{1}{2}$ —2 версти отъ Търново — до салханата — срѣцнахме генералъ Гурко, който бѣше много недоволенъ на опълчението, защото било пристигнало твърдѣ рано и на стрѣлцитѣ, защото тѣ още не бѣха пристигнали. Недоволенъ бѣше генерала и отъ графа Толстой, защото, въпрѣки заповѣдта, той билъ трѣгналъ съ обоза по-рано отъ опрѣдѣленото врѣме. При това, графъ Толстой най-много си испати: той получи заповѣдъ да се върне назадъ, а на 1-а и 2-а бригади бѣ заповѣдано да се спратъ при салханата, гдѣто вече бѣше дошелъ многочисленъ народъ. Но когато опълчението се спрѣ, такова множество се спустна къмъ насъ, щото въ кжсо врѣме на бивуака ни положително неможеше человекъ да

се размине. Скоро слѣдъ това пристигна духовенството съ хоругви и знамена.

Трѣбва ли да описвамъ трогателнитѣ сцени на срѣщитѣ между опълченцитѣ и тѣхнитѣ роднини и приятели? Безъ да се распространявамъ, ще кажа, че тукъ се повториха, само въ по-голѣмъ размѣръ и по-трогателно, сценитѣ въ Зимничъ. Тукъ царуваше щастие, радостъ и веселие. Даже старцитѣ, забравили числото на годинитѣ си, като младци, съ бѣвѣящи отъ радостъ очи, сновяха по бивуака, поздравляваха и благославяха опълченцитѣ.

Очаквахме стрѣлковата бригада, която, казваха, че прѣзъ нощта била сбъркала пѣтя. Между това, отъ горѣщина, задуха и прахъ не се стоеше. Съ разрѣшението на ротния си командиръ азъ отидохъ въ града.

Но желанието ми да влѣза въ старата славна българска столица заедно съ българското опълчение бѣше толкова силно, щото азъ побързахъ да се върна на бивуака.

Най-послѣ, въ 3¹/₂ часа слѣдъ пладнѣ, пристигна генералъ Гурко на чело на единъ батальонъ отъ стрѣлковата бригада. Слѣдъ една почивка отъ 15 минути, батальона продължи пѣтя си за Търново, прѣдшествуванъ отъ духовенството. Подиръ батальона слѣдваше 3-я дружина, а слѣдъ нея другитѣ дружини.

Отъ салханата до града пѣтя, положително, бѣше затрупанъ отъ народъ, който, щомъ трѣгна опълчението на чело съ батальона, за да открие пѣть на войскитѣ, се спуствна частъ къмъ града, а частъ се покатери по скалистия склонъ. Пристигнахме на една малка площадка при самия входъ въ града отъ сѣверо-истокъ. Отъ тукъ града не правеше особено добро впечатление, тъй като, освѣнъ нѣколко вѣхти искъртени и полу-съборени къщи, града се не видѣше. На тая площадка бѣха наредени ученицитѣ и ученичкигѣ, които испѣха съчинената за случая пѣсенъ, съ която благодаряха, благославяха и въсхваляваха великия и могъщественъ Императоръ Александръ II — Освободителя.

Отъ площадта войскитѣ потеглиха по единственната отъ къмъ сѣверъ тѣсна, крива улица. Отъ множество народъ мъчно се вървеше.

Постройкитѣ сж смѣсъ отъ источна и западна архитектура; освѣнъ това, тукъ наредъ съ голѣмитѣ дву-етажни имаше малки и ниски къщи. Къщата отъ лѣвата страна на улицата буквално висятъ надъ пропастьта — стрѣмния спускъ къмъ

Генералъ Гурко.

Янтра, а онѣзи отъ дѣсната — прилѣпени къмъ скалата. Както едниѣ, тѣй сѣщо и другиѣ кѣщя бѣха окичени съ български и руски народни флагове, а балконитѣ и прозорцитѣ — съ разни красиви килми, черги, пешкири и други изящни рѣчни издѣлия. Прозорцитѣ и балконитѣ бѣха прѣтрупани съ народѣ. Виковетѣ „ура“, „да живѣй Негово Императорско Величество Александръ II, нашия освободителъ“ заглушаваха всичко. Опълченцитѣ и войницитѣ отъ стрѣлковия батальонъ буквально бѣха засипани съ зеленина и вѣнци отъ живи и искусствени цвѣтя, прѣвѣрзани съ широки ленти. На тѣзи ленти имаше разни надписи, но на всѣчки обязательно: „Да живѣй Царя Освободителъ“.

Женитѣ и дѣвойкитѣ се спущаха къмъ офицеритѣ и войницитѣ, поздравяваха ги съ „добрѣ дошли“ и имъ цалуваха рѣцѣтѣ, а на ѣздящитѣ краката. Тѣ поднасяха и сами окачаха, както на офицеритѣ, тѣй сѣщо и на войницитѣ, голѣми и хубави вѣнци, раздаваха имъ кърпи, пешкири съ вензеля на Царя, обнитѣ съ злато, чорапи, ризи и пр. Освѣнъ това, на войницитѣ поднасяха вино, ракия, хлѣбъ и др. На всѣкитѣ посрѣщачи очитѣ бѣха просълзени отъ умиление.

Въсторга и искренността на народа бѣха неописуеми. Человѣкъ не можеше хладнокрѣвно да гледа на това зрѣлище. На да ли е била направена на нѣкоя часть, освѣнъ частѣта, която встѣпи въ Свищовъ на 15 Юний, овация по грандиозна, отъ колкото на войскитѣ отъ прѣдния отрядъ, който се явяваше на всѣкъдѣ неочаквано и на всѣкъдѣ едва ли не едновременно съ излизанпето на турцитѣ отъ града.

Отъ голѣмото множество народѣ, ний едвамъ вѣрвахме и най-сетнѣ, пристигнахме до конака. Тукъ прѣдстоеше да се отслужи молебень. Прѣдди да се започне молебена, знамето на 3-я дружина бѣ забито срѣдъ двора на конака при аналоя. Слѣдъ молебена генералъ Гурко поздрави опълченцитѣ съ стѣпанпето имъ въ старата българска столица.

— Азъ се надѣвамъ, че вий ще упазитѣ Търново, което се прѣвзе отъ войскитѣ на руския Царъ, завърши генералъ Гурко рѣчьта си.

Дружинния командиръ ме извика при генерала, и азъ, по заповѣдъ на този послѣдния, прѣдадохъ рѣчьта му на опълченпето и множеството народѣ по български. Свѣршека на генераловата рѣчь се посрѣщна съ грѣмогласно „ура“.

Радостта на опълченцитѣ и на търновчани не може да се опише. Та имаше и защо да се радватъ! Старата българска столица цѣли четири и половина вѣка не бѣше виждала български войникъ, нито българско знаме да се развѣва. Четири и половина вѣка тукъ владѣеше мракъ, Тукъ господаруваха нашитѣ кръвни врагове, които жестоко сж мъчили поробенитѣ отъ тѣхъ българи, оплакваючи загубената си свобода, падналото величие на нейнитѣ царе и блѣскавото минало на своя народъ.

И чие сърдце не би затупало тѣй силно, като гледаше, че българското знаме се развѣва въ старата българска столица!

Повтарямъ, имаше защо да тържествуватъ търновчани — и тѣ, наистина, дадоха пълна воля на развѣднуванитѣ си отъ избитъкъ на щастие чувства.

Тѣ въ възбудено състояние тичаха на горѣ на долу, смѣсваха се съ стрѣлцитѣ и опълченцитѣ, прѣгръщаха ги, благодариха имъ за освобождението. Думитѣ „освободихме се, свободна България, имѣа вече Турция, Царь Освободителъ“, се чуваха на всѣка крачка . . .

Слѣдъ молебена опълчението поведоха прѣзъ турската махада по една тѣсна, крива и съ съмнителна чистота улица. Минахме прѣзъ единъ дървенъ мостъ на отсрѣщния — дѣсниа брѣгъ на Янтра и се сирѣхме на бивуакъ на юго-истокъ отъ града на една поляна.

27-и Юний. — Тоя день бѣше извънредно горѣщъ. Опълченцитѣ се бѣха прикрили отъ палящитѣ слънчеви лъчи подъ походнитѣ си палатки, като бѣха повдигнали платницата отъ входа и противоположната страна за провѣтриване. — Но въ въздуха ни най-малка струя вѣтрець. Страшна задуха!

Въ конака имаше молебенъ. Негово прѣподобие Н. освѣти едно знаме, което бѣше дадено на 4-а дружина. Това знаме, казваха, било ошито отъ търновската гражданка Вангели — въ най-страшното за българитѣ врѣме — 1876 год. То било дадено на горне-орѣховската чета, която, прѣди да възстане, била подушена отъ турцитѣ и нѣкои отъ възстаницитѣ биле изловени. Това знаме, на което бѣше ошито съ злато „Свобода или смъртъ“, само по едно чудо е било спасено и запазено за този тържественъ случай.

Слѣдъ молебена търновскитѣ първенци се прѣдставляваха на генералъ Гурко въ конака.

Улицитѣ пакъ бѣха прѣпълнени съ народъ.

Гостоприемнитѣ търновчани ловаха по улицитѣ офицеритѣ и войницитѣ и ги мъкнаха у тѣхъ на гости.

Тѣй постъпиха и съ насъ — нѣколко офицери, които бѣхме излѣзли отъ конака и се бѣхме опжтили да намѣримъ нѣкоя гостинница, за да си похапнемъ.

— Заповѣдайте у дома! Заповѣдайте у дома, се чуваха на всѣка крачка покани.

У одного отивахме, а подирѣ ни вървяха нѣколко чело-вѣка, за да ни подхванатъ и да ни водятъ у дома си, гдѣто ни гощаваха, както и въ Свищовъ. По такъвъ начинъ ний напра-вихме безчисленни визити и, струва ми се, тѣ не биха се свършили, ако не бѣхме се откопчвали съ извинение, че служ-бата изисква да сме на бивуака. Независимо отъ това, ний доста се бѣхме уморили, защото ни водяха по стрѣмнитѣ улици и улочки, спущахме се и се въскачвахме по много каменни стълби, нѣкои отъ които водяха въ двороветѣ, или право въ къщата. Отдавна бѣше минало пладнѣ, когато ний, облѣни въ потъ, тръгнахме за бивуака. Минувахме прѣзъ турската махала.

Търново се дѣли, както всичкитѣ български градове, въ които имаше турци, на български и турски махали. Тѣзи послед-нята сега прѣдставляваше не по-добра картина отъ онази на турската махала въ Свищовъ: пълно и немилостиво разграбване. И сега още ний съгледахме много граждани и селени да ше-татъ изъ чаршията и турскитѣ домове.

Когато по-послѣ въ града се въдворилъ реда, градския съвѣтъ пристъпиха къмъ събиране на ограбеното отъ турскитѣ къщи имущество, — нѣщо твърдѣ трудно и почти невъзможно, но при всичко това въ градския съвѣтъ се билъ образувалъ цѣлъ складъ отъ много хубави и скъпи нѣща, като: женски накити, скъпи, шити съ злато юргани, възглавници, орѣхови съндъци и пр. Много отъ тѣзи нѣща, впоследстви сѣ биле раздадени на офицеритѣ подъ расписки: нѣкои офицери били навзели толкова нѣща и покжщина, щото било достатъчно за мобилиране една, отъ срѣдня величина, квартира . . .

Когато се връщахме на бивуака, останалитѣ три батальона отъ стрѣлковата бригада туку що бѣха пристигнали въ града и отиваха на бивуакъ на сѣщата частъ отъ града, гдѣто бѣха и опълченцитѣ. Но това не бѣха цѣлитѣ батальони, а тѣхнитѣ жалки остатки. Освѣнъ дѣто една голѣма частъ отъ войницитѣ

била испопадала по пътя вънъ отъ града, но и онѣзи, които още се държаха на краката си, включително съ офицеритѣ, не вървяха, но едвамъ се влачаха. Образуваше се една безредна вървулица отъ хора, насѣдали по пътя, или просто налегали. Като видѣхъ тази непривлекателна картина, неволно си спомнихъ за похода на опълченнето отъ Руше-де-Веде до с. Богдана.

Наистина, неприятна бѣше тази картина за войнишкото око, но, право си казвамъ, азъ бѣхъ доволенъ и не испуствахъ случая отъ да не я посоча на тия офицери, които най-много нападаха опълченцитѣ, въ врѣме на знаменития прѣходъ — Руше-де-Веде — Богдана. И въ послѣдствие не веднѣжъ и не дваждъ съмъ имъ напомнювалъ този случай.

Разбира се, офицеритѣ се кжсаха отъ ядъ, като гледаха печалното шествие на батальоннитѣ останки.

— „Ишъ раскисли“! извикваше нѣкой отъ офицеритѣ на лежащитѣ срѣдъ улицата войници, засрамете се баримъ отъ българитѣ!

— Какво да правимъ, ваше благородие, като нѣмаме сила, отговаряха стрѣлцитѣ.

Гражданитѣ твърдѣ съчувствено се отнасяха къмъ нещастнитѣ измѣчени стрѣлци: приемаха ги въ къщята си, пояха ги, храняха ги, а на онѣзи, които се отказваха отъ госто-приемството, отъ страхъ на наказание, поднасяха вино, ракия, и ястие, а младежитѣ прѣдлагаха своитѣ услуги да имъ носятъ ранцитѣ и пушкитѣ до бивуака.

28 Юний. — Още отъ сутринята бѣше силна горѣщина, а по пладнѣ, отъ задуха, человекъ не можеше да си намѣри мѣсто. Но ето показа се на небето испърво малко облаче, което въ кжсо време порастна и покри цѣлия небосклонъ. Чу се грѣмотевица, и слѣдъ нея се излѣ, като изъ ведро, дѣждъ. Още до вечерята се разясни врѣмето, но въздуха се прочисти и разхлади.

Опълчението се готвеше за походъ. Види се, похода трѣбваше да бжде къмъ Балкана, тѣй като опълченския обозъ оставаше въ Търново. Патронитѣ, ротнитѣ кухни, запасния сухаръ и др. щѣха да се носятъ на товарни коне. На офицеритѣ се заповѣдваше да си взематъ най-потрѣбнитѣ нѣща, а другитѣ, тѣй сжщо и излишнитѣ опълченски нѣща, трѣбваше да се оставятъ въ обоза, Работници бѣха назначени отъ всеѣка дружина да прѣнасятъ патронитѣ.

Слѣдъ обѣдъ ходихъ въ града да си купя конь. Показваха ми нѣколко коня, но не ми се харесваха: едни бѣха негодни, — други — не по срѣдствата ми. Най-послѣ докараха ми едно, съ срѣденъ рѣстъ, доресто конче, което и купихъ за 75 рубли срѣб., заедно съ вѣхтото черкезско сѣдло. Напълно доволенъ, че си купихъ конь, азъ се върнахъ на бивуака. Но коня ми още въ първия прѣходъ се оказа слабъ въ прѣднитѣ крака и азъ въ врѣме на походитѣ, особено при спуска отъ баиритѣ, винаги вървахъ пѣша.

29 Юний. — Дружинния командиръ даде закуска на офицеритѣ по случай пменния си день.

Въ града силно движение: правеше се голѣмо приготвление за посрѣщанието на Негово Императорско Височество Главнокомандующия на дѣйствующата армия. Града бѣше заприличалъ на градина: всичкитѣ къщи бѣха окичени и продължаваха да се окичватъ съ цвѣта, зелени клонове, и руски и български флагове.

А между това опълченцитѣ се готвиха за пхтъ; раздаваха имъ се сухари, сирене и патрони, Утрѣ рано трѣбваше да напустнемъ Търново.

Надвечерь нѣколко офицери отидохме къмъ Янтра, на брѣга на която забѣлѣвахме нѣколко опълченци. Двоица отъ тѣхъ набързо се съблѣкоха, спустнаха се въ рѣката и измъкнаха отъ нея нѣщо. Когато ний се доближихме до групата, видѣхме, че измъкнатия отъ рѣката прѣдмѣтъ бѣше трупа на една млада 17—19 год. туркпня.

Вижда се, че тая нещастна жена, недавно се бѣ распростила сама съ живота си, защото тѣлото ѝ бѣше още съвсѣмъ запазено и на врата ѝ висяха нанпзи съ жълтици и лефтове (пендари), а на ржцѣтѣ ѝ имаше златни прѣстени.

30 Юний. — Съ пукваннето на зората, въ опълченския бивуакъ се забѣлѣваше силно движение, а въ 5 часа сутринята опълчението, освѣнъ 5-а и 6-а дружини, които останаха въ Търново, напустна бивуака и тръгна по пхтя за въ града. При всичко, че бѣше още рано, но уллицитѣ бѣха прѣпълнени съ народъ. Впрочемъ, много граждани бѣха дошли и на бивуака, прѣди опълчението да бѣ го напустнало. Града, както казахъ по-горѣ, бѣ заприличалъ на градина. Лицата на гражданитѣ и гражданкитѣ свѣтяха отъ радостъ. Та имаше защо да се

Встѣпваисто на Н. П. В. Великия князь Николай Николаевич Старшій, Главнокомандующия на дѣйствиущата армия, въ гр. Търново.

радватъ: търновчане днесъ празнуваха тържественното посрѣщаніе на Негово Императорско Височество Главнокомандующия и изпращанцето на опълчението въ походъ, — слѣдователно въ бой.

И сега женитѣ и момитѣ, както и когато посрѣщаха опълчението, поднасяха на българскитѣ войници и офицери вѣнци и цвѣтя, а въ врѣме на всичкитѣ спирания, които биваха чести, по причина на голѣмата навалица, а най-повече заради обоза, гражданитѣ поднасяха на опълченцитѣ вино, ракия и разни закуски за пхтъ. Едвамъ въ 7 часа опълчението излѣзе отъ града и се проточи по габровския пхтъ. Пхтя за Габрово отива къмъ югъ, минава Марно-поле, а отъ лѣво, покрай Янтра, и върви паралелно на тѣзи послѣдната.

Чуденъ и прѣкрасенъ изгледъ има Търново отъ южната страна. Цѣлия градъ се вижда, като въ панорама. Рѣката Янтра протича покрай южната и источната му части. Живописнитѣ къщи отъ високо надничатъ въ нея. Отъ нейното корито на горѣ, града като амфитеатръ се издига къмъ сѣверъ до върха на възвишенността. Особено красивъ видъ града трѣбва да има вечерно врѣме, когато е освѣтленъ.

На около 2—3 версти отъ града, опълчението мина на дѣсния брѣгъ на рѣката по единъ дървенъ, не съвсѣмъ здравъ мостъ. До тукъ, по течението на рѣката, имаше нѣколко воденици съ една фабрика за свѣщи.

Отъ моста пхтя върви испърво по равна мѣстность, — помежду бостани, а по-послѣ, като минава пакъ по единъ дървенъ мостъ, вскача се нагорѣ право къмъ югъ. На върха на възвишенността — платото — пхтя се расклонява на двѣ: една извива къмъ западъ, за Габрово, а другия — къмъ истокъ, за Елена. Опълчението изви по втория. Отъ тукъ вълнообразната живописна мѣстность постъпенно се възвишава къмъ югъ, гдѣто най-насетнѣ, се слива съ грандиозния Балканъ.

Като изминахме 5—6 версти отъ расклонението на пхтя, извихме въ дѣсно — по селския пхтъ. Тукъ имавме малка почивка, отъ тамъ потеглихме за с. Плаково, гдѣто имавме голѣма почивка до 4 часа.

Селото Плаково е расположено по течението на малката рѣчица Бѣлца. Отъ сравнително добритѣ и чисти къщи и двороветѣ съ много добритѣ фруктови градини се виждаше, че обитателитѣ му се радваха на добро материално състояние.

Въ 4 часа опълчението напуста Плаково. Нѣкои отъ опълченцитѣ бѣха се отбили въ селото и сега бързаха да стигнатъ ротитѣ си. Единъ отъ тѣзи опълченци, който се билъ поспрѣлъ на пхтя, за да си върже торбата, билъ съгледанъ отъ подпоручика Ползикова. Последний ударва коня си и се спуща върху казания опълченецъ съ нагайка въ ржка. Опълченеца, види се, отъ чувство на самосъхранение — да го не стжиче коня, хваща този послѣдния за юздата, по думитѣ на подпоручикъ Ползикова. Тогава, разсърдения подпоручикъ, изважда револвера си, насочва го въ гърдитѣ на дрѣзския опълченецъ, спуща ударника и послѣдния, облѣнъ въ кръвта си, пада мъртавъ . . .

— Вотъ молодець Ползиковъ, казаха нѣкои отъ офицеритѣ. Тѣй трѣбваше и трѣбва да се постжпва за напрѣдъ съ тѣзи паршивци, — за примѣръ на другитѣ! И съ това се свърши цѣлата печална история.

За примѣръ на другитѣ! Мене ми се струва по-добрѣ щѣше да бжде: да се отдадеше подъ схдъ, да се осждеше, ако бѣше виноватъ, и да се разстрѣляше въ присѣтствието на цѣлото опълчение за примѣръ на другитѣ. Ами какъвъ примѣръ, когато, до колкото ми се помни, за този печаленъ случай и въ приказа по опълчението не се обяви.

Отъ Плаково къмъ югъ пхтя върви вече по балканскитѣ бърда, долини и корита на рѣчицитѣ, прѣзъ с. с. Войнежа, Райковци и Поровци. Тукъ той, както всичкитѣ горски пхтища, е тѣсенъ, стръмень, често върви надъ самитѣ пропасти, твърдѣ каменистъ, вслѣдствие на което вървението по него бѣ твърдѣ мъчно.

— Глупави турци! се обаждаше нѣкой отъ опълченцитѣ Глупави! Оставятъ свободно и безнаказано да прѣминемъ такива мѣста, копто безъ бой едвамъ минуваме.

— Да се скриятъ по една рота, ей тамъ отъ двѣтѣ страни на пхтя — въ шумака, и да направятъ по нѣколко залпа, казваше вторий.

— Чудно нѣщо, да ли агитѣ бѣгатъ отъ московцитѣ отъ страхъ, като зайци, или искатъ да ни вкаратъ въ капаня, забѣлѣзваше трети.

И наистина, бѣ чудно: опълчението бѣ направило по-вече отъ петъ прѣхода отъ Дунава, между това турски войникъ съ пушка въ ржка не бѣ видѣло, нито пушеченъ гръмъ — чуло.

Защо турцитѣ отстжпваха при такива неприятели позиции, като Търновското дефиле и Балкана? Защо Търновския

гарнизонъ, състоящъ отъ 6 табора пѣхота, една батарея и множество башибозуци, безъ бой напустна Търново, щомъ руския прѣденъ кавалерийски отрядъ измъкна едно двѣ орджия на възвишенноста надъ града и пустна нѣколко гравати? На такива недостъпни позиции, като тѣзи и Търновската, съ отрядъ отъ 5—6 табора пѣхота, една батарея и множество черкези и башибозуци, можеше да се противустои срѣщу отрядъ три—четире пѣти по-силенъ, а въ критическа минута винаги можеше да се отетжни безнаказано на слѣдующата такава же позиция. По такъвъ начинъ щѣше да се отетжни всѣка крачка съ бой и да се изнурява противника, като се накарва винаги да разврѣща той силитѣ си въ боенъ редъ. Така щото турцитѣ можаха да спечелятъ врѣме, като задържатъ противника си до пристиганнето на Сюлейманъ пашовата армия. Но кой знае, може би турцитѣ да имаха нѣкои по-други съображения. . .

Както и да е, неможеше да има вече съмнѣние, че турцитѣ сж близо и че ний ще трѣбва да бждемъ готови на всѣка крачка да се срѣщнемъ съ тѣхъ.

Слънцето засѣдна, но още бѣ видѣло, когато нашата 3-я дружина минаваше по коритото на една горска рѣчица. Войницитѣ, макаръ и бодри, но бѣха се растегнали, понеже отъ камънацитѣ едвамъ се вървеше. Азъ вървахъ наедно съ ротния си командиръ, на чело на ротата, и сегисъ-тогисъ, като си размѣнявахме по нѣкоя дума, докоснахме се и до злобата на деня: подвига на подпоручикъ Ползикова.

— Разбира се, азъ не оправдавамъ Ползикова за постжикътъ му, каза ми Поповъ.

— Никакво „не оправдавамъ“ не може да бжде, се чу гласътъ на щабсъ-капитанъ Усова. Ползиковъ е безусловно правъ и никои не може да го осжди за неговия постжикъкъ.

— Позволи да те попитамъ, каза Поповъ, ако ти бѣше видѣлъ отстаналъ опълченецъ, щѣше ли да постжнишъ като Ползикова.

— Да, добрѣ щѣхъ да го наложа, отговори Усовъ.

— Не забравяй, че ний имаме работа съ доброволци, — хора недисциплинирани, освѣнъ това, ний нѣмаме право така да се отнасяме съ тѣхъ, възрази Поповъ. Ами какво щѣше да бжде, ако нѣкой за примѣръ на другитѣ, и Поповъ понизи гласа си, обърнесе щика? . . .

— Заякъ, заякъ! извикаха почти едноврѣменно Поповъ и Усовъ.

Оказа се, че единъ заякъ ни бѣше миналъ пхть, и набожния и суевѣренъ Поповъ прибави:

— Лошава е работата, когато заякъ пхть мине.

Съвсѣмъ се бѣ стъмнило. Почти въ двѣ крачки нищо се не видеше, самъ безчисленно множество свѣтулки, като искри, свѣтяха въ въздуха. На около тихо, часа бѣше миналъ 11, когато оцѣлчението пристигна въ с. Поровци, състояще отъ

Щабсъ-капитанъ Николай Николаевичъ Поповъ командиръ на знаменната рота.

6—7 кжци. Ний се расположихме за ношувание на бивуакъ, който се окржи съ аванпостна верига, между която прѣзъ цѣлата нощъ сповяха патрули. Назначевъ бѣхъ дежуренъ по дружината, 3-я рота — дежурна часть . . .

1-и Юлий. — На разсъмнуване опълченцитѣ бѣха вече на кракъ, а въ 4 часа имъ се раздаде месо, съ заповѣдь да си варятъ въ котелкитѣ ястие, но, когато котелкитѣ бѣха турени на огъня, послѣдва заповѣдь за трѣгване. Котелкитѣ се излѣха и войницитѣ и днесъ останаха безъ топла храна.

Сега пѣтя бѣше още по-лошѣ отъ вчерашния, за туй и по-тежкъ за вървене. Опълченцитѣ се растеглюваха на голѣмо расстояние, вслѣдствие на което дружинитѣ се спираха почти на всѣки $\frac{1}{2}$ часъ, още повече, че се распрѣсна слухъ, че 10,000 турска войска се намирала при с. Хаинъ-Кьой. Това нѣщо бѣше твърдѣ съмнително.

— Защо при Хаинъ-Кьой? Защо не тукъ — на балкана, гдѣто десетъ-хиляденъ отрядъ можеше да прѣгради пѣтя на цѣла армия? се питаха офицери и войници.

Въ 1 часа слѣдъ пладнѣ, опълченнето пристигна на прѣвала при турската караулка, гдѣто се и расположи на бивуакъ. Тукъ опълченцитѣ се подкрѣпиха съ топло ястие.

Слуха за близостта на турцитѣ — въ Хаинъ-Кьой — накара да се взематъ най-строги охранителни мѣрки отъ нечаявано появяване на неприятеля.

2-и Юлий. — Слънцето бѣше пзгрѣло, когато напустнахме бивуака. Въ авангардъ вървеше 1-а дружина и горската батарея на поручика Лихачева. Не далеко отъ караулката, на самия прѣвалъ, бѣше забитъ единъ дебелъ дървенъ стълбъ, на който всячкитѣ офицери, минали прѣвала, си бѣха записали имената и фамилиитѣ. На чело на всѣчки бѣше записанъ генералъ Раухъ. 1) Спуска по южния склонъ на Балкана се започва почти отъ самия стълбъ. Като изминахме около 300 крачки отъ този стълбъ, ний влѣзохме подъ сѣнката на една гъста гора, прѣзъ лѣтата и кловетѣ на която слънчевитѣ лъчи не можаха да проникнатъ. Отъ прѣвала на извѣстно расстояние пѣтя е доволно сносенъ: по него свободно можаха да минатъ и тритѣ рода оржпия, разбира се, ако можаха да дойдатъ до прѣвала, но за туй, колкото по-надолу се спущахме, толкова пѣтя ставаше по-лошъ и мъчно проходимъ. При всѣчко, че сапѣоритѣ заедно съ волнонаемнитѣ работници бѣха исправили пѣтя, но тѣзи поправка бѣше твърдѣ незначителна. За да можеше да

1) Генералъ Раухъ бѣше въ авангарда на прѣдния отрядъ. Този отрядъ състоеше отъ 4-а стрѣлкова бригада, 4 дружини отъ българското опълчение, 31 ескадрона кавалария, пионерна команда, 2 конни батареи и 14 планински орждия

прѣминатъ 4 фунтовитѣ орджия, изискваше се още голѣмъ трудъ отъ сапѣоритѣ.

Настигнахме 4 фунтовата батарея, която на по-лошитѣ мѣста на пѣтя положително се теглеше отъ войницитеѣ, а по нейдѣ орджията се прѣнасяха на рѣцѣ надъ пропастьта. Твърдѣ често, при такива прѣнасяния на орджията, колелата отъ къмъ пропастьта висяха надъ нея. Въ такъвъ случай, стигаше една малка невнимателностъ отъ държачитѣ краищата на въжата, съ които се ползуваха, и орджиято щѣше да се сгромоляса въ пропастьта заедно съ войницитеѣ, които бѣха около него.

Чудна и прѣкрасна картина прѣдставлява тукъ Балкана! Ако търновската тѣснина поразяваше человекъ съ своята очарователна красота, то Хаинъ-Боазския проходъ поразяваше още и съ своето величие и грандиозностъ!

Той бѣ покритъ съ вѣковни дървета, подъ сѣнкитѣ на които ний често вървахме. Бърдата тукъ, като че ли се испрѣварваха, кое по-високо да се издигне и да приеме по-красивъ и фантастически изгледъ. Тѣ ту се приближаваха едно къмъ друго и отъ високо надничаха въ пропастьта, въ която ревеше горската рѣчица, ту се отдѣляха и образуваха полегати и изрѣзани склонове, обраснали съ красиви клончести дървета. . . Ей тамъ, прѣдъ насъ, се синѣ грандиозна скала. Простряла се на широко отъ западъ къмъ юго-истокъ, тя като че ли иска да прѣгради пѣтя на спускающитѣ се къмъ нея бърда. Понататъкъ още по-грамадна отдѣлна скала, като часовой, стои безмълвна и навѣсена, издигната по-високо надъ всичкитѣ други.

Стрѣменъ, тѣсенъ и каменистъ е пѣтя по Балкана, слѣдователно, мъчно се върви по него, а особено съ пълно вѣоржение, но опълченцитѣ уморявание не чувствуваха. Тѣ черпяха физическа и нравствена сила въ надѣждата, че тамъ долу, въ Хаинъ-Кьой ще се срѣцнатъ съ врага, и за туй бѣха бодри, весели и засмѣни, като окръжаващата ги природа.

— Запѣлъ бихъ за „Страхилъ войвода“, се обаждаше нѣкой опълченецъ, но запрѣтено.

— И за това ще имъ отмѣстимъ, забѣлѣваше другъ.

— По-добрѣ да си пазимъ гласа за „ура“, се обаждаше трети, и слѣдъ това, пакъ все сѣщитѣ разсѣждения, каквито вчера, каквито всѣки день отъ прѣминуванieto на Дунава.

— Кждѣ сѣ турцитѣ, защо бѣгатъ, защо. . . . Ще ги стигнемъ ли и пр.

— Нѣма съмѣнне, че ще ги стигнемъ, се обаждаше нѣкой но, право си казвамъ, мене ми омръзна да вървимъ толкова врѣме, безъ да видимъ турчинъ. Струва ми се, че нѣма да доживѣя до желанната срѣща.

— Азъ нѣма да умра, догдѣто не напижа на куршума нѣколко червени зелки, се обади втори.

— Не, не на куршума, а на щика, извика распалено единъ младъ 17—18 год. опълченецъ, когото офицеритѣ наричаха „мальчикъ“.

— Море, ке го стигнемъ, се распалваше още повече едно македонче. Азъ со зжбе ке го късамъ проклѣтно турчинъ. Ке го питамъ, какъ е бѣсплъ бугари?! . . .

Минахме вече тѣснината. Тукъ възвишенноститѣ се отдѣлятъ една отъ друга. Пятя върви по лѣвния брѣгъ на рѣката и е несравнено по-добъръ.

Дружинитѣ се спустнаха долу и се расположиха на бивуакъ на една поляна току до самата рѣка, не далеко, 2—3 версти отъ с. Хаинъ-Кьой.

— Кждѣ е десеть-хпладния турски отрядъ, все продължаваха да се питатъ офицеритѣ и опълченцитѣ.

Първи се биле спуснали отъ балкана казацитѣ и уралцитѣ на есаулъ (капитанъ) Кирилова, безъ да бждатъ забѣлѣзани отъ противника. Но когато тѣ излѣзли отъ дефилето на 2—3 версти отъ селото Хаинъ-Кьой, биле посрѣщнати съ залпове. Казацитѣ, обаче, безъ да губятъ врѣме, хвърлятъ се съ голи шашки и пикн върху башибозуцитѣ, свалили нѣколко человекъ убити и ранени, а останалитѣ, около 150 человекъ, накарали да сложатъ оржжието си. Между башибозуцитѣ имаше нѣколко заптии и низами съ форменно войнишко и низамско облѣкло. Види се, тѣ сж били командирувани къмъ башибозуцитѣ, като инструктори. Низамитѣ биле отъ табора, който билъ расположенъ при с. Хаинъ-Кьой. Този таборъ, щомъ чулъ стрѣлбата въ дефилето, напустналъ лагера си и избѣгалъ по направление къмъ селото Твърдица, като оставилъ всичкия си запасъ отъ галети, оризъ и др. прѣдмѣти. И тѣй, вмѣсто десеть-хпладенъ отрядъ, въ с. Хаинъ-Кьой се огаза само единъ таборъ. Плѣненитѣ отъ казацитѣ турци се прѣдадоха на дружинитѣ за пазение. Както офицеритѣ, тѣй сжщо и опълченцитѣ се чувствуваха обидени, като виждаха, че генералъ Гурко явно не довѣряваше на опълчението и не го пуцаше на прѣдъ. Това се

видеше отъ обстоятелството, че макаръ дружинитѣ испърво и да вървиха прѣдъ стрѣлцитѣ, но отъ прѣвала тѣ бѣха оставени задъ тѣхъ.

Дружинитѣ, освѣнъ 5-а и 6-а, които още не бѣха пристигнали, се расположиха на бивуакъ на една равнина, при исхода отъ дефилето, гърбомъ къмъ него. Мѣстото бѣше твърдѣ неудобно, защото всекога — денъ и нощъ ни пронизваше студенъ балкански вѣтъръ. Между това, ако се бѣхме расположили на половинъ километръ напредъ отъ бивуака, щѣхме да избѣгнемъ това неудобство. Щомъ се спрѣхме, опълченцитѣ се заловиха да си приготвятъ вечеря, а офицеритѣ, насѣдали на едно, се каняха да пиятъ чай. По едно врѣме видѣхме, че отъ къмъ Хапнъ-Кьой се показаха два казака, които държаха нѣщо на конетѣ си. Тѣ се спрѣха не далеко отъ дружината при едно клончесто дърво, кждѣто и ний отидохме, снеха отъ конетѣ труповетѣ на загиналитѣ въ битката тѣхни другари, сложиха имъ ржцѣтѣ на гърдитѣ и, като си снеха шапкитѣ, започнаха да се кръстятъ и да шепнатъ молитви. Примѣра на войницитѣ послѣдваха и събравшитѣ се при тѣзи трагическа сцена офицери. Всички се помолиха Богу за упокоение душитѣ на падналитѣ герои за освобождението на поробенитѣ славяни, за вѣрата, отечеството и „Батюшку Царя“.

— Вѣчна ви память, храбри борци, шепняхъ молящитѣ се.

Подиръ това офицеритѣ се разотидоха мълчашката и замислени на бивуака.

3 Юлий. — Една сотня уралски казаки и двѣ планински орджия бѣха испратени къмъ истокъ на рекогносцировка, отъ която се получи донесение, че отъ къмъ Кортенъ — Нова-Загора се показали неприятелски разѣзди, слѣдъ които се движала пѣхота. Сотнята искаше подкрѣвление. Испратиха се една слѣдъ друга, по настоятелнитѣ молби на сотенния командиръ, още двѣ сотни. А въ 4¹/₂ часа слѣдъ обѣдъ се испратиха единъ драгунски полкъ, 1-а и 3-я дружини и 4 конни орджия.

Нѣма перо, което би могло да опише радостъта и въсторга на опълченцитѣ, когато тѣ се научиха за близостъта на противника, а особено, когато потеглиха къмъ бойното поле!

Дружинитѣ се пустнаха напредъ съ ускорени крачки. Минаха край Хапнъ-Кьой, а отъ тамъ право къмъ истокъ. Тукъ мѣстността е съвсѣмъ равна, но отъ поройнитѣ дъждове и топението на снѣговетѣ бѣха се образували много трапища,

които затрудняваха вървението. Но опълченцитѣ незабѣлѣзано прѣодоляваха всичко. Тѣ не вървяха, а просто тичаха къмъ това мѣсто, отъ кждѣто се чуваха пушечни и топовни гърмежи.

— Напрѣдъ, юнаци, напрѣдъ! Още малко и ний ще се кръщаваме съ огънъ и щикъ за освобождението на България, извика единъ отъ опълченцитѣ.

Между това топовнитѣ и пушечни гърмежи, ту се учестяваха, ту намаляваха. Летяха опълченцитѣ; като хрътки, тѣ прѣскачаха прѣвъ дълбокитѣ трапища.

— Какво е това? Отъ кога вървимъ, се питаха опълченцитѣ, и вмѣсто да се приближимъ до гърмежитѣ, като че ли се отдалечаваме.

Наистина, гърмежитѣ все по-вече и по-вече се отдалечаваха, и най-послѣ, съвсѣмъ се прѣкратиха. Турцитѣ 400 челоуѣка кавалерия, 3 табора пѣхота и 6 орджия бѣха отстѣпили.

— Дявола да ги вземе тѣзи турци! ядосано извикаха нѣколко опълченци, до кога ще бѣгатъ?

— Въ Одринъ, Одринъ, юнаци! тамъ ще ги стигнемъ, извика единъ опълченецъ.

— Хмъ . . . отъ шепа хора бѣгатъ! . . . Хайде бакалъмъ или ний въ капана, или турцитѣ въ човала, каза единъ отъ опълченцитѣ.

Дружинитѣ се спрѣха. Бѣше се вече стъмнило, когато се получи донесение, че турцитѣ биле отстѣпили, прѣслѣдвани отъ нашата кавалерия. Слѣдъ една малка почивка дружинитѣ, безъ да бѣха видѣли турчинъ, се опѣтиха назадъ — къмъ бивуака, кждѣто и пристигнаха. Едва слѣдъ полунощъ се върнаха сотнитѣ съ двѣтѣ си орджия.

Въ същото това врѣме, когато 1-а и 3-я дружина бѣха заминали за къмъ Твърдица, 5-а и 6-а дружини, заедно съ стрѣлковаата бригада и кавалерията, на чело съ генералъ Гурко заминаха за Казанлъкъ. При Ханнъ-Къойския боазъ остана, въ видъ на прикритие отъ турското настѣпление отъ къмъ Сливенъ, нашия отрядъ подъ началството на генералъ Столѣтова, състоящъ отъ 4 дружини отъ Българското опълчение, 4 горски орджия и 6 конни сотни. Заповѣдано бѣше тоя отрядъ да тръгне, щомъ пристигнатъ въ Ханнъ-Боазъ други войски.

4-й Юлий. — Страшно бѣхъ ядосанъ. Назначенъ бѣхъ отъ щаба на опълчението началникъ на командата, която щѣше да конвоира плѣненитѣ турци и раненитѣ и бодни войници

до Търново. Само едната мисъл, че ще се отдѣлячъ отъ дружината и пакъ щѣхъ да се катеря по вчерашния пѣтъ, ме привеждаше въ отчаяние.

Безъ да губя врѣме, отидохъ при подполковникъ Калитина и го помолехъ да ходатайствува за да се отмѣни назначението ми.

— Добрѣ, вий ще останете при дружината, ми каза той, азъ ще доложя на генерала, че ми трѣбате.

Като че цѣло брѣме падна отъ гърба ми. Азъ бѣхъ увѣренъ, че щомъ дружинния командиръ кажеше въ щаба за отмѣнение на моето назначение, то щѣше да се сбъдне.

Тѣй, дѣйствително, и стана. Въместо мене бѣше назначенъ подпоручика отъ 1-а дружина Дѣловъ. Още въ сѣщия день, обаче, получихъ ново, пакъ не по характера ми, назначение: да ходя съ команда войници по селата за продукти, — но при все това азъ бѣхъ доволенъ, защото оставахъ при дружината. Съ команда отъ 20 человекъ азъ заминахъ къмъ западъ въ прибалканскитѣ села за продукти. За главенъ центръ бѣхъ избралъ с. Юртчи, отстояще на около 6 версти отъ Х.-Боазъ. Селенитѣ се бѣха испоплашили и испокрили изъ къщата, когато видѣли приближающата се къмъ селото имъ команда, но щомъ се научиха че сме българи, всички се събраха на площадъта, около черквата, гдѣто се бѣше спрѣла командата.

Когато обявихъ на събравшитѣ се при мене чорбаджи за цѣлѣта на моето идване, тѣ въ единъ гласъ извикаха.

— Далъ ни Господъ. Всичко имаме, всичко е ваше, зеръ не сте турци, наши сте и др. т.

Измежду тѣхъ се отдѣлиха нѣколко человекъ — по-видни селени и почнаха да даватъ заповѣдъ на другитѣ:

— Ти, Иване, ще донесешъ за „юйската“ толковато оки хлѣбъ и болгаръ. Ти, Петре, — сирене и масло. Ти, Георге, — брави, хлѣбъ и др. т.

Наедно съ тия распоредания, чорбаджитѣ, по моето искание, изпратиха нѣколко человекъ въ ближнитѣ села да поканятъ жителитѣ имъ и тѣ да донесатъ за българската „юйска“ своята лепта.

На слѣдующия день, къмъ опрѣдѣления часъ, тукъ имаше събрано голѣмо количество всевъзможни продукти, отъ всичко каквото имаха селенитѣ. Имаше още 20—25 брави овци и нѣколко глави едъръ добитъкъ. Азъ никакъ не очаквахъ такъвъ резултатъ отъ моята командировка. Това ме караше да вѣрвамъ,

че ако да кажехъ, че събраното е малко, селенитѣ щѣха да донесатъ въ десѣтъ пкѣти повече.

— Всичко е ваше. Вий ни избавихте отъ турцитѣ, казваха селенитѣ.

Горкитѣ! Тѣ и не подозираха, какво имаше още да имъ патятъ главитѣ; впрочемъ, между тѣхъ имаше и скептици.

Азъ забѣлѣзахъ между множенството единъ старецъ, който, като бѣше си донесалъ лептата, стоеше отъ страна равнодушенъ и умисленъ. Азъ се доближихъ до него и го попитахъ:

— Радвашъ ли се, дѣдо, че се освободихме отъ турцитѣ?

— Е, е, синко, че какъ да не се радвамъ. Радвамъ се зерь, но мисли, до кога ли ще трае нашата свобода.

И тукъ дѣдото се впусна въ разсждение. Той каза, че е доживѣлъ да види четвърта война между Руссия и Турция, че преди 48 години пакъ биле дохождали рускитѣ войски, когато сжщо имъ биле казвали, че сж освободени, но руситѣ пакъ си отишли, като оставили българитѣ въ рѣцѣтъ на бѣснитѣ турци.

— Зерь, синко, азъ съмъ на 84 год. и други пакъ съмъ виждалъ дѣдо Ивановитѣ войнци! На ли е тѣй, дѣдо Никола? се обърна стареца съ въпросъ къмъ другъ единъ съвсѣмъ побѣлѣлъ старецъ. Ето го, той е на петъ години по-старъ отъ мене, прибави първия, — и той е виждалъ рускитѣ „юйски“,

Азъ съзнавахъ, че старецътъ е правъ, но дългъ ми бѣше да успокоя него и окръжавшитѣ го. Между другото, азъ имъ разказахъ за царската рѣчь, казана въ Зимничъ прѣдъ опълченнето. А за по-голѣма тяжесть, казахъ, че царската рѣчь бѣше прѣведена отъ мене на опълченцитѣ.

— Мигаръ ти си говорилъ съ Царя?! ме запитаха нѣколко селени зачудено. А когато ги увѣрихъ въ истинността на моитѣ думи, пѣзъ тълпата се зачу:

— Царя казалъ! Съ Царя говорилъ! Ето и войницитѣ подтвърдяватъ.

Тъкмо въ 12¹/₂ часа транспорта съ продуктитѣ тръгна за Ханнъ-Боазъ. Когато се качихъ на коня, още веднѣжъ казахъ на селенитѣ да се не безпокоятъ, защото казаното отъ Царя ще се изпълни.

Дай Боже, дай Боже! се зачуха гласове подирѣ ми.

— Иматъ право, мислено си говоряхъ азъ, иматъ право да се страхуватъ. Паренъ каша духа, казва една поговорка, а тѣ — българитѣ сж патили.

Наистина, кой можеше да гарантира, че българитѣ, особено ония отъ Южна България, ще бждатъ освободени? Царя билъ казалъ! Нима царетѣ не казваха сжщото въ миналитѣ съ Турция войни? и какво излизаше? Най-насетнѣ, нима това само отъ Царя завися? Кой гарантираше, че другитѣ сили нѣма да се намѣсятъ? Впрочемъ, и говореше се даже, че Англия и другитѣ сили щѣли да се застѣпятъ за Турция и, че въ никакъвъ случай, нѣмало да позволятъ на Руссия да мине балканитѣ. Независимо отъ горѣизложеното, не се знаеше края на войната.

Когато пристигнахме съ транспорта въ Хангъ-Буазъ, 3 я дружина се бѣше смѣнила отъ аванпостна служба и се готвеше за походъ. Една частъ отъ продуктитѣ, а, именно, сиренето, хлѣба, баница и др. се раздадоха на опълченцитѣ, а другата са натовари на конетѣ и наемнитѣ кола.

Отъ Казанлъкъ бѣха пристигнали двама казака. Тѣ разказваха, че опълченцитѣ отъ 5-а и 6-а дружини, които бѣха заминали заедно съ 4-а стрѣл. бригада за Казанлъкъ, биле взели участие заедно съ стрѣлковата бригада въ битката при с. Уфланлий (Лаханлий) и сж се били юнашки.

— Молодци братушки, казваше единъ казакъ, увираха се наирѣдъ и наирѣдъ.

— Да, тѣ наедно съ нашитѣ стрѣлци добъръ калай теглиха на турцитѣ, добави втория.

— Ето ти на! Братушкитѣ се били добрѣ, ядовито каза Живаревъ. Вий лжете. Навѣрно вий наедно съ тѣхъ сте избѣгали отъ боя, каза той на казацитѣ,

— Никакъ не, ваше благородие, отговори единъ отъ казацитѣ обидено. А че братушкитѣ се биха юнашки, вий ще се убѣдите въ това.

— „Врутъ они“ каза пакъ Живаревъ ядосано, когато казацитѣ си заминаха; „братушки“, и да се биятъ юнашки?!

Хората, като си бѣха съставили веднѣжъ такова лошо мнѣние за опълченцитѣ и при това, безъ никакво основание, мжно се разубѣждаваха, даже и тогава, когато истината бѣше на лице.

Нѣкои отъ офицеритѣ отиваха по-надалеко. Напримѣръ, пустнали бѣха слухъ, че 6-а дружина избѣгала отъ боя заедно съ дружинния си командиръ, подполковникъ Бѣлева, и други ни врѣли, ни кипѣли. Трѣбова да кажа, че нѣкои отъ офицеритѣ отъ 3-я дружина не благоволяха къмъ подполковникъ

Бѣляева. Но не само офицеритѣ отъ българското опълчение пуцаха разни клѣвети по адреса на „братушкитѣ“¹⁾, както бѣха започнали руситѣ на присмѣхъ да наричатъ българитѣ. Ето единъ примѣръ:

Бѣхме се събрали въ кръгъ. Подполковникъ Н., командиръ на планинската батарея, разказваше, че билъ заповѣдалъ никого да не пуцатъ да влиза и излиза отъ селото, въ което бѣше расположена батареята му, па даже и селенитѣ отъ сѣщото село.

— Помидуйте, казваше той, тѣ сж турски шпиони. Незабавно ще извѣстятъ турцитѣ за всичко. Но когато д-ръ Вязанковъ поиска енергично съ фактове да потвърди думитѣ си, подполковника каза:

— Е, турцитѣ отъ кждѣ можаха да знаятъ, че ний се спущаме отъ Балкана, ако не бѣха имъ съобщили българитѣ?

— Ако сж тѣзи вашитѣ факти, подполковникъ, азъ отстъпвамъ прѣдъ такава очевидностъ, каза Вязанковъ съ ирония. Само ще ви кажа това, което всички знаятъ, че казацитѣ свариха неприятеля не въ дефилето, а на бивуака му съвсѣмъ неприготвенъ за бой. Е, тогава може ли да се твърди, че турцитѣ сж били прѣдизвѣстени?!

Подполковника, като се намѣри на тѣсно, каза, че това билъ чулъ отъ опълченскитѣ офицери.

До колко нѣкои отъ началницитѣ бѣха несправедливи къмъ опълченцитѣ, може да се сжди и по слѣдующия фактъ:

Единъ опълченецъ забравилъ да извади патрона отъ пушката, слѣдъ смѣната отъ аванпостната верига, и за туй, като започналъ да я чисти, изгърмѣлъ, безъ да ще. За това прѣстѣпление, виновния бѣше наказанъ съ прѣчки.

— Трѣбва да се наказватъ строго тѣзи „негодяи“, казваха нѣкой отъ офицеритѣ, съ тѣхъ инакъ не може.

Подиръ смѣната на караула, единъ опълченецъ заяви жалба на началството, че днесъ, когато стоялъ на часа при обоза, единъ обозенъ войникъ искалъ да вземе отъ колата галети, но той не го допустналъ да направи това и обозния редникъ се хвърлялъ върху него — часовия — и му ударилъ

¹⁾ Щомъ минахме Дунава, българитѣ, при срѣщата съ нѣкой русинъ, билъ той прость войникъ, князь, или генералъ, поздравляваха го съ „добрѣ дошелъ“, или „добра срѣща“ — „братушко“.

вѣколко плѣсници. Виновния редникъ не само че не се наказва, а и мѣмрене даже не му направиха.

— Ну, ето ти, голѣма важность! „Паршивцу въ морду заѣхали“!

Въ врѣме на нашето стоение при Хаинъ-Боазъ, въ шаба на опълчението започнаха да се явяватъ неизвѣстни личности, които се присѣдиняваха къмъ свитата на генералъ Столѣтова, като допълняха нашата конна сотня, разбира се, съ разрѣшението на генерала. Тукъ бѣха нѣкакви си отставни юнкери и бивши сръбски войници, които нигдѣ не бѣха служили. Службата на тия хора въ шаба бѣше весела: ѣдеха и пияха изобилно, играяха на карти и твърдѣ често произвеждаха скандали.

Въ надвечерие прѣди напушането на с. Хаинъ-Боазъ, слѣдъ сутрѣшната похапка, доведоха при генералъ Столѣтова единъ турчинъ — старѣйшина отъ близкото село. Генералъ Столѣтовъ го покани да сѣдне и повече отъ половина часъ бесѣдва съ него, повидимому, дружески. Разговора се водеше на турски языкъ. Генерала заповѣда да донесатъ нему и на турчина кафе и тютюнъ. Слѣдъ приятелската бесѣда генерала стана и прѣхладнокрѣвно каза:

— Ну, знаете ли что? Прикажете его повѣсить! Вотъ вамъ и все.

Току що бѣха извели осѣдения отъ генерала турчинъ, когато доведоха още единъ.

— Ну что? Прикажете повѣсите и этого, заповѣда генерала.

И тия двама турци, едина отъ които прѣди малко пеше хубавото генералско кафе и пушеше бахча тютюнъ, увиспаха на вѣжето.

Въ 8 часа вечерята дружинитѣ се вдигнаха отъ бивуака, като оставиха на него множество распалени огньове, прѣминаха прѣзъ рѣката, и отъ тамъ потеглиха къмъ западъ по пѣтя, който се въскачваше по една малка възвишенность. Не бѣхме още изминали 2—3 версти, когато дружинитѣ бѣха спрѣни на самия пѣтъ въ походния имъ редъ, въ което положение и прѣстояха до 3¹/₂ часа сутринята. Почти не спяхме. И какъ можеше да се спи, когато опълченцитѣ не складваха въ рогачъ пушкитѣ си, конетѣ оставаха нерастоварени. Това стоение прѣзъ цѣлата нощъ, вѣроятно бѣше велѣдствие заповѣдта, да се не оставя Хаинъ-Боазския проходъ, до гдѣто не

пристигнать нови войски, които се очакваха подъ командата на генералъ Борейша.

6-и Юлий. — Тъкмо въ 3 $\frac{1}{2}$ часа опълченнето продължи пхтя си. Разбира се, слѣдъ такава нощъ, прѣкарана въ безсъние и съ пушки въ ржцѣ, опълченцитѣ се чувствуваха не съвсѣмъ добрѣ, което обстоятелството не можеше да се не отрази злѣ на днешния походъ.

Спустнахме се отъ възвишенността и вървахме по равнината между двата балкана — Стара-Планина и Срѣдня-Гора, — край политѣ на първата.

Колко бѣше приятно да се пхтува сутринъ! Слънчевитѣ лжчи нѣмаха още тая паляща сила. Въздуха бѣше чистъ и ароматенъ. Утрѣнния прохладенъ вѣтрець приятно галеше лицата на уморенитѣ опълченци. Славентѣ се надпрѣварваха съ своитѣ мелодични пѣсни. А на около прѣкрасна, весела мѣстность, надарена отъ природата съ неописана хубость! Тукъ разстоянието между Срѣдня-Гора и Стара-Планина не надминува отъ 6—10 версти. Това разстояние къмъ западъ все по-вече и по-вече се увеличава. Сѣверния склонъ на първата и южния — на втората сж покрити съ роскошна зеленина — бранища и градини, а равнината между двата балкана бѣ покрита съ гжсти, като войници наредени кръстци. Тукъ тамъ се зеленѣяха още неозрѣлитѣ мисирлици и проса. Политѣ на Стара-Планина бѣха покрити съ лозя, въ които растяха разни фруктови дървета. Въ лѣво отъ пхтя, — по близо до Срѣдня-Гора, се извива и гърчи по равнината бързата р. Тунджа, която орошава триндафиловата долина.

Право къмъ югъ, — при политѣ на Срѣдня-Гора, се виждаха голѣми и богати села, потънали въ зеленина, изъ между която тукъ тамъ се виждаха бѣлитѣ стѣни и червенитѣ покриви на къщята и черковнитѣ куполи, които, като гелнографи, лжщяхж отъ слънчевитѣ лжчи. — Най-напрѣдъ иде селото Елхово. По-нататкъ къмъ западъ, сжщо по политѣ на малкия балканъ, сж наредени, като аванпостна верига, с. с. Козлуджа, Софуларе и Чанакчи. По самата равнина — Лаханлии, Яйканлии, Тулово и Черганово, а при политѣ на Стара-Планина — голѣмото с Мъглишъ. Това послѣдното се намина на половината пхтъ отъ Хаянъ-Кьой до Казанлъкъ.

Слънцето започна силно да пече. Виждаше се, че ще бжде голѣма горѣщина.

Възсѣдналъ на коня, азъ вървѣхъ прѣдъ ротата.

Опълченцитѣ започнаха да поотставатъ отъ редоветѣ си. Тукъ тамъ се виждаха насѣдали по пѣтя.

И азъ едвамъ се държахъ на коня: натегналитѣ ми за сънъ клепачи се склопваха.

Бѣхме приближили до турското село Лаханли, отстояще въ лѣво отъ пѣтя на 2—2¹/₂ версти. Азъ имахъ голѣмо желание да видя слѣдитѣ на онзи деншия бой на 4-та стрѣлкова бригада, 5-а и 6-а дружини и коннитѣ части съ силния тур. отрядъ: 5 табора пѣхота, артиллерия и голѣмо число черкези и башибозуци.

— Можете да идете, ми каза подполковникъ Калитинъ, когато поискахъ разрѣшение. Само бждеге прѣдпазлив.

Наближихъ селото.

Защо ли отивамъ тамъ? мислено си зададохъ азъ въпросъ. Ами ако нѣкой баши-бозукъ? . . . И азъ неволно се поогледахъ наоколо. Но това бѣше моментъ. . . . Азъ почувствувахъ че кръвта бликна въ лицето ми отъ срамъ прѣдъ собственото ми малодушие. . . . Влѣзохъ въ селото.

— Тфу каква смрадъ?! високо извикахъ самъ на себе си, и си запушихъ устата и носа съ кърпата си.

Въ три четире крачки отъ мене съгледахъ чловѣчески трупъ, по-нататкъ другъ и трети . . . Всичкитѣ бѣха надути и започнали да се разлагатъ. Тукъ—тамъ изъ селото още се димяха изгорѣлитѣ къщи; малки огнени язици още прѣгрѣщаха обърналитѣ се вече на вжленъ джбови греди.

Въ селото владѣше мъртва тишина: жива душа се не видеше. Само по къщята и богатитѣ фруктови градина се познаваше заможността на жителитѣ на селото. Овошкитѣ се гняяха подъ тежестта на изобилния плодъ — круши, ябълки и др., които тѣй съблазнително маяха очитѣ. Но зловонието и видѣтъ на издутитѣ човѣшки трупове караше чловѣка да не помисля за ѣденіе.

Азъ обиколихъ почти цѣлото село, въ което наброихъ 5 мъртви чловѣчески тѣла, и настигнахъ дружината.

Опълченцитѣ едвамъ вървяха. Тѣ бѣха капнали за сънъ и отъ уморяване. Чувахъ тукъ тамъ отъиви:

— Цѣла нощъ ни държаха почти на крака съ торбитѣ на гърба, а сега не ни спиратъ да си починемъ.

— „Ну, порядокъ“! Отъ такова „безалаберно“ пътуване, ний можемъ да изгубимъ половината опълченци, казваха офицеритѣ.

— Благодарение на водата, съ която се освѣждавахме, инѣкъ щѣхме да си испатимъ, както въ знаменития прѣходъ Рушеде-Веде—Богдана, забѣлѣзваше нѣкой офицеръ.

Най-послѣ, изморени и отпаднали, пристигвахме въ с. Мъглишъ. Спрѣххме се на бивуакъ, на югъ отъ селото, подъ дебелата сѣнка на орѣшака.

С. Мъглишъ се намира на склона у политѣ на Стара-Планина. Прѣзъ него тече една балканска рѣчица. Въ врѣме на поройнитѣ дъждове, вѣроятнo тя трѣбва да се прѣобрѣща въ голѣмъ потокъ, защото коритото ѝ бѣ покрито съ голѣми камъни и дебелъ слой чакълъ. На сѣверъ отъ Мъглишъ, въ 5—6 версти, се вижда мѣнастрия Св. Никола. Когато се расположихме на бивуакъ, започнаха да прииждатъ на групи по нѣколко человекъ Мъглинчани. Но тѣ се държахъ на страна и неохотно встъпваха въ разговоръ. Между друго, азъ попитахъ единъ стърбенъ старецъ за названието на селото.

— Едно врѣме гърцитѣ навлѣзли въ България, обясняваше стареца. Тукъ сж биле расположены българскитѣ войски. Гърцитѣ се приближили незабѣлѣзано, благодарение на гжстата мъгла, нападнали на българитѣ и ги побѣдили.

Съ сприването ни на бивуака, офицери и опълченци бързаха да се нахранятъ и да си подкрѣпятъ силитѣ съ сѣнъ. Мнозина отъ опълченцитѣ бѣха нарамили котелкитѣ и манеркитѣ и отиваха за вода, а други сновяха по бивуака. Генералъ Столѣтовъ бѣше се расположилъ съ щабнитѣ си подъ едно голѣмо орѣхово дърво, не далеко отъ 3-я дружина. По едно врѣме видѣхме, че нѣколко селени, съпровождани отъ опълченци, водяха при генерала 6 человекъ зейбеци, — избѣгали отъ шипчанския турски отрядъ. Ний, офицеритѣ отъ 3-я дружина, оставихме сложената вече походна трапеза и се опжтихме сжщо къмъ генерала. Едвамъ що бѣхме направили нѣколко крачки, когато на бивуака се зачу викъ отъ много гласове: „Уа, уа“. По бивуака се разтичаха нѣколко опълченци. Оказа се, че бѣ вдигнатъ единъ заякъ, който, подплашенъ отъ виковетѣ, се хвърляше ту въ една, ту въ друга страна, до гдѣто най-послѣ върхлѣтя на менъ и азъ, отъ единъ ударъ съ нагайката, убихъ слепания заякъ.

— Това е добъръ признакъ, казаха офицеритѣ.

Единъ отъ селенитѣ, които конвоираха зейбецитѣ, тържественно се приближи до генералъ Столѣтова и му каза, че хванали въ гората доведенитѣ турци, които биле стрѣляли върху българитѣ. Зейбецитѣ по турски не говоряха. Само единъ отъ тѣхъ твърдѣ слабо се обясняваше на този языкъ. Той разказваше, че турския на Шипка отрядъ билъ се разбѣгалъ по балкана, когато той и другаритѣ му биле въ аванпостна верига...

До като генерала распитваше зейбека, другитѣ жадно бѣха устрѣмили погледа си на богатата генералова трапеза, отстояща на 3—4 крачки. Изведнѣжъ единъ отъ зейбецитѣ се хвърли къмъ трапезата и като легна на гърдитѣ си почти на трапезата, започна да тъпче устата си съ хлѣбъ и закуски. Това поведение на азиятеца не разсърди генерала и окржавшиятъ го, напротивъ, то — прѣдизвика тѣхното състрадание.

— Бѣднитѣ, тѣ умиратъ отъ гладъ, каза генерала. Трѣбва по-скоро да се нахранятъ. И той, за голѣмо неудоволствие на селенитѣ, отдѣли отъ своята трапеза хлѣбъ и закуски и ги даде на зейбецитѣ.

— Трѣбваше да ги очистимъ, казаха разочарованитѣ селени. Ний ги доведохме да ги обѣсвятъ, а тѣ ги хранятъ отъ своята трапеза.

Ако това обхождане се не хареса на мъглишчани, то пъкъ долниятъ сцена съвсѣмъ ги приведе въ недоумѣние.

Подполковникъ Калитинъ бѣ сѣдналъ на посланото подъ орѣховото дърво килимче по бѣла риза. Въ нѣколко крачки отъ него се раздаваше ракия на опълченцитѣ отъ 2-а рота. Фелдфебеля Радусевъ отъ страна наблюдаваше реда и тишината и, при това, ако забѣлѣжеше, че нѣкой опълченецъ пиваше вмѣсто една, двѣ чаши ракия, той му придаваше и по нѣкоя друга плѣсници, съпровождани съ нецензурни думи. Той бѣше успѣлъ вече да угости съ таква вѣстовоя на одного отъ офицеритѣ.

— Атанасовъ и ти двѣ чаши пиешъ? — на ти тебѣ двѣ чаши, и фелдфебеля удари нѣколко плѣсници Атанасову.

Дружинния командиръ видѣ тази саморазправа на фелдфебеля и вмѣсто да накаже побойника, скогна отъ мѣстото си и извика Атанасова. Слѣдъ една минута по гърба на Атанасова плющеше нагайката на подполковникъ Калитина. Но това

не стигало; поваления на земята Атанасовъ немилостиво се риташе отъ дружинния командиръ. Въ това врѣме единъ офицеръ отъ сапъорния батальонъ, като видѣ горнята сцена, извика.

— Защо биете челоуѣка? Ще го убиеете.

Той види се, непознаваше подполковникъ Калитина, нито пъкъ знаеше, че е офицеръ, понеже Калитинъ бѣше по риза. Както и да е, това обстоятелство избави Атанасова.

— Коѣ смѣе да ми прави бѣлѣжки? извика Калитинъ.

Офицера се извини, като му каза, че не го позналъ.

— Управия, забѣлѣжи единъ отъ селенитѣ, — зритель на горнята сцена. Турцитѣ, които ни бляха и бѣсяха, хранятъ, а нашитѣ биятъ до полусмъртъ.

Той не успѣ, обаче, да довърши; другаритѣ му го смущаха и той замълча. . . .

Горѣщината още не бѣше спаднала, когато опълчението се вдигна отъ бивуака и продѣлжи пътя си за Казанлъкъ. Още отъ самия бивуакъ започнаха триндафиловитѣ градини, които се простираха и отъ двѣтѣ страни на пътя, а по-къмъ югъ се зеленѣяха високи тютюневи посѣви. Въ 5—6 версти отъ Мъглишъ минахме прѣзъ една горска рѣкичка и встъпихме въ царството на розитѣ, лозята и фрутковитѣ градини. Отъ тукъ, и отъ двѣтѣ страни на пътя, до самия Казанлъкъ, цѣлото пространство е покрито съ високи триндафилови градини, лозя и фруктови дървета. Къмъ югъ на 2—3 версти се простиратъ обширни ливади и нивя, на които се виждаха голѣми купи сѣно и на гѣсто наредени кръстци (жито, рѣжъ и ечемикъ).

Слънцето страшно печеше. Въ въздуха се чувствувахе страшна тежчина, която се още повече увеличаваше отъ движението на опълчението по нешосирания пътъ.

На западъ, въ 3—4 версти, се виждаше градина отъ високи дървета, надъ които тукъ-тамъ стѣрчаха бѣли минарета съ полумѣсець на върха. Когато се по-приближихме още, изъ между дърветата се показаха бѣли хубави къщи съ шарени комини. Колкото се повече приближавахме къмъ града, толкова повече се срѣщаха слѣди отъ неотдавнашния бой. По пътя и изъ лозята се търкаляха мъртви турски тѣла, които съ своята воня, вслѣдствие на разлаганието имъ, заразяваха въздуха.

На 400—500 крачки прѣдъ Казанлъкъ, излѣзохме на една полянка, отъ всички страни окръжена съ зеленина: гра-

дини, лозя и орѣшакъ. На тѣзи полянка има една незначи- телна могила, около която растяха нѣколко орѣхови дървета. На самия върхъ на могилата се виждаха прѣсни купчини прѣстъ, а надъ тѣхъ стърчаха два голѣми черни дървени кръста: тукъ бѣха погрѣбени падналитѣ убити въ боя при прѣвземанието на Казанлъкъ.

Макаръ и да не бѣхме първи, които влизахме въ града, но казанлъчани, на чело съ духовенството, и насъ посрѣщнаха твърдѣ тържественно. Но най-тържественна и трогателна срѣща въ Казанлъкъ се паднала на сгрѣлцитѣ и на 3-я бригада отъ българското опълчение. Казвахъ, че ентузиазма на казанлъчани билъ неописуемъ. Тукъ не е имало приготовления за срѣща както въ Търново. Въ Казанлъкъ руситѣ се втурнали въ града неочаквано, както се казва, на рамената на турцитѣ и за туй прѣхода на казанлъчанитѣ отъ страхътъ къмъ радостта е билъ толкова рѣзкъ, щото женитѣ притичвали боси и въ костюми, въ каквито били облѣчени въ къщи. За добрѣ дошлитѣ руски и български войски, казанлъчени не биле приготвили вѣнци и букети, но за това пъкъ тѣ буквално затрупвали войницитѣ и офицеритѣ съ цвѣта, късани прѣдъ очитѣ на избавителитѣ, мъкнали вино съ котли, фрукти съ кошове и раздавали тютюнъ съ шепи.

Слѣдъ молебена, отслуженъ до могилата, дружинитѣ, прѣд- шествувани отъ духовенството и народа, потеглиха за въ града. Минахме покрай единъ редъ, отъ дѣсна страна на пѣтя, не голѣми къщя, а подиръ, по единъ малък мостъ, — прѣзъ рѣчицата, която протича край источната страна на града и встѣпихме въ турската махала. Но отъ тукъ на нататъкъ нищо не можихме да видимъ, защото се бѣ дигнала такава силна хала, щото не само че не можахме да гледаме, но трѣбваше да си закриваме лицето съ кърпа или рѣцѣтъ отъ едрия пѣ- съкъ, който причиняваше странна болка на лицето, па даже и на рѣцѣтъ.

Дружинитѣ минаха прѣзъ града и се спрѣха на западната му частъ задъ женския мѣнастирь. Азъ се отдѣлихъ отъ дру- жината и отидохъ, по заповѣдъ на дружинния командиръ, да получа продукти.

Съ прѣвземанието на Казанлъкъ отъ турцитѣ, по разпореж- данието на генералъ Гурко, бѣха назначени членове за градския

съвѣтъ, въ състава на който имаше и турци. За комендантъ на града бѣше назначенъ майоръ Поповъ, а за негови помощници поручикъ Шиваровъ, българинъ отъ Тръвна, и прапорщикъ Валднеръ. Въ разпорежданieto на коменданта се остави половина сотня донски казаци. Майоръ Поповъ имаше заповѣдъ да държи въ страхъ и повиновение турското население; да прѣкратава насилията и грабежитѣ отъ страна на българитѣ и да въведе въ града административно управление, като приеме подъ свой надзоръ всичкитѣ турски складове. Трудна е била новата обязанность на майоръ Попова. На първо врѣме той е билъ полицеймейстеръ, сѣдебно-поллицейски агантъ и кметъ, и само до негдѣ изпълнявалъ и обязанността на воененъ комендантъ по наредитѣ за пазене на казионния имотъ.

Градския съвѣтъ се бѣ погрижалъ по отъ раво за продукти. Азъ сварихъ голѣмо количество хлѣбъ, масло, сирене и др. т. Всички продукти бѣха сложени на открито небе на площадъта, наречена Кюль-Боклукъ. Колкото се отнасяше до вино и ракия, такива имаше въ пзобилво количество и отъ добро качество. Новоназначения градски съвѣтъ проявяваше голѣма дѣятелность. По неговата инициатива на срѣдствата на града, нѣколко деня слѣдъ пристиганieto ни, се откри болница съ 200 легла.

Слѣдъ като сдахохъ продуктитѣ комуто трѣбва, азъ се върнахъ въ града, разбира се, съ разрѣшението на дружинния командиръ, и отидохъ да прѣнощувамъ у единъ мой новъ познаникъ. Наистина, азъ имахъ нужда отъ добра почивка и спокоенъ сънъ, понеже въ послѣднитѣ 3—4 деня положително не се спрахъ: ту въ походъ, ту по селата за продукти.

Старата майка домакния, жена добродушна и разговорлива, ме прие твърдѣ радушно. Ястнето вече бѣше готово и ний сѣднахме да вечеряме. Бабата прѣзъ цѣлата вечеря не прѣставаше да говори. Между друго, тя разказваше, какъ казанлъшкитѣ турци, на чело съ каймаканина, се заканвали да изколятъ всичкитѣ българи, щомъ руситѣ прѣвзематъ шипченскитѣ турски укрѣпления, и какъ имъ отнели имота и проч. Азъ бѣхъ капналь за сънъ. Дрѣмката ми одоляваше и за туй, щомъ се навечеряхъ, новия ми приятель прѣвзехна майчиния си разговоръ.

— Мамо, гостенина ни е уморевъ. Я пригответи постелката, каза той на майка си.

Майоръ Павелъ Николаевичъ Поповъ комендантъ на гр. Казанлъкъ, а по-послѣ
командиръ на 5-та дружина.

Азъ легнахъ на послания на дюшето дюшекъ, покритъ съ чистъ чаршафъ и на чиста възглавница. Отдавна не бѣхъ спалъ на чиста и мека постелка, и за туй, щомъ легнахъ, заспахъ.

7 Юлий. — Когато се събудихъ и открихъ очитѣ си, слънцето вече бѣше изгрѣло. Азъ скокнахъ отъ постелката, набързо се облѣкохъ и слѣдъ като вземахъ неизбѣжното сладко и пихъ кафе, поблагодарихъ гостопримната домакния и си излѣзохъ, въпрѣки нейния протестъ, за гдѣто не почакахъ, да ме нахрани съ млѣчна попара.

Повечето отъ офицеритѣ на бивуака сварихъ въ леглото. Впрочемъ, и опълченцитѣ не всички бѣха станали отъ сънъ. Не съвсѣмъ добра и приятна нощъ бѣха прѣкарали тѣ на бивуака, по причина на снощната хала, която върлувала прѣзъ нощта и още не бѣ сирѣла, ако и да бѣше намалѣла силата ѝ. Бивуака бѣше положително заприличалъ на харманъ, на който бѣха развързани и въ безредица нахвърлени снопове (жито, ечемикъ и рѣжъ). По края на града имало много купи и крѣстци и тѣхъ, именно, вѣтъра бѣше распрѣсналъ по бивуака и спавшитѣ още бѣха покрити съ неувѣршана слама.

Тукъ се научихме, че въ битката при с. Уфланли, турцитѣ биле изгубили повече отъ 400 человекъ убити и ранени и много плѣнени, въ числото на които плѣнници билъ и казанлъшкия каймакаминъ. Споредъ казванието на послѣдния, въ боя вземали участие 5 табора пѣхота и много регулярна кавалерия и башибозуци, подъ командата на Хулуси-паша. Отъ наша страна е имало двама опълченци ранени и нѣколко контузени; въ числото на послѣднитѣ билъ и капитана отъ 6-а дружина Якобсонъ, силно контузенъ въ челото.

Въ Казанлъкъ напълно се оправдаха думитѣ на двамата казаци въ Хаина-Боазъ, за че 5-а и 6-а дружини юнашки се сражавали съ турцитѣ, при прѣвземането на града. Офицеритѣ отъ казанитѣ двѣ дружини не можаха да искажатъ своето въсищенне отъ опълченцитѣ.

— „Ну, братъ“, никакъ не очаквахме, че братушкитѣ тѣй юнашки ще се биятъ, казваха офицеритѣ отъ казанитѣ дружини на ония отъ новодошитѣ.

— Прѣдставете си, увпратъ се напрѣдъ, „какъ угорѣлы“! Просто се любувахме, като гледахме, какъ неудържимо се стрѣляха напрѣдъ, казваха тѣ.

— Чудно нѣщо! кой се надѣваше! . . . Ний не вървахме на казацитѣ, сконфузени казваха Живаревци и Усовци.

Мене ми се щѣше да имъ искажа много, а особено на най-върлитѣ нападатели на опълченцитѣ, но се въздържахъ.

— Значи, опълченцитѣ не избѣгаха още отъ първия бой, нито пъкъ 6-а дружина е избѣгала, казахъ азъ, като си давахъ дума да си искажа всичко на Живаревци и Усовци, слѣдъ влизанието ни въ добръ бой.

Когато се връщахъ отъ града, на пътя ме срѣщна подпоручика отъ 5-а дружина Максютенко. Той се хвърли къмъ мене, прѣгърна ме по другарски, като сщеврѣменно ме поздравляваше съ юначеството на опълченцитѣ.

— Азъ знаяхъ, бѣхъ увѣренъ, че българитѣ юнашки ще се биятъ, казваше той, защото бѣхъ очевидецъ въ сръбско-турската война, какъ храбро се биха тѣ съ турцитѣ. Ну, молодци! знаете ли, тѣ въ нищо нѣма да отстъпватъ на нашия солдатъ, завърши той.

— Когато ний пристигнахме въ Казанлъкъ, шипченската укрѣпена позиция бѣше вече прѣвзета отъ стрѣлковата бригада и орловския полкъ; първата дѣйствуваше отъ къмъ южния склонъ на балкана, а втория отъ къмъ сѣверния. При това, разказвахъ, че когато 13-и и 15-и стрѣлковы батальони настѣпвали отъ къмъ юго-истокъ на шипченската укрѣпена позиция, и се биле приближили твърдѣ близко, турцитѣ издигнали бѣлъ флагъ. Стрѣлцитѣ прѣкратили стрѣлбата, но продължавали да настѣпватъ, а когато тѣ съвсѣмъ се биле приближили до окопитѣ, турцитѣ неочаквано открили по твърдѣ довѣрчивитѣ стрѣлци най-честъ и съ залпове убийственъ огънь и ги накарали да отстъпятъ въ пълна безредица. При това, на мѣстото останали много ранени и убити войници и офицери. Турцитѣ извършили надъ раненитѣ и даже надъ убититѣ нечувани звѣрства и поругания: отрѣзвали язицитѣ, носовѣтѣ, главитѣ и пр., и даже отъ гърбовѣтѣ на живитѣ вадили ремици. Нѣкои отъ тѣзи отрѣзани части имъ туряли въ устата. . . Съ една рѣчь, турцитѣ бѣха извършили такива звѣрства и поругания, които само тѣ можахъ да измислятъ и извършатъ. Но турцитѣ останаха безнаказани.

Само слѣдующата хитрость спасила турския отрядъ отъ ржцѣтѣ на руситѣ.

Началника на шипчанския турски отрядъ пратилъ при генералъ Гурко парламентьоръ да прѣговаря за сдаване и,

въ врѣме на тия прѣговори, защитниците на непристъпната шипченска позиция, — турски отрядъ, състоящъ отъ 7,000 пѣхота, като яребици се разбѣгаль по гребена на балкана, — по-големата частъ къмъ Калоферъ, а другата — къмъ Мъглищъ.

Слѣдъ боя биле испратени на шипчанскитѣ височини подпоручика отъ 5-а дружина Максютенко и д-ръ Пановъ, придружени отъ брата на подпоручикъ Максютенко, също подпоручикъ, и подпоручикъ Яковлевъ, съ санитарна команда, да прибератъ раненитѣ и да погребатъ убититѣ. Както узнахме по-послѣ, Максютенко се въскачилъ къмъ неприятелската позиция съ парламентьорски флагъ. Турския лагеръ, обаче, се оказалъ пустъ: турцитѣ биле избѣгали. При това, твърдѣ комична била сцената, когато нашитѣ санитарни, заети съ тарашуване изъ лагера, въпрѣки заповѣдитѣ на офицеритѣ, чули виковетѣ: турцитѣ, турцитѣ сж горѣ! Дѣйствиелно, на възвишенността се показали хора. Санитарната команда се вицѣпенила отъ страхъ, Оказало се, обаче, че видѣнитѣ хора биле отъ орловския полкъ, на чело съ генерала Скобелева, който билъ пристигналъ при стоманената турска батарея половинъ часъ по-късно отъ Максютенко. — Ето, прочее една задача за бѣдѣщия историкъ, да рѣши въпроса: кой взе Шипка, или, по-добрѣ, кой по-рано пристигна на Шипка? Впрочемъ, самъ Скобелевъ рѣшилъ това съ казанитѣ на Максютенко думи: „Поздравлявамъ ви, ний съ васъ завзехме Шипка и вий ще получите награда“. Но подпоручикъ Максютенко нищо не получи, даже и благодарность, макаръ и да отиваше съ рискъ на живота си.

Когато подпоручикъ Максютенко дошелъ при генералъ Гурко, по заповѣдъ на генералъ Скобелева, да доложи за пристиганieto на послѣдния на Шипка, Гурко се твърдѣ ядосалъ. Въ рѣцитѣ на руситѣ останала една стоманена батарея, която впоследствие не малка услуга оказа на защитниците на шипченската позиция, отъ бѣснитѣ нападения на Сюйлеманъ пашовата армия.

Отъ бивуака отидохъ да разгледамъ Казанлъкъ.

Прѣди всичко, влѣзохъ въ женския манастиръ, въ двора на който имаше нѣколко още прѣсени гробове, надъ които стърчаха голѣми черни кръстове съ надписъ: „На падналитѣ въ биткитѣ офицери“. На тия кръстове азъ прочетохъ имената на полковникъ графъ Роникера и щабсъ-капитанъ Шипилева.

По срѣдъ двора има една малка черквица. Постройкитѣ, въ които се помѣщаваха калугерицитѣ, бѣха ниски и едноетажни. Отъ женския мѣнастиръ трѣгнахъ по единственната права улица, която минава прѣзъ центра на града. Улицата постепенно се разширява, а въ центра на града образува една площадъ, називаема Кюль-Боклукъ. Тукъ е най-добрата частъ на града, населена исклучително отъ българи, тукъ се виждаха добри и солидни постройки, но все отъ турски образецъ, съ множество единъ до другъ прозорци и високи стѣни.

Отъ источната частъ на площадъта се започваше турската чаршия и махала. При влизанieto ми въ тази послѣдната, — азъ не видѣхъ картини подобни на Свищовскитѣ и Търновскитѣ: разграбването и съсищването на турскитѣ дюкяни. Напротивъ, тукъ всичкитѣ турски къщи и магазини бѣха уцѣлѣли, и имота имъ бѣше запазенъ. Наистина, въ врѣмето на боя и слѣдъ него, и тукъ бѣха станали насилня, но благодарение на распоредителността на началството, реда е билъ запазенъ. Жертва на тѣзи насилня бѣха станали нѣколко турски и български магазини, които били изгорѣли заедно съ стокитѣ. Говореше се, че самитѣ турци подпалили дюкянитѣ си, само и само да не попадне стоката имъ въ рѣцѣтъ на ненавистнитѣ имъ „гяури“.

Казанлъшкитѣ турци не избѣгали. И сега свободно си ходяха изъ града, а, най-повече, се събираха прѣдъ портитѣ на купчини и угрижено се разговаряха, но щомъ съгледваха офицеръ или войникъ, изведнѣжъ прѣкъсваха, приемаха почти телно покорна поза, туряха си рѣцѣтъ на гърдитѣ и съ покорностъ гледаха на земята. Но подъ таза вънканина покорностъ, въ дълбочината на душата имъ, се криеше и кипѣше такава злоба и ненавистъ къмъ гяуритѣ — българи и русси, щото ако бѣха имали възможностъ, истрѣбили ги биха до единъ.

Трѣбва ли да казвамъ, че тукъ — въ Казанлъкъ, на всѣка крачка се виждаше, че населението въ материално отношение благоденствуваше. Града чистичекъ. Къщи, макаръ и не голѣми, но чисти и удобни. Двороветѣ прѣпълнени съ разни овошки, прѣимущественно, кестени, бадеми, дренки и даже смокини. На мене най-добро впечатление ми направиха вадичкитѣ съ чиста бистра балканска водица. Такива вадички имаше почти на всѣка улица и въ двороветѣ на къщата. Изобщо, красивото и живописно мѣстоположение на самия градъ и околността му,

съ своитѣ лозя, градини, триндафили и плодородна почва, даваха пълно право да се нарича тоя кѣтъ „райска долина“.

Не напразно нѣкои отъ офицеритѣ извикаха:

— Ахъ каква е богата и прѣкрасна тѣзи долина! Жалко е само че се намира въ лоши рѣдѣ.

Слѣдъ като изсихохъ почти цѣлия градъ, въ 12 часа се отбихъ въ хана на Георги Х. Томовъ да се нахраня, а отъ тамъ си отидохъ на бивуака. По пътя азъ съгледахъ при една висока порта около десетина челоувѣка, между които имаше нѣколко момченца.

— Има, има, турци има, чухъ да викатъ дѣцата.

— Ний ги видѣхме прѣзъ пукнатинитѣ на портата.

Азъ казахъ на присѣтствувавшитѣ да потропатъ, но тѣй като никой отъ вжтрѣ се не обади, единъ отъ присѣтствувавшитѣ съ помощта на другитѣ, се покатери по високата стѣна, скокна въ двора и отвори вратата. Двора се оказа запуснатъ, мръсенъ и по многото торъ се виждаше да е билъ по прѣди ханъ. Въ двора имаше едно полусъборено здание, види се, яхъръ съ широка врата, на която ний потропахме, но отъ вжтрѣ никой се не обаждаше. Присѣтствувавшитѣ натиснаха портата, тя испраще и се отвори. Зданието се оказа прѣпълнено съ мундири, палатки, сухари—галети и други за войски потребности. Въ дъното на зданието, въ тъмнината съгледахме нѣколко турски войника, които не приличаха на себе си отъ страхъ. Азъ имъ зададохъ нѣкои въпроси, но тѣ отъ страхъ неможаха и дума да продуматъ. Само когато ги увѣрихъ, че никой нѣма да ги обиди, единъ отъ тѣхъ ни каза, че тѣ не биле знаели и не видѣли, кога тѣхната войска отетъшила отъ града. Азъ доложихъ за всичко комуто трѣбаше и си отидохъ на бивуака. Вечерта 3-я дружина се прѣмѣсти на источната часть на града и се расположи не далеко отъ могилата, на която бѣха погребени убититѣ въ боя.

Щомъ пристигнахме на мѣстото, войницитѣ си растегнаха палаткитѣ и ония на офицеритѣ, тѣй като прѣзъ деня бѣше мъгливо и надвечеръ бѣ завалялъ дъждъ.

Отъ дружината се испрати една рота въ аванпостна верига къмъ сѣверо-истокъ отъ града.

Азъ бѣхъ доволно уморенъ и за туй, щомъ се навечеряхъ легнахъ да спя. Но въ 11¹/₂ часа въ дружината се зачу тревога, а татѣкъ къмъ аванпостната верига пушечни гърмежи.

Но гърмежитъ скоро се прѣкратиха. Оказа се, че двама турци — войници, вѣроятно отъ разбѣгалитѣ се отъ Шипченския отрядъ, искали да влѣзатъ града, но биле забѣлѣзани отъ часовая, макръ и да бѣше нощта тъмна. На питанието на часовая: „стой! кой иде?“ турцитѣ отговорили съ пушечни гърмежл. Часовая и подчасъка, въ своя редъ, открили по турцитѣ огънь. Слѣдъ по нѣколко гърмежа и отъ двѣтѣ страни, турцитѣ се оттеглили.

8 Юлий. — Слѣдъ смѣната отъ аванпостната верига, ротния командиръ разказваше, че на мѣстото на снощната прѣстрѣлка билъ намѣрилъ 6 гилзи отъ пушка Пибоди-Мартини и забѣлѣзаль слѣди отъ кръвъ, — обстоятелство, което показваше, че опълченцитѣ, макаръ и въ тъмнината, не хвърляли куршумитѣ на вѣтъра.

По-горѣ бѣхъ казалъ, че Шипченския турски отрядъ се бѣ разбѣгалъ: едната часть къмъ Калоферъ, другата къмъ Мъглишъ. Мнозина отъ тѣзи бѣглеци се скитаха по казанлъшката долина. Нѣкои отъ тѣхъ безъ оръжие, а други съ всичкото въоръжение. Такива войници, прѣимущественно арапи, твърдѣ често се нападаха въ рѣцѣтѣ на нашитѣ разѣзди и населението и се прѣдаваха, безъ ни най-малкото съпротивление. Освѣнъ горнитѣ, по цѣлата долина се скитаха многочисленни шайки — башибозуци, отъ които ходението не само по селата, но и въ околността на града бѣше не съвѣзмъ безопасно. Твърдѣ често тѣ нападаха не само върху мирнитѣ и беззащитни селени, но и върху разѣздитѣ. Изобщо, башибозуцитѣ, не искущаха случая да не напакостятъ на ненавистнитѣ имъ гяури. Жертва на такова нападение бѣ станаль полковникъ графъ Роникеръ. Той, на 5 Юлий, на чело на казашкитѣ сотни, минаваль покрай Хассовската кория по срѣдъ бѣль день и то въ 3—4 версти отъ Казанлъкъ, когато отъ корията се раздалъ пушечни залпъ. Графа и нѣколко казаци паднали отъ конетѣ си мъртви.

Това разбойническо убийство на графа бѣ силно възмутило както руситѣ, тъй сщцо и българитѣ. Тѣзи послѣднитѣ бѣха рѣшили да отмѣстятъ за смъртта на полковникъ Роникера, като избиятъ най-извѣстнитѣ, не само казанлъчани, но и на цѣлата околностъ върли кръвопийци, на чело съ казанлъшкия каймакаминъ. Този достоенъ на султана прѣдставителъ въ казанлъшката кааза съ своитѣ кражби и убийства бѣ расплакаль цѣлата околия. Но благодарение на взетитѣ у врѣме отъ страна на

началството мърки, не можа да се изпълни саморасправата надъ жестокитѣ турци. За нравстенно, обаче, удовлетворение на българитѣ, властта бѣ арестувала казанлъшкия каймакаминъ нѣколко отъ свирѣпитѣ, по указанието на българитѣ, турци. Една часть отъ арестуванитѣ бѣ избѣсена, а другата, наедно съ каймаканпна, бѣ задържана подъ стража.

Днесъ на обѣдъ единъ отъ ротнитѣ командири бѣ заповѣдалъ да донесатъ отъ ротната кухня чорба, която чорба се оказа твърдѣ вкусна, п за туй всичкитѣ офицери, не изключая и подполковникъ Калитина, прѣдпочетоха чорбата варена отъ ротния кашаваръ, отъ супата приготвена отъ готвача на офицерската столова, която столова пакъ бѣше открита още въ Рушеде-Веде. Наистина, за такъвъ окладъ, какъвто се отпускахе на опълченцитѣ, а именно 2¹/₂ копейки злато и 25 коп. кредитни, още въ Румжния се готвеше твърдѣ вкусно и изобилно ястие, а тугъ въ България, гдѣто продуктитѣ и фуража за конетѣ се отпущаха отъ населението въ изобилно количество и добро качество, неможеше ястието да не бжде вкусно и питателно. Вслѣдствие на това въ дружината се бѣ образувала голѣма икономия. Че това бѣше така се виждаше отъ слѣдующия разговоръ между дружинния командиръ и адютанта му подпоручикъ Поликарпова.

— Вий подпорудикъ Поликарповъ, не си гледате работата, сериозно каза подполковникъ Калитинъ, за туй е у васъ неточна вѣдомостъта на хората, вслѣдствие на което азъ ще бжда принуденъ, споредъ васъ, да плащамъ отъ джеба си.

— Прѣди всичко не съмъ азъ виновенъ, отговори подпоручикъ Поликарповъ, че вѣдомостъта на хората не е вѣрна. Тя не е вѣрна отъ щаба на опълчението още отъ Плоещъ и никога тѣзи невѣрность нѣма да я исправятъ. Колкото се отнася до това, че вий, господинъ подполковникъ, ще плащате отъ джебътъ си и това нѣма да бжде, защото въ дружината има такава икономия, што може да покрие въ десетъ пѣти по-голѣмъ прѣрасходъ. Ето, добави Поликарповъ, ний повече отъ десетина деня не сме похарчили за дружината нито копейка, между това изискваме оклада за продоволствието на войницитѣ и конетѣ редовно.

— Какво дрънкате, му забѣлѣжи подполковника, вий по-добрѣ вижте да провѣрите вѣдомостъта.

— Азъ говоря същата истина, г-нъ подполковникъ, отговори Поликарповъ твърдѣ хладнокрѣвно.

Отчетността по продоволствието на дружината съ оправдателнитѣ ѝ документи бѣше твърдѣ проста. Расхода се оправдаваше съ наличното число на опълченцитѣ и конетѣ; напримѣръ: съгласно приказа по дружината на 8-ий Юлий се числяха по дневника 500 опълченци и 40 коня. Като се прѣсмѣтне на чловѣкъ по $2\frac{1}{2}$ коп. златни и 25 коп. сръбърни и на ковь по 1 рубли и 25 коп., тѣзи пари началника можеше да ги раздаде на опълченцитѣ, който по нѣкой пътъ правеше това, стигаше войницитѣ и конетѣ да бждатъ нахранени. За оправдателни документи служаха дневницитѣ на опълченцитѣ.

Русскитѣ войскови части се продоволствуваха чрѣзъ интенданството и компанията на Когана и разни подрядчици. Тѣзи послѣднитѣ, а най-вече, компанията на Когана, Грегеръ и Горвица, положително ограбваха населението посредствомъ своитѣ цѣли лигиони чиновници — жидки, които, незнамъ защо, носяха офицерски съ кокарди фуражки и се съпровождаха съ по нѣколко казака. Тѣ затуй продаваха на населението началнически чалъмъ, а това послѣдното гледаше на тѣхъ — жидкитѣ — като на царски хора п не отказваше на тѣхнитѣ искания. Такъвъ единъ чиновникъ, съпроводжанъ отъ десетъ казака, бѣ дошелъ и въ Казанлъкъ на 8 Юлий. Този и подобни нему мними чиновници тичаха отъ село въ село, заповѣдваха на селенитѣ отъ името на нѣкое висше началство да возятъ въ Казанлъкъ, или други центрове фуражъ, ечемикъ, овесъ, сѣно и пр. Разбира се, селенитѣ, отъ благодарностъ къмъ освободителитѣ, съ пълна готовностъ отдаваха послѣдната си крина ечемикъ и купа сѣно. Впрочемъ, въ противенъ случай и нагайката се пушаше въ ходъ... Товари простодушния селенинъ колата си съ сѣно, пълни човалитѣ съ ечемикъ и овесъ и съ твърдо убѣждение, че това става по заповѣдъ на руския Царь, вози всячко това въ опрѣделения центръ! . . .

Неутѣшителни свѣдѣния идяха отъ Стара-Загора. Днесъ се получиха двѣ писма отъ старо-загорскитѣ жители. Едното, адресувано до главнокомандующия на рускитѣ войски въ околността на г. Казанлъкъ съ слѣдующето съдържание:

Ваше Високопрѣвѣсходителство милостиви господарю!

Извинете, церемониянитѣ у насъ сега съ невъзможни. Умоляваме Ви съ кръстъ и Св. Богородица, побързайте съ испращание подкрѣпа за защита на градътъ ни.

Ний имаме положителни данни и вѣрни признаци, че, ако не ни пристигне помощъ въ най-скоро вѣрме, нашия градъ ще стане жертва на пагубния гнѣвъ на побѣснѣлитѣ отъ събитията въ г. Казанлъкъ мусюлмани.

На тукашнитѣ власти ний не довѣрваме; но ако и да сж искрени и благонамѣрени тѣ не ще бждатъ въ сила да ни запазятъ.

Въ името на всичкитѣ жители на християнското население.

Другото — отъ сжшитѣ жители къмъ казанлъшкитѣ българи. Ето съдържанието му:

Достопочитаеми господа съсѣди и приятели по-първи въ Казанлъкъ (комуто се подаде). Ако ви боли сърдцето за единовѣрцитѣ и сънародницитѣ ви, то намѣрете срѣдство и доставете приключеното ни на главнокомандующия на рускитѣ войски въ градътъ ви и отъ своя страна дайте му да разумѣе това, което е цѣла истина, че отъ сутринята насамъ ний сж намираме въ най-голѣма опасность; ако тая нощъ и до утрѣ рано не пристигне достатъчно число русска войска въ градътъ ни, да вземе подъ защитата си християнско население, ний ще сподѣлимъ участьта на пострадашитѣ и избити наши братя въ Ени-Загра. За мнозина други и за всички ваши приятели С. Х. Тодоровъ, Г. Стоевъ и Славейковъ.

9 Юлий. — Въ 10 часа сутринята 1-а, 2-а, 3-я и 5-а дружини напустнаха Казанлъкъ; 6-а дружина бѣ испратена въ Търново да конвоира плѣнни турци, а 4-а дружина, на чело съ бригадниа командиръ князь Вяземски, и една батарея, остана да пази шипчанския проходъ.

3-я дружина се бѣ опжтпла по единъ междуселски пжтъ между шосето и с. Черганово. Въ 2—3 версти отъ Казанлъкъ, въ дѣсно отъ пжтя, се виждаше казанлъшката минерална бана. Не далеко отъ Мъглинъ излѣзохме на старо-загорското шоссе, минахме покрай черкезското с. Тулово и се спрѣхме за почивка къмъ югъ отъ него, въ туловската кория, подъ сѣвката на вѣковни джбови и букови дървета. Слѣдъ почивката опълчението продължи пжтя си. Минахме прѣзъ Тунджа по единъ камененъ здравъ мостъ и пристигнахме на чанакчийскитѣ минерални бани, гдѣто се и спрѣхме за ношувание.

Повечето отъ офицеритѣ не бѣха виждали топли минерални бани, и за туй, щомъ се спрѣхме, тѣ всички побързаха да ги видятъ и да се окжпятъ. Тѣзи бани се намиратъ при самитѣ поли

на Сръдня-Гора, не далеко отъ Казанлъкъ, по старо-загорското шосе. Мѣстносттата около банята е мочорлива. Самото здание на банята прилича на турска джамия. Зданието е заградено съ висока каменна стѣна отчасти съ пристройки. Ний влѣзохме въ банята прѣзъ едно малко антре. Тя се освѣщаваше отъ кръгли малки отвори направиени въ свода на банята. Посрѣдъ зданието има четвъртитъ резервуаръ — 5—6 аршина въ диаметръ и около 2 аршина дълбокъ. Резервуара е послантъ съ чистъ бѣлъ мряморъ. Горѣщата вода тече отъ горѣ прѣзъ единъ мряморенъ чучуръ. За расхлаждане на водата бѣше приспособено да се пуца въ резервуара студена, която бѣ прѣведена отъ чешмата въ двора. Отдѣлна стая за събличание нѣмаше, а това ставаше на каменнитѣ пейки отъ странитѣ на резервуара. Водата въ резервуара се оказа твърдѣ нечиста, за туй офицеритѣ зоповѣдаха да се пустне водата и да се измие добръ резервуара. Слѣдъ четири часа, ний съ голѣмо удоволствие се окъпахме.

10 Юлий. — На разсъмнувание опълченцитѣ бѣха готови за пкътъ. Офицеритѣ одавно бѣха испили послѣдната си чаша чай, нѣкои отъ тѣхъ успѣли и да пийнатъ по една и друга чаша конякъ. Бѣше вече изминало доволно врѣме, когато ни се каза, че тоя день ще останемъ тука. Горнето обстоятелство даде на офицеритѣ и войницитѣ материалъ за разни тълкувания. Напримѣръ, говореше се, че Сулейманъ паша билъ идялъ отъ Черна-Гора съ 45 хилядната си, най-добра и закалена въ боеветѣ съ черногорцитѣ войска. За това, едни отъ офицеритѣ прѣдиполагаха, че ще се върнемъ на Шипка, гдѣто сме щѣли да причакаме турцитѣ и да имъ дадемъ отпоръ, а други казваха, че щомъ получимъ подкрѣпление, щѣли сме да настѣпимъ напрѣдъ.

— Както и да е, нѣма съмнѣние, че ний сме въ надвечерieto на едно сблъсквание. съ турцитѣ, казваха офицеритѣ и опълченцитѣ.

— Е, че врѣме е вече да се счепкаме съ турцитѣ, казваха опълченцитѣ. Ний изминахме почти цѣла България въ широчина, а турци още не сме видѣли.

На истокъ отъ банята въ 2—2¹/₂ версти се намира турското село Чанакчи, името на което носи банята. Населението на това село бѣше избѣгало, щомъ бѣха прѣвзети съсѣднитѣ турски села: Яйканлии и Аханлии.

Генералъ Столѣтовъ, прѣдъ обѣдъ отиде, съпровожданъ отъ ординарцитѣ си и конницата въ с. Чанакчи. Слѣдъ малко отъ

тамъ нѣколко конника докараха едно стадо — отъ около 15—20 глави биволи. Оказа се, че генерала, като обиколилъ цѣлото село и видѣлъ, че то било съвсѣмъ пусто, върналъ се назадъ, съгледалъ на пхтя въ ливадитѣ горнето стадо биволи и заповѣдалъ да ги откарать въ дружинитѣ, за да ги раздѣлять по равно. Поне това тѣй се прѣдаваше помежду офицеритѣ.

Тукъ бѣ наказанъ опълченеца Яко — родомъ сърбинъ, и то за слѣдующето. Като се понапилъ малко съ казанлъшка сливовица, взелъ челоуѣка пушката, отишалъ на възвишенността, започналъ да се упражнява въ стрѣлба по направлението на с. Чанакчи, гдѣто въ него врѣме билъ генерала съ свитата си.

11 Юлий. — Слуха че Сюлейманъ-паша настѣпвалъ съ своята армия къмъ Стара-Загора не се потвърди, тѣй като нашитѣ разбѣди не откриха присѣтственото на турски войски. Напротивъ, отъ Стара-Загора бѣ дошло извѣстие, че турското население било исплашено и се готвяло заедно съ българитѣ да изпрати депутация до началника на прѣдния отрядъ съ молба по-скоро да земе града. Това обстоятелство, впоследствие, се потвърди и то се обясняваше съ това, че турцитѣ ги било страхъ да ги не нападнатъ българитѣ, и наопаки. Както и да е, опълчението напусти чанакчийскитѣ лѣджи и продължи пхтя си за Стара-Загора.

Отъ банята опълчението трѣгна право къмъ югъ. Още отъ самия бивуакъ започнахме да се вѣскачваме по сѣверния склонъ на Сръдня-Гора. Малко по-горѣ отъ банята, току до самото шосе, имаше едно турско беклеме. До това беклеме горѣше огънь, а въ него трушѣтъ на заштнето, убито, казватъ, отъ казацитѣ, защото стрѣляло въ тѣхъ, и хвърлено въ огъня, за да не се разнася зловоние.

Отъ беклемето на горѣ се искачихме на една вълнообразна площадка, гдѣто опълчението се спрѣ за малка почивка. Тукъ опълчението бѣше посрѣщнато отъ цѣлото население на с. Дервентъ, на чело съ духовенството. При това, селския учитель държа прочувствена благодарствена рѣчь.

Дружинния командиръ ме прати да ида напрѣдъ въ Стара-Загора, за да приема потребнитѣ за дружината продукти и азъ, безъ да се спирамъ, продължихъ пхтя.

На истокъ отъ шосето на $\frac{1}{2}$ верста се простира единъ доволно дълбокъ долъ. Този долъ по-къмъ югъ се доближава

до шосето. Въ него протича една малка рѣчица. Тукъ шосето бѣ тѣсно и едвамъ можеше да се разминатъ двѣ кола. На источния скатъ на долината е расположено българското богато с. Дервентъ. Въ дѣсно отъ шосето и къмъ югъ се вижда една висока коническа възвишенность. Пятя отъ възвишенността започва да се понижава къмъ югъ и влиза въ ст.-загорската тѣснина. По тая тѣснина протича една горска рѣчица, — Бедечка, въ която се влива и оная отъ горския долъ. Отъ начало пятя върви по лѣвия брѣгъ на рѣчицката, а по нейдѣ той се възвива надъ коритото ѝ до 20—30 аршина. Тукъ той до толкова бѣ тѣсенъ, щото съ голѣмъ трудъ и опасность можаха да се разминатъ двѣ кола. По долу, пятя минава ту на дѣсния, ту на лѣвия брѣгъ. Най-насетнѣ, недалеко отъ Бешъ-Бунаръ, той минава на дѣсния брѣгъ на рѣката.

Бешъ-бунаръ се нарича мѣстото отстояще отъ града на около 2 версти. Тукъ имаше една чешма съ 5 чучура и една малка постройка — ханче. До ханчето, по течението на рѣката, имаше четири воденици, а на долу отъ него се виждаха още три.

Старо-загорското дефиле въ красотата си много отстъпва на търновското. Тукъ природата не тъй богато е надарила дефилето съ растителность, особено, западната му часть, по която само тукъ тамъ на каменистия склонъ се зеленѣяха трънаци. Напротивъ, источната му страна бѣ покрита съ зелени, отъ разни видове дървета, а отъ срѣдата на дефилето — съ лозя.

Чудно ми се видѣ, гдѣто прѣзъ цѣлата тѣснина азъ не видѣхъ ни жива челоувѣческа душа. Само въ ханчето, при Бешъ-Бунаръ, сварихъ двама българи, които, щомъ ме видѣха, излѣзоха да ме посрѣцнатъ и поздравятъ съ „добрѣ дошелъ“.

Отъ Бешъ-Бунаръ пятя върви, испърво, по една равнинка, подиръ се въскачва по незначителна възвишенность, отъ върха на която Стара-Загора се вижда много добрѣ. Града се скрилъ въ високитѣ си градини отъ разни фруктови дървета, измежду които се виждаха само покривитѣ на къщата и множество минарета и кубета. Стара-Загора е разположена до политѣ на Срѣдня-Гора, южния склонъ на която тукъ постепенно се сниша, до гдѣто, най-послѣ, се слива съ безкрайната равнина на югъ отъ града. Отъ тукъ се вижда, право къмъ югъ, одринското шоссе, което се губи татъкъ далеко, между множеството зелени дървета и кории.

Колкото повече се приближавахъ къмъ града, толкова повече растеше моето очудване: жива душа на около се не виждаше! Влѣзохъ въ града. На около ми владѣеше мъртва тишина. Такава тишина и при подобна обстановка не съвсѣмъ добръ дѣйствува на човѣка. И мене ме обхвана едно неспитвано до тогава тревожно чувство, още повече, че по къщата познавахъ да се намирамъ въ турската махала. Азъ неволно си припомнихъ турцитѣ въ с. Батакъ, но бѣзъ двоумѣние, вървихъ напредъ и жадно се вгледвахъ, да видя нѣкой човѣкъ за да го попитамъ, гдѣ е конака.

По едно врѣме видѣхъ единъ човѣкъ, който като стрѣла се спутина къмъ мене. Когато се приближи до мене, азъ видѣхъ некаженото му блѣдно лице, а по бръснатата му глава, съ чубче на върха ѝ, познахъ, че е турчинъ.

Той се приближи до мене на 5—6 крачки, спрѣ се и съ скръстени на гърдитѣ си рѣцѣ извика:

— Аманъ ефендимъ, пашата и харемътъ му се намиратъ въ опасностъ. Пашата ви видѣ прѣзъ прозореца и ме прати...

Азъ не дочакахъ турчина да свърши, ударихъ коня си и щомъ стигнахъ портата, скокнахъ отъ него и го подадохъ на запъхтѣлия отъ вълнение и бѣгъ подирѣ ми турчинъ.

Едвамъ що се бѣхъ хваналъ за дрѣжката на портата, когато тя се отвори и прѣдъ мене се испрѣчи опълченеца отъ 1-а дружина С. М.

Той водеше единъ сивъ отъ чиста арабска порода атъ. Коня бѣше осѣдланъ съ твърдѣ сѣкио, покрито съ сребро и и сѣрма сѣдло. Юздата и венчкитѣ принадлежности лѣщяха, като огледало. Подирѣ М. вървеше единъ доволно чисто, съ европейски дрѣхи, облѣченъ турчинъ. Блѣденъ, съ сложени на гърдитѣ си рѣцѣ, турчина изглеждаше, като да бѣше осѣденъ на смъртъ.

На въпросътъ ми, защо взема този атъ и къдѣ го води? опълченеца М., който ми бѣше близко познатъ още отъ Русия, гдѣто и той бѣ служилъ въ военна служба, ми отговори:

— Азъ взехъ ата за себе си. Съвѣтвамъ те и ти да си вземешъ. Тукъ въ пашовия яхъръ има много и добри коне. Тукъ му е врѣмето и мѣстото да напустнешъ твоето куцо магаре.

Слѣдъ този отговоръ, азъ заповѣдахъ на М. да остави коня и да си върви въ ротата, отъ която, вѣроятно, той бѣ

се отлжчилъ, тъй като тя бѣ още далечъ въ дефилето. Той още веднѣжъ се опита да ме убѣди, да го оставя да вземе коня. Но когато азъ рѣшително му заповѣдахъ да остави коня и да си върви, М. изпълни моята заповѣдъ.

— Ефендимъ, моля ви, побързайте горѣ при пашата, тамъ има въоръжени . . . едвамъ сега ми каза стоящия при ата турчинъ.

Тогава азъ, безъ да губя врѣме, се качихъ на указаната ми стълба и до вратата при антрето срѣснахъ единъ възстаричкъ съ срѣденъ ръстъ и прошарена брада турчинъ. Той бѣше облѣченъ твърдѣ елегантно съ европейски дрѣхи, но съ фесъ на главата. Лицето на турчина бѣше блѣдно и конвулсивно се подрѣпваше.

Това бѣше Еминъ Бей.

Еминъ Бей, прѣди всичко, ми поблагодари за гдѣто съмъ му билъ избавилъ живота, а подиръ ме помоли да побързамъ въ харемлика му.

— Тамъ има въоръжени българи, ми каза той съ треперливъ гласъ.

Прѣди обаче, да влѣза въ харемликътъ му, българитѣ, като ме видѣли да влизамъ въ двора, се спуснали да бѣгатъ прѣвъ кумшудуцитѣ.

Азъ сварихъ въ харемлика испоплашенитѣ и треперящи като листъ ханжми. Тѣ бѣха се сгушили въ единъ жгълъ на стаята въ харемлика и почти всички бѣха безъ яшмаци. Щомъ видѣхъ, че опасността бѣ минала, азъ побързахъ да излѣза изъ харемлика.

Оказа се, че около 20—25 челоуѣка българи — старозагорски граждани, въоръжени кой съ револверъ, кой съ пщовъ и ятагани, биле влѣзли въ пашовия конакъ и отишли — едни въ харемлика, други въ селямджака при пашата. Но въ това сѣщото врѣме, този послѣдния ме съгледалъ отъ далеко и успѣлъ да каже на слугата си да ме повика.

Еминъ Бей не намираше думи да ми благодари за избавлението си, може би, отъ въображаема опасность. Въ това врѣме дойде турчина, който съпровождаше М. съ ата, пошепна нѣщо на пашата и пакъ си излѣзе.

Пашата, като ми поблагодари още веднѣжъ, даде ми да разбера, че е билъ твърдѣ богатъ и е на моя заповѣдъ.

Тъзи источна откровенна маниера на пашата азъ счетохъ за крайно обидна, толкова повече, че азъ друго нищо не бѣхъ направилъ, освѣнъ гдѣто бѣхъ изпълнилъ дългътъ си. Пашата се извини, но пакъ ме моли да приема ата.

— Той е вашъ, ми каза Еминъ Бей. Все едно, ако не бѣхте вий, щѣха да го взематъ други.

При всичкитѣ настоявания на Еминъ Бея, азъ не приехъ ата, испихъ прѣдложения ми шербетъ и кафе и си излѣзохъ.

На улцата вече се виждаха тукъ тамъ хора, които, впрочемъ, отбѣгваха да говорятъ съ менъ. Не успѣхъ да измина и стотина крачки, когато ме поканиха и на друго мѣсто да спасявамъ, но азъ се отказахъ да ида, тѣй като трѣбваше, прѣди всичко, да изпълня дадената ми заповѣдь.

Виждаше се, че старо-загорчени не очакваха пристигването на опълченното и за туй, както турцитѣ, тѣй сжщо и българитѣ, бѣха се испозагворили въ къщата си. Само по-отчаянитѣ българи, вѣроятно, които вече сж знаели за пристигването на опълченното, бѣха се заловили да отмѣщаватъ на своитѣ мъчителы.

Турцитѣ и българитѣ въ Стара-Загора биле наежени едни срѣщу други и само неизвѣстността, чия войска ще пристигне по-рано, ги е въздържала еднитѣ и другитѣ. Обаче, за да се избѣгне катастрофата въ града, първенцитѣ, турци и българи, се биле съгласили, когато се научили, че Казанлъкъ блѣ заетъ отъ русситѣ, да избератъ измежду си членове за градския съвѣтъ, който да има грижата за запазването на редътъ и тишината въ града. Въ съвѣта биле избрани турци и българи подъ прѣдсѣдателството на извѣстния въ България учителъ и писателъ П. Славейкова. Този, именно, съвѣтъ бѣ испратилъ депутация до руското въ Казанлъкъ началство, да го моли, часъ по-скоро да земе града съ рускитѣ войски.

Но подъ това вѣнকাশно съглашение и братство, турци и българи въ душата си сж питаяли такава ненависть едни къмъ други, щото тя е можала при най-малкъ поводъ, да се прѣобърне въ цѣла буря, нѣщо твърдѣ естествено.

Въ конака сварихъ цѣлпя съставъ на градския съвѣтъ. Всичкитѣ съвѣтници, съ прѣдсѣателя си, бѣха насѣдали на мендерлицитѣ по турски въ една голѣма съ много прозорци стая.

Шомъ се показахъ на вратата, всички съвѣтници станаха. Българитѣ си снеха шапкитѣ, туриха ги подъ лѣвата мишина

и си скръстиха ржцѣтъ на гърдитѣ. Турцитѣ, като ми отдадоха селямъ, сжщо си скръстиха ржцѣтъ и покорно си наведоха очитѣ на долу. Прѣдсѣдателя на съвѣта ме привѣтствува съ „добрѣ дошелъ“. Той бѣше человекъ на 50—55 год. въспѣлничекъ съ кржгло, червено и твърдѣ симпатично лице, правилни черти; очи живи и изразителни. Косата на главата му бѣше къдрава и прошарена.

Азъ сѣднахъ на подадения ми столъ. Шомъ направихъ това, турцитѣ-сѣвѣтници — единъ по единъ ме привѣтствуваха, като си прилагаха ржката къмъ сърдцето, поднасяха я къмъ челото, а послѣ пъкъ я туряха на гърдитѣ си.

— Такъвъ е обичая, да привѣтствуватъ, ми каза единъ отъ сѣвѣтницитѣ, когато ме видѣ, че азъ съ недоумѣние гледахъ на тѣхното привѣтствие.

Азъ казахъ за цѣлѣта на моето идване.

— Готово е, всичко е готово, ми казаха българитѣ съ единъ гласъ.

Въ потвърждение на казаното отъ българитѣ, тѣхнитѣ колеги-турци си прилагаха дѣсенитѣ ржцѣ къмъ сърдцето и наклоняваха главитѣ на долу и въ дѣсно.

— Ний знаяхме, че ще дойде опълчението, но кога — не ни бѣше извѣстно, каза Славейковъ.

Като имъ казахъ, че опълчението иде и скоро ще пристигне въ града, българитѣ се разшаваха.

— Какъ вървятъ у васъ работитѣ? попитахъ азъ Славейкова, когато излѣзохъ отъ стаята, съпровожданъ отъ него.

— Много страхъ патихме, отговори той. Много се радвамъ, че пристигна войската, инѣкъ турцитѣ можаха да ни исколятъ. Вий не знаете, какви сж лоши нашитѣ турци, завърши той.

Този Славейковъ сега не приличаше на онзи въ стаята. Той като че порастна изведнѣжъ на цѣла педя. Той си бѣ издигналъ високо главата, а очитѣ му пламтаха.

Отъ конака азъ се опжтихъ къмъ дефилето да срѣщна дружината и пжтьомъ минахъ прѣзъ чаршията. Както тѣзи послѣдната, тѣй сжщо и улицитѣ се отлпчаваха съ извънредна чистота. По нѣкои отъ улицитѣ протичаше, както и въ Казанлъкъ, чиста бистра вода, която до нейдѣ освѣжаваше въздуха. Чаршията бѣше покрита съ джамове. Прѣдъ повечето отъ дюкянитѣ имаше голѣми клончести асми, които даваха на чар-

шията хубавъ и веселъ изгледъ. Но улицитѣ, както и въ другитѣ градове, бѣха криви и послани съ едри камъни.

Въ града сега се виждаше по-голѣмо движение. Мнозина вече знаяха, че опълчението пристига днесъ.

При Бешъ-Бунаръ опълчението бѣ посрѣщнато отъ по-първитѣ граждани и членовѣтъ на градския съвѣтъ, а до самия градъ отъ множеството народъ, на чело съ духовенството.

Въ черквата Св. Димитръ се отслужи молебень, слѣдъ което се казаха рѣчи и, слѣдъ това само, дружинитѣ се отведоха на бивуакъ.

Срѣщата въ Стара-Загора бѣше сърдечна, но не тѣй многолюдна и блѣскава, както въ Търново и Казанлъкъ. Това обстоятелство бѣше направило не съвсѣмъ добро впечатление на генералъ Гурко, който, както казваха нѣкои отъ офицеритѣ, се биль даже изразилъ, че щѣлъ да напустие града. Впрочемъ, по-блѣскава срѣща не можеше и да се очаква въ Стара-Загора на 11-й Юлій, тѣй като народа не знаеше за пристиганнето на войската. Азъ лично видѣхъ, какъ много жени и мъже вървешката довършваха своя тоалетъ, — а учителитѣ и учителкитѣ по пята събраха ученицитѣ и ученичкитѣ.

Дружинитѣ се спрѣха на бивуакъ, на юго-источната страна на града, недалекъ отъ рѣкчката, при ново-загорското шосе, като се направи распоредание всѣкидневно да се испращатъ двѣ роты по редъ отъ дружинитѣ въ града за изпълнение на караулната и патрулна служба.

VI.

12-й Юлій. — Бѣхъ назначенъ въ конака за началникъ на караула. Караула се състоеше отъ една рота, а другата рота се испращаше изъ града да патрулира. Трудна и неприятна бѣше обязанността на караулния началникъ въ конака, толкова по-вече, че не бѣха извѣстни нито правата, нито обязанноститѣ му: инструкции нѣмаше никакви. На въпроситѣ ми, какви ще бждатъ обязанноститѣ и правата ми, стария карауленъ началникъ отговори :

— Азъ самъ не зная, понеже никоѣ не ми ги е казвалъ, нито пъкъ има нѣкакви инструкции. Разбира се, главната обязанность ще бжде тая, да се пазятъ добрѣ затворницитѣ, плѣневитѣ и заложницитѣ турци.

Приехъ 12 человекъ заложници — първенци турци, 140 человекъ плѣнни низами и заптии и нѣколко человекъ затворници — турци, между които 4 человекъ оковани съ желѣза. Азъ се заинтересувахъ да узная, за какви прѣстѣпления бѣха затворени 4-тѣхъ оковани въ вериги и се оказа, че за извършенитѣ отъ тѣхъ надъ българитѣ звѣрства.

Веднага слѣдъ встѣпаннето ми въ караулъ, започнаха да се довеждатъ нови затворници. Такива се докарваха отъ офицери, казаци, па даже и отъ българитѣ.

— Подпоручикъ! Арестувайте този мерзавецъ, се обърна къмъ мене съ заповѣдъ единъ ротмистръ. Той безчинствувахе изъ града, хвърляше камъни върху мирнитѣ турци и въ прозорцитѣ на къщата имъ.

Азъ се осмѣлихъ да кажа, че ако за такива простѣпци започнемъ да арестуваме, тогава нѣма да има гдѣ да ги затваряме.

— Азъ ви заповѣдвамъ, ми каза ротмистра съ началнически тонъ.

Не искахъ да се распрavamъ много съ ротмистра и му поискахъ да ми даде писменна заповѣдъ за арестуването.

— Добрѣ, азъ ей сега ще ви пратя формена записка, ми каза ротмистра и излѣзе наедно съ плѣнника си.

Множество народъ се трупаше прѣдъ конака. Въ тълпата току се чуваха възгласи:

— Водете го кучето недно до нашия благородие . . . до капитанина. . . . Колко българска кръвь е испилъ. Водете го; да го испитаме. . . .

— Наше благородие . . . „братушко“! Доведохме ви ей това куче, викаха нѣколко человекъ изведнѣжъ, като държаха и тласкаха насамъ—нататкъ единъ приплѣднялъ, ни жвъв ни мъртавъ, турчинъ. Той много българска кръвь е испилъ, викаха тѣ . . . да се обѣси. . . .

— Ефендимъ, се обръща къмъ мене единъ старъ съ симпатична, но блѣдна и искажена отъ страхъ физиономия турчинъ. Ефендимъ, на меня нападаха българитѣ, когато азъ си вървѣхъ по пята.

На такива и тѣмъ подобни сцени брой нѣмаше. Турцитѣ се оплакваха отъ българитѣ, че ги биле нападали и исували, а българитѣ постоянно мѣкняхъ въ конака турци, обвинявани въ заканване да убиватъ и въ други разни прѣстѣпления и

звѣрства, вече извършени надъ българитѣ. Но по нѣкой пѣтъ такива, повидимому, дребни спрѣчквания се свѣршваха съ твърдѣ лоши послѣдствия.

Ето единъ примѣръ.

Когато се справяхъ съ тълпата, при портата на конака видѣхъ двѣ жени да викатъ и да плюятъ върху единъ турчинъ, който вървѣше съ тѣхъ успоредно.

— Я вижте го проклѣтника, още ще се заканва . . . зерь малко българска кръвь си испиль . . . викаха женитѣ.

Турчина, като се приближи до мене, направи ми обикновенното привѣтствие, скръсти рѣцѣтъ си на гърдитѣ и ми каза:

— Ефендимъ, азъ си вървѣхъ по пѣтя, когато ей тѣзи двѣ жени (и турчина показа на женитѣ) започнаха да ме мѣрятъ съ камъни, безъ да имъ бѣхъ направилъ зло, или казалъ лоша дума. . .

Въ това врѣме генералъ Столѣтовъ незабѣлѣзано се бѣ приближилъ до мене и ме попита:

— Какво иска този турчинъ?

Женитѣ, обаче, ме испрѣвариха.

— Този турчинъ е кръвопиецъ, той много българска кръвь е пролѣлъ, та и на насъ се заканваше, викаха тѣ.

Азъ не знаяхъ, разбра ли генерала, какво разказаха женитѣ или не, но той се обърна къмъ мене и ми заповѣда да арестувамъ турчина при другитѣ седемъ челоуѣка — турци, за които имаше заповѣдъ да се обѣсѣятъ.

Азъ се осмѣлихъ да кажа на генерала, че турчина самъ бѣ дошелъ при мене да се оплаква отъ женитѣ, но той ме прѣкъсна и повтори заповѣдѣта. Генерала влѣзе слѣдъ това въ двора на конака, поздрави караула и отиде при заложницитѣ.

Тѣзи послѣднитѣ, щомъ видѣха генерала, станаха, направи му нисекъ поклонъ по турски, като си скръстиха рѣцѣтъ на гърдитѣ, и замръзнаха въ това положение. Генерала ги попита, не ги ли притѣсняватъ и вѣматъ ли нѣкакви нужди, а когато получи отговоръ, че съ тѣхъ се отнасятъ добрѣ и че не испитватъ никаква нужда отъ нищо, той продължи:

— Видите ли, вий сте първенци между турското население въ града, па и въ околността му. Намъ ни е извѣстно, че вий имате голѣмо влияние на вашитѣ единовѣрци — съграждани, — слѣдователно, вий можете да имъ внушите да се покоряватъ на властѣта, да мируватъ и да си гледатъ работата.

Това само ви нѣма защо да се бонте, а въ противенъ случай, всичката отговорностъ ще падне върху васъ.

Отъ стаята на заложниците генерала отиде въ оная на плѣнниците и затворниците. Слѣдъ това се видѣ съ свѣтниците, на които прѣпоръча да внушаватъ на съгражданитѣ си миръ и тишина и излѣзе отъ конака.

На излизанне отъ двора на конака, азъ още веднѣжъ, съ голѣмъ рискъ да навлека гнѣвътъ му върху си, се опитахъ да разясня работата съ турчина прѣдъ генерала, но той ме прѣкъсна съ думитѣ:

— Безъ разсѣждане! Азъ ви заповѣдахъ и заповѣдта ми трѣба да се изпълни.

Генерала днесъ бѣше нѣщо извънредно сѣрдитъ. Строгата заповѣдъ на генерала да се обѣси единъ человекъ, виновността на когото не бѣ установена, ме наведе на печални размисления.

Въ това врѣме азъ видѣхъ единъ турчинъ, който се приближаваше къмъ конака и носеше въ ржката си една крива шашка, ножната и ржката на която бѣха обковани съ чисто масивно сръбро и два сѣрмени кушака съ голѣми кисти.

— Я гледайте го храбреца! си помислихъ азъ, може ли послѣдва заповѣдъ да се окачи и той на вжето!

Въ това врѣме се зачуха гласове отъ тѣпата.

— Вижте го, вижте го! Той съ този кълъчъ е клалъ българи! . . .

Турчина се приближи при мене и ми каза:

— Ефендимъ, Еминъ Бей ви видѣлъ отъ конака и ви испрати този калъчъ въ подаръкъ, съ молба да го приемете за споменъ. При това турчина ме помоли да се приближа къмъ сръдата на двора, отъ кждѣто ми посочи на беевия конакъ.

Еминъ Бей стоеше при джамликяна и като ме видѣ, направи ми знакъ съ ржката, съ който искаваше благодарността и ме молеше да приема шашката.

Подиръ обѣдъ, въ конака бѣше доведенъ още единъ кандидатъ за вжже — единъ здравенакъ, съ твърдѣ отвратителна физиономия турчинъ, за когото казваха, че билъ шпионинъ, а надвечеръ бѣха доведени още двама турци, обвинени въ извършване надъ българитѣ ужасни звѣрства.

Прѣвъ дѣня дойде въ конака единъ полковникъ, който ме попита за квартирата на генералъ Столѣтова.

Отъ първия още погледъ, азъ, ако и да познахъ въ него полковника Депрерадовича, попитахъ го, не е ли същия, а когато той отговори утвърдително, азъ му казахъ, че го познавамъ още отъ Сърбия.

Полковникъ Депрерадовичъ бѣ чловѣкъ добродушенъ, вѣжливъ и услужливъ. Той не малка услуга ми бѣ оказалъ въ Сърбия миналата година, гдѣто, безъ неговото съдѣйствие, при оскъдността на срдѣствата ни, азъ и другаритѣ ми щѣхме да останемъ цѣла зима. Съ помощта на полковника Депрерадовича азъ и другаритѣ ми можахме своеврѣменно да си вземемъ документитѣ отъ щаба на генералъ Черняева и да се възползуваме отъ послѣдния параходъ, който заминаваше за Турно-Северинъ и съ който се завършваше навигацията по Дунава.

Азъ извикахъ отъ караула единъ опълченецъ и му заповѣдахъ да заведе полковникъ Депрерадовича до квартирата на генералъ Столѣтова.

13-и Юлій. — Съ голѣмо нетърпѣние очаквахъ смѣната на караула. Не ми се щѣше азъ да прѣдамъ и псирата на бѣсилката осъденія на смъртъ турчинъ. Мене ми се струваше, че не бихъ можалъ да прѣнеса съ спокойна съвѣсть пълния съ молба за пощада, или дълбокъ съ умраза и ненавистъ погледъ на турчина. Моего желанне се изпълни, азъ бѣхъ смѣненъ, прѣди да се получи заповѣдъ за езекуцията на осъденитѣ.

Слѣдъ смѣната трѣгнахъ изъ града, улицитѣ на който бѣха прѣпълнени съ българи празднуещи освобожденнето си. — Горкитѣ! Тѣ не знаяха, какво паше да имъ патъ главата!

Слѣдъ обѣдъ бѣха обѣсени 8 чловѣка турци. Обѣсванието стана на нѣколко мѣста въ турската махала. Въ същия день бѣ докаранъ на бивуака единъ българинъ, па име Пали Иванъ отъ с. Гюкъ-Пала. Пали Иванъ, по показанията на нѣкои отъ старо-загорскитѣ граждани, билъ турски шипонинъ. Обвинения се задържа на бивуака подъ стража. Въ врѣме на ареста, неизвѣстно отъ какви чувства движимъ, обвинения издебва невниманпето на часовоя, изважда ножчето си отъ джебътъ и си прѣрѣзва гърлото. Слѣдъ нѣколко часа, въ ужасни мъки, той издѣхна.

Въ първитѣ дни слѣдъ пристигванието ни въ Стара-Загора, опълченцитѣ заживѣха, като въ мирно врѣме. Даже учение

бѣхме започнали да произвеждаме, но това не се продължи много време.

Започнаха да пристигатъ тревожни извѣстия. Говореше се, напримѣръ, че силната 45 хиляд. Сюлейманъ-пашова армия настѣпвала къмъ Стара-Загора, че рускитѣ войски търпѣли силна несполука въ околността на Плъвенъ, че вслѣдствие на тѣзи несполука прѣдния отрядъ трѣбва да расчитва само на своитѣ сили.

Говореше се още, че турската армия къмъ Видинъ и Русе щѣла била да настѣпва къмъ нашето съобщение прѣзъ Дунава. Също се говореше, че генералъ Гурко щѣлъ билъ да напусти Стара-Загора, а на свое мѣсто щѣлъ да остави херцога Ник. Максимилиановича Лейхтемберски. Та какво ли не се говореше! Още се говореше, че черкезитѣ и башибозуцитѣ извършвали голѣми звѣрства надъ българското население въ околността на Ст.-Загора. Испърво, на тѣзи слухове, особено на послѣдния, не се отдаваше голѣмо значение, при всичко, че още въ първитѣ дни, слѣдъ пристиганieto ни въ Стара-Загора, започнали бѣха да привждатъ отъ околнитѣ села единични лица — българи, съ оплакване отъ бѣснующията на черкези и башибозуци. Между оплаквачитѣ имаше даже и ранени. На оплакванията началството не вѣрваше или се притруваше, че не вѣрва. Впрочемъ, какво можеше да направи началството противъ башибозуцитѣ — турско население, и, слѣдователно, възможно ли бѣше въ такова време да не ставатъ единични нападения, наранявания па даже и убийства? Но извѣстията за безчинствата на черкезитѣ и башибозуцитѣ все повече и по-често бѣха започнали да се потвърдяватъ отъ многочисленни жертви. Напримѣръ, на 14 Юлий вечерята въ града бѣха пристигнали отъ гюпелійската махала 14 кола съ ранени мъже, жени и дѣца, които най-подробно и въ мрачни краски описваха ужаситѣ, на които било изложено българското население. Тоя пътъ началството се сепна. Отъ обстоятелството, че сега черкезитѣ и башибозуцитѣ не само не бѣгаха, щомъ впждаха нашитѣ развѣзди, но даже встѣпваха съ тѣхъ въ бой и ги тѣсняха, се заключаваше, че тѣзи зганъ бѣше около душника на Сюлейманъ-пашовата армия. Началството най-послѣ, се сѣти да испрати летучи отрядъ съ цѣль да се увѣри въ истинността на распрѣснатия слухъ за Сюлейманъ-пашовата армия, която била настѣпвала къмъ Стара-Загора, и се рѣши, въ случай,

че този слухъ се потвърди, да развали мостоветѣ, па ако може и релситѣ на желѣзно-пътната линия.

Такъвъ отрядъ, на чело съ щабсъ-ротмистръ Чпляева, въ съставъ една сотня казаци и една чета конни доброволци отъ мѣстното население, бѣше испратенъ на 14 Юлий. Сборния пунктъ на този отрядъ бѣше при бивуака на 3-я дружина. Българскитѣ конни доброволци, въоръжени съ пушки отъ разни системи, съ ятагани и патронташи прѣзъ рамо и шашки, на чело съ тѣхното българско трицвѣтно знаме, имаха воинственъ изгледъ. Тѣ съ своето въодушевление, самоотвърженностъ и пълна готовностъ да се жертвуватъ за доброто на отечеството си заразяваха и другитѣ младежи, които на тълпи на тълпи се явяваха и моляха да ги приематъ въ летучия отрядъ. Освѣнъ горнята чета, въ Ст. Загора бѣха организирани още нѣколко конни и пѣши чети. Коннитѣ имаха за цѣль да противудѣйствуватъ въ околнитѣ села на черкезитѣ и башибозуцитѣ и да запазватъ българското население, а пѣшитѣ — за запазване реда и тишината въ града и за изпълнение на вътрѣшната служба. Охотници за тѣзи чети имаше твърдѣ много, но оръжже нѣмаше.

Всичкитѣ новоорганизирани чети обязательно се привеждаха на бивуака на българското опълчение. Тукъ, при Стара-Загора, се организира българската конница, състояща отъ една сотня. За кадръ на тая сотня послужиха коннитѣ опълченци: младшия унт. офицеръ волноопредѣляющій се Юрьевъ, вахмистръ Полевановъ, взводенъ командиръ Пустовойтовъ, русси, Георги Николаевъ, Михаилъ Краевски, В. Велевъ, Юнкеръ Дуковъ, Мито Анковъ, Ив. Цвѣтковъ, Коста Бошняковъ, Ив. Бошняковъ и Григоръ Найденовъ, послѣднитѣ петъ човѣка отъ Вратца. Тѣ още въ Плоещъ бѣха постѣпили въ опълчението за въ коннитѣ сотни, но едва въ Зимничъ бѣха се снабдили съ коне. До сега тѣ стояха при генералъ Столѣтова, като ординарци. За командиръ на сотнята бѣше назначенъ ротмистръ Невѣровъ.

Горнитѣ извѣстия, въротно, не бѣха тайна за турското въ града население; — не можеше да има съмнѣние, че то бѣше въ сношение съ избѣгалитѣ отъ града нѣколко фанатици турци — бейове, които сега върлуваха въ околнитѣ села, и за туй и то, турското въ града население, бѣ вирнало глава

и не само бѣ започнало да се отнася враждебно къмъ българитѣ и руситѣ, но и да напада на тѣхъ.

На 15 Юлій, когато двама драгуни минували прѣзъ турската махала, отъ една турска къща се пустрнали върху тѣхъ два изстрѣла, за щастие, обаче, тия изстрѣли не сполучили въ цѣльта. Само една отъ драгунитѣ билъ малко одрасканъ за ржката. Това дързко нападение, по срѣдъ бѣлъ день и то въ срѣдъ града, крайно възмути българското население и руситѣ.

Патрулитѣ отъ българскитѣ чети, щомъ чули гърмежитѣ, затекли се на мѣстото и възнаградиха нападателитѣ споредъ заслугата имъ. Това произшествие бѣше не далеко отъ нашия бивуакъ и за туй, щомъ се чуха гърмежитѣ, азъ съ още двама офицери отидохме на мѣстото. Около труповетѣ на падналитѣ: една жена и единъ мъжъ, се тълпеше народъ. Тамъ бѣха и нападнатитѣ двама драгуни.

Какви сж биле подбудителнитѣ причини за стрѣлянното върху драгунитѣ, не се знаеше. Вѣроятно извѣстието за приближенето на турската армия бѣ распалило азиатския фанатизмъ. А може би, това да бѣше отмъщение за обѣсенитѣ турци, отъ които единъ е билъ окаченъ на схщата къща, отъ която се стрѣляло върху драгунитѣ.

Прѣзъ цѣлия день на 15 Юлій — продължаваха да приждатъ ранени българи отъ околнитѣ села. Тѣ се располагаха не далеко отъ бивуака на 3-я дружина и образуваха втори бивуакъ. Но това бѣше бивуакъ не отъ весели и пълни съ сила и енергия младежи, които чакатъ деня, въ който да се счепкатъ съ турцитѣ, а бивуакъ на потънали въ скърбъ, осакатени, обезобразени и гърчащи се въ безсмъртна агония ранени мъже, жени и дѣца. Охканията, плачоветѣ и прѣдсмъртнитѣ хъркания на умирающитѣ се чуваха по цѣлия бивуакъ на опълченцитѣ и, като остъръ ножъ, се забиваха въ сърдцата имъ.

Не е възможно да се опише скърбната картина, която се прѣдставляваше прѣдъ очитѣ ни!

Ей тамъ млада жена, опръскана съ своята и на дѣтето си кръвь, едвамъ можеше да държи съ лѣвата си ржка вече мъртвото си 7—8 мѣсечно дѣте. Тя като че не бѣше съ ума си: плачеше и се мѣташе и никакъ не искаше да се раздѣли съ хладния трупъ на рожбата си. Старата ѝ свекърва се стараеше, до колкото бѣше възможно, да утѣши нещастната, но и тя сама имаше нужда отъ утѣшение. По-нататкъ майка бѣ се

наклонила надъ 9—10 год. ранено момче. Тя го милваше и утѣшаваше и, като проливаше горчиви сълзи, току питаше познаницитѣ си, не сж ли видѣли мъжътъ и и другитѣ ѝ дѣца.

Ей тамъ, при она стоборъ, наредени четире неподвижни хладни трупа, надъ които реватъ и се късатъ близкитѣ пмъ . . . , тамъ . . . тамъ . . . Та, Боже мой, тѣзи „тамъ“ и брой нѣматъ.

По цѣлия бивуакъ се разнасяше тежката мпризма на тамянь и гнила кръвь. . . .

Тѣзи скърбни картини правяха ужасно впечатление на опълченцитѣ. Тѣ, като гледаха, какъ смъртѣта покосяваше добритѣ синове на България, поразени отъ безсърдечнитѣ турци, не падаха духомъ, напротивъ, тѣ сега повече отъ колкото другъ пктъ жаждаха да се срѣщнатъ и сразятъ съ убийцитѣ на толкова невинни сжщества. . . .

Между това, отъ къмъ югъ и юго-истокъ продължаваха да пристигатъ кола съ тежко ранени, придружавани отъ леко раненитѣ. Едната частъ отъ тѣхъ се спираше при бивуака, а другата — отиваше въ града, съ надѣжда да се помѣстятъ въ нѣкоя къща. Всички бѣжанци, пристигнали или донесени тукъ, бѣха сравнително по-щастливи: тѣ поне можаха тукъ свободно да умратъ, макаръ и отдѣлени отъ своитѣ. Ами какво ставаше сега тамъ съ онѣзи нещастници, измжчени, убити и ранени, които се търкаляха по селскитѣ улици и дворове, оставени плячка на гладнитѣ псета и хищнитѣ звѣрове!

Никакво описание не е достатъчно да прѣдаде грозната дѣйствителностъ. . . .

Испратения на рекогносцировка щабсъ-ротмистръ Чилевъ сполучилъ да развали телеграфната линия на нѣколко мѣста и 4—5 незначителни мостчета по пътя. Той срѣщналь неприятелски разѣзди при с. Акъ-Бунаръ. Населението отъ близкитѣ села, около 2000 души, било събрано въ с. Кечилеръ; на 13-и Юлий единъ отрядъ отъ 500 турци идящъ отъ с. Сейменъ, изгорилъ Кечилеръ и изпокляль събраното население. На 14-и Юлий въ Кичелеръ пристига другъ отрядъ регулярна турска войска отъ около 1500 души. Това принудило щабсъ-ротмистра Чилева да се отклони още къмъ юго-западъ.

Въ врѣме на тая рекогносцировка щабсъ-ротмистръ Чилевъ безъ малко щѣль да влѣзе въ капана. Той нѣколко пкти налиталъ на множество черкези и башибозуци, отъ които едвамъ можаль да се избави.

Отъ свѣдѣніята, които Чилевъ бѣ събралъ, напълно се потвърждаваше слуха, че Сюлейманъ-паша настѣпва къмъ Стара-Загора. Впрочемъ, това се потвърждаваше и отъ обстоятелството, че черкезитѣ и башибозуцитѣ се приближаваха все повече и повече къмъ града, като сѣяха по нѣтъ огнь и мечъ.

На 15 Юлій, прѣзъ нощъта, пристигнаха отъ село Гюнелийска-махала бѣжанци, които разказваха, че едва успѣли да се избавятъ отъ черкеския куршумъ и ятаганъ. Тѣ разказваха за ужаснитѣ звѣрства, извършени отъ черкези и башибозуци върху беззащитнитѣ селени въ казаното село.

Въ Гюнелийската-махала биле се събрали до 7000 души отъ близнитѣ села, а именно: Богданъ-Махле, село Чиѳликъ, Бешъ-Тепе, Радие-Махале, Джадж-Гьоль, Батканли и други. Селенитѣ, въоръжени кой съ каквото намѣрилъ, заели по-удобнитѣ за отбрана къщя, дворове и черквата Св. Иванъ Рилски. Множество черкези и башибозуци нападнали на селото, но биле отблъснати. Скоро, обаче, пристигнали на помощ на черкезитѣ два табора регулярна войска и тогава тѣ нападнали на селото отъ всички страни и буквално повторили историческата Вартоломеева ношъ! Почти всичкитѣ събравши се тукъ селени биле исклани, като добитъкъ на салхана.

Когато едната частъ отъ войскитѣ нападнали селенитѣ изъ къщята и двороветѣ, другата — настѣпила къмъ черквата, която била прѣпълнена съ народъ, полѣли я съ газъ и я запалили . . .

Скърбна картина е прѣдставлявало с. Гюнелийска-махала! То било обзето отъ всички страни съ пламъци, които освѣщавали дори и цѣлата околностъ.

Около това страшно пожарище и купове отъ обезобразени хладни трупове казватъ, турската войска дълго врѣме се била прѣдавала на адеки оргии и пълненни тържества.

По сжщия начинъ турцитѣ бѣха опустошили новече отъ 20 села, а населението имъ исклани. Отъ седемтѣхъ хиляди събрани въ Гюнелийска-махала едвамъ можали да се избавятъ отъ общата участъ около 800 человекъ.

Сюлейманъ-паша, съ своята 45 хилядна армия, закалена въ боеветѣ съ черногорцитѣ, все повече и повече се приближаваше къмъ Стара-Загора, а това се виждаше отъ показаніята на двоица българи, които на 16 срѣзцу 17 Юлій прѣзъ нощъта,

успѣли да минатъ прѣвъ гѣстата аванпостна верига на Сюлейманъ-пашовата армия.

— „Зарвались“, казваха рускитѣ офицери. Много се втурнахме въ страната, а да отстѣпимъ сега безъ бой е немислимо.

Наистина, немислимо бѣше сега да се отстѣпи, слѣдователно, българскитѣ опълченци тукъ, — при Стара-Загора, трѣбваше да се кръстятъ „огнемъ и мечемъ“. Тукъ тѣ трѣбваше да възкресятъ войственната слава на своитѣ храбри прадѣди и да покажатъ на свѣта, че българския народъ е достоенъ за по-добра участъ.

Говореше се, че генералъ Гурко, съ отрядъ отъ около 12—15 хиляди души, съ артилерия и конница настѣпвалъ отъ Хаинъ-Боазъ къмъ Нова-Загора.

Опълчението напустна бивуака и се расположи на възвишенността къмъ истокъ отъ града, гдѣто зае позиция за въ случай на бой. Значи, започна да мирише на барутъ. Опълченцитѣ се съживиха.

— Наближава момента, когато ще се счепкаме съ нашитѣ тирани, казваха опълченцитѣ.

Напротивъ, гражданитѣ бѣха умислени и испоплашени.

17 Юлий. — Дружинитѣ сутринъта напустнаха възвишенността и се расположиха на старитѣ си мѣста на бивуакъ, но палаткитѣ не бѣха растегнати.

— Защо бѣхме прѣмѣстени вчера на възвишенността? Ако неприятеля се приближава къмъ Стара-Загора, мѣстото на опълчението бѣ тамъ — на възвишенността, а не тукъ на бивуака, исказваха се недоумѣния.

Но работата скоро се разясни.

Бѣше получена заповѣдъ отъ генералъ Гурко, цѣлия отрядъ на херцога Ник. Максимилиановича, освѣнъ двѣ роти, оставени въ Ст.-Загора въ распореджанието на командира на Донския полкъ полковника Краснова, незабавно да трѣгне за Нова-Загора, за съвмѣстно дѣйствиe отъ къмъ юго-истокъ противъ турския отрядъ, който заемаше този градъ. Разбира се, опълченцитѣ тържествуваха, още повече, че щѣха да се биятъ рамо до рамо съ Гурковия отрядъ.

Закипѣ работата на бивуака: пушкитѣ се прѣгледваха, патронитѣ се провѣрряваха, раздаваха се сухари на опълченцитѣ, конетѣ се товаряха съ патронни съндъци и сухари и т. н.

Горнето извѣстие моментално се распръсна по цѣлия градъ. Не се измени много врѣме, когато на бивуака бѣше се стекаль много народъ — старо-загорски граждани. Тѣ всички бѣха развълнувани и испоплашени. Та имаше защо да се страхуватъ. Отъ една страна, черкезитѣ и башибозуцитѣ бѣха започнали да подстѣпватъ до самия градъ, отъ друга, — гражданитѣ турци, вирнали глава и наежени, чакаха момента, за да отмѣстятъ на ненавистнитѣ гяури. Не бѣ чудно, слѣдователно, че българитѣ, веднѣжъ чули за напуцанието на града отъ опълчението, да бѣха започнали и тѣ да се готвятъ да бѣгатъ за Казанлъкъ. Началството, обаче, успокои гражданитѣ и селенитѣ, които се бѣха стекли въ голѣмо число въ Стара-Загора, увѣри ги, че за тѣхъ нѣма никаква опасностъ и ги убѣди да си останатъ въ домоветѣ, толкова повече, че въ града щѣла да се остави войска, за да пази реда и тишината. При всичко това, нѣкои отъ гражданитѣ още прѣзъ нощта бѣха напустнали домоветѣ си и оставили всичкия си имотъ на произвола на сѣдбата.

Слѣдъ обѣдъ цѣлия отрядъ, който състоеше отъ 3¹/₂ дружини отъ българското опълчение, три конни полка, една конна батарея и 6 планински орждия, приблизително около 4,500 человекъ, се повдигна отъ бивуака и потегли по шосето за Нова-Загора.

Бѣхме изменинали не повече отъ двѣ версти, когато дружинния командиръ ме повика и ми каза :

— Върнете се назадъ, получите за два дена продукти и хлѣбъ и стигнете дружината; ще вземете една команда отъ 6—7 человекъ за съпровождане на колата.

Тѣзи поржчки, изобщо ми бѣха твърдѣ неприятни, толкова повече, че азъ бѣхъ субалторъ-офицеръ, друж. ковчезникъ. Но нѣмаше какво да се прави и азъ подкарахъ моя куцъ конь назадъ и отидохъ право въ конака. Тамъ сварихъ капитанъ Ефремова, ординарецъ на генералъ Столѣтова. Той бѣше оставенъ въ града за командантъ, вмѣсто полковника Депперадовича, който, види се, като храбръ и закаленъ въ боеветѣ, прѣдъ видъ на вѣроятния бой, не бѣ искалъ да остане въ града за комендантъ.

Въ конака сварихъ една отъ опълченскитѣ роты, които бѣха оставени да пазятъ въ града мира и тишината и единъ казашки полкъ. Въ помощъ на този нищоженъ отрядъ бѣха оставени и българскитѣ доброволчески чети.

Членоветѣ българци на градския съвѣтъ, не изключая и прѣдсѣдателя Славейкова, имаха твърдѣ плачевенъ изгледъ. Тѣ, горкитѣ, отъ страхъ бѣха се смаяли. Напротивъ, тѣхнитѣ колеги — турци, бѣха весели и радостни и тѣхната радостъ се четеше въ очитѣ имъ. Колкото се отнасяше до гражданитѣ българци и турци, тѣ, испоплашени, бързаха да се затварятъ въ домоветѣ си. Когато всичкитѣ продукти бѣха приети и натоварени, и азъ се приготвлявахъ вече да тръгна, чу се топовенъ гърмежъ отъ къмъ истокъ.

— Ба, а, що е това? се запитахъ азъ, но прѣди да си обясня тоя гърмежъ, зачу се други, трети и пр.

Не можеше да има съмнѣние, че опълчението се бѣ срѣщнало съ противника, тъй като топовнитѣ гърмежи се чуваха отъ къмъ истокъ, на кждѣто бѣше заминало.

На бързо заповѣдахъ на каптинармуса да тръгне и да достигне дружината, а самъ възсѣднахъ коня и го пустихъ тръсъ — да се присѣдиня къмъ сжщата. Между това, испърво залпове, а подиръ чести топовни гърмежи цѣпнаха въздуха.

Тѣзи гърмежи болезнено се отразяваха въ душитѣ на старо-загорчани . . .

— И колко ли жертви сж успѣли да покосятъ смъртоноснитѣ гранати? си помислихъ азъ.

Пятя за Нова-Загора върви по склона на възвишенността — Чадъръ-могила, която се намира къмъ истокъ отъ града. ерѣщу Казанлъкъ — Старо-Загорското дефиле, и отива право къмъ истокъ. Отъ странитѣ на пътя се виждаха много кръстци и мисирлици, а отъ лѣва страна — още и отдѣлни бадемови дървета. Дѣсната же страна на шосето на голѣмо пространство бѣ покрита съ богати фруктови градини и бостани. Спуска отъ възвишенността къмъ истокъ бѣше все лозя.

Като се спустихъ отъ възвишенността, азъ ударихъ коня си, който ме понесе по равното шосе, ако и да не бѣше отъ твърдѣ бързитѣ. По пътя настигнахъ и двама офицери отъ 1-а дружина.

— Турци, турци! извика единия отъ тѣхъ. Сега ще видимъ братушкитѣ.

— Тѣ ще гледатъ и ще взематъ отъ насъ примѣръ, отговорихъ азъ, безъ да се спирамъ.

Като наближихъ, минахъ прѣзъ една малка рѣчица, отъ гдѣто можахъ да видя вече доста ясно расположението на

нашата 16-а конна батарея, на полковника Ореуса. Тя отговаряше съ честъ огънь на неприятелската артилерия. Въ лѣво отъ шосето, до една верста отъ батареята, се виждаше една група конници. Тамъ бѣше Николай Максимилияновичъ съ цѣлата си свита. Пушечни гърмежи по цѣлата позиция не се чуваха.

Прѣди да се приближа до батареята, азъ възвихъ въ дѣсно, гдѣто съгледахъ, на една почти височина съ нея, една дружина построена въ боенъ редъ. Прѣдполагахъ да бѣ тя 3-я дружина. Въ това врѣме, падна една граната на самото шосе въ 40—50 крачки задъ батареята. Изви се нагорѣ цѣлъ облакъ димъ, раздаде се силенъ гръмъ, а слѣдъ него като рой пчели, забръмчаха парчетата на гранатата, но безъ никаква поврѣда. Расположената въ боенъ редъ дружина, съгледана отъ менъ въ дѣсно отъ батареята, дѣйствително, се оказа 3-я. Нейнитѣ части бѣха расположены така: двѣ роты въ 1-а линия, другитѣ двѣ — въ резервъ. По въ лѣво отъ 3-я дружина бѣше расположена 2-а дружина.

Мѣстността, *) на която нашия незначителенъ отрядъ се бѣше расположилъ, бѣ равна. Имаше единъ незначителенъ наклонъ къмъ югъ. Прѣдъ фронта ни — една малка долчинка, която върви къмъ югъ и се съединява съ друга. Тъзи послѣдната, малко по-голѣма отъ първата, върви отъ сѣверо-истокъ къмъ югъ. Лѣвата страна отъ тѣзи долчина, която постепенно се възвишава, бѣ покрита съ горица. Въ тѣзи, именно, горица на възвишеността, бѣше расположена неприятелската батарея — 12 орджия. На нашия лѣвий флангъ и на напредъ при политѣ на Сръдня-Гора се вижда с. Дълбоки. Нашата позиция, слѣдователно, бѣ съвсѣмъ открита. Само на дѣсниа ни флангъ имаше една ниска корийка.

Отряда бѣше расположенъ така:

На дѣсниа флангъ на позицията, въ първата линия — 1-а дружина, която бѣше испатила стрѣлкова верига. Тѣзи послѣдната заемаше края на корийката, а резервитѣ ѝ — самата корийка.

3-я дружина бѣше малко въ лѣво и назадъ отъ 1-а, построена, както се каза по-горѣ, въ двѣ линии. Тя бѣше се расположила на съвсѣмъ открита мѣстность. Въ 250—300 крачки, въ лѣво и назадъ, както е казано и по-горѣ, на самото

*) Важъ плавътъ въ края на книгата.

шосе бѣше расположена 16-а конна батарея. На лѣвня флангъ, въ първата линия — 2-а дружина, която сѣщо бѣше испратила напредъ гѣста верига, не далеко отъ с. Дълбоки, а въ резервъ — двѣ роты отъ 5-а дружина.

Освѣнъ развѣдитѣ по фланговетѣ, на нашия дѣсенъ флангъ имаше единъ полкъ кавалерия. Другата кавалерия и планинската батарея бѣха въ лѣво отъ шосето, при рѣчицата.

Неприятелската артилерия бѣше расположена на юго-пестокъ отъ нашата позиция.

Въ тоя порядкъ азъ сварихъ нашия отрядъ, който впрочемъ, бѣ спазенъ до свършването на боя, или по-добрѣ да кажа, до свършването на безвѣдната и отъ двѣтѣ страни артиллерийска стрѣлба, — до вечерята.

Едни отъ опълченцитѣ отъ 3-я дружина бѣха насѣдали, други налягали, но всички бѣха въ възбудено състояние и съ нетърпѣние чакаха, кога ще се започне настоящия бой. Наистина, гранатитѣ зловѣщо пѣяха своята пѣсенъ, но опълченцитѣ бѣха успѣли вече да попривикнатъ къмъ тѣхъ.

Тѣзи отъ тѣхъ, които вече бѣха мирисали въ Сърбия баруть, току подвземаха своитѣ другари — новаци.

— Иване, я се поклони още веднѣжъ на свирача, закачаха опълченцитѣ единъ младъ свой другаръ, който, дѣйствително, бѣ се поклонилъ на една-двѣ гранати.

— А Петръ безъ малко щѣше да си зарови главата въ земята, казваше съ смѣхъ единъ опълченецъ.

— Е, че какъ да се не кланямъ, когато мене ми се стори, че гранатата хвърчеше право възъ главата ми, отговори наввно новака опълченецъ.

Но по-нататкъ всички започнаха да пуцатъ по адреса на гранатитѣ по нѣкои шага; като: „иди, да се не върнешъ“, „отиде за зеленъ хайверъ“ и т. н.

Наистина, турскитѣ „топчи“ лошо дѣйствуваха. Тѣ, за щастие, никакъ не можаха да умѣрятъ въ нашата батарея, при всичко, че гранатитѣ имъ стигаха и прѣхвъркваха прѣзъ нея. Освѣнъ това, повечето отъ гранатитѣ не се прѣскаха, ако почвата и да бѣше суха и твърда.

Азъ извадихъ бинокля си и започнахъ да наблюдавамъ за падането на нашитѣ гранати. Тѣ не нанасяха, абсолютно, никаква врѣда на противника, защото падаха далеко прѣдъ неприятелската батарея.

— Защо ли хабимъ само гранатитѣ, се питаха офицеритѣ, на ли виждаме, че тѣ не достигатъ до неприятелската батарея!

Въ лѣво и дѣсно отъ турекитѣ орджия се виждаха да се движатъ пѣхотни части, отъ които ония отъ лѣвния флангъ идяха отъ къмъ с. Джуранлии.

Надвечеръ къмъ лѣвния ни флангъ се бѣха зачули пушечни гърмежи. Не се бѣ изминало много врѣме, когато съгледахме облаци отъ димъ надъ село Дълбоки. То бѣше подпалено отъ черкезитѣ и башибозуцитѣ.

Селенитѣ, види се, окураженъ отъ присѣтствието на опълченного, не бѣха напустнали селото си, и за туй мнозина отъ тѣхъ бѣха заплатили съ живота си.

Черкезитѣ и башибозуцитѣ влѣзли неочаквано въ селото, исклали мнозина българи, а други уловили и вързали съ главитѣ на долу по стрѣхитѣ на подпаленитѣ нмъ къщя. Множеството черкези нападнаха и на нашата стрѣлкова верига, но тѣзи послѣдната ги посрѣщна съ честъ огънь и залпове и ги накара да отстъпятъ въ пълна безредница, при което черкезитѣ не успѣха да взематъ даже убититѣ и ранени си другари.

Още въ началото на боя, единъ черкезинъ билъ падналь раненъ не далеко отъ нашата стрѣлкова верига. Опълченецъ отъ 2-а дружина, 5-а рота, на име Чобанъ, се хвърлилъ напредъ бѣгомъ, извадилъ шашката на ранения, отсѣкаль му главата и, като му откачилъ португея съ ножната, върналь се назадъ съ тоя трофей. Чобанъ, прѣзъ ротния си, прѣдалъ шашката на дружинния си командиръ подполковникъ Куртянова, за което послѣдния го наградилъ съ два полумперяла.

Слѣдъ това сченкване съ черкезитѣ, отъ наша страна се оказаха 7 человекъ ранени, отъ които 3 тежко, другитѣ останаха въ строя.

Надвечеръ отряда отстъпи и се расположи за ношување до рѣчищата, безъ да може да достигне Нова-Загора. Но ний още питаехме надѣжда, че сутрѣ ще си пробиемъ пътъ и съ тѣзи надѣжда легнахме, кой както можа, да спимъ.

Прѣзъ нощта се получи донесение отъ полковникъ Краснова, че противника — 3 табора, нѣколко стотинъ черкези и артиллерия — се появилъ на 15—20 версти отъ Стара-Загора; за туй, Негово Высочество, началника на отряда, рѣши да се върне въ Стара-Загора съ опълченното, горекитѣ и двѣ донски

орждия, а кавалерията и конната артилерия да испрати за Нова-Загора.

18-й Юлий. — Нощта прѣкарахме тихо и спокойно. На разсѣмнувание всички бѣхме на кракъ и чакахме заповѣдь за настѣпление. Наистина, заповѣдь послѣдва, но както се каза, за отсѣпление къмъ Стара-Загора, гдѣто и стигнахме въ 7 часа сутриньта.

— Вѣроятно, турцитѣ настѣпватъ къмъ Стара-Загора, казваха нѣкои отъ офицеритѣ.

Спрѣхме се на хълметѣ въ 3 версти на истокъ отъ града. Даде се заповѣдь да се вари ястие за опълченцитѣ, но топла храна тѣ днесъ не ядоха, котлитѣ съ месото се изляха.

Опълчението пакъ тръгна по ново-загорекото шосе, като при това се взеха всичкитѣ прѣдпазителни мѣрки: най-напрѣдь върваха драгунитѣ, подиръ тѣхъ авангарда съ своитѣ челни и странични отряди, главнитѣ сили и прочее, защото се получи донесение, че противника билъ открилъ огънь по кавалерията и конната батарея.

Стигнахме пакъ същата рѣчица, отъ кждѣто тѣзи сутринь бѣхме тръгнали за Стара-Загора. Слѣдь малко се забѣлѣжи едно движение на ординарцитѣ и адютантитѣ: — отдаваха се заповѣди.

Отряда се построи въ резервенъ порядкъ, а подиръ въ боевий и така продължаваше да настѣпва, когато отъ вчерашното мѣсто на турската батарея се раздадоха топовни гърмежи, които впрочемъ бѣха безвръдни.

Нашата батарея въ карьеръ излѣзе на вчерашната си позиция, сѣе се отъ прѣдкитѣ и започна да отговаря на турскитѣ гранати. Послѣ това и цѣлия отрядъ зае вчерашната си позиция, но скоро артиллерийския огънь се прѣкрати и противницитѣ стояха единъ срѣщу други въ бездѣйствиe.

Всички очаквахме заповѣдь за настѣпление, но такава заповѣдь не послѣдва. Вижда се, че опълчението е очаквало пристигването на генералъ Гурко. Между това слънцето отдавна се бѣ навело къмъ западъ.

— Значи и днешния день прѣкарахме, като вчерашния, казваха офицеритѣ и опълченцитѣ

Най-послѣ, както и вчера, послѣдва заповѣдь отряда да отсѣпни.

— Чудно нѣщо! Защо бѣше това ходение назадъ напредъ? се питаха офицери и опълченци. Ако трѣбваше днесъ да бждемъ тукъ на позицията отстояща на 10—12 версти отъ Стара-Загора, нетрѣбваше снощи да отетжпваме. Ако пъкъ трѣбваше днесъ да отетжпимъ, — нетрѣбваше днесъ же да дохождаме тукъ, да исхарчимъ нѣколко грѣшни гранати и пакъ да отетжпимъ и да покажемъ на противника нашата слабостъ.

И наистина, за нашия отрядъ бѣше твърдѣ мжно да си пробие пътъ и да се съедини съ Гурко, тъй като ний имахме противникъ несравнително по-многочисленъ.

Нѣкои отъ офицеритѣ обясняваха нашето повторно идване на позицията съ надѣжда, че може би генералъ Гурко да бѣ прѣвзелъ Нова-Загора и тръгналъ за Стара-Загора, въ какъвто случай опълчението щѣше съвмѣстно да дѣйствува противъ отряда на Реуфъ-паша — т. е. противъ тоя отрядъ, съ който два дена се гледахме отъ далеко.

Нашето днесъ отетжпване бѣ станало подъ прикритието на 3-я дружина. Когато отряда бѣше миналъ отъ боевий и резервенъ въ походенъ порядкъ, изозадъ се раздадоха нѣколко залпа, съпроводжани отъ участенъ огънь отъ стрѣлковата верига. Още когато отряда започна да отетжпва, у противника се забѣлѣзваше силно движение на кавалерия — черкези, която кавалерия сега се бѣ хвърлила върху 3-я дружина, на арнергардната рота. Но командира на ротата, храбрия капитанъ Феодоровъ, посрѣщна черкезитѣ както трѣбваше: тѣ оставиха на мѣстото много убити и ранени и отетжпиха въ пълненъ безпорядкъ. Отъ наша страна имаше 6 человекъ ранени, двама отъ които легко, така щото останаха въ строя, и единъ убитъ. Убития бѣше опълченецъ Димитръ Малиновъ. Малиновъ бѣше първия отъ опълчението, който геройски пролѣ кръвта си за свободата на отечеството си. Между раненитѣ бѣше барабанщика отъ 2-а рота Каленчукъ.

Вѣчна ти память, народний поборнице, казаха опълченцитѣ и се кръстеха, като се научиха за смъртта на Малинова.

Говореше се, че билъ убитъ и единъ офицеръ отъ драгунския полкъ, но това обстоятелство азъ не можихъ да провѣря.

Понесоха раненитѣ и убития опълченецъ. Раненитѣ бѣха блѣдни, но отъ съзнание, че бѣха си изпълнили честно дълга къмъ отечеството, бѣха весели и засмѣни, при всичко, че испитваха страшни болки.

Дружинния командиръ ми заповѣда да ида напредъ въ града и да помѣстя раненитѣ въ болницата, а за убития да приготвя всячко за погребението му, което щѣше да стане на слѣдующия день съ всичкитѣ войнски почести. Но на горкия Малиновъ не му било съдено, да му се отдадатъ заслуженитѣ войнски почести!

Бѣше започнало да се мръква, когато пристигнахъ въ града, въ който владѣеше мъртва тишина. Улицитѣ почти пусти. Малцината хора, които срѣщахъ, бѣха исплашени.

Близко до черквата ме срѣсна младия попъ Н., съ когото се бѣхъ запозналъ въ миналитѣ дни.

— Както се вижда, лоша е работата! ме запита попа и ме гледаше въ очитѣ испитующо.

— Турекитѣ войски сж вече близо, продължи той, а черкезитѣ и башибозуцитѣ сж вече въ чертата на града. Въ потвърждение на това служатъ запаленитѣ села. При тия думи попа покъза съ ржката си къмъ юго-истокъ.

Настегна, азъ чакъ тогава забѣлѣзахъ облаци, димъ и пламъци въ указаното отъ попа направление, и то не подалеко отъ 5—6 версти отъ града, а съ настъпването на нощта, заревото отъ подпаленитѣ села освѣтляваше цѣлото пространство съ една зловѣща свѣтлина. Тъзи печална картина даваше мраченъ изгледъ на града и околността му и вселяваше въ душата на българското въ града население страхъ и ужасъ.

— Кажете ми право, за Бога, какво да прави населението? да бѣга ли, до гдѣто има още врѣме? умоляюще пакъ ме запита попа.

При други обстоятелства, азъ не бихъ се замислилъ и щѣхъ да отговора: „Да, бѣгайте!“ Но сега казахъ противното и то ето защо:

Когато нашия отрядъ бѣше започналъ да отстъпва отъ джуранийската позиция, отъ Гурковия отрядъ бѣха пристигнали двама казаци, които, съ рискъ на живота си, едвамъ можали да минатъ почти прѣдъ носѣтъ на черкезитѣ и башибозуцитѣ. Тъзи казаци биле пратени отъ Гурко да съобщатъ на херцога Н. Максимилияновича, че Нова-Загора била прѣвзета и че сутрѣ, на 19 Юлий, той щѣлъ да пристигне съ отряда си въ Стара-Загора. Разбира се, това извѣстие бѣ посрѣщнато съ радостъ отъ всички ни.

— Слава Богу, съ облекчена въздишка, си казваха офицери и войници. Сега Сюйлеманъ-пашовата армия не ни е вече страшна. Ний всички вѣрвахме въ успѣшния исходъ на прѣдстоящия бой.

— Кажете на гражданетѣ, да се не боятъ. Сутрѣ пристигва генералъ Гурко съ отряда си, който е прѣвзелъ вече Нова-Загора, ми заповѣда дружинния командиръ, когато ме испрати да пда напрѣдъ въ града.

За туй, повтарямъ, азъ утѣшихъ пона и всички, които дохождаха при мене съ сжщия въпросъ, че нѣма опасностъ и ги съвѣтвахъ да не напуцатъ жилищата си. Мнозина отъ тѣхъ повѣрваха, но други клатяха глава и мълчишката си отиваха по домоветѣ, съ цѣль сжщо мълчишката да напуснатъ града, както, и дѣйствително, мнозина направиха. Та можаха ли да бждатъ спокойни, когато ей тамъ, не далеко отъ града, черкезитѣ и башибозуцитѣ паляха и убиваха! . . .

Раненитѣ войници бѣха помѣстени въ болницата, а героя Малиновъ, отрупанъ съ вѣнци отъ живи цвѣтя, — въ черквата. Мнозина граждани и гражданки отъ ближнитѣ до черквата кжщя бѣха дошли съ китки и восачени свѣщи да отдадатъ приличната почестъ на падналия за отечеството си Малиновъ и да се помолятъ Богу за упокоение на душата му.

Когато направихъ всичкитѣ распоредания за погребението на покойника на слѣдующия день, азъ се върнахъ при дружината. Вечеръта на 18 срѣщу 19 Юлий отряда бѣше расположенъ въ слѣдующия редъ: 2-а и 5-а дружини въ града, а въ 3. версти къмъ истокъ, при с. Айдаплин, 1-а и 3-я дружини, взводъ отъ 10-а донска батарея, драгунския, казански и астраханския кавалерийски полкове.

Нощта бѣше тиха и ясна. Офицеритѣ отъ 3-я дружина, събрани на едно мѣсто, гледаха на печалнитѣ картини. Гледаха, какъ огненитѣ пламъци унищожаваха плода отъ трудоветѣ на цѣли поколѣния — българскитѣ села. При това, отъ ясната нощъ и пламъцитѣ се виждаха не само нашитѣ развѣди, но и турцитѣ, когато сновяха около запаленитѣ села.

Опълченцитѣ и офицеритѣ бѣха обхванати отъ чувство на негодувание и отмъщение за извършенитѣ отъ турцитѣ звѣрства.

— Това не сж хора, а „изверги рода чловѣческаго“, казваха офицеритѣ. Такива люди-звѣрове трѣбва безпощадно да се наказватъ и истребватъ.

Но сеги българитѣ — опълченци и русситѣ въ безсилна злоба и негодувание само скърцаха съ жбци и се закавваха жестоко да откъсатъ на кръвопийщитѣ.

Наближаваше срѣдъ нощъ, но на бивуака никой още не мислеше за сънъ. Офицери и опълченци, налягали или събрани на купчини, тихо си приказваха, прѣимущественно за злобата на деня: за турскитѣ звѣрства и прѣдстоящия на слѣдующия день бой, въ който никой не се съмѣваше. И всички съ тревога се питаха: да ли ще пристигне на врѣме генералъ Гурко съ отряда си.

VII.

19-и Юлий. — Не бѣше се още съвсѣмъ зазорило и свѣтлината отъ горящитѣ околни села още се бореше съ настѣпвающата дневна свѣтлина, когато почти всичкитѣ опълченци се вдигаха отъ сънъ.

— Трѣбва да се приготвимъ за кървавото хоро, което днесъ ще играемъ, казваха опълченцитѣ. Трѣбва пушкитѣ си да прѣгледаме, патрони да наредимъ, па и Богу да се помолимъ.

И опълченцитѣ, като мрави, се разшавахъ по бивуака; но и този пхтъ, както и снощи, не се позволи да се палятъ огньове. Още малко и утренното слънце освѣти съ своитѣ огнени лъчи, испърво върховетѣ на Срѣдня-Гора, а подиръ и цѣлото пространство. Листата на дърветата и трѣвитѣ треперливо заблѣскаха . . . Прѣсния въздухъ бѣ пропитанъ съ ароматъ отъ полскитѣ и растящитѣ въ околнитѣ градини цвѣти. Легко се дишаше. Водата, която протичаше край бивуака, тихо лакатушаше. Веселитѣ птички зачуруликаха наоколо. Чудно и прѣкрасно утро! Опълченцитѣ бѣха доволни отъ перспективата, за встѣпванieto въ бой. Всичко окржающе бѣ весело и засмѣно, само зловѣщитѣ пламъци и издигающитѣ се нагорѣ къмъ небето облаци димъ, отъ горящитѣ, ей тамъ къмъ юго-истокъ, села и орляци гарги, които, съ зловѣщо грачение, се вияха надъ Чадъръ-могила, нарушаваха общата гармония. Само тѣ, посрѣдъ веселата и прѣкрасна природа, ни напомняха, че недалеко отъ насъ вѣрлува Сюлейманъ-паша съ своята разбой-

ническа армия, съ която неизбежно днесъ, а най-късно утрѣ, прѣдстоеше да се счепкаме, както казватъ русситѣ: „не на жизнь а на смъртъ“, че тамъ пространството се оглушава отъ писъцитѣ на женитѣ и дѣцата, отъ охканията и прѣдсмъртнитѣ стенания на раненитѣ и, най-насетнѣ, че тамъ се търкаляха хиляди чловѣчески трупове, оставени за кървавитѣ пиршества на хищнитѣ звѣрове. . . . Но това напомнювание не намалываше ентузиазма у опълченцитѣ по-скоро да се срѣцнатъ съ противника, а напротивъ, то го удвояваше. Това се видѣше не само отъ думитѣ имъ, но и отъ изражението на очитѣ имъ.

По цѣлата позиция бѣше мирно и тихо. Нито едно движение, нито единъ звукъ, който да свидѣтельствува за присѣствнето на противника. Само къмъ 7 часа сутриньта се зачуха татъкъ далеко, отъ къмъ Нова-Загора топовни гърмежи; прѣдполагаше се, генералъ Гурко да бѣ нападналъ Реуфъ-паша при Джуранлии. По-сетнѣ забѣлѣзахме да се движатъ масса неприятелски пѣхотни части къмъ западъ. Това движение ставаше по направление къмъ Чирпанския пѣтъ и, до колкото позволяваше мѣстността да се види, виждаше се, че передвиженията на тия войскови части не се отличаваха съ добъръ редъ.

Въ 8 часа се получи заповѣдь да се вдигнатъ дружинитѣ отъ бивуака. 3-я дружина получи заповѣдь да се въскачи на сѣверния склонъ на възвишенността — на истока отъ Стара-Загора — Чадъръ-могила, а 1-а дружина се въскачи на источната частъ на сѣщата възвишенность.

Щомъ дружината се спрѣ на опрѣдѣленото мѣсто, азъ се отдѣлихъ отъ офицеритѣ и се расположихъ подъ едно увѣхнало бадемово дърво, за да направя нѣкои и други бѣлѣжки за вчерашния день. Офицеритѣ се бѣха събрали въ крѣжжокъ за да довършатъ прѣкъснатата утрenna похапка, а опълченцитѣ си догризваха сухаря. . . .

Слѣдъ малко се чу дружния хоръ на пѣснопойцитѣ офицери. Подиръ тѣхъ запѣха и опълченцитѣ своитѣ войнишки юнашки пѣсни.

Азъ напустнахъ своитѣ бѣлѣжки и се присѣдинихъ къмъ офицеритѣ.

Въ пѣснитѣ, както на офицеритѣ, така и на опълченцитѣ, които ту плавно-жаловито, ту прѣкъснато гърмовито, се разнасяха по цѣлата позиция, се искаваше велчко: юначество, негодувание и угроза противъ неприятеля и, най-сетнѣ, прощавание

съ мечти, съ надѣжди и, въобще, съ всички и всичко мило на тоя свѣтъ. . . .

— Бамъ! Бамъ! се раздадоха испърво два топовни гърмежа. Ний всички скокнахме и се разшавахме.

— „Первое! Второе!“ скомандува единъ отъ офицеритѣ, въ отговоръ на топовнитѣ гърмежи.

Това бѣше около 10 часа утринта. Дружината бѣше расположена на сѣверния склонъ на възвишеността и за туй не се виждаше, какво става татъкъ на югъ — на полето. За да се види, трѣбваше челоуѣкъ да се въскочи на самия върхъ на възвишеността, отстояща на около 150 крачки.

Съ позволенieto на дружинния командиръ, ние — нѣколко офицери, това и направихме.

Отъ тукъ цѣлото пространство на югъ и юго-истокъ се виждаше добръ. Съ бинокла твърдѣ ясно се виждаше и расположението на противника. Право къмъ югъ, на разстояние около 3—4 версти, въ дѣсно отъ одринското шосе, има една голѣма могила, нарѣчена „Берекетска“. На тѣзи, именно, могила бѣше расположена турската батарея, надъ която се извиваха търкала димъ и отъ кждѣто се раздаваха топовнитѣ гърмежи. Отъ могилата на напредъ се движеше неприятелската верига съ резервитѣ си. Следъ нея, по-близо до могилата, вече се движеше голѣма масса пѣхота, часть отъ която се бѣше вече построила въ боевий порядъкъ, а другата продължаваше да върви по шосето. Къмъ лѣвия неприятелски флангъ се видеше голѣма масса черкези и регулярна кавалерия. Скоро тия неприятелски войски се спрѣха и се обърнаха съ лице къмъ сѣверъ. Съ това се обнаружи значителността на неприятелскитѣ сили.

Нашия незначителенъ отрядъ, състоящъ отъ четири дружини отъ българското опълчение и три кавалерийски полка, бѣше расположенъ така: 1-а дружина — на възвишеността — на крайния лѣвий флангъ; 3-я дружина въ центра на същата възвишеностъ — Чадъръ-могила, 5-а дружина на южната страна на Стара-Загора, — тамъ, гдѣто бѣше бивуака на опълчението и, най-послѣ, 2-а дружина въ дѣсно отъ 5-а дружина, като обхващаше града отъ къмъ западъ, Двама кавалерийски полка се намираха на лѣвия ни флангъ, а казашкия полкъ — между града и Чадъръ-могила. Двѣтѣ орджия отъ конната 4-фунтова батарея бѣха расположены на възвишеността на

лѣвия флангъ — задъ 1-а дружина и, най-послѣ, планинската батарея — въ центра на позицията, задъ 5-а дружина.

Съ тѣзи сили — приблизително 4500 души, ний грѣбваше да се боримъ съ най-добрата, закалената въ боеветѣ съ черногорцитѣ, Сюлейманъ-пашова армия, която, въ добавъкъ, ни прѣвсхождаше съ числеността си въ нѣколко пѣти. Но опълченцитѣ не искаха и да знаятъ за числеността на противника.

Тѣ жаждаха, часъ по скоро, да се срѣщнатъ съ вѣковния си мжчител и да отмѣстятъ за телплатата на своитѣ прадѣди, за своитѣ и за жертвитѣ, които сега се търкаляха въ района на неприятелското расположение. Между това, ний отъ минута на минута очаквахме пристигването на генерала Гурко, който билъ ношувалъ съ цѣлия си отрядъ при с. Кара-Бунаръ, по пѣтя между Стара-Загора и Нова-Загора.

Да се удържи града и исхода на дервентската тѣснина, бѣше твърдѣ важно и необходимо. Желанието да се запази тая тѣснина и да се не оставя въ жертва на безжалостния противникъ беззащитния градъ, както и надѣждата за далечна помощ отъ генерала Гурко, накара началството да вземе рѣшение, отряда да се отбранява прѣдъ града.

Както се вижда по-горѣ отъ расположението на отряда, всякиятѣ 4 дружини се расположиха за бой въ една линия, която ни прѣдстоеше да защищаваме. Тая позиция бѣше несъразмѣрно голѣма съ силитѣ — $3\frac{1}{2}$ —4 версти, съ които ний располагахме и не прѣдставляваше, колко годѣ удобства, нито за артилерийски, нито за сгрѣлковъ бой. — По самата южна крайина на града се протакаше пѣтя, около който непосредствено се започваха чести сѣнчести дървета, търнаци, лозя, мисирени посѣви, турскитѣ и еврейски гробища. Всичко това обхващаше града отъ южната, западната и источната страни съ широка зелена ивица. По-нататкъ, къмъ югъ, се простира отъ истокъ къмъ западъ, съвѣмъ равна мѣстность.

Самия градъ, който се намира задъ позицията, расположенъ по шприната на склона, по който се разхвърлени групи не-голѣми къщи, раздѣлени съ лабиринтъ отъ криви улици, по които движението на войскитѣ бѣше твърдѣ затруднително отъ масса кола, добиткъ и народъ, не прѣдставляваше отъ себе си удобенъ пунктъ за отбрана.

Тѣснината, по която върви пѣтя за Казанлъкъ, се намира, както бѣ вече казано, въ една и половина верста отъ града.

По такъв начин на 4 непълни дружини от опълчението падна жребията да отбраняват позицията, която имаше повече от 3 версти дължина — от чирпанското шосе, от запад покрай града до възвишеността, която се намира на една верста към изток от изхода на дервентското дефиле.

Особено важно стратегическо значение имаше лъвия фланг на цълата позиция, като ключ на тѣснината, тъй като, ако би той да бѣше се заел от противника, на опълчението се отръзваше пътя за отстъпление, а тъй също възможността да получи подкрѣпление.

Тоя фланг на опозицията се зае от първа дружина, на подполковникъ Кесякова, и 3-я знаменна дружина, на подполковникъ Калитина, съ двѣ орджия от 10-й донски полкъ — всичко двѣ дружини и двѣ орджия. Лъвия флангъ командуваше полковникъ Графъ Толстой, командир на 3-я бригада.

За отбраната на града и дѣсния флангъ на позицията бѣше назначенъ полковникъ Депперадовичъ, който имаше въ свое распоредание 2-а дружина на подполковникъ Куртянова, 5-а дружина на подполковникъ Нищенко, 2-а планинска батарея на капитанъ Константинова и казанския драгунски полкъ на полковникъ Краснова — всичко двѣ дружини, 4 горски орджия и 4 ескадрона кавалерия.

Ний се завърнахме при дружината. Въ това време единъ от ординарцитѣ на генералъ Столѣтова събщи, отъ името на този послѣдния, на дружинния командиръ, за получаването отъ генералъ Гурко извѣстие, че той скоро щѣтъ да пристигне съ отряда си въ Стара-Загора, като се заповѣдваше да се държимъ на позицията до това пристиганне. Нѣма съмнѣние, че това извѣстие направи на всички ни добро впечатление.

Офицеритѣ и опълченцитѣ пакъ запѣха своитѣ войнствени пѣсни, пакъ се огласи пространството съ гръмовититѣ имъ гласове.

— „Бой, бой, юнаци винаги, дорѣ турчина се побѣди“, цѣпяха въздуха опълченцитѣ, „Бой за побѣда и свобода, послѣ почивка у дома“ . . .

Но въ това време, татъкъ на югъ отъ града се зачуха пушечни гърмежи, които постепенно се усилваха и обхващаха цълата линия на расположението ни.

Слѣдъ първитѣ неприятелски топовни гърмежи нашата конна и планинска батарея се силыха да отговарятъ на мно-

гочисленната турска далнобойна артиллерия. Но съмнително бѣше да ли навасяха на противника нѣкаква врѣда, тъй като разстоянието до неприятелската артиллерия не бѣше по малко отъ онова — при с. Джуранлии на 17-й и 18-й того. За туй, нашата слаба и незначителна артиллерия, безъ всеѣкакво съмнѣние, направи голѣма услуга на нашия слабъ по численността си отрядъ, когато неприятелскитѣ колони се приближиха до нашата позиция и се хвърлиха, като бѣени, върху ни. Противника отъ самото начало направи голѣмо усилие на нашия дѣсенъ флангъ. Малко по-сетнѣ, като отведе своята кавалерия назадъ, слѣдъ една ожесточена канонада, той прѣмина въ настѣпление.

Щомъ неприятелската верига се приближи до нашата, на дѣсения ни флангъ, тя бѣ посрѣщната съ честъ вѣренъ пушеченъ огънь. До това врѣме 3-я дружина стоеше на схщото мѣсто, на което се бѣше спрѣла, а слѣдъ като се откри стрѣлбата на дѣсения флангъ, получи се заповѣдъ отъ генералъ Столѣтова (който заедно съ началника на отряда Негово Височество Николай Максимилияновича се намираше на възвишенността задъ 1-а дружина) 3-я дружина да се прѣмѣсти по къмъ западъ на самата сѣдловина, при Чадъръ-могила, при голѣмитѣ купни свопе и да испрати въ първа линия двѣ роты право къмъ югъ, които да разсѣятъ верига.

— „Въ ружье“! се раздаде командата на дружинния командиръ.

Когато опълченцитѣ си раззеха пушкитѣ и си заеха мѣстата, дружинния командиръ сне шапката си и се прѣкрѣсти. Всичкитѣ опълченци и офицери послѣдваха примѣра на своя началникъ, като шепняха молитвата

— На дѣсно! Пушки на рамо! Ходомъ, маршъ! се допълни командата и дружината пѣргаво закричи, като увеличваше и участваше неволно крачката.

Но едвамъ изминахме стотина крачки, когато татѣкъ къмъ югъ се зачуха пушечни гърмежи, куршумитѣ на които за-свириха и забръмчаха надъ ушитѣ ни. Дружинния командиръ даде команда: по 2-а рота дружината да се построи въ двѣ линии.*) Първитѣ двѣ роты излѣзоха въ първата линия и испратиха напредъ стрѣлкова верига, 4-а рота се спрѣ, а 3-я рота продължи да върви почти по гребена на възвишенността

*) Виж планътъ въ края на книгата.

къмъ опредѣленото мѣсто — купнитѣ, вече подѣ неприятелскитѣ гърмежи.

— Сбогомъ, юнаци, извика подполковникъ Калитинъ на 1-а рота.

Въ същото това врѣме, на лѣвния флангъ на 3-я дружина бѣше расположена 1-а дружина въ боенъ редъ така: на дѣсниа флангъ 2-а рота на капитанъ Кулаковски, задъ нея — въ резервъ, бѣше 1-а рота на капитанъ Илишева. Задъ лѣвния флангъ на същата дружина прѣдъ шоссето се расположиха 2-тѣ орждия отъ № 10 донска батарея, подъ прикритието на 4-та рота, командувана отъ щабсъ-капитанъ Колесински.

Ротитѣ отъ 1-а линия отъ 3-я дружина едвамъ успѣха да разсипятъ веригата, когато бѣха посрѣщнати отъ противника съ честа пушечна стрѣлба. Слѣдъ нѣколко врѣме видѣхме, че стареца Караскаки, съ облѣно въ кръвъ лице, вдеше отъ къмъ веригата и мърмореше нѣщо по гръцки. Караскаки се числеше въ 3-я рота, но когато първитѣ двѣ роты отиваха въ първа линия, той се бѣ присѣдинилъ къмъ 2-а рота.

— Кхдѣ ходи, Караскаки, каква е тѣзи кръвъ? го попита ротния командиръ, щабсъ-капитанъ Поповъ.

— Цортъ! Цортъ! Турка удрии глава, указа той на ранената си, по-горѣ отъ лѣвата вѣжда, глава. И тукъ Караскаки изсина хиляди проклѣтия върху турцитѣ.

— Вързий, вързий, глигора! глава вързий, завика той на рот. фелдшеръ, който се бѣше расположилъ задъ купата за подаване на първа медицинска помощ на раненитѣ (д-ръ Вязанковъ съ дружинния фелдшеръ се бѣше расположилъ задъ възвишенността). Фелдшера набързо прѣввърза ранената глава на Караскаки и му каза да иде на прѣввързочния пунктъ.

— Сто прави тамъ? попита Караскаки фелдшера, като го изгледа въ недоумѣние, слѣдъ това Караскаки си нарами пушката и се опити пакъ за веригата, но ротния командиръ го задържа, като му каза да си почине малко, а подиръ съ своята рота ще иде въ бой. Между това стрѣлбата по цѣлата линия все повече и повече се усилваше. Започнаха да пристигатъ легко раненитѣ, а тежко раненитѣ се донасяха отъ санитарнитѣ, тѣй щото, сравнително въ кжео врѣме, задъ купата се събраха повече отъ десетина ранени. Въ това врѣме дойде неустрашимия д-ръ Вязанковъ и като си засука ржкавитѣ, залови се съ енергия за работа, която все повече и повече

се увеличаваше. Ранени започнаха да пристигат по нѣколко
человѣка изведнѣжъ. Двама санитари донесоха на рѣцѣ ра-
нения въ крака подпоручикъ Божински. Той бѣше блѣденъ,
но запазихъ пълно спокойствие.

Огълченецъ Каранскаки.

— Молодцы огълченцы! Биятъ се юнашки, каза той съ
високъ гласъ, за да бжде чугъ отъ всички.

По едно врѣме видѣхъ, че идатъ отъ къмъ веригата
двама огълченци съ пушкитѣ си.

— Ранени ли сте? ги запитахъ азъ, като видѣхъ че вървяха бърже, не като ранени.

— Не, ваше благородие, не сме ранени, но не можемъ да стрѣляме, пушкитѣ ни се развалиха.

Азъ взехъ пушкитѣ, прѣгледахъ ги и, дѣйствително, тѣ се оказаха развалени. Едната не можеше да се отваря, а на другата — иглата се бѣ счупила.

— Скоро да се върните при другаритѣ си, имъ казахъ азъ и да вземете пушки отъ раненитѣ или отъ турцитѣ.

Опълченцитѣ бѣгомъ се пушнаха обратно въ веригата.

Ний съ щабсъ-капитанъ Попова се отдѣлихме отъ купата и излѣзохме на страна отъ нея, за да видимъ какво става татъкъ напредъ.

— Ваше благородие, елате тукъ, се обърнаха нѣколко опълченци къмъ насъ. Тамъ турцитѣ можатъ да ви ранятъ, а подиръ кой ще ни води въ бой?

Наистина, при всичко, че въ това врѣме турцитѣ бѣха намалили стрѣлбата по нашя участъкъ, но куршумитѣ току свиряха надъ главитѣ ни и падаха около насъ.

— Това е затиние прѣдъ буря, каза Поповъ, като посочи на приближавшитѣ се въ това врѣме турски колони.

И бурята, дѣйствително, настана: стрѣлбата въ веригата се участи, пакъ засвириха, забръмчаха и западаха наоколо ни куршуми и ранени пакъ започнаха да пристигатъ на групи на групи.

На прѣввръзочния пунктъ — задъ купитѣ, бѣха се събрали повече отъ 30 человекъ ранени, които чакаха редътъ си. Д-ръ Вязанковъ съ засукани ракави енергично работеше: на едного раната прѣввръзваше, на другиго куршума вадеше, на трети — прѣста, или увисналата само на кожата ржка отръзваше и т. н. т.

Повечето отъ легко раненитѣ, щомъ биваха прѣввръзани, се връщаха въ ротитѣ си.

— Три червени зелки свалихъ, се обажда единъ отъ легко раненитѣ, а искамъ да ги докарамъ до половинъ дюза.

-- А азъ не се задоволявамъ съ толкова, се обаждаше другъ. Азъ искамъ да сваля не по-малко отъ колкото рани има Симеонъ Маневъ.

— Е, че тогава за насъ нѣма да останатъ — и ний да си окървавимъ щика, се обажда единъ опълченецъ отъ 3-я рота.

Наистина, ранитѣ които покриваха тѣлото на опълченеца С. Маневъ, не можаха да се изброятъ. Лицето, а най-вече шията му, положително приличаха на татуирани. Шията му наоколо бѣ покрита съ бѣлѣзи — слѣди отъ рани, вслѣдствие на което главата му бѣ наклонена на една страна.

Още въ Сърбия ми разказваха очевидци, че когато Маневъ билъ кланъ и не докланъ отъ черкезитѣ, лицето и шията му приличали на кълчено месо. Маневъ е билъ раненъ и сѣченъ, струва ми се, при Бабина-Глава, въ сѣрбско-турската война.

Виждамъ единъ опълченецъ, който почти бѣгомъ идеше отъ първата линия съ пушка въ дѣсната ржка, а лѣвата окървавена.

— Ваше благородие, се обърна той къмъ доктора, едно турско пуле (куршумъ) ме клъвна по прѣста и сега немога да държа пушката. Моля ви се рѣзнете ей тсва парченце и ми прѣвържете прѣста. Азъ искамъ по-скоро да се върва въ дружината си.

— Проклѣти турци! увиратъ се като слѣпи. Ний ги срѣснахме съ залпове, а тѣ вървятъ напрѣдъ, не щатъ и да знаятъ, се обажда единъ отъ раненитѣ. Ама добрѣ ги нагостихме! Цѣлата позиция е носѣяна съ убити и ранени, свърши той.

— Ехъ да имахме кримки (тѣй наричаха опълченцитѣ кринковскитѣ пушки)! Тѣзи — шаспо, нищо не струватъ, казва трети ранецъ. Щомъ стрѣлнемъ 5—6 пжти, спиратъ да работятъ.

— Николай Николаевичъ! извика подполковникъ Калитинъ на ротния командиръ, водете ротата напрѣдъ.

Подполковникъ Калитинъ бѣше блѣденъ, но на видъ спокоенъ. Очитѣ му свѣтяха, като въгленъ. Той сѣдеше на коня си съ издигната глава.

— Павелъ Петровичъ! Добрѣ ще направишъ да слѣзешъ отъ коня, каза щабсъ-капитанъ Поповъ на дружинния командиръ, турцитѣ сж близо . . .

Дружинния командиръ се усмихна, махна съ ржка и отиде напрѣдъ . . . Въ това врѣме когато щабсъ-капитанъ Поповъ поведе ротата напрѣдъ, топовната и пушечна стрѣлба по цѣлата позиция бѣше достигнала най-голѣмия си прѣдѣлъ. Особено, стрѣлбата бѣше страшна прѣдъ града. Турскитѣ батареи испращаха своитѣ гранати, прѣимущественно въ града и върху плавинската батарея, расположена въ центра на позицията. Порѣдко стрѣляха върху 4-фунтовата батарея, която бѣше расположена на лѣвия ни флангъ.

Върху нашия участък, т. е. върху 3-я дружина турският орджия не стрѣляха, тъй като отпрѣдѣ ни имаше, както е казано по-горѣ, градини съ високи клончести дървета, които ни скриваха отъ погледа на турският артиллеристи; но отъ това положението на 3-я дружина никакъ не бѣше по-сносно, отъ колкото на другитѣ дружини.

3-я знаменна рота, на чело съ ротния си командиръ, стройно и бодро настѣпваше напредъ. Опълченцитѣ бѣха въ възбудено състояние. Очитѣ имъ свѣтяха и въ тѣхъ се четеше съзнанието на своя дългъ, рѣшителностъ и отвага. Ротата настѣпваше по съвършено открита мѣстностъ, на която нѣмаше нито едно дръвце. Само на напредъ, въ разстояние на около 300—350 крачки, стърчаха нѣколко отдѣлни бадемови дървета, за туй пъкъ цѣлото пространство бѣ покрито съ кръстци отъ поженатитѣ нива. А отъ юго-источната частъ на града до с. Айданлии цѣлата мѣстностъ бѣ покрита съ раскошни фруктови градини и орѣшакъ. Тукъ между тѣзи дървета се виждаха турски пѣхотни колони, а прѣдъ тѣхъ залегнала между кръстцитѣ гъста неприятелска верига.

Нашата дружина заемаше по фронта едно пространство не по-малко отъ 200—250 крачки. На този участъкъ ротитѣ отъ първата линия бѣха разсипали верига и залегнали не далеко отъ турският стрѣлци. Тѣзи послѣднитѣ буквално ни обсииваха съ куршуми. Слѣдъ това, не бе чудно, че щомъ 3-я рота излѣзе изъ задъ купитѣ, започнаха да падатъ ранени и убити. Съ приближение на ротитѣ отъ втората линия, ония отъ първата усилиха стрѣлковата верига и отгѣсниха неприятелската верига.

— „Стой! Ложисъ!“! скомандува ротния командиръ. Да си поотпочинемъ, юнаци, а подиръ съ Божията помощъ въ щики!

Тази почивка ми се показа цѣла вѣчностъ. Наистина, да стоиши правъ като стълбъ и да служиши като цѣлъ на турският стрѣлци не бѣше съвѣмъ приятно, още повече, че куршумитѣ като градъ, падаха около ни.

Въ това врѣме отъ къмъ веригата опълченцитѣ Стоянъ Петровъ, родомъ отъ Орхание, и Иванъ х. Вълчановъ, отъ гр. Тулча, носяха ранения щабсъ-капитанъ Усовъ. Отъ голѣмото вълнение и изгубената кръвъ, той бѣше, както се казва, блѣденъ като платно и при всичко това, той се силеше да ни се усмихне.

„Молодци“ продума Усовъ, като указа съ погледа си на опълченитѣ, и тази дума „молодци“ му бѣше послѣдната. Горкия, той не бѣ щастливъ живъ да го изнесатъ отъ мѣстото, гдѣто на всѣка крачка царуваше смъртта: едновременно два неприятелски куршума, безъ да поврѣдятъ носившитѣ го, туриха край на живота на щабсъ-капитанъ Усова.

Петровъ и Вълчановъ се върнаха въ ротата и тъкмо въ момента, когато послѣдния казвалъ на Стаменова, замѣтника на убития взводенъ командиръ Ив. Милюгинъ, че турския куршумъ покосилъ живота на храбрия имъ началникъ — капитанъ Усова, Вълчановъ пада пронизанъ съ два куршума.

— Стаменовъ, въ кемера ми има 200 лири, вземи паритѣ и ги прѣдай на братята ми, *) казалъ Вълчановъ на Стаменова. Кажи имъ още, че азъ си изпълнихъ дълга къмъ отечеството; нека и тѣ направятъ сжщото. . . . Стаменовъ не дочакалъ свършека на рѣчта на умирающия Вълчановъ, защото ротата продължила настѣпленето.

Не далеко отъ мѣстото, отъ гдѣто понесоха ранения Усовъ, въ една незначителна трапчинка съгледахъ една челоувѣческа фигура.

Трѣбва да е нѣкой раненъ, си помислихъ азъ и бърже отидохъ къмъ трапчинката. Въ нея се оказа фелдфебеля отъ 2-а рота Радушевъ.

— Когато ротния ти командиръ не си пожали живота, му извикахъ азъ, ти, плашливецо, като мишка се криешъ изъ дупкитѣ. Маршъ, при ротата си! му изкрѣскахъ азъ и Радушевъ сконфузенъ стана и тръгна напрѣдъ.

Като се връщахъ при ротата, видѣхъ единъ санитаръ като водеше подъ ржка единъ раненъ въ крака опълченецъ, който едвамъ пристѣпваше.

— Остави ме. Азъ самъ ще вървя, каза ранения на санитаря. Върви помагай на по-тежко раненитѣ.

Слѣдъ малко, обаче, когато 3-я рота настѣпваше напрѣдъ, азъ видѣхъ сжщия санитаръ прѣдъ ротата съ пушка въ ржка.

— Върви да помагашъ на раненитѣ, казахъ азъ на носителя на червения кръстъ на ржката си.

*) Иванъ Вълчановъ имаше още двама брата опълченци, Христо — въ 5-а дружина и Георги — въ 4-а дружина.

— Ваше благородие, дошли сме или да измремъ или да побѣдимъ проклѣтитѣ турци, ми отговори той. Раненитѣ ще потърпятъ; ако побѣдимъ, ще имъ помогнемъ, ако не — наедно съ тѣхъ ще умремъ, свърши санитара.

Между това, на срѣща ни идяха цѣла върволица ранени, при което, по-леко раненитѣ помагаша на по-тежко раненитѣ сп другари. Но твърдѣ често и тѣзи послѣднитѣ моляха носивнитѣ ги да ги оставятъ и сами да се спасяватъ.

— Оставете ме, азъ все едно ще умра, чухъ, когато викаше единъ тежко раненъ на носивнитѣ го леко ранени опълченци; сами бързайте на прѣвързочния пунктъ.

— „Встать“! скомандува ротния командиръ, и опълченцитѣ, като единъ скокнаха и по командата пѣргаво затичаха напредъ. Но още слѣдъ пѣрвитѣ крачки, шабсъ-капитанъ Поповъ се прѣпъгна и щѣше да падне. Той се улови за крака.

— Какво ви стана? го попитахъ азъ, да не ви раниха?

— Нищо, нищо, раненъ съмъ, но мога да вървя, ми отговори Поповъ и пакъ тръгна напредъ, като накуцваше.

Азъ го посвѣтвахъ да иде на прѣвързочния пунктъ, но той се отказа. Между това, турскитѣ стрѣлци получиха подкрѣпление и за туй убийствената стрѣлба още повече се усили. Като вървахъ прѣдъ ротата, азъ запѣхъ любимата на опълченцитѣ пѣсень: „бой, бой юнаци“, и цѣлата рота, като единъ, я подхвана тѣй дружно и гръмовито, щото пушечнитѣ и топовни гърмежи се заглушиха.

Азъ не мога да опиша чувството, което ме бѣше обхванало въ това врѣме, а слѣдователно и онова, което обхващаше и опълченцитѣ! Едно само ще кажа, че мене ми се струваше, че не вървахъ, а хвърчахъ и че обладавахъ такава сила, щото скала да се испрѣчеше отпредъ ми, щѣхъ да я катурна.

Вървимъ полу на дѣсно. Ето, турцитѣ сж вече близо. . . .

— Ура! извика ротния командиръ, когато се приближихме до лѣвия флангъ на нашата стрѣлкова верига.

— Ура! гръмовито изреваха опълченцитѣ отъ 3-я рота, ура, подхванаха онѣзи отъ веригата и всички като хала налѣтяха къмъ турската верига, която бѣше по-многочисленна отъ нашата — заедно съ резервитѣ ѝ.

Когато викътъ „ура“ се разнесе далеко по бойното поле и утихна, зачуха се звукове отъ удряние желѣзо о желѣзо. — Щиковитѣ вече работяха. . . .

Битката при гр. Стара-Загора.

Хвърлянието на щики на 3-я рота, заедно съ веригата върху турцитѣ, смаяха послѣднитѣ. Въмѣсто да усилятъ огъня, тѣ почти че го прѣкратиха, а когато стигнахме при тѣхното расположење, едната частъ отъ турцитѣ се хвърли да бѣга назадъ, а другитѣ засѣднаха, заровени въ кръстцитѣ, стрѣляха въ упоръ срѣщу опълченцитѣ. Тукъ именно между кръстцитѣ и закипѣ щиковия бой.

Опълченцитѣ, като ранени левове се хвърляха върху своитѣ върли врагове. Тукъ единъ човѣрка съ щикътъ си между снаптитѣ, отъ кждѣто избухна по-рано облакъ димъ, тамъ другъ гони спасающій се въ бѣгство турчинъ, по-нататъкъ — трети удря съ приклада. . . . Справедливостъта изисква да се отбѣлжи, че опълченцитѣ яростно нападаха върху ония турци, които бѣха съ пушки въ ржцѣ, но раненитѣ не закачаха. Азъ самъ лично виждахъ и чувахъ, когато опълченцитѣ минаваха по край раненитѣ турци и имъ казаха.

— Не бойте се, българитѣ не убиватъ беззащитнитѣ и раненитѣ, както вѣй това правите.

По едно врѣме, гледамъ „малчика“ Ивановъ отъ 3-я рота, че се боричка съ единъ турчинъ. Работата бѣше тъй: Ивановъ забѣлѣзалъ единъ турчинъ между кръстцитѣ, който стрѣлялъ върху опълченцитѣ. Той се хвърлилъ съ щикъ върху турчина, но този послѣдния успѣлъ да му хване пушката, вслѣдствие на което произлѣзло сборичкване. Въ това врѣме другъ турчинъ се спуща върху Иванова, но за щастие на Иванова, въ тая критическа за него минута, му довтасва помощъ и двамата турци, като снопи се повалиха мъртви.

— Ваше благородие, двоица турци пронизахъ съ щикътъ си, се обѣрна къмъ мене Ивановъ съ ентузиазмъ. Вижете ми щика . . . ей до тукъ го муш . . . но горкия Ивановъ не успѣ да довърши думата си. Около мене се чу едно тжпо удряние, Ивановъ изохка и падна на земята.

Всичкитѣ турци, които бѣха останали съ пушка въ ржка до кръстцитѣ бѣха избити до единъ. Тѣ не искаха да се прѣдаватъ на гяуръ-комититѣ. Впрочемъ, трудно бѣше и да се възбуди у опълченцитѣ чувство на състрадание къмъ заклититѣ имъ врагове — турцитѣ.

Всичкото пространство около кръстцитѣ бѣше покрито съ турски трупове. Но я отъ нашитѣ не малко паднаха.

Въ на врѣме щиковия бой, турцитѣ почти че бѣха съвсѣмъ прѣкратили стрѣлбата и то по причина, че отстъпившата въ безпорядкъ неприятелска верига бѣше ни затулила отъ идящитѣ въ гжста верига съ подкрѣпление два табора турци. Но щомъ отстъпившата верига се присъедини къмъ оная на таборитѣ, тя залегна и откри върху насъ убийственъ огънь. Къмъ това врѣме дружината бѣше свършила работата си съ турцитѣ при кръстцитѣ и сѣщо залегна и откри честа стрѣлба по турската верига и резервитѣ ѝ. Слѣдъ малко пристигна въ карниеръ дружинния адютантъ подпоручикъ Поликарповъ, който, ако и да бѣше раненъ въ челюстѣта, като му бѣше раскъсана почти цѣлата долна джука, оставаше въ строя.

— Дружинния командиръ заповѣда да се държите на заетата позиция, каза подпоручикъ Поликарповъ на щабсъ-капитанъ Попова. Отстъпление нѣма; скоро пристига помощъ. Генералъ Раухъ пристигна отъ гурковия отрядъ и прве командуванието на отряда, вмѣсто Никол. Максимилиановича.

При това Поликарповъ се силеше да прѣдаде заповѣдѣта, колкото е възможно по-отчетливо и ясно, тѣй като скъсаната му джука и крѣвѣта, която течеше въ устата му, прѣчаха му да говори.

Но да видимъ какво ставаше на дѣсния флангъ на позицията. Както бѣ казано по-горѣ, противника, отъ самото начало на боя, направи голѣмо усилие да завладѣе града, но и тамъ неговитѣ опитвания дълго врѣме срѣщаха силно съпротивление. Въ врѣме на прѣстрѣлката между веригитѣ на противницитѣ, щабсъ-капитанъ Розановъ, командиръ на 3-я рота отъ 5-а дружина, забѣлѣзва силно движение на противника въ лѣво отъ расположението на казаната дружина, между веригата на която и оная отъ 3-я дружина се намираше пространство незаето отъ насъ, и доложва на дружинния си командиръ. За да прѣдупрѣди обхвата, подполковникъ Нищенко заповѣдва 4-а рота да се изведе напредъ — въ веригата. Неприятелската батарея, която стоеше въ лѣво отъ шосето, открива огънь по резерва, а турскитѣ стрѣлци отъ храсталака и лозята испрацатъ своитѣ изстрѣли по лѣвата половина на нашата верига. 4-а рота, обаче, твърдѣ успѣшно дѣйствуваше съ вѣрнитѣ си изстрѣли противъ турцитѣ. Командира же на планинската батарея, капитанъ Константиновъ, като забѣлѣзва неприятелскитѣ части на расстояние 1500 крачки, сполучливо

испраща по тѣхъ нѣколко гранати и ги накарва да очистятъ шосето; подиръ това, съ едното орждие той стрѣля по сѣщото направление, до като очиства шосето отъ турскитѣ войски, а съ другото стрѣля въ разни направления, гдѣто се забѣлѣзваха движения на неприятелскитѣ войски, настѣпавши противъ нашата верига. Съ една рѣчь, горската батарея не испущаше удобния случай да не нагости добръ противника, щомъ забѣлѣзваше неговото движение. По такъвъ начинъ, благодарение на енергичното и сподучливо дѣйствие на нашата горска батарея и онова на дружинитѣ на дѣсния ни флангъ, неприятеля нѣколко пкти бѣше принуденъ да отстъпи съ голѣми загуби. Но ето настава едно затишие и защитницитѣ на дѣсния флангъ на гр. Стара-Загора, уморени отъ непрѣкъснатия бой, въздъхватъ на минута свободно. Не се изминава много врѣме, обаче, когато прѣдъ града се показва гѣста неприятелска верига, но дружинитѣ и вѣрни залпове на опълченцитѣ и батареята пакъ накарватъ противника да отстъпи и да се скрий въ лозята и градинитѣ. Но ето излиза на шосето турската батарея и открива силенъ огънь по двѣтѣ планински орждия и върху послѣднитѣ остатѣци на веригата. Въ сѣщото това врѣме пакъ се появява гѣста неприятелска верига, а сѣстенитѣ колони трѣгватъ въ обходъ на лѣвия флангъ на дружината. Както се виждаше, настаналъ бѣше края на съпротивлението, но въ това врѣме далеко въ лѣво, отъ къмъ 3-я дружина, защитницитѣ на дѣсния флангъ зачуватъ дружно и грѣмовито „ура“ и чести пушечни залпове. Турската колона се обръща назадъ — отстъпва, а веригата почти мѣква. Тогава ротитѣ въ дружината успяватъ огъня и като се възползуватъ отъ слисването на противника, разсипватъ въ веригата 3-тѣ взодове. Отъ строя излизатъ много убити и ранени войници и офицери. И тукъ се почувствува недостатѣкъ отъ патрони, а отъ продължителната стрѣлба, много пушки ставатъ негодни, тъй като иглитѣ имъ се често чупели и и кръжкитѣ въ затвора изгаряли. Но неприятеля съ голѣми сили пакъ трѣгва напредъ. Неговитѣ колони се появяватъ отъ дѣсно и лѣво, а подиръ малко и отъ фронта на дружината.

Едноврѣменно съ това срѣщу 2-а дружина противника повежда страшна атака. И двѣтѣ дружини ввеждатъ въ боя послѣднитѣ резерви. Часътъ по единъ слѣдъ пладнѣ, началника на дѣсния флангъ — полковникъ Депперадовичъ — като вижда, че е невъзможно повече да се продължава борбата само съ

една верига, безъ резервъ, съ противникъ по-многочисленъ въ нѣколко пѣти отъ насъ, заповѣдва полека да се отстъпва назадъ, като се прикрива планинската батарея. Къмъ това врѣме полковникъ Ринкевичъ проважда конника Ив. Цвѣткова съ записка до началника на дѣсния флангъ. Въ тая записка се заповѣдва на Депрерадовича да остъпнѣ. Цвѣтковъ дава записката на едно отъ офицеритѣ отъ сжщата дружина, връща се назадъ при щаба, но послѣдния вече не се оказва тамъ. Щаба билъ отстъпиль прѣвъ клисурата.

Тая записка полковникъ Депрерадовичъ не получилъ.

Но да се върнемъ сега на крайния лѣви флангъ, гдѣто дѣйствуваше 1-а дружина.

Не по-малкъ героизмъ прояви и тая дружина, командувана отъ подполковникъ Кесякова.

Когато противника прѣдприе своитѣ стремителни атаки, подполковникъ Кесякова вижда, че останалъ голѣмъ промежуткъ между 1-а и 3-я дружини не заетъ отъ насъ и за туй той заповѣдва на капитана Колесински, командира на 1-а рота, да земе тоя промежуткъ, като испрати верига. Дружината отъ самото начало на битката търпѣше твърдѣ много загуби отъ изстрѣлитѣ на невидимия врагъ, скрптъ задъ гжститѣ дървета и храстѣлака. Веригата на 1-а дружина трѣбовало да открива огнь сръшу противника на 4—500 крачки. Орджията които бѣха на възвишеността — задъ дружината, почти нѣмаха никакъвъ обстрѣлъ, тѣй като прѣдъ тѣхъ се започваха фруктови градини, а по-нататкъ — храстѣлацѣ, тѣй щото, при всичко, че ний отдавна бѣхме въ сферата на пушечния огнь, нашитѣ орджия бѣха принудени да испрацатъ своя огнь въ посока по звуковетѣ на неприятелскитѣ вистрѣли.

Слѣдъ непродължителна силна пушечна прѣстрѣлка, турцитѣ изваждатъ отъ храстѣлака два табора пѣхота и започвата да поражаватъ стрѣлковата верига съ залпове, като стрѣлятъ прѣимущественно по лѣвия флангъ на дружината, задъ който стояха двѣтѣ донски орджия. Нашата верига се подаде назадъ около 50 крачки, до линията на поддържката, която се бѣ расположила въ една незначителна канавка. Щомъ веригата се съедини съ поддържката, тя откри стрѣлба съ залпове. Отъ тия наши залпове турцитѣ се подадоха назадъ. Дружината прѣмина въ настѣпление; но веригата, като стигва до първата си

позиция, бѣ принудена да се спрѣ, като продължаваше уси-лена прѣстрѣлка.

Но слѣдѣ нѣколко врѣме неприятеля изново започна да настѣпва съ сжстени части, като сжщеврѣмѣнно продължаваше стрѣлбата съ залпове и за туй цѣлата верига на 1-а дружина, като се отстрѣлваше, отетжни назадъ на около 150 крачки. Тогава флигель-адютанта полковникъ графъ Толстой, заповѣдва на дружинния командиръ да настѣпи. Дава се сигналъ за настѣпление, стрѣлковата верига пѣргово закрачи напрѣдъ подѣ звуковетѣ на любимата бѣлгарска пѣсенъ: „Напрѣдъ напрѣдъ на бой да вървимъ“ и приближаваха къмъ противника. На 50—60 крачки отъ послѣдния подполковникъ Кесяковъ извика: Ура! и веригата грѣмогласно подхваща това „ура“ и се хвърля върху турцитѣ, безъ да обрѣща внимание на залповетѣ, съ които я тѣ посрѣщатъ. Противника не издържа дружинния ударъ и обрѣща назадъ. Но въ това врѣме лѣвия флангъ на веригата вече заплашваше сериозна опасность. Въ врѣме на нейното настѣпление, измежду храстѣлака излѣзва турска колона и се спира по въ лѣво отъ фланга на веригата на 400 крачки — прѣдъ донскитѣ орджия. Тѣй като артилле-риститѣ не могли да видятъ неприятеля задъ храстѣлака, за туй едно отъ орджията се прѣмѣства въ дѣсно на 30 крачки, гдѣто измежду дърветата, имаше тѣсни ивици открито мѣсто, по което свободно можаха да се прицѣлватъ орджията. До гдѣто орджиято се прѣмѣсти, обаче, турцитѣ успѣватъ да пуст-натъ два залпа. Прѣмѣстеното орджие открива стрѣлба. При втория изстрѣлъ, гранатата му пада въ самия строй на тур-цитѣ и отнася нѣколко реда. При все това, поражавана про-долно отъ противника, веригата се отвежда отъ дружинния командиръ на пѣрвата позиция.

Резервъ нѣма; 4-а рота отива да поддържи атаката. Между това, турцитѣ, съ продължения си въ дѣсно фронтъ, обхващатъ лѣвия флангъ на дружината.

На орджията, обстрѣлвани съ кръстосанъ огнь, угрожава опасность да бждатъ прѣвзети отъ противника. За туй генералъ Столѣтовъ лично заповѣдва да ги отведатъ назадъ на нова позиция, за прикриваннето, въ случай на отетжнение, на дру-жинитѣ въ тѣснината.

Бѣше около 2 часа, слѣдѣ пладѣтъ; 4-хъ фунтовата конна батарея енергично отговаряше съ своитѣ гранати на турската.

батарея. По на рѣдко стрѣляше тя по настѣпавшитѣ срѣщу 1-а и 3-я дружина турски колони, тѣй като тѣ се движаха прикрити отъ градинитѣ; но чудно нѣщо, горската батарея, расположена въ центра на позицията, по едно врѣме замълча, а когато пакъ започна да стрѣля, намъ ни се стори, че тя бѣ по-назадъ отъ първата позиция.

— Може би, защото ний значително настѣпнихме напредъ, каза щабсъ-капитанъ Поповъ, когато азъ му обърнахъ вниманието на горното обстоятелство.

Въ сѣщото това врѣме на южния край на града на нѣколко мѣста се издигнаха цѣли облаци димъ. Нѣмаше съмнение, че града бѣ подпаленъ отъ турскитѣ гранати.

Силна пушечна и артиллерийска стрѣлба продължаваше по цѣлата линия. Редовитѣ на ротитѣ отъ 1-а и 3-я дружини се топяха като пролѣтенъ снѣгъ. Знаменосеца Марчинъ раненъ, ассистента му Булаичъ сѣщо. Знамето се прѣдаде на старшия унтеръ-офицеръ Цимбалюкъ, обаче, и него раниха; но той не напусти строя и не остави знамето. Раненъ бѣ и фелдфебеля отъ 3-я рота Босенко, освѣнъ това, повечето отъ унтеръ-офицеритѣ бѣха или ранени, или убити. Последния барабанщикъ Жилковски сѣщо излѣзе отъ строя раненъ.

Въ дѣсно отъ 3-я рота, на разстояние около 80—100 крачки, азъ заблѣлзахъ единъ турски трѣбачъ — раненъ. Той се бѣше опрѣлъ на едно дърво и трѣбата му се виждаше окачена прѣвъ рамото му. Тѣй като, както казахъ по-горѣ, ротата бѣше останала безъ гарнизетъ и барабанщикъ, и въ случай на нужда, нѣмаше кой да даде сигналъ, за туй азъ се затекохъ къмъ турския трѣбачъ, съ цѣль да му взема трѣбата. Градъ отъ куршуми полетя върху ми, но азъ благополучно достигнахъ цѣльта си. Като отвързахъ трѣбата отъ ранения турчинъ, казахъ му да се не бои, тѣй като нѣма да му направя зло. На това турчина ми отговори съ пълненъ отъ ненавистъ и злоба погледъ.

Въ това врѣме измежду дърветата се показаха колони турска пѣхота. Таборитѣ, които бѣха не по-малко отъ четире, настѣпваха къмъ нашата позиция, участъта на която сега прѣдстоеше да се рѣши.

Едва що бѣхъ се върналъ при ротата съ трѣбата, и дружинния командиръ подполковникъ Калитинъ прилетя на конь и като се сирѣ при 3-я рота извика:

— Барабанщикъ, или горнистъ!

Но такива въ ротата нѣмаше.

— Какво ще заповѣдате, г-нѣ подполковникъ! го запитахъ азъ, атака ли? и му показахъ турската грѣба.

— Къдѣ е барабанщика или горниста, извика той сърдито.

— Ранени сж отговори ротния командиръ. Какво ще заповѣдате? Ето подпоручика, и той указа на мене.

— Ну, като е тѣй, „катайте“ въ атака, ми каза подполковника, като гледаше усмихнато на импровизирания горнистъ.

Наистина, прѣди да трѣгна, миналата година за Сърбия, азъ бѣхъ се училъ да грѣбя вспчкитѣ сигнали.

До това врѣме дружинния командиръ се намиралъ на 200—300 крачки задъ дружината, а когато видѣлъ, че нѣколко турски колони се готвяха да ни атакуватъ, той дойде за да даде заповѣдъ за атака. И заповѣдта му бѣше, дѣйствиелно, на врѣме дадена. Турскитѣ колони, които се бѣха показали въ градинитѣ, не бѣха се още приближили до резерва на веригата имъ, когато нашия сигналъ „атака“ се разнесе по позицията. Цѣлата дружина, или, по добрѣ да кажа, остатъка отъ дружината, съ грѣмогласно „ура“, се хвърли върху неприятеля. Тя бѣ посрѣщната съ убийственъ огънь отъ турската верига, на която резервитѣ бързаха да я подкрѣпятъ. Но нашата атака бѣше тѣй дружна и стрѣмителна, щото тя катурна турската гжета верига. Турцитѣ, съ викъ „Алла“, „Алла“, се пушнаха да бѣгатъ назадъ, прѣслѣдвани отъ наша страна, пепърво съ щикове, а послѣ и съ дружни залпове. Но ето турската верига се съедини съ резервитѣ си и се хвърлиха върху ни съ викъ „Алла“, „Алла“. Но тѣхнитѣ редове рѣдѣятъ отъ нашитѣ залпове. При всичко това, окуражени отъ настѣлавшитѣ сгжстени колони, тѣ се увиратъ. Ето ги вече въ нѣколко десетки ракрача отъ насъ . . . Прѣднитѣ редове се доближиха до нашитѣ. Искаше имъ се да взематъ знамето, което се развѣва въ нѣколко крачки отъ тѣхъ. . . . Смѣсниха се. Обаче, войнишкия духъ, щиковетѣ и дружното „ура“ и тоя пхтъ показаха, че не е численността само, съ която се печели побѣдата. Турцитѣ се пушнаха да бѣгатъ въ пленъ безпорядкъ съ викъ „Алла“, „Алла“ и, като лава нахлуха върху тичавшитѣ на помощ турски табори. При това, тукъ произлѣзе такова разбъркване, такъвъ хаосъ, щото трудно бѣше на началствующитѣ да възстановятъ реда, който още

повече се растроиваше отъ нашитѣ дружини и сполучливи залпове на разстояние не по-голъмо отъ 150—200 крачки.

Ротния командиръ щабсъ-капитанъ Поповъ си кжсаше косата.
— Кждѣ е резерва?! безпомощно и съ горчивина извика той.

Но нашия резервъ въ това врѣме състоеше отъ безясленното множество ранени и убити. Наистина, повече отъ половината опълченци отъ 3-я дружина паднаха убити и ранени. Но паднаха съ пълно съзнание, че изпълниха сватия дългъ къмъ отечеството си.

Вѣрнитѣ и прави изстрѣли отъ нашитѣ залпове опустошаваха турскитѣ колонии, които се бѣха смѣсили въ една обща масса, въ която владѣеше сжщо пленъ хаосъ. Виковетѣ „Алла“, „Алла“, звънтеннето на щиковетѣ и ударитѣ на офицерскитѣ шайки по главитѣ, и гдѣто попадне на турскитѣ низами, — всичко това се сливаше въ едно общо бучение. Особенно единъ турски офицеръ, възсѣдналъ на бѣлъ конь, яростно се хвъргаше върху бѣгавшитѣ, но скоро и той падна. Уплашения му конь съ развѣяна грива се пусна да бѣга, като тъпчеше подъ краката си войницитѣ, но и той се катурна . . .

Въ това врѣме въ лѣво отъ насъ — на разстояние 250—300 крачки, се зачу дружна и гърмовита пѣсенъ. На всички ни сърдцата трепнаха:

— Помощъ, помощъ трѣбва да ни пристигна, се чува гласове между опълченцитѣ.

— Генералъ Гурко трѣбва да е пристигналъ, каза Поповъ.

Юнацитѣ опълченци тържествуваха. Тѣ енергично испращаха своитѣ вѣрнии и смъртоносни куршуми въ турскитѣ колонии. И азъ не утърпяхъ: взехъ една турска пушка и започнахъ да стрѣлямъ.

Най-послѣ турцитѣ възстановиха порядъка въ редоветѣ си. Прѣснаха верига, която започна учестено да стрѣля по нашата дружина. Но скоро по цѣлата наша позиция се случи нѣщо необикновено. На дѣсния ни флангъ, къмъ града, пушечната стрѣлба стана рѣдка, горската батарея стрѣляше нейдѣ си далеко назадъ. Но най-чудното бѣше това, че турцитѣ нрѣдъ нашата дружина, вмѣсто да усилятъ стрѣлбата, тѣ я намаляваха, като стрѣляха само по лѣвия флангъ на дружинния участъкъ, и като се подаваха сжщеврѣменно на напрѣдъ. Горното обстоятелство ме накара да се поогледамъ и да видя, какво се върши наоколо.

— Помощь, помощь! безъ малко щѣхъ да извикамъ, когато видѣхъ задъ нашата дружина, къмъ дѣсното ни крило, колони войска, съ распрѣсната гжета верига. Хмъ, какво ще е това? си зададохъ азъ въпросъ. Тая верига се движи подъ правъ жгълъ . . .

— Николай Николаевич! се обърнахъ азъ къмъ ротния си командиръ. Какви ще да сж тѣзи войски? и азъ указахъ по направление къмъ тилтъ и дѣсниия ни флангъ.

Но до гдѣто той ги разглѣдваше, азъ се убѣдихъ, че тѣ бѣха турски войски.

— Не може да бжде, каза шабесъ-капитанъ Поповъ. Но когато му указахъ, че колонитѣ имаха свръзка прѣзъ мисирлицитѣ, съ онѣзи, които се намираха прѣдъ насъ, той се убѣди въ горчивата истина.

Какво трѣбва да се прави? Прѣдполагаемата или очакваната помощъ не дойде, а пѣсенъта която се разнесе въ лѣво отъ насъ, се оказа да е била отъ 1-а дружина, която се бѣ хвърлила въ атака на турцитѣ. Не оставаше друго, освѣнъ: или да си пробиемъ съ щиковетѣ пхъ за отстъпление, или да отстъпваме полу на дѣсно и венчко врѣме да бждемъ подъ кръстосания огънь на противника и да измрѣмъ до единъ.

Ротния командиръ избра втория пхъ, т. е. да отстъпимъ въ полу-надѣсно и то колкото се може по-скоро, до гдѣто неприятелиа още не ни бѣше съвсѣмъ окръжилъ.

Безъ да се губи врѣме, ротния командиръ скомандува — „назадъ“ и отстъплението се започна. Но не бѣхме направили още и 20 крачки, когато дружинния командиръ въ карниеръ на конь прилетя при насъ.

— Кой ви заповѣда да отстъпвате?! искряска той на Попова. Какъ смѣете безъ заповѣдь?! . . .

— Господинъ подполковникъ, турцитѣ сж въ тилтъ ни, каза ротния командиръ, и указа съ ржка на окръжившитѣ ни турци.

— Нима това сж турци? слисано попита подполковникъ Калитинъ и като се убѣди въ дѣйствителността, слѣдъ минутно размишление, обърна се къмъ мене и ми каза съ усмивка:

— Ну, горнистъ закатайте сборъ.

Ний се спогледнахме съ Попова. Отъ погледътъ му азъ разбрахъ, че той намираше не съвсѣмъ цѣлесъобразна дадената заповѣдь. И наистина, да се събиратъ останкитѣ отъ дружината въ сгжстенъ строй, значеше да се турятъ подъ кръстосания

Падение на подполковникъ Калина, убитъ.

огънь за избивание. Даже и въ този случай, ако дружинния командиръ бѣше рѣшилъ съ щикове да си отворимъ пѣть, пакъ трѣбваше да отстъпваме въ разсипанъ строй, тъй като до противника въ тилътъ ни имаше 200—250 крачки. Само при приближаванieto до противника на щиковъ ударъ трѣбваше да се сгъсти дружината. И дѣйствително, храбрия и доблѣстния дружиненъ командиръ бѣше рѣшилъ съ щикъ да си отворимъ пѣть, или да измремъ. Това се виждаше отъ направеното му распореждане.

Азъ затрѣбихъ сборъ, и опълченцитѣ започнаха да се събиратъ при дружинния командиръ.

— Тукъ, тукъ, юнаци, при мене, строй се! викаше подполковникъ Калитинъ на опълченцитѣ.

Но щомъ опълченцитѣ се сгрупираха на едно мѣсто, изведнѣжъ се почувствува лошия резултатъ отъ заповѣдта: тѣ като снопи започнаха да падатъ.

Подъ знамето вече паднаха петъ челоуѣка, а на самото знаме дръвцето се бѣ прѣчупило, а турцитѣ продължаваха да настѣпватъ.

— Юнаци! дайте ми знамето, извика подполковникъ Калитинъ, когато видѣ че знаменосеца С. Минковъ, който бѣ взелъ знамето слѣдъ раняванieto на знаменосеца, падна убитъ, и като пое подаденото му знаме, скомандува: „подира ми юнаци!“ и дръпна да възвие коня си. Въ този моментъ два неприятелски куршума, една въ шията, другия въ гърдитѣ свалиха героя Калитинъ отъ коня. Ний съ Попова бѣхме току до него. Когато се спуснахме и приповдигнахме нашия началникъ отъ земята, той бѣше неподвиженъ — мъртавъ.

Това обстоятелство направи потресающе впечатление на всички ни. Турцитѣ же, въсползувани отъ намалената отъ наша страна стрѣлба, понеже се сбирахме въ сгъстенъ строй, се хвърлиха напредъ.

Тѣхнитѣ прѣдни редове се смѣсиха съ нашитѣ. — тѣ извикаха още веднѣжъ „юрюшъ“ и се хвърлиха къмъ знамето... Раздадоха се отъ наша страна нѣколко недружни и въ упоръ пушечни гърмежи, щабель-капитанъ Поповъ извика „ура“, и събравшитѣ се около му опълченци, като единъ се хвърлиха връвъ турцитѣ, — катурнаха ги, но не ги прѣслѣдваха, защото на помощ на турцитѣ бързаха други . . .

Слѣдъ това рѣшително счепкване, нѣколко опълченци, между които забѣлѣзахъ: Д. Миткова, Попова, Радева, Мицова, Ст. Данева и ун.-офицеръ Оома Тимофѣева, послѣдния съ знамето въ ржцѣ, бързо започнаха да отстъпватъ, разбира се по заповѣдь. Впрочемъ, и другитѣ не трѣбваше да губятъ врѣме и за туй Поповъ пзвика: „назадъ, юнаци!“

Започна се отстъплението. Опълченцитѣ се спираха и се отстрѣлваха отъ настѣпавшитѣ по петитѣ ни турци. Щомъ падна подполковникъ Калитинъ убитъ, щабсъ-капитанъ Поповъ заповѣда на четирма опълченци да взематъ тѣлото на героя и да отстъпватъ.

Троица отъ тѣхъ, слѣдъ нѣколко крачки, паднаха убити и ранени и бѣха замѣстени съ други. Когато настигнахме носившитѣ тѣлото, тъкмо по него врѣме още двоица паднаха убити, а именно: Н. Атанасовъ и П. Стойчевъ. Нѣмаше възможность да се извесе тѣлото на героя Калитина, за туй бѣ дадена заповѣдь да го оставятъ. Опълченцитѣ сложиха полегкичка неподвижното тѣло на земята, снеха си шапкитѣ и се прѣкръстиха. Всичкитѣ наоколо, като видѣха тѣзи трагическа сцена, послѣдуваха примѣра на другаритѣ си.

Въ това врѣме се бѣ чуло, че отъ къмъ лѣвния ни флангъ била нападнала на позицията ни неприятелска кавалерия — черкези. Ротния командиръ scomандува да се събератъ опълченцитѣ въ купчини за отразивание на кавалерията, но неговата команда примрѣ въ пространството, безъ да бжде чута отъ нѣкого. Опълченцитѣ се бѣха вече распрѣснали. Въ тоя моментъ, дѣйствително, се прѣдставляваше обширно поле за дѣйствие на кавалерията. Но, слава Богу, че тревогата се оказа фалшива.

Испърво, отстъплението ставаше споредъ правилата: опълченцитѣ се спираха, прицѣлваха се и тогава стрѣляха. Но когато турцитѣ силно започнаха да налягатъ върху ни, а обходящитѣ бѣха почти въ тилътъ ни, отъ наша страна стрѣлбата се почти прѣкрати. Казвамъ почти, защото онѣзи които стрѣляха, правяха това, както и турцитѣ — безъ да се спиратъ и цѣлятъ.

Бързо отстъпваме. По нѣйдѣ се пушаме и бѣгомъ, защото още малко и пхтѣтъ ни ще бжде отрѣзанъ, а за пробивание пхтъ съ щикове не можеше ни дума да става, тѣй като опълченцитѣ бѣха распрѣснати и нѣмаше никаква възможность да се събератъ. Ранения въ крака щабсъ-капитанъ Поповъ едвамъ върви. На всѣка крачка се чуваше кръвѣта да фашти

въ ботуша му. Испърво, при насъ бѣше се събрала една група опълченци, но тъй като тя привличаше участенитѣ гърмежи на противника, по заповѣдь на ротния командиръ групата се распръсва.

Вървимъ и жадно гледаме на групата съ знамето. Тя бѣ изминала доволно разстояние, но не бѣ още въ безопасностъ. Сили се Поповъ да върви и по нѣйде се пуца бѣгомъ, но самия му бѣгъ прилпча на бѣгъ на мѣсто. Слѣдъ насъ, освѣнъ Стефанова, нѣма опълченци, като се исклучатъ раненитѣ, които едвамъ пристъпватъ, до гдѣто ги настъгватъ турцитѣ . . .!

Сърдцераздирателни сцени се прѣдставляваха при това нещастно отстъпление! Въ врѣме на нашето настъпление, всички бѣхме до толкова въодушевени и обхванати отъ идеята да се жертвуваме за отечеството и да отмѣстимъ за вѣковнитѣ мъки на многострадалния български народъ, щото не виждахме, когато другаритѣ ни на всѣка крачка падаха отъ неприятелскитѣ куруми; не чувахме, когато умирающитѣ въ прѣдсмъртната си агония, съ хъркания и охкания, испущаха своето послѣдно издихание; не чувахме сжщо, когато по-легко раненитѣ, но които не можаха сами да върватъ, моляха за помощъ; най-насетнѣ, не виждахме, че цѣлото пространство бѣ покрито съ тѣлата на падналитѣ юнаци. Повтарямъ, нищо не виждахме и не чувахме, а се стремяхме на напрѣдъ, да се счепкаме гърди съ гърди съ турцитѣ и или да паднемъ, или да побѣдимъ. Но сега, когато повечето отъ най-добритѣ синове на България и храбритѣ началници паднаха на бойното поле, когато, принудени да отстъпваме, прѣскачахме прѣзъ тѣлата на нашитѣ ранени и мъртви другари; когато първитѣ прѣдъ нашитѣ очи се подлагаха на най-люти мъки, а вторитѣ на изуродвание и поругание отъ страна на безчеловѣчния неприятель, — тѣзи сцени ни се прѣдставляваха прѣдъ очитѣ въ всичката си грозотия и ужасъ!

Ами колко още ще паднатъ убити и ранени, до гдѣто излѣземъ отъ огнения кръгъ! Но въпросъ е, да ли ще успѣемъ и да излѣземъ. О, и сега още, па вѣроятно и до животъ, косата ми ще настрѣхва, когато си спомня за това печално отстъпление! Цѣлата грозна картина се испрѣчва прѣдъ очитѣ ми. Въ ушитѣ ми се раздаватъ: звънтението на щиковетѣ и ятаганитѣ, ударитѣ съ сабли по челоуѣчески глави, охканията

и прѣдсмъртнитѣ хъркания на умирающитѣ и молбитѣ на раненитѣ за помощь . . .

Продължавахме да отстѣпваме. . . Сякашъ, че не се прѣдвиждаше и край на това отстѣпление!

— Ст. Ив., ето турцитѣ сж съвсѣмъ близо до насъ. . . За Бога, дайте ми вашия револверъ, ми каза щабсъ-капитанъ Поповъ, а сами се спасявайте. Бѣгайте. . . Все едно азъ съмъ раненъ. . . Бѣгайте до гдѣто има още врѣме!

Не ми се щѣше да умирамъ при такава обстановка, и за туй, когато ротния командиръ ми каза да бѣгамъ, азъ вътрѣшно рѣшавахъ, да се воспользвамъ ли отъ това прѣдложение, или не. Това ми колебание, обаче, трая само единъ моментъ. Азъ почувствувахъ, какъ кръвта ми бликна въ лицето отъ срамъ и угризение на съвѣстѣта.

— Николай Николаевичъ, ако Богъ ни помогне и двамата ще се избавимъ, му казахъ азъ.

И ний се пзбавихме, ако живота ни п да висѣше на конецъ. Ний бѣхме отъ турцитѣ на едно растоаяние отъ 20—30 крачки, когато пзлѣзохме изъ обходния кръгъ.

Между това, по пхтя ни раненитѣ все викаха за помощь.

— Ваше благородие, вика единъ опълченецъ, раненъ съмъ. Ако ми помогне нѣкой ще се избавя. . . не ме оставяайте. . .

— „Бѣдняжка“, вика Поповъ, трѣбва да му се помогне.

— Даи си ржката, му каза Стефановъ.

Но ранения отъ страшнитѣ болки се извива п мръщи.

— Не, вика той, види се, че Богъ ще ме прибере. — Остави ме, се обръща той къмъ Стефанова, п самъ се спасявай. . . Моля ти се, вземи сумката съ патронитѣ, а на мене остави само два патрона. . . . п подиръ насъ се раздава дрезгавия гърмежъ отъ пушката Шаспо.

— Ваше благородие, вика другъ, люто съмъ раненъ. Умирамъ, вземете ми пушката. . . Ваше благородие, напишете дома. . . п така безъ край все едни п същи обращения. Горкитѣ, тѣ съзнаваха своята безпомощность. Тѣ виждаха, че е наставалъ послѣдния имъ часъ п съ жадность гледаха въ очитѣ ни, за да срѣщнатъ пълния ни съ съчувствие п съжаление погледъ.

Мнозина отъ тѣхъ търсяха утѣшение въ молитвата.

Съ голѣма мъка тѣ се приповдигаха на една страна, кръстяха се п възнасяха къмъ Всевшния горѣщитѣ си молитви.

Когато бѣхме съвсѣмъ близко, турцитѣ ни викаха да се спремъ и да се „теслимимъ“. На това сжщо мѣсто поручикъ Живаревъ ни настигна. Турцитѣ и на него викаха „дурь-отуръ“, на които Живаревъ, който сжщо бѣше раненъ и едвамъ вървеше, като се обърна къмъ тѣхъ, каза:

— Вотъ вамъ „дурь-отуръ“ и имъ показа юмука.

Бѣхме вече изминали 100—150 крачки отъ онова мѣсто, гдѣто турцитѣ ни викаха да се спремъ, когато около насъ се чу едно тѣпо удряние, слѣдъ което опълченеца Стефановъ испъшка.

— Нищо, нищо, ваше благородие. Азъ ще вървя съ васъ. И той закричи по-бързо; но слѣдъ нѣколко крачки, той започна да отслабва. Азъ му подадохъ ржката си, която той хвана съ жадность и пакъ закричи.

Но кръвта, като фонтанъ, бликаше отъ раната му. Види се, куршума бѣ скъсалъ нѣкоя артерия. Най-послѣ С. започна да залита, и още слѣдъ двѣ три крачки, той съвсѣмъ отслабна.

— Ваше благородие, оставете ме. Благословете ме. . . И нещастния падна, като склопи очи на вѣки. . . .

Тѣзи бѣше послѣдната жертва, която азъ видѣхъ въ днешната битка.

3-я дружина бѣше заобикодена отъ къмъ дѣсното крило на позицията, слѣдователно, до нея бѣха най-близко обходнитѣ неприятелски колони. За да излѣземъ отъ обходния кръгъ, трѣбваше да измениемъ най-голѣмото расстояние; за туй, когато достигнахме на една височина съ обходившитѣ ни турци, както казахъ и по-горѣ, разстоянието помежду ни бѣше не повече отъ 20—30 крачки.

До върха на възвишенността оставаше още не повече отъ 150—200 крачки, но това расстояние ни се видѣ безкрайно.

На нашето лѣво крило, прѣди още да излѣземъ изъ огнения кръгъ, стрѣлбата не прѣставаше. 1-а дружина сжщо отетживаше подъ силния натискъ на противника. Но благодарение на графъ Толстой, началника на лѣвия флангъ на позицията, който на чело на дружината съ примѣрна храбросъ и рѣдка неустрашимость се явявалъ, гдѣто имало най-голѣма нужда отъ неговото присѣствие, турцитѣ, както се описа по-горѣ, бивали отблѣсвани и задържани. Графъ Толстой, както и подполковникъ Калитинъ, прѣзъ всякото врѣме на боя е билъ на конь; но когато

дружината се намирала не далеко отъ върха на възвишенността, коня му падналъ подъ него убитъ.

— Юнаци! кобуритѣ на сѣдлото сж пълни съ злато, извикалъ графа на опълченцитѣ. Който иска нека си вземе.

Охотници за злато, обаче, не се намѣрили.

Най-послѣ излѣзохме на върха на възвишенността, гдѣто си въздъхнахме съ облегчение.

Тукъ на възвишенността — въ лѣво отъ насъ, бѣха залегнали 15—20 опълченци, които стрѣляха съ правъ вѣрентъ изстрѣлъ по обходившитѣ ни турци. Но скоро и тѣ бѣха принудени да напустнатъ възвишенността и се да скриятъ въ гъститѣ фруктови дървета и лозя.

— Ето мѣстото, гдѣто прѣди 5—6 часа свършихме утренната си похапка. Тукъ се испѣ последния куплетъ на пѣсенъта: „Богъ знаеть, что будетъ съ нами впереди“, си казахме единъ на другъ.

За единъ моментъ ний се спрѣхме и спогледахме, защото повече впечатления не можехме да размѣнимъ. Поройнитѣ сълзи ни замрежиха очитѣ и ни схванаха гласа.

— Да вървимъ, да вървимъ, каза най-сетнѣ Поповъ защото турцитѣ ей сега ще испъкнатъ на възвишенността. И ний забързахме на долу и скоро се скрихме въ лозята и градинитѣ. И наистина, турцитѣ скоро излѣзоха на възвишенността и откриха по насъ пушечна стрѣлба, испърво рѣдка, а по-послѣ и учестена. Но тѣ не ни прѣслѣдваха повече и ний се избавихме. Избавихме се, обаче, по едно необяснимо чудо. Наистина, да върви чловѣкъ подъ кръстосанъ огънь на единъ многочисленъ противникъ и то на разстояние не повече отъ 20—30 крачки отъ него и да остане живъ и неврѣдимъ бѣ дѣйствиелно чудо.

Ако можѣ да се избави остатъка отъ 3-я дружина отъ явна гибель, то има да се благодари на обстоятелството, че турцитѣ бѣха крайно уморени, вслѣдствие на което обходившитѣ ни не успѣха съвсѣмъ да ни отрѣжатъ пхтя и, второ, на това, че тѣ стрѣляха по насъ, безъ да се спиратъ и цѣлятъ.

Когато ний излѣзохме на възвишенността, прѣднитѣ редове на 1-а дружина вече бѣха въ лозята. На възвишенността, казваха, графъ Толстой я билъ спрѣлъ, за да срѣщне противника съ залпове, но се оказало, че не у всички опълченци

имало патрони, и че у повечето отъ тѣхъ пушките съвсѣмъ не дѣйствували.

Умирахме отъ жажда. Азъ вървишката късахъ едвамъ шарилото се грозде, за да си утоля жаждата. Когато минувахме покрай една локва, въ която се виждаше да сж лежали биволи, Поповъ се наведе надъ нея и започна да пие, но азъ на сила го оттеглихъ да не пие мръсната вода.

— Благодаря ви, ми каза той, когато бѣхме вече далеко отъ турцитѣ, като ми стискаше ржката. Благодаря ви, че не ми дадохте револвера си: азъ щѣхъ да се самоубия.

Когато стигнахме близо до воденицата срѣщу дефилето, прѣдъ очитѣ ни се прѣдстави една грозна картина. Отъ тукъ се виждаше цѣлпя градъ, южната частъ на който бѣ обхванатъ отъ пламъкъ. Огненнитѣ язици, като се издигаха на горѣ, се съединяваха и по тоя начинъ се образуваше цѣло огнено море. По-къмъ сѣверъ, тукъ-тамъ се показваха малки кржгове тъмни облачета отъ димъ, които постепенно се увеличаваха и разясняваха, до гдѣто най на сетнѣ отстъпваха мѣстото си на червенитѣ огнени язици. . . .

Грозна и печална картина! Хубавия, потъналъ въ раскошна зеленина градъ, се изгуби въ страшното пожарище.

Тѣзи картина бѣше още по-грозна и печална отъ оная, която оставихме тамъ — на бойното поле. Старо-загорскитѣ граждани и селени, които се бѣха стекли отъ околнитѣ села, обнадѣжени отъ началството, че града не заплашва никаква опасностъ, се бѣха успокоили и останали въ града по домоветѣ си.

Когато стана явно, че турцитѣ ще прѣвзематъ града, вече бѣше късно за бѣгание. Въ началото на боя, казваха, мнозина отъ старо-загорскитѣ граждани, които имали какво годѣ оржжие, биле отишли: едни, да се биятъ съ турцитѣ, други, просто да гледатъ на битката. По-възрастнитѣ дѣца на групи на групи ходяли по улицитѣ, а женитѣ, събрани прѣдъ портитѣ си, чакали съ замиране на сърдцето да се научатъ за исхода на боя. . . Но ето, испърво се запалватъ нѣколко къщя отъ турскитѣ гранати. Огня все повече и повече се распространява. Жителитѣ се хвърлили да гасятъ и да спасяватъ имота си, и тъкмо въ това врѣме неочаквано се зачуватъ викове: „турцитѣ идатъ“. И наистина, турцитѣ вече биле въ града. Къмъ тѣхъ се присъединяватъ веднага гражданитѣ — тѣхнитѣ едно-върци, въ които кицѣше злоба и ненавистъ къмъ гяуритѣ, и

всички наедно се хвърлят върху беззащитното българско население. . . Но не само беззащитното българско население, но и дружинитѣ сж биле нападани отъ турцитѣ — жители на града, подпомагани отъ черкезитѣ. Първа рота отъ 2-а дружина е прикривала отстъплението на тая дружина прѣвъ западната частъ на града, отъ къмъ Чирпанското шоссе, като е отражавала съ своя огънь нападението на черкезитѣ и градскитѣ турци. 5-а дружина е била принудена, при отстъпването си прѣвъ града, съ баррикади отъ кола, бѣчви и пр. да спира нахвърлившитѣ се върху ѝ турци. При това, гражданитѣ турци стрѣляли изъ прозорцитѣ.

Не може да се опише ужаса съ който е било обхванато уплашеното старо-загорско население. Обезумѣли отъ страхъ, всички се хвърлили да бѣгатъ. Улицитѣ прѣпълнени съ народъ, кола и коне. Турцитѣ прѣслѣдвали бѣгавшитѣ съ щикове, ятагани и пушечни гърмежи.

Улицитѣ биле покрити съ мъртви тѣла и ранени. Мнозина отъ жителитѣ, които се криали по таванитѣ на кщцята и зимницатѣ, станали жертва на пламъцитѣ. Другитѣ биле избити отъ турцитѣ, като прѣдварително, женитѣ и дѣвоичкитѣ сж биле подлагани на поругания. . . Тука, въ Стара-Загора сж станали жертва на пламъцитѣ и на турскитѣ звѣрства до 10 хиляди невинни българи. . . А ония, които успѣли да излѣзатъ изъ града, бѣха гонени отъ черкезитѣ и башибозуцитѣ, като диви звѣрове и немилостиво избивани. Ний съ щабсъ-капитанъ Попова глѣдахме, какъ черкезитѣ настигаха своитѣ жертви и ги съсичаха. . . .

Минахме рѣката и влѣзохме въ тѣснината. Тукъ пакъ не по-малко грозни картини.

— Уфъ! та още ли?! Трѣбва чловѣкъ да има нерви, като вѣжа дебел, за да може да понесе всичкитѣ ужасни впечатления добити отъ кървавия този день, си мисляхъ азъ.

Наистина, тукъ не се лѣеше кръвь, не се чуваха прѣдсмъртнитѣ хъркания на умирающитѣ, тукъ не царуваше грозната смъртъ, но при все това, сценитѣ бѣха сърдцераздирателни.

Въ тѣснината бѣше такава навалица и бъркотия, щото на човѣка отъ гледанпе му се завиваше свѣтъ. Мжже, жени, дѣца, войници ранени, отъ ранитѣ на които се лѣеше кръвь по камънитѣ и пжтя, кола ватоварени съ кщци потрѣби, на

които насѣдали дѣца, ранени войници и граждани, коне, катърци, едни отъ тѣхъ натоварени съ дрѣхци, а на други възсѣднали жени, старци и дѣца, всичко това размѣшано се движи напредъ, като лава.

Плачоветѣ на женитѣ, писъцитѣ на дѣцата, виковетѣ и охканията на раненитѣ, муканпето и реветъ на уплашенитѣ животни, скърцанието на колата, всичко това се бѣ слѣло въ единъ адски шумъ, който зловѣщо се носеше по цѣлата тѣснина, като правеше ужасната картина още по-мрачна и сърдце-раздирателна. . . . И този винегретъ отъ живи сжщества въ панически страхъ бѣгаше напредъ. Всички бѣгаха наедно и всѣки мислеше и гледаше само за себе си, никой не искаше да знае за болкитѣ на другитѣ — макаръ и да бѣха тѣ най-близки на сърдцето имъ. Мжжъ оставяше жена, майка дѣцата си, братя сестритѣ си и т. н. Всѣки търсеше спасение.

Азъ видѣхъ какъ една майка остави гръдното си дѣтенце отъ страна на пхтя и тѣрти да бѣга. Но не измина тя 50 крачки, когато се обърна и като ранена лъвица се хвърли назадъ.

— Нѣма рожбо, нѣма да те оставя, викаше нещастната. Нека турцитѣ наедно да ни съсѣчатъ!

И такива случаи бѣха много! Имаше много гръдни дѣца оставени по пхтя; много отъ тѣхъ бѣха взети отъ войницитѣ, и трѣбва да се каже истината, — прѣимущественно отъ рускитѣ. Впрочемъ, тѣ имаха повече възможность, понеже бѣха на коне.

Не далеко отъ Бешъ-Бунаръ, чувамъ да ме вика нѣкой по фамилия; огледахъ се и видѣхъ на една распрѣгната кола четирма опълченци.

— Господинъ подпоручикъ, моля ви, недѣйте ни оставя въ рждѣтъ на турцитѣ, се обръщаше единъ отъ раненитѣ къмъ мене. Както виждате не можемъ да вървимъ, а коларя избѣга съ воловетѣ.

— Този раненъ бѣше волноопрѣдѣляющия се Н. Коншинъ, отъ 3-я рота на 3-я дружина, русинъ. Той билъ раненъ на три мѣста, въ врѣме на настѣпленieto, но изнесенъ отъ опълченцитѣ.

Единъ отъ четворицата бѣ въ несвѣсь, а останалитѣ сжщо гледаха на мене умоляюще.

Какво можехъ азъ да направя, за да не ги остава въ рждѣтъ на турцитѣ? Нищо. Не далеко отъ Бешъ-Бунаръ, отъ

къмъ града, се раздадоха пушечни гърмежи, които обърнаха множеството въ бѣгство. Започна се едно ужасно тласкание. Всѣки гледаше да испрѣвари. Подбутванъ, подтласкванъ и почти носенъ отъ множеството, азъ се подадохъ на напрѣдъ. . . .

— Ваше благородие, господинъ подпоручикъ, молимъ ви . . . се чува още веднѣжъ сърдцераздирателнитѣ молби на раненитѣ, но само тѣ ли бѣха?! . . .

Ако кавалерията тамъ — на бойното поле — не можѣ да окаже съществено съдѣйствиe на пѣхотата, то тя тукъ можеше да окаже голѣма помощ на раненитѣ. Но кждѣ е тя? . . .

Чудна е челоувѣчската природа! Прѣди 3—4 часа тѣзи безредна масса войници, като лѣвове се хвърляше върху противника, като прѣскачаше прѣзъ убититѣ и раненитѣ си другари, — отиваше на явна смъртъ. А сега? Сега тѣ бѣха забравили и дисциплина и войнишка доблестъ и дългъ и изгубили и ума и дума и бѣгаха, безъ да може нѣкой да ги спрѣ.

Азъ видѣхъ, какъ офицери на коне се спущаха да спратъ кавалерията и тѣхния трудъ оставаше напрасно. Впрочемъ, въ такава бъркотия трудно можеше да се спратъ распрѣснатитѣ войници.

Отъ нравствено потрясение и физически упадѣкъ азъ едвамъ си влачахъ краката. Моя „денщикъ“ Лялитка съ коня ми намѣрилъ за благоразумно много по-рано да излѣзе отъ опасността.

Поповъ, щомъ минахме рѣката, се бѣ качилъ на единъ кавалерийски конь.

На плоската възвишенность, срѣщу с. Дервентъ, остатѣцитѣ отъ 1-а, 2-а, 3-я и 5-а дружини бѣха спрѣни за почивка и съ цѣлъ да се посѣбератъ останалитѣ опълченци. Отъ 3-я дружина бѣха се събрали едвамъ 80 челоувѣка.

Тукъ Негово Императорско Височество Николай Максимилиановичъ Лейхтебергски благодари на опълченитѣ съ с. дующитѣ думи:

— Юнаци! Благодаря ви за геройството, което показахте въ днешната битка съ турцитѣ. Азъ видѣхъ какъ виѣ цѣли 5 часа се държахте на позицията, храбро и самоотвържено се бихте съ противника, численостъта на който, за наше нещастие, бѣше несравнено по-голѣма отъ нашата. Виѣ, юнаци, днесъ се бихте не по-лошо отъ рускитѣ войници и азъ се считамъ за длѣженъ лично да доложа на Негово Императорско Височество за вашето геройство.

Тъзи думи на Негово Височество пръведе на български командира на 1-а дружина подполковникъ Кесеяковъ.

И тъй, българскитѣ опълченци не се оказаха плашливи, за каквито ги считаха нѣкои отъ офицеритѣ. Тѣ не само не избѣгаха, щомъ минахме Дунава но и отъ битката не избѣгаха. Напротивъ, споредъ думитѣ на княза Лейхтембергски, тѣ се биха не по-лошо отъ рускитѣ войници, което и въ дѣйстви-телность бѣше тъй. Слѣдователно, останалитѣ живи опълченци получиха пълно удовлетворение за оскърбленията, които тѣ бѣха прѣтърпѣли отъ своето началство.

Тукъ азъ си припомнихъ за д-ра Вязанкова и съжелявахъ, че го нѣмаше и той да чуе думитѣ на херцога и да се порадва.

Д-ръ Вязанковъ неуморно работи подъ неприятелскитѣ из-стрѣли, като подаваше нуждната помощ на раненитѣ. Но за не-щастие, отъ тъй помощъ се въсползуваха само онѣзи опълченци, които бѣха ранени въ началото на боя. Всичкитѣ други останаха въ ржцѣтѣ на турцитѣ и, слѣдъ като биле мжчени, биле избити до единъ. Д-ръ Вязанковъ до толкова се билъ увлякалъ въ работата, щото безъ малко щѣлъ да попадне въ ржцѣтѣ на турцитѣ. Той ги забѣлѣзвалъ, когато тѣ биле на 150—200 крачки отъ него. Благодарение на това, че коня му билъ не далеко отъ него, той е можалъ да се избави отъ смъртта. По-неже турцитѣ се появили почти отъ къмъ тила на Вя-занкова, той прѣпусналъ коня си къмъ истокъ и достигналъ генералъ Столѣтова, съ когото и отишелъ при Гурковия отрядъ.

Около 2 часа слѣдъ пладнѣ, генералъ Столѣтовъ, като билъ угриженъ за пхтя на отстъплението, праща охотника Пустовойтова за да види, дали тѣснината не е завзета отъ про-тивника. Въ това, именно, врѣме д-ръ Вязанковъ, прѣпускаю-щецъ коня си, прѣслѣдванъ отъ градъ неприятелски куршуми, се явилъ при Столѣтова и му указалъ на турскитѣ войски, които били вече почти въ тилтъ. Пхтя за отстъпление, прочее, се оказалъ отрѣзанъ отъ противника; за туй, началника на опъл-чението, съ една група отъ 60—70 человекъ конници, офи-цери и долни чинове, съ 2-тъ донски орджия, къмъ които по-послѣ се присъединилъ и д-ръ Боневъ, старшия врачъ на опълчението, който прѣзъ всичкото врѣме подавалъ помощъ на раненитѣ войници отъ 1-а дружина, и двѣтѣ донски орджия, отстъпилъ по направление къмъ сѣверо-истокъ. Генералъ Сто-лѣтовъ отстъпвалъ полунадѣсно, неприятелската верига въ

Д-ръ Боневъ старши врачъ на опълчението.

това време е била задъ нашия краенъ лѣви флангъ, почти въ тилътъ ни. Турцитѣ пъкъ, като видѣли тая конница и орждия, нѣкон отъ тѣхъ се пуствали и да бѣгатъ, а други легнали изъ лозята и шубрацитѣ. При това, единъ турчинъ, който билъ най на края, като не успѣлъ да избѣга, прилѣпилъ се, съ цѣль да не го забѣлжкатъ, къмъ едно орѣхово дърво. Волно-опрѣдѣляющия се Юрѣвъ, русинъ, пуца коня си къмъ дървото и съ едно замахване съ шашката сваля турчина мъртавъ.

При това отстъпление на Столѣтова, едно отъ орждията се катурнало въ една урва. Войницитѣ, оставени при орждието да го извадятъ, като срѣщнали голѣмо затруднение, започнали да распрягатъ конетѣ. Въ това именно време д-ръ Боневъ пристигва въ карьеръ при орждието окуражава войницитѣ и съ общо усилие орждието се изважда.

При всичката близость на противника, Столѣтовъ, заедно съ окръжавшитѣ го, благополучно пристигналъ при генералъ Гурко. между Чадъръ-Могила и с. Дълбоки, и му доложилъ за исхода на битката и участъта на опълчението. При тоя докладъ генералъ Столѣтовъ не можалъ да удържи поройнитѣ си съзвн. Генералъ Гурко запиталъ Столѣтова, кадѣ се намиратъ Тѣхни Височества Николай и Евгений Максимилиановичъ. На това Столѣтовъ отговорилъ, че тѣ отстъпили за Казанлъкъ.

— Чудно нѣщо! Началника на кавалерията, безъ кавалерия, отстъпилъ съ пѣхотата, а началника отъ пѣхотата — съ кавалерията.

Наистина, кавалерията, командувана отъ Негово Височество, отъ Стара-Загора бѣ отстъпила къмъ с. Дълбоки, гдѣто се и присѣединила къмъ Гурковия отрядъ.

Слѣдъ направения докладъ за исхода на боя, генералъ Столѣтовъ извикалъ охотници, които да идатъ да намѣрятъ опълчението и да прѣдадатъ писмо на началника на шаба, подполковника Ринкевича. Такива охотници се явили: Мито Анковъ, Коста Бошняковъ, Георги Николовъ, Иванъ Бошняковъ и Георги Поповъ. Тия охотници тръгнали да стигнатъ опълчението прѣзъ малкия балканъ въ 3¹/₂ часа слѣдъ пладнѣ.

Слѣдъ 25 минути почивка жалкитѣ остатъци на българското опълчение продължиха отстъплението си. Бѣше още видѣло, когато стигнахме при Туловата курия, гдѣто отряда се расположи за ноцувание.

Моя вѣстовой Лилитка най-сетнѣ се показа:

— Ти какъ бѣше до сега, го запитахъ азъ. Защо не стоя тамъ, гдѣто ти бѣше мѣстото?

— Какъ ще стоя тамъ, ваше благородие, когато куршуми и гранати като дъждъ падаха, ми отговори той наивно. Ний излѣвохме на пѣтя, а когато хукна народа, а по-послѣ и кавалерията и артилерията да бѣгатъ и насъ увлякоха.

Тоя отговоръ, разбира се, не ме удовлетвори. И за да ме задобри Лилитка ме попита, не желая ли да похапна, понеже ми билъ приготвилъ. Това бѣше нѣщо необикновено, тъй като Лилитка самъ никога не се сѣщаше да ми приготви ястие, при всичко че у него винаги имаше мои пари за тѣзи цѣль. Лилитка посла едно килимче на трѣвата, на което сложи ястнето. Но ако и да не бѣхъ отъ отзарана нищо хапвалъ, менъ не ми се ядеше. И какъ ще ми се яде? . . .

Тукъ се бѣхме събрали всички отъ дружината офицери, които уцѣляхме отъ боя — числомъ — всичко двама! азъ и прапорщикъ Болшевъ. Раненитѣ капитани: Поповъ и Стесель въ това врѣме бѣха при началникъ на щаба подполковника Ринкевича.

Ний сѣднахме на килимчето съ Болшева, спогледахме се единъ другъ и заплакахме.

Тѣй като азъ бѣхъ останалъ старши въ дружината, понеже, всички други освѣнъ Болшева бѣха убити или ранени, то и приехъ командуванието ѝ. Прѣди всичко азъ прѣброихъ опълченцитѣ, които се оказаха 117 души, когато прѣди боя бѣха около 600. Кждѣ сж останалитѣ? Наистина не ще сж паднали убити всички, тъй като и сега още продължаваха да пристигатъ; но въ всѣки случай числото на падналитѣ убити и ранени бѣ голѣмо. Ето общата загуба:

1-а дружина ранени: щабсъ-капитанъ Михида — легко въ крака, поручикъ Соллогубъ — тежко въ шията и рамото, поручикъ Гюбенетъ — контузенъ въ хълбока, прапорщикъ Сорнетъ — легко въ крака съ куршумъ.

3-я дружина убити: дружинния командиръ подполковникъ Калитинъ, командира на I-а рота капитанъ Феодоровъ, командира на II-а рота щабсъ-капитанъ Усовъ и завѣдующия оржжнето поручикъ Поповъ.

Ранени: поручикъ Живаревъ — легко, поручикъ Поликарповъ — тежко, щабсъ-капитанъ Стесель — легко, щабсъ-

капитанъ Поповъ — легко, подпоручикъ Добровски — тежко въ крака, подпоручикъ Божински — въ крака и рамото.

5-а дружина убити: поручикъ Павловъ.

Ранени: дружинния командиръ подполковникъ Нищенко — легко, капитанъ Сухомлиновъ — тежко, щабсъ-капитанъ Розановъ — легко, поручикъ Рудомино — тежко, поручикъ Яковлевъ — легко, прапорщикъ Максютенко — легко.

Долни чинове излѣзли отъ строя:

I-а дружина . . .	152	человѣка
II-а „ . . .	46	„
III-я „ . . .	200	„
V-а „ . . .	116	„
Всичко . . .	514	человѣка.

Слѣдователно, отъ общото число на офицеритѣ, които влѣзоха въ битката, излѣзли бѣха отъ строя 22 и 514 человекъ убити и ранени долни чинове.

Но числото на излѣзлитѣ отъ строя опълченци ранени бѣше несравнено по-големо; защото много отъ легко раненитѣ отиваха право по домоветѣ си или въ болницитѣ. Тия опълченци се считаха въ отлжчка, но мнозина отъ тѣхъ впоследствие се явяваха въ дружинитѣ си.

Когато слънцето залѣзе и настана нощъ, небесния сводъ на югъ по направление къмъ Стара-Загора бѣ освѣтенъ съ червено зарево. Не можеше да има и съмнѣние, че това освѣтление бѣше отъ пожара, който вѣроятно, бѣ обхваналъ цѣлия градъ.

VIII.

20 Юлий. — Бѣхме капнали отъ умора въ вчерашния пълень съ тревълнение день и за туй расчитвахме, че съня ще подкрѣпи отпадналитѣ ни сили и ние ще забравимъ на врѣме ужаситѣ на тоя кървавъ день. Но надѣждата, поне молта, не се осществи. Напротивъ, нощта ми се показва безкрайно дълга. Ужасни галюцинации ме прѣслѣдваха въ съня. Прѣдъ очитѣ ми се испрѣчваха грознитѣ вчерашни картини, а въ ушитѣ ми се раздаваха топовнитѣ и пушечни гърмежи, виковетѣ на старо-загорскитѣ жители и охканията на раненитѣ.., Мнозина отъ опълченцитѣ, едни сѣдишкомъ други лежишкомъ,

тихо си приказваха, а онѣзи които спяха, туку мърморяха въ съня си. Едни отъ тѣхъ викаха „ура“, други „раненъ, раненъ“; имаше и такива, които скокваша на крака съ викъ „турцитѣ, турцитѣ, удрайте“ . . .

Около срѣдъ нощъ отряда бѣ вдигнатъ, за да продължава отстъплението за Казанлъкъ. Но слѣдъ като прѣстояхме повече отъ единъ часъ готови за пхтъ, заповѣда се опълченцитѣ отъново да си легнатъ да спятъ. Тѣ бѣха все бодрѣ и възбудени, ако и да не бѣха турили въ устата си и троха хлѣбъ още отъ вчера сутриньта, понеже хлѣба ни липсуваше. Нанстина, по лицата имъ се забѣлѣзваха слѣди отъ тежкитѣ вчерашни испитания, но при все това въ очитѣ, въ движението и въ цѣлата имъ фигура се четеше съзнание на собственото имъ войнишко достойнство, чувство на удовлетворено самолюбие и гордостъ, че сж изпълнили дългътъ си.

Опълченцитѣ, почти винаги злѣ третиранѣ отъ офицеритѣ, наричани страхливци, които слѣдъ първия вистрѣлъ ще се разбѣгатъ като еребици, неволно се бѣха усъмнили въ себе си. Мнозина отъ тѣхъ, които още не бѣха мирисали барутъ, си задаваха въпросъ: „неужели това е истина“? и колкото повече се приближавахме къмъ развяската — битката, толкова този въпросъ по-силно ги мъчеше. Но ето, опълчението всъпи въ отдавна желанныя бой. Всички като лъвове се хвърляха върху противника и го гоняха и прѣслѣдваха, макаръ той и да бѣ въ 7—8 пхти по-многочисленъ. Но „сила слама чупи“, казватъ руситѣ. Трѣбваше да се отстъпи и да се отстъпи подъ силния напоръ отъ фронта и въ обходъ на многочисленната закалена въ боеветѣ съ черногорцитѣ Сколейманъ-пашова армия. Повтарямъ, опълченцитѣ отстъпиха, но не считаха себе си за побѣдени. Напротивъ, слѣдъ многовѣковно тежко робство, българитѣ пръвъ пхтъ въоружени се срѣщнаха гърди съ гърди съ своитѣ мъчители и като си примѣриха силитѣ, се убѣдиха, че въ жилитѣ имъ тече кръвьта на тѣхнитѣ храбри прадѣди. Тукъ, при Стара-Загора, на 19 Юлий 1877 год., българското опълчение възкреси военната слава на своитѣ храбри и доблестни прадѣди, прѣдставителитѣ на които сж биле: Крумъ, Симеонъ, Самуилъ и др. Сжщо тукъ, въ боя при Стара-Загора, господаритѣ турци за пръвъ пхтъ видѣха, че раята — българитѣ, не сж безгласни и немошни. Не напраздно турцитѣ въспѣватъ боя при Стара-Загора „съ ешилъ калпакъж компта“.

Не далеко отъ нашия бивуакъ, при Туловата кория, бѣше се расположило многобройното избѣгало отъ Стара-Загора и околността му население. Прѣзъ цѣлата нощъ тамъ се чуваха плачове и ридания, но на разсъмнуване плачътъ и писъкътъ се толкова увеличи, щото на челоуѣка сърдцето се кжсаше, като ги слушаше. Тукъ дѣца плачатъ та се кжсатъ и питатъ за родителитѣ си, тамъ майка — и всички убити отъ скръбъ. Едната частъ отъ бѣжанцитѣ на разсъмнуване потегли къмъ Казанлъкъ, а другата още се не мърдаше отъ мѣстото. Горкитѣ! Тѣ още питаяха надѣжда, че може би нашитѣ войски пакъ ще настѣпятъ и ще пропѣдятъ турцитѣ. Между това нашето началство се опасяваше, да не би турцитѣ да настѣпятъ по стѣпкитѣ ни. Испратения въ развѣдъ припорщикъ отъ кавалерията Зозудинъ се убѣдиль, че турцитѣ не проявявали намѣрение да настѣпватъ.

Пратеницитѣ отъ генераль Столѣтова охотници настгнаха опълчението при рѣка Тунджа въ 11¹/₂ часа прѣзъ нощъта и изпълниха възложената имъ миссия. Началникъ щабна на опълчението, подполковникъ Ринкевичъ, още въ сжщата нощъ испрати съ писмо до генераль Гурко слѣдующитѣ охотници: Ив. Цвѣткова, Мито Анкова, Коста Бошнякова, русина Пустовойтова и 4 драгуна. Слѣдъ нѣколко часове лутанне, съ голѣмъ рискъ за живота си, пратеницитѣ на разсъмнуване стигнали на ново-загорското шоссе. Отряда на генераль Гурко, обаче, не се виждалъ. Тѣ продължили пътя си къмъ истокъ.

Когато вървели изъ шубрацитѣ, изведнѣжъ прѣдъ тѣхъ се исправя една челоуѣческа фигура. Оказалъ се единъ руски барабанщикъ, който прѣзъ нощъта билъ заспалъ и не видѣлъ, кога и на кждѣ отстѣпилъ отряда; той билъ чулъ, обаче, цвиление на коне къмъ сѣверо-истокъ, но не знаялъ да ли въ нея посока сж нашитѣ. Отъ думитѣ на тоя барабанщикъ, охотницитѣ разбрали, че трѣбва да държатъ пъть къмъ сѣверо-истокъ и, дѣйствително, слѣдъ нѣколко часа тѣ стигнали отряда на Гурко и прѣдали писмото.

Генераль Столѣтовъ, обаче, вече не се нампралъ при Гурковия отрядъ. Той съ щабсъ-ротмистра Лукашева, опълченцитѣ-конници — Г. Найденовъ, Д. Коцевъ и единъ казакъ, тръгналъ прѣзъ Хапнъ-Кюой да стигне опълчението. Когато прѣзъ нощъта стигнали не далеко до с. Мъглишъ и видѣли задъ него много огньове, генераль Столѣтовъ съ Д. Коцева и казака се

опътили да стигнатъ опълчението прѣзъ Трѣвна, а ротмистръ Лукашевъ и Г. Найденовъ, продължили пътя и настигнали опълчението на 21 Юлий въ Казанлъкъ. Оказало се, че огньоветѣ при с. Мъглишъ биле накладени отъ бѣжанцитѣ отъ Старо-Загорско.

Майоръ Петръ Тимофеевичъ Рѣдкинъ, командиръ на 4-а дружина.

Слънцето бѣше вече високо, когато цѣлия отрядъ напустна бивуака при Туловата кория и се опъти къмъ Казанлъкъ.

До самата рѣчица, при влизанieto въ пътя, между лозята, срѣщнахме 4-а дружина съ една батарея, която идеше да се присѣдини къмъ опълчението. Офицеритѣ отъ казаната дру-

жина ни срѣщнаха твърдѣ съчувствено, като ни поздравляваха съ блѣстящата битка и избавлението ни отъ смъртта. Между тѣзи бѣше и щабъ-капитанъ Михида. Азъ не можахъ да се одържа отъ да го не попитамъ.

— Избѣгаха ли опълченцитѣ отъ първия изстрѣлъ?

— Коя е на 4 крака и то се спѣва, а челоуѣкъ е на два, отвѣрна Михида сконфузено.

— Азъ бѣхъ увѣренъ, каза майоръ Рѣдкинъ, че опълченцитѣ юнашки ще се биятъ.

И наистина, майоръ Рѣдкинъ не бѣше отъ онѣзи офицери, които нападаха опълченцитѣ. Той бѣше безкрайно справедливъ и добрякъ. Той не само не си позволяваше да цува, да бие опълченцитѣ и да имъ прикачва най-унизителни за войнишкото звание, епитети, но и твърдѣ горѣщо се застъпваше за онеправданитѣ, биле тѣ българи или русси. За туй, съ малко исклучение, и неговитѣ подчинени офицери слѣдваха примѣра на своя началникъ.

4-а дружина зае своето въ походното движеніе мѣсто. Встѣпихме въ лозята и триндафилитѣ, за които говорихъ по-горѣ. Но сега градинитѣ нѣмаха онѣзи привлекателность и очарователенъ изгледъ, каквито имаха прѣди десетина дена. Не се хвърля въ очитѣ нито ослѣпителната зеленина на цвѣтата; не се чувствуваше и упоителния ароматъ отъ полскитѣ цвѣта. . . Напротивъ, цѣлото пространство имаше монотоненъ изгледъ. Листето на лозята и дърветата повехнали, клонитѣ, прѣгнати подъ тяжестьта на плодоветѣ, умспленно, съ наведени глави, гледаха въ земята. Даже трѣвата въ некопанитѣ лозя, която съ своята буйность бѣ заглушила и поровила лозовитѣ прѣчки, стоеше увѣхнала и увиснала съ върховетѣ си надолу. Веселитѣ птички, скрити въ гѣсталака, мируваха, като че ли ги бѣше страхъ да издадатъ присѣтствието си. Съ една рѣчь, цѣлата богата природа въ триндафиловата градина, напълно гармонираше съ душевното настроеніе на опълченцитѣ, които ето какво си приказваха:

— Какъ ли ще се свърши войната и да ли България ще бѣде освободена? пита единъ.

— Хмъ, както върви работата, май ме е страхъ, се обажда другъ. При Плъвенъ турцитѣ ни бѣхтаха, тукъ при Стара-Загора сящо . . . Азъ казахъ, продължи сжщия, че турцитѣ не току тѣй ни оставиха да се втурнемъ напрѣдъ и че тѣ ще ни вкаратъ въ капана.

— Чудно нѣщо, какъ началството испрати такъвъ малочисленъ отрядъ безъ поддръжка, забѣлѣзва третн.

— Война безъ жертви не бива, се обади авторитетно единъ отъ птелегентнитѣ опълченци. Ако днесъ турцитѣ ни биха, сутрѣ ний ще ги бѣхтимъ. Менъ само едно ме е страхъ, и то е: душманитѣ на славянството, като видятъ несподукитѣ на рускитѣ войски и тѣхната слабостъ, да не би да се намѣсятъ и тѣ въ войната, тогава прощавай нашата надѣжда за освобождението на България!

— Ехъ море, я некѣмъ да живѣмъ, ако не идемъ у Цариграда, се обади македончето Трайко, а отъ тамо со вапуго у Солунъ! . . .

Часътъ бѣше 2 слѣдъ пладнѣ, когато отряда пристигна въ Казанлъкъ. Една частъ отъ жителитѣ му бѣше вече избѣгала, а другата, обзета отъ страхъ, бързаше да напустне града. Отряда се спрѣ пакъ задъ женския манастиръ.

Да видимъ сега, какво е ставало въ Казанлъкъ до пристигането на отстъпившия отъ Стара-Загора отрядъ. Въ послѣдния периодъ на комендантствуванието си въ Казанлъкъ, майоръ Поповъ е ималъ 5 сотни казаци, една рота опълченци, една рота отъ оздравѣлитѣ войници и около хиляда челоуѣка въоръжени граждани.

Донскитѣ казаци биле разхвърлени отъ Казанлъкъ до Калоферъ, а 4-а дружина била расположена въ с. Шипка за свръзка между Скобелева и Гурко. Когато въ Казанлъкъ останала една незначителна частъ казаци, отъ 4-а дружина отъ Шипка била испратена една рота. При напушанието на Казанлъкъ, генералъ Гурко заповѣдалъ на Попова, щомъ стигнатъ въ града прѣсни войски, да събере сотнитѣ и да върви напредъ, като се придържа къмъ фланга на прѣдния отрядъ, и да държи свръзка съ чести съобщения. Стара Загора и Казанлъкъ биле свръзани вече съ пощенски съобщения посредствомъ драгунитѣ.

Скоро започнали да пристигатъ тревожни донесения за угрожащата на града опасность. Населението се обръщало съ постоянни молби за пушки. За всичко това Поповъ донасялъ на началството. Скоро, обаче, прѣппската се прѣкратила съ Стара-Загора. Никакви извѣстия отъ тамъ не се получавали. Майоръ Поповъ не можалъ да не заключи, че прѣкращението на съобщението се дължи на турскитѣ партизани и башибозуци.

Единъ день при майоръ Попова се явява утеръ-офицера отъ развѣзда и съобщава, че отъ 3-я постъ билъ испратенъ челоуѣкъ на слѣдующия, — но на тоя постъ войницитѣ не се намѣрили. Поповъ далъ заповѣдь да снематъ постоветѣ и съобщението отъ това врѣме ставало вече посрѣдствомъ доброволци — казаци. Между това врѣмето ставало все по-тревожно и по-тревожно. Извѣстията, които смѣнявали едно — друго, биле разнорѣчиви. Трѣбвало да се земагъ мѣрки за отбраната на града, поне до толкова, што да се даде възможность на жителитѣ да заминатъ задъ Балкана и да се принесатъ раненитѣ и болни войници. Множество работници българска работяли по укрѣпяването на града. По тоя начинъ цѣлата околность на града и пѣтя за Шипка биле покрити съ укрѣпления. Престигналитѣ въ Казанлъкъ офицери, които отивали да се присѣдинятъ къмъ прѣдния отрядъ, биле задържани отъ Попова, тѣй като не било извѣстно, какво ставало между Казанлъкъ и Стара-Загора; помежду тѣзи градове вече не съществувало никакво съобщение.

На 19-и Юлий сутринята, майоръ Поповъ получилъ записка отъ А. А. Фрезе за благоприятния вървежъ на работитѣ при Стара-Загора и за прѣдстоящото на другия день съединение на всичкия отрядъ наедно. Разбира се, това извѣстие съвършено успокоило майоръ Попова отъ къмъ Стара-Загора. Освѣнъ това и отъ къмъ Калоферъ се получили извѣстия не до тамъ обеспокоителни. Поповъ, слѣдъ като съобщилъ това приятно извѣстие на офицеритѣ, които незабавно трѣгнали да се явятъ на Гурко, съпровождани отъ събранитѣ въ Казанлъкъ драгуни, гусари и казаци, отишелъ да разгледа фортификационнитѣ работи на града. Въ това врѣме той изведнѣжъ съгледалъ по шосето безкрайна тълпа пѣшеходи и конници: това биле бѣжанцитѣ отъ Стара-Загора, отъ които се научилъ за поражението на юначното опълчение. Майоръ Поповъ бърже се върналъ въ града, събралъ градския съвѣтъ, безъ турцитѣ, за да вземе мѣрки за прѣнасяние на болнитѣ и раненитѣ. Казанлъчанитѣ, обаче, щомъ се научили за отстъплението на опълчението, започнали да се готвятъ да бѣгатъ. Улицитѣ на града биле прѣпълнени съ народъ. Въздуха се оглушавалъ отъ охкания, пискъ и ридания. Въ това врѣме единъ казакъ, който съ трудъ си пробивалъ пѣтъ, дошелъ при Попова и му подалъ записка отъ херцога Николая Максимилияновича. Въ записката

се казвало да се испрати $\frac{1}{2}$ сотня казаци къмъ с. Пзиклин (Къзълдере), което се намира на кръстопътя за Балкана и Стара-Загора, за да влѣзе въ свръзка съ опълчението. На турцитѣ — граждани било обявено, че ако излѣзатъ отъ домоветѣ си събрани 5 человекъ наедно, казацитѣ ще стрѣлятъ върху тѣхъ.

Между това раненитѣ отъ Стара-Загора започнали да пристигатъ и въ скоро врѣме въ града и околността се събрали до 5 хиляди ранени и до 40 хиляди бѣжанци.

Въ това врѣме, вслѣдствие на едно фалшиво допесение отъ казацитѣ, че турцитѣ настѣпватъ отъ къмъ малкия балканъ, въ града била произведена страшна паника: мъже, жени и дѣца се спуснали да бѣгатъ и по такъвъ начинъ града въ разстояние на около единъ часъ съвсѣмъ опустѣлъ. На улицата останали само нѣколко гръдни и нѣколко 2—3 годишни дѣца, оставени отъ майкитѣ имъ и една прострѣна възрастна мома умрѣла отъ страхъ. Но тревогата се оказала фалшива. Казациитѣ приели едно стадо овце, които вдигнали голѣмъ прахъ, за противникъ.

Съ приказъ по опълчението за врѣменно командующъ дружината бѣше назначенъ щабсъ-капитанъ Стесель, а за ротни командири: на 1-а рота, на мѣсто убития капитанъ Феодоровъ, азъ, на 2-а рота, прѣпорщикъ Болшевъ и на 4-а рота новодошлия прѣпорщикъ Юнгерь. Но тъй като щабсъ-капитанъ Стесель, бѣше силно контузенъ въ вчерашния бой, то командването на дружината, която слѣдъ боя при Стара-Загора, до пощлваннето ѝ, се дѣлеше на двѣ роты, бѣ възложено на мене, впрочемъ, безъ заповѣдъ по опълчението.

Щомъ се спрѣхъ въ Казанлъкъ, по устната заповѣдъ на полковникъ Депрерадовича, замѣстника на генераль Столѣтова, който още не бѣше се върналъ при опълчението отъ вчерашния бой, направено бѣ распоредание да се готви вечеря за опълченцитѣ. Слѣдъ като направихъ нужното по дружината распоредание, отидохъ въ града съ цѣль да се нахраня, тъй като отъ вчера почти не бѣхъ ялъ нищо.

Прѣди всичко, азъ се отбихъ пхтьомъ у казанлъшкия си приятель. Потропахъ на портата, но тя се оказа затворена и никой отъ вхтрѣ не се обади. Отъ туй разбрахъ, че и той е избѣгалъ. Отъ тамъ ходихъ въ нѣколко хана, които сѣщо се казаха затворени. Най-послѣ се отбихъ въ хана на Георги

Х. Томовъ, който бѣше отворенъ, но въ него пакъ жива душа се не виждаше и не чуваше, ако и да врѣха на огъвя двѣ тенджерѣ. Азъ обиколихъ цѣлия ханъ, но никого не намѣрихъ. За менъ не оставаше съмнѣние, че и тоя ханъ бѣше оставенъ отъ притежателя си. Азъ полюбопитствувахъ да вида, какво се готви въ тенджеритѣ, и повдигнахъ капака на едната отъ тѣхъ, отъ която бликна цѣлъ облакъ пара отъ вкусната папазъ-яхния. Надникнахъ въ другата, въ нея се оказа чорба отъ пиле. Бѣхъ гладенъ като вълкъ, а миризмата отъ ястието още повече ми възбуждаше апетита.

Какво трѣбваше да се прави? Отъ двѣтѣ едно: или трѣбваше да влѣза въ правата на стопанина и да си сипя ястие, или пѣкъ да остана гладенъ. Азъ прѣдпочетохъ първото.

— Все едно, ако не се изяде ястието, ще се развали, си мисляхъ азъ, като се стараяхъ да успокоя не съвсѣмъ спокойната си съвѣсть . . .

Чорбата се оказа твърдѣ вкусна и когато потърсихъ въ долапа оцетъ, за да я подкиселя, намѣрихъ отгорѣ и точено, — още топло. Наядохъ се прѣвѣснодно. На излизание отъ хана съгледахъ едно съвсѣмъ ново черкезско сѣдло, съ което много ми се искаше да замѣня моето скжсано, като си мисляхъ, че все едно ще остане въ турски рѣцѣ, но не го взехъ. Слѣдъ три дѣня се срѣцнахъ въ Габрово съ ханджията Томова, комуто и расказахъ за моето стопанствуйване въ хана му и за намѣреннето си да взема новото му сѣдло. Томовъ се кжсаше отъ ядъ.

— А бе брате, защо него взехте, извика той. Не само сѣдлото, но ако можяхте да вземете всичко що бѣхъ оставилъ, щѣхъ да ви бѣда много благодаренъ и то само и само, да не попадне въ рѣцѣтѣ на проклѣтитѣ турци.

Щомъ се наядохъ, опжтихъ се за бивуака. На улицата ме срѣцна единъ унтеръ-офицеръ отъ дружината и ми каза, че било заповѣдано дружината да трѣгне за Шипка, а отъ тамъ за Габрово, за да съпровожда раненитѣ войници. Азъ побързахъ за бивуака. Пятымъ се отбихъ въ манастиря. Прѣдъ портата сварихъ много коля, натоварени съ ранени опълченци. Тукъ-тамъ изъ колата се чуваха пжшкания и здържани окжания. Въ мѣнастирския дворъ прѣдъ очитѣ ми се прѣдстави страшна картина, отъ видѣтъ на която трѣпки ме побиха и

ми настръхна косата. Виденото отъ мене не се поддава на никакво описание.

Двора положително бѣше прѣпълненъ съ народъ, но не народъ здравъ и пълненъ съ сила и енергия. Този народъ, състоящъ отъ мъже, жени и дѣца не се движеше, не се вълнуваше и не бѣгаше да се спасява отъ турцитѣ, но положително плуваше въ кървитѣ си. Тукъ нѣмаше жизнени движения, а само гърчения . . .

Голѣмата частъ отъ тия нещастни жертви на турската звѣрщина бѣха не изранени, но бѣха въ истинската смисълъ на думата накълцани.

Едно 2—3 годишно дѣтенце, присипнало, плачеше и съ изнемошелитѣ си ржчички ту теглеше за дрѣхата, ту пишаше хладното лице на горката си мъченица майка. . . .

Калугерицитѣ, блѣдни като сѣнки, сновяха между хладнитѣ вече трупове на умирающитѣ далеко отъ бащинитѣ си огнища.

Тѣзи ужасна картина потресающе подѣйствува на опълченцитѣ. Тя не уби, обаче, духътъ имъ, напротивъ, тя вдхна въ душитѣ на борцитѣ за българската свобода още по-голѣма отвага и жажда за отмъщение. . . .

Азъ побързахъ да напустна манастирския дворъ. . .

Дружината сварихъ вече готова за път. Въ 3¹/₂ часътъ напустнахме Казанлъкъ. Слѣдъ нашето заминаване за Шишка, на полето до манастиря, била отслужена панахида за падналитѣ въ боя при Стара-Загора ратници.

— Никога въ живота си нѣма да забравя тържественно печалната картина, която прѣдставляваше оцѣлевшия отъ неравния бой отрядъ въ този моментъ, ми казваше по-послѣ единъ отъ присѣтствувавшитѣ на панахидата мой другаръ. Когато священника провъзгласи „вѣчная память войнамъ на полѣ брани за вѣру, царя и отечество животъ свой положившимъ“ и възгласа „вѣчная память“ се подхвана отъ стройното пѣние на хора, състоящъ отъ офицери и войници, всички като единъ паднахме на колѣни. Горѣщи сълзи ручаха отъ очитѣ ни за падналитѣ началници и другари. Слѣдъ това, всички мълчишката, като осиротѣли, се върнахме по мѣстата си, освѣтлени отъ багрянитѣ лъчи на заходящото слънце. . .

Отъ Казанлъкъ до Шишка има тъкмо 10 версти. Пятя върви по съвършено равна и открита мѣстность. Само при

с. Хасътъ минахме посрѣдъ фруктови градини и хасовската и сикеречевската кории.

Избѣгналия вчера отъ Стара-Загора народъ се бѣ расположилъ между Казанлъкъ и селото Шипка, и за туй сега, щомъ той видѣ, че дружината отива за Шипка, се спустна напрѣдъ, като се стараше да върви прѣдъ войската. Впрочемъ, не всички можахъ да испрѣварятъ дружината. Мнозина отъ нещощенне, подъ тежестта на товара си, едвамъ си влачеха краката. Тъзи послѣднитѣ проклинаха турцитѣ и деньтъ въ който сж биле родени. Натоварени като добитъци, бѣха прѣимущественно женитѣ и дѣцата. Напротивъ, нѣкои отъ мъжетѣ не само не носяха нищо на гърба си, но тѣ още и въздяха на коне. Това обстоятелство ми направи лошо впечатление, и азъ не се удържахъ отъ да не исхокамъ такива жестоки мъже и бащи.

— За туй е жена, да носп, ми отговори единъ отъ въздившитѣ на конь. Азъ кипнахъ и го накарахъ да смене товара отъ жена си и да го натовари на гърбътъ си.

Когато стигнахме до хасовската кория единъ казанлъчанинъ, съ когото се бѣхъ запозналъ въ миналитѣ дни, ми указа мѣстото въ корията, гдѣто башибозуцитѣ бѣха убили полковника графа Роникера. Азъ разбрахъ тогава, защо не можахъ да се уловятъ убийцитѣ. Корията бѣше току да самия пхтъ и толкова гъста и обширна, щото нѣмаше никаква възможность да се изловятъ въ нея веднѣжъ скрившитѣ се разбойници.

Бѣше вече привечерь, когато дружината стигна въ Шипка. Улицитѣ на селото бѣха положително прѣпълнени съ народъ, коля и добитъкъ, така щото по тѣхъ мъчно можахъ да минувать отдѣлни хора, а камо ли войска. Това обстоятелство накара дружината да се расположи за ношувание на бивуакъ край юго-западната частъ на Шипка. По-рано пристигналитѣ ранени войници вече бѣха испратени за Габрово отъ шипченския комендантъ.

21 Юлий. — Бѣше още рано, когато отъ силния шумъ и крясъкъ на множеството народъ, който се тълпѣше въ селото и около него, се събудихъ отъ сънъ.

Шипка съ околността си прѣдставляваше една очарователна, но скръбна картина. Самото село, расположено при политѣ на Балкана, тънеше въ зеленина, фруктови дървета, триндафиллови градини и лозя, и измежду тѣзи градини се

пъстриха двоетажни бѣли кѣщи, голѣмата каменна черква и училищното здание. Прѣзъ селото лакатушно тече една балканска рѣчица, която не далеко отъ пѣтя, срѣдъ селото, се спуска надолу отъ една скала и образува единъ малък водопадъ.

Въ Шипка бѣше назначенъ за комендантъ капитанъ Н., въ распореданпето на когото бѣха дадени нѣколко казака за пазение реда и тишината въ селото. Но при стечението на таква множество и цѣлъ полкъ казаки не стигаше за горнята цѣль.

Както се каза по-горѣ, коменданта още вчера бѣше испратилъ раненитѣ, съ исключение на 15—20 человекъ, отъ които по-вечето бѣха селени и граждани отъ Стара-Загора. Тия ранени вече бѣха натоварени на колята и готови за трѣгване. За туй, безъ да се бавимъ, тъкмо въ 6 часа, дружината трѣгна за Габрово. Но на 300—400 крачки отъ селото се принудихме да се спремъ. Нѣмаше свободенъ пѣтъ. Щомъ се съмнало, населението съ колята си се спуствало по единствения за Габрово тѣсенъ пѣтъ и до толкова го затрупало, особено съ строшенитѣ коля, щото положително не можеше да мине даже отдѣленъ человекъ. Дружината бѣше принудена да чака цѣли 4 часа до като се очисти пѣтя.

Южния склонъ на Балкана бѣше покритъ съ народъ, който се катереше по скалитѣ и възвишеноститѣ като мрави. И всичкия този народъ, числото на който не бѣше по-малко отъ 250,000, бѣше напустналь домоветѣ си, безъ да бѣ успѣлъ да вземе най-необходимото, като: облѣкло, храна и пр.

— Добрѣ ще бжде, ако нашитѣ войски пакъ прѣвзематъ отстъпненитѣ градища и села. Населението ще се върне въ домоветѣ си и ще успѣе до нейдѣ да прибере посѣвитѣ си, казваха опълченцитѣ. Но какво ще бжде, ако войната се продължи? . . .

Трѣбва да кажа, че почти всички вѣрваха въ възможността да прѣвземемъ пакъ въ скоро врѣме Стара-Загора.

Бѣше слѣдъ пладнѣ, когато дружината пристигна на върха на Балкана. Минахме покрай стоманената батарея, расположена на една площадка на дѣсно отъ пѣтя, спуствнахме се на доло до сѣдловината, — водораздѣлната линия, между южния и сѣверния басейни. На тѣзи сѣдловина имаше едно каменно здание — турско беклеме.

Спрѣххме се за почивка на сѣверъ отъ една кръгла височина. Бѣхме доста изморени и то не отъ дълъгъ пѣтъ, а отъ

честитѣ спирация; за туй, щомъ се спрѣхме, опълченцитѣ налягаха да снаятъ. И азъ легнахъ да си подрѣмя, но се отказахъ отъ намѣреннето си, защото, макаръ юлскитѣ слънчеви лъчи и да падаха отвѣсно, острия балкански вѣтрець, обаче, ме пронизваше до коститѣ, тъй като бѣхъ облѣченъ въ кителъ. Нѣкои отъ опълченцитѣ сжщо не спѣха, а си приказваха.

— Ехъ, да бѣха 4-а и 6-а дружини при Стара-Загора! Бога ми, щѣхме да отблъснемъ турцитѣ, извика единъ отъ събравшитѣ се въ кръжокъ опълченци.

— Ако и да не ги отблъсняхме, то поне щѣхме да ги задържимъ, догдѣто пристигне генералъ Гурко, се обади другъ. А веднѣжъ пристигналъ Гурко, тогава друга щѣше да бжде работата. Въ всѣки случай, азъ и сега съмъ доволенъ: трима турци пронизахъ съ щика си, свърши той.

— Не, не трима, а тридесетъ да сваля и тогава нѣма да бжда доволенъ, извика П. Ще мушкамъ ще стрѣлямъ до когато мога. Е, ако „малчика“ Ивановъ, Богъ да го прости, свали троица турци, то всѣкий отъ насъ трѣбваше да свали въ десетъ пхти повече.

— Пфе, голѣма работа извършилъ, като убилъ дваматрима турци, се обади еврейна сигналиста Р. Мошенъ, който до това врѣме сѣдеше на страна и слушаше. Азъ безъ пушка убихъ единъ турчинъ съ тръбата си и той показва искривената си тръба. Хванали се бѣха единъ турчинъ и единъ българинъ за гърлата, продължи Мошенъ, азъ се затекохъ при тѣхъ и тракъ! тракъ! турчина по главата, и той пуствна опълченеца. . . .

— Браво, браво Мошенъ, явикаха опълченцитѣ. Ами турчина избѣга ли? попита го единъ опълченецъ.

— Е, че какъ ще избѣга, когато, щомъ той пуствна опълченеца, послѣдния го удуши, а подиръ го промуши съ щика.

— Ами защо вмѣсто да го удряшъ съ тръбата, не взе пушката и съ нея да го промушишъ, запитаха опълченцитѣ храбрия евреинъ.

— Пфе, защо съ пушката? — се запхна Мошенъ.

Слѣдъ една почивка отъ 1¹/₂ часа, дружината продължи пхтя си за Габрово и пристигна прѣди залѣзване на слънцето. Минахме прѣзъ една тѣсна, крива и постлана съ едри камъни улица, която бѣше прѣвѣлнена съ народъ.

Габровчени сжщо прѣживяваха страшни дни. Мнозина отъ тѣхъ бѣха вече напустнали къщата си. Другитѣ же бѣха съв-

сѣмъ готови за бѣгание и стигаше нѣкой подплашенъ да извика: „турци“ за да се впуснатъ всички да бѣгатъ.

Дружината мина прѣзъ града по единствената улица отъ югъ за сѣверъ и се спрѣ на бивуакъ на „Падалото“: тѣй се нарича една поляна, която се намира на сѣверъ отъ града, между търновското и севлиевското шосета.

Знаменосеца унтеръ-офицеръ Марчинъ.

Съ спраниято ни на бивуакъ, азъ заповѣдахъ да ми распнать палатката. Къмъ това врѣме донесоха приготвеното за дружината ястие.

Когато дружината пристигна въ Габрово, болнитѣ и раненитѣ бѣха помѣстени по домоветѣ, тѣй като тѣ безъ спирание минаха балкана. Габровчени, трѣбва да имъ се отдаде справедливостъта, твърдѣ съчувственно се отнасяха не само къмъ болнитѣ и раненитѣ, но и къмъ нещастнитѣ бѣжанци, на които съ пълна готовность оказваха своето гостопримство.

Моя Лилитка, съ помощта на други опълченци, распъна палатката и ми приготви легло на единъ походенъ креватъ, вѣроятно принадлежащъ на нѣкого отъ убититѣ или раненитѣ офицери. Тѣй като бѣхъ уморенъ и отпадналъ отъ миналитѣ безсънни нощи, то азъ си легнахъ по-рано, съ твърдо намѣрение да спя късно и на слѣдующия день, и за туй още отъ по-рано бѣхъ направилъ всичкитѣ нужди по дружината рас-пореджания.

Макаръ обстановката и да бѣше добра и удобна, азъ дълго врѣме не можахъ да заспя. Вече бѣше късно и ме унасяше сънь, когато чухъ страшенъ гръмъ. Азъ скокнахъ на крака, ослушахъ се, — но гръмътъ не се повтори. Повикахъ единъ отъ опълченцитѣ и на въпроса ми, какъвъ бѣше грѣма, опълченеца съ очудване ми каза, че не чулъ никакъвъ гръмъ. Азъ разбрахъ, че нервитѣ ми сж се пошегували, легнахъ пакъ и този пътъ скоро заспахъ.

Сутринята на 22-й Юлий станахъ отъ сънь, когато всичкитѣ опълченци вече бѣха на крака. Слѣдъ като се напихъ съ чай, отидохъ въ Габрово.

Габрово е типъ на источенъ градъ. Къщя прѣимущественно дървени — паянтови, съ чардаци, язълци и съ твърдѣ широки стрѣхи. Повечето отъ къщята двуетажни съ корнизи. Тѣ сж покрити съ голѣми каменни плочи.

Града се дѣли отъ р. Янтра на двѣ части: источна и западна, които се съобщаватъ чрѣзъ два моста, — една камененъ, а другия дървенъ. И въ двѣтѣ части има по една отъ сѣверъ къмъ югъ крива, послана съ едри камъни улица, а другитѣ все сж тѣсни, късп, и често задънени. Оная на источната частъ на града почти въ срѣдата се раздвоява: на дѣсно върви къмъ търновското шоссе, а на лѣво — прѣзъ единъ високъ гърбавъ мостъ — къмъ севлиевското. Чаршията се намира въ источната частъ на града.

Улицитѣ, както и вчера, се оказаха прѣпълнени съ народъ. Габровчени се бѣха поуспокоили. Дюкянитѣ имъ бѣха отворени и при грамадното стечение на народъ, голѣмата ефтиния биеше въ очи напимѣръ: ока захаръ 3¹/₂—4 гроша, добро кафе 14—16 гроша, кутия сардели 4—5 гроша. Това ми направи много добро впечатление. Отидохъ въ една гостинница, която сжщо се оказа прѣпълнена съ народъ. За

единъ вкусенъ обѣдъ, състоящъ отъ чорба, яхния, пиле печено и млѣко съ оризъ, азъ заплатихъ само 5¹/₂ гроша.

Повече отъ гоститѣ въ гостинницата бѣха бѣжанци отъ Южна България. Разговора имъ бѣше прѣимущественно за страшния день на бѣгството. При това, тукъ се говореше за ония сърдцераздирателни сцени, които сж прѣдадени, макаръ и блѣдно, по-горѣ. Почти всички се оплакваха, че не успѣли да си взематъ най-потрѣбнитѣ нѣща, като дрѣхы и даже паритѣ си изъ съндѣцитѣ. Всичкитѣ, обаче, покорно прѣнасяха нещастията си, като искаваха надежда за скорото си завръщание въ огнищата си.

Отидохъ у шабесъ-капитанъ Попова. Той се бѣ расположилъ въ една добра къща, гдѣто имаше на расположеение двѣ чисти стаи. Поповъ се тѣкмеше да обѣдва.

— Заповѣдайте. На врѣме дойдохте, ми каза Поповъ Сѣдайте да обѣдваме.

Азъ поблагодарихъ за поканата, като казахъ, че вече съмъ обѣдвалъ.

— Не ви ли е срамъ да обѣдвате въ гостинницата, когато ви знаете, че у мене все ще се намѣри парче хлѣбъ за единъ добъръ другаръ, ми забѣлѣжи обидено добродушния Николай Николаевичъ.

Поповъ имаше уморенъ видъ, лице прѣжълтяло и набръчкано. Очитѣ му болѣзненно блѣстяха. Раната му не показваше още никакво подобрение. Най-много се оплакваше отъ разстройство на нервитѣ и безсънница. И наистина, неговитѣ нерви трѣбва да бѣха твърдѣ силно разстроени, защото, шомъ заговорихме за убититѣ и раненитѣ, той истерически заплака.

Заговорихме за отличившитѣ се въ боя при Стара-Загора опълченци и за прѣдставянието имъ къмъ награди. Азъ попитахъ Попова, кои опълченци мисли да прѣдстави.

— Ако можеше, азъ бихъ прѣдставилъ всичкитѣ опълченци отъ ротата, ми отговори той, защото, дѣйствително, всички се биха храбро и самоотверженно.

Подиръ това той ми наброи десетина человекъ, които щѣлъ билъ да прѣдстави.

Избора направенъ отъ Попова за прѣдставление къмъ награда, споредъ мене, бѣше напълно справедливъ и безпристрастенъ, още повече, че той бѣ взелъ въ внимание и знанието на службата и примѣрното поведеніе на прѣдставенитѣ.

Слѣдъ като прѣбарахъ незабѣлѣзано около 2 часа у Попова, азъ отидохъ на бивуака. Вънъ отъ града забѣлѣзахъ около моста при Падалото множество народъ. Оказа се, че тамъ шѣла да се изпълни смъртната прѣсѣда надъ казанлъшкия каймакинъ. Понеже бѣше близо до бивуака, то тукъ бѣха на дошли почти всичкитѣ опълченци. Слѣдъ малко докараха съ кола осѣдения на обѣсване. Той съ увиснала на гърдитѣ си глава, сѣдеше на колата по турски. Лицето на кръвопиенеца бѣше жълто като сминъ и сухо. Той се килкаше да падне отъ слабостъ и истощение. Казвахъ, че този фанатикъ не искалъ да приема отъ гяуритѣ храна и искалъ да умре отъ гладъ.

Тукъ, до самия мостъ, имаше нѣколко високи върби, подъ една отъ които и докараха колата. Единъ стражаръ отъ мѣстната полиция се качи на колата, завърза вжето на върбата и нагласи намазаната съ сапунъ примка. Когато всичко бѣше готово, стражара се пооттегли настрана, вѣроятно, за да види какъвъ ефектъ ще произведе подготовителната за случая работа, върху каймакина и окръжавшитѣ го. Въ същото това врѣме каймакина направи усилено движение. Той се хвана за ритлитѣ на колата и се поповдигна на треперящитѣ си отъ слабостъ крака. Слѣдъ това, неувѣренно посѣгна съ едната си ржка къмъ примката, хвана я, и подиръ, съ помощта на другата си ржка, я нахлузи на шията си. Колѣнитѣ му, обаче, се опрѣха на колата и тогава стражаря хвана коня за юздата и го поведе. Азъ видѣхъ какъ колѣнитѣ на каймакина се повлякоха по дъното на колата; видѣхъ какъ цѣлото му тѣло се залюля въ въздуха и повече нищо не видѣхъ, защото азъ се обърнахъ и си отидохъ. Чухъ само какъ българитѣ — зрители, прѣимущественно казанлъчени, викаха:

— Умирай, куче! За такъвъ звѣръ една смъртъ е недостатъчна! колко невинна българска кръвъ е пролѣлъ този звѣръ!

— Е, този звѣръ поне си получи възмездие. А колко подобни нему убийци има не само ненаказани, но и не лишени още отъ възможността и сега да извършватъ надъ мирното население разни звѣрства, каза единъ отъ тълпата.

— Ама не може да се накажатъ всички отведнѣжъ, убѣдително се обади другъ отъ тълпата, вѣроятно шипчанецъ. Не далеко отъ селото ни, азъ бѣхъ очевидецъ какъ по заповѣдта на полковникъ Кесякова се отсѣкоха главитѣ на 16 души гаджали отъ ближнитѣ села. Ей тъй хе, насѣкоха имъ главитѣ

и ги хвърлиха въ единъ трапъ, завърши съ тържество шипченеца. И ако не бѣха се приближили двама офицери — казваха, Князь Вяземски и майоръ Поповъ, то щѣха още много турски глави да се отсѣчатъ.

Днесъ габровчени раздадоха на опълченцитѣ отъ 3-я дружина, ризи, долни гащи, чорапи, пешкири, навуца и пр.

23 Юлий. — Получихъ заповѣдъ незабавно да замина за Търново, гдѣто се нампраше нашия опълченски обозъ, и съ пристиганието си да испратя отъ тамъ за Габрово офицерскитѣ вещи, а тъй сжщо да прѣдамъ на капитанъ Орѣшкова заповѣдта на началството да прѣмѣсти опълченския обозъ въ Габрово. Още рано сутринята се качихъ на коня и тръгнахъ. Габрово-търновското шосе върви по мѣстность прѣсѣчена, вълнообразна и твърдѣ живописна. Тя е покрита съ корпи, прѣимущественно отъ джбови дървета, освѣнъ това имаше много фруктови градини, повечето слъви, отъ които габровчени приготвяватъ прочутия си пестилъ. Отъ странитѣ на пътя, по възвишенността, сж распрѣснати тукъ тамъ къщи, наречени колиби, скрити между зеленитѣ градини и джбови корип. По самото шосе има много ханища. Азъ се сирѣхъ за ночивка при ханищата на Царева-ливада. Отъ тукъ се отдѣля пътя, който води къмъ Трѣвна.

Отъ Габрово до тукъ, отъ двѣтѣ страни на шосето, се бѣха расположили тракийскитѣ бѣжанци, които се крняха отъ палящитѣ слънчеви лъчи подъ вѣковнитѣ сѣнчести джбови дървета, а нѣкой отъ тѣхъ си бѣха направили съ помощта на колата и чергитѣ чадъри. Около накладенитѣ при палаткитѣ огневе се шухраха угриженитѣ и распакани майки, дѣцата на които се гълняха около огъня съ плачъ за парче хлѣбъ. И тукъ сжщата грозна картина на разорение и бѣдствие. Сѣкашъ че бѣхъ осжденъ на всѣка стѣпка да гледамъ злочестината, която сполѣтя бѣдния българинъ.

Повечето отъ бѣжанцитѣ не само нѣмаха кола и волове, но и дрѣхи на гърба си. Вслѣдствие на това, тѣ бѣха се принудили, още отъ първитѣ дни, да протягатъ рѣцѣ за милостиня. Такива нещастници имаше въ Габрово, такива ме присрѣщаха и сега по пътя. Хора вече заможни, днесъ просяха за да си нахранятъ гладнитѣ дѣца.

Отъ Царева-ливада, прѣвъ градеца Дрѣново, азъ пристигнахъ въ Търново. Тамъ се заблѣзваше извънредно движение.

Улицитѣ бѣха буквално прѣпълнени съ разнокалибрень народѣ. Прѣпълнени бѣха сѣщо дюкянитѣ, кафенетата и гостинницитѣ.

Между множеството лесно се забѣлѣзваха поблѣднѣлитѣ отъ страхъ перусалимски дворяни: — Хицковци, Менделевци и пр. Нѣкои отъ тѣхъ бѣха съ форменни фуражки, съ шпори и нагайка въ рѣка, или затекната въ ботуша. Цѣлата тѣзи сбирщина отъ разни Мойшевци и пр. съставляваше частъ отъ грабителската еврейска компания „Коганъ, Грегеръ и Горвицъ“. Тѣ бѣха достойни агенти на казаната компания. Както хищнитѣ звѣрове слѣдятъ своитѣ жертви, за да се хвърлятъ въ удобень моментъ върху имъ, тѣи сѣщо всичкитѣ тѣзи агенти, въ всѣка ново заета отъ войскитѣ мѣстность, се хвърляха върху населението и заночваха да скубятъ и да скубятъ безъ милость. Тѣ прѣдъ нищо не се спираха; пущаха въ ходъ всевъзможни машинации, фалшификации, застрашаваня, па даже и побой. Впрочемъ, побоя биваше на рѣдко, защото населението, като виждаше въ носителя на форменната фуражка съ кокарда царски чловѣкъ, и безъ бой отдаваше всичко безпрѣкословно.

Чудно е, обаче, това, че въ числото на тѣзи пиявици — скубачи се намираха по нѣкога и българи. Но това, за щастие, бѣха единични личности.

„Нѣма стадо безъ мърша“, казва българската пословица, и тя се оправдаваше и въ случая. Такава една мърша, която сама обичаше да се кичи съ названието „патриотъ“, азъ срѣднахъ днесъ на една отъ търновскитѣ улици между множеството народѣ. Този „патриотъ“ бѣше моя старъ познайникъ С. Стамболовъ.

— Е, кого виждамъ? се обърнахъ азъ къмъ него, и безъ забикалки продължихъ: какво търсишъ тукъ? На такъвъ патриотъ, както тебъ, не му прилича нагайка въ рѣка. Ти, който викаше винаги: „или да умремъ, или да се освободимъ“, сега трѣбоваше да имашъ въ рѣцѣтѣ си пушка, вмѣсто нагайка, и да бждешъ тамъ, гдѣто сѣ истинскитѣ патриоти . . .

— Сега тамъ е ваша работа, ми отговори патриота Стамболовъ авторитетно. Моята ще бжде послѣ . . .

И дѣйствително „работата“ на Стамболова се оказа да е била за послѣ. България дълго врѣме ще помни „работата“ на тоя патриотъ.

Но хотелитѣ и ханищата никадѣ свободна стая не намѣрихъ и за туй рѣшихъ да прѣнощувамъ при опълченския обозъ, който бѣше расположенъ на лѣвия брѣгъ на р. Янтра на югъ отъ града, ако и да ми се искаше, слѣдъ всичко прѣкарано, да се расположа некадѣ по-охолно за нощувание. Моето желание, обаче, се изпълни. Едва що бѣхъ се опжилъ къмъ обоза, когато ме срѣщна търновченина Пеневъ, съ когото бѣхъ се запозналъ при първото си идване въ Търново. Щомъ чу, че не съмъ можалъ да намѣря квартира и че ще нощувамъ при обоза, Пеневъ ме покани любезно у дома си и азъ приехъ поканата му съ благодарностъ. Но и въ тоя случай, азъ трѣбваше пакъ да отида при обоза, за да си оставя тамъ коня и да прѣдамъ на капитанъ Орѣшкова заповѣдта, незабавно да испрати офицерскитѣ вѣщи въ Габрово, кждѣто да прѣмѣсти и обоза. Капитанъ Орѣшкова, обаче, не заварихъ тамъ.

Вечеръта въ домътъ на Пенева, азъ бѣхъ посрѣщнатъ твърдѣ радушно отъ домакина и старата му майка. Послѣдната се оказа твърдѣ весела, добродушна и разговорлива жена.

Стаята въ която ме поканиха, бѣше чиста и по български хубаво наредена. Въ сжщностъ, наредбата бѣше скромна, но менъ ми се много хареса, именно, защото въ нея всичко бѣше българско.

— Я ни разкажете, какви новини има кждѣ васъ! Скоро ли войскитѣ пакъ ще трѣгнатъ напредъ? ме запита домакинката и, безъ да чака отговоръ, продължи: Ама ний тукъ страшни дни и часове прѣкарахме слѣдъ заминаването на опълчението!

И баба П., често прѣкъсвана, ту отъ синътъ си, ту отъ дѣщеритѣ си, разказа за ония страхове и ужаси, съ които биле обхванати жителитѣ на Търново и околността му, когато се разнесли слуховетѣ за поражението на рускитѣ войски при Плъвенъ и Стара-Загора . . .

— Извѣстнето за несполуката на българското опълчение при Стара-Загора, особено силно ни наскърби, се обади едната отъ дѣщеритѣ на домакинката. Но за това пъкъ сърдцата ни се прѣпълниха отъ радостъ, когато се научихме за юначеството, което сж показали опълченцитѣ въ неравния съ турцитѣ бой.

Приятнитѣ разговори, обаче, по неволя трѣбваше да се прѣкъснатъ, защото всички виждаха, че азъ бѣхъ уморенъ. Съ особенно чувство на удоволствие азъ се протегнахъ на мекото и чисто легло.

24 Юлий. — Человѣкъ трѣбва да е пропхтувалъ безъ спиране цѣлп недѣлп, да е спалъ на постлана на земята слама, ако и нея имаше, да му е служилъ за покривка лѣтния шинелъ, най-раскошното ястие да му е било парче хлѣбъ и сирене, за да може да разбере, какво задоволствие азъ почувствувахъ въ къщата на П., гдѣто намѣрихъ най-добра за спане обстановка и вкусна трапеза. Щомъ легнахъ вечеръта, изведнѣжъ заспахъ и спяхъ безпробудно до 9 часа, безъ да сънувамъ турци и атаки, както по-прѣди. . . .

На сутриньта, слѣдъ като пихъ млѣко, отидохъ у капитанъ Орѣшкова.

— Че защо ли е потрѣбвалъ обоза сега именно, когато всѣки день се очаква настѣживаньето на Сюлейманъ-пашовата армия на Шишка? ми каза той, когато азъ му прѣдадохъ заповѣдта на началството относително незабавното испращанне на офицерскитѣ вѣщи и прѣмѣстваньето на обоза въ Габрово.

Отъ Орѣшкова азъ отидохъ пзъ града, да си купя нѣкон потрѣбни нѣща и да се срѣцна съ приятелитѣ си офицери — едноополченци. Улицитѣ бѣха, както и вчера, прѣпълнени съ народъ и много обози, транспорти и пр., принадлежащи на разни войскови части, птенданството и компанията Коганъ и пр. Напстина, тукъ въ Търново, числото на разнитѣ обози бѣше твърдѣ голѣмо. Всичката равна мѣстность около града бѣ покрита съ кола и коне — обози, къмъ които непрѣстанно приждаха нови. Но за туй пкъкъ строеви части, освѣнъ 14-а дивизия, 4-а стрѣлкова бригада, и една бригада отъ 3-я пѣша дивизия, които бѣха разположени на Марно-поло и въ близкитѣ на града села, други войски нѣмаше.

Срѣцнахъ се съ приятели офицери и познайници граждани, които се оказаха вспчки угрижени. Въ уплашения погледъ на вспчки се четеше въпросътъ: „какво ще бжде“?

— Какви новини има еждѣ васъ? ми задаваха приятели и познайници въпроси и тревожно чакаха да чуютъ отговора ми.

— Истина ли е, че Сюлейманъ-паша се приготвяла да нападне на Шишка, ме питаха едни отъ офицеритѣ.

— Работата е спукана! Отъ самото начало на войната до сега три несполуки прѣтърпѣхме, а какво ще бжде понататѣкъ, одному Богу е извѣстно, казаха други.

— Турцитѣ отъ Плъвенъ и Русчукъ се готвятъ да ударятъ на Свищовъ, казаха трети.

— Изгубени сме! Трѣбва да бѣгаме, до гдѣто още имаме врѣме казваха гражданитѣ. И въ доказателство на своитѣ твърдения за угрожающата опасностъ навеждаха разни мотиви и прѣдложения.

Впрочемъ, всичко което се говореше не бѣше далечъ отъ истината. Напримѣръ, послѣ обѣдъ изъ града се бѣ распрѣсналъ слухъ, че 14-а дивизия ще се съсрѣдоточи къмъ османъ-пазарския пътъ, по който источната турска армия на Мехмедъ Али, се приготвява да нападне на Търново, въ сѣщото врѣме, когато Османъ-паша отъ Плевенъ щѣлъ да удари на Свищовъ, а Сюлейманъ-паша — на Шипка.

Чудно нѣщо, какъ се отразява на челоуѣка общото настроение на окръжаващитѣ го! Когато бѣхъ лице съ лице съ неприятеля и ме гледаше въ очитѣ смъртта, азъ не испытвахъ такова чувство, каквото ме бѣ обхванало сега. Испитвахъ единъ страшенъ душевенъ гневъ. Неволно и азъ си зададохъ въпросъ: ами какво ще бжде, ако турцитѣ, наистина, прѣдприематъ едно общо настѣпление? Какво ще бжде съ България? Умисленъ и угриженъ отъ общото положение на работитѣ, азъ се завърпахъ вечерята на квартирата, съ твърдо намѣрение сѣтърѣ, а най-късно други день, да напустна Търново, при всичко, че имахъ разрѣшение да остана до 29-о число. Веселата и разговорлива баба П. усмихнато ме срѣщна съ запитвание:

— Е, нагледахте ли се на нашия градъ? Къщята му май като кафези сѣ окачени по канаритѣ.

— Градътъ е добъръ, но гражданитѣ сѣ лоши, отговорихъ азъ шеговито.

— Че защо сте се толкова разсърдили на гражданитѣ? Съ какво сѣ ви докачили.

— Какъ да не имъ се сърдя, когато тѣ днесъ такива нѣща ми наговориха за турцитѣ, щото азъ положително си изгубихъ апетита за вечеря.

— И, синко! Какво да правятъ? У страха, казватъ, очитѣ сѣ голѣми. И ний бѣхме си натоварили добитѣка за да бѣгаме, па и сега сме на шрекъ, зеръ да не дава Господъ, ако дойдатъ турцитѣ, съ нази ще стане, каквото стана съ старо-загорчани.

— Бабо П., не се бойте! Турцитѣ никога нѣма да дойдатъ тукъ, утѣшихъ азъ домакинката. Ако вчера турцитѣ

ни биха, сутрѣ ний ще ги биемъ. Не напраздно дѣдо Иванъ испраща своитѣ войски въ България.

Въ това врѣме дойде синѣтъ на домакинката и ний продължихме разговора. Той се оказа по куражлия отъ другитѣ граждани.

П. ни разказа, че не само отъ търновскитѣ младежи, но и мнозина отъ околнитѣ села и градища, въ голѣмо число се събрали и явили прѣдъ началството, да искатъ оржиие, като се молили да имъ се назначатъ офицери за да ги обучаватъ и подготвятъ, да защищаватъ заедно съ другитѣ войски Търново отъ турцитѣ.

— Нѣма пушки, ни отговориха, продължи П. Идете въ Свищовъ, гдѣто се организиратъ дружини. Тамъ ще ви дадатъ пушки, облѣкло и ще ви обучаватъ.

Всички търновчани останали недоволни отъ това, гдѣто пункта за организацията на второто опълчение е билъ избранъ Свищовъ.

Кой ще ходи чакъ въ Свищовъ, се завълнува П., ний сме увѣрени, че тукъ въ Търново, въ продължение на 3—4 недѣли, щѣха да се събератъ до 15—20 хиляди опълченци.

— Въ Свищовъ нѣма да идемъ, продължи той, ний тукъ ще организираме една чета, ще я въоржжимъ, съ каквито намѣримъ пушки, и ще сложимъ коститѣ си като бранимъ родния си градъ отъ вѣковнитѣ ни мжители.

Дѣйствително, не съвсѣмъ сполучливо бѣ избрано мѣстото за организиране на второто опълчение и то, първо, защото Свищовъ се намира на крайния сѣверенъ прѣдѣлъ на България и, второ, защото тамъ селското население не бѣше до толкова събудено, колкото онова въ търновско и, въобще, въ вжтрѣшността на България.

25 Юлий. — Още сутринята отидохъ въ обоза. Капитанъ Орѣшковъ вече бѣше испратилъ офицерскитѣ вѣщи, а обоза щѣлъ да трѣгне слѣдъ 2—3 деня.

Ходихъ въ госпитала за да се видя съ нашитѣ ранени офицери, а именно: Живарева, Поликарпова, Божински и Добровски, но се оказа, че тѣ още прѣди 3 деня биле испратени въ Свищовъ. Останали бѣха само тежко раненитѣ опълченци.

26 и 27 Юлий. — Въпрѣки моето рѣшение да замина на 26 за Габрово, азъ останахъ и него день въ Търново.

Нищо ново нѣмаше. Сутриньта на 27 напустнахъ старата българска столица.

Бѣше още рано когато стигнахъ въ Габрово. Дружината не сварихъ тукъ. Тя още на 25 била заминала за шипченскитѣ височини, като се задоволила само съ тридневна почивка! Заминаването на дружината за Балкана направило не съвсѣмъ добро впечатление на населението, което разбрало, че неприятеля настѣпва.

Нищо тревожно, обаче, още нѣмаше отъ къмъ Балкана.

Навѣстихъ щабсъ-капитанъ Попова, който ми се похвали, че най-късно слѣдъ десетина деня щѣлъ да се върне въ дружината, тѣй като раната му благополучно заздравявала.

Щабсъ-капитанъ Стесель, който бѣше контузенъ на 19 Юлий, още се намѣрваше въ Габрово. Той се бѣ устроилъ тукъ на квартира твърдѣ удобно.

Въ Габрово сжщата навалица. Улицитѣ прѣпълнени съ народъ. Една голѣма частъ отъ бѣжанцитѣ се бѣше расположила около града, тѣй като къщата бѣха прѣпълнени. По улицитѣ току се испрѣчваха полуголи дѣца и протягаха ржка.

— Братушко, дай ми гологанче да си кунимъ хлѣбъ, викаха тѣ съ плачъ.

Имаше, обаче, и възрастни жени и мъже, които мълчишката се приближаваха съ наведени на долу очи и протягаха ржка за милостивя. Отъ всичко се познаваше, че грозната нужда ги бѣ докарала до просия.

IX.

28 Юлий. — Колкото и да е добръ на гости, а у дома е още по-добръ, казва една русска поговорка. Азъ бѣхъ както въ Търново, тѣй сжщо и тука на гости, — и за туй, при всичко, че имахъ още врѣме да стоя, бързахъ да си ида у дома — тамъ на Балкана — въ срѣдата на своето сѣмейство. Въ 8¹/₂ часа сутриньта, азъ тръгнахъ за Шипка.

Деньтъ бѣше навѣсенъ. Черни облаци като нощъ бѣха нависнали надъ грандиозния Балканъ и покрили съ своята черна завѣса високитѣ му върхове. Такива облаци винаги биватъ дѣждоносни и за туй азъ подканихъ коня си да ускори крачкитѣ. Отъ Габрово пхтя върви по лѣвния брѣгъ на р. Янтра, като се издига постепенно нагорѣ. Въ 5—6 версти отъ града

минахъ прѣзъ рѣката по единъ високъ гърбавъ отъ стара направа мостъ, който впоследствие бѣше нарѣченъ отъ руситѣ „чортовъ мостъ“. Наистина, моста, прилѣпенъ съ единия си край къмъ една скала, издигнатъ високо на 8—10 метра надъ водата, бѣ тѣсенъ, колкото да мине една кола, и безъ прѣчки отъ страни. Той имаше твърдѣ дивъ изгледъ, бѣше страшенъ за минуване, и напълно заслужаваше названието си „чортовъ мостъ“. Отъ моста, до дѣсния брѣгъ на рѣката, върви единъ пътъ къмъ с. Топлишъ. На разстояние 2 версти отъ него — до Червенъ-брѣгъ — се започва подема за Балкана. Колкото се въскачвахъ по на високо, толкова ставаше по-студено и влажно, тѣй щото, когато се въскачихъ на върха на сѣдловината, бѣхъ съвсѣмъ мокъръ. Облацитѣ бѣха толкова сгъстени, щото въ нѣколко крачки положително нищо се не виждаше. 3-я дружина бѣше расположена въ лѣво отъ шосето и отъ каменното здание, на една площадка, на която опълченцитѣ си бѣха распънали полуизгнилитѣ ъходни палатки — тантабри. Моя Лилитка се бѣ сѣтилъ да растегне и моята палатка, но въ нея не бѣше приготвилъ легло, нито пъкъ стрѣкъ сухъ папрътникъ, или поне шума да бѣ донесалъ. За себе си, обаче, той бѣ се погрижилъ, както всичкитѣ опълченци и си бѣше направилъ въ палатката легло отъ дървени клонове и папрътникъ. На това легло го сварихъ да си почива. За първъ пътъ въ живота си виждахъ такъвъ сънлю, като моя денщикъ Лилитка. Той бѣше въ състояние да спи 48 часа, ако го не буди никой. Щомъ се наядеше, веднага отиваше на „боковуя“, както го закачаха другитѣ вѣстови.

— Ну, что Лилитка, опять на „боковуя“? го попитваше нѣкой.

— Е, че какво да правя? — учение нѣма, или пъкъ негово благородие го нѣма, и Лилитка ляга на „боковуя“ и спи като мечка. Този, олицетворение на мързела, нечистоплътността и неакуратността, но трѣбва да кажа, честенъ денщикъ, ми бѣше отдавна дотегналъ, но можеше да се смѣни, само слѣдъ цѣлъ редъ формалности, които не ми бѣха приятни. Но тоя пътъ Лилитка съ своята немарливостъ до толкова ме ядоса, щото азъ му заповѣдахъ веднага да си събере дрѣхитѣ и да си отиде въ ротата, отъ която го бѣше много страхъ. Тамъ нѣмаше време да спи.

— Ваше благородие . . . се обърна къмъ мене умоляюще и плачевно Лилитка.

— Никакво ваше благородие. Вземп си дрѣхитѣ п маршъ въ ротата! му пзвикахъ азъ.

Смутенъ отъ неочаквания обратъ на работата, Лплитка нерѣшительно се обърна, прибра си дрѣхитѣ п отиде въ ротата.

— Искашъ ли да бждешъ при мене денщикъ? попитахъ азъ македончето Трайко Николовъ отъ 1-а рота, който бѣше доведенъ при мене, по моя заповѣдь, но по избора на фелд-фебеля.

— „Желавамъ“, ваше благородие, отговори Трайко по войнишки — развързано п високо; но когато ке имаме бой со турчино, ке ме пустнешъ, ваше благородие, п азъ да се биемъ со проклѣтно турчинъ.

— Добрѣ. Само да не бждешъ такъвъ сънлю п мързеливъ като Лплитка, му казахъ азъ.

— Ваше благородие, ако бидемъ такъвъ, со пушка да ме убиешъ, отговори Трайко обидено.

Не се измина и $1/2$ часъ, когато Трайко, съпровожданъ отъ още единъ опълченецъ, безъ да му бѣхъ далъ още заповѣдь, п двамата натоварени съ прѣти п напрутникъ заставаха при палатката ми.

— Ке ви направимъ, ваше благородие, кровать, ми каза Трайко високо п засмѣнъ. П, дѣйствиелно, слѣдъ малко на ин-провизирания ми кровать бѣха наредени походнитѣ ми вѣщи.

Надвечеръ, гжстия п влаженъ облакъ, който измокряваше человекъ до коститѣ, още повече се сгжсти.

Щомъ се завърнахъ отъ командировката си, азъ се явихъ въ щаба на опълченнето, който се бѣше расположилъ при каменното здание на сѣдловината, нарѣчено турска казарма.

Опълчението още на 22 Юлий се било вдигнало на шипченския върхъ, гдѣто се намирала часть отъ Орловския полкъ. Вечеръта на същото число, майоръ Поповъ, който състоеше при щаба на опълченнето, получилъ заповѣдь отъ генералъ Рауха да се спустне на слѣдующия день сутринъта въ долината съ половинъ сотня уралци, да върви за Казанлъкъ, за да обрекогносцирува мѣстността, прѣзъ която шѣше да mine прѣзъ Казанлъкъ отрядътъ, състоящъ отъ казанския п астрахански драгунски цолкове п 2 сотни казаци. На чело на тоя отрядъ щѣлъ да бжде Негово Императорско Височество Евгений Максимилиановичъ, който трѣбвало да отиде за Хаинъ-Къой.

На Попова било заповѣдано същеврѣменно да вземе отъ Казанлъкъ отъ турекитѣ складове, колкото е възможно повече палатки за опълчението и продукти.

На 28 Юлий, въ 8 часа сутринята, Поповъ, на чело на $\frac{1}{2}$ сотня казаци, командувана отъ сотника Любовина и подпоручикъ Валднера, потеглил и скоро стигналъ до Казанлъкъ.

Безъ да му смѣта, че въ града може да има турци, Поповъ влѣзалъ въ Казанлъкъ, стигналъ до турската болница, гдѣто, като почукалъ на портата, изсочилъ блѣденъ като платно и треперащъ д-ръ Вълковичъ.

На бързо Вълковичъ разказалъ на Попова, че въ града прѣди малко пристигнали два ескадрона кавалерия — черкези и башибозуци и че една часть отъ послѣднитѣ биле при конака.

— Спасявайте се скоро, догдѣто още има врѣме, казалъ д-ръ Вълковичъ, който се опасявалъ и за своята сждба.

Поповъ, безъ да губи врѣме, се опяhtилъ къмъ истокъ и, щомъ излѣзалъ на край града, благодарение на обстоятелството че знаелъ пътя, извилъ на лѣво и въ карьеръ избѣгалъ съ полусотнята на западната часть на града, прѣслѣдванъ отъ противника. При това прѣслѣдване билъ раненъ единъ казакъ. Скоро пристигнали на помощъ два ескадрона кавалерия, които, на чело съ майоръ Попова, се хвърлили напредъ — върху противника. Черкезитѣ и башибозуцитѣ, испоплашени, се пустили да бѣгатъ, като оставили на бойното поле и изъ улицитѣ на града 45 человекъ убити.

При това Поповъ взелъ единъ черкезски знамененъ знакъ и нѣколко кола съ конетѣ заедно. Колата биле пълни съ разни стоки нагробени отъ българскитѣ дюгепи. Като изпълнилъ въ точностъ заповѣдта на началството, майоръ Поповъ се завърналъ на Шипка.

29 Юлий. — Още отъ снощи вечеръ дѣжда не прѣставаше. Опълченцитѣ, измокрени до коститѣ, се свиваха подъ наполовина испокъсанитѣ гнили палатки. Но и тѣзи скъсани палатки бѣха твърдѣ малко, вслѣдствие на което опълченцитѣ буквално бѣха натискани въ тѣхъ, като риба въ каче. На всички за постелка и покривка служеха шинелитѣ. Но и шинели нѣмаше достатъчно.

Въ дружината 111 человекъ бѣха безъ шинели, тъй като почти всичкитѣ опълченци бѣха ги оставили при Стара-Загора,

понеже прѣди атаката бѣха ги снели отъ гърбътъ си, 14 челоуѣка бѣха безъ мундири и почти всичкитѣ безъ панталони и чизми. Шивелитѣ же, а особено мундиритѣ, които имаха опълченцитѣ, бѣха испокѣсани и одърпани. Между това, врѣмето не се оправяше. Ако нѣмаше дъждъ, то тъмни и влажни облаци като калпакъ покриваха шипченскитѣ върхове. Продоволствието на опълченцитѣ бѣше и неудовлетворително и несвоеврѣменно. Вслѣдствие голѣмото стечение на народъ въ Габрово, продукти, а особено хлѣбъ, не винаги се намираха. А пѣкъ по причина на голѣмото разстояние отъ шипченскитѣ височини до Габрово и малкитѣ прѣвозочни срѣдства, и тѣзи малко продукти, заедно съ $\frac{1}{4}$ фунтовия сухаръ на день — твърдѣ често закѣсняваха, а по-послѣ и съвсѣмъ не се получаваха. А да се направи запасъ за повече дни нѣмаше възможность, първо, защото липсваше мѣсто, гдѣ да се пазятъ отъ дъждъ продуктитѣ, които и безъ това пристигаха на позицията съвсѣмъ измокрени и, второ, не бѣше извѣстно до кога ще стоимъ тукъ. Самата же храна се раздаваше и пзядваше подъ открито небе и често пѣти подъ проливенъ дъждъ, вслѣдствие на което до гдѣто опълченцитѣ я ядеха още, тя истиваше и тлѣстината замръзваше.

При тия условия се появиха дезинтерия и треска, които още повече се усиляваха отъ студа. Не само болнитѣ, но и здравитѣ треперяха отъ студъ, като листъ.

Една часть отъ болнитѣ се испращаха въ Габрово, другата — по-малката — оставаше за лѣкувание на позицията, подъ мокритѣ палатки. Най-лошото слѣдствие отъ всичко това бѣше, че опълченцитѣ започнаха да се отлѣчватъ отъ ротитѣ си въ ближнитѣ села и колиби, по която причина редовитѣ на ротитѣ значително се намалиха.

Положението на офицеритѣ отъ дружинитѣ не бѣше по-завидно отъ онова на опълченцитѣ. Слѣдъ Старо-Загорския бой офицерскитѣ въ дружинитѣ трапезарии се разстроиша и за туй сега тѣ се храняха отъ Александровската — ротната кухня.

Вече третий день отъ когато се разболѣхъ и азъ отъ треска и дезинтерия. Хранехъ се само съ прѣсно краве млѣко. Но скоро се лишихъ и отъ тая храна и останахъ, както се казва, „на пищѣ свят. Антония“. Млѣчната крава, която ми бѣше далъ полковникъ Кесяковъ отъ дружинния добитѣкъ, колкото и да ми бѣше мжно, заповѣдахъ да се употрѣби за храна

на дружината, тъй като дружинния добитъкъ се бѣ свършилъ. Това свършване на добитъка ми се видѣ чудно, защото прѣди десетина дена, дружината имаше цѣло стадо.

На 3-й Августъ четохъ реляцията отъ щаба на опълченето за Старо-Загорския бой.

Ето и съдържанието ѝ:

„На 19-й Юлий, 1877 год. въ 10 часа сутринята 3-я дружина, получи заповѣдъ да се снесе отъ бивуака при с. Айданлии и да иде къмъ града Стара-Загора, срѣщу който, отъ къмъ югъ, се появи въ значителна сила неприятеля. Близо до града дружината бѣше срѣщната съ честъ пушеченъ огънь отъ противоположнитѣ градини. Дружината набързо се развърна въ боенъ редъ и попадна въ първата линия. При това, въ първата линия бѣха 1-а рота на капитанъ Феодорова и 2-а рота на щабсъ-капитанъ Усова, които роти испратиха верига. Въ 2-а линия — 3-тя рота на щабсъ-капитанъ Попова и 4-та рота на щабсъ-капитанъ Стеселя. Дружината се намираше на свършено открита мѣстность, тогава, когато неприятеля бѣше скритъ въ градинитѣ, т. е. заемаше по-добра позиция.

Дружинния командиръ подполковникъ Калитинъ заповѣда на всичкитѣ да вървятъ напредъ. Прѣдвиженето бѣше въ пълень редъ. Като заеха втората позиция, двѣтѣ роти отъ първата линия усилиха веригата, а останалитѣ двѣ роти заеха тѣхнитѣ мѣста. Въ това врѣме бѣше раненъ щабсъ-капитанъ Усовъ и подпоручикъ Божински. Първия отъ тѣхъ се силеше да върви, но когато силитѣ му ослабнаха, испраща войницитѣ напредъ, като имъ извика: „Сбогомъ юнаци напредъ!“ Следъ това, той бѣше поразенъ съ два куршума въ главата и падна мъртавъ.

Командуванieto на 2-а рота пое подпоручикъ Добровски. Като забѣлѣжи, че на нашия дѣсенъ флангъ се усилва веригата и сгъстенитѣ части на противника, дружинния командиръ заповѣда на щабсъ-капитанъ Попова да изведе ротата и да обхване лѣвия флангъ на противника. Ротата тръгна напредъ, на чело съ ротния си командиръ щабсъ-капитанъ Попова и подпоручикъ Кисова, съ пѣсенята „Бой, бой, юнаци“, която запѣха офицеритѣ и подхванаха опълченцитѣ. Като даде врѣме на 3-я рота да се подаде напредъ, дружинния командиръ ѝ заповѣда да вземе участие въ атаката. Ротата тръгна напредъ съ юнашки крачки. Прѣди да пристигне на 70 крачки до про-

тивника, цѣлата линия се хвърли съ грѣмогласно „ура“ на неприятеля „въ щики“.

При това, подпоручикъ Кисовъ като взелъ отъ ранения турски трѣбачъ трѣбата, самъ затрѣбилъ атака. Барабанщика Жилковъ, при всичко, че бѣше раненъ, въ кракътъ, вървеше напредъ съ барабаненъ бой. Неприятеля не издържа дружния натискъ и безъ гърмежъ въ голѣмъ безпорядкъ, избѣга назадъ.

Тѣзи атака твърдѣ скъпо ни струваше“ . . .*)

Отъ изложеното въ реляцията се види, че има извѣстни противурѣчия между нея и моптѣ бѣлѣжки. Въ реляцията се казва, че 3-я дружина въ 10 часа сутринята заминала къмъ града и попаднала подъ неприятелския огънь, тогава когато, въ дѣйствителность, дружината не въ 10 часа, а по-рано се вдигна отъ мѣстоношуванието при с. Айданлии и не отиде къмъ града, а на възвишенността. Казва се по-нататкъ въ реляцията, че дружинния командиръ подполковникъ Калитинъ заповѣдалъ на всички да вървятъ напредъ. Въ дѣйствителность же, когато дружината испрати двѣ роты въ първа линия, останалитѣ двѣ роты се спрѣха: 4-а рота на мѣстото, гдѣто дружината се построи въ двѣ линии, а 3-я рота задъ купитѣ при Чадъръ-могила. Казва се още, че щабсъ-капитанъ Усовъ и подпоручикъ Божински биде ранени, когато ротитѣ отъ втора линия заели мѣстото на ония отъ първата, — въ дѣйствителность же подпоручикъ Божински бѣше раненъ, когато 3-я рота бѣше още задъ купитѣ, гдѣто санитаритѣ бѣха го донесли. Въ сжщата се казва, че щабсъ-капитанъ Усовъ е билъ убитъ на мѣстото, тогава, когато той падна мъртавъ, вече носенъ отъ санитаритѣ на прѣввързчния пунктъ. Казва се още че барабанщика Жилковъ трѣбилъ за въ атака, тогава, когато въ това врѣме въ 3-я рота не бѣше останалъ въ строя, нито барабанщикъ, нито трѣбачъ.

Тѣзи сж поправкитѣ, които споредъ мене, трѣбва да се направятъ въ реляцията.

Слѣдъ отстъпванието на прѣдния отрядъ отъ Стара-Загора и расформируванието му, генералъ Гурко, като се раздѣляше съ отряда, бѣше издалъ заповѣдъ, въ която за опълченето казваше слѣдующото.

*) Прѣзъ 1891 год., въ сжтния Стамболовъ режимъ, когато бѣхъ арестуванъ, при обиска, между много други книжа бѣха взели и памятникѣ ми книжки за Русско-Турската, прѣзъ 1877 год. война. Нарочно или случайно, по-голѣмата часть отъ книгата ми се върнаха, въ сжщото число и памятникѣ ми книжки, съ много откъснати листове, въ които бѣ попаднала и едната часть отъ реляцията.

„Къмъ васъ се обръщамъ български дружини! На 19-о число прѣдъ Стара-Загора виѣ привлѣкохте върху себе си 15 неприятелски батальони, т. е. почти четире пѣти по-силень неприятель, съ многочисленна далнобойна артиллерия, противъ която виѣ можахте да противупоставите 4 планински орджия. Безъ да се гледа на това голѣмо прѣвъсходство на турскитѣ войски, виѣ, отъ 8 часа сутриньта до 2 часа послѣ пладнѣ, съ удивително мъжество, защищавахте своя роденъ градъ и съ това дадохте възможность на другитѣ войски отъ прѣдния отрядъ да разбиятъ турцитѣ при село Джуранлий, вслѣдствие на което цѣлата армия на Сюлейманъ-паша е била принудена да отстъпи. Това бѣше първия бой, въ който виѣ встѣпихте въ борба съ враговетѣ и въ него изведнѣжъ се показахте таква герои, съ които цѣлата руска армия може да се гордѣе и да каже, че не се е излѣгала, като е пратила въ вашитѣ редове най-добритѣ си офицери. Виѣ сте ядката на бждѣщата българска армия. Ще се изминатъ години и тая бждѣща българска армия ще каже: „Ний сме потомци на славнитѣ защитници на Стара-Загора“.

Слѣдъ това генералъ Турко въ сѣщия приказъ се обръща съ слѣдующитѣ думи къмъ цѣлия отрядъ:

„Съ болка на сърдцето се раздѣлямъ отъ васъ, войски отъ прѣдния отрядъ, като си спомнямъ че 38 дена прѣбърахъ въ вашата срѣда, че бѣхъ свидѣтель на вашитѣ юнашки подвизи и чудни тежки трудове, че видѣхъ какъ всичкитѣ три рода орджия се надпрѣварвахте помежду си въ честното изпълнение на бойната служба. Всичко това нѣма да се изглади отъ моето сърдце и ще служи за най-добъръ споменъ въ живота ми.

Войници отъ прѣдния отрядъ! На васъ падна завидната роля въ такова кратко врѣме да покажете толкова примѣри отъ мъжество и самоотверженность; виѣ ще почерпнете сила за други нови подвизи и азъ съмъ увѣренъ, че кждѣто и да се срѣщнете съ противника, виѣ нѣма да помрачите славата, която спечелихте на прѣдния отрядъ“.

Балкана продължаваше да е мраченъ. Дъждоветѣ се смѣняваха съ гъсти мъгли, прѣзъ които не можеше да се види нищо въ нѣколко крачки. Опълченцитѣ вече цѣла недѣля сѣдяха въ своитѣ палатки, пзмокренн като мишки и треперящи отъ студъ. Освѣнъ това, тѣ тѣриѣха страшенъ гладъ, тѣй като не само продукти не се получаваша на позицията, но даже и сухари

нѣмаше. Генералъ Столѣтовъ не веднажъ бѣ молилъ генералъ-майоръ Дерожински, начальника на Габровския отрядъ, да вземе мѣрки за редовното испращане на Шипка сухари или хлѣбъ, а на 31 Юлий командирова графа Толстой да доложи на Негово Императорско Высочество главнокомандующия състоянието на опълчението. Слѣдствието отъ това положение бѣше, че отлжкитѣ и разболяваніята все повече и повече се увеличаваха. Види се, това обстоятелство бѣ накарало генералъ Столѣтова да снесе опълчението долу, — въ с. Шипка, безъ да обръща внимание на тревожитѣ донесения, които му се съобщаваха отъ завѣдующия кавалерията на отряда, войсковия старшина Кириловъ отъ с. Шипка. На прѣвала бѣха оставени само 3-я дружина и артилерийскитѣ части, (освѣнъ планинскитѣ орджия, които генерала взе съ себе си) подъ командата на княза Вяземски. При спущаннето си въ с. Шипка, генерала оставилъ 4-а дружина на Поповата възвишенность — между позицията св. Никола и с. Шипка.

— Хмъ! вмѣсто да ни прѣмѣстятъ отъ тукъ и да ни приведатъ въ редъ, за да заприличае на войници, насъ ни тикатъ напрѣдъ, мърморяха подъ носъ офицеритѣ.

При всичко, че нѣкои отъ офицеритѣ намираха грѣшка на генерала, за гдѣто снеса дружинитѣ въ триндафиловата долина, още повече, че всѣки день се очакваше настѣпанието на противника, но трѣбва да се признае, че друго срѣдство, за да се спратъ болѣстята и отлжкитѣ и да се уреди продоволствието, нѣмаше.

Щомъ бѣжанцитѣ се научиха, че войската слеза за Шипка, тѣ, въпрѣки прѣдупрѣждението да не минаватъ Балкана, послѣдваха дружинитѣ. Едни отъ тѣхъ потеглиха за Казанлъкъ, други се размѣстиха по ближнитѣ села, а трети се расположиха на бивуакъ не далеко отъ опълчението, — около с. Шипка. Но впоследствие, когато настѣпиха черкезитѣ и башибозуцитѣ, мнозина отъ бѣжанцитѣ заплатиха съ живота си за тая тѣхна непрѣдпазливостъ.

Отъ дохождающитѣ изъ долината опълченци и офицери, се научихме, че тамъ врѣмето било великолепно. Лѣтното слънце печало така, щото камънитѣ се пукали. Но не ни остана дълго врѣме да завиждаме на другаритѣ си: дружинитѣ скоро напустнаха Шипка. Распространилъ се бѣше слухъ, че неприятеля настѣпвалъ съ голѣми сили отъ къмъ Стара-Загора,

Мъглинщъ и Калоферъ. Това извѣстие, впрочемъ, не бѣше неочаквано. Напротивъ, слѣдъ отстъпването ни отъ Стара-Загора, ппй очаквахме противника всѣкидневно, при всичко това, извѣстнето произведе голѣма тревога, както между войската, тъй сжщо и между населеннето. Дружинитѣ се приготвиха да срѣщнатъ противника. За тази тревога ний се научихме едва на 3 Августъ въ 10 часа вечеръта отъ единъ офицеръ, дошелъ отъ с. Шипка. Не се пзмина много врѣме, слѣдъ това извѣстие, когато по шосето се зачу силенъ шумъ. Оказа се, че народа расположенъ въ с. Шипка и по околнитѣ села, щомъ се научилъ за настъпването на неприятеля, пуствалъ се да бѣга по шосето и склона на шипченската възвишенность. Но тревогата се оказа фалшива. Извѣстнето за настъпването на противника бѣше прѣувелчено. Наистина, отъ къмъ Калоферъ настъпвала една партия черкези и башибозуци около 300 челоуѣка, но тя била пропждена отъ нашитѣ казаци. На бойното поле биле оставени нѣколко убити челоуѣка и коня, а раненитѣ биле взети при отстъпването; отъ наша страна имало убити двама казака и раненъ единъ вахмистръ. Въ сжщото това врѣме, друга една партия черкези и башибозуци — по-многочисленна — нападнали на Казанлъкъ, гдѣто изсѣкли мнозина отъ ония, които се биле завърнали въ огницата си. — Разбира се, че това появявание на черкезитѣ и башибозуцитѣ служеше за потвърждение на распрѣснатия слухъ, че Сюлейманъ-паша, слѣдъ като привелъ въ порядкъ растроената си въ биткитѣ при Нова и Стара-Загора 45-хилядна армия, настъпвалъ отъ тѣзи послѣднитѣ градове къмъ Шипка. Трѣбваше да се очаква, слѣдователно, че днесъ или утрѣ, той ще наближи къмъ нашата позиция, която ний трѣбваше да отбраниваме, при всичката наша малочисленность.

Наистина, въ това врѣме шипченския отрядъ състоеше отъ 5 непълни, растроени, освѣтъ 4-а дружина, въ битката при Стара-Загора и твърдѣ лошо въоръжени и обмундировани, дружини, 10 роты отъ орловския полкъ, една турска далнобойна стоманена батарея отъ 6 орджия, която бѣше оставена отъ турцитѣ на 6 Юлий, една 9-ти, една 4-ре-фунтова и $\frac{1}{2}$ планинска батарея, конна пионерна команда, една команда отъ 30-и казашки полкъ и българската конна сотня, редоветѣ на която се бѣха попълнили въ първитѣ числа на Августъ мѣсець въ Габрово.

Отъ 4-и Августъ висящитѣ на шипченскитѣ височини облаци започнаха да се раскъсватъ и златнитѣ слънчеви лъчи затрептяха по грандиозния Балканъ. Августовското топло слънце влѣзе въ своитѣ права. Наврѣмени само закжнѣлитѣ облаци го затрупваха, но скоро, подгонвани отъ острия балкански вѣтрецъ и слънчевитѣ лъчи, тѣ се прѣсваха въ пълна безредица.

На 5-и Августъ въ 4-хъ дружини пристигнаха, отъ втората серия на опълчението, 540 человекъ, за попълнение разреднитѣ имъ редове, което даде по 135 за всѣка дружина. Освѣнъ това, отъ обоза придойдоха въ 3-я дружина 35 человекъ, та всичко станаха 170 человекъ. — Слѣдователно, редовеѣ на ротитѣ ѣ се увеличиха съ по 43 человекъ. Сравнително, това увеличение бѣше незначително, но то направи твърдѣ добро впечатление на старитѣ опълченци, — още повече, че подкрѣпление за сега отъ никадѣ се не очакваше, тѣй като, както въ Търново се говореше, положението на нашитѣ войски на западния и источния флангове не бѣше по-добро отъ нашето.

На 5-и Августъ казацитѣ имали сериозно сцепкване съ черкезитѣ и башбозуцитѣ не далеко отъ Казанлъкъ, въ което паднали нѣколко казака убити и ранени. Въ сжщото сбиванне билъ легко раненъ и асаула (капитанъ) Кириловъ, командира на уралската сотня.

Това появяване на черкезитѣ и башбозуцитѣ служеше за доказателство, че слѣдъ тѣхъ се движи Сюлейманъ-пашовата армия. Въ 10 часа сутринята се показаха на възвишенността на сѣверо-истокъ отъ Казанлъкъ неприятелски войски, а облациѣ прахъ, които се виждаха задъ града, показваха, че тамъ се движатъ още неприятелски сили.

Щомъ генералъ Столѣтовъ заблѣзаль това движение на противника и се убѣдилъ въ намѣренето му да атакува шипченската наша позиция, той испратилъ изрично допесение въ тая смисль на корпусния командиръ генерала Радеcki, на генералъ-майора Дерожински и на Негово Императорско Височество главнокомандующия. Още въ сжщия день неприятелската кавалерия се приближи до с. с. Енина и Шейново.

На 7-и Августъ неприятелския авангардъ зае с. Шейново, а главнитѣ му сили останаха въ Казанлъкъ. Виждаше се, че противника искаше да се приближи съ дѣския си флангъ къмъ с. Енина.

Вечерта на сжщото число, генералъ Столѣтовъ остави 4-а дружина на Поповата възвишенность, а съ другитѣ три дружини и планинската артиллерия отстъпи на прѣвала.

Макаръ и да очаквахме слѣдъ Старо-Загорския бой настѣпленето на турцитѣ, но ний не допускахме, че това настѣпление ще послѣдва толкова скоро, тѣй като армията на Сюлейманъ-паша бѣ прѣтърпяла чувствително поражение при с. Джуранлии отъ генералъ Гурко и голѣми загуби при Стара-Загора, отъ българското опълчение, а най-повече, защото имаше положително свѣдѣние, че Сюлейманъ-паша отстъпилъ съ разстроената си армия далеко на югъ отъ Стара-Загора, за да я приведе въ редъ и да подготви резервиститѣ. Но турцитѣ не губяха време; тѣ искаха да се възползватъ отъ незавидното положение на противника си на Шипка и за туй скоро черкезитѣ и башибозуцитѣ се появиха въ околността на града Казанлъкъ, а слѣдъ тѣхъ и цѣлата Сюлейманъ-пашова армия, копто прѣдаваха всичко българско на огънъ и мечъ.

Като се съпоставяше тогава появяването на Сюлейманъ-паша съ извѣстията, които постоянно идяха отъ Плѣвенъ и Русе за енергичнитѣ и тамъ неприятели дѣйствия, обясняваше се, че настѣпленето на тая Сюлейманова армия е въ свързка съ ония двѣ при Плѣвенъ и Русе и че най-близката ѣ цѣль трѣбваше да е прѣвземаннето, първо, на Шипченския проходъ, сетнѣ, на Търново и най-послѣ, съвмѣстно съ другитѣ двѣ и града Свищовъ.

Този планъ на противника още по-ясно трѣбваше да се рисува въ въображеннето на генералъ Столѣтова, който най-добрѣ бѣше посветенъ въ теченето на работитѣ по дѣйствиата на противника по цѣлия театръ на военнитѣ дѣйствия. Той най-добрѣ е съзнавалъ тогава извънредно голѣмото значение на защитата на Шипченския проходъ за исхода на войната и най-много е чувствувалъ опасността отъ настѣпленето на Сюлеймановата армия.

Тѣй като защитата на Шипченския проходъ зависяше въ по-голѣма частъ отъ опълчението, за туй, когато дружинитѣ се бѣха спрѣли за почивка на първата тераса — до чупмата, генералъ Столѣтовъ се обърна къмъ опълченцитѣ съ една пламенна рѣчь. Ето и самото ѣ съдържание:

— „Момчета! Вий видѣхте въ Старо-Загорско какъ вѣковнитѣ ви врагове прѣдаваха всичко българско на унищожение, а самитѣ българи на истрѣбление! И сега виждате, какво става въ полето!

Неприятеля, съ когото вий тъй юнашки и неустрашимо се бихте при Стара-Загора и му дадохте да разбере, че българския опълченецъ не по-лошо се бие отъ своя по-старъ братъ руския войникъ, настъпва къмъ нашата позиция. Той се готви да прѣвземе Шипченския проходъ. Вий безсъмнено знаете, че въ по-голѣма степенъ, отъ участъта на Шипченската позиция зависи сѣдбата на вашето отечество — сѣдбата на България; а като е тъй, вие трѣбва да приложите всичкото си усилие, за да не допустнете кракътъ на врага да стѣпи на Шипченската възвишенность — нашата позиция, за отбраната на която тамъ горѣ имае 35 орджия. Азъ вѣрвамъ, юнаци, че ако вий при Стара-Загора можахте да нанесете страшно поражение на противника, то тукъ — на нашата непристъпна позиция — не ще допустнете и кракътъ му да стѣпи; като му дадете още веднѣжъ да испита вашето юначество, вашата мощь.

Подиръ Старо-Загорската битка Царя и цѣла Руссия гледа на васъ като на храбри, неустрашими и самоотвържени войници.

Азъ вече пратихъ донесение и скоро ще ни дойде помощъ отъ Търново. Помнете, юнаци, че на васъ Царя и цѣла Руссия възлагатъ отбраната на шипченската позиция, а България чака вашата помощъ за освобождението си. А вий, юнаци, за това ще добиете честь и слава, името герои и права на заслужени хора. За това ви юначество ще ви хвали цѣлия свѣтъ, а България ще ви бѣде благодарна и ще се гордѣе съ васъ.

Подиръ войната вий, юнаци, ще получите подобающето се възнаграждение отъ освобожденото си отечество. Ще ви се дава първенство въ всичко.“

Слѣдъ това генералъ Столѣтовъ извика отъ строя юнкера Узунова, родомъ българинъ, и му заповѣда да прѣдаде на опълченците рѣчъта му по български.

Съгласно рапорта ми, произведени бѣха съ приказъ по дружината за добро поведение, знание на службата и храбрость оказана въ битката при Стара-Загора въ унтеръ-офицерско звание: П. Миленковъ, Д. Нейковъ, Пв. Златановъ, И. Койша, Ил. Драгановъ, К. Желѣзковъ и Василь Мицовъ.

Съ оправяние на врѣмето и извѣстието за приближение на противника, отлѣчившиятъ се опълченецъ започнаха да се връщатъ въ рогитѣ си. Мнозина отъ тѣхъ се връщаха облѣчени съ антерии, абички, панталони и др. т. и всячки, въобще, бѣха по-спрѣтнати.

— Къдѣ се губихте и какъ посмѣяхте да напустите ротитѣ си? се нахвърлиха върху имъ нѣкои отъ офицеритѣ. Знаете ли, че въ военно врѣме, за напуцание на ротитѣ си, виновнитѣ се наказватъ съ смъртъ?

— Ваше благородие, азъ бѣхъ болѣнъ, казваше единъ.

— Нѣмахъ шинелъ и обуца, казваше другъ.

— Освѣнъ гимнастическа риза, бѣли панталони и опинци безъ навуца, други дрѣхы нѣмахъ, казваше третия.

Офицеритѣ твърдѣ добръ знаяха това. Князь Вяземски не веднѣжъ бѣ обикалялъ опълченцитѣ въ палаткитѣ имъ и виждаше тѣхното съвсѣмъ незавидно положение. Той твърдѣ често имъ купуваше, за своя смѣтка, ракия, но опълченцитѣ не обпчаха твърдѣ руския спартъ.

— Сърдцето ми се кжса, като гледамъ тия нещастници голи и боси, казваше княза на окръжавшитѣ го офицери.

За туй, пменно, началството не бѣше вискателно къмъ отлжчившитѣ се и се правяше, че не забѣлѣзва отлжчикитѣ.

Редоветѣ на ротитѣ се попълниха. Тукъ се явяваха мнозина съ лежки наранявания и контузии, получени въ битката при Стара-Загора, които до сега се бѣха скитали по селата. Но при все това, между опълченцитѣ се забѣлѣзваше едно тѣло равнодушие къмъ всичко. Причината на това равнодушие бѣ неудовлетворителното продоволствие, а особено, — обмундирането. Освѣнъ едни опинци отъ сурови волски или биволски кожи, които, впрочемъ, се обуваха отъ повечето опълченци на босъ кракъ, други прѣдмѣти за обмундиране не се получиха. Между това сега, когато врѣмето се оправя, ако и да не бѣше мокро, ношитѣ, особено на разсѣмнуване, биваха твърдѣ студени, вслѣдствие на което между опълченцитѣ се появи всеобща кашлица. Но най-главната причина, която правеше опълченцитѣ равнодушни къмъ всичко, бѣше тая, че всички не само нѣмаха довѣрие въ пушкитѣ си, но виждаха, че сж положително безъ пушки, тѣй като у мнозина отъ тѣхъ тѣ бѣха съвсѣмъ развалени и не дѣйствуваха. Турцитѣ же бѣха вече съвсѣмъ близо.

— Сюлейманъ-паша днесъ-утрѣ ще ни нападне съ цѣлата си армия, а ний сме шепя хора и то безъ пушки, казваха опълченцитѣ.

— Е, че тукъ на Балкана малко ли сж камъни? забѣлѣзваше нѣкой отъ тѣхъ. Съ камъни ще ги биемъ.

До 7-и Августъ дружинитѣ, освѣнѣ 3-я, както казахъ по-горѣ, бѣха въ с. Шипка. Но тѣ никакъ не се спираха на едно мѣсто. Щомъ се появеше противника въ околността на Шипка, генералъ Столѣтовъ току мѣсташе дружинитѣ, ту въ селото, ту надъ него, ту на Поповата възвишенность.*)

Най-насетнѣ, на 7-и, освѣнѣ 4-а, дружинитѣ заеха старитѣ си мѣста на Балкана.

5-дневното стоенне на дружинитѣ въ с. Шипка бѣ допесло тая полза, че опълченцитѣ отъ тия дружини бѣха си изсушили дрѣхитѣ, патронитѣ и очистили пушкитѣ. Освѣнѣ това, прѣзъ всичкото врѣме дружинитѣ се храняли добрѣ и, въобщо, се намирали при по-добри условия.

Между, това бѣжанцитѣ съ колята си продължаваха да минаватъ Балкана — за Габрово. Особенно усилено движението бѣше на 7-и Августъ, и то ето защо: тукъ една голѣма часть отъ населението до последня минута се надѣвало, че нашитѣ войски ще настѣпятъ напредъ. А когато неприятелската войска, въ голѣма масса се появила между Шипка и Казанлъкъ, всичкитѣ жители въ страхъ и трепетъ се хвърлили да бѣгатъ. Въ 2 часа слѣдъ пладнѣ, на шосето между стоманената и кръглата батарен владѣеше пълнен хаосъ. Народъ, добитѣкъ и коля се бѣха смѣсили въ една подвижна масса.

— Турцитѣ, турцитѣ идатъ! се чуваха викове. И тѣзи, на пръвъ погледъ, незначителни думи „турцитѣ идатъ“, караха бѣжанцитѣ да си изгубватъ умѣтъ отъ страхъ.

Подбутнатъ отъ любопитство да видя какво се върши тамъ — задъ Балкана, азъ взехъ бинокла и се упряхъ къмъ

*) Попова възвишенность се нарича възвишенността, която се намира почти на половина пътъ между Шипка и св. Никола. На тѣзи възвишенность е погребенъ поручикъ отъ 3-я дружина Поповъ, падналъ въ битката на 19 Юлий при Стара-Загора.

Поручикъ Поповъ (другаритѣ му въ дружината го викаха „Попикъ“) тежко раненъ въ боя, билъ взнесенъ отъ трима опълченци. При отстъпването на отряда, въпрѣки молбата му да го скриятъ до жръкване. Прѣзъ ноцта и на другия денъ тѣ продължавали да го носятъ. На сутринята на 21 Юлий, като видѣли, че поручикъ вече билъ въ агония, оставили го въ гората подъ едно дърво и по скришии пѣтеки, прѣминали планината и едвамъ на 22 Юлий стигнали опълчението въ Казанлъкъ. Офицеритѣ, като узнали, че Поповъ билъ оставенъ въ гората още живъ, прѣдложили нарична награда на опълченцитѣ да отидатъ и да го донесатъ.

Като отказали всѣкакво възнаграждение, троицата охотници съ коне се наели и дѣйствително донесли тѣлото на Попова, което и се погребало съ възможнитѣ въ това положение на отряда войски почести, на 24 Юлий.

св. Никола (най-високия връх), но прѣди още да достигна до върха на възвишенността, видѣхъ цѣлъ облакъ димъ по направление къмъ югъ, а когато се въскачихъ на върха, видѣхъ, че с. Шипка бѣше обхванато отъ пламъци.

— Черкезитѣ и башибозуцитѣ трѣбва да сж подпалили селото, значи, нашитѣ сж оставили триндафиловата долина и ще се прибератъ тукъ, на възвишенността, казваха офицеритѣ и опълченцитѣ.

И като въ потвърждение на твѣ прѣдположения, азъ видѣхъ, какъ дружинитѣ се бѣха проточили по извилинитѣ на шосето и се качваха на възвишенността. Азъ извадихъ бинокла си отъ кутията и като погледнахъ по направление къмъ Казанлъкъ, видѣхъ голѣма масса неприятелска войска, която се движеше отъ тоя градъ и с. Мъглишъ къмъ Шипка и с. Янина. Тая масса имаше многочисленна кавалерия, която се бѣше вече приближила до с. Шипка.

Когато се върнахъ при частята, азъ сварихъ на позицията новоназначения командиръ на 3-я дружина, на мѣсто убития подполковникъ Калитинъ, щабсъ-ротмистра Чилиева въ дружината на когото още въ сръбско-турската война азъ командувахъ рота. Щабсъ-ротмистръ Чилиевъ, като офицеръ, бѣше храбъръ, рѣшителенъ и самоотверженъ; като началникъ, макаръ и не строгъ, но умѣеше да държи подчиненитѣ си въ повиновение и послушание. Той бѣ баща на своитѣ подчинени. Като челоуѣкъ, Чилиевъ бѣше добрякъ, веселчакъ и до най-висока степенъ гостоприеменъ. Да попадне челоуѣкъ въ дома му или въ палатката и да го не нагости, бѣше невъзможно.

Азъ твърдѣ добрѣ помня, че въ Сърбия, когато добровоцитѣ отъ другитѣ дружини гладуваха, онѣзи отъ Чилиевата не само имаха храна, но и тютюнъ.

Щабсъ-ротмистръ Чилиевъ послѣдната си пара похарчваше, но не оставяше подчиненитѣ си гладни.

Веселия и безгриженъ Чилиевъ не знаеше що е сѣрдня. Впрочемъ, той биваше угриженъ и недоволенъ въ единъ случай, когато виждаше компания офицери сѣднали да играятъ на карти, а себе си безъ пара въ джоба. Щабсъ-ротмистръ Чилиевъ бѣше страстенъ играчъ на карти, за туй, щомъ попаднаха въ рѣцѣтъ му пари, той не можеше да се въздържи отъ да не сѣдне да играе и обязательно да ги проиграе.

Срѣщата ни бѣше много сѣрдечна.

— Ето, ний пакъ ще служимъ наедно и пакъ ще се биемъ съ турцитѣ, ми каза Чилиевъ.

— Само дано свършека на биткитѣ не бѣде такъвъ, какъвто бѣше въ Сърбия, отговорихъ азъ.

Подиръ това Чилиевъ пристъпи къмъ приеманието на дружината, което, впрочемъ, стана въ нѣколко минути.

Азъ построихъ дружината. Шабесъ-ротмистръ Чилиевъ поздрави опълченцитѣ и като имъ каза нѣколко прилични за случая думи, распусна я. Съ това се свърши сдаванието и приеманието строевата часть на дружината. Подиръ това, отидохме въ моята палатка, гдѣто се намираше отпуснатата ми за продоволствие сума, пазена отъ часовой. Азъ извадихъ торбата съ полумпериялитѣ -- на брой около 1200 парчета, които ми бѣха дадени за продоволствие на дружината. Казвамъ около 1200, защото отъ горнята сума бѣхъ исхарчилъ за дружината, начиная отъ 20-и Юлій до 7-и Августъ, около 34 рубли.

— Какъ тѣй? ме запита Чилиевъ, зачуденъ. За 20 дена 34 рубли?

— Толкова сж исхарчени, отговорихъ азъ късо. Съ това се свърши сдаванието и приеманието отчетността и паричната часть на дружината.

Надвечерь 2-а и 5-а дружини пакъ заеха мѣстата си на бивуака — на плоската възвишенность; а 1-а дружина — при казармитѣ. Него день, както това се виждаше отъ позицията ни, неприятеля съ нѣколко колони подстъпи къмъ с. Шипка и се спрѣ между с. с. Шейново и Янина, а къмъ 4 часа слѣдъ пладнѣ, той развърна своята армия въ боенъ редъ, като опираше дѣсния си флангъ на с. Янина, а лѣвия на с. Шейново. При това, една часть отъ неприятелската пѣхота и кавалерия се приближи къмъ с. Шипка. По тия колони бѣха пустнати нѣколко гранати и шрапнели отъ 9-фунтовата батарея на „св. Никола“, но това не попрѣчи на турцитѣ — три табора, да заематъ с. Шипка.

За прѣзъ всичкото врѣме отъ като опълчението стоеше на шипченскитѣ височини, тази вечеръ за пръвъ пжтъ се взеха прѣдпазителни отъ неочаквано нападение мѣрки. Впрочемъ, до сега и нѣмаше нужда, тѣй като шипченския отрядъ бѣше заобиколенъ отъ множество бѣжанци, които, въ случай че противника настѣпяше, непрѣменно щѣха да произведатъ тревога и да извѣстятъ отряда за това настѣпване. Та и самия

противникъ се още печуеше и невидеше. Цѣлпя шипченски отрядъ се заобиколи съ аванпостна верига. Освѣнъ това, даде се и заповѣдъ за въ случай, ако противника настѣпи.

Когато се взеха прѣдпазителнитѣ мѣрки, ний почти всичкитѣ офицери отъ дружината, вкупомъ отидохме въ казармитѣ на шосето, при щабнитѣ на приказки, а най-вече да се научимъ нѣщо по-положително за противника. Оказа се, обаче, че и тѣ толкова знаяха, колкото и ний. Всичкитѣ бѣхме увѣрени въ едно, и то е, че сме въ надвечеряето на кърваво сблъскване. Тукъ се научихъ отъ офицеритѣ, че на 3-и Августъ въ 9 часа сутринята биле испратени въ Казанлъкъ три роти отъ 5-а дружина, подъ командата на полковникъ Депрерадовича, съ нѣколко кола, да взематъ разни продукти за опълчението, като брашно, оризъ, палатки и други потребности за войската. Тия роти пристигнали въ Казанлъкъ отворили вратитѣ на нѣколко магазини и взели разни платове, сукна и други потребности за опълчениятѣ прѣдмети. Расказваха, че и офицеритѣ тукъ не забравили себе си; мнозина отъ тѣхъ си навзели кърпи, комашевни платове за ризи и др. Единъ отъ кадровитѣ долни чинове докопалъ едно шише триндафлово масло и като не знаеялъ какво е това, намазалъ си ботушитѣ, които, разбира се, изведнѣжъ изгорѣли.

Офицеритѣ изобщо не одобряваха тоя начинъ на дѣйствиуване . . .

— Това прилича на „баранта“ (плячка), казваха тѣ. Дава се на войницитѣ твърдѣ лошъ примѣръ.

Наистина, макаръ гражданитѣ и да бѣха си оставили имота на произвола на сѣдбата, който щѣше да попадне въ рѣцѣтѣ на турцитѣ, но не трѣбваше да каратъ войницитѣ да чуиятъ вратитѣ и прозорцитѣ на магазинтѣ, — толкова повече, че противника бѣше още далечъ, а притежателитѣ на магазинтѣ сенавъртаха около Шипка и, поканени, тѣ на драго сърдце щѣха сами да отворятъ вратитѣ на дюгенитѣ си на българитѣ за да не остане имота имъ въ турски рѣцѣ.

Слѣдъ като се напихме съ чай и си похапнахме, на посланата черга се сложиха карти, но не географически, — не планове, понеже такива отъ излизанието ни отъ Кишиневъ бѣхъ видѣлъ само у щабсъ-капитанъ Попова, а за игране.

— Е, юнаци, сѣдайте да си испитаме късметя, каза ротмистръ Неверовъ. Утрѣ ще имаме бой. Богъ знае какво ще се случн съ насъ.

Почти всички офицери не чакаха втора покана. Едни отъ тѣхъ сѣднаха на едно колѣно, други полулегнаха на едната си страна, трети сѣднаха по турски около картитѣ и играта се започна. Желтици съ шепна се туряха подъ картитѣ. Още въ началото на играта нѣкои отъ офицеритѣ. — интимнитѣ приятели на Чилиева, започнаха да го подзакачатъ.

— Е, какъ върви, Константино Борисовичъ! Шибать ли те?

— Лошо, братко, лошо. До сега нито веднажъ не ми се дадоха двѣ карти наредъ! казваше плачевно Чилиевъ.

— Хмъ! Ами ти сега много скромно играешъ, се обажда едниъ. Турки добъръ кушъ, загъни картата и шибни банката.

Но нито промѣняването на картитѣ и мѣстото, нито прѣкъсването на време играта, не помагаше.

Чилиевъ току бъркаше въ торбичката и вадеше съ шепна злато, което туряше подъ загънатата понѣкога карта, за да бже прибрано отъ банкомета. Когато извади и послѣдната жълтица, Чилиевъ разглади съ прѣситѣ рошавата си и черна като въгленъ коса и извика.

— Тфу! дявола да я вземе! каква лоша карта ми идеше всичко време! Прѣдставете си, осемъ пѣти наредъ ме биха.

Бѣше кжсно когато ниѣ се разотидохме, едни умислени, а други, напротивъ, весели и съ прѣпълнени съ злато джебове.

— Чудно нѣщо, какво удоволствие намиратъ хората въ ограбването единъ другиго! си мисляхъ азъ, когато се връщахъ на позицията, заедно съ умисления Чилиевъ и веселия шабесъ-капитанъ Соколски.

8-и Августъ. — Тѣй като дѣсниия флангъ на турекитѣ войски се приближаваше къмъ с. Енина, то генералъ Столѣтовъ, като се опасяваше да не би противника да удари съ тоя си флангъ нашия лѣвий — по енииската тѣснина, той испрати княза Вяземски, да прѣгледа тая тѣснина, а на възвишеностята „Малий Бердекъ“ испратилъ за схщата цѣль, шабесъ-ротмистра Лукашева. Донесенията на тия пратеници, както и личното наблюдение на подполковникъ Ренкевича и генералъ Столѣтова, убѣдиха тѣзи послѣднитѣ, че противника нѣма намѣрение да оперира отъ къмъ казаната тѣснина.

На разсъзване на позицията се заблѣдъваше пзвънредно движение. Частитѣ на шипченския отрядъ заемаха опрѣдѣленитѣ имъ участъци на позицията, които трѣбваше да отбраниватъ отъ нападението на противника.

Ето въ общи черти положението на шипченската позиция:

Тактическия и стратегическия ключъ на шипченската позиция е най-високия ѝ върхъ „св. Никола“. Тоя върхъ, обаче, не командува всичкитѣ окръжаващи го върхове. Южния му склонъ е мъчно достъпенъ, тъй като той е каменистъ и отвѣсенъ. Отъ дѣсна страна, на западъ отъ върха „св. Никола“ върви отъ югъ на сѣверъ единъ доводно дълбокъ и трудно проходимъ долъ, склоноветѣ на който само къмъ югъ сж обраснали съ висока гора, а къмъ сѣверъ сж съвършено голи. Този долъ къмъ върха се раздѣля на много долчинки, а особено въ источната му частъ, и се разширява въ видъ на вѣтрило. Горнитѣ краища на тѣзи долчинки се сливатъ съ сѣдловината, която служи за водораздѣлна линия между сѣверния и южния басейни. Отъ една такава долчинка, която сѣкашъ е издълбана отъ поройнитѣ дъждове, буйно протича студена, бистра като сълза вода. Извора на тази вода се намира не далеко отъ казармитѣ; отъ този изворъ войницитѣ отъ дѣсния флангъ на позицията сп вземаха вода за пиение и варение ястие. На истокъ отъ „св. Никола“, възвишенността постепенно се снишава, като описва незначителенъ полукръгъ, и най-послѣ достига до шосето. Тази частъ отъ позицията, макаръ и не до толкова отвѣсна и скалиста, но пакъ е трудно достъпна. На истокъ отъ шосето, се намира една не голѣма площадъ, която постепенно се снишава къмъ сѣверъ, а къмъ истокъ се свършва съ отвѣсенъ каменисъ брѣгъ, по който тукъ тамъ по скалитѣ растатъ дървета. — Долу, — при политѣ на брѣга и нататъкъ къмъ истокъ и сѣверъ, буйно вирѣятъ букови, дъбови и други дървета, които образуватъ обширна гора. Право къмъ югъ отъ площадъта, мѣстността е съвършено открита. Прѣзъ нея върви стария пѣтъ за с. Шипка; по тази мѣстность тукъ тамъ се вижда слаба растителность. Само по къмъ истокъ отъ долътъ, който върви къмъ югъ, се започва високо бранище, което покрива цѣлото пространство къмъ истокъ и юго-истокъ до възвишенността „Бердекъ“. Тази кория бѣ прошарена съ малки полянки. Сѣверния край на корията, на самата сѣдловина, която служи за водораздѣлна линия между южния и сѣверния басейни, се съединява съ казаната по-горѣ обширна гора.

Отъ юго-источната частъ на площадъта се започва сѣдловината и върви право къмъ истокъ.

Тъзи частъ отъ позицията е най-достъпна отъ къмъ югъ и юго-истокъ и за туй тукъ бѣше расположена турската далнобойна стоманена батарея която бѣше прѣвзета отъ турцитѣ на 6-и Юлйй. Тази батарея обстрѣлваше цѣлото пространство къмъ югъ и юго-истокъ, включително съ възвишеноститѣ Сосокъ, Вранегнѣздо и Бердекъ. Тукъ и отъ двѣтѣ страни на батареята сж ископани ложементи за стрѣлциптѣ и за резервигѣ. — Отъ дѣсна страна, къмъ западъ — по гребена на св. Никола, — тѣ вървятъ до самия върхъ и по-нататкъ. Тѣзи окопи, на дѣсния флангъ извиватъ къмъ сѣверъ, почти подъ правъ ъгълъ, достигатъ до казармитѣ, а послѣ — извиватъ по сѣдловината. — Отъ лѣвата страна на стоманената батарея, окопитѣ вървятъ испърво по сѣдловината и подиръ извиватъ по отвѣсния брѣгъ съ фронтъ къмъ истокъ.

Отъ казармата къмъ истокъ, на около 100 — 150 крачки, има единъ источникъ, отъ който 2-а, 3-я и 5-а дружини си вземаха вода за пиение и готвение ястие. По къмъ истокъ отъ този источникъ, въ долътъ има другъ, — по изобиленъ съ вода, но дружинитѣ се ползуваха отъ него до 9-и Августъ сутринята. Водата на първия источникъ протича покрай сѣвернитѣ поли на горѣказаната площадь. Право къмъ сѣверъ отъ тази площадь, прѣзъ рѣчицата, се намира друга площадь по-обширна и равна съ наклонъ къмъ югъ и истокъ. Тази последнята граничи отъ западъ съ шосето, отъ югъ съ долъ, по който протича водата отъ първия источникъ, отъ истокъ, съ обрасналия съ храсталакъ и лѣщакъ, испърво полегатъ, а покъмъ сѣверъ стрѣменъ, скатъ, — скатъ покритъ съ вѣковни джбови, букови и други дървета, и най-насѣтнѣ отъ сѣверъ съ кржглата батарея, тѣй нарѣчена отъ руситѣ по видѣтъ на възвишенността, на която бѣ построено укрѣпление за тая батарея.

Сѣверния склонъ на възвишенността св. Никола макаръ и да е стрѣменъ, но по него могатъ да се движатъ пѣхотни войскови части. Отъ казармата до възвишенността св. Никола има около 1 верстъ. Отъ сжщата казарма, по сѣдловината къмъ западъ се намира Зелената гора, отстояща на 2 версти, а отъ Зелената до Лисата по сжщото направление — 2¹/₂ версти.

Още въ първитѣ дни слѣдъ като пристигна опълчението на шипченската позиция, началството било направило распоряждане да се укрѣпи позицията; но както распореджанието, тѣй сжщо и извършеното, е било направено, види се, за очист-

вание на съвѣстѣта, — по-скоро, да се каже, че е направено нѣщо по укрѣпяването на позицията, отъ колкото да се направятъ въ дѣйствителностъ полезни и отговаряющи на своето назначение укрѣпления. А че това е било тѣй, свидѣтелствува самата извършена работа. — За примѣръ да вземемъ лѣвния участъкъ на позицията. На дѣсния флангъ на тоя участъкъ, близо до извора, съ фронтъ къмъ югъ и юго-истокъ, бѣха изровени въ една линия нѣколко незначителни стрѣлковы окопи, а въ 30—40 крачки задъ тѣхъ — други еднакви за резерва.

Опълченитѣ правятъ окопи.

Също такива окопи бѣха изровени въ центра и лѣвния флангъ на позицията. При това, на много мѣста импровизираниѣ по укрѣпяването на позицията сапѣори се въсползували отъ поваленитѣ на половина изгнили дървета, отъ вѣнкашната страна на които бѣше нахвърлено незначително количество прѣстѣ, безъ да се вдѣлбаватъ въ земята.

Изобщо, почти всичкитѣ окопи, както за веригата, тъй сжщо и за резервитѣ ѝ, бѣха направени твърдѣ небрежно и никакъ не отговаряха на своето назначение, както по профиля си, тъй сжщо и по примѣнимостта си къмъ мѣстото. Всичката тѣзи работа е била извършена прѣди азъ да се върна отъ Търново. Не знамъ да ли тя се сматряше за свършена или дѣждоветѣ я бѣха прѣкратили; знамъ само това, че когато се оправи врѣмето, никому и на умъ не дойде (поне противното не се виждаше) да се продължи укрѣпяването на позицията. А каква въпиюща нужда се оказа впоследствие отъ това укрѣпяване! Окопитѣ на другитѣ части на позицията бѣха сравнително по-добри. Повечето отъ тѣхъ бѣха направени отъ турцитѣ.

Малобройния шипченски отрядъ, на плѣщитѣ на който лежеше свещенната обязанность да отбранява височинитѣ отъ нападенето на Сюлейманъ-пашовята армия, както е казано и по-горѣ, състоеше отъ 1-а, 2-а, 3-я, 4-а и 5-а дружини отъ българското опѣчение, 10 роты отъ орловския пѣши полкъ, една стоманена далнобойна съ 6 орджия батарея, една 9-фунтова, една 4-фунтова и $\frac{1}{2}$ планинска батарея. Изобщо, расположението на войскитѣ на шипченската позиция и распрѣдѣленето за командуване частитѣ на отбранителната линия бѣха слѣдующитѣ:*) единъ батальонъ отъ Орловския полкъ заемаше възвишенността „св. Никола“ съ стоманената батарея включително; другия батальонъ отъ сжщия полкъ заемаше ложементитѣ на дѣсния флангъ и съставляваше прикрытие на срѣдната кръгла батарея; двѣ роты отъ сжщия полкъ бѣха испратени на „полу-лисата“ възвишенность, която се намира прѣдъ дѣсния флангъ; 2-а, 3-я и 5-а дружини отъ българското опѣчение заеха ложементитѣ, на лѣвия флангъ. 1-а и 4-а дружини и 4 планински орджия съставляваха резервъ. Дружинитѣ отъ тоя резервъ бѣха расположены на шосето задъ възвишенността „св. Никола“, а планинския дивизионъ — прѣдъ турската казарма.

За началникъ на участка на позицията „св. Никола“ бѣ назначенъ флигель-адютанта полковникъ графъ Толстой; за такъвъ на лѣвия флангъ — флигель-адютанта полковникъ князь Вяземски, за началникъ на дѣсния флангъ и тилтъ

*) Въжъ плантъ въ края на книгата.

— полковникъ Депперадовичъ. Послѣдния прѣдаде началствуванieto надъ тилтъ на полковника Липински, командиръ на Брянския полкъ, щомъ послѣдния пристигна отъ Габрово. Дружинитѣ се расположиха за отбрана така: 2-а дружина на дѣсния флангъ на лѣвофланговия участъкъ на позицията, т. е. на истокъ отъ шосето, съ фронтъ къмъ югъ. Прѣдъ дѣсния флангъ на дружината се намираше първия источникъ. Тая дружина се командуваше отъ майора Куртянова, но тъй като той бѣше боленъ, вслѣдствие получената силна контузия въ главата отъ катурванието на едно отъ ордията заедно съ конетѣ, при въскачванието отъ с. Шипка на възвишенността, то командуванието бѣше приелъ капитанъ Гурски. 3-я дружина бѣ заела окопитѣ въ лѣво отъ 2-ра дружина, съ фронтъ къмъ югъ и юго-истокъ. Дружината се командуваше отъ щабсъ-ротмистра Чилиева. 5-а дружина бѣ заела лѣвия флангъ на сѣщия участъкъ, — въ лѣво отъ 3-я дружина; най-послѣ, 1-а, а по сетиѣ и 4-а дружини бѣха расположени въ резервъ при казармата.

Дружинитѣ се расположиха на своитѣ участъци въ двѣ линии. Въ първата линия отъ 3-я дружина 1-а и 2-а роты, въ втората 3-я и 4-а роты.

Дружинитѣ командири на 3-я и 5-а дружини при огледвание на участъцитѣ, опрѣдѣлени за отбрана отъ повѣреннитѣ имъ дружини, намѣриха, че и тъй незначителния прѣдъ стрѣлковитѣ окопи обстрѣлъ, се намаляваше още повече отъ лѣщака и палъртника, които буйно растяха прѣдъ окопитѣ. За туй тѣ заповѣдаха на ротнитѣ командири да се распоредятъ незабавно, да очистятъ мѣстността прѣдъ стрѣлковитѣ окопи и то колкото е възможно по на далеко. Впрочемъ, това можеше да се извърши само къмъ дѣсния флангъ на дружинния участъкъ на 3-я дружина и отчасти къмъ центра, а не и къмъ лѣвия флангъ, понеже тукъ плоската възвишенность изведнѣжъ започва да се снишава къмъ истокъ. Тукъ окопитѣ бѣха ископани до самия връхъ на склона, който бѣ покритъ съ гъста гора. Сѣщо такава гора имаше и къмъ сѣверъ, прѣдъ окопитѣ на 5-а дружина, освѣнъ крайния лѣви флангъ на позицията, близо до кръглата батарея. На това мѣсто позицията е достъпна, защото тукъ, освѣнъ че нѣма гора, но склона е полегатъ. По тая причина тукъ мѣстото бѣше покрито съ фугаси.

Отъ лѣвия флангъ на 3-я дружина до мѣстото на фугаситѣ прѣдъ позицията, бѣха направени засѣпки отъ повалени голѣми клончести дървета.

Въ навечерието на шипченския бой, ротитѣ отъ 3-я дружина ги командуваха слѣдующитѣ офицери: 1-а рота азъ, 2-а рота — припорщикъ Болшевъ, 3-я рота, вмѣсто ранения шабсь-капитанъ Поповъ, подпоручикъ Людницки и 4-а рота, вмѣсто контузения шабсь-капитанъ Стесель, припорщикъ Юнгерь, най-послѣ, за дружиненъ адютантъ бѣ назначенъ шабсь-капитанъ Сокалски.

Ротнитѣ командири въ другитѣ дружини, съ малко исключение, си останаха сжщитѣ, които бѣха назначени още въ гр. Плоещъ.

Когато 3-я дружина зае опрѣдѣления ѝ участъкъ и азъ направихъ потрѣбнитѣ по ротата распорѣждания, съ разрѣшението на дружинния си командиръ отидохъ на върха св. Никола, съ цѣль да видя неприятелското къмъ Шипка движение, което днесъ се бѣ започнало въ 2 часа слѣдъ обѣдъ. Тъкмо въ 4 ч. азъ бѣхъ на възвишенността и видѣхъ цѣлата армия на Сюлейманъ-паша. Тя се бѣ приближила въ нѣколко колони до с. Шипка. Дѣсния ѝ флангъ се упираше татъкъ къмъ с. Енина, а лѣвия — къмъ с. Шейново.

Съ бинокль въ ржка азъ наблюдавахъ всичкото врѣме за стѣрѣдоточението на неприятелската армия около Шипка и познахъ отъ расположението ѝ, че Сюлейманъ-паша се готви да атакува шипченската позиция. Помжчихъ се да изброя турскитѣ табори, които се оказаха 40—50, освѣнъ многочисленната кавалерия и артилерия. Цѣлата неприятелска армия, прѣдъ нашитѣ очи, се построи въ нѣколко линии. При това, когато челната колона на лѣвия ѝ флангъ се подаде значително напредъ, отъ върха на св. Никола се раздаде топовенъ гърмежъ. Нашата 9-фунтова батарея откри огънь срѣщу тази колона и я накара да се оттегли назадъ.

Когато се завърнахъ отъ върха св. Никола, поканенъ бѣхъ отъ дружинния командиръ да пия чай. Слѣдъ чая, като станахъ да си отида, Чилиевъ извади отъ джеба си нѣщо увито въ книга и ми го подаде.

— Това е вамъ за доброто командуване и продоволствуване на дружината отъ 19-и Юлий до 8-и Августъ, ми каза той.

Въ книгата се оказаха увити 40 полуимперияла.

— „За доброто командуване и продоволствуване!“ — Чудна награда, си мисляхъ азъ.

Съ настъпването на противника, повтарямъ, разреденитѣ отъ отлѣжкитѣ наши редове се попълниха.

— Както орлитѣ себиратъ на лешъ, тѣй и опълченцитѣ на бой, казваха нѣкои отъ офицеритѣ.

Опълченцитѣ се съживиха. Лицата имъ свѣтнаха отъ радостъ. Но подъ тази вънкашна радостъ, дълбоко въ душата се таеше едно тѣпо безпокойствие и угриженостъ, които се исваха въ слѣдующето размѣняване на мислитѣ имъ.

— Ехъ, защо пушкитѣ ни не сѣ добри, защо не ни дадатъ „кримки“? и тукъ опълченцитѣ започнаха да разказватъ епизоди отъ старо-загорската битка.

— Да имаше добри пушки въ старо-загорския бой, турцитѣ май не щѣха тѣй нахално да се увиратъ, като слѣпи, казваха едни.

— Онази бѣгуща въ пълна безредица войска сѣ вкѣ „алла, алла“, като рѣжъ щѣхме да я поженемъ.

— Е, че какъ ще я поженешъ, когато цакашъ, цакашъ, а тя пушчината не хваща.

— Азъ нѣколко пѣти се прицѣлвахъ на онзи турски офицеръ сѣ бѣлия конь, който като бѣсенъ се хвърляше сѣ гола шашка въ рѣка върху своитѣ бѣгущи войници, разказваше единъ опълченецъ, но пустата пушка не хваща — все цака. Тогавъ азъ хвърлихъ моята и взехъ друга отъ единъ раненъ, но въ това врѣме турчина бѣше катурнатъ отъ Гьоко Марнинова, само коня му бѣгаше като дивъ, но скоро и той падна.

Въ 9 часа вечерта пристигна отъ Габрово и останалия батальонъ отъ орловския полкъ.

Прѣзъ нощта се зачуха пушечни залпове по направление къмъ югъ. По-послѣ се научихме, че турцитѣ отъ с. Шипка биле открили огънь сѣ залпове по 4-а дружина, която на размѣнуване на 9-и Августъ, се принудила да отстъпи и се спрѣ при 1-а дружина — при казармата

X.

9-и Августъ. — Щомъ се зазори, цѣлия шипченски отрядъ бѣше на кракъ и погледитѣ на всички инстинктивно се обърнаха по направление къмъ противника. Още при първия погледъ, заблѣлзахме на възвишенността „Бердекъ“ силно движение. Види се, тамъ правяха укрѣпления за неприятелската артиллерия.

Беше 7 часа сутринта, когато от нашата позиция от стоманената далнобойна и 9-фунтовата батарея се раздадоха топовни гърмежи, ехото на които се разнесе по доловетъ и долчинитъ. Слѣдъ първитъ послѣдваха и втори, трети, ту отдѣлни, ту залпове. Но нашитъ гърмежи не побъркаха на противника да искара своята артиллерия на възвишенността Бердекъ и, къмъ 10 часа сутринта, от своя страна да открие огънь по нашата позиция, прѣимущественно, по далнобойната и 9-фунтова батарея. Виждаше се, че противника има намѣрение съ главнитъ си сили да се нахвърли на лѣвия флангъ на възвишенността — на стоманената батарея, и за туй, още въ 9 часа сутринта, бѣше заповѣдано на 1-а и 4-а дружини и двѣ роты от Орловския полкъ от резерва да се прѣмѣстятъ при послѣдната батарея.

Окопитъ на 4-а дружина и ония по върхътъ на св. Никола отчасти се обстрѣлваха отъ „девети-глазката“ въ флангъ. Но още въ самото начало на боя нашата артилерия подби едно неприятелско орждие на „девети-глазката“. Туй наричаха руситъ турската батарея на Бердекъ, понеже тя имаше деветъ амбразури.

Около 11 часа прѣдъ обѣдъ се показаха колони отъ турска пѣхота къмъ лѣвия ни флангъ. Тъ се спущаха отъ къмъ Бердекъ, прѣзъ не високата съ полянки корня, и се направляваха къмъ стоманената батарея. Нашитъ артиллеристи твърдѣ внимателно слѣдяха за момента, когато неприятелскитъ колони се появяваха на полянкитъ и откриваха огънь отъ стоманената, 9-и и 4-фунтови батареи по разсипанитъ турски колони съ гранати и шрапнели, съ които произвеждаха страшно опустошение въ редоветъ имъ. Нашитъ не само поддържаха ожесточенъ огънь съ турската „девети глазка“, но стрѣляха и по настѣпавшитъ колони по посока, т. е. въ онази частъ отъ бранището, въ което се скриваха настѣпавшитъ турци. Истрѣлитъ бѣха върни и мѣтки, бяха все на мѣсо, както казваха опълченцитъ, понеже разстоянието по всичкитъ направления бѣше точно опрѣдѣлено. Нѣкои отъ неприятелскитъ колони се спущаха въ долѣтъ, отъ тамъ излизаха на стария пѣтъ и наедно съ онѣзъ които настѣпваха по шосето и гребена на възвишенността се приближаваха до своята цѣль — пункта на атаката. Други се ползуваха отъ прикритията на малорѣстната горичка по сѣдловината, за да се приближатъ къмъ стоманената батарея и окопитъ на 4-а дружина отъ къмъ истокъ. Най-послѣ, трети, въ голѣми

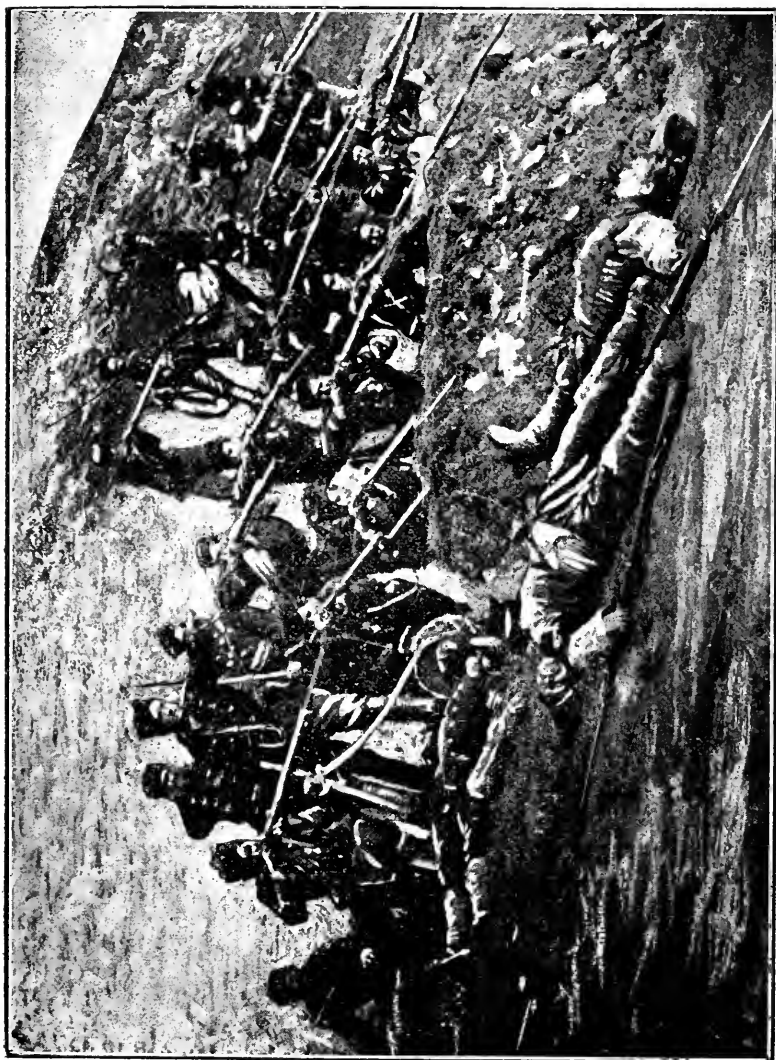
масса, се движаха задъ гребена на Бердешката възвишенност и се появяваха на сѣдловината, и отъ тамъ се скриваха въ гжстото и високо бранище. Отъ тамъ едни се направляваха къмъ нашия лѣво-флангови участъкъ на позицията, други пъкъ къмъ ахилесовата ни пета — стоманената батарея и 4-а дружина. Тѣзи части се приближаваха до нашитѣ позиции нейдѣ на 40—50 крачки, скрити въ гжстака, отъ кждѣто ни поражаваха съ правъ мѣтъкъ изстрѣлъ. По-послѣ, по общия сигналъ за атака, турцитѣ се хвърляха на нашитѣ укрѣпления като бѣсни.

Освѣнъ пѣхотнитѣ колони и турската кавалерия не бездѣйствуваше. Тя въ голѣма масса се спущаше отъ къмъ Бердекъ право на сѣверъ и като минаваше покрай „Врането гнѣздо“ (тѣй нарѣкоха руситѣ възвишенността, която по своята форма, дѣйствително приличаше на вране гнѣздо), което бѣше на истокъ отъ расположението на 3-я дружина, прѣзъ голѣмия долъ, и се скриваше задъ рѣветѣ. Види се, това движение на неприятелската кавалерия да бѣше демонстрация, тѣй като мѣстността по която тя се движеше бѣше твърдѣ прѣсѣчена и неудобна за нейното дѣйствио.

Първитѣ пушечни гърмежи отъ страна на противника се чуха около 12 часа. Неприятелската верига бѣше разсипана далеко отъ нашитѣ окопи, и постепенно, на чело на сгжстенитѣ колони, се приближаваше къмъ нашитѣ укрѣпления.

Съ това приближаване на противника и пушечнитѣ гърмежи се учестяваха, до гдѣто най-послѣ се сливаха въ едно общо бучение. Между това, отъ къмъ бердешката височина, и, вѣроятно, и отъ къмъ шосето и западния долъ, продължаваха да настѣпватъ нови колони. Но изведнѣжъ забиха турскитѣ барабани, трѣбитѣ затрѣбиха по цѣлата турска боева линия, и ехото имъ се разнесе, като вълни, далеко изъ доловетѣ и долчинкитѣ. Подиръ това се зачу отъ хиляди гърла зловѣщото: „алла, алла“.

Турскитѣ колони, прѣдшествувани отъ гжста верига и подържани отъ участени топовни гърмежи, се хвърлиха като бѣсни върху нашитѣ по цѣлата линия окопи. Но най-силния ударъ бѣ насоченъ на стоманената батарея, тѣй като къмъ нея концентрически се движаха отъ нѣколко страни турскитѣ колони, понеже, както се казва по-горѣ, този ни пунктъ отъ позицията бѣше най-слабия. Тукъ още при първитѣ неприятелски

Б-а дружина посрѣща турскиѣ атаки съ валове.

атаки дружинитѣ посрѣщнаха противника съ градъ камъне, а орловцитѣ — съ ржчни гранати.

По срѣдъ пушечния гърмежъ отъ турската и нашата вериги, раздадоха се по цѣлата линия дружни пушечни залпове, подиръ първитѣ, — втори, трети и слѣдъ това, стрѣлбата по цѣлата линия се намали, а оная отъ турската верига се отдалечи.

Атаката бѣше отбита. Турцитѣ, посрѣщнати съ вѣрни изстрѣли отъ нашата верига и убийственитѣ залпове отъ резервитѣ, се пустнаха да бѣгатъ въ пълна безредица, като оставиха на мѣсто много убити и ранени. Подиръ първата атака, послѣдва втора . . . третя, но и тѣ биваха отбити съ пълненъ успѣхъ и съ голѣми за противника загуби. Между това, отъ къмъ Бердекъ прѣзъ бранището, като че ли извираха нови колони, които бързаха на помощ на отблѣснатитѣ. Но ето, пакъ се усилва стрѣлбата, — прѣдвѣстница на нова атака. Въ това врѣме една турска граната пада и ударва единъ заряденъ ящикъ задъ стоманената батарея и 4-а дружина. Издигва се цѣлъ облакъ димъ, а слѣдъ това се раздава страшенъ гръмъ, послѣдванъ отъ бръмчението на парчетата отъ гранатитѣ и куршумитѣ. На близо се намѣрваха нѣколко коня, които, подплашени отъ грѣма, търтиха да бѣгатъ по позицията.

Това обстоятелство произведе едно забъркване на участъка при стоманената батарея и 4-а дружина, велѣдствие на което даже стрѣлцитѣ прѣстанаха да стрѣлятъ и се обърнаха назадъ да видятъ, какво се бѣ случило задъ тѣхъ. Въ сѣщото това врѣме, турекитѣ барабани забиха, тржбитѣ затржбиха, а слѣдъ това пакъ се зачу викътъ „алла, алла“! — „Рота пли! Рота пли!“ се раздаде по цѣлата позиция команди.

Сговорнитѣ залпове бѣха отговоръ на тия команди, а подиръ тѣхъ екна грѣмовитото, потресающе „ура“, което разцѣпи въздуха и смая противника.

4-а дружина и ротитѣ отъ Орловския полкъ при стоманената батарея срѣщнаха турската атака съ контръ-атака. Сполучливата стрѣлба, а още повече дружното дѣйствие съ щиковетѣ накара неприятеля да се пустне да бѣга въ пълненъ безредъ, прѣслѣдванъ съ учестената стрѣлба отъ веригата.

Юнашки настѣпваха турекитѣ ннзамп, това не може да имъ се отрѣче. Като слѣпи се увираха на нашитѣ окопи и като катерици се катеряха по скалитѣ. Казваха, че прѣди да встѣпять въ бой, давали имъ опиумъ. Не напрасно тѣ тѣй стре-

мително, тъй безстрашно се увираха на нашитѣ щикове. Но още по-юнашки, по-безстрашно ги срѣщаха съ щиковетѣ си малочисленнитѣ защитници на шипченскитѣ височини.

Три атаки, атаки сговорни и стремителни успѣхме да отблъснемъ съ голѣмъ успѣхъ и съ голѣми за неприятеля загуби — убити и ранени, които ранени се търкаляха и гърчаха въ прѣдсмъртна агония прѣдъ нашитѣ окопи. Нѣкои отъ полегко раненитѣ пълзишката отстъпваха, безъ да бждатъ прѣслѣдвани отъ нашитѣ съ изстрѣли.

— Я чакай да добия ей онова недобито куче, каза единъ отъ опълченцитѣ, като се прицѣли въ единъ пълзящъ раненъ турчинъ.

Но другаритѣ му го спрѣха.

— Остави ранения! Пази си куршума за здравитѣ, а тоя нека, ако може, да иде при своитѣ и да имъ раскаже, какъ се биятъ „гяуръ-комититѣ“.

Трѣбвало би слѣдъ отбиванне атакитѣ турското началство да се позамисли. Да попрѣрови мисленно страницитѣ на тактиката, а не да се мчи съ чело стѣна да събаря. Ний бѣхме увѣрени, че слѣдъ третата атака ще настѣпи пауза и ний ще си поотпочинемъ. Но не! Ето, пушечнитѣ гърмежи пакъ запукаха и този пътъ почти подъ посѣтъ ни, подъ окопитѣ на 3-я и 5-а дружини. Трѣбитѣ пакъ затрѣбиха, и барабанитѣ забиха . . . пакъ залпове, а слѣдъ тѣхъ — онова дружно „ура“, което се разнесе по цѣлата позиция и постепенно примрѣ далеко въ пространството . . . турцитѣ, смаяни, отстъпватъ и даже прѣкратяватъ стрѣлбата. Но тѣ скоро привикнаха къмъ нашата фалшива атака — „ура“ и слѣдъ това, не само не спираха стрѣлбата, но и я участваха и ни нанасяха чувствителни загуби. Това обстоятелство ни накара да не злоупотрѣбяваме съ страшното за турцитѣ „ура“.

Часа къмъ 4^{1/2}, слѣдъ обѣдъ, вниманието ми бѣше привлечено къмъ 4-а дружина. Опълченцитѣ стѣ казаната дружина се бѣха распрѣснали задъ своитѣ окопи и се навеждаха, като че ли беряха гѣби по земята.

Какво ли бератъ? — мислено се питахъ азъ. Моето недоумѣние, обаче, скоро се разрѣши.

Когато пакъ затрѣбиха трѣбитѣ и турцитѣ се хвърлиха въ атака, опълченцитѣ отъ 4-а дружина, вмѣсто да срѣщнатъ противника съ дружни залпове, срѣщнаха го съ градъ отъ

камъни. По-сѣтне се научихъ, че на св. Никола и орловцитѣ срѣщали турцитѣ сжщо съ камъни. Наистина, тукъ мѣстността способствуваше за такъвъ видъ бой, още повече че и камънитѣ изобилствуваха. Мене ми се чини, обаче, че тукъ той бѣше, прѣдизвиканъ отъ недовѣрнето на опълченцитѣ къмъ пушкитѣ си, по-голѣмото число отъ копто, вѣроятно, не сж дѣйстви-вали вече.

Подиръ пладнѣ се забѣлѣза по шосето движение на войски, които идяха отъ къмъ Кржглата батарея.

— Помощъ, помощъ дойде! се зачуваха гласове на позицията.

И дѣйствително, Брянския полкъ пристигна на помощъ.

Цѣлъ полкъ, не е малко! При всячко това, нашия шинченски отрядъ бѣше далеко отъ да отговаря по своята численность на назначението си: да отблъсне единъ противникъ, който бѣ въ десеть пѣти по-многочисленъ и да удържи шинченската позиция. Никой отъ опълченцитѣ, обаче, не се съмняваше, че ний ще удържимъ позицията, безъ да се гледа на многочисленността на турцитѣ и тѣхното прѣвъсходно въоръжение.

Надвечерь пушечнитѣ и топовнитѣ гърмежи малко по малко почнаха да се намаляватъ, а когато се стъмни, почти съвсѣмъ се прѣкратиха. Само тукъ-тамъ по турската позиция се чуваха отдѣлни гърмежи.

И тѣй, боя, днешния бой, блистателно се свърши за защитницитѣ на шинченскитѣ височини. Двѣ фронтални и деветъ отчаяни отъ възвишенността „Малий Бердекъ“ атаки, които противника прѣдприе отъ 12 часа по пладнѣ до мръкване, бѣха отблъснати съ голѣми за него загуби. Той, обаче, не се ограничи само съ тѣзи атаки. Турцитѣ поискаха още веднѣжъ да опитатъ касметя си. Въ 9 часа вечерята тѣ поведоха още една дружна — стремителна атака на лѣвния флангъ на позицията и възвишенността „св. Никола“. но и този пѣтъ бѣха отблъснати съ голѣми загуби. Нашитѣ загуби, сравнително, при такъвъ ожесточенъ бой, не бѣха твърдѣ голѣми, но за нашия малочисленъ отрядъ тѣ бѣха чувствителни. Впрочемъ, нашиѣ малки загуби бѣха повятни: ний бѣхме до нѣйдѣ прикрити задъ нашитѣ нищожни окопи, тогава когато турцитѣ настѣпваха съ своитѣ гъсти колони по мѣстность, ако по нейдѣ и прѣсѣчена, но все добръ обстрѣлвана, като се исключи нашия

лѣви флангъ на позицията. Тукъ неприятеля можеше да се приближи ненаказано до 40—50 крачки.

Нашата шипченска позиция се оказа, още въ първия день на отбраната ѝ, не съвсѣмъ неуязвима „твърдия“, каквато мнозина я считаха. Напротивъ, макаръ неприятеля и да обстрѣлваше позицията ни само отъ фронта, но нада ли имаше по нея педя мѣсто, което да не бѣ поражаемо отъ правитѣ и навѣсни неприятелски топовни и пушечни изстрѣли. Това се вижда и отъ загубитѣ, които търпѣха частитѣ въ резерва.

— На драго сърдце бихме се замѣнили съ онѣзи части, които сж въ първата линия, казваха офицеритѣ и войницитѣ отъ резервнитѣ части. Ужъ сме въ резерва и прикрити задъ окопитѣ, а между това убити и ранени туку излизатъ отъ строя.

Въ окопитѣ азъ се виждахъ стѣсненъ и за туй често обикаляхъ стрѣлковата верига отъ повѣренната ми рота. При тѣзи обиколки азъ гледахъ, какъ едни отъ опълченцитѣ, когато нѣмаше атака, сѣднали на колѣно или лежишкомъ, се прѣстрѣлваха съ противника, други пъкъ, кой съ линемановска лопата, кой съ тесакъ, ся удълбочаваха окопитѣ. И опълченцитѣ бѣха оцѣнили още въ самото начало на боя, че окопитѣ далечъ не отговарятъ на назначението си; освѣнъ че куршумитѣ падаха прѣзъ бруствера въ ложементитѣ, но тѣ проникваха и самия брустверь въ горнята му частъ. Но съ линемановскитѣ лопати и съ тесацитѣ много не можаше да се направи, особено, на каменната почва.

— Ваше благородие, гледайте, гледайте отъ къдѣ докарватъ патрони на засѣдналиятъ ей тамъ, подъ окопитѣ на 4-а дружина, между скалитѣ, турци, ми показа единъ опълченецъ. И дѣйствително, азъ видѣхъ, какъ двама турци караха единъ натоваренъ съ патронни съндъци конь прѣзъ такава мѣстность, прѣзъ която и человекъ мъчно можаше да мине.

— Чакайте да ги угостимъ съ единъ залпъ, каза опълченеца Желѣзковъ и повпка нѣколко други опълченци — добри стрѣлци. Всички се прицѣлиха, и по командата на Желѣзкова, спустнаха ударницитѣ. Разстоянието бѣше не повече отъ 500 крачки по права линия и тѣй като опълченцитѣ се бѣха вече пристрѣляли на мѣстността, то залпа излѣзе твърдѣ сполучливъ.

Едина отъ водачитѣ на коня и самия конь се катурнаха, а втория водачъ избѣга въ гѣсталака.

— Гледайте, гледайте го, какъ маха съ сабята си, указваше единъ опълченецъ на турския офицеръ, който вървеше прѣдъ сгъстената верига. Опълченеца се прицѣли, грѣмна и турския офицеръ се повали, като снопъ.

Ей така, прѣкарваха опълченцитѣ въ веригата повечето врѣме. Казахъ на опълченцитѣ нѣколко насърчителни думи. Попитахъ унтеръ-офицера Козлова за количеството на патронитѣ и като му заповѣдахъ да ми донася за всичко каквото забѣлѣжи у противника, подѣ дѣждъ отъ куршуми, отидохъ въ резерва — при дружинния командиръ, съ цѣль да доложатъ за състоянието на окопитѣ и дѣйствието на ротата.

Дружинния командиръ се намираше при 3-я рота. Азъ го заварихъ на дѣсния флангъ на ротата въ ложементата. Той ме покани да сѣдна, което азъ и побързахъ да направя, тѣй като неприятелскитѣ куршуми току свиряха покрай ушитѣ ми. Още не бѣхъ се намѣстилъ добрѣ, когато чухъ покрай самитѣ ми уши трѣскавъ звукъ и едно изохкване. Опълченеца Георгиевъ, който сѣдеше отъ лѣвата ми страна на една крачка назадъ, падна убитъ отъ неприятелски куршумъ, който неминуемо щѣше да удари мене въ главата, ако не бѣше срѣщналъ по ишти си прѣпятствие, което измѣни направлението му. Ето какъ стана това: клоноветѣ на поваленото дърво, служаче за брустверъ на ложементата, не бѣха искастриени до джното а стърчаха въ разни посоки. Срѣщу такъвъ единъ клонъ бѣхъ сѣдналъ азъ. Той именно измѣни направлението на фаталния за Георгиева куршумъ. Слѣдъ малко къмъ лѣвия флангъ на ротата се чу ново изохкване. Ротния фелдшеръ И. Раевски почти пълзишкомъ отиде на лѣвия флангъ, гдѣто бѣше раненъ другъ единъ опълченецъ.

— Хмъ! васъ тукъ въ резерва турцитѣ повече ви гощаватъ съ своитѣ куршуми, отъ колкото насъ въ първата линия, казахъ азъ Чилиеву.

— Проклѣти турци! И носѣтъ си не смѣе челоуѣкъ да покаже отъ тѣхнитѣ куршуми, отговори Чилиевъ, който въ това врѣме бѣше станалъ и отиваше на лѣвия флангъ на ротата за да види ранения.

Тукъ бѣше дружинния адютантъ щабсъ-капитанъ Сокалски, който не се мърдаше отъ мѣстото си.

— Константинъ Борисовичъ! напрасно вий се излагате безъ пужда на неприятелскитѣ куршуми, каза Сокалски на

Чилиева, когато този последния се връщаше на своето място. Офицеритѣ не трѣбва безъ нужда да бравиратъ съ своето юначество. Тѣ трѣбва да се пазятъ за рѣшителната минута, за да изпълнятъ дългътъ си.

Чилиевъ поизгледа Сокалски двусмислено и нищо му не отговори.

— Щабсъ-капитанъ — дружиненъ адютантъ, а прапорщици и подпоручици роти командуватъ, си помислихъ азъ, като гледахъ легналия въ окопа Сокалски.

— Моля ви, да не забравите довечера да се изпратятъ войници за шансовъ инструментъ, каза Чилиевъ адютанту, когато азъ му доложихъ за състоянието на окопитѣ. Относително же работата по окопитѣ, ще последва распореданне, завърши той къмъ мене.

Слѣдъ като посѣдѣхъ още малко при дружинния командиръ, върнахъ се при ротата, още повече, че неприятеля усили топовната си и пушечна стрѣлба, — слѣдователно, можеше да се очаква нова атака.

Едва що бѣхъ сѣдналъ въ ложементъ, когато почувствахъ едно силно удряние по лѣвото ми рамо изотзадъ, отъ което удряние въ очитѣ ми потъмня отъ болка. Прѣдмѣта, който ме удари бѣше едно парче отъ граната, около $1\frac{1}{2}$ кило.

Тази граната бѣше отъ нашитѣ — отъ кръглата батарея. Далечно задъ насъ, по направление къмъ казаната батарея, имаше нѣколко отдѣлни високи букови дървета, прѣзъ които отъ кръглата батарея стрѣляха по девети-глазката, а най повече по настѣпавшитѣ турски колони. Види се, че гранатата се е била ударила о клоноветѣ на нѣкое дърво, прѣснала се и, по тѣкъвъ начинъ, парчето отъ гранатата е рикошетирало, и най-послѣ, ме е ударило въ рамото. Тоя ударъ нѣмаше никакво за мене лошо послѣдствие.

Стъмни се, колкото може да се стъмни лѣтно врѣме въ лунна нощъ. Вслѣдствие силното физическо уморяване и напътеността прѣзъ цѣлия день на нервитѣ, всички се приготвявахме, слѣдъ скромната вечеря, да легнемъ и да си подкрѣпимъ силитѣ за слѣдующия день.

До като мечтаяхме за почивка, шипченската позиция изведнѣжъ се огласи съ познатитѣ вече топовни и пушечни гърмежи, като при това хиляди гърла зареваха „алла, алла“.

Турците направиха последно днес усилие за да пръвземат стоманената батарея но пакъ напраздно. Защитниците не дремяха. Тъ и този път срѣщнаха, макаръ и чаканитѣ, но не желани гости, както слѣдва. Турците и този път бѣха отблъснати и отстъпиха въ пленъ безпорядкъ, като оставиха подъ самитѣ ни окопи своитѣ убити и ранени. Прѣзъ този день турците атакуваха почти цѣлата ни шипченска позиция (само на лѣвния ни флангъ водяха усилена стрѣлба, а особенно, жестоки и усиленни бѣха атакитѣ на стоманената батарея и върха св. Никола). Тия атаки струваха на турците повече отъ 5000 войници.

Слѣдъ последната нощна атака, опълченцитѣ се разшаваха по позицията, разбира се, не всички. Въ стрѣлковитѣ окопи опълченцитѣ си оставаха въ пълна готовность да посрѣщнатъ турците. Въ резерва, — една часть остана на мѣстото си въ пълна готовность да поддържи, въ случай на нужда, стрѣлковата верига, а отъ другата — едни отидоха за вода, разбира се подъ команда, други сѣднаха да вечерятъ, а трети се заловиха за работа по окопитѣ. Шансовъ инструментъ, обаче, отъ дружината не донесоха. Азъ отидохъ въ веригата и поставихъ прѣдъ стрѣлковитѣ окопи и то не далеко отъ тѣхъ, на 15—20 крачки, секретни. Впрочемъ, по-далеко не можахъ да се поставятъ, защото неприятеля бѣше толкова близо, щото се чуваше говорението му. При всичко, че въ ротата имаше още патрони, азъ изпратихъ отъ всѣки взводъ по двама души да донесатъ още, тъй като се прѣдполагаше, че утрѣ тѣ ще потрѣбватъ. Денемъ же да се испроваждатъ войници за патрони, би значило да се испращатъ на върна смъртъ, тъй като засѣдналиятъ въ бранището, подъ ложементитѣ на 4-а дружина, турски стрѣлци, откриваха по отдѣлни хора стрѣлба съ залпове, толкова повече, че на лѣво-фланговия участъкъ нѣмаше една педа мѣсто, което да не бѣше поражаемо отъ казанитѣ стрѣлби, безъ да се смѣтатъ ония куршуми, които идяха отъ къмъ югъ, испращани по стоманената батарея и върхътъ св. Никола.

Прѣвързочния пунктъ, за подаване първа помощ на раненитѣ войници, се намираще въ казармата — на шосето, където се испращаха тежко раненитѣ, а легко раненитѣ или съвсѣмъ оставаха въ ротитѣ си, или пъкъ оставаха до вечерята, тъй като денемъ можахъ на всѣка крачка да бждатъ убити. Мнозина отъ раненитѣ се връщаха отъ прѣвързочния пунктъ въ ротитѣ си.

— Когато побѣдимъ врага, ако има нужда, ще идемъ въ болницата, казваха по-леко раненитѣ опълченци.

Главния прѣвѣрзоченъ пунктъ се намиране назадъ, близо до турското беклема, не далеко отъ Червенъ-брѣгъ.

Щомъ се стѣмни, при мене се домъкна моя Трайко.

— Ваше благородие, днесъ проклѣтитѣ турци раниха коня ви въ корема, ми отрапортува Трайко.

— Какъ тъй, на ли ти заповѣдвахъ да идешъ далеко назадъ? му казахъ азъ.

— Азъ стояхъ заедно съ другитѣ денщици близо до Червенъ-брѣгъ, ми отговори Трайко и тамъ го раниха. Но той може да оздравѣе, защото яде и върви, както си вървеше и прѣди.

Извѣстието за нараняванието на коня ми, не ми направи впечатление подиръ всичко що видѣхъ прѣвъ дѣня.

Днесъ храната ни бѣше твърдѣ оскѣдна. Топла храна за войницитѣ не се готви. Моя Трайко, обаче, се бѣ погрижилъ за мене. Той ми донесе: хлѣбъ, парче варено мѣсо, сирене, нѣколко яйца (чудно нѣщо, отъ кждѣ ги бѣ намѣрилъ), а най-главното, той ми донесе чайника съ варена вода и чай. Съ тази си провизия, по поканата на дружинния командиръ, азъ отидохъ при 3-я рота, гдѣто се бѣха събрали и другитѣ офицери. Тамъ сварихъ още поручикъ Лебедева и подпоручикъ Алексиева. Всичкитѣ се готвяха да вечератъ. Когато офицеритѣ видеха, че Трайко ни носеше голѣмия бакъренъ чайникъ съ горѣща вода, тѣ се нахвърляха на него.

— Гълъбче, дай една чашка чай, се развикаха всички. И ний съ необикновенъ апетитъ се напихме съ чай, при всичко, че той повече приличаше, по вѣнкашния си изгледъ, на боза, а по вкуса на размѣсена съ глина вода, отъ колкото на чай.

Бѣше вече късно, когато работата по укрѣпяванието на позицията се свърши. Като казвамъ че работата се свърши, не значи, че окопитѣ се приведоха въ такъвъ редъ, щото напълно да отговарятъ на своето назначение. Напротивъ, направено бѣ твърдѣ малко, въ сравнение съ онова, което трѣбваше да се извърши, но което сега не можеше да се направи, по нѣмание на достаточенъ шансовъ инструментъ. Освѣнъ това, войницитѣ имаха нужда отъ почивка и сънъ. Но ако и да бѣ вече късно, мнозина отъ опълченцитѣ сѣдяха на купчини и си размѣняваха впечатления отъ прѣминалия дѣнь.

И неприятеля не стоеше съ скръстени ржцѣ; чуваше се, че и той копаеше ложементи, изобщо, вземаше мѣрки отъ всѣ-каква случайностъ.

Нощта бѣше тиха и свѣтла. Само отдѣлнитѣ тукъ тамъ по цѣлата позиция, пушечни гърмежи нарушаваха нощната тишина. Славейтѣ, които миналитѣ нощи така чудно изпълняваха своитѣ концерти, бѣха замлъкнали. Види се и тѣ, наплашени отъ топовнитѣ и пушечни гърмежи, да бѣха послѣдвали примѣра на задбалканскитѣ бѣжанци и избѣгали. Въ такава чудна и топла нощъ, при чистия балкански въздухъ, струваше ми се, че чловѣкъ, още повече уморенъ, щомъ легне, ще заспи веднага; но отдавна бѣше минала срѣдъ нощъ, а съня все още не успокояваше уморенитѣ защитници на Шипка. И каква дълга и мъчителна бѣ тая хубава нощъ.

10-и Августъ. — Но най-послѣ, нощта отстъпи мѣстото си на втория на нашата отбрана день, деньтъ 10-и Августъ. Щомъ се разсъмна, отъ турската позиция екнаха орждѣйнитѣ гърмежи, а подиръ пакъ запукаха пушкитѣ.

Ей сега, пакъ ще забиятъ барабанитѣ, ще затрѣбятъ трѣбитѣ. Ей сега, пакъ ще се видятъ хиляди, хиляди фесове, кацнали на главитѣ на турскитѣ войници, които, като жива стѣна, ще се движатъ къмъ нашата позиция. Най-насетнѣ, ей сега пакъ ще зареватъ тия фанатици своето „алла, алла“, отговоръ на което ще бждатъ нашитѣ дружни залпове . . . И шепата защитници на шипченската позиция, напълно готови да посрѣщнатъ своитѣ противници, съ напряжено внимание слѣдяха и чакаха появяванието имъ.

Но чудно нѣщо! Слънцето бѣ високо, а между това нито трѣба, нито барабанъ, нищо се не чува. Само пушкитѣ и топоветѣ продължаваха да пукатъ, но пукатъ не често а, както казватъ русситѣ, „рѣдко да мѣтко“.

— Днесъ турскитѣ куршуми все въ мѣсо удрятъ, казваха опълченцитѣ.

Прѣдъ бурята винаги бива тихо, казва поговорката, а днесъ въ сравнение съ вчера бѣше тихо. Нашата артиллерия, която въ вчерашния бой изстрѣля повече отъ половината заряди, получи заповѣдъ, да отговаря на неприятелскитѣ вистрѣли по-рѣдко и да стрѣля само въ случай, че противника прѣдприеме рѣшително настѣпление. Тая заповѣдъ особено се отнасяше до стоманената батарея, въ която бѣха останали не повече отъ по десетъ снаряда на орждне.

Нашитѣ стрѣлци нарѣдко, но вѣрно отговаряха на турскитѣ гърмежи. Всичкитѣ други войници отъ резерва сѣдяха безъ движение, едни отъ тѣхъ легнали, други насѣдали въ окопитѣ.

Тежко е при такава обстановка, чловѣкъ да бжде закованъ въ окопа, да стои подѣ неприятелскитѣ куршуми не само безъ движение, но и безъ да види отъ кждѣ идатѣ тѣ. Нервитѣ въ такъвъ случай биватъ напрѣгнати. Въ умѣтъ се тълпятъ най-мрачнитѣ картини. А въ душата? Въ душата, подѣ гнета на неизвѣстността за участъта на шипчанския отрядъ — цѣлата армия, а слѣдователно — участъта на България, се испытватъ ужасни болки.

— Ехъ, защо ли не ни испратятъ помощъ, та да погнемъ тѣзи поганци и да се избавимъ отъ това мъчителено състояние, да стоимъ като къртове въ дупка, казваха опълченцитѣ.

Азъ станахъ и отидохъ къмъ стрѣлковитѣ ложементи. Веднага куршумитѣ запищяха и западаха около ми.

— Ваше благородие! Елате, елате скоро тукъ. Сѣднете, защото проклѣтия арапинъ ще ви удари, ме посрѣщнаха опълченцитѣ въ лѣво-фланговия ложементъ.

При всичко, че и отъ резервния ложементъ се виждаше твърдѣ добръ, какво се върши на неприятелската позиция, но азъ запитахъ и опълченцитѣ.

— Какво има, юнаци? какво се върши у противника? и много ли турци катурнахте?

Взводния командиръ се приближи при мене и ми отпортува, че въ взводѣтъ му днесъ имало единъ убитъ и единъ легко раненъ и че този послѣдния останалъ въ строя.

— Чакаме ги, ваше благородие да ни атакуватъ, че да ги нагостимъ съ нашитѣ залпове. Но днесъ проклѣтитѣ не се мърдатъ отъ мѣстата си. Сѣдятъ подѣ дебелитѣ сѣнки, като че ли ги е страхъ отъ слънчевитѣ лъчи, и отъ тамъ току поцукватъ.

Съ тия думи опълченцитѣ ми показаха на клончеститѣ дървета и камънаци, задъ които бѣше засѣдналъ арапина съ своитѣ другари — стрѣлци.

— Ваше благородие, елате ей тукъ. Тукъ по-безопасно ще бжде, ме покани взводния командиръ, като ми показа на една своего рода замаскирована амбразура, прѣзъ която наистина можеше твърдѣ добръ да се разгледа мѣстоположението на турскитѣ стрѣлци, безъ да бжде чловѣкъ изложенъ на

опасность отъ тѣхнитѣ вѣрни изстрѣли. Отъ тукъ азъ наблюдавамъ за противника и щомъ нѣкой турчинъ се поприближи, гошаваме го съ вѣренъ изстрѣлъ, свърши унтеръ-офицера.

— Прѣди малко, ваше благородие, азъ катурнахъ единъ турчинъ, се обади единъ отъ опълченцитѣ, — ето, при онова дърво, и опълченеца ми показа на едно дърво, около което наистина се вждаше прострѣнъ чловѣчески трупъ.

Опълченцитѣ въ окна.

Прѣзъ тая единъ видъ амбразура азъ разгледахъ засѣднатитѣ между дърветата и скалитѣ турски стрѣлци, числото на които не бѣше повече отъ 25—30 чловѣка. Между тѣхъ, наистина, имаше единъ черенъ като въгленъ арапинъ. Тѣзи стрѣлци като хищни звѣрове слѣдяха нашитѣ позиции, и щомъ се покажеше нѣкой, започваха веднага да стрѣлятъ върху му съ задпове.

Други турски стрѣлци бѣха заели изобилния съ вода изворъ, който се намираше въ дола къмъ истокъ. Една команда опълченци — охотници, подъ командата на подпоручика отъ

2-а дружина Александрова, въ която влизаше и юнкера Блъсковъ, нападна тия стрѣлци и ги пропхди. На мѣстото бѣха паднали нѣколко турски войника убити и ранени. Турцитѣ, обаче, скоро получиха подкрѣпление и пакъ заеха извора. Въ това счепкване на командата съ турцитѣ се отличи съ своята храбрость юнкера А. Блъсковъ, за което отличие ротата му присъди Георгиевски войнишки кръсть IV степенъ, за храбрость.

— Георге, много ли червени зелки свали днесъ? попитахъ азъ единъ младъ опълченецъ, който, легпалъ въ окопа, съ голѣмо внимание слѣдеше противника.

— Не знамъ, ваше благородие, до сега по единъ седемъ человекъ утрѣпахъ, а въ колонитѣ колко, не знамъ.

— Страшни ли сж турцитѣ? попитахъ одного отъ младитѣ приходили отъ второто опълчение войници.

— Никакъ не, ваше благородие. Защо ще сж страшни, нали и ний си имаме пушки? отговори новака опълченецъ по войнишки.

— Ами какво е това? попитахъ азъ войницитѣ, като видѣхъ въ ложементъ нѣщо прилично на челоуѣческа фигура — чучело, направено отъ скжсани мундири и съ калпакъ на главата.

— Съ това лъжемъ турскитѣ стрѣлци, ми отговориха весело опълченцитѣ. Ваше благородие, какъ да ги не лъжемъ, продължи единъ отъ тѣхъ, когато, щомъ нѣкой отъ насъ си покаже носеть, започватъ изведнѣжъ да стрѣлятъ залпове.

— Е, тогава, защо не турите чучелото на бруствера за да стрѣлятъ въ него, подзакачихъ азъ разговорливия опълченецъ.

— Сега не стрѣлятъ вече, ваше благородие. Испървомъ, като развождахме чучелото надъ окопа, турцитѣ съ залпове стрѣляха по него. Ето и раниха го даже на нѣколко мѣста, и опълченеца показа продупченото съ куршуми чучело, а подиръ като видѣха, че ги лъжемъ, прѣстанаха да стрѣлятъ.

Дѣсно-фланговия окопъ на 1-а рота отстоеше на десетина крачки отъ окопитѣ на 2-а дружина; азъ се възползувахъ отъ близостта и отидохъ при поручикъ Шварова. Слѣдъ като си поприказвахме съ него за вчерашния бой, рѣшихме да се приближимъ къмъ турската позиция — камънацитѣ. Рѣшено и сторено. Тръгнахме испърво по ската, който се понижава къмъ извора, а отъ тамъ, ту по трапчинкитѣ, ту измежду дебелитѣ клончести дървета, се приближихме до неприятеля на 300—350

крачки. Отъ тукъ неприятелската позиция още по-добрѣ се виждаше. Едни отъ турцитѣ, начело съ арапина, се бѣха разположили по камънацитѣ и току стрѣляха по нашата позиция, други пъкъ, влѣво отъ първитѣ, се скриваха между гжититѣ дървета и сящо стрѣляха по ложементитѣ на 4-а дружина. Слѣдъ като разгледахме внимателно неприятелската позиция, тръгнахме да си вървимъ назадъ, но не бѣхме измпинали 15 до 20 крачки когато турцитѣ ни забѣлѣзаха и откриха по насъ огънь. По тоя начинъ ни съпровождаха прѣзъ всичкото врѣме съ гърмежи; но при все това, ний можахме благополучно да стигнемъ и да се скриемъ въ ложемента на 2-а дружина.

Отъ случайно направената рекогносцировка, азъ се убѣдихъ, че на турскитѣ стрѣлци, които, засѣднали въ камънацитѣ, ни нанасяха чувствителни загуби и ни прѣпятствуваха да си вземаме вода отъ единствения на нашата позиция изворъ, можеше да имъ се противодѣйствува, а именно тъй:

2-а дружина, вмѣсто да заема настоящата си позиция, съвършено безцѣлно, понеже тя бѣше обърната съ фронта си право къмъ югъ — въ тилтъ на стоманената батарея и подъ правъ жгълъ на лѣвия флангъ на 4-а дружина, — трѣбваше или да се отведе въ резервъ и, въ такъвъ случай, да се продължи дѣсния флангъ на 3-я дружина и да се изведе напредъ съ фронта къмъ истокъ, не далеко отъ онова мѣсто отъ гдѣто съ поручикъ Шиварова разгледахме неприятелската позиция, и да се укрѣпи, или пъкъ 2-а дружина да вземе този тѣсенъ фронтъ. Въ такъвъ случай арапина съ другаритѣ си щѣха да бждатъ принудени да се оттеглятъ по-назадъ и не щѣха да могатъ безнаказано да стрѣлятъ въ всѣки отдѣленъ чловѣкъ, който се рѣшеше да иде за вода. Само така можеше да имъ се даде да разбератъ, че не могатъ безнаказано да ни пакостятъ. Въ всѣки вслучай, споредъ мене, тѣзи неприятелски стрѣлци можеше и трѣбваше да се накажатъ.

Когато се върнахъ на позицията и обиколихъ окопитѣ, азъ отидохъ при дружинния командиръ да му доложя за моята случайна рекогносцировка и поискахъ разрѣшението му да взема 15—20 опълченци — охотници — добри стрѣлци и да ида сутрѣ рано да нагостя арапина и стрѣлцитѣ му съ нѣколко залпа. По пктя се срѣцнахъ съ поручика отъ 5-а дружина Олшенко. Като се разговаряхме съ този послѣдния, ний се приближихме до Челябиня окопъ, задъ който съгледахъ князь

Вяземски. Азъ се поспрѣхъ въ недоумѣние, да ида ли при тѣхъ или да се върна, но княза разрѣши моето колебание.

— Елате, елате по-скоро, васъ можатъ да ви убиятъ, ми каза княза. — Защо се излагате безъ нужда на опасностъ?

Това княжево внимание азъ приехъ за тънко напомнюване на моята обязанностъ да не напушамъ своето мѣсто, толкова повече, че самъ княза, безъ да гледа на неприятелскитѣ куршуми, постепенно и неустрашимо обикаляше повѣрениа му лѣво-флангови участъкъ на позицията и насърдчаваше подчиненитѣ си.

— Виновия, ваше сиятелство, куршума и въ окопитѣ го намира, му отговорихъ азъ.

— Това е истина, ваше сиятелство, прибави Чилиевъ, като му расказа за вчерашния случай въ окопа на 3-я рота,

— Поздравлявамъ ви, се обърна княза къмъ мене, вий твърдѣ щастливо сте се отървали.

Трѣбва да кажа, че князъ Вяземски охотно встѣпваше и водяше разговори съ най-младия подпоручикъ. Той се отнасяше къмъ младитѣ снисходително, а къмъ старшитѣ — почтително.

Азъ расказахъ моя планъ на княза и Чилиева и молихъ да ми се разрѣши да го приведа въ изпълнение. Забравихъ да кажа, че тукъ бѣше и щабсъ-капитанъ Поповъ, който не можалъ да се стѣрпи отъ да не дойде при ротата си за да вземе участие въ боя, при всичко, че раната му не бѣше заздравѣла. Поповъ първъ се иска за изпълнимостъта на моя планъ и когато князъ Вяземски и Чилиевъ го одобриха, той изяви желание да вземе участие въ това нападение на турскитѣ стрѣлци и да рѣководи командата. Княза, обаче, го разубѣди въ това му намѣрение, като посочи на болния му кракъ, който можеше да го накара пакъ да се върне въ Габрово.

Азъ се върнахъ при ротата радостенъ. Едвамъ що бѣхъ сѣдналъ, свирна не далеко отъ менъ куршумъ и удари въ нѣщо.

Опгълченеца Петровъ, блѣденъ като смъртъ започна да вика.

— Охъ, убиха ме, убиха ме, умирамъ!

— Защо викашъ? му казахъ азъ, като се приближихъ до него. Не се бой, такъвъ юнакъ като тебе и граната не може да го свали.

Тѣзи мои думи утѣшиха и окуражиха ранения, който сконфузено започна да се смѣе. Смѣхътъ му, обаче, приличаше на плачъ. И това не бѣше за чудение. Петровъ бѣше дѣте на 17—18 години.

Ротния фелдшеръ Карпъ Макиенко дойде, разгърна пробититѣ право на гърдитѣ мундиръ и аптерия, подѣ който се видѣ облѣната му съ кръвъ риза. Когато фелдшера скъса ризата, азъ видѣхъ право въ гърдитѣ една рана, отъ която продължаваше да тече алена кръвъ.

— Нищо, нищо, не бой се, каза фелдшера. Послѣ се наведе надъ чантата си, взе отъ нея нѣщо, съ което като порови малко въ раната, извади единъ сплюснатъ куршумъ, който, види се, прѣди да се забие въ гърдитѣ на Петрова, бѣ рикшетираля.

Ранения се прѣвѣрза и азъ заповѣдахъ да го отведаатъ на прѣвѣрзочния пунктъ, но той пожела да остане при ротата. Слѣдъ малко раниха още двама опълченци, които сжщо останаха при ротата сп. На една отъ раненитѣ опълченци кожата на челото му само бѣше раскъсана. Кръвта му бѣше облѣла лицето и дрѣхитѣ.

— Върви на прѣвѣрзочния пунктъ, че ти тукъ плашишъ хората съ окървавената си физиономия, му казваха опълченцитѣ на присмѣхъ.

— Когато мене не ме е страхъ, васъ защо ще ви е страхъ, отговори ранения. А за да не ви смущава моята окървавена физиономия, понеже тукъ нѣма канка вода, азъ ще се омия съ прѣстъ, и въ подтвърждение на думитѣ си, той взе една шепа прѣстъ, потърка си прѣдпазливо съ нея лицето и дрѣхитѣ и слѣдъ това, съ усмивка поцита:

— А сега страшенъ ли съмъ?

Ако легко раненитѣ въ възбуденото си състояние говоряха много и се смѣяха, като разсмиваха и другитѣ, то тежко раненитѣ пѣкъ, безъ да гледатъ на страшнитѣ си болки, мълчаха и гласъ не испущаха. А ранени и убити днесъ имаше повече отъ вчера, при всичко, че днесъ нѣмаше атаки, както нѣмаше и количествено вчерашнитѣ топовни и пушечни гърмежи. Това показваше, че турцитѣ бѣха опрѣдѣлили вече разстоянието и се бѣха пристрѣляли добрѣ.

Днеъь противника, който вчера тѣй яростно нападаше на нашитѣ ложементи, усплено се окопаваше. Това обстоятелство извънредно повдигна увѣреността на защитницитѣ на шпиченската позиция въ тѣхната сила. Отъ това дѣйствиe на противника, ний разбирахме какво му струватъ отбититѣ отъ насъ атаки. Прѣвъзъ дня числото на неприятелскитѣ орджия значително се увеличи. Къмъ пладнѣ отъ Габрово пристигна единъ

зводъ отъ казашката конна батарея, който се постави на Кржлата батарея.

Разнесе се слухъ, че турцитѣ се появили на нашето дѣсно крило — на Лисата гора, което се и потвърди.

Ето причината по която днесъ турцитѣ не ни атакуватъ! си мисляхъ азъ. А за туй сутрѣ какво ли ще бжде? Сутрѣ куршумитѣ и гранатитѣ ще ни биятъ отъ къмъ Лисата гора — въ тилътъ ни.

Но затова не само азъ мисляхъ, мислило е и началството, което и рѣшило, щомъ се мръкне да се започнатъ нови работи по укрѣпяването на позицията.

— Брее, че голѣмъ день, брее. Мъркване нѣма, се чуваха въсклицания между опълченцитѣ.

Наистина деньтъ се показа твърдѣ дългъ — безкрайно дългъ. Като че ли Мохамедъ, както едно врѣме Исусъ Навинъ бѣ извикалъ: „Стои слънце“! и то се бѣ спрѣло. Деньтъ ни се показа още по-дългъ, защото, отъ една страна, слънчевитѣ лъчи ни грѣяха и горяха, а отъ друга — жаждата за вода силно ни мъчеше.

Ако ходението-вчера на извора за вода бѣше опасното, днесъ бѣ почти невъзможно. Турскитѣ стрѣлци, отъ своята засада, до такава стѣпенъ се бѣха пристрѣляли, щото положително безпогрѣшно удрияха ония опълченци, които се осмѣляваха да идатъ за вода. При всичко това, намираха се неустрасими юнаци, които, съ рискъ на живота си, патоварени съ по нѣколко маперки, отиваха за вода, като прѣскачаха прѣзъ труповетѣ на убититѣ си другари, които се търкаляха около извора. Отиваха, разбира се, и мнозина отъ тѣхъ не се връщаха.

Най-насетнѣ настана вечеръ. Опълченцитѣ се расшаваха.

— Уфъ, кокалитѣ ми се сдървиха! се обаждатъ едни отъ тѣхъ.

— Ще се сдървятъ зеръ, като сѣдншъ, или лежишъ цѣлъ день на едно мѣсто, безъ да се помръднешъ, се обаждатъ други.

— Проклѣти турци! Баремъ да направятъ една двѣ атаки, а то се пукъ, пукъ, безъ край пукъ, пукъ! Да имъ се пукнатъ главитѣ.

Когато мръкваше привтаса и моя Трайко и не съ праздни ржцѣ. Чайника пакъ бѣше плененъ, и вий побързахме да утолимъ жаждата си съ чай. Ама какъвъ чай? Като че ли прѣзъ цѣлния си животъ такъвъ вкусенъ чай не бѣхъ пилъ.

Дружинния командиръ повика ротнитѣ командири и като имъ съобща, че турцитѣ заели Лисата гора, даде заповѣдъ да се донесатъ и раздадатъ патрони и сухари още отъ тѣзи вечерь; сутрѣ рано всѣки опълченецъ да получи парче варено мѣсо; опълченцитѣ още прѣзъ нощта да си напълнятъ манеркитѣ съ вода, която прѣзъ денътъ да расходватъ съ такава смѣтка, щото да се нампра вода въ ротитѣ прѣзъ цѣлия день и фелдшернитѣ да иматъ достатъчно количество прѣввръзоченъ материялъ.

— Най-вече обърнете сериозно внимание върху укрѣпяването на позицията, каза дружинния командиръ. Не изпускайте изъ прѣдъ видъ, господа, че неприятеля ще ни нападне и отъ къмъ тила.

Когато се върнахъ при ротата, азъ сварихъ опълченцитѣ, че копаяха съ най-голѣмо усърдие. Благодарение на това усърдие, окопитѣ се вдълбочаваха и растяха на горѣ. Копаяха се нови окопи и се въздигаха траверси, гдѣто трѣбваше. Разбира се, че почти всичкитѣ тия окопи по своитѣ: профили, форма и примѣнностъ къмъ мѣстността, бѣха далечъ отъ да отговарятъ на изискванията на фортификационното искусство. Имаше, напримѣръ таква, които повече приличаха на кладенецъ, отъ колкото на ложементъ.

Азъ видѣхъ, какъ прапорщикъ Болшевъ се спущаше въ единъ такъвъ ложементъ. Фелдфебеля Радусевъ имаше също такъвъ ложементъ, само въ по-малкъ размѣръ.

И тѣзи вечерь, както и по-прѣди, азъ испратихъ моя Трайко отъ позицията съ заповѣдъ да се яви утрѣ вечерь. И тоя пѣтъ азъ не отстъпихъ на молбата му да го оставя да се бие „со проклѣтио“ турчинъ.

— Ваше благородие! Азъ ке оставимъ коньотъ при нѣкой отъ деншицитѣ. Молимъ те, ваше благородие, ми се молеше храброто македонче — Трайко.

Съ настѣпването на нощта гърмежитѣ се намалиха и, най-послѣ, почти съвсѣмъ се прѣкратиха. Казвамъ почти, защото както и снощи, тукъ тамъ по цѣлата позиция се чуваха отдѣлни гърмежи, вѣроятно съ цѣлъ да ни тревожатъ и да не заспиватъ тѣхнитѣ часови. Нощта, както и миналата, бѣ тиха и ясна. Мѣсеца освѣщаваше прѣдмѣтитѣ, които се виждаха, денѣ. Турекитѣ стрѣлци стрѣляха по отдѣлни движуци се чловѣчески фигури. На небето не се видѣше нито сѣнка отъ облачецъ. Но ето мѣсеца изведнѣжъ започна да тъмнѣе.

— Що е това?

— Мѣсечно, мѣсечно затъмнение, завикаха опълченцитѣ. И, дѣйствително, цѣлия мѣсеченъ кръгъ се затули задъ черна завѣса, и прѣди минута освѣтената земя, се покри съ непропичаема тъмнина.

Турцитѣ сж народъ суевѣренъ, и, както е извѣстно, въ затъмнението на луната тѣ виждатъ работа на дявола.

Откри се твърдѣ честа пушечна стрѣлба, но този път не по насъ, а по мѣсеца. Слѣдъ нѣколко минутна стрѣлба по него, черната завѣса, като че ли оплашена, постепенно започа да се вдига, до гдѣто най-насетнѣ съвсѣмъ исчезна и мѣсеца пакъ си засвѣти.

При всичката тѣга, която ни се навѣваше отъ кръвопролитния бой, слѣдующата смѣшна случка прѣзъ деня ни накара да се поразсѣмѣмъ малко. По нашата позиция още отъ 8-и Августъ се расхождаше едно мършаво магарешко семейство — магарица и малко магаренце, види се оставени отъ стопанина имъ. На 9-и Августъ прѣзъ цѣлия день, въ врѣме на боя, магарицата заедно съ рожбата си безъ страхъ ходеше по цѣлата позиция и често надничаше въ окопитѣ, като че прѣгледваше, да ли добрѣ си изпълняватъ обязанността защитниците на шипченскитѣ височини. Но на 10-и, до 3 часа слѣдъ обѣдъ, „семейството“ не се появи на нашия участъкъ и ний прѣдполагахме че неприятелскитѣ куршуми не сж го пощаднили.

По едно врѣме се вдигна по позицията цѣла тревога.

— Скоро, скоро! Отиватъ право на фугаситѣ, се чуваха викове и, сжщеврѣменно, се спустнаха отъ нѣколко страни опълченци.

Виковетѣ, бѣганията произведоха съвсѣмъ не добро впечатление на отдалеченитѣ части, гдѣто не знаяха, въ що състои работата. Оказа се, че магарицата съ магаренцето днесъ, като обикаляли разположението на 5-а дружина, биле трѣгнали къмъ сѣверъ и безъ малко щѣли да се заплетатъ въ фугаснитѣ жици, ако да не бѣха ги видѣли опълченцитѣ.

Въ днешния бой турцитѣ много стрѣляха съ разрывни патрони, а особено, отъ къмъ Враньото гнѣздо. Изстрѣлитѣ съ тия патрони твърдѣ добрѣ се отличаваха отъ другитѣ; при ударванието си въ прѣдмѣта, куршумитѣ имъ се прѣскаха и произвеждаха сжщия изстрѣлъ, само по слабъ и дрезгавъ.

Батальона отъ Орловския полкъ, който бѣше при стоманената батарея, вечерята бѣше смѣненъ отъ брявцятѣ, тъй като тоя батальонъ прѣтърпѣлъ прѣзъ депа голѣми загуби.

Бѣше се вече стѣмнило, когато се научихъ, че отъ Габрово дошелъ щабсъ-капитана отъ генералния щабъ Малцевъ, пратенъ отъ корпусния командиръ, за да се научи за положението на шипченския отрядъ и да събщи на шипченскитѣ защитници, че на 11-и Августъ въ 3 часа сутринята трѣгва отъ Габрово за Шипка 4-а стрѣлкова бригада, а слѣдъ нея и 14-а пѣша дивизия. — Разбѣра се, това извѣстие окуражи шипченскитѣ защитници.

Днесъ майоръ Поповъ бѣше назначенъ отъ генералъ Столѣтова за п. д. началникъ щаба на опълченцето, вмѣсто ранения подполковникъ Ринкевичъ. Слѣдъ назначението си Поповъ обиколи цѣлата позиция заета отъ опълчението, като обяви за назначението на полковника Липински, командиръ на Брянския полкъ, за началникъ на лѣвия флагъ и тилтъ, вмѣсто полковника Депперадовича.

Нощта на 10 сръщу 11 Августъ прѣкарахме еднакво, както и миналата; но само че тази нощъ бѣше по-тревожна за защитниците на шипченската позиция. Всички испытвахме едно тежко чувство. Мисли една отъ друга по-мрачни се тѣлпѣха въ главитѣ ни. Като че ли прѣдчувствахме — прѣдвиждахме, че сутрѣ ще се случи нѣщо особено ужасно. Всѣки вѣрваше, че сутрѣ ще се рѣши сѣдбата на шипченската позиция — нашата, а може би и сѣдбата на България. Но какъ и въ чия полза? Не се трудяхме и не искахме да отгатнемъ, защото всѣки отъ насъ съзнаваше безисходното положение на шипченския отрядъ. И наистина, малочислеността на тоя отрядъ въ двадневния бой още повече се намали, а между това противника положително ни бѣ окръжилъ съ своя огненъ обржчъ и стигаше тоя обржчъ да се стѣгне и малочисления отрядъ щѣше да бѣде смачканъ, унищоженъ. Еще повече, че една голѣма часть отъ нашитѣ пушки шаспо положително не дѣйствуваха, защото бѣха развалени, а за онѣзи, които още бѣха здрави, патрони оставаха твърдѣ малко. Казаха още, че и гранатитѣ биле на довършване.

И дѣйствително, отъ всичко горѣказано се виждаше, че положението на шипченския отрядъ бѣше отчаяно! Едно можеше да го спаси: своеврѣмнатата помощъ. Дойдеше ли на врѣме

Подполковникъ Ринкевичъ, началникъ-щаба на опълчението.

помощь, шипченската позиция щѣше да бѣде спасена. Въ провенъ случай, цѣлия отрядъ щѣше да положи коститѣ си за освобождението на България съ съзнание, че е изпълнилъ свѣто своя дългъ.

Очевидно, че тѣзи размисления не можаха да навѣватъ сънь, напротивъ, пждяха го. За туй и кжсата августовска нощъ ни се показва безкрайно дълга.

XI.

11-и Августъ. Четвъртъкъ. — До размислувание имаше още около 2 часа, когато повѣренната ми команда охотници, състояща отъ 18 человекъ, най-добри стрѣлци отъ 1-а и 3-я роти, тихо излѣзе отъ сборния пунктъ и още по-тихо, съ най-голѣма прѣдпазливостъ, прѣстигна на опрѣдѣленото мѣсто. По вѣйдѣ командата трѣбваше пълзишката да минава открититѣ мѣста. Щомъ тя пристигна на мѣстото, расказа ѣ се мѣстоположението, отъ тѣзи страна, на турскитѣ стрѣлци, разстоянието което ни дѣлеше отъ тѣхъ и понеже цѣльта на командата не бѣше да се удържи на заетата позиция, а само да накаже арапина и другаритѣ му, показа ѣ се пктя и начина за отстъплението. Слѣдъ това командата се расположи задъ най-удобнитѣ прикрития — дървета и трапчинки, и съ усилено биение на сърдцата си чакаше размислуванието. Тѣй като тази позиция, на която се намираха охотницитѣ, бѣше прѣдъ ложементитѣ на 1-а рота, то за прѣдириетото отъ командата нападение бѣ съобщено своеврѣменно на опълченцитѣ отъ казанитѣ ложементи. Освѣнъ това, даде се заповѣдъ на опълченцитѣ отъ най-ближния до противника ложементъ, да откриятъ стрѣлба съ залпове противъ турцитѣ, ако би тѣ въ голѣмо число да се хвърлятъ върху охотницитѣ. Най-насѣтитѣ съобща се и на 2-а дружина, покрай лѣвия флангъ на която командата щѣше да отстъпва, за да не би да я приематъ за неприятелска и да откриятъ по нея огнь.

Съмна се. Неприятелскитѣ часови се вждаха. Скоро се показаха нѣколко стрѣлци, които се расположиха по камънацитѣ. Изви се търкало димъ, раздаде се изстрѣлъ и слѣдъ него втори, трети и т. н. Нашитѣ отъ ложемента сжщо пустанаха нѣколко изстрѣла, както бѣ заповѣдано.

— Ваше благородие, турцитѣ се наредиха вече по камѣнацитѣ, не е ли врѣме да стрѣляме, се обади опълченеца Ивановѣ шепнешката.

Нашитѣ изстрѣли отъ ложементитѣ, които, впрочемъ, почти никаква врѣда не причиняваха на противника, раздражняваха арапина и другаритѣ му. Тѣ се расположиха на едно мѣсто около 30 человекѣ. Въ това врѣме и желѣзнитѣ гърла на неприятелскитѣ орджия сжщо вече изригаха цѣлъ потокъ гранати, които покосяваха най-добритѣ, здрави и пълни съ животъ младежи.

Слѣдъ нѣколко врѣме пушечния огънь и отъ двѣтѣ страни се учести.

— Внимание! — скочихъ азъ шепнешката. Ще стрѣляте: първата половина, т. е. 9 человекѣ, на 250 крачки, втората на 300 крачки.

Опълченцитѣ тихо и безъ шумъ насочиха пушкитѣ си, къмъ противника.

— „Шеренга! пли!“ — скочихъ азъ сжщо полегка и, слѣдъ това, се раздаде друженъ, като изъ една пушка залпъ; подиръ първия залпъ послѣдва втори и трети, а слѣдъ залповетѣ се започна, както казватъ русситѣ: „рѣдка, да мѣтка“ стрѣлба.

Тѣзи наши залпове бѣха до толкова неочаквани на позицията у противника, щото тѣ го смаяха и го приведоха въ ужасъ — още повече, като се повалиха, слѣдъ първия залпъ на земята нѣколко человекѣ ранени и убити. Даже онѣзи които бѣха залегнали задъ камѣнацитѣ, станаха и не се мърдаха отъ мѣстото си. Но втория и трети наши мѣтки и дружни залпове, най-сетнѣ, отрезвиха турцитѣ и тѣ се пушнаха да бѣгатъ. Само нѣкои отъ тѣхъ залегнаха задъ камѣнацитѣ и започнаха да стрѣлятъ, но и то безъ да се цѣлятъ. Скоро, обаче, турскитѣ стрѣлци получиха подрѣпление и онѣзи, които избѣгаха се завърнаха назадъ и заеха мѣстата си. Откри се честа стрѣлба и отъ двѣтѣ страни. Въ това врѣме по цѣлата линия топовнитѣ и пушечнитѣ гърмежи още повече се учестиха. Това означаваше, че турцитѣ скоро ще ни атакуватъ.

Врѣме бѣше, прочее, командата да отсѣпи, още повече, че тя изпълни задачата си. Тя добръ наказва дързкитѣ турски стрѣлци, които до сега безнаказано ни нанасяха голѣми загуби.

Въсползувани отъ прѣсѣчената мѣстность и честитѣ дебели дървета, командата отстъпи въ ложементитѣ благополучно съ легко ранени само двама и единъ контузенъ.

— Благодаря ви за блѣстящото изпълнение на вашата задача, ме срѣщна дружинния командиръ, Чилиевъ. Командата ви добръ наказва турскитѣ стрѣлци: повече отъ десетъ челоуѣка мъртви останаха на мѣстото, освѣнь раненитѣ.

— Азъ ще ви прѣдстава за това ви юначество къмъ награда съ Георгиевски кръсть, свърши Чилиевъ.

— А вий юнаци, азъ видѣхъ какъ геройски дѣйствувахте въ боя, за което ви и благодаря, каза Чилиевъ на охотницитѣ, въ числото на които бѣха Х. Минковъ, Д. Досевъ, Денчевъ, А. Ивановъ, С. Андреевъ и Д. Тошевъ. Всичкитѣ охотници бѣха прѣдставени къмъ награда, която и получиа. И азъ дѣйствително, бѣхъ прѣдставенъ, споредъ както ми бѣше казалъ Чилиевъ, но вмѣсто съ ордена св. Георги, ме надариха съ св. Владимиръ 4-а степенъ.

Въ 4 часа сутринята положението бѣше такова: по цѣлата боева линия бѣше откритъ ожесточенъ пушеченъ и орждневъ огънь. При това, сега турцитѣ стрѣляха освѣнь отъ Бердека и отъ долната батарея, която бѣше расположена на склона на възвишенността „Бердекъ“, но и отъ Лисата и отъ Зелена гора. Имахме вече ранени въ гърба опълченци, обстоятелство, което показваше, че противника бѣше заелъ отсрѣщната — на дѣсния ни флангъ — възвишенность.

Въ 5 часа сутринята вече се виждаха отъ Кржглата батарея гъсти неприятелски колонии, прѣдшествувани отъ вериги, които се спущаха отъ Лисата гора, една значителна часть по гребена, който се простира паралелно на шосето и е раздѣленъ отъ послѣдното съ дълбокъ долъ. Въ това, именно, врѣме за пръвъ пѣтъ се забѣлѣжи новото направление на неприятелскитѣ куршуми.

Генералитѣ Столѣтовъ, Дерожински и Кренке, бѣха се расположили задъ Кржглата батарея „въ своя“ ложементъ, а исправляющия длъжността на началника щаба на опълчението и адютанта по строевата часть, се бѣха расположили туку до самия ложементъ. Другитѣ щабни се намираха по-долу задъ Кржглата батарея. Още слѣдъ първитѣ неприятелски орждейни изстрѣли отъ Зелената гора, фарша отъ които засипваше окол-

ността, една граната паднала до самия ложементъ на Столѣтова, около който вѣстовоя на послѣдния наливаль чай за генералитѣ.

— Я гледай я хубостницата, безъ малко самовара щѣше да катурне, казалъ вѣстовоя.

И наистина, едно голѣмо парче отъ граната паднало току до самия самоваръ. Вѣстовоя взема въ едната си ржка таблата съ чая, а въ другата хваща съ полата на шинеля си още горѣщото парче граната и го поднася на генералитѣ. Слѣдъ малко генералъ Дерожински излѣзналъ отъ ложемента и заминалъ за Габрово.

На Врането гнѣздо, отъ кждѣто стрѣляха по нашата позиция съ залпове, прѣимущественно съ разривни патрони, се виждаше движение на колони. Отъ тамъ едни колони се спущаха по склона, по направление къмъ лѣвния флангъ на позицията и тилтъ, а други се спущаха отъ къмъ Бердекъ. Това обстоятелство показваше, че турцитѣ се приготвяха да ни нападнатъ отъ всички страни и да ни нанесатъ смъртния ударъ.

Бурята, слѣдователно, приближаваше .~~XXX~~

Нашитѣ батареи се сияха да отговарятъ на много по-силния си противникъ, като същеврѣменно стрѣляха и по настѣпващитѣ турски колони. Положението на нашитѣ батареи, па изобщо и на цѣлия отрядъ, още повече се влоши отъ обстоятелството, че недостатъчното количество гранати не позволяваше да се стрѣля често; освѣнъ това и съ завземанието на Лисата и Зелена гори неприятелскитѣ орждия стрѣляха отъ първата — въ флангъ и тила на св. Никола, въ тила на нашата позиция и въ дѣснитѣ флангове на кръглата и полукръглата батареи, а отъ втората — по същитѣ направления ни поражаваха съ пушечни гърмежи. Така щото неприятелскитѣ куршуми кръстосваха цѣлата ни позиция по всичкитѣ направления. Смѣло може да се каже, че на нашата шипченска позиция едва ли можеше да се намѣри една педа земя непоразявана отъ турскитѣ гранати и куршуми.

Не се измина много врѣме, отъ като се върнахъ съ охотницитѣ въ ложемента, когато гжстата турска стрѣлкова верига, послѣдвана отъ такива же гжсти колони войски, започнаха да настѣпватъ и да се съерѣдоточаватъ къмъ пункта на атаката. Скоро слѣдъ това се раздаде татъкъ къмъ стоманената батарея сигнала за атака, който се подхвана отъ другитѣ барабанници

и тръбачи и като вѣтъръ се разнесе по всичката линия. Гжститѣ турски колони като вихрушка се понесоха напредъ и се нахвърлиха съ обичния си викъ „алла“ върху нашитѣ ложементи. Но защитниците на Шипка не дремяха, стрѣлковата верига откри честа и сполучлива стрѣлба.

— Юнаци на вѣтѣра не стрѣляйте: „рѣдко да мѣтко“! Гледайте днесъ само въ месо да удряте, казваха и повтаряха офицеритѣ и взводнитѣ командири на стрѣлцитѣ. Прицѣли се добрѣ и само тогава спущай ударника. Турцитѣ отъ честата стрѣлба не се боятъ, както и ний отъ тѣхната не се боимъ. Залповетѣ ви, юнаци да бждатъ съдържани и дружни. Ако ли пъкъ стане нужда да се работи съ щикъ, дѣйствайте пѣргово и рѣшително, — турцитѣ не обичатъ щика, още повече, като видятъ, че противника имъ го владѣе добрѣ.

Нашитѣ резерви съ пушки въ ржцѣ, напълно готови да се срѣщнатъ съ противника, само чакаха заповѣдъ.

Но ето, турскитѣ колони се приближиха до нашитѣ окопи. Раздадоха се командитѣ:

— „Пальба ротой! взводомъ! рота! взводъ! пли!“

Обаче, неприятелскитѣ редове, ако и разредявани отъ нашата стрѣлкова верига, продължаваха настѣпванието. Първия залпъ още повече разреди редоветѣ, втория — произведе въ тѣхъ бъркотия. Турцитѣ трепнаха. Чуватъ се, посрѣдъ адския огънь, охкания и прѣдемъртни хъркания, смѣсени съ виковете: „алла, алла“. Но ето раздава се още единъ залпъ. Прѣднитѣ турски редове, ако и да сж до самитѣ ни ложементи, сж съвсѣмъ разредени и смаяни. Тъкмо въ това врѣме се чува грѣмогласното потресающе „ура“ и опълченцитѣ се хвърлятъ срѣщу неприятеля съ щикове и го накарватъ да се объре въ бѣгство и въ това бѣгство да увлече собственитѣ си задни редове. Напраздно турскитѣ офицери съ пашки и револвери въ ржцѣ се стараятъ да спратъ бѣгавшитѣ. Колонитѣ увличатъ и самитѣ офицери въ това безумно бѣгство. На мѣстото на атаката останаха множество убити и ранени; послѣднитѣ скърцаха съ зѣби отъ болки и злоба.

— Слава Богу! Казваха всички борци. Слава Богу! отбихме ги и този пътъ. Добъръ е Господъ и за напредъ.

Тази атака струваше и намъ не малко жертви: цѣла върволица ранени сами потеглиха къмъ прѣввѣрзочния пунктъ, а

санитаритѣ понесоха тежко раненитѣ. А убититѣ? Тѣ се отнасяха на една страна на позицията а се оставяха, за жалость, подѣ палащитѣ слънчеви лъчи.

Но мнозина отъ раненитѣ, а тѣй сѣщо и санитаритѣ, до като стигнаха до прѣвѣрзочния пунктъ, при казармитѣ, биваха добивани отъ неприятелскитѣ куршуми и гранати. Но най-лошото бѣше това, че санитаритѣ, раненитѣ и докторитѣ на прѣвѣрзочния пунктъ, при казармитѣ, бѣха изложени на кръстосания неприятелски огънь; за туй прѣвѣрзочния пунктъ се прѣмѣсти на пѣтя задъ възвишенността — Кржлата батарея, при всичко, че и тукъ мѣстото бѣше обстрѣлвано отъ къмъ сѣверо-западъ — Зелената и Лисата гори. Но къмъ 10 часа сутринята, когато турцитѣ се приближиха отъ къмъ Лисата и Зелена гори, нѣмало възможность прѣвѣрзочния пунктъ да остане и на това мѣсто; за туй той трети пѣтъ се прѣмѣстилъ не далеко отъ главния прѣвѣрзоченъ пунктъ, който отстоеше отъ главната позиция на около 3 версти.

По пѣтя на нѣколко мѣста, прикрити отъ неприятелски куршуми, били оставени фелдшери за подаване на първа помощъ.

Слѣдъ отбиванието на атаката, стрѣлбата отъ турската верига все повече и повече се отдалечаваше; но слѣдъ малко врѣме, тя пакъ започваше да се учестява, а наедно съ това и да се приближава къмъ нашитѣ окопи. Ето пакъ се чува брѣмчението на куршумитѣ, като рой пчели. Неприятелскитѣ топове пакъ започватъ да учестяватъ испрацанието на своитѣ опустошителни гранати. Ето пакъ биятъ барабанитѣ, пакъ това отвратително виение, зловѣщото „алла“, „алла“, въ отговоръ на което ечатъ дружитѣ, сдържани залпове.

Въ тѣзи моменти сърдцето усилено бие, духътъ се спира, и минутитѣ се показватъ дълги и мъчителни. Всѣки се вслушва, дали ще се продължатъ още залповетѣ.

Но ето виковетѣ „алла, алла“ не се чуватъ вече, а пушечната стрѣлба отъ турската верига, както и слѣдъ първитѣ атаки, намалява и все повече и повече се отдалечава.

— Слава Богу, пакъ отбита атаката, си казватъ опълченцитѣ съ облекчена въздишка. Но още е рано: до довечера има още много врѣме!

— Да ли ще можемъ да се удържимъ? — запитваха нѣкои.

— Ако днеска се удържимъ, сутрѣ катастрофата ще е неизбѣжна, ако не ни пристигне помощъ. Тази мисль ми мина

прѣзъ умѣтъ, а вѣроятно сжщата се е тълпила и въ главитѣ на опълченцитѣ, защото нѣкои отъ тѣхъ я и исказваха.

Слѣдъ първата турска атака, послѣдва втора, третя. Азъ ги наброихъ до обѣдъ шесть и всичкитѣ се свършиха както и първата: съ отблъсване на противника съ голѣма загуба убити и ранени. При това главния ударъ турцитѣ насочваха на лѣвия флангъ на възвишенността. Подиръ 2 часа, слѣдъ пладнѣ, енергията на противника на възвишенността св. Никола започна да намалява. Това обстоятелство позволяваше на графъ Толстой да испраща помощ на другитѣ пунктове на позицията.

Слѣдъ първата наша контръ-атака, ний не я повтаряхме повече, тъй като макаръ и да нагнавахме на противника чувствителнѣ загуби, но и ний търпяхме такива. Тя загуби значително намаляваха численността на отряда.

До обѣдъ шесть атаки! А до довечера, колко ли още ще направятъ? си мисляхъ азъ.

Но не бѣха страшни атакитѣ. Ний щѣхме пакъ да ги отблъсваме, както и до сега, страшното бѣше това, че слѣдъ всѣка атака турцитѣ подкрѣпяваха своитѣ атакующи части съ нови и нови колони. Нашитѣ жѣ редове, слѣдъ всѣка атака, все повече и повече рѣдѣяха, а помощъ отъ никѣдѣ.

Както казахъ и по-горѣ, на 9-и Августъ турцитѣ не правяха рѣшителни атаки на нашия лѣви флангъ, каквито на Стоманената батарея. Но днесъ и тукъ атакитѣ имъ бѣха силни и стремителни. При все това, незнамъ защо всички защитници на лѣвия флангъ бѣха увѣрени, че ще запазятъ за себе си позицията и че нѣма да допуснатъ да стѣпи на нея крака на неприятеля. За туй погледитѣ и слухътъ бѣха устрѣмени тамъ — на Стоманената батарея и Зелената гора. Вслушвахме се също, да ли не ще се чуятъ пушечни гърмежи въ тилгътъ ни — отъ къмъ лѣвия ни флангъ, — за кѣдѣто се спуснаха турски войски до 2 табора отъ Врането гнѣздо.

Въ 10 часа сутринята противника се бѣше нахвърлилъ на шосето задъ Кржглата и Подукржглата батареи, но е билъ катурнатъ отъ брянцитѣ. Отъ друга страна турцитѣ, както казахъ и по-горѣ, водяха ожесточени атаки и на лѣвия флангъ на позицията, заега отъ опълченцитѣ. А значителна масса турски войски и черкези, които се бѣха спуснали въ доловетѣ по странитѣ на шосето, проявяваха намѣрение да ни ударятъ и отъ къмъ тилгътъ и да завзематъ тилнитѣ ни ложементи. За

отблъсване противника отъ тоя участъкъ на позицията, билъ испратенъ единъ дивизионъ горска артиллерия и по половина рота орловци и брянци. По-послѣ бѣха испратени още една рота брянци и една рота опълченци, послѣдната отъ 4-а дружина.

Между това турцитѣ стремително водяха атака слѣдъ атака. Въ врѣме на една отъ тия атаки, въ карьеръ се спу-стнаха да бѣгатъ прѣдницитѣ и заряднитѣ ракли на казашкия взводъ, дошли прѣзъ ноца отъ Габрово. Подполковникъ Венецки, командира на артиллерията на кръглата батарея, също тръгналъ подиръ раклитѣ.

Казвахъ по-послѣ, че генералъ Столѣтовъ билъ направилъ мѣмрение на подполковника Венецки за неговото малодушие и му заповѣдалъ да иде на постѣтъ си. Подполковникъ Венецки мълчишката приложилъ ржката си къмъ козирѣока и мълчишката отишелъ при батареята си да умрѣ, гдѣто и наистина, слѣдъ единъ часъ той падналъ мъртавъ отъ единъ неприятелски куршумъ. Войницитѣ же отъ взвода тоже се биле върнали и продължавали изрѣдко да изпращатъ остатѣцитѣ отъ гранатитѣ върху турскитѣ колони.

Подиръ тая паника, прѣдъ видъ невъзможността да се остане задъ Кръглата батарея, гдѣто ношували по-рано, генералитѣ Столѣтовъ и Кренке, майоръ Поповъ и ротмистръ Сухонинъ отишле по шосето назадъ, което тукъ обикаля кръглата възвишенность, съ надѣжда, че задъ извоя, излѣзли отъ обхвата на дѣсния турски флангъ, тѣ ще намѣрятъ по-спокойно мѣсто. Щомъ, обаче, стигнали на другата страна, тѣ заблѣзватъ нѣколко санитаря, които лежали на коремѣтъ си и гледали на долу отъ шосето въ долѣтъ, единъ отъ които въ това врѣме изгърмѣлъ.

На въпроса на Попова, защо гърми, санитаря отговорилъ, че въ долѣтъ имало черкези, които се приближавали къмъ шосето. Едвамъ Поповъ надникналъ, за да види какво се върши тамъ, когато изведнѣжъ се зачулъ викѣтъ: „алла“, „алла“! Тълпа черкези изведнѣжъ се спущатъ бѣгомъ върху генералитѣ, щабѣтъ имъ и 7—8 санитаря.

Прѣдъ видъ многочисленността на черкезитѣ, на тая група не оставало друго освѣнъ да бѣга и тя се спуснала по каменистия скатъ, при което стария генералъ Кренке билъ почти носенъ отъ двоица негови офицерп. Всички освѣнъ Сухонина,

който се озовалъ на прѣвѣрзачния пунктъ, се върнали благополучно на старото си мѣсто — възвишенността.

За чудното си избавление тия офицери и долни чинове, биле обявани на брянцитѣ, расположенни въ ложементитѣ на Кржглата батарея, които, щомъ забѣлѣзали движението на черкзитѣ, се спустнали на шосето и ги отблѣснали.

Слѣдъ единъ силенъ пристѣпъ върху нашата позиция, азъ се връщахъ съ взвода, който заедно съ главния резервъ присрѣщна противника съ залпове. Въ това врѣме, видѣхъ подпоручика отъ 5-а дружина Николаева, че ми маха съ ржцѣ отъ своя окопъ. Азъ помислихъ, че ме вика и за туй се спустнахъ и отидохъ при него.

— Що има? го попитахъ азъ, защо ме викашъ?

— Азъ ти махахъ да блѣскате турцитѣ, както ний тука ги бѣхтимъ. И той ми показа направлението къмъ кждѣто бѣха избѣгали въ пленъ безредъ нападателитѣ участка на 5-а дружина. И този пътъ турцитѣ сж отблѣснати по цѣлата линия, продължи той.

— А по-нататкъ? попитахъ азъ.

— Пакъ тѣй! лаконически отговори сжщия.

— Ами ей онѣзи гърмежи на Зелената и Лисата гори какво означаватъ? попитахъ азъ.

— Означаватъ, че турцитѣ ще ни ударятъ и въ фланга и въ тила . . .

— Но ний ще ги отблѣсваме, до гдѣто можемъ, подхванахъ азъ, и ще сложимъ коститѣ си за България.

Не бѣше врѣме за водение на приятни разговори подъ топовнитѣ и пушечни гърмежи, толкова повече, че турцитѣ всѣка минута пакъ можахъ да се развикатъ „алла“ „алла“ . . .

И подиръ обѣдъ неприятеля непрѣкъснато продължаваше ожесточени и стрѣмителни атаки. Въ врѣме на една такава атака се зачу викъ:

— Турцитѣ, турцитѣ излѣвоха на шосето! взеха я, взеха я!

Този викъ, като молния се разнесе по цѣлата позиция.

— Нашитѣ отстѣпватъ, нашитѣ бѣгатъ! се зачуха гласове.

Азъ погледнахъ по направлението къмъ шосето и казармитѣ и останахъ смаянъ. Наистина, тамъ имаше една бъркотия, едно безпорядъчно бѣгане. Такава сцена азъ гледахъ при отстѣпленieto ни при Стара-Загора.

— Трѣбва ли да казвамъ, че това обстоятелство произведе на опълченцитѣ потресающе впечатление?

На бързо азъ извадихъ бинокля си и разгледахъ бѣгающата тѣла, която се оказа войници отъ орловския и брянски полкове и опълченци. Повечето отъ тия войници бѣха ранени въ послѣдния силенъ пристѣпъ на противника. Нѣкои отъ тѣхъ бѣгаха безъ пушки. Турцитѣ, обаче, не се виждаха. Когато си бѣхъ бинокля отъ очитѣ си и погледнахъ на позицията, видѣхъ една картина, която отведнѣжъ не можахъ да си разясня. Опълченци отъ 3-я и 5-а дружини, грабнали пушки и торби, бърже се бѣха опжити къмъ шосето, — пакъ за отстѣпленieto. Между тѣхъ имаше опълченци и отъ моята рота. Щабсъ-ротмистръ Чилиевъ, като забѣлѣзалъ отстѣпленieto на казанитѣ опълченци, извикалъ имъ да се спратъ.

— Това не сж турци, извикахъ и азъ, за да успокоя опълченцитѣ и да върна ония, които едва бѣха направили по нѣколко крачки за къмъ шосето. Наши — орловци и брянци отиватъ на помощъ на кръглата и полукръглата батарея, свършихъ азъ.

За честъта на опълченцитѣ трѣбва да кажа, че това отстѣпление не бѣше общо; отстѣпваха отдѣлни личности. А гдѣ нѣма таква впечатлителни натури? Толкова повече, че нервитѣ на войницитѣ бѣха натегнати до такава степенъ отъ тридневното сражение и безпрѣстаннитѣ атаки, щото съ една дума чловѣкъ можеше да ги поведе, както се казва, въ огънь и вода, и наопаки, съ едно само: „бѣгайте, че идатъ турцитѣ“ между тѣхъ можеше да се намѣрятъ, както и се случи, личности, които, подъ влияние на настроението, да се пуснатъ да бѣгатъ. Но за такива личности стигаше една началническа дума, на даже и другарска, за да ги спрѣ. Ето единъ примѣръ:

Когато 3-я рота при Стара-Загора се приближи до кръстцѣтѣ и отъ строя паднаха нѣколко ранени и убити, опълченецъ Богдановъ се отдѣли отъ ротата и се спустина да бѣга къмъ кукуруза. Азъ му извикахъ, като му казахъ, че е срамота да се отдѣли отъ другаритѣ си. Богдановъ веднага се върна при ротата и прѣзъ всичкото врѣме на боя се държа примѣрно и юзашки се хвърляше върху турцитѣ. Даже и сега на Шипка, когато минувахъ покрай ложементата на 3-я рота, той се исправяше, а когато ротата се извеждаше да срѣщне неприятелската атака, Богдановъ винаги се мчеше да бѣде една крачка по-напрѣдъ отъ другаритѣ си.

По командата на Чилева опълченците се събраха при него, и той, подъ свирението и фучение на куршумите и гранатите, запъ: „Шуми Марица“. Пъсенята се подхваща от опълченците и се разнесе като ехо по цълата позиция. Но опълченците бѣха принудени скоро да млъкнатъ, защото прѣдвѣстника на нова турска атака — учестената стрѣлба, пакъ се започна.

Оказа се, че турците биде направили силенъ пристъпъ върху участъка между казармите и св. Никола, гдѣто окопите се заемаха отъ орловци и брянци. Силната и стремителна атака накара воиниците да трепнатъ и нѣкои отъ тѣхъ напустнали ложементите и увлекли подирѣ си и други. Благодарение, обаче, на нѣкои отъ останалите живи офицери, едната частъ отъ бългачите била спрѣна и върната пакъ въ окопите, които съ помощта на 1-а дружина, биде удържани, а турците отблъснати. Подирѣ се научихъ, че отстъпившите незначително число воинници биде дошли на главния прѣввръзоченъ пунктъ. Дръ Вязанковъ, съ задрѣтнати ръкави и потъналъ въ потъ, подавалъ тамъ медицинска помощъ на нещастните ранени воинници, а като видѣлъ отстъпившите воинници здрави и съ пушки, той ги запиталъ: кждѣ отиватъ и гдѣ е тѣхното началство.

— Ваше благородие! Всичките началници сж избити. Другарите ни напустнаха позицията, понеже е голѣма турската сила: за туй и ний я напустнахме, отговорили воиниците.

— Срамота е отъ хората, братци, а отъ Господа грѣхота, да оставяте въ най-критическата минута своите другари и да бѣгате, имъ казалъ Вязанковъ. Вий сте клѣтвопрѣстѣжници! Не ли се клѣхте, че за Царя, Вѣрата и Отецеството нѣма да пожалѣете последната си капка кръвъ?

— Стрѣй се! скомандувалъ Вязанковъ. Азъ ще ви поведемъ противъ турците.

— Трѣбачъ! трѣбни сборъ! извикалъ Вязанковъ на трѣбача, когото съгледалъ между воиниците.

Трѣбния звукъ огласилъ прѣввръзочния пунктъ и околността му.

— Какъвъ е този сборъ! запиталъ въ това време въ недоумѣние командира на 8-и армейски корпусъ, генералъ Радецки, който прѣди малко билъ пристигналъ съ свитата си и се билъ спрѣлъ не далеко отъ прѣввръзочния пунктъ. Пратете едного отъ ординарците да узнае това.

Ординареца пристигналъ при Вязанкова тъкмо, когато послѣдния се готвилъ да поведе събранитѣ войници на Шипка. До като Вязанковъ расправялъ на генераловия пратеникъ, защо се свирѣлъ сбора, до него се приближилъ корпусния врачъ, който като се научилъ, че д-ръ Вязанковъ билъ далъ заповѣдь да се тръбни сборъ и че той се готвялъ да поведе войницитѣ на Шипка, му направилъ бѣлѣжка, за гдѣто се билъ увиралъ не въ своя работа:

— Васъ ви чакатъ раненитѣ, извикалъ той на Вязанкова, а вий . . .

Но корпусния врачъ не успѣлъ да допскаже мисльта си, когато д-ръ Вязанковъ, казватъ, го прѣкъснналъ рѣзко съ слѣдующитѣ думи:

— Най-свѣтата обязанность на всѣки честенъ патриотъ е да спаси единъ цѣлъ отрядъ отъ смъртъ и позоръ и да не допустне на такива, като тѣзи мерзавци да оставятъ своя постъ и да позорятъ войнишкото звание.

Корпусния врачъ си прихапалъ языка и се оттеглилъ безъ да продума дума.

Оставившатѣ же постѣтъ си войници биле върнати обратно подъ командата на единъ офицевъ отъ щаба на корпуса.

За юначеството на д-ръ Вязанкова говори краснорѣчиво и слѣдующия фактъ: на прѣвързочния пунктъ билъ дошелъ казакъ отъ Габрово, носящъ пакетъ съ надписъ „бързо“, до началника на шипчанския отрядъ и, въпрѣки това, се измайвалъ.

— Защо не вървишъ по-скоро, го запиталъ Вязанковъ.

— Коня ми е уморенъ, ваше благороди, отговорилъ казака. Нека си поотпочине.

Между това ранени цѣла върволица приждали или се носяли отъ позицията.

— Какъ върви работата на Шипка? запитвали на прѣвързочния пунктъ санитаритѣ.

— Лошо, ваше благородие, много лошо! Турцитѣ скоро ще ни прѣкъснатъ съобщението съ прѣвързочния пунктъ. Сега тѣ обстрѣлватъ шосето и отъ двата фланга.

Казака се качилъ на слабия си конь и заминалъ за Шипка. Слѣдъ малко, обаче, Вязанковъ видѣли сжщия казакъ да се връща отъ позицията.

— Защо се връщашъ тѣй скоро? Даде ли пакета? го запиталъ д-ръ Вязанковъ.

— Нѣма възможность да се иде, ваше благородие. Турцитѣ заобиколили позицията и стрѣлятъ отъ всички страни по шосето, отговорилъ казака.

— Стрѣхливецъ! извикалъ доктора на казака, взелъ пакета отъ него, качилъ се на коня си и като стрѣла се спуствалъ на Шипка.

Когато д-ръ Вязанковъ се приближилъ къмъ кръглата батарея, генералъ Столѣтовъ и майоръ Поповъ съ бинокли гледали по шосето къмъ Габрово и още отъ далеко забѣлѣжили конникъ, който каралъ коня си въ карьеръ и махалъ въ въздуха съ писмо. Това писмо било отъ генерала Цвѣдински, който увѣдомявалъ Столѣтова за близостта на стрѣлковата бригада.

— Поздравяваме ви, Борисъ Константиновичъ! Ще получите висока награда, поздравявали приятелиѣ Вязанкова.

— Моята награда е съзнанието, че съмъ изпълнилъ дългътъ си, отговорилъ Вязанковъ и изведнѣжъ промѣнява разговора.

Д-ръ Вязанковъ бѣше побъркалъ кариерата си. Той трѣбваше офицеръ да бѣде, тъй като въ храбростта и самоотвержеността си не отстъпваше и на най-храбрия войнъ: той не испущаше случая рамо до рамо съ войницитѣ, съ гола въ ржката шашка, безстрашно да се хвърли върху противника.

Положението на шипченския отрядъ ставаше все повече и повече критическо. Това всѣки го виждаше. А виждаше се то, защото слѣдъ всѣка атака редоветѣ на борцитѣ все повече и повече намаляваха, а между това турцитѣ все по-яростно и по-яростно водяха своитѣ атаки, като получаваха постоянно нови поддрѣпления. Слѣдъ една такава яроствна атака, дружинния командиръ обиколи ротитѣ и се обърна къмъ опълченцитѣ съ слѣдующето:

— „Братци“! Неприятеля ни окръжи отъ всички страни, слѣдователно, пхтъ за отстъпление нѣма. Ще се държимъ догдѣто ни дойде помощъ, а ако не успѣе да дойде, ний вспяваме положимъ коститѣ си за освобождението на България. За туй юнаци трѣбова да умремъ геройски, като се боримъ съ противника до послѣдня капка кръвъ.

Слѣдъ тия думи Чияевъ запѣ „Шуми Марица“, която се подзе отъ опълченцитѣ по цѣлия лѣви флангъ на позицията.

Слѣдъ пѣсенята опълченцитѣ извикаха: „ура“, да живѣе дружинния командиръ!

Но виковетѣ и пѣснитѣ скоро се прѣкратиха, защото пушечнитѣ и топовни гърмежи пакъ се учестиха, а това значеше, че пакъ иде атака. Опълченцитѣ се прѣкръстиха и заеха мѣстата си . . .

6 табора турски войски, стройно до колкото позволяваше мѣстността, се промъкватъ къмъ ложементитѣ на тилното укрѣпление. Турцитѣ викатъ отъ долу по русски, да не стрѣляме, защото идатъ „свои“.

Въ това врѣме, по съвѣта на подполковникъ Кесякова, Столѣтовъ рѣшава да прати още веднѣжъ при Радецки най-отчаяна молба за по-скорошна помощъ. За да прѣдаде тая молба испращатъ майоръ Попова, който подъ градъ отъ неприятелски куршуми, прѣмивава най-опасното мѣсто благополучно. По-долу той вижда единъ казакъ, който държалъ въ поводъ три добри коня. Поповъ поискалъ единъ отъ тѣхъ, но казака отказалъ да даде коня, понеже тѣ били офицерски. Съ револверъ въ ржка Поповъ взема коня и лѣти.

Ето ги стрѣлцитѣ по-долу отъ караулката . . .

Поповъ прѣдава записката на генералъ Радецки. Генералъ Радецки приема записката, прочита я, и като посочва на лѣжачитѣ стрѣлци, сърдито казва Попову.

— Виждате ли? лежатъ безъ крака, вървете и кажете това.

Поповъ, като обръща вниманието на генерала върху обстоятелството, че той е испратенъ въ качеството му на и. д. началникъ щаба на опълчението да разясни венчката тягостъ на положението на шипченскитѣ защитници, продължава да умолява Радецки да спаси Шипка и то безотлагателно.

— Ако не се прѣбърза, ще бжде късно завършва Поповъ. 6-тѣхъ табора турци ще прѣвзематъ шосето.

— Тѣ ще го прѣвзематъ, а ний ще ги истрасками, отговорилъ Радецки на късо.

Но Поповъ пакъ продължавалъ да молц, да се испрати макаръ незначителна часть нови войски, за да повдигнатъ падналитѣ нравственни сили на шипченскитѣ защитници.

— Земете казачитѣ, казва генерала.

— Казаки при отряда има, отговаря Поповъ. Отряда знае това и за туй мъчно ще повѣрва, че пристигванието на казачитѣ е доказателство за вашата близость.

— Ваше прѣвъзходителство, не намирате ли за добръ, да се качатъ стрѣлцитѣ на казашкитѣ коне?

Въ отговоръ на това Радецки искомандувалъ: „встать“. Единъ батальонъ стрѣлци се качватъ на казашкитѣ коне и лѣтятъ . . .

Веднага послѣ това, по заповѣдта на Попова, на обознитѣ кола на орловския и брянски полкове и опълчението се качватъ стрѣлцитѣ и бързатъ . . .

Атакитѣ не се свършватъ; тѣ ставатъ все по-чести и по ожесточени . . . Куршуми лѣтятъ отъ всички страни. Числото на убититѣ и раненитѣ се увеличава. Гърмежитѣ отъ къмъ тилътъ ни все повече и повече се учестватъ. Ей сега ще излѣзатъ, ако още не сж излѣзли, турцитѣ на шосето и ще ни отрѣжатъ пътя, а слѣдъ това ще свиятъ огнения кръгъ . . . И всичко свършено . . . Всички чакаме съ замиране на сърдцето развързката на кървавата драма, — момента на послѣдното счеќване съ противника. Всички чакаме послѣдната си минута, но всички сме рѣшени скъпо и прѣскъпо да продадемъ животътъ си. Най-насетнѣ, ето я приближава фаталната минута.

Врѣмето се изминаваше, а стрѣлцитѣ все още не се виждаха, а между това турскитѣ стрѣлци все по-близо и по-близо се спущаха къмъ сѣдловината на Шипка отъ позициитѣ си „Лисата и Зелената“ гори и все повече распространяваха своя фронтъ и ни обхващаха съ огнения кръгъ. Черкези и башибозуци, а по-послѣ и турски войници, се виждаха долу — срѣщу тилната батарея. Срѣщу тия черкези бѣше истратенъ единъ взводъ войници, а другъ единъ взводъ испращаше своитѣ залпове отъ кръглата батарея. Горскитѣ топове, както всичкитѣ други, започнаха по-рѣдко да изпращатъ своитѣ гранати и шрапнели по неприятелскитѣ колонн. Снарядитѣ бѣха на довършване. Командира на планинската батарея, Орловъ, донася на началството, че снарядитѣ вече се свършили.

Моментата бѣше критически: по лицата на всички се четеше недоумѣние. Началницитѣ на участыитѣ на шипченската позиция пращаха до генералъ Столѣтова офицери съ донесения за положението на участковитѣ защитници и питаха за стрѣлцитѣ, но стрѣлцитѣ все още не се показваха. Генералъ Столѣтовъ, който почти не слизаше отъ коня, съ бинокля въ рѣка, стоеше на банкета и гледаше често по направление къмъ Габрово; но по шосето се виждаха само дълги редици отъ ранени войници и санитарии съ носилки, на които носяха тежко раненитѣ. Настана скоро врѣме, обаче, когато и раненитѣ вече не се изнасяха, защото съобщението между заегитѣ възвишен-

ности стана почти невъзможно отъ близкия неприятелски огънь. Напротивъ, мнозина отъ по-леко раненитѣ, като виждаха положението на шипченскитѣ защитници, съ голѣмо отъ физическа болка усилие, земаха пушки и отиваха въ шансоветѣ да умратъ заедно съ още здравитѣ си другари за Царя и Отечеството, а опълченцитѣ за майка България.

Още въ 11 часа сутринята, по съвѣта на генералъ Кренке, биле испратена охотници отъ конната сотня да извикатъ: „ура! стрѣлцитѣ идатъ“. Това извѣстие бѣше и истина и не истина. Стрѣлцитѣ, наистина, не сж идяли, тѣ сж хвърчели за да избавятъ своитѣ, но тѣ въ това врѣме биле още далеко. Тая лъжа въ първо врѣме, дѣйствително, повдигна падналия духъ на измъчениитѣ физически и нравствено бойци, но подиръ това искусствено възбуждение скоро се смѣни съ недовѣрие и отчаяние. При едно отъ тия, именно, испращания за съобщение на невѣрни извѣстия, падна убитъ юнкера Поливановъ.

Къмъ 4 часа графъ Тлостой, по заповѣдъ на генералъ Столѣтова, испраща 2 роты отъ 1-а дружина, подъ командата на подполковникъ Кесякова, въ тилътъ на позицията, тѣй като турцитѣ все повече и повече обхващаха нашиятъ тилъ и ако се съединяха на шосето и се укрѣпяха на него, твърдѣ много можаха да затруднятъ движението на стрѣлцитѣ. Освѣнъ това и нашия прѣвѣрзоченъ пунктъ имаше да си пати.

До гдѣто тия роты стигнаха на мѣстото, изгубиха почти половинния си съставъ отъ опълченцитѣ.

Стоманената и кржлата батареи прѣстанаха да стрѣлятъ. Това бѣше часа къмъ 5—5¹/₂ слѣдъ обѣдъ. Значи, гранатитѣ се свършили, а това, именно, и чакаше противника . . . Ето барабанитѣ и тржбитѣ пакъ екнаха. Въздуха се огласи съ отвратителното „алла, алла“ . . . Но що е това? Залпове ли е или честа безпорядъчна отъ наша страна стрѣлба? Тамъ надъ урвата и стоманената батарея се изви цѣлъ облакъ отъ камъни, и части отъ счупени пушки, съ които 4-а дружина и орловцитѣ при стоманената батарея срѣщатъ атаката.

— Помощъ, помощъ скоро ще пристигне! извика нѣкой . . . отъ къмъ резерва.

И тая сждбоносна дума „помощъ“ мина като електрическа искра и съживи борцитѣ. Раздаде се ура, но нѣкакъ си недружно, неувѣрено, защото днесъ опълченцитѣ не веднѣжъ вече бѣха чували: „иде помощъ“.

— „Алла“, „алла“, се зачуха викове татъкъ близо до шосето и задъ кржлата батарея.

— Уфъ, какъвъ дълъгъ и безконеченъ день, виказа опълченцитѣ.

Но ето и слънцето, уморено, приклонява своята свѣтла глава татъкъ къмъ западъ . . . Още малко и то ще се скрие.

— О, дано по-скоро, — казаха опълченцитѣ.

А въ това врѣме турцитѣ бързатъ да нанесатъ смъртни удари на шипченскитѣ защитници. Звуковетѣ на тржбитѣ и барабанитѣ, виковетѣ „алла“, „алла“, пушечнитѣ и топовни гърмежи, оканията на раненитѣ и умирающитѣ — всичко това се сливаше въ единъ ужасенъ адски шумъ. Турскитѣ гжети колони, прѣдшествувани отъ не по-малко гжета верига стрѣлци, като стихия се движаха напрѣдъ и унищожаваша всичко каквото имъ се срѣщаше по пътя.

Това е страшна, и може би, послѣдна атака . . . Ето я — смъртта прѣдъ насъ!

— Блъскайте, бийте юнаци! да умремъ както сж умирали нашитѣ прадѣди, удрайте съ щикове! . . . се чуватъ гласоветѣ на екзалтирванитѣ шипченски герои. И тѣ, дѣйствително, юнашки срѣщаха стремителнитѣ неприятелски атаки съ залпове и съ щикове, а въ промежутъка между атакитѣ устрѣмваха погледътъ си татъкъ, отъ кждѣто се очакваше помощъ . . .

Но що е това? Залпове! И то въ тилътъ на позицията ни . . . Всичко е свършено!

— Помощъ, помощъ ни пристигна, се зачу викъ отъ къмъ кржлата батарея; и сжщеврѣменно задъ сжщата батарея ечна съживителното за войника „ура“, но „ура“ дружно — гръмовито, „ура“ отъ което турцитѣ трепнаха. Тѣ видѣха, че този пътъ не напраздно викатъ опълченцитѣ, разбраха, че шипченския отрядъ се исплъзва изъ рждѣтъ имъ и за туй, слѣдъ минутното смайвание, пакъ се хвърлиха дружно и стремително на юруши. Но напраздно: ахилесовата пета, — тилътъ и дѣсния флангъ, сж въ безопасностъ. Турцитѣ отстѣпватъ, бѣгатъ, а това се познава по гърмежитѣ и паданието на куршумитѣ.

Когато турцитѣ се готвяха да нанесатъ послѣдния смъртоносенъ ударъ на защитницитѣ на шипченската позиция, когато прѣднитѣ имъ редове бѣха вече излѣзли на шосето, — неочаквано за тѣхъ, па и за насъ, се яви помощъ на уморенитѣ шипченски защитници, редоветѣ на които бѣха съвсѣмъ раз-

Посрѣдницето турската атака отъ 4-а дружина съ камъни и части отъ ступени пушки.

редени. Единъ батальонъ отъ 4-а стрѣлкова бригада, качени по двама войника на единъ казашки конь пристигна прѣвъ. Тоя батальонъ собствено и спаси шипченската позиция.

Стрѣлцитѣ погнаха турцитѣ. Това се виждаше и чуваше отъ отдалечаваннето на гърмежитѣ и виковетѣ „ура“. Наближи 10 часа вечерята; татъкъ къмъ Зелената гора пушечнитѣ гърмежи и виковетѣ „ура“ все още продължаваха да нарушаватъ нощната тишина . . .

И така, за единъ день, денътъ 11-и Августъ, турцитѣ прѣдпрнеха и извършиха 14 атаки, атаки дружни и стремителни, но тѣ бѣха всички отблъсвани съ голѣми за тѣхъ загуби. Но и намъ не малко ни струваха тия атаки!

— Слава Богу, и днесъ отстояхме шипченската позиция, казваха опълченцитѣ.

Но никой не знаеше още численността на прпстигналата помощ, и никой не бѣше увѣренъ, че шипченската позиция, заедно съ нейнитѣ защитници сж вече въ безопасностъ.

Въ днешния бой бѣше раненъ въ крака бригадниятъ командиръ князь Вяземски. На негово мѣсто за началникъ на лѣво-фланговия участъкъ на позицията бѣ назначенъ полковникъ Депрерадовичъ.

12-и Августъ. — Има ли нужда да казвамъ, че опълченцитѣ и тази нощ прѣкараха въ безсъние. Какъвъ сънь можеше да хване опълченцитѣ, при това ужасно нервно напращение? . . .

Днесъ четвъртия день на шипченската отбрана бѣше празникъ за защитницитѣ; тѣ тържествуваха побѣдата, при всичко, че и днесъ пукването на зората се посрѣщна съ пукване на неприятелскитѣ гранати, а по-послѣ и съ пушечни гърмежи.

Бѣше започнало да се разсъмпува, когато на лѣвия флангъ на позицията дойдоха 2 роти отъ Орловския полкъ за подкрѣпление на 3-я и 5-а дружини, които заеха дѣсно-фланговия ложементъ на 5-а и лѣво-фланговия — на 3-я дружини.

Това подкрѣпление бѣше повече отъ колкото на мѣсто и на врѣме. То подѣйствува успокоително на опълченцитѣ, които сега се бояха за лѣвия ни флангъ. Та имаше защо и да се боятъ: патронитѣ бѣха на довършване, а най-главното, положително повечето отъ пушкитѣ бѣха съвсѣмъ негодни за стрѣляние, тѣй като на много отъ тѣхъ, както неведнѣжъ казахъ по-горѣ, яглитѣ имъ се чупеха. Тѣ можахъ.

да служатъ за ржкоборенъ бой, но опълченцитѣ и къмъ тесака не съвсѣмъ благоволяха.

Каквито сж пушкитѣ, такива сж и тесацитѣ, казваха опълченцитѣ. Съ тесацитѣ само жаби можатъ да се порятъ, а не и турци да се мушкатъ.

Когато дойдоха двѣтѣ роти, опълченцитѣ казваха :

— Нека заповѣдатъ сега турцитѣ. „Кримковскитѣ“ куршуми ще извършатъ половината работа, а ний съ нашитѣ жабодерки ще я довършимъ. *)

Щомъ се завори, както казахъ и по-горѣ, турцитѣ откриха артиллерийски огънь, испърво отъ девяти-глазката а слѣдъ малко тѣ ни обсипваха вече отъ всички страни съ градъ отъ гранати и куршуми.

Трѣбва ли да описвамъ подробно и днешния бой? Мисля, че това би било излишно, защото ще бжде повторение : сжщитѣ орждейни и пушечни гърмежи, сжщитѣ тржбни и барабанны боеве, сжщитѣ „алла“ „алла“, съ една рѣчь, сжщитѣ яростни атаки. Разбира се, че всичкитѣ тия атаки бѣха отбити, както и вчера, съ голѣми за противника загуби. Разликата въ днешния бой бѣше само тѣзи, че турцитѣ полагаха особено усилие да ни прѣкъснатъ пята за съобщение съ Габрово. Това се виждаше отъ ожесточения бой, който турцитѣ водяха тамъ на дѣсния ни флангъ, тогава когато на другитѣ части на позицията, макаръ и да се водяха атаки, но тѣ не бѣха толкова яростни.

На лѣвия ни флангъ днесъ атакитѣ бѣха съвсѣмъ слабп, но при все това ний имаме чувствителни загуби. Най-голѣма

*) Какъ се отнасяха опълченцитѣ къмъ пушкитѣ си „шаспо“ показва слѣдующия случай, който ми събщи д-ръ Минковъ. На 11-и Августъ, още сутринтъ, на първия прѣвързоченъ пунктъ дошелъ единъ легко раненъ опълченецъ отъ 2-а дружина. Доктора го прѣвтрзаль и му приготвилъ прѣвързоченъ билетъ, съ който да върви на главния прѣвързоченъ пунктъ. Въ това врѣме опълченеца се вгледаль въ натрупанитѣ на камара, оставени отъ раненитѣ, кринковски пушки и се обърналъ къмъ доктора съ молба да му позволи да си вземе кринковска пушка и патрони.

— Защо ти е, го попиталь доктора, като му подаваль билета; ти съ този билетъ ще отидешъ на долу, че отъ тамъ въ Габрово въ болницата да ти лѣкуватъ раната.

— Раната не ме боли, отговорилъ опълченеца, и нали казвашъ че не е опасна, азъ ще се върна въ ротата, ами какво да правя съ тази пушина — пушката „шаспо“ — като не ще да работи. Гледамъ напредъ си турчина добръ стои, хемъ и близо, тамамъ да го сваля; цакъ, цакъ — не хваща; искамъ да извадя патрона, да туря новъ — не излиза; извадихъ го на сила — другъ не влиза, — какво сега да я сторя. При тия думи ядосания опълченецъ ударилъ пушката си „шаспо“ о камѣка, като прибавилъ : „на ти тебе изжѣнище“.

Съ разбършенето на доктора, опълченеца си избралъ пушка, взелъ си колкото можаль патрони и радостенъ трѣгналъ съ думитѣ.

— „Сега да видимъ, ще стоимъ ли на срѣща ми, аго, да ме мѣришъ“ !

загуба ни нанасяха ония турски стрѣлци, които, засѣднали въ бранището задъ камѣнацитѣ, положително не ни даваха покой и денемъ и нощемъ.

Чудно нѣщо какъ чловѣкъ може да остане неврѣдимъ подъ такъвъ градъ отъ куршуми и гранати, отъ които наоколо току падаха убити и ранени! Само провидѣнието можеше да закрили чловѣка отъ хилядитѣ летящи върху му смъртоносни удари.

На разсъмнувание, на 12-и Августъ, на позицията пристигналъ генералъ Драгомировъ, началника на 14-а дивизия и се сгрѣлъ на „тилната“ батарея, по която турцитѣ концентрически испращаха своитѣ гранати и куршуми.

Генералъ Драгомировъ сѣдналъ; също направилъ и състоявшия при него капитанъ Малцевъ.

— Ваше прѣвъсходителство, не е ли по-добрѣ да сѣдните ей тука, защото тамъ куршумитѣ, като мухи летятъ, казалъ майоръ Поповъ на Драгомирова.

— Ну, „батенька“, отъ куршума си никои не може да пзбѣгне, отговорилъ Драгомировъ

Въ същото врѣме капитанъ Малцевъ се повалилъ раненъ. Всички се спустнали къмъ Малцева.

— Струва ми се, че и менъ раниха, казалъ генералъ Драгомировъ.

И, дѣйствително, и Драгомировъ билъ опасно раненъ съ сжщия куршумъ, който ранилъ и Малцева.

И азъ днесъ прѣбварахъ прѣмеждия — бѣхъ силно контузенъ съ единъ куршумъ по крака, отъ горѣ надъ стѣпалото, но бѣзъ всѣкаква поврѣда. Види се, куршума да бѣше летѣлъ твърдѣ отъ далеко пли пѣкъ, по-вѣроятно, да бѣше рикошетиралъ. Слѣдъ пладнѣ, пѣкъ уморенъ и отпадналъ физически, азъ полегнахъ въ ложементъ между опълченцитѣ. Наредъ съ мене и отъ двѣтѣ ми страни почти допрени лежаха опълченци. По едно врѣме почувствувахъ, като че ме подрѣпна нѣкой отъ лѣвата страна около стомаха, и лежащия отъ къмъ тая ми страна опълченецъ изохка: куршума, който ми бѣше пробилъ дрѣхата, удари опълченеца въ дѣсното бедро.

Още едно нравственно потресение испитахъ днесъ, и то навѣрно вѣчно ще гризе моята съвѣсть. Ето случая. Слѣдъ обѣдъ, въ ротата отъ Орловския полкъ, която заемаше лѣво-фланговия окопъ на 3-я дружина, бѣха се довършили патро-

Орлоуцитъ посубъщатъ турскитъ атаки съ камъни и ръчни гранати.

нитѣ и за туй биле испратени войници при казармитѣ за патрони. Единѣ отъ тѣзи войници, потъналъ въ потъ подѣ тежестта на човала съ патронитѣ, едвамъ вървеше подѣ градъ неприятелскитѣ куршуми покрай ложементитѣ на 1-а рота.

— Ела, ела тука, да си починешъ, извикахъ азъ на войника, Войника дойде, пустна човала и като снопъ падна на вхтрѣшния склонъ на ложемента (тѣ тѣй бѣха построени, щото можеше на тия части отъ ложементитѣ да се ляга).

— Тукъ, тукъ, по-долу се спусти, му казахъ азъ, но не успѣ войника да направи послѣдното движение, когато единѣ неприятелски куршумъ се заби въ челото му и той испашка. Цѣли 20 минути нещастния войникъ се бори съ смъртта и най-сѣтнѣ тихо, безъ охканя и конвулсии, прѣдаде Богу духъ. Само когато испустна послѣдното издихание цѣлото му тѣло потрепера . . .

Страшни нравствени мъки испитахъ азъ тогава; мене ми се струваше — не, не ми се струваше, а азъ ясно четяхъ въ очитѣ на окръжавнитѣ ме укоръ за смъртта на това младо момче.

„Ти си виноватъ за неговата смъртъ, говоряха тѣхнитѣ погледи. Ако не бѣше го повикалъ, той може би щѣше да остане живъ“.

Единѣ опълченецъ взе човала съ патронитѣ и го отнесе въ ротата на падналия убитъ войникъ.

Днесъ не по-малко опасностъ заплашваше всѣкиго отдѣлно отъ защитницитѣ на Шипка, отъ колкото въ миналитѣ дни, — опасностъ да бѣде поразенъ отъ неприятелски куршумъ, но при все това, всѣчки бѣха весели, засмѣни и спокойни. Опълченцитѣ току се смѣяха, ту на куршума, или гранатата, които отпаша за зеленъ хайверъ, или кисело млѣко, както казваха тѣ, за онѣзи гранати и куршуми, които съ свирение и фучение, лѣтяха надъ главитѣ ни; ту прѣдставляваха бѣгающитѣ турци, ту си разказваха за разни епизоди отъ миналитѣ дни на шипченската отбрана.

Днешния день ни се видѣ сравнително по-късъ. Пушечната стрѣлба отдавна се бѣше прѣкратила на лѣвия ни флангъ. Между това, на дѣсия още продължаваше учестена стрѣлба, и едва къдѣ 10 часа вечертта стрѣлбата и тамъ утихна. Само буднитѣ турски стрѣлци въ браището продължаваха да попукуватъ по-честичко, отъ колкото по другата часть на цѣлата позиция.

Щомъ се прѣкрати стрѣлбата, азъ турихъ прѣдъ стрѣлковитѣ окопи нощнитѣ секрети и отидохъ при дружинния командиръ съ рапортъ, разбира се, за състоянието на ротата, оржията и патронитѣ, гдѣто намѣрихъ всичкитѣ офицери отъ дружината.

Офицеритѣ се приготвяха да вечерятъ. Бондарь — денщика на Чилева, нареждаше трапезата. Скоро започнаха да приждатъ и останалитѣ нощии бухали — денщикитѣ, както ги наричаха офицеритѣ. Съ тѣхъ наедно и моя Трайко дофаса и пакъ съ сюрпризъ: той ми носеше свинско печено на шинъ.

— И отъ кждѣ намрешъ всичко това, го попитахъ азъ. Не ли ти забранихъ да се отлжчвашъ отъ опрѣдѣленото ти мѣсто?

— Ё, че гладенъ ли ще стоите, ваше благородие, фамилярно и съ полумърzenie, отговаряше той.

Трайко ми доложи, че коня ми го не бивало.

— Не яде нищо, ваше благородие, и ходи като на копли.

Но мене мисълта ми не бѣше за коня. Всичкитѣ офицери, не изключая и дружинния командиръ, ми се показаха умислени, и имаше за какво да бждатъ загрижени. Опълченцитѣ, па и самитѣ офицери бѣха истощени отъ безсъние, жажда и гладъ. Първитѣ вече четири деня не бѣха получвали топла храна, а се хравяха съ сухари. Въ нѣкои само роти се даваше или спрене, или фунтъ варено мѣсо, но най-лошото бѣше, че пушкитѣ бѣха вече станали съвършено негодни. Ний всички съзнавахме, че опълченето бѣше станало бесполезно за отбраната на шипченската позиция и че обязательно трѣбва да го смѣнятъ за почивка, а най-повече за прѣвѣорженне.

Бѣхме вече свършили вечерята, когато дойде при насъ полковникъ Депрерадовичъ.

Разбира се, че разговора ни бѣше пакъ за турскитѣ атаки. Въ тоя разговоръ стана дума и за нашитѣ окопи.

— Азъ се очудвамъ, какъ не ви избиха турцитѣ въ вашитѣ окопи! Разгледахъ само окопитѣ на 2-а — и отчасти на 3-я дружина и ви увѣрявамъ, че по примѣнността имъ къмъ мѣстото и устройството, тѣ ми напомнюваха дѣтинскитѣ игри.

— Феодоръ Михайловичъ, ако вий сега нарпчате нашитѣ окопи дѣтински, то какъ щѣхте да ги нарѣчете, ако ги бѣхте видѣли въ първитѣ дни на отбраната? отговори Чилевъ. Ний всѣка вечеръ, още отъ 9-и того, все се окопаваме, като увеличаваме размѣра и профила на окопитѣ.

На това полковникъ Депрерадовичъ отговори съ своето обикновенно добродушие, че той правилъ тѣзи забѣлѣжка не въ укоръ нему — Чляеву, тѣй като той знаалъ, че е приелъ дружината въ падвечерието на шипченската отбрана.

— Както и да е, но азъ ще ви моля, Константинъ Борисовичъ, незабавно да вземете мѣрки за исправление на окопитѣ, завърши полковникъ Депрерадовичъ.

— Слушамъ, каза Чляевъ. Ний, до колкото се може, ще укрѣпимъ позицията; казвамъ до колкото се може, защото нѣмаме потрѣбния шансовъ инструментъ, освѣнтъ линеймановскитѣ лопати. Но въпроса е сега въ това, съ какво и съ кого ще отбраняваме позицията?

Слѣдъ това Чляевъ описа истинското положение на дружината, като доказваше въпнющата необходимостъ да се смѣни дружината за почивка и прѣвѣоръжение на опълченцитѣ.

— „Помилуйте“, Феодоръ Михайловичъ, опълченцитѣ освѣнъ че останаха безъ пушки и патрони, но тѣ съвѣмъ се истошиха отъ гладъ и жажда, продължи Чляевъ. Шегали е, четири денонощия не ѣли, не пили, нито пѣкъ спали! прибави развълнувано Чляевъ.

Офицеритѣ подкрѣпиха дружинния командиръ, като казаха, че тѣхното горѣщо желание е да взематъ участие въ разбиванieto на Сюлейманъ-пашовата армия (въ това никоѣ не се съмняваше), но безъ патрони и пушки опълченцитѣ сж безполезни въ прѣдстоящия бой.

— Азъ самичкъ виждамъ всичко това, господа, каза Депрерадовичъ, но не вѣрвамъ да ни смѣнятъ. Впрочемъ, азъ ще доложамъ на генерала, прибави той.

Слѣдъ заминаването на полковникъ Депрерадовича, дружинния командиръ самъ лично обиколи окопитѣ, даде нужнитѣ указания по укрѣпяването на позицията и работата закипъ безъ шумъ.

Вѣше часа 11, когато дружинния командиръ повика ротнитѣ командири и имъ събщи приятната вѣсть, за смѣняването на дружината още тѣзи нощъ въ Габрово на почивка. Разбѣра се, това извѣстие зарадва всѣчки ни. Та имаше защо и да се радваме! Дружинния командиръ даде заповѣдъ да се прѣкрати работата по укрѣпяването на позицията и да се приготвятъ войницитѣ за пѣтъ. Споредъ заповѣдта, оттеглянето отъ позицията трѣбваше да стане по ротно съ разредени

Генеральъ Федоръ Федоровичъ Радецки.

редове без шумъ, прѣдъ видъ на това, че ноцъта бѣше твърдѣ ясна и турскитѣ стрѣлци можеха да забѣлѣжатъ движението.

Слѣдъ малко дойдоха при участъка на 1-а рота отъ къмъ расположението на 2-а дружина, полковникъ Депрерадовичъ, полковника отъ генералния щабъ Духонинъ — командиръ на 55-и Подолски полкъ, и подполковника, сѣщо отъ генералния щабъ, Боголюбовъ — батальоненъ командиръ отъ сѣщия полкъ. Полковникъ Депрерадовичъ водеше командира на Подолския полкъ да му прѣдаде лѣво-фланговия участъкъ на позицията и да го запознае съ нея, тѣй като дружинитѣ щѣха да бждатъ смѣнени отъ неговия полкъ. Почти едноврѣменно бѣ дошелъ и дружинния командиръ, за когото бѣхъ пратилъ да го повикатъ, щомъ съгледахъ приближеннето на началството.

Щабсъ-ротмистръ Чиляевъ поведе началството по позицията на дружината, като сѣщеврѣмено расправяше за характера на мѣстността прѣдъ нашитѣ стрѣлковн окопи и расположеннето на противника. Подполковникъ Боголюбовъ току се обръщаше съ своя пискливъ високъ гласъ съ разни въпроси ту къмъ дружинния командиръ, ту къмъ мене, а най-повече къмъ опълченцитѣ. Освѣнъ това той току излизаше прѣдъ ложементитѣ лично да се запознае съ характера на мѣстността и приблизителното расположение на противника, безъ да обръща вниманне на неприятелскитѣ куршуми, които фучаха и плъошаха около насъ. Депрерадовичъ не веднѣжъ прѣдупрѣждаваше Боголюбова да се не излага подъ неприятелскитѣ изстрѣли и да говори по-полека, понеже турскитѣ стрѣлци сѣ близо и, ако чуютъ, ще откриятъ по-честа стрѣлба. Боголюбовъ,¹⁾ обаче, слѣдъ минутно въздържанне, пакъ започваше да говори високо и пакъ искачаше прѣдъ ложементитѣ, като въсхваляваше при това опълченцитѣ за тѣхната храбростъ и неустрашимостъ въ труднитѣ дни на шипченската отбрана; впрочемъ и полковникъ Духонинъ, командира на 55-и п. Подолски полкъ, не бѣше скѣпъ въ похвалитѣ си за опълченцитѣ.

— Е, че „кречетало“ е този Боголюбовъ! каза Чиляевъ когато останахме сами; че какъ не замълча поне за една минутка тоя челоуѣкъ?! . . .

¹⁾ Подполковникъ Боголюбовъ е братъ на полковника Боголюбова, който зема участие въ международната комисия по опрѣдѣляне границата на освободената България. Той се помина въ 1881 год. отъ слѣдствията на рана.

Подполковникъ Алексій Андреевичъ Боголюбовъ, батальоненъ командиръ
на 55-и Подолски полкъ.

Но храбрия и неустрашимия подполковникъ Боголюбовъ на другия день слѣдъ нашата смѣна билъ тежко раненъ.

Бѣше минало срѣдъ нощъ, когато дойде съ нетърпѣние очакваната отъ всички смѣна.

Нощта бѣше тиха и ясна. Мѣсечината освѣщаваше цѣлата позиция, по която се виждаха отъ далеко движушитѣ се по нея части. Нощната тишина се нарушаваше само отъ рѣдкитѣ пушечни гърмежи на турскитѣ стрѣлци и свирението на куршумитѣ. Съ пристигание на ротитѣ отъ Подолския полкъ, обаче, гърмежитѣ се учестиха, при всичко, че се пазеше строга тишина и че подолцитѣ прииждаха по ротно.

Прѣдполагаше се да се смѣнятъ и 5-хъ дружини. На заповѣдта, обаче, за смѣняването, майоръ Рѣдкинъ доложи на началството, че опълченцитѣ отъ повѣрената му 4-а дружина молятъ да останатъ на същата позиция, до като се отблъсне неприятеля, тѣй като тѣзи дружина не бѣше още участвувала въ други битки и не искаше да остане по-долу отъ другитѣ дружини. Това желание на дружината се уважи и тя остана на позицията си, като съ доблестъ я защищаваше въ най-тежкитѣ „шипченски дни“, до 20-и Августъ. Първа се смѣни 2-а дружина, а слѣдъ нея моята — 1-а рота. Азъ я поведохъ съ разредени редове покрай кръглата батарея къмъ шосето. Турскитѣ стрѣлци усилиха срѣлбата: види се, тѣ да бѣха забѣлѣжили нашето движение. Куршумитѣ запищяха и западаха между редоветѣ на ротата, между които се чуваха тѣпи удряния на куршуми и викове:

— Охъ, раниха ме!

Вървимъ, вървимъ, а до върха още далеко. . . . Вървимъ, а сърдцето силно и често бие въ гърдитѣ, като че иска да искочи. Тежко чувство е обхванало душата на всѣкиго. Като че ли всички очакваха своя редъ.

Да се случи да удари куршума сега, когато минаха цѣли четири денонощия отчаяна борба, въ продължение на която гранатитѣ и куршумитѣ като градъ се сипяха върху ни, сега, когато вече ни смѣниха и когато не виждаме противника, това би било несправедливо, просто обидно, така си мисляхъ азъ; чистосърдечно си исповѣдвамъ, че слѣдъ всичкитѣ до сега боеве за пръвъ пѣтъ азъ испытвахъ подобно неприятно чувство, чувство може би на малодушие. Азъ се отдѣлихъ отъ челото на ротата на 3—4 крачки на страна.

— Нищо, нищо не е. На ли е заповѣдано съ разредени редове? Па най-насетнѣ и самия уставъ допуща това! успокоявахъ азъ самъ себе си, но гласътъ на съвѣстѣта и на войнишката доблестъ тукъ ми пошъпна: малодушие, малодушие!

Азъ се приближихъ до взводния командиръ, показахъ му направлението, което трѣбваше да държи, а самъ не се спрѣхъ да чакамъ опашката на ротата, която се бѣше растегнала на доводно голѣмо расстояние, а тръгнахъ назадъ, за да срѣсна послѣдния редъ на ротата и послѣденъ да излѣза отъ сферата на неприятелскитѣ куршуми.

Най-послѣ излѣзохме на шосето: отъ тукъ, по край кръглата батарея, прѣвалихме възвишеностѣта и започнахме да се спущаме на долу къмъ Червенъ-Брѣгъ.

Да бѣше ставало денемъ нашето вървение по шосето, твърдѣ скъпо щѣше да ни струва, понеже тукъ шосето до полукръглата батарея е съвсѣмъ открито и поражаемо отъ турската позиция — Зелената и Лисата гори, но сега тукъ бѣ тихо и спокойно.

Горѣщъ бой е имало тука прѣзъ деня. За това свидѣтельствуваха множеството трупове на убититѣ войници, които се търкаляха по шосето и въ самитѣ ложементи, разположени покрай това послѣдното. По-долу отъ полукръглата батарея на самото шосе съгледахъ нѣколко трупове на турски войници.

Прѣди да пристигнемъ до турската караулка — беклемето, азъ съгледахъ на една полянка разположена на бивуакъ войска. Оказа се 53-и п. Волински полкъ, който билъ пристигналъ тукъ снощи късно и, вѣроятно, днесъ щеше да встъпи въ бой. Войницитѣ отъ силно уморяване на вчерашния форсированъ походъ, спяха, но спяха, ако и съ пушкитѣ си въ рѣцѣ, както се казва, като праведници. Тукъ тамъ се виждаха будни войници. Види се, движението на опълченцитѣ да ги бѣ събудило. Нѣкои отъ тѣхъ се бѣха приближили до самия пѣхъ и сезираха въ опълченцитѣ; между тѣзи любопитни азъ съгледахъ моя познатъ волноопрѣдѣляющій се Вакареско — момчена 17—18 години, синъ на богати родители въ Кишеневъ.

Щомъ се мобилизира руската армия, Вакареско постъпи въ Волинския полкъ, съ който прне участие въ боя при прѣминаването на Дунава. Той бѣше се много зарадвалъ за срѣщата ни и ми искаша своето очудване, какъ съмъ можалъ да остана здравъ и неврѣдимъ въ шипченската касапинца.

— 14-а дивизия ще накаже Сюлеймана за неговата дързостъ, продекламира Вакареско съ дѣтински патосъ.

Горкия! той не знаеше, че още днесъ и въ самото начало на боя ще падне раненъ.

По-долу отъ беклемето бѣше расположенъ главния прѣвързоченъ пунктъ. Тукъ не бѣ тѣй тихо и спокойно, както по-горѣ на волинския бивуакъ. Жалостни охканья и прѣдсмртни хъркания се донасяха до нашия слухъ. Въздуха бѣше пропитанъ съ една остра и задушителна миризма на карболова вода и испарение отъ кръвь. Около палаткитѣ бѣха расположены много кола и лазаретни лшнейки; между тѣхъ сновяха войници, които, види се, се приготвяваха да товарятъ раненитѣ, жертви на вчерашния ожесточенъ бой.

Раненитѣ бѣха расположены едни въ палаткитѣ, други подъ открито небе.

— Горкитѣ волинци! Стоятъ си сега тихо и спокойно, но кои ли отъ тѣхъ утрѣ или въ други день ще дойдатъ, или ще бждатъ донесени тукъ на прѣвързочния пунктъ; най-послѣ кои ли на вѣки ще сложатъ коститѣ си тамъ-горѣ на Шипка? забѣлѣжи единъ отъ опълченцитѣ.

Отъ волинския бивуакъ на долу се срѣщаха все повече и повече българи, които се бѣха расположили покрай самото шосе и си спяха дълбоко. Около тѣхъ пасяха добитѣцитѣ имъ. При спящитѣ се виждаха бурета, бжкели и други еждове за вода. Това бѣха българитѣ бѣжанци отъ Южна България и габровчени, които съ голѣмъ рискъ за живота си, дохождаха да носятъ вода на прѣвързочния пунктъ — за раненитѣ и за шипченскитѣ защитници.

При Червенъ-Брѣгъ направихме една почивка отъ единъ часъ, слѣдъ която продължи пътя само 3-я дружина. 1-а, 2-а и 5-а дружини останаха на кръстопътя при Червенъ-Брѣгъ, за отбрана тилтъ на шипченската позиция, въ случай че противника прѣдприемеше обходъ отъ къмъ с. Зелено-Дърво.

Расположенитѣ же при с. Топлишъ — единъ казашки полкъ, и 10-а дружина при с. Зелено-Дърво биде прѣдзначени да наблюдаватъ, да не би противника да прѣдприеме обходъ по горската пътека, която води отъ с. Топлишъ за с. Иметлип.

Въ Габрово пристигнахме рано, по хладина, и се расположихме на бивуакъ на една равна полянка при самия входъ въ града отъ лѣвата страна на шосето.

XII.

13-и Августъ. — Слѣдъ толкова продължително безсѣние и слѣдъ естествения физически и нравственъ упадѣкъ на опълченцитѣ, трѣбовало би тѣ, па и офицеритѣ, прѣди всичко, да легнатъ и да се подкрѣпятъ съ сѣнь. Но не, никоѣ не легна да спи, при всичко, че бѣше още рано. Щомъ се расположихме на бивуакъ, опълченцитѣ като стадо на водопой се спустнаха при водата, която течеше току до самия бивуакъ и се омиха. Слѣдъ това тѣ се помолиха Богу за упокоение душитѣ на падналитѣ си въ биткитѣ другари, поблагодариха Богу за гдѣто имъ запазилъ живота въ неравния бой съ неприятеля и се заловиха, едни, да чистятъ пушкитѣ си, други, да се прѣобличатъ, трети да се ператъ и, най-сетнѣ, останалитѣ се бѣха събрали на купчинки и размѣняваха впечатленията си отъ прѣкараниятѣ на Шипка тежки дни.

Отдавна ротнитѣ кухни се димяха. Миризмата на вкусната яхния съ зеленъ пиперъ и мисирената каша приятно гаделичкаше обонянието на опълченцитѣ. Слѣдъ толкова дни сухоѣжбаина, или, по-добрѣ, гладъ, — днесъ за прѣвъ пътъ тѣ имаха топла храна. Почти всичкитѣ офицери, ако и да бѣше още рано, отидоха въ града да си похапнатъ, защото червея глождеше еднакво стомаха на войника и на офицера. Само дружинния командиръ прѣдпочете сѣня.

Не далеко отъ насъ, по къмъ истокъ, бѣше се расположилъ на бивуакъ 54-и п. Мински полкъ. Щомъ опълчението се спрѣ на бивуакъ, нѣколко офицери отъ казания полкъ дойдоха да ни видятъ. Между тѣхъ бѣше и моя другаръ Иваницки. Тѣ ни окрѣжиха и ни заспаха съ въпроси. Всичкитѣ любопитствуваха да знаятъ за боя на шипченскитѣ височини, за настоящето положение на работитѣ тамъ и пр.

— „Молодцы братушки“, юнашки се биятъ. Благодарение на братушкитѣ Шипка се удържа, и много други коплименти се сипяха отъ тия офицеритѣ по адреса на опълченцитѣ.

Офицеритѣ скоро си отидоха, понеже полкътъ имъ се пригответляваше да замине за Шипка. На трѣгване подпоручикъ Иваницки ме повика на страна.

— Знаеш ли какво? ми каза той, азъ имамъ къмъ тебе молба.

Когато азъ му отговорихъ, че съмъ на расположеннето му, той извади отъ джеба си единъ вързопъ съ жълтици и ми ги подаде.

— Днесъ, утрѣ нашия полкъ ще влѣзе въ бой, каза ми Иваницки, Богъ знае, какво може да се случи съ мене, за туй вземи тѣзи пари и ако азъ падна убитъ, моля ти се, испрати ги на баща ми.

Разбира се, азъ му казахъ, че не всички които влизатъ въ бой биватъ убити и указахъ на себе си.

— Въ всеки случай, нека стоятъ у тебе, каза той, взе си сбогомъ и си отиде.

Азъ напълно одобрявахъ постъпката на Иваницки; тъй като и азъ прѣдъ боя бѣхъ далъ на поручикъ Филова и д-ра Миркова спѣстеникъ си пари, толкова повече, че само по едно чудо челоувѣкъ можеше да излѣзе съвсѣмъ неврѣдимъ отъ шипченската касапница.

Въ Габрово имаше силно движение. Улицитѣ буквално бѣха прѣпълнени съ народъ, който въ критическитѣ за Шипка минути бѣше напустналь града, а сега, съ пристиганието на 14-а дивизия и стрѣлковата бригада, се завръщаше назадъ. Повечето отъ бѣжанцитѣ отъ Южна България бѣха се расположили въ града и по крайщата му, а нѣкои отъ тѣхъ бѣха вече достигнали Червенъ-Брѣгъ. Бѣжанцитѣ се бѣха съживили. Въ тѣхъ се възроди надѣждата за едно скоро възвръщание въ бащинитѣ си огнища.

Бакалницитѣ и кръчмитѣ, които въ послѣднитѣ дни бѣха затворени, сега се отваряха и пълняхъ съ народъ. Освѣнъ това, съ пристиганието на драгомировската дивизия, въ Габрово се появиха маркитанти съ разни прѣдмѣти за ѣденіе и пиеіе, но твърдѣ скъпи и не за всекиго достъпни. Особенно се чувствувахъ голѣмъ недостатъкъ отъ хлѣбъ, тъй като не всички фурнаджии се бѣха заловили за напустнатата си работа.

Въ Габрово врѣмето вървеше бѣрзо — не тъй както на Шипка; не успѣхъ да си купя нѣкои потрѣбни нѣща, а пладнѣ вече дойде. Впрочемъ, ний офицеритѣ и не бързахме.

— Е, че защо ще бързаме? Има още врѣме, на ли сме дошли тукъ за почивка и прѣвъоръжаванне? казваха офицеритѣ.

Отидохъ въ една гостилница да обѣдвамъ, гдѣто сварихъ нѣколко мои другари и познайници които вече обѣдваха. Менюто въ габровскитѣ гостилници не бѣше сложно. Чорба, яхния, печено агнешко, кокошка и сютляшъ — ето обикновенното меню въ тукашнитѣ гостилници; за туй пѣкъ всичко бѣше ефтино. Още обѣдвахъ, когато дойде въ гостилницата единъ офицеръ — опълченецъ.

— Поздравлявамъ ви съ походъ, ни каза той, дружината се приготвява за пътъ

— Е, че за какъ ще вървимъ? го запитаха офицеритѣ.

Оказа се, че офицера не знае на какъ ще вървимъ, но само билъ чулъ, че ще вървимъ на позицията.

— Трѣбва да е лоша работата на Шипка, заключи единъ отъ офицеритѣ. Дойдохме тукъ за почивка, а вмѣсто почивка направихме толкова пътъ и сега хайде пакъ назадъ.

Ний се расплатихме на бързо за обѣда и тръгнахме за бивуака, гдѣто имаше вече силно движение. Опълченцитѣ бързаха да довършатъ започнатата си работа: чистене на пушкитѣ, кърпение на дрѣхитѣ и пр. Други пъкъ си свиваха шинелитѣ и всички се готвяха за пътъ.

— Защо ли ни доведоха тукъ, когато пакъ ще ни каратъ назадъ на позицията, говореше единъ опълченецъ.

— Какъ защо? Да си починемъ и да се наядемъ съ топла храна, отговаря другъ. Малко ли е това?

— Не ни дадоха врѣме баремъ да очистимъ добръ тѣзи пущини, казваше единъ опълченецъ отъ 3-я рота на другаритѣ си, като указа на пушката си.

— Чисти я, не чисти я, — все едно, нѣма да я направишъ по-добра, отговори единъ отъ многото. Азъ ли не чистихъ моята хубостница, но тя колко пъти ми изневѣрва. Ето напримѣръ, на 11-и Августъ виждамъ единъ манафинъ, не по-далечъ отъ 150—200 крачки, да се присламча между хресталака, къмъ нашия шансъ, — чакай, азъ тебе ще те науча, неканенъ гостенино, си казахъ азъ, и се прицѣлихъ — цакъ! Дяволъ да я вземе, — не хвана! Хвърлямъ я поврага, вземамъ пушката на другаря си, но бѣше вече късно . . .

При всичко това опълченцитѣ бѣха твърдѣ много доволни, за гдѣто отиваха пакъ на позицията.

Чудно нѣщо! Днесъ колкото повече се отдалечвахме отъ Шипка, толкова опълченцитѣ повече съжаляваха за смѣняването си и въ сжщото врѣме завиждаха на подолцитѣ, волинцитѣ и житомирцитѣ.

— Не сме постъпили въ редоветѣ на опълченнието да сѣдимъ тука — въ Габрово, когато ей тамъ — на Шипка турскитѣ табори, като бѣсни се хвърлятъ върху нашитѣ позиции, казваха опълченцитѣ. Българина трѣбва да бѣде сега тамъ, — гдѣто пушкитѣ и топоветѣ гърмятъ, за да искупи съ

кръвта си свободата на отечеството си! — Шепа хора да се удържимъ четири денонощия на Шипка и съ успѣхъ да отблъскваме Сюлейманъ-пашовитѣ пълчища, а сега когато пристигна цѣла дивизия и стрѣлковата бригада, — сега, когато и ний трѣбва да вземемъ участие въ общото настѣпление и да отмѣстимъ за падналитѣ при Стара-Загора и Шипка другари, да останемъ въ Габрово — ще бѣде просто обидно, казваха тѣ.

И наистина, при всичко че опълченцитѣ нѣмаха никакъ довѣрие въ своитѣ пушки, тѣ се радваха, обаче, че отиватъ на позицията да взематъ участие, едвали не въ заробването на Сюлейманъ-паша съ неговитѣ табори. Тѣзи тѣхна радостъ се отрази и на бѣжанцитѣ, които вече не се съмнѣваха, че скоро ще се завърнатъ на огнищата си и веднага почти подиръ дружинитѣ потеглиха къмъ Шипка.

Равно въ 4 часа слѣдъ обѣдъ, дружината се дигна отъ бивуака и трѣгна пакъ по същия пѣтъ, по който днесъ дойде въ Габрово.

Когато дружината пристигна до ханчето при Червень-Брѣгъ, бѣше вече започнало да се стѣмнява. Отъ тукъ, слѣдъ една малка почивка, 3-я дружина трѣгна по пѣтя, който се отдѣля отъ онзи за Шипка и върви къмъ западъ, като минува прѣзъ една малка рѣчица, вливающа се въ Янтра току до самия Чортовъ мостъ.

Отъ рѣчицата пѣтя изведнѣжъ започва да се въскача по една възвишенность. Тукъ той бѣ изринатъ отъ дъждовнитѣ порои и за туй твърдѣ трудно се вървеше. Бѣше вече късно, когато 3-я дружина пристигна въ с. Стоманеци, гдѣте се и расположи за ноцувание.

— Уфъ! съвсѣмъ се уморихъ, краката ми не държатъ вече, се чува гласове между опълченцитѣ.

Наистина, отъ четири денонощното безсъние и отъ днешната разходка — около 25 версти, отъ които 16 бѣха излишни, всички бѣхме капнали отъ уморяване и безсъние. За туй, щомъ пристигнахме на мѣстото за ноцувание, всѣки бързаше да си легне по-скоро.

Щомъ направихъ нуждитѣ по ротата распореджания, и азъ легнахъ при другитѣ офицерп, които се бѣха расположили на единъ харманъ.

Чудно нѣщо! Докато се намирахъ въ движение, мене краката ми се сплитаха и клепацитѣ ми се склопваха, а сега, като легнахъ, никакъ не можахъ да заспя. Нощтата тъмнина и безмълваната тишина твърдѣ злѣ дѣйствиуваха на нервитѣ ми. Азъ имахъ пълна халюцивация въ зрѣнието, слуха и даже обонянието. Особенно послѣдното е невѣроятно, а между това то е цѣла истина. Щомъ затворихъ очи, отпрѣдѣ ми се явявахя турски колони, въ ушитѣ ми зазвучавахя барабани, трѣби, викове „алла, алла“, зафучавахя гранатитѣ и засвиравахя куршумитѣ. Азъ чувствувахъ даже миризмата на барутя. Понѣкой пакъ ме хващаше дрѣмка; но изведнѣжъ грѣмѣтъ на прѣсната граната ме събуждаше и азъ скоквахъ на крака... Така щото азъ положително прѣзъ цѣлата нощъ не можахъ да заспя. Впрочемъ, и другитѣ офицери не спяха, съ исключение на Чилиева, който спѣше, като кхпанъ младенецъ. Сжщо и войницитѣ не спяха. Мнозина отъ тѣхъ, съборани на купчини, лежешката, или сѣдишката тихо си приказвахя. Но и на спящитѣ съня не бѣше тихъ и спокоенъ. Тѣ току бълнувахя, а двоцца отъ тѣхъ даже скокнаха на крака и започнаха да викатъ: „турцитѣ, турцитѣ, удрайте, ура“. Тия викове накараха всичкитѣ спящи войници и офицери да скокнатъ на крака.

14-и Августъ. — Недѣля. Щомъ се съмна, азъ отидохъ на рѣката, която отстоеше отъ бивуака на 200—300 крачки, окжпахъ се въ хладната вода, слѣдъ което почувствувахъ едно облекчение. На бивуака сварихъ много селени, дошли отъ ближнитѣ села да поздравятъ шипченскитѣ борци и да имъ поблагодарятъ за избавлението имъ отъ Сюлеймановитѣ пълчища. Тѣ — селенитѣ — не идвахя съ праздни рѣцѣ. Кой хлѣбъ донесалъ на опълченцитѣ, кой спрене и мѣсо, а други — ризи, пешкири и прочее.

Слѣдъ като испихъ двѣ чаши млѣко, веднага легнахъ и непробудно спяхъ до 2 часа слѣдъ пладнѣ. Подиръ съня азъ си похапнахъ и при всичко, че бѣше твърдѣ горѣщо, взехъ бинокля и се въскачихъ на възвишенността на сѣверъ отъ бивуака ни, за да разгледамъ позицията и мѣстността.

Чудна панорама ми се прѣдстави прѣдъ очитѣ! Отъ тукъ почти цѣлата шипченска позиция се виждаше твърдѣ добрѣ. Самата тая мѣстность, отъ която се любувахъ на красивия Балканъ, е една вълнообразна възвишенность, покрита съ брашница и раскошни фруктови градини. По тая възвишенность

сж расположены не далеко едно отъ друго слѣдующитѣ села: Стоманеци въ 2—3¹/₂ версти отъ шосето, при Червенъ-Брѣгъ къмъ западъ; на западъ отъ Стоманецитѣ въ 2—2¹/₂ версти с. Зелено-Дърво; на сѣверъ отъ сжщото село въ 2¹/₂—3 версти с. Баевци, на западъ отъ това послѣдното въ 3 версти с. Спасетата; на сѣверо-истокъ отъ Зелено-Дърво въ 3¹/₂ версти с. Шишковци и, най-послѣ, сжщо отъ Зелено-Дърво въ 3—3¹/₂ версти на сѣверъ с. Топлишъ, което се намира въ долината на р. Янтра.

Днесъ пристигнаха при Червенъ-Брѣгъ и останалитѣ дружини, които се расположиха при околнитѣ села. Когато пристигнаха и останалитѣ дружини, научихме се, че при Червенъ-Брѣгъ генералъ Столѣтовъ заповѣдалъ да обѣсятъ единъ българинъ, хванатъ отъ нашата верига съ човалъ на гърба, въ който имало волски рога. На пхтъ за мѣстото гдѣто е щѣла да бжде изпълнена генераловата прѣсжда, изпълняющия длъжността на началникъ щаба на опълчението, майоръ Поповъ, сръщналъ командата и запиталъ, на кждѣ водятъ селенина. Унтеръ-офицера обяснилъ цѣльта за която водяли селенина. Послѣдния започналъ да моли за застъпничество, като казвалъ за свое оправдание, че занаята му билъ да събира рогове и за туй ходялъ при войсковитѣ кухни; че той ималъ въ Габрово семейство, че билъ извѣстенъ на гражданитѣ и прочее. Поповъ заповѣдалъ на унтеръ-офицера да чакатъ неговото връщание, а самъ отишелъ при Столѣтова да го уговори, да се изслѣдва казанія българинъ и, ако се окаже въ нѣщо виновенъ, тогава да се накаже или пкъ да се испрати на капитанъ Масловъ, габровския окръженъ началникъ, за изслѣдване.

— Не, моля, ей сега заповѣдайте да го обѣсятъ, казалъ генерала, това е моя работа.

Слѣдъ малко българина търговецъ на волски рога увисналъ на въжетото.

До сега не бѣха послѣдвали никакви распореджания относительно укрѣпяванието на позицията, или пкъ за настѣпване, споредъ както се говореше. Оставахме си на сжщото мѣсто на което се бѣхме спрѣли, именно, 1-а и 2-а дружини се расположиха на бивуакъ не далеко отъ 3-я дружина при с. Стоманеци, а 5-а дружина бѣше испратена при с. Зелено-Дърво за поддържка на 10-а дружина. Други никакви распореджания по опълчението не послѣдваха, а се прѣдостави на самитѣ дружини да се устроятъ, както намѣрятъ за добрѣ.

Отъ 15 до 20 Августа. — Ползувахме се отъ многожеланната почивка въ най-широката смисълъ на думата. Отъ добрата и изобилна храна: чорба, яхния и каша, добъръ прѣсенъ хлѣбъ и ракия, даже и вино, опълченцитѣ съвсѣмъ дойдоха въ себе си. Бодри, весели и засмѣни, тѣ се събираха на бивуака на купчини, приказваха си за славното минало на отчаяната отбрана, или пѣяха юнашки патриотически пѣсни. Твърдѣ често, подъ мелодичнитѣ звукове на кавала, или пискливия гласъ на гайдата, тѣ — опълченцитѣ, завиваха и закършваха българско-хоро, или пѣкъ добритѣ играчи на ржченици показваха на другаритѣ си своето искусство. При всичко това, опълченцитѣ съвсѣмъ не бѣха доволни отъ положението си. Не бѣха доволни, защото не се сбждна тѣхното желание да нападнемъ противника, защото, както не веднѣжъ казахъ по-горѣ, пушкитѣ шаспо бѣха дошли вече до съвършенна негодность и, най-насетнѣ, защото нѣмаха най-потрѣбното облѣкло. По облѣклото си опълченцитѣ повече приличаха на просяци, нежели на войници; тѣ само по пушкитѣ и патронташитѣ се познаваха, че сж войници.

Състоянието на въоръженнето, снаряженнето и обмундированието на опълченцитѣ бѣше твърдѣ добрѣ извѣстно не само на генералъ Столѣтова, но и на корпусния командиръ. Но на послѣдния бѣше извѣстно частно.

Генералъ Столѣтовъ не се рѣшаваше настоятелно и писмено да иска прѣвъоръжението и обмундированието на опълчението. Него твърдѣ го бѣше страхъ, да не отведатъ опълчението назадъ, подъ прѣдлогъ за прѣвъоръжаванне и обмундированне, и да го забравятъ тамъ, та по този начинъ да не може опълчението до влѣзе поне още веднѣжъ въ бой. Това послѣдното обстоятелство, именно, и караше генерала да се потайва.

На прѣдставенитѣ на 17-и Августъ отъ дружиннитѣ и бригаднитѣ командири доводи за необходимостта да се отведе опълчението за прѣвъоръжаванне и обмундированне, генерала отговорилъ :

— Знаете ли какво? Ний ще влѣземъ още въ една добра битка, и тогава на почивка.

— Ваше прѣвъсходителство, ний сами желяемъ да нападнемъ въ бой, но за да влѣземъ въ „добра битка“, трѣбва прѣди всячко опълченцитѣ да сж въоръжени съ добри пушки и да бждатъ обмундировани. За жалость, ний нѣмаме за сега нито едното, нито другото, а съ нашитѣ пушки, които сж

дошли до съвършенна негодностъ, да влѣземъ въ бой — значи да рискуваме да изгубимъ добрата слава, която придобихме въ биткитѣ при Стара-Загора и на Шипка.

Генералъ Столѣтовъ слушалъ всичко това съ внимание и останалъ съгласенъ.

— Знаете ли какво? най-послѣ казалъ генерала, ний ще идемъ на почивка и за прѣвѣоръжение. Сутрѣ ще доложа на генералъ Непокойчицки, началника на главния щабъ, и ще го моля за това.

— „Ну“ слава Богу, най-насетнѣ, убѣдихме генерала да моли за прѣвѣоръжаванне и обмундируванне на опълченцитѣ, казаха тържествующитѣ бригадни и дружинни командири.

Това извѣстие се посрѣщна, както отъ офицеритѣ, тъй и отъ опълченцитѣ съ радость. На слѣдующия день, 18-и Августъ, още отъ сутринята на бивуака се забѣлѣжаваше извънредно движенне. Началството се суетеше. Очакваше се още днесъ пристигването на генералъ Непокойчицки, който щѣше да направи смотрѣ на опълчението. За туй ротнитѣ командири отъ кожата си излизаха, за да могатъ да приведатъ, до колкото бѣше възможно, въ по-добро състояние облѣклото на опълченцитѣ.

— Хмъ, облѣклото е въ добро състояние! си пушнеха тѣ. Шило въ торба не се крие.

1-а, 2-а, 3-я и 5-а дружини се построиха въ една линия въ четири взводна колона на площадката до самото с. Утоманецъ.

Слѣдъ два часа чаканне генералъ Непокойчицки пристигна. Възсѣдналъ на конь, той прѣмина покрай всѣка дружина и поздравляваше опълченцитѣ, които дружно и гърмогласно отговаряха на поздравлението. Генерала пронизваше опълченцитѣ съ своя погледъ; при това той се мръщеше, като гледаше опълченцитѣ въ такова окаяно състояние. Слѣдъ прѣгледа, дружинитѣ се построиха въ каре, въ което влѣзе генерала и поблагодари опълченцитѣ отъ името на императора и на главнокомандующия на дѣйствиущата армия съ слѣдующитѣ думи:

— Юнаци! Негово Императорско Величество, Господаря, и Негово Императорско Височество, главнокомандующия на дѣйствиущата армия, ми заповѣдаха да обявя на опълчението тѣхната благодарностъ за юначеството му, което то показа въ биткитѣ при Стара-Загора и на Шипка. Негово Императорско Височество е твърдѣ благодаренъ отъ васъ!

Тъзи ласкави похвали, исказани отъ името на Царя и на главнокомандующия, бѣха посрѣщнати съ гъмогласно „рады старатся“ и „ура“. Слѣдъ смотра генераль Непокойчицки замина за Габрово, а Столѣтовъ и зжѣб не обѣли. Той не се възползува отъ случая, който се бѣше прѣдставилъ, толкова повече че генераль Непокойчицки самъ виждаше плачевното състояние на опълченцитѣ.

— Ваше прѣвъсходителство, вий трѣбва да молите началството, поне да ни дадатъ кринковски пушки и обмундируванне, казваха бригаднитѣ и дружинни командири на началника на опълченнето, слѣдъ заминаването на генераль Непокойчицки.

— Знаете ли какво? Азъ ей сега ще пда въ Габрово, за гдѣто замина генерала и ще го моля да ни дадатъ пушки, отговори Столѣтовъ.

И той напстина отиде заедно съ майоръ Попова въ Габрово, но да ли бѣше говорилъ по въпроса за насъ, остана неизвѣстно.

Слѣдъ смотра 3-я дружина си остана при с. Стоманецъ. 1-а дружина се расположи на възвишенността на сѣверъ отъ с. Стоманецъ; 2-а дружина — при с. Баевци, а 5-а дружина отиде на старото си мѣсто — на сѣверъ отъ Зелено Дърво.

Скоро пристигна 2-а дивизия, командувана отъ свѣтлѣйшия князь Имеретински. Тя се спрѣ на Червенъ-Брѣгъ. Опълчението постъпи подъ командата на тая дивизия. Свѣтлѣйшия князь единъ день обходи нашата позиция, прѣгледва я отъ най-високитѣ части на плоскогорнето, гдѣто имаме казашки постове, и иска прѣдположение за възможността да се атакува противника отъ тая страна.

Отъ пристиганieto ни на позицията при Зелено-Дърво се бѣха изминали нѣколко деня, а турцитѣ и не мисляха да ни нападатъ. Излизаше, че слухътъ за приготвлението на турцитѣ да ни отрѣжатъ пътя отъ Габрово, като заематъ Зелено-Дърво, бѣше невѣренъ, или пъкъ турцитѣ се бѣха убѣдили въ невъзможността да си пробиятъ пътъ за Габрово.

— Тогава нѣма защо да се беспокоимъ, казваха нѣкои, и ний, дѣйствително, не се беспокояхме, а си живѣяхме, както се живѣе на бивуакъ въ мирно врѣме.

Въ първитѣ дни, слѣдъ пристигването ни въ Зелено-Дърво, се взимаха още прѣдпазителни мѣрки: позицията се лавеше съ аванпостна верига и казашки постове и се туряха

секрети гдѣто трѣбваше, а патрулитѣ постоянно сновяха по цѣлата позиция. Малко по малко, обаче, небрѣжността застѣпи мѣстото на прѣдпазливостѣта. Напримѣръ, аванпостната служба, освѣнъ че се изпълняваше небрежно, но денемъ съвсѣмъ се и снемаше. Войниците се отпущаха въ близнитѣ села и въ града въ отпускъ. Офицеритѣ, по нѣколко челоувѣка изведнѣжъ, отиваха въ Габрово. Съ една рѣчь, ако орждийнитѣ и пушечни гърмежи и видѣтъ на турската батарея на Лисата Гора не ни напомнюваха, че нашия опълченски отрядъ стои срѣщу противника, то можахме да мислимъ, че се намираме на постоянна квартира, или на лагеръ въ мирно врѣме. Впрочемъ, вѣроятно за да се покаже на турцитѣ, че и ний не спимъ, дружинитѣ току се мѣстяха отъ едно мѣсто на друго, — тѣй щото 3-я дружина отъ пристигванието си на Зелено-Дърво три пѣти се мѣсти и послѣдния пѣтъ отъ при Зелено-Дърво — пакъ се прѣмѣсти на старото си мѣсто — при с. Стоманецъ.

На 19-и Августъ сутринѣта азъ се сговорихъ съ подпоручицитѣ отъ 5-а дружина, Гуджева и Николаева, да отидемъ въ Габрово за два дена.

Разбира се, никакво прѣпятствие отъ страна на началството не срѣгнахме. Въ 10 часа сутринѣта ний вече бѣхме въ Габрово. Слѣдъ като оставихме конетѣ си въ хана, ний трѣгнахме изъ града, за си накупимъ потребнитѣ нѣща. Като направихме нужнитѣ покупки, азъ отидохъ на хана съ намѣрение да се нахраня и слѣдъ това да навѣстя щабсъ-капитанъ Сокалски, дружинния адютантъ, който, като боленъ, отъ 13-и Августъ бѣше останалъ въ Габрово. Сокалски, обаче, дойде самъ въ гостинницата да обѣдва.

— Треската и нервитѣ още ме мжчатъ „батенька“. Никакъ не мога да се отърва отъ тѣхъ, се оплакваше Сокалски, Канимъ се тѣзи дни да се завърнемъ съ щабсъ-капитанъ Стеселя.

Денѣтъ ми се видѣ безкрайно дълъгъ. Безъ работа не ми се стоеше въ Габрово, за туй часа въ 4^{1/2} слѣдъ обѣдъ, азъ си взехъ сбогомъ отъ другаритѣ и трѣгнахъ за Зелено-Дърво. Току до моста — на край града ме срѣщна дружинния командиръ Члияевъ.

— Кждѣ отивашъ, ме попита той.

— Казахъ му, че се връщамъ на позицията.

— Нали сте въ отпускъ за два дѣня? очудено пакъ ме попита той. Впрочемъ, вървете, защото тамъ въ дружината останаха твърдѣ малко офицери.

Слънцето бѣше още високо, когато азъ се завърнахъ. На позицията всичко бѣше тихо и спокойно.

20-и Августъ. — Днешния дѣнь свари опълчението расположено така: 5-а дружина бѣше расположена току до с. Зелено-Дърво, на сѣверната му часть; офицерскитѣ палатки бѣха на 3—4 крачки въ дѣсно отъ пхтя, който води отъ селото, а дружината въ лѣво отъ сжщия пхтъ на една полянка, по крайщата на която се виждаха тукъ тамъ фруктови дървета. 10-а дружина, командувана отъ майора Доръ-Шпрунъ-Целице, бѣше расположена къмъ сѣвѣро-западъ отъ 5-а дружина, на 250—300 крачки, и най-насетнѣ въ с. Топлишъ бѣше расположенъ единъ полкъ казаки, командуванъ отъ полковника Раугена. Това бѣше първата линия. Въ втората бѣха, прѣдъ с. Стоманеци — 3-я дружина, при с. Баевци — 2-а дружина и на сѣверъ отъ с. Стоманеци, на възвишенността — 1-а дружина.

Отъ бивуака на 3-я дружина до онзи на 5-а разстоянието бѣше не повече отъ 1—1¹/₂ верста. Една незначителна долина, покрита съ високи кукурузи, дѣлеше бивуацитѣ. Западния край на долината свършваше съ високъ и недосжпенъ за движение на кавалерия брѣгъ. Отъ бивуака на 3-я дружина се виждаха ясно с. Зелено-Дърво, покритата съ кукурузи долина и бивуацитѣ на на 1-а и 5-а дружини.

Часътъ бѣше 10 прѣдъ обѣдъ. Азъ си прибрахъ купенитѣ вчера отъ Габрово нѣща. Въ това врѣме чухъ отъ веднажъ нѣколко пушечни гърмежи; моментално азъ си грабнахъ фурашката и шашката и искочихъ отъ палатката.

— Турцитѣ, турцитѣ нападнаха на 5-а дружина! чуваха се гласове между опълченцитѣ.

Пушечни гърмежи се зачуха отъ къмъ Зелено-Дърво. Погледнахъ напататъкъ и прѣдъ очитѣ ми се прѣдстави такава картина, по която не можахъ изведнажъ да разбера, каква бѣ работата. Азъ видѣхъ, какъ конници и пѣхота, смѣсени въ една обща масса, бѣгаха по равнината между бивуака на 5-а дружина и брѣга на долината; но като се вгледахъ по-внимателно, азъ видѣхъ, че конницата прѣслѣдваше бѣгавнитѣ, мнозина безъ пушки, опълченци. Черкезскитѣ шашки лѣцяха отъ слънцето надъ главитѣ на бѣгавнитѣ опълченци. Азъ съгле-

дахъ, какъ черкезитѣ, съ единъ размахъ на пашкитѣ, свалиха своитѣ жертви и подиръ се хвърлиха да гонятъ нови. Следъ нѣколко минути се удари тревога въ 1-а дружина, която се подхвана отъ барабанщицитѣ и тръбачитѣ на 3-я дружина. 1-а дружина набърже се построи и бѣгомъ се хвърли напредъ, като прѣдварително се испрати стрѣлкова верига. Между това, черкезитѣ като бѣсни прѣпускаха конетѣ си по равнината и сбѣчаха кого гдѣ сваряха. Освѣнъ онѣзи черкези, които бѣха на възвишенността, настѣпваха и други по склона на усѣяната съ кукурузъ долина, по-къмъ югъ отъ 5-а дружина, гдѣто западния брѣгъ не бѣше толкова стрѣменъ. Азъ се приближихъ току до спуска на долината, отъ гдѣто още по-добрѣ се виждаше цѣлото пространство.

Още по-ясно гледахъ, какъ черкезитѣ гоняха опълченцитѣ, отъ които повечето бѣгаха безъ пушки, глоглави и нѣкои отъ тѣхъ по риза. Настѣпавшитѣ прѣзъ кукуруза черкези вървяха полека, право по направление къмъ 3-я дружина, като същевременно стрѣляха по направление къмъ 1-а дружина, а когато се приближиха на около 700—800 качки до 3-я дружина откриха огънь и по нея.

— Ваше благородие, позволете ми да ударя одного отъ ей онѣзи псета, се обърна къмъ менъ моя Трайко, като показва на една група отъ 5—6 черкези, които настѣпваха отъ Зелено-Дърво право къмъ насъ и бѣха се вече значително приближили.

Азъ дръпнахъ казашката си пушка бердана отъ Трайко напълнихъ я, избрахъ си цѣль да стрѣлямъ, но не гръмнахъ, защото ме бѣше страхъ да не направя тревога почти въ тилгът на 1-а дружина, която значително бѣше напреднала и започнала бѣше вече да тѣсни прѣднитѣ редове на черкезитѣ на възвишенността.

„До гдѣто мждритѣ се намждрятъ, лудитѣ се наиграватъ“, казва една бѣлгарска поговорка, и наистина, до гдѣто азъ размислявахъ, да ли да стрѣлямъ, или не, въ това врѣме не далеко отъ мене се раздаде пзстрѣль, подиръ първия втори и трети. Азъ инстинктивно погледнахъ къмъ най-близкитѣ черкези и видѣхъ, какъ 3—4 черкези се спустнаха къмъ двоица ранени или убити свои другари, които се повалиха отъ конетѣ си, натовариха ги на своитѣ и отстѣпиха къмъ Зелено-Дърво. Конетѣ на раненитѣ черкези, подплашени, се спустнаха да бѣгатъ изъ

мисирлика. Слѣдъ малко двама опълченци, онѣзи именно които стрѣляха по черкезитѣ, докараха при мене единъ отъ черкезскитѣ коне.

— Ваше благородие, ето ви конь вмѣсто убития вапъ отъ турцитѣ.

И други черкези настѣпваха долу покрай рѣчицата, но щомъ се откри стрѣлба, тѣ отстѣпиха, защото въ противенъ случай тѣмъ можеше да имъ се отрѣже пѣтя за отстѣпление.

Почти едноврѣменно съ 1-а дружина, отъ къмъ сѣверъ настѣпвалъ и казашкия полкъ, и чудно, че той настѣпвалъ въ пѣши строй. Казацитѣ сжщо биле открили стрѣлба по черкезитѣ.

Слѣдъ 15—20 минути на позицията се въдвори тишина. Само татъкъ — далеко къмъ сѣверо-западъ, се чуваха тукъ-тамъ отдѣлни пушечни гърмежи. Слѣдъ отстѣпването на черкезитѣ отъ с. Зелено-Дърво, надъ селото на нѣколко мѣста се издигнаха черни облаци димъ, а подиръ малко се показаха и огненни пламъци: селото бѣше подпалено. Почти едноврѣменно на сѣверъ, къмъ с. Топлишъ, сжщо се извиха тѣркала димъ. Подиръ се оказа, че черкезитѣ подпалили нѣколко крайни къщи и черквата въ село Топлишъ. Чудно бѣше това, че въ с. Топлишъ бѣше расположенъ 30-и донски казашки полкъ.

Щомъ 1-а дружина настѣпи отъ къмъ истокъ, а казашкия полкъ отъ сѣверъ, черкезитѣ бърже започнаха да отстѣпватъ. Повтарямъ, не се бѣха изменили и 20 минути, когато на позицията се въдвори пълна тишина. Сега само облацитѣ димъ, отъ подпаленитѣ отъ черкезитѣ села, и натѣркалянитѣ по позицията убити опълченци и черкези свидѣтелствуваха, че прѣди малко тукъ сж биле кървожаднитѣ, но безспорно храбри и самоотвержени черкези.

Да, на позицията бѣше вече мирно и тихо, по за туй въ душитѣ на всинца ни, особено на началството, имаше цѣла буря — смѣсъ отъ разни чувства . . . Наистина, 300—400 черкези се появяватъ посрѣдъ бѣлъ день, нападатъ неочаквано на отряда, распръскватъ го, съсичатъ нѣколко челоуѣка и почти ненаказано си отстѣпватъ по сжщия пѣтъ, отъ кждѣто бѣха дошли, бѣзъ да бждатъ прѣслѣдвани.

До колко нападението на черкезитѣ бѣше бързо и неочаквано, служи за доказателство това, че тѣ биле заблѣзани само тогава, когато приближили на нѣколко десетки раскрача до 5-а дружина. Въ врѣме на нападението опълченцитѣ

отъ тая дружина безгрижно сп сѣдѣли на бивуака, едни отъ тѣхъ си топили вода за чай, други си чистили пушкитѣ, а трети, събрани на купчини, си приказвали, а 10-а дружина, не далеко отъ 5-а, прѣспокойно се занимавала съ взводно учение. Когато черкезитѣ се приближили до расположението на 5-а дружина, тѣ изгърмели нѣколко пжтя върху безгрижно сѣдѣвшитѣ опълченци, а слѣдъ това се хвърлили съ голи шашки. И това неочаквано нападение накарало опълченцитѣ да се хвърлят да бѣгатъ, кой на кждѣ може. Слѣдъ опълченцитѣ отъ 10-а дружина, макаръ и съ пушки въ рацѣ, търтили да бѣгатъ и онѣзи отъ 5-а дружина.

Това невѣроятно бѣгство на една цѣла дружина (10-а) прѣдъ 300—400 черкези и то безъ да бжде нападната, е фактъ. Причинитѣ му бѣха обстоятелството, че опълченцитѣ отъ 10-а дружина бѣха още млади — не влизали още въ бой, и най-насетнѣ, и това обстоятелство, че опълченцитѣ биле изведени на учение, като въ мирно врѣме въ казармитѣ, съ праздни патронташи. Освѣнъ това и не всичкитѣ офицери били при частитѣ сп. Когато 10-а дружина се спуствала да бѣга, нѣкоп отъ офицеритѣ избѣгали отъ бивуака не само безъ шашки, но даже по риза и бѣли гащи. Ротния командиръ отъ тая дружина, поручикъ Поражецки, като чулъ гърмежитѣ и видѣлъ бѣгството на ротитѣ, избѣгалъ полу-голъ и се скрилъ въ една кория. По-послѣ го съгледали казацитѣ. Той се показал на послѣднитѣ твърдѣ съмнителенъ и за туй тѣ го подбрали и подъ конвой го довеждатъ при началството, безъ да обръщатъ внимание, испърво, на заповѣдта, подиръ на заплашванията и, най-послѣ, на молбата на поручика Поражецки да го оставятъ да си иде самъ, който се даже и кръстилъ прѣдъ казацитѣ, за да ги увѣри, че е русинъ — православенъ.

Командира на 10-а дружина майоръ Доръ-Шпрунъ-Целице се намрала не далеко отъ дружината, на конь, както казваше той самъ. Слѣдъ отблъсванието на черкезитѣ, майоръ Целице дойде на бивуака на 3-я дружина. Той се оказа силно контузенъ въ дѣсеня кракъ. Куршума бе скжсалъ гащитѣ му по-горѣ отъ колѣното и малко закачилъ повърхността на тѣлото.

Офицеритѣ отъ 5-а дружина, щомъ чули гърмежитѣ, искокнали отъ палаткитѣ си, и като видѣли черкезитѣ, пуствали се да бѣгатъ. Капитанъ Розановъ, обаче, сгруппиралъ около себе

си частъ отъ офицеритѣ и една частъ въоружени опълченци, и заночналь да отстѣпва, като се отстрѣлвалъ съ черкезитѣ.

Капитанъ Амосовъ, който врѣменно командувалъ дружината, въ това врѣме се миялъ не далеко отъ палатката си и безъ малко щѣлъ да попадне въ ржцѣтъ на черкезитѣ. Глоглавъ и по риза той успѣлъ да отстѣпи прѣзъ мисрлицитѣ къмъ 1-а дружина. Заедно съ капитанъ Амосова бѣгалъ и подпоручикъ Максютенко, но не далеко отъ мѣстото на нападението той билъ смъртоносно раненъ съ куршумъ. И навѣрно е щѣлъ да бѣде съсѣченъ, ако ун.-офицера Георгиевъ — българинъ — не бѣше се върналъ съ рискъ за живота си, да вземе ранения. За тая самоотвърженностъ Георгиевъ получи благодарностъ и кръсть за храбростъ.

При това нападение паднаха доста ранени и убити опълченци. Най-много убити се намѣриха при кухнятъ на 5-а дружина. Кашевара падналь убитъ, слѣдъ като успѣлъ да свали двама черкези съ черпака, които лежахъ току до него съ стропени глави.

При отстѣпленieto черкезитѣ бѣха разграбили дружинния обозъ, запалили офицерскитѣ палатки на 5-а дружина, и по тоя начинъ изгорѣха всичкитѣ офицерски вещи, за които, впрочемъ, впоследствие офицеритѣ получиха обезщетение.

Горнята сцена Радецки наблюдавалъ отъ своята палатка на Червенъ брѣгъ. Щомъ видѣлъ нападението на черкезитѣ, той испратилъ на помощ якутския полкъ. Черкезитѣ, обаче, отблѣснати отъ 1-а дружина, бѣха вече избѣгали. Този печаленъ случай, изобщо, бѣше твърдѣ неприятенъ за всички, а за българитѣ особенно. Той даде поводъ на онѣзи, които не твърдѣ благоволяха къмъ българитѣ, да сииятъ върху имъ псувни и хули.

— „Помилуйте“, какви сж войници, когато щомъ видѣха шепъ черкези, като обезумѣли се хвъргатъ да бѣгатъ? казваха нѣкои отъ офицеритѣ.

Впрочемъ, това казваха онѣзи офицери, които бѣха далеко отъ черкезитѣ.

— Вий говорите тѣй, защото бѣхте далеко отъ черкезитѣ, имъ отговоряха онѣзи офицери, които бѣха избѣгали полу-голи отъ бивуака. Не сж виновати нито опълченцитѣ, нито офицеритѣ, а виновато е началството, за гдѣто не бѣ взело нужднитѣ прѣдпазители мѣрки.

Материялнитѣ загуби отъ неочакваното стремително нападение на черкезитѣ бѣха, сравнително, не голѣми: 18 опълченци убити, 22 въ безизвѣстность изчезнали и 2 офицери ранени, отъ които една, а именно подпоручикъ Максютенко, умрѣ слѣдъ 3 дѣня. Повечето отъ изчезналитѣ се оказаха ранени. Впоследствие тѣ се явиха въ частитѣ си. За туй нравственото поражение бѣше голѣмо. Особенно потресающе впечатление това направи на генералъ Столѣтова.

Съ увиснала глава, нравствено убитъ и почти захласнатъ, генерала ходяше по бивуака. И имаше защо да бѣде умисленъ. Ако българското опълчение имаше много недоброжелатели, то генералъ Столѣтовъ ги имаше не по-малко и тѣ, вѣроятнo, щѣха да се възползуватъ отъ случая за да му напакостватъ.

Но може да се попита, какъ сж могли 400 черкези да се промъкнатъ, по срѣдъ бѣлѣ дѣнь на самия бивуакъ на опълчението незабѣлѣзано и то тогава, когато противника бѣше не-далеко, когато пушечнитѣ и топовни гърмежи свидѣтелствуваха за неговата близость? Ето отговора:

По распореданнето на началството, 5-а дружина бѣше расположена току до самото с. Зелено Дърво. Денемъ се пращаше казашки развѣздъ и особенни наблюдителни постове. Отъ пунктоветѣ на послѣднитѣ се виждаше напрѣдъ и по странитѣ на далеко растоянне и, при по-добра бдителность отъ страна на казацитѣ, не бѣше възможно масса черкези да проникнатъ на нашата позиция. Привечерь, очередната една или двѣ дружини туряха честа аванпостна верига и испращаха патрули, които сутринта въ 7 часа се смѣняваха и тогава всичката надѣжда за запазване на отряда отъ неочаквано нападение, се възлагаше само на казацитѣ.

Слѣдъ отбѣлсванието на черкезитѣ, ний очаквахме общо настѣпление на турцитѣ и за туй опълчението се расположи по слѣдующия начинъ:

3-я дружина се расположи на мѣстото на 5-а, на сѣверъ отъ Зелено-Дърво, по на дѣсно 2-а дружина, а 5-а дружина се расположи при с. Баевци, 1-а дружина си остана на вѣвишенностьта и, най-насетнѣ, донския казашки полкъ на дѣсниа флангъ — въ с. Топилишъ. Въ случай ако турцитѣ сериозно нападяха зелено-дървската позиция, този отрядъ, състоящъ отъ около 1600 пика и 300 пашки, щѣше да се окаже съвсѣмъ недостатъченъ и за туй, още въ сжщия дѣнь, пристигна отъ

резерва на шишченския отрядъ единъ пѣхотенъ полкъ и една батарея. Батареята се расположи на възвишеността при 1-а дружина, а пѣшия полкъ не далеко отъ с. Баевци.

Впрочемъ, пѣшия полкъ още въ сѣщия день се върна назадъ, като остави само единъ батальонъ на Зелено-Дърво. Казвахъ, че генералъ Столѣтовъ билъ молилъ генерала Радецки, началника на 8-и Армейски корпусъ, да усили резерва на зелено-дрѣвския отрядъ поне съ единъ полкъ пѣхота.

— Не е ли угодно на ваше прѣвсходителство да ви испратя цѣлия отрядъ? ужъ билъ казалъ Радецки.

Имаше и друга версия, споредъ която ужъ Радецки билъ прибавилъ още и думитѣ: „не глушите ваше прѣвсходителство“ но вѣрността имъ е съмнителна.

Въ качеството си на старши отъ останалитѣ въ дружината офицери, азъ поведохъ дружината на новата позиция — при Зелено-Дърво.

При прѣмѣстванието на 3-я дружина на новата ѝ позиция, на лице имаше отъ 10 человекъ офицери само 4, другитѣ бѣха въ Габрово, ту по болѣсть, ту въ отпускъ. Въ 5-а дружина имаше още по-малко офицери на лице. Тая безпечностъ на началството ме вълнуваше.

— Какво биха направили дружинитѣ безъ офицери, ако турцитѣ серпозно настѣяха? неволно и постоянно си задавахъ азъ въпросъ.

До гдѣто турцитѣ не ни нападнаха на Зелено-дърво, ниѣ и не мисляхме да укрѣпяваме позицията; обаче, слѣдъ това нападение, още на слѣдующия день, прапорщикъ Болшевъ бѣ назначенъ да укрѣпи зелено-дрѣвската позиция; за тая цѣль въ негово распоредание трѣбваше да се назначи команда, която неуморно да работи по укрѣпяването. Освѣнъ това, взеха се всячки прѣдпазителни мѣрки отъ неочаквано нападение.

На Зелено-Дърво се въдвори миръ и тишина. Очаквания неприятелъ не се появяваше. Но батальона пѣхота посмѣвно продължаваше да стои на зелено-дрѣвската позиция, при всичко, че на 20-и Августъ нашия отрядъ се усили съ още една дружина, а именно 4-а, която до това число, както казахъ и погорѣ, оставаше на Шипка. Сега 4-а дружина се расположи току до 3-я дружина — влѣво.

И тъй зелено-дрѣвския отрядъ си заживѣ пакъ тихо и спокойно, при всичко, че на Шипка топовнитѣ и пушечни

гърмежи не преставаха. Но аванпостната служба сега се изпълняваше по съ присърдце и акуратно.

На 21-и Августъ бѣше назначенъ майоръ Манаевъ, намѣсто подполковникъ Исаева, за интендантъ на опълчението съ права на дивизионенъ интендантъ. На 22-и сѣщия мѣсець се назначиха: за командиръ на 5 а дружина майоръ Поповъ, а капитанъ Илинъ — за врѣменно изпълняющъ длъжността началникъ щаба на опълчението, вмѣсто Попова.

На 24-и Августъ се раздадохъ ордени: Св. Георги 4-а ст. за оказаната храбрость въ битката при Стара-Загора на слѣдующитѣ опълченци: 1-а рота: Василь Михайловъ, Куюджукли, Т. Петровъ, Ст. Карнековъ, Ю. Тодоровъ и А. Петровъ; 2-а рота: фелдфебеля К. Радушевъ, унтеръ-офицера А. Приневичъ, редницитѣ Василь Ивановъ, Т. Ивановъ, В. Стаменовъ и М. Станковъ; 3-я рота: унтеръ-офицеритѣ Карюкъ, Е. Бабикиъ, редницитѣ П. Ивановъ, Д. Данковъ, Т. Пѣевъ и Д. Ташевъ и 4-а рота: фелдфебеля Василевъ, унтеръ-офицеритѣ Р. Копаликъ, В. Мицовъ, редницитѣ Н. Христовъ, И. Куртевъ и И. Димитровъ.

Въ сѣщия день се раздадохъ наградитѣ за отбраната на Шипка на слѣдующитѣ опълченци отъ 1-а рота: фелдфебеля Марченко, унтеръ-офицеритѣ Казановски, С. Андражи, К. Желѣзковъ, редницитѣ Х. Пановъ, И. Стефановъ, Д. Стойновъ, А. Рацуловъ, Симеонъ Моневъ и Д. Божковъ.

Въ послѣднитѣ числа на Августъ мѣсець, 3-я и 4-а дружини се прѣмѣстиха по къмъ истокъ отъ Зелено-Дърво — току до самия спускъкъ надъ дола. Тукъ опълченцитѣ растегнаха своитѣ и офицерскитѣ изгнили и испокжсани походни палатки. Ротнитѣ кухни се расположиха далеко отъ дружината — до извора. На лѣвия флангъ на дружинитѣ се построи навѣсъ, покритъ съ лѣщакъ и папъртникъ, за офицерска столова.

На 27-и Августъ майоръ Поповъ бѣше командированъ отъ генералъ Столѣтова въ главната квартира съ нѣкакви поръчки, и най-повече да моли за прѣвъоръжение на опълчението съ кринковски пушки, тѣй като книжнитѣ патрони за пушкитѣ паспо станаха съвършено негодни отъ влагата и дъждоветѣ. Поповъ бѣше натоваренъ да моли сѣщо за снабдяване на опълчението съ ботуши, мундири, шинели, торби и пр., ¹⁾ както и

¹⁾ Обмундиrowание имаше голѣмо количество въ складоветѣ на опълчението въ Плоещъ и отчасти въ Свищовъ.

за укомплектуване на опълчението, тъй като отъ загубитѣ въ биткитѣ въ рогитѣ бѣха останали по 100—110 человекѣ. Заповѣдано било сящо на Попова да измоли право за Столѣтова да прѣдстави нѣкои отъ шипченскитѣ българи-опълченци, които се бѣха отличили въ биткитѣ и напълно заслужаваха, къмъ производство въ офицерски чинъ — прапорщикъ въ заурядъ. Майоръ Поповъ изложилъ поръченията на генерала Столѣтова въ една докладна записка, прѣдалъ я въ главната квартира и, като получилъ утѣшителенъ отговоръ, тръгналъ назадъ за Зелено-Дърво, гдѣто и пристигна слѣдъ нѣколко дня.

До края на Августъ мѣсецъ нищо особено по цѣлата позиция не се случи. На 3-и Септемврий дойдоха отъ 2-то опълчение за укомплектуване на дружинитѣ: въ 1-а дружина 80 человекѣ, 2-а — 49, 3-я — 80, 4-а — 80 и 5-а — 80 человекѣ.

Артиллерийския бой на Шипка, който се започна на 28-и Августъ се продължи до 4-и Септемврий. Впрочемъ, артиллерийския бой отъ страна на противника се водеше ожесточено само до 30-и Августъ. Отъ това число до 3-и Септемврий артиллерийския бой бѣше по-слабъ, а на 4-и Септемврий съвсѣмъ се бѣ прѣкратилъ, и на Шипка се въдвори тишина; даже отдѣлнитѣ пушечни гърмежи, които не прѣставаха и денемъ, и нощемъ, и тѣ почти бѣха прѣкратени.

Това обстоятелство се хвърли на всички ви въ очи. — Турцитѣ, вѣроятно, замислюватъ нѣщо, си казваха офицеритѣ.

Дружинния командиръ Чилевъ повика ротнитѣ командири и ни заповѣда да бждемъ по мѣстата си, опълченцитѣ да иматъ положеното количество патрони, да се направи разчетъ на ротитѣ и, за случай на тревога, той опрѣдѣли мѣсто за сборенъ пунктъ на дружината.

Нощта бѣше тиха и ясна. Отъ къмъ Шипка нищо се не чуваше. Ний си легнахме. Кждѣ срѣдъ нощъ се зачуха топовни и пушечни гърмежи на Шипка. Гърмежитѣ бѣха тъй чести, щото ни напомнюваха 9-и и 11-и Августа. Не можеше да има съмнѣние, че турцитѣ сж нападнали на шипченската позиция. Значи, прѣдположението се оказа вѣрно. Турцитѣ, съ 7 дневната си непрѣстанна канонада, държаха шипченскитѣ защитници на шрекъ и като измъчиха съ нея доволно послѣднитѣ, сега нападнаха на позицията. Впрочемъ, не се знаеше да ли това не бѣше демонстрация.

— Може би турцитѣ ще отправятъ главния ударъ на Зелено-Дърво, си казваха офицеритѣ.

Дълги и безкрайни ни се показаха часоветѣ. Между това пушечната и оржейна стрѣлба повече и повече се усилваше. Офицеритѣ отъ 3-я и 4-а дружини, събрани въ интервала между двѣтѣ дружини, слѣдваха по гърмежитѣ за вървежа на боя. Съ тревожно чувство тѣ се питаха, да ли турцитѣ нѣма да нападнатъ на Зелено-Дърво, и да ли нашитѣ ще се удържатъ на шипченската позиция.

Най-послѣ се зазори, а слѣдъ това и настана деньтъ 5-и Септемврий.

Щомъ се разсъмна гърмежитѣ още повече се учестиха. Цѣли облаци отъ барутния димъ се вияха надъ шипченскитѣ височини, като крияха върховетѣ: св. Никола, Кржглата батарея и Лисата гора. Ний съ стиснато сърдце очаквахме нападението на турцитѣ на Зелено-Дърво. Съ стиснато сърдце казвамъ, защото нито офицеритѣ, нито опълченцитѣ имаха довѣрие въ оржипето си. Само 4-а дружина бѣше вече въоръжена още на Шипка съ кринковски пушки; но какво значеше една дружина съ хубави пушки, ако турцитѣ, дѣйствително, нападняха на Зелено-Дърво. Батальона, който бѣше испрацанъ отъ Шипка за подкрѣпление на опълчението, прѣди нѣколко деня бѣше извиканъ на Шипка. Но Турцитѣ не ни нападнаха и днесъ, а слѣдъ обѣдъ гърмежитѣ на Шипка съвсѣмъ се прѣкратиха.

До вечерята бѣше вече извѣстно, само отчасти, на насъ за нападението на турцитѣ. На другия и послѣдующитѣ дни се научихме слѣдующитѣ подробности:

Дѣйствително, турцитѣ съ седемдневната почти непрѣривна канонада, до толкова измъчили шипченскитѣ защитници, щото на 4-и срѣщу 5-и Септемврий часовитѣ и подчасѣцитѣ испозаспали. Безпечното началство не провѣрявало постоветѣ и за туй турцитѣ, като подстѣпили незабѣлѣзано до прѣднитѣ постове, исклади часовитѣ, а послѣ се въскачили на св. Никола, гдѣто расположенитѣ въ прѣднитѣ ложементи части постигнала почти ещщата участь. За щастие, обаче, отъ звѣнтението на щиковетѣ и отъ охканията на раненитѣ, нѣкои отъ спавшитѣ войници се събудни и надали викъ, отъ койго викъ всичкитѣ войници се събудили, забѣлѣзали турцитѣ и открили по тѣхъ стрѣлба. Слѣдъ това се започналъ она ожесточенъ бой, който се и про-

дължава цѣли 14 часа, и въ който бой бѣха паднали и отъ двѣтѣ страни 7—8 хиляди души.

Прѣднитѣ постове и оконитѣ биле заемани отъ 55-и пѣши Подолски полкъ. Нашитѣ загуби се простирали до 2500 человекъ. Истина, голѣма загуба; но възможно бѣше битката да се свършеше съ твърдѣ печаленъ за насъ резултатъ . . . И то благодарение само на безпечността на началството!

Въ тази битка паднахъ убитъ и капитанъ Папаниновъ ¹⁾ родомъ българинъ отъ Ломъ-Паланскитѣ села.

Слѣдъ боя на 5-и Септемврий на Шипка пакъ настана тишина, която, впрочемъ, по нѣкога, въ ясни дни, се нарушаваше отъ честитѣ топовни и пушечни гърмежи.

Но както турцитѣ, тѣй сѣщо и руситѣ нищо сирнозно не прѣдприемаха.

Въ първата половина на м. Септемврий врѣмето се развали. Испърво тъмни облаци бѣха нависнали надъ шипченскитѣ височини и Зелено-Дърво, подиръ тѣ се прѣобърнаха на влажни и, най-послѣ, се разразиха въ безпрѣстаненъ дъждъ, който докоститѣ измокряваше, свившитѣ се като кокошки подъ скъсанитѣ палатки опълченци. Освѣнъ това, отъ дъжда глинестата почва размекна и се образува около дружинитѣ такава дълбока липкава калъ, щото полубоситѣ опълченци едвамъ си измъкваха отъ нея сдървенѣлитѣ си отъ студъ и мокрота крака. Това обстоятелство накара най-послѣ началството още веднѣжъ да прѣмѣсти 3-я и 4-а дружини още по къмъ истокъ, на възвишенността, не далеко отъ 1-а дружина. Дружинитѣ се расположиха на една незначителна площадка, — 4-а дружина на лѣвия флангъ.

До сега началството не мислеше за направата на колиби, — първо, защото се надѣваше, че може би, ще настѣпимъ напрѣдъ и, второ, защото врѣмето бѣше добро. Но сега, когато се убѣди, че дружинитѣ ще останатъ тукъ за неопрѣдѣлено врѣме и прѣдъ видѣ на настѣпившитѣ вече дъждове, които къмъ 20-и Септемврий се смѣниха съ изобиленъ снѣгъ, началството заповѣда дружинитѣ да си построятъ зимни колиби. Опълченцитѣ това и чакаха. Тѣ енергично се заловиха за работа, като бързаха поскоро да направятъ колибитѣ, за да иматъ гдѣ да се подслонятъ.

¹⁾ Въ сръбско-турската война падна убитъ и то отъ куршумъ, по-малкия братъ на капитанъ Папанинова — Найдень — когато той съ шашка въ рѣка спиралъ бѣгавшитѣ отъ битката сръбски войници.

ми, наистина, въ три дѣня колибитѣ бѣха готови. За скорото свършване направата на колибитѣ способствуваше обстоятелството, че почти на самата възвишенность имаше една добра кория, материяла отъ която послужи за направата имъ. Колибитѣ се направиха твърдѣ удобни и просторни. Една колиба служеше за цѣлъ взводъ. Тѣ се отопляваха съ доволно искусно направени отъ камъни плочи и калъ пещи. Впрочемъ, имаше колиби, които се отопляваха съ оджацѣ, но тѣ отстъпваха на първитѣ, тъй като се пълниха съ димъ, отъ който опълченцитѣ страдаха отъ очиболъ; освѣнъ това, повече дърва се горѣха въ тѣхъ, а най-главното, температурата не бѣше такава равномѣрна, каквото бѣше въ онѣзи колиби, които се топляха съ соби.

Въ колибитѣ се направиха доволно удобни нари (одъри) исплетени отъ прѣте и послани съ шумакъ и папъртникъ. Офицерскитѣ колиби бѣха по-солидни и широки.

Азъ заповѣдахъ на моя Трайко и още двама опълченци да донесатъ материялъ за една колиба за двоица — за мене и щабесъ-капитанъ Сокалски. Въ единъ и половина дѣнь колибата заедно съ пещъта бѣше готова и ний се расположихме на зимна квартира. Когато запалихме собата, обаче, оказа се, че димътъ не излизаше прѣзъ коминя, а прѣзъ вратцата и пукнатинитѣ на пещъта. Колибата веднага се напълни съ димъ и ний съ Сокалски искокнахме, като лисици изъ дупкитѣ си. Собата ни, прочее, излѣзе калпава. Но само това ли бѣше?

Самата колиба бѣше не съвсѣмъ удачна; когато на другия дѣнь врѣменно дѣжда поарнисваше, въ колибата продължаваше да вали. Най-сетнѣ другаря ми Сокалски избѣга отъ колибата. Самолюбивия Трайко сконфузено ме гледаше вечерята, когато азъ се покривахъ съ мушамата.

— Ваше благородие, азъ сутрѣ ке направимъ колибата, ми каза той.

И дѣйствително, на другия дѣнь колибата не протичаше. Съ собата, обаче, нищо не можахме да направимъ. Тя макаръ и по-малко, но все продължаваше да дими и азъ прѣдпочитахъ студътъ прѣдъ димътъ, тъй като започнали бѣха да ме болятъ очитѣ.

На тѣзи позиция бѣхме сравнително по-добрѣ. Калъ нѣмаше, защото почвата бѣше камениста и дружинитѣ не бѣха

пръснати, както по-прѣди, само 5-а дружина бѣше по-отстраниена; както се каза и по-горѣ, тя бѣ расположена не далеко отъ с. Ваевци, гдѣто си направи добри зимни колиби, въ нѣкои отъ които се помѣщаваша цѣли роти.

Ний често се събирахме съ офицеритѣ отъ другитѣ дружини и прѣкарвахме врѣмето въ разговорѣ, а по нѣкой път и въ „картишки“, както казваха русситѣ.

Едно голѣмо неудобство имаше тѣзи позиция, а то бѣ, че водата бѣше доволно далеко и твърдѣ мжно се вървеше по стръмния спускъ къмъ нея въ дъждовно врѣме.

Въ втората половина на Септемврий се завърна отъ Кръстецъ 6-а дружина, която се расположи въ с. Топлищѣ. Тая дружина, както е извѣстно, бѣше испратена да конвоира плѣнни турци отъ Казанлъкъ за Търново. Отъ Търново дружината получила заповѣдь да тръгне за Елена, въ помощъ на кавалерийския драгунски на Военния Орденъ полкъ, гдѣто и пристигнали на 19-и Юлий. До това врѣме положението на българското население въ околността на Елена било твърдѣ плачевно. Убийства и грабежи отъ страна на башибозуцитѣ биле най-обикновеннитѣ явления.

Нѣколко деня слѣдъ пристигването въ Елена, дружината заминала за позицията при с. Долни-Маринѣ. Тя, заедно съ драгунски полкъ и въоружени жители отъ околнитѣ български села, нападнала башибозушкия укрѣпенъ лагеръ при с. Карлюкъ, носящъ името на началника на башибозуцитѣ. Слѣдъ единъ бой, който траялъ 3—4 часа, башибозуцитѣ отстъпили, като оставили на бойното полѣ нѣколко мртви. Въ тоя бой съ башибозуцитѣ билъ хванатъ тѣхния главатаръ — Карлюкъ.

Почти день не се минавалъ, безъ дружината да е нѣмала прѣстрѣлка съ башибозуцитѣ. Твърдѣ често биле испращани роти въ ближнитѣ села, за да прѣслѣдватъ тоя страшенъ за мирното население бичъ. Тия роти по нѣкога отивали чакъ къмъ с. Бѣла-рѣка. Една рота отъ дружината по смѣнно за нѣколко деня се испращала на дежурство при градеца Беброво, на който башибозуцитѣ твърдѣ често нападали. Въ послѣднитѣ дни отъ стоеннето на дружината на маренската позиция, била испратена въ Беброво 1-а рота. Тая рота се спрѣла на възвишенността на югъ отъ градеца. Една частъ отъ опълченцитѣ биле отишли да си купятъ хлѣбъ и други продукти за ѣденіе, понеже въ врѣме на подобно дежурство на опълченцитѣ

храна не имъ се готвяла. Въ това врѣме се зачули изстрѣли, които постепенно се учествали. Оказало се, че башибозуцитѣ нападнали на градеца. — Барабанщика ударилъ тревога и опълченцитѣ се построили. Тутакип била испратена стрѣлкова верига и цѣлата рота настъпила и открила стрѣлба. Башибозуцитѣ избѣгали.

На 3-и Августъ дежурната рота при Беброво била смѣнена отъ една рота отъ Сѣвския полкъ и цѣлата дружина се върнала въ Елена, гдѣто прѣстояла два дена. На 6-и Августъ сутринята дружината тръгнала въ походъ. На другия день башибозуцитѣ нападнали на градеца и го подпалили, като убили нѣколко човѣка.

Отъ Елена дружината пристигнала въ гр. Трѣвна, а на 10-и Августъ заминала за позицията Кръстецъ, гдѣто прѣстояла до срѣдата на Септемврий.

Отъ тая позиция дружината наблюдавала за противника, като пращала въ околността патрули. Въ сщцото това врѣме на близката до Кръстецъ възвишенность „Бедекъ“ била расположена казанка сотня. Слѣдъ десетина дена отъ пристиганieto на дружината, командира ѝ, подполковникъ Бѣляевъ, получилъ съобщение отъ сотнята, че къмъ „Бедекъ“ настъпвала турска пѣхота. Бѣляевъ незабавно испраща 3-я рота, която посрѣща противника съ огънь. Слѣдъ една незначителна прѣстрѣлка, обаче, турцитѣ отстъпили и ротата се върнала на Кръстецъ. Слѣдъ нѣколко дена дружината получила заповѣдъ да замине за Зелено-Дърво.

Въ края на сщция месецъ Септемврий, вмѣсто ротмистръ Невѣрова за командиръ на българската конна сотня бѣ назначенъ ротмистръ Яновичъ.

Продоволствието на опълченцитѣ на Зелено-Дърво бѣше твърдѣ добро, като се исключи хлѣба и сухаритѣ, които отъ първата половина на мѣсецъ Септемврий започнахме да получаваме отъ компанията на Когана и пр. Хлѣба бѣше клисавъ; при дѣвканието на зхбитѣ се чувствуваше пѣськъ. Най-лошото бѣше това, че хлѣба мпришеше на мухалъ. Колкото се отнася до сухаритѣ, то тѣ въ всѣки случай не бѣха храна за хора. При всяко това съ тѣхъ се храняха всячкитѣ войници. Сщцо и ракията се вземаше отъ казаната компания, но прѣдъ видъ на това, че тя не се отпущаше редовно, началството бѣ заповѣдало ракията да се купува за налични пари отъ Габрово.

Впрочемъ, опълченцитѣ прѣдпочитаха да имъ се дава въ недѣ-
лята два три пѣти вино, нежели всеѣки день ракия, което се
и правеше отъ ротнитѣ командири.

Фуражъ въ Габрово имаше достатъчно. Агентитѣ на ком-
панията Когана и пр. бѣха се погрижили за това. Тѣ отдавно
бѣха обиколили околнитѣ села, и благодарение на казацитѣ и
пагайкитѣ, бѣха успѣли да ограбятъ населението, разбира се,
все ужъ по заповѣдь на висшето началство. Но до гдѣто още
се намираще фуражъ въ околнитѣ села, купуваше се отъ на-
селението, а когато се поубра, започнахме да го получаваме
отъ компанията и то съ невѣроятна цѣна: ока сѣно се купу-
ваше по 15—20 копейки.

Съгласно приказа по дружината отъ 7-и Септемврий, за
командиръ на 1-а рота се назначи поручикъ Шипилевъ, ко-
мудо се и прѣдписа да приеме отъ мене ротата. Съ сжщия при-
казъ азъ бѣхъ назначенъ завѣдующъ оржжието въ дружината.
Но прѣдъ видъ на това, че поручикъ Шипилевъ не се яви,
на 12-и Септемврий азъ прѣдадохъ ротата на поручикъ Поря-
жецки заедно съ 600 рубли икономии, останали отъ продовол-
ствието на ротата.

Въ първата половина на мѣсець Септемврий най-послѣ
на Зелено-Дърво докараха нѣколко коля, натоварени като съ
дърва, съ кринковски пушки за прѣвъоръжение на дружинитѣ.

Въ качеството ми завѣдующъ оржжието въ 3-я дружина,
азъ получихъ заповѣдь да приема за дружината нужното число
пушки, да имъ направя описъ по № и да ги раздамъ въ ротитѣ.
При това ми се заповѣдваше още, при раздаването на пуш-
китѣ въ ротитѣ да ги прѣгледамъ най-тщателно и то въ при-
сжтствието на ротнитѣ командири, а пушкитѣ шаспо да прѣ-
дамъ въ Габровския складъ.

Трѣбва ли да казвамъ за радостта на опълченцитѣ, съ
която тѣ бѣха обхванати, когато получиха кринковски пушки.

— Нека сега ни водятъ кждѣто щатъ, казваха опълчен-
цитѣ. Сега нѣма да мислимъ и треперимъ отъ страхъ, че слѣдъ
два три гърмежа щѣ останемъ безъ пушки.

Но „сега“, прѣзъ мѣсець Октомврий, и дума не ставаше
за бой и настѣпление. Впрочемъ, това настѣпление не можеше
и да се желае, защото при всичко, че опълченцитѣ се прѣ-
въоружиха съ кринковски пушки, но тѣ бѣха положително голи
и боси. Говореше се, наистина, че Славянския благотворителенъ

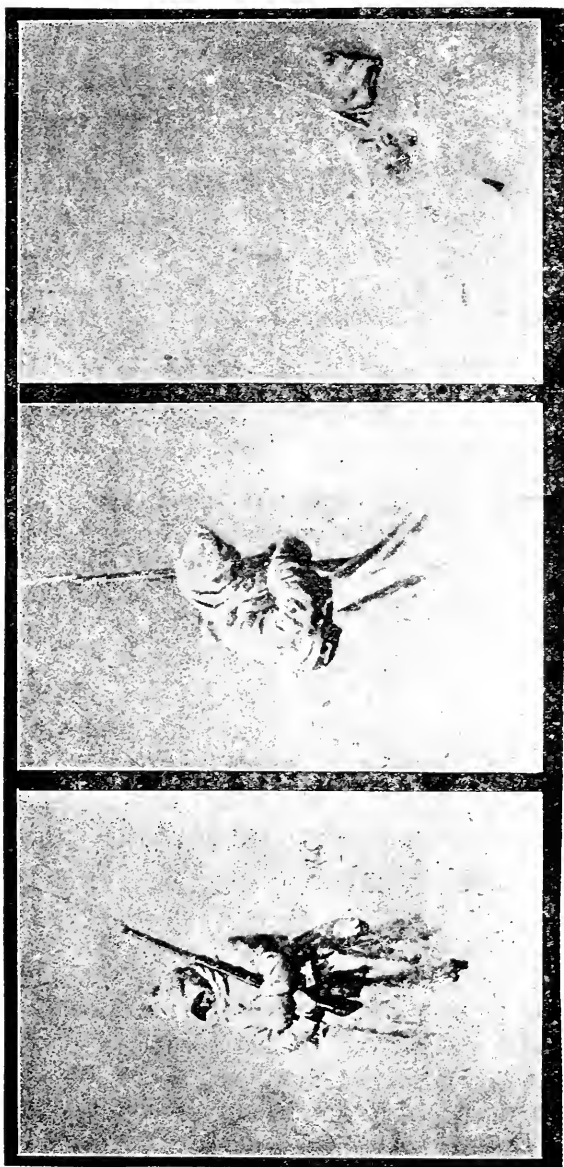
комитетъ билъ испратилъ за опълчението кожуси, мундири, панталони, обуца и др., но знаеше ли се кога ще се получатъ?

— Навѣрно кожуситѣ ще се получатъ на пролѣтъ, казваха на присмѣхъ офицеритѣ.

А между това, съ настѣпването на влажнитѣ и студени есенни дни, имаше се вопиюща нужда отъ тѣхъ. Опълченцитѣ цѣль день сѣдяха сгушени въ колибитѣ си — около собата, или огъня, защото, както казахъ и по-горѣ не веднажъ, тѣ бѣха почти голи. За заемане на караулитѣ и аванпостната служба, или пъкъ за испращане ротата на работа, мъчно можеше да се събере половина рота до негдѣ добрѣ облѣчена, и то пакъ трѣбваше да се вземе отъ едни ботуши, а отъ други шинели и тѣй нататъкъ. Слѣдъ това, не е за чудение, гдѣто офицеритѣ, па и самитѣ опълченци, не съвсѣмъ желаяха настѣпването напрѣдъ.

Опълченцитѣ съ радостъ пристѣпиха къмъ изучаване частитѣ на пушката, чистението и вардението ѝ. Понеже повечето отъ пушкитѣ бѣха твърдѣ много пораждясали, то нѣкои отъ опълченцитѣ, за да приведатъ пушкитѣ си въ по-добро състояние, пущаха въ ходъ керемидата и пепельта, при всичко, че това имъ бѣше забранено. Опълченцитѣ никакъвъ трудъ не желяха само и само пушкитѣ имъ да бждатъ въ добро състояние: чисти и лѣскави.

За обезпечение на опълчението отъ неочаквано нападение отъ страна на противника, ротитѣ отъ всичкитѣ дружини, по общо изреждане, заемаха аванпостната верига прѣдъ с. Зелено-Дърво, а на позицията бѣха направени ложементи за сгъстения строй. Но отъ Октомврий мѣсець испращанието на роти — една напрѣдъ, а друга въ с. Топлишъ при казацитѣ, бѣ прѣкратено. Въмѣсто това, испращаше се напрѣдъ охранителна верига, около расположението на цѣлия отрядъ, при това всѣка дружина охраняваше своя районъ, като се испращаше въ дежурство по една рота. За тая рота имаше построени колиби, въ които имаше прибори за чай. Чудното въ случая бѣше това, че ний изведнажъ, по срѣдъ зима, когато отъ дълбокия снѣгъ Балкана стана непроходимъ, а отъ страшния студъ затрупанитѣ съ снѣгъ часови трѣбваше да се смѣняватъ слѣдъ всѣки 20 до 25 минути, усилихме охранителната служба, и то тогава именно, когато неочаквано нападение, като зелено-дървското, бѣше немислимо.

На аванпостна служба.

XIII

На 4-и Октомврий получихъ заповѣдь незабавно да тръгна за Свищовъ, отъ кждѣто съмъ щѣлъ да получа за опълчението дрѣхн. Какви дрѣхн и колко, не ми бѣше извѣстно, обаче. На 5-и Октомврий сутринята, когато дружинитѣ се събираха на благодарственъ молебенъ, по случай блѣстящата побѣда одържана отъ рускитѣ войски надъ армията на Мухтаръ-паша, както това се казваше въ телеграмата на Негово Императорско Величество отъ Горни-Студенъ, азъ тръгнахъ отъ Зелено-Дърво за Търново, а отъ тамъ за Свищовъ. За прѣвозване на вещиитѣ бѣха ми дадени 6 коля съ по два коня. Азъ замгнахъ за Свищовъ на конь. Моя „черкезъ“ се оказа много здраво и силно животно; за туй въ Търново пристигнахъ почти безъ да се спирамъ по пята. Впрочемъ, нѣмаше защо и да се спирамъ; отъ печалнитѣ картини неволно си отвърщахъ погледа. Нещастнитѣ бѣжанци, като сѣнки се лутаха около своитѣ низки, вдълбочени въ земята колиби, разположени тукъ-тамъ по край шосето. Около тия колиби се виждаха отдѣлни или на групи кръстовете, стърчащи надъ насипанитѣ още прѣсни гробове. Надъ тѣхъ плачеха осиротѣли дѣца, ужаленитѣ майки и жени, и съ плачѣтъ кѣсаха сърдцата на проходящитѣ.

Бѣше още рано когато пристигнахъ въ Търново. Улицитѣ, както и по-прѣди, бѣха прѣпълнени съ народъ, прѣимущественно разни чиновници, отъ гражданското и интендантско управления, отъ компанията на Когана и пр. Марно-поле, и въобще цѣлата околностъ на града, бѣше положително покрита съ обози.

Азъ обиколихъ почти всичкитѣ ханища, но мѣсто за ношувание нито въ единъ не намѣрихъ. Не ми се щѣше да злоупотрѣбявамъ съ гостоприемството на баба Х. П., още повече, че мене ми се искаше колкото е възможно по-скоро да изпълня командировката си, за което, Впрочемъ, азъ бѣхъ получилъ отъ началството си и изрична заповѣдь. За туй, щомъ пристигнаха колята, слѣдъ една малка почивка, азъ продѣлжихъ пята си за Свищовъ.

Бѣше се вече стъмнило, когато пристигнахъ въ с. Самоводене, въ което се и спрѣхъ да прѣнощувамъ. Собствено, самото село е разположено въ една тѣснина на западъ отъ

шосето Търново—Руссе, а тукъ на самото шосе и отъ двѣтъ му страни имаше нѣколко хана и бакалници. Улицата тукъ бѣше буквално задрѣстена съ кола, волове и коне, около които се тѣлпеше много народъ. Тукъ тамъ между колата горяха огньове, надъ които висяха на триножници котлета, въ които коларитѣ си варяха качамакъ, или ястие.

Огневотѣ бѣха окръжени отъ коларитѣ, които мълчишката грѣяха своитѣ вкоченясали отъ студъ ржцѣ. Казвамъ мълчишката, защото, дѣйствително, освѣнѣ отдѣлни думи, охкания и okayвания, другъ разговоръ се не чуваше. Наистина, отъ наведенитѣ на долу глави, отъ печалното изражение на лицата и погледитѣ се виждаше, че не съвсѣмъ лежки чувства обхващаха душитъ на тия хорица. По облѣклото, което едва закриваше изнемошѣлитѣ имъ членове, се познаваше, че сиромашията бѣ погледнала у тѣхъ съ двѣтъ си очи. Между това съ какви розови надѣжди тѣ — погонцитѣ (коларитѣ за които говоря бѣха дѣйствително русски погонци) трѣгнаха подиръ руската армия, като оставили у дома си мило и драго.

— Ехъ, сждбо, сждбо, защо си ме захвърлила въ този далеченъ отъ родното ми мѣсто край? се обаждаше нѣкой отъ сѣдящитѣ около огъня поgoneцъ.

— Отиде ми сивката! съ дълбока въздишка се okayваше другъ.

— Просто по срѣдъ пладнѣ грабежъ: заслуженото съ кървавъ потъ не ти даватъ, се възмущаваше трети.

— Да се жалваме на началството, продума единъ отъ кржжока.

— Ехъ, да се жалваме . . . До Бога високо, а до Царя далеко, махна еднѣ съ ржка и всички въ кржжока замълчаха.

Азъ се прислушахъ къмъ горния разговоръ въ това врѣме, когато се бѣхъ спрѣлъ не далеко отъ една группа погонци, сѣдящи около огъня, чакахъ пристигванието на колята.

Мене ми се искаше да се приближа до тия бѣдняци и да ги распитамъ за тѣхното положение, но се отказахъ отъ това си намѣрение: и безъ туй се виждаше всичката грозота на okayнното имъ положение. А пѣкъ не ми се и щѣше да изслушвамъ справедливото имъ негодувание по адреса на началството имъ, офицеритѣ началници на транспорта, за не доброто поведение на които, спрямо тѣхъ — погонцитѣ, твърдѣ много бѣхъ чуваль... Напримѣръ, разказвахъ, че много командири на интендантскитѣ

отдѣления биле направили значителни складове по 250—300 хиляди пуда сѣно въ околността на Търново, което сѣно купували отъ населението по 5 копейки, а го продавали по-послѣ на погонцитѣ по една и повече рубли пуда.

Моя трудъ да намѣря свободно мѣсто за конетѣ и командата, а тѣй сжщо и за себе си за прѣнощување, остана направенъ. Всичкитѣ ханища и кръчми се оказаха буквано прѣпълнени съ народъ. За туй азъ заповѣдахъ, щото колята съ командата да се расположатъ на улицата, а самъ легнахъ въ една кола. Но спи ли се въ такъвъ студъ на кола и безъ покривка! Азъ станахъ и пакъ отидохъ въ най-ближната кръчма съ надѣжда, както и да е, да се настая за прѣнощување. Въ кръчмата бѣше твърдѣ топло. Съ влизанието ми въ нея, ме лѣхна една остра зловонна миризма. Кръчмаря, като ме видѣ, скокна отъ мѣстото си, пакани ме да сѣдна на едно столче, а като му казахъ, че искамъ да прѣнощувамъ у него, той съ пълна готовност ми отеткни леглото си и дутакси взе да го нарежда и посла съ едно опърпано и отъ съмнителна чистота килимче. Но до гдѣто кръчмаря приготвяваша постелката, мене ми се зави свѣтъ отъ миризмата, стана ми лошо, и за туй азъ не излѣзохъ, а стремглавъ искокнахъ отъ кръчмата. Като се освѣжихъ, пакъ влѣзохъ вжтрѣ и помолихъ кръчмаря да отвори вратата. Въздуха скоро се промѣни и вече не се чувствуваше прѣдишната зловонна миризма.

Азъ легнахъ. По едно врѣме почувствувахъ фучение въ ушитѣ си и ми се влоши. Отъ многото народъ, спящъ въ кръчмата, въздуха скоро пакъ се развали. Азъ излѣзохъ внѣ и до сутрпнѣта, ту полягахъ въ колата, ту се расхождахъ.

На 6-и Октомврий, щомъ се разсъмна, малкия обозъ напустна негостоприемното Самоводене. На разсъмнување падна гжета и влажна мъгла. Шосето се оказа ужасно.

Гжстата и полузамръзнала калъ не одържаше и празднитѣ кола, колелата на които затѣваха положително до главинитѣ, вслѣдствие на което конетѣ едвамъ ги влачаха.

— Ами какво ли ще патимъ, когато се връщаме назадъ съ пълни коля? си мисляхъ азъ.

Въ 11 часа прѣдъ обѣдъ стигнахме въ Куцинскитѣ ханища, които така сжщо бѣха прѣпълнени съ народъ. Тукъ имаше русси, българи градпнари, които се връщаха отъ Румжния, власи, евреи и пр. Прѣдъ ханищата и на поляната имаше

транспортъ, безчисленното множество коля на които бѣха на-товарени съ ечемикъ, крупа, сухаръ и пр.

Горкитѣ коне едвамъ влачаха не колята, а собственитѣ си крака. Мършави, охлузени и покрити съ калъ, тѣ по-скоро приличаха на скелетъ. Вече покрай шосето се търкаляха масса конски трупове, около които се тълпяха изгладнели кучета. А погонцитѣ? Окжсани, измжчени, отрупани съ калъ, тѣ като сѣнки ходяха около колята, поощряваха съ присипналия си гласъ, ту ласкаво, ту псувателно измжченитѣ коне. Хиляди проклетия се сипяха често отъ устата имъ по адреса на началството за лошото распореджане; по адреса на турцитѣ, защото не правяли добри шосета и за гдѣто се рѣшили да се биятъ съ русситѣ и, най-насетнѣ, и върху „булгарцитѣ“.

— Всичкото наше страдание е за „поганнитѣ булгарци“, казваха тѣ въ тежкитѣ минути. Да бѣха мирували, турцитѣ не щѣха да ги колятъ и бѣсятъ.

— А я иди у нѣкой „братушка“ и поискай ока сѣно или парче хлѣбъ, ще ти отговори: „нѣма братушка, нѣма, турцитѣ взели“, забѣлѣзва нѣкой ядовито.

— И, братко, не гнѣви Бога, извикаха тогава нѣколко погонци изведнѣжъ. Тѣ право казватъ, че нѣматъ. Нима не виждаме ли, че двороветѣ имъ сж праздни, а дѣцата имъ ходятъ гладни!

— И всичко това е взето не отъ турцитѣ, забѣлѣзваше нѣкой отъ тѣхъ, а отъ нашитѣ. Нима ний не виждаме, какъ проклѣтата жидовия, съпровождана отъ казаци, обираше населението, па и ний не малко купи сѣно и пр сме задигнали...

— Какво ний? Нима не виждаме нашитѣ капитани, какъ взематъ отъ бѣднитѣ „булгарци“ послѣдната крина ечемикъ почти бѣзъ пари?

— Тѣ взематъ не само отъ братушкитѣ, но и отъ насъ, се чуваха развълнувани гласове.

Въ хана имаше ястие: бобъ, картофи и козя пасърма съ лукъ, миризмата на която още отъ далеко се чувствуваше. Слѣдъ като си поотпочинаха конетѣ, азъ продължихъ пжтя безъ да хапна.

Отъ селото Тръмбешъ пжтя за Свишовъ се отдѣля отъ шосето влѣво и върви, испърво, покрай една незначителна рѣчница къмъ сѣверо-западъ, а подиръ, право къмъ сѣверъ, покрай с. Хибилии и за с. Павель.

Безъ да се распространявамъ, ще кажа, че ако по шосето бѣше трудно пътуванието, то тукъ, особено до с. Павелъ, то бѣше ужасно. Колелата положително затѣваха до главинитѣ.

На сѣверъ отъ Хибилли, въ 4—5 версти, минува Плѣвенъ — Руссенското шоссе. Отъ тукъ погонцитѣ, идящи отъ Свищовъ, извиваха на истокъ по шосето къмъ с. Бѣла и като стигнаха не далеко отъ този послѣдния градъ Руссе—Търновското шоссе, едни продължаваха пътя за Бѣла, а други — на югъ за Търново.

Отъ Плѣвенъ—Руссенското шоссе, за Свищовъ е била започната направата на ново шоссе, но не довършено, — обстоятелство, което още повече затрудняваше движението по междуселския пътъ. Цѣлото пространство отъ шосето по пътя за Павелъ бѣ покрито съ разни транспорти. Тукъ вече не конетѣ тегляха колята, а самитѣ погонци. Но най-голѣмото затруднение за колята се срѣщаше тамъ, гдѣто е имало мостове, който сега бѣха развалени отъ войницитѣ и погонцитѣ за топливо, тъй като тѣзи мѣстность бѣ съвършено гола, като се исклучи корията при с. Хибилли.

Бѣше вече късно когато пристигнахъ заедно съ колата въ с. Павелъ, гдѣто се и спрѣхъ за ношувание.

Не спалъ цѣла нощъ, уморенъ отъ трудното пътувание, азъ бързахъ да настаня конетѣ и войницитѣ, но и тукъ, както и въ Самоводене, нийдѣ свободно мѣсто се не оказа, защото цѣлото село бѣше прѣпълнено съ обози. Войницитѣ и конетѣ пѣкъ се расположиха подъ открито небе. Потърсихъ въ ханицата сѣно за конетѣ, но не намѣрихъ.

— Една желтица за ока сѣно да давате, пакъ неможете намѣри, ми казаха ханджитѣ.

Случайно дойде въ хана чорбаджията — кмета и азъ се обърнахъ къмъ него съ молба да ми опрѣдѣли една къща за ношувание, а ако може и за командата и колята.

— Може, защо да не опрѣдѣля. Нали е село, Ще се намѣрятъ къща. Само че по-добритѣ къща съ заети отъ други гости. Заповѣдайте у дома, ме покани той. Войницитѣ ще помѣстятъ въ нѣкоя друга къща, а колята съ конетѣ въ двора.

Азъ поблагодарихъ кмета за любезността му и безъ да губя време, тръгнахъ подиръ него, като дадохъ на командата и конюхитѣ заповѣдъ да се прѣмѣстятъ по указанието на кмета.

Гостоприемния селенинъ ме введе въ една доволо чиста, но съ бѣдна обстановка и освѣтена съ лояна свѣщъ стая. Всичката наредба се заключаваше въ сложенитѣ въ едно кюша дрѣххи, нареденитѣ на полицата около една дузина сахани и панички, една икона, двѣ столчета, желѣзна соба, една послана при дрѣшника рогозка и една ракла. Азъ сѣднахъ на едно столче и се приготвихъ да повечерямъ, за да си легна по-скоро да спя, но любезния домакинъ ми каза:

— Е, че бива ли това? Да ми дойдете на гости и да ви не гостя съ каквото далъ Господъ.

Въ това врѣме дойде кехаята. Кмета му даде заповѣдъ да отведе колята въ съсѣдния дворъ, а войницитѣ да помѣсти въ нѣкоя къща.

При всячко, че бѣхъ уморенъ и капналь за сънъ, трѣбваше да оставя моята скромна вечеря и да чакамъ съ голѣмо нетърпѣние прѣдложената отъ домакина. За мое щастие, обаче, вечерята не закѣсви. Въ стаята влѣзе една млада красива жена и слѣдъ нея едно момиченце 9—10 годишно, което носеше легенъ и стомна съ вода. Домакинката ме поздрави съ „добрѣ дошелъ“, взе нѣщо отъ стаята и излѣзе. Слѣдъ малко, обаче, тя пакъ влѣзе и този пътъ, тя носеше една кръгла софра, на която бѣха сложени двѣ саханчета: едното съ сирене, а другото съ яхния, която по мпризмата се познаваше, че е отъ пастърма.

— Заповѣдайте, ми каза домакина, похапнете си каквото далъ Господъ. Вечерята ни е май бѣдничка, прибави той, но да прощавате.

Азъ поблагодарихъ домакина и му казахъ, че ний военитѣ не сме вискателни и се задоволяваме съ каквото има.

Въ врѣме на вечерята домакина се пораспустна, види се, защото азъ бѣхъ макаръ и руски офицеръ, но българинъ.

— Вий казвате, че военнитѣ се задоволяватъ съ каквото има, заговори домакина. Но не всички сж такива невзискателни. Прѣзъ нашето село много офицери и чиновници сж прѣминали и ношували и тѣзи вечерь имаме 7—8 человекъ само офицери, и всичкитѣ тѣзи господа искатъ да се нахранятъ и напиятъ. И не се задоволяватъ съ каквото далъ Господъ. Зеръ въ селото нѣмаме добри ахчийници. Все искатъ и нищо не харесватъ. Зеръ нашитѣ стопанки не сж учени да готвятъ ястие за такива хора. Най-повече си патимъ отъ чиновницитѣ, които ходятъ съ казаци изъ селата за сѣно и ечемикъ: наядатъ се, напиятъ

се, конетѣ си нахранятъ, и вмѣсто благодарностъ, испсуватъ те, а нѣкои и камшикъ показватъ. Много си патиме ний селенитѣ, а особено отъ чиновницитѣ, повтори кмета съ въздишка. Испърво не тѣй срѣщаме гоститѣ; зеръ, имахме кокошки и други домашни птици, млѣко, яйца, медъ; хамбаритѣ ни бѣха прѣцѣлнени съ храни, въ двороветѣ ни високо надъ кщцата пи се издигаха купи сѣно и слама, крави, коне и овци се расхождаха въ тѣхъ. Но сега, освѣнъ изгладнѣли псета въ двора и пастърма и сирене въ кщци, друго нищо нѣма. Който е упѣлъ да си запази нѣкой и другъ добитѣкъ, нѣма пѣкъ съ какво да го храни, а пѣкъ зимата студена. Но ний не жалимъ имота, Господъ пакъ ще ни даде. Само дано Господъ помогне на руския Царь да ни освободи — да ни отърве отъ нашитѣ душмани.

И още много може би щѣше да говори на тая тема чорбаджията, но мене ме навиваше съня, и като забѣлѣжи това, кмета стана и ми указа на постелката. Азъ веднага легнахъ и проснахъ до сутринята като убитъ.

На утрото станахъ рано и се готвихъ вече да излизамъ отъ квартирата, когато чорбаджията ме покани да си хапна малко каквото далъ Господъ.

— Трѣбва да си похапнете защото по пхтя за Свищовъ нищо нѣма да намѣрите за ядене, ми каза той.

На трѣгвание азъ искахъ да запламя, но домакина обидено отговорц, че за гошавката пари не взема. Колята и конетѣ бѣха готови за пхть и азъ трѣгнахъ.

Отъ Шавель до Свищовъ пхтя бѣше сравнително по-добъръ, и за туй въ Свищовъ пристигнахме много рано, слѣдъ една малка почивка въ с. Царевицъ. Сега това село не бѣше тѣй малолюдно, както прѣди 4 мѣсеци. Тукъ сега хиляди хора работяха по трасето на проектираната желѣзно-пхтна линия. Съ пристиганието си въ Свищовъ, веднага отидохъ въ конака да искамъ да ми опрѣдѣлятъ квартира, а сжщо да опрѣдѣлятъ и помѣщение и яхъръ за конетѣ. Градския съвѣтъ незабавно се распореди и не се измина и единъ часъ, когато азъ, както и командата, бѣхме настанени на квартири.

Ако и да бѣше вече късно за явявание, азъ отидохъ въ управленнето, съ надѣжда че може би ще сваря тамъ началството, което въ дѣйствителностъ се и случи. Азъ подадохъ пакета на полковникъ Корсакова и го молихъ колкото е въз-

можно по-скоро да ми се отпустнатъ нѣщата, за да мога да се завърна на Зелено-Дърво по-рано.

— Добръ, добръ, но работата е въ това, че твърдѣ малко вѣщи ще получите, понеже още не сж пристигнали, ми отговорп полковника. Сега ще ви се даде, каквото има.

На 8-и Октомврий до обѣдъ ходихъ изъ града. Движение голѣмо. Свищовъ бѣше положително неузнаваемъ. Поечето отъ турскитѣ дюкани, които бѣхъ видѣлъ прѣди нѣколко мѣсеца въ твърдѣ печаленъ видъ, сега бѣха прѣпълнени съ разни стоки. Малкитѣ български бакалници и кръчми, сега бѣха прѣобърнати на складове. Цѣлия Свищовъ по него врѣме бѣше складъ за оная частъ на България, която се намираше въ руски рѣце.

Макаръ складоветѣ на всевъзможни стоки и да бѣха голѣми, но и цѣнитѣ бѣха твърдѣ високи, почти такива каквито и въ Габрово.

До обѣдъ азъ изпълнихъ всичкитѣ поръчки, които ми бѣха дали офицеритѣ отъ дружината. А подиръ обѣдъ почнахъ да приемамъ вещитѣ, което приеманне, наедно съ упаковката, бѣше готово до другия день вечеръта, а на 10-и Октомврий, на третия день отъ дохожданието ми, наедно съ колята потеглихъ обратно.

На връщанне врѣмето бѣше твърдѣ студено. Калъта бѣше замръзнала и за туй пътуванието до Зелено-Дърво ставаше по-легко и безъ никаква задържка. Погонцитѣ изглеждаха по-сжживени; колята имъ вече не затѣваха въ калъта и по пътя не се забѣлѣзваха такива навалици, каквито имаше прѣди два три дня. Транспортитѣ, прѣдзначени за Търново не обикаляха по шосето къмъ Бѣла, а вървѣха прѣвъ селото Хибелии.

Само въ Търново пакъ владѣеше прѣдишния хаосъ.

По пътя между с. с. Куцина и Поликраище ми се случи една неприятность, която още ми е на паметъ. Възсѣдналъ на коня си, азъ вървахъ прѣдъ колята на 200—300 крачки. Нощъта бѣше тъмна като рогъ и даже отъ близо нищо не се виждаше. По едно врѣме чухъ конско тропотение, а слѣдъ малко, въ нѣколко крачки отъ мене, видѣхъ трима конника. Единъ отъ тѣхъ, който бѣше малко напрѣдъ, види се офицеръ, се приближи току до мене, спрѣ си коня и извика:

— Стой, кой си ти?!

Азъ се понаведохъ напрѣдъ за да разгледамъ лицето, което ми заповѣдаваше да се спра, и видѣхъ пашката и офицерскитѣ му погони.

— Офицеръ, кротко му отговорихъ азъ.

— Какъвъ си офицеръ и какво търсишъ тука въ това врѣме? извика непознатия грозно.

По присипналия му гласъ и люлѣянieto му на коня азъ видѣхъ, че офицера, както казватъ русситѣ, бѣ „зѣло пиянъ“.

— Ти си шпионинъ, а не офицеръ, пакъ пзвика непознатия, и подиръ се обърна къмъ казацитѣ съ заповѣдь да ме хванатъ и да ме вържатъ.

Но прѣди още той да искаже заповѣдта си, азъ му извикахъ да не си позволява да оскърбява такъвъ сжщо офицеръ като него.

— Не смѣй да разсъждавашъ, пакъ ми извика тоя, въ най-малка мѣра, грубъ офицеръ, и се хвърли съ нагайка въ ржка къмъ мене. Ей виѣ, казаци, вземете този шпионинъ, пакъ зарева той на стоящитѣ отзадъ му двойца казаци, които и този пжтъ не се помръднаха отъ мѣстото си: види се, тѣ да знаяха, що е за стока тѣхния главатаръ.

Щомъ храбрия офицеръ замахна съ нагайката, азъ скокнахъ отъ коня, извадихъ шашката и като хванахъ за юздата коня на нападаателя, извикахъ:

— Да не мръднешъ, че ей сега ще те убия.

Въ сжщото врѣме пристигнаха и колята при насъ. Азъ извикахъ командата, която моментално дойде и окржи буйния офицеръ, който на заповѣдта ми да си даде шашката, покорно я прѣдаде. Казацитѣ и при послѣдния сцена не мръдаха отъ мѣстото си.

Азъ заповѣдахъ на едного отъ опълченцитѣ да хване коня на офицера за юздата и да го поведе подирѣ ми. Отъ тукъ с. Поликраище бѣше не далеко. Прѣдъ селото до шосето се виждаха въ тъмнината огньове, къмъ които ний потеглихме. По пжтя азъ бѣхъ започналъ да се разкайвамъ за взетата ми твърдѣ строга мѣрка спрямо буйния офицеръ; утѣнавахъ се, обаче, съ това, че ако не бѣхъ взелъ тази мѣрка, можеше още по-лошъ край да има печалния инцидентъ.

Дойдохме при огньоветѣ, които бѣха заобиколени отъ замисленитѣ и загриженитѣ поговци.

— Слѣзте отъ коня, заповѣдахъ азъ на моя плѣнникъ, и той покорно изпълни моята заповѣдь. Кой сте виѣ? запитахъ чакъ сега азъ въ своя редъ офицера.

— Азъ съмъ прапорщикъ отъ 9-и резервни батальонъ на 115-и пѣши Вяземски полкъ, Лилиенфелдъ, — началникъ на поликраищенския районъ, ми отговори прапорщика смиренно и съ наведена глава на долу. Погонцитѣ които бѣха наскочали исплашени съ шапки въ ржцѣ, очудено гледаха на тази сцена. Азъ взвадохъ отъ джеба си паметната книжка и записахъ въ нея чина, фамилията и частта въ която служеше Лилиенфелдъ и подиръ твърдѣ полегичка, за да не чуютъ окржавшитѣ ни, му казахъ, че той не съвсѣмъ добръ началствува. Въ това врѣме, види се, погонцитѣ да бѣха осѣтили, че азъ правяхъ мѣмрѣние на прапорщика, защото тѣ всички ме окржиха и започнаха да се оплакватъ отъ него. Оказа се, че прапорщикъ Лилиенфелдъ се билъ нахвърлилъ на мръкване върху бѣднитѣ измѣчени погонци и просто ги билъ съсипалъ съ бой и то безъ всѣкаква причина. Азъ успокоихъ погонцитѣ, обѣсахъ имъ да донеса за това на началството на прапорщикъ Лилиенфелда и като напомнихъ на послѣдния неговитѣ права и обязанности, продължихъ си пътя.

Щомъ пристигнахъ на Зелено-Дърво азъ подадохъ рапортъ на началството си за случая, като молихъ да бѣда увѣдоменъ за резултата. Но и този път, както и за първия си рапортъ — за случая въ с. Българско-Сливово, никакво увѣдомление не получихъ.

Щомъ пристигнахъ на Зелено-Дърво, по заповѣдъ на началството, азъ прѣдадохъ приетитѣ отъ Свищовъ вещи на дружинитѣ, а именно: на 6-хъ дружини раздадохъ по 96 чифта ботуши и по 110 панталони. Тѣзи неща, сравнително съ голѣмата нужда, бѣха твърдѣ малко, но все по-добръ бѣше нѣщо отъ колкото нищо. Съ получаваннето на горнитѣ вещи, опълченцитѣ никакъ не позаприличаха на войници и съ тѣхъ далечъ не се удовлетвори въпиющата нужда.

Най-чудното бѣше това, че при тая оскъдностъ въ облѣклото, при всичкитѣ неудобства и лишения, въ продължение почти на 2 мѣсеца въ дружината нѣмаше никакви болни. Това може да се покаже невѣроятнo, между това то бѣ фактъ.

— Тѣзи „българци“ болѣсть ги не хваща, казваха офицеритѣ. Тѣ и бѣзъ доктори могатъ да минувать.

— Коллега! съ нашата служба въ българското опълчение ний можемъ положително да забравимъ медицината, казваше д-ръ Угрюмовъ на Вязанкова. Вижда се, че българитѣ отъ друга прежда да сж истѣкани.

Щомъ получиха означенитѣ горѣ дрѣхи, опълченцитѣ започнаха да излизатѣ отъ своитѣ колиби, като лисици изъ дупкитѣ си, на учение и то, разбира се, когато врѣмето позволяваше, т. е., когато не валеше дъждъ и нѣмаше калъ. Напримѣръ, съ приказъ по дружината, въ началото на втората половина на мѣсець Октомврий, се прѣдписваше на ротнитѣ командири да извеждатѣ ротитѣ на единично, взводно и ротно учение. Сжщо въ това врѣме, за попълнение на недостатъка въ вещитѣ, съ приказъ по дружината се прѣдписваше да се купятъ потрѣбното число топли куртки, навуца и чорапи за опълченцитѣ.

Съ приказъ по опълчението отъ 12-и Октомврий се обяви за формируванитѣ нови 6 дружини отъ новото опълчение, отъ № 7 до 12, като се прѣдписваше да се распрѣдѣлятъ по бригадитѣ, които вече сжществуваха, по тоя начинъ:

въ 1-а бригада	дружинитѣ	1-а,	2-а,	7-а	и	8-а.
„ 2-а	„	„	3-я,	4-а,	9-а	„ 10-а.
„ 3-я	„	„	5-а,	6-а,	11-а	„ 12-а.

За командири на тия бригади се назначаваха: на 1-а полковникъ Депперадовичъ, 2-а полковникъ князь Вяземски и 3-я полковникъ графъ Толстой.

Въ началото на втората половина на мѣсець Октомврий въ опълчението пристигна подполковникъ графъ Келлеръ, назначенъ за началникъ щаба на опълчението, вмѣсто равения на Шипка подполковникъ Ринкевичъ. Графъ Келлеръ бѣше човѣкъ още младъ, но добъръ и храбъръ боевий офицеръ. Азъ познавахъ графа още отъ Сърбия. Той бѣше началникъ щаба на българския доброволчески отрядъ, командуванъ отъ полковника Медвѣдовски. Освѣнъ съ боеви качества, графъ Келлеръ се отличаваше още и съ ангелската си добрина, кротосъ и обичъ къмъ подчиненитѣ си, за които винаги се грижеше като баща. Неговата прѣданность на военното дѣло и свѣто изпълнение на обязанноститѣ го правяха неуморимъ. Графъ Келлеръ или сѣдеше въ своята колиба, прѣтрупанъ съ разни книги и планове, или пъкъ на конь или пѣши, въ съпровождане на единъ конникъ, обикаляше не само заетата отъ опълчението позиция, но и мѣстността, отстояща далеко отъ нея, която би имала извѣстно значение, въ случай на бой съ противника. По нѣкой пътъ графа се пущаше и въ по-далечни обиколко, които биваха

Подполковникъ графъ Феоdorfъ Едуардовичъ Келлеръ, начальникъ щабъ на омыленномъ.

съпряжени съ не малка опасност. Напримѣръ, въ началото на Ноемврий графъ Келлеръ, който не можеше да търпи бездѣйствието, прѣдирне да направи рекогносцировка на неприятелската позиция, на Лисата Гора, и да изучи пътя прѣзъ Ветрополе за с. Химитли. Той, въ сопровождение на двоица пластуни и единъ мѣстенъ българинъ, дѣдо Новакъ отъ с. Зелено-Дърво, който знаеше добръ пътя, пропикна съ голѣмъ рискъ почти въ самото расположение на противника — на Лисата Гора и сне кроки на пътя отъ с. Топлишъ почти до с. Химитли.

Слѣдъ тая рекогносцировка, на Зелено-дървската позиция забѣлѣжи се едно извънредно движение. Заговоръ се за настѣпване. Впрочемъ, тогава никой отъ проститѣ смъртни не знаеше за горнята рекогносцировка, и за туй, още повече като виждаше неудовлетворителното материално положение на опълченцитѣ, както офицеритѣ, тъй сжщо и самитѣ опълченци, твърдѣ недовѣрчиво гледахме на прѣдстоящото настѣпване, при всичко, че се правяха приготовления за него. Впрочемъ, нашата недовѣрчивост се оправда. Слѣдъ нѣколко дена и дума не ставаше за настѣпление и ний пакъ си заживѣхме на Зелено-Дърво съ монотонния и невеселъ животъ. Да, невеселъ, защото, начиная отъ Октомврий мѣсець, тукъ врѣмето бѣше твърдѣ отвратително; въ такова врѣме винаги у человекъ и на душата бива мрачно. Перспективата же, че цѣлата зима може да прѣкараме тукъ на позицията, ни привеждаше въ отчаяние. Това отчаяние още повече се усиливаше отъ съзнанието, че и да бжде прѣвзета Шипка и да настѣпятъ рускитѣ войски напрѣдъ, ний пакъ ще си останемъ прѣввръзани о нашитѣ колиби. Най-много което можехме да очакваме, бѣше да ни прѣмѣстятъ въ нѣкое село, или градъ за да чакаме, до гдѣто се стопли врѣмето или до гдѣто получимъ нуждното обмундирувание.

На 26-и Октомврий щабсъ-ротмистръ Чилевъ, по случай прѣименуванieto му въ чинъ майоръ, даде обѣдъ на офицеритѣ, на който бѣха князь Вяземски, графъ Толстой и графъ Келлеръ. Обѣда бѣше твърдѣ богатъ. На една маса, покрита съ чиста бѣла покривка, бѣха наредени разни закуски: черъ хайверъ, разни рпби, салами, жамбони, сирене швайцарско, холандско, омари, краставички маринатъ и други; ракии: поповка, конякъ, кирасо, мараксинъ и пр.; вино: мѣстно, бордо и даже шампанско. Слѣдъ закуската, бульонъ съ пирожки, котлети съ консервиранъ грахъ, печена гжска, мисирка, а най-подиръ и

разни сладки. Шампанското се смѣни съ любимата „жжонка“, която се приготви тукъ же на масата.

Испърво, както винаги това бива, разговора не бѣше твърдѣ оживленъ. Но малко по малко, подѣ влияние, испърво, на ракията, а послѣ и на червеното вино, язицитѣ започнаха да се развързватъ, а въ края на обѣда, когато се започнаха наздравецитѣ, разговора стана общъ. Пиха се наздравеци за гоститѣ, за генералитѣ: Столѣтовъ, Скобелевъ и Гурко. Нѣкои отъ офицеритѣ до толкова се бѣха развеселили отъ разнитѣ шартрѣози и ликѣори, а подиръ — и насмукали прѣвъ сламка съ жжонка, щото съ своитѣ остроумни раскази и рѣчи размиваха всичката компания. Не малко размиваше компанията съ своитѣ рѣчи и остроти поручикъ Поражецки, сжщия, когото казацитѣ бѣха приели за „черкезъ“.

Слѣдъ като разкритикуваха нашитѣ дѣйствиа подѣ Плѣвенеъ, — едни произнесоха окончателната си прѣсжда надѣ одного отъ началницитѣ, втори, напротивъ, обвиняваха други, а не тоя началникъ; разговора по тоя начинъ минаваше отъ единъ прѣдмѣтъ на другъ, до гдѣто, най насетнѣ, се спрѣ на любимата тема — за братушкитѣ. Едни се исказваха симпатично, други, наопаки, осжждаха българитѣ, като ги обвиняваха главно, въ скубяние отъ русситѣ, колкото и гдѣто можатъ.

Въ продължението на разговора капитанъ Поповъ се обърна къмъ меня съ думитѣ:

— Да оставимъ другото, но съгласете се, Степанъ Ивановичъ, че българитѣ въ Габрово безбожно дератъ за стокитѣ си. Напримѣръ, за ока сахаръ се взема 6—7 франка, кафе 8 фр., за фунтъ свѣщи 4 фр. и т. н. — просто баснословни цѣни! Право казвамъ, че сърбитѣ миналата година не ни деряха тѣй кожитѣ.

— Позволете да ви попитамъ Николай Николаевичъ се обади князь Вяземски, въ Сърбия колко плащатъ за ока добъръ тютюнъ?

— Три дуката (32—34 франка), отговори Поповъ.

— Ами тукъ колко плащате?

— Тукъ . . . 19—20 франка, отговори Поповъ сканфузено, но въ Сърбия тютюна е несравнено по-добъръ.

— Позволете да ви попитамъ, Николай Николаевичъ, се обърнахъ азъ къмъ Попова. Първия пжтъ когато дойдохме въ Габрово, по какви цѣни купувахме сжщитѣ прѣдмѣти? Не взе-

махме ли тогава оката захаръ за 4—4¹/₂ гроша, кафе 12 гроша, вино 1¹/₂ гроша, фунтъ свѣщи 4 гроша? Защо тогава не ни деряха кожата, а сега правятъ това? Въ Габрово сега има и не българи — търговци, които продаватъ стокитѣ си и не по-ефтино отъ българитѣ. Защо не нападате на рускитѣ търговци въ Свищовъ, а особено на складовѣтъ на Новоселцова и други, отъ гдѣто азъ купувахъ за столовата и за васъ офицеритѣ разни нѣща, на които цѣнитѣ не бѣха по-долни отъ тукашнитѣ? Между това отъ Свищовъ до тукъ има да се плаща за прѣвозъ, който, както знаете, е баснословно скъпъ. И странно е, че вий си обяснявате скъпотията съ несъчувствието на българитѣ къмъ руситѣ!

— Сърбитѣ иматъ повече сърдце и повече съчувствуваха на руситѣ отъ колкото българитѣ, отвърна Поповъ. Това се доказва и отъ „Въспоминанието на доброволеца въ Сърбия“, напечатано на единъ отъ рускитѣ вѣстници ¹⁾, въ което сърбитѣ се рисуватъ добродшни, гостоприемни, щедри, внимателни и силно съчувствуващи на руситѣ.

— Кажете ми, моля ви се, въ какво се изражава повечето сърдечностъ, която имали сърбитѣ, пакъ запитахъ азъ Попова.

— Въ Габрово, азъ живѣхъ у гражданина Н., отговори Поповъ. Истина е, че той ми прѣдложи квартира безплатна, но съ условие да давамъ нему дрѣхитѣ си за пране, за което ми взимаше скъпо и прѣскъпо. Освѣнъ това, когато го пращахъ нѣкъдѣ да ми купи нѣщо, той виниги надбавяше цѣната. Ей такива сж всичкитѣ българи. Всѣки гледа по единъ или другъ начинъ да откъсне поне единъ гологанъ.

Тия неоснователни до абсурдностъ обвинения просто ме покрѣтиха.

— Отъ това ли вадите вашето заключение, че българския народъ не се отнасялъ съчувствено къмъ руситѣ? Азъ ще ви посоча факти, които негово сителство графъ Келлеръ и майоръ Члияевъ, ще засвидѣтелствуватъ. Ето ги, слушайте, казахъ азъ, като се обърнахъ право къмъ графъ Келлера и майоръ Члияева.

— Не е ли истина, че сърбитѣ на 6-и Октомври м. г., слѣдъ битката при Гамзи-градъ, когато се бѣхме спрѣли вечерята на край с. Подгорица за ношувание и, когато ний бѣхме си наклали огньове, откриха по насъ пушечна стрѣлба и раниха

¹⁾ На което автора е сжция Н. Н. Поповъ.

нѣколко человекѣка, отъ които двоцата бѣха отъ моята рота — обстоятелство, което ни принуди да оставимъ бивуака и да продължимъ пътя за Болевацъ?

— Да, истина е, отговориха графъ Келлеръ и майоръ Чилиевъ.

— Не е ли истина, пакъ продължихъ азъ, че въ г. Парачинъ. домакинката на нашата квартира, заедно съ дъщеря си теглиха пищовъ срѣщу васъ, Константинъ Борисовичъ, и поручика Ордински, като ви казваха . . . между другитѣ оскърбления и това, че руситѣ били довели турцитѣ до Делиградъ? Не е ли истина, че въ Ягодинъ, когато пристигнахме прѣзъ нощта, сърбитѣ не ни пущаха въ домоветѣ си, даже и тогава, когато градския комисаръ заповѣдваше да имъ чупятъ съ брадва портитѣ?

— Да, истина е, потвърди майоръ Чилиевъ.

— Можалъ бихъ да ви приведа още много факти, продължихъ азъ къмъ Попова, но мисля, че тѣзи сж достатъчни, за да се илюстрира нравственната физиономия на сърбитѣ и да ви се покажатъ тѣхнитѣ съчувствия спрямо руситѣ. Колкото се отнася до хладността и несъчувствието на българитѣ спрямо васъ — руситѣ, ще ви кажа, че наведения отъ васъ единиченъ фактъ още нищо не доказва. Не бѣхте ли вий свидѣтель, когато българитѣ посрѣщнаха руския солдатинъ като Бога — избавителя? Не васъ ли бѣше обхванало чувство на умилнение, когато гледахте, какъ българитѣ въ Търново, Казанлъкъ, Стара Загора и Габрово — мже, жени и дѣца цѣлуваха рацѣтѣ не само на офицеритѣ, но и на войницитѣ; какъ тѣ падаха прѣдъ венчки ви на колѣнѣ и ви даряха съ каквото можаха и имаха? Не българитѣ ли въ Батакъ, при с. Българско-Сливово, носяха на войницитѣ пълни коля съ хлѣбъ, бурета съ вино и ракия, сирене и други продукти? Но само тамъ ли бѣше така? Ами въ с. Юрта, въ Казанлъкъ, въ Стара Загора? Е, кажете Николай Николаевичъ, какво искате повече отъ българитѣ? Вий сами казвате, че сърбина се рѣшавалъ само тогава да ви пушне въ кжщата си, когато се убѣждалъ, че сте добъръ человекъ („Въспоминаніе добровольца“). Случило ли ви се е нѣкой пътъ тукъ, българинъ да ви откаже въ своето гостоприемство?

— Я оставете въ покой и сърбитѣ и българитѣ, извикаха нѣкой отъ офицеритѣ. Хайде по-добрѣ да си попѣемъ!

Слѣдъ това зелено-дрѣвската позиция се огласи съ хубавитѣ руски пѣсни.

Бѣше вече късно, когато гоститѣ се разотидоха. Впрочемъ, любителитѣ на картинитѣ останаха да си поспитатъ късметя.

Д-ръ Вязанковъ и азъ пълзѣдохме наедно и се посирѣхме да се полюбуваме на картината, която се прѣдставляваше прѣдъ очитѣ ни. Наистина, картината бѣше очарователна и величествена. Нощта бѣше тиха и ясна. Звѣздитѣ треперливо блѣсчукаха на небето и като че съперничеха съ свѣтлината на мѣсеца, който се намираще въ послѣдната си четвъртъ. При това освѣтление, шинченската позиция, заедно съ окръжаващитѣ я възвишенности, включая и зелено-дрѣвската позиция, релефно се очертаваше.

Нискитѣ мѣста и доловетѣ, покрити съ гжета отъ матова бѣлизна мъгла, се прѣдставляваха като обширно езеро, на брѣга на което ний стояхме. Струваше ми се, че ако направимъ нѣколко крачки напредъ, ще затънемъ въ това езеро, брѣгътъ на което, дѣйствително, се видѣше въ нѣколко крачки отъ насъ. Тукъ тамъ пазъ езерото се виждаха нѣколко острова, — върховетѣ на възвишеността надъ мъглата.

— Ба! Що е за море! извика Вязанковъ, като гледаше на това дивно очарователно природно явление.

Дълго време ний не можахме да се полюбуваме на хубавата картина, защото отдавна бѣше минало срѣдъ нощъ, за това се и раздѣлихме.

Въ края на мѣсець Октомврий се завърна отъ Москва една партия опълченци, оздравѣли отъ ранитѣ получени въ старо-загорската битка. Между тѣхъ бѣше и мальчика Петръ Ивановъ, който, както казахъ въ свое мѣсто, бѣше раненъ прѣдъ очитѣ ми, при Стара-Загора. Оказа се, че мальчика билъ тогава раненъ въ ржката и крака. Но тъй като санитаритѣ не биле успѣли да го прибератъ, то Ивановъ пълзишката вървѣлъ къмъ прѣвѣрзочния пунктъ, а когато заблѣжиль обходнитѣ турски колони, заровилъ се подъ кръстцитѣ, подъ коитѣ прѣсѣдялъ цѣли два деня, като останалъ безмълвенъ свидѣтель на звѣрствата и ужаситѣ извършени отъ турцитѣ надъ нашитѣ ранени. На 3 я день, като съглежда че турцитѣ не се виждатъ наоколо, пзмъкналь се исподъ кръстцитѣ и като заблѣзалъ, за негово щастие, единъ българинъ, който бѣгалъ отъ Стара-Загора, помолилъ му се да му помогне, и по тоя

начинъ Ивановъ пристигналъ въ Хайнъ-Кьой, отъ гдѣто е билъ испратенъ по-нататкъ въ Руссия.

Вслѣдствие прѣтърпѣнитѣ голѣми загуби отъ убити и ранени въ биткитѣ при Стара-Загора и на Шипка, а тъй сжщо и отъ олжчикитѣ, редоветѣ на опълчението, както се спомена и на друго мѣсто, значително се бѣха разрѣдили. За туй, въ първитѣ числа на мѣсець Ноемврий, генералъ Столѣтовъ, като намираше за необходимо не само да се попълнятъ редоветѣ на опълчението, но и да се увеличи неговата численность съ още 6 дружини, — до размѣритѣ на дивизия, се бѣ отнесалъ съ рапортъ до началника на полевия щабъ, съ молба да исходатайствува разрѣшение отъ Великия Князь, главнокомандующия, да се направи наборъ на новобранци отъ български младежи въ заетитѣ вече отъ рускитѣ войски части на България. Набора да се извърши отъ комисия, съставена, подъ прѣдсѣдателството на И. С. Иванова, и членоветѣ подполковникъ Кесякова и д-ръ Бонева. Когато това ходатайство било вече одобрено и разрѣшено отъ Негово Императорско Высочество, главнокомандующия, генералъ Столѣтовъ счелъ за свой дългъ да съобщи за това на князь Черкаски съ писмо, съ което го молилъ да направи зависящото отъ негова страна распореждане за извършване на набора, а тъй сжщо и за командированieto на г-на Иванова въ наборната комисия. Това писмо Столѣтовъ испратилъ въ с. Боготъ на княза Черкаски съ подполковникъ Кесякова и д-ръ Бонева. Съ пристиганieto си въ Боготъ, Кесяковъ и Боневъ отишли у княза Черкаски, но като не го намѣрили дома, оставили писмото. Слѣдъ малко тѣ пакъ отишли при княза и тоя пѣтъ го сварили въ квартирата.

— Какво искате отъ мене! натъртено се обърналъ княза къмъ Кесякова и Бонева, щомъ тѣ влѣзли въ стаята.

Кесяковъ и Боневъ обяснили цѣлѣта за която били испратени.

— Вий сте ми донесли отъ генерала Столѣтова не писмо, имъ казалъ кн. Черкаски, а прѣдписанне. Въ всеки случай азъ не мога да се заема съ вашия проектъ. Обърнете се по тая работа къмъ моя помощникъ Д. Г. Онучина.

Боневъ не закѣснѣлъ да се яви при Онучина съ проектоустава за привличание на младежи българи отъ извѣстна призивна възраст къмъ отбиванне на воинската повинность въ българскитѣ дружини. Онучинъ, безъ да вземе въ рѣка проекта,

прѣдложилъ на Бонева въпросъ, какви войнски устави той — Боневъ — знае? На това Боневъ му отговорилъ, че нито съ единъ уставъ за воинската повинность не е запознатъ и че той отъ едно само желание да се поддържи българското опълчение, което тъй храбро се било съ Сюлейманъ-паша, молилъ гражданското управление да вземе мѣрки, каквито то намѣри за умѣстно, за попълнение редоветѣ на опълчението съ млади българи.

— Азъ отговорилъ Онучинъ, зная руския воененъ уставъ, французския, нѣмския, английския, даже турския, а вий, като не знаете нито единъ отъ тия устава, се осмѣлявате да ми прѣдлагате съставения отъ васъ проектъ на воененъ уставъ! Не ви ли е угодно, господине, незабавно да се отправите тамъ, отъ кждѣто сте дошли!

По тоя начинъ проекта, за произвеждане на наборъ утвърденъ отъ главнокомандующия, остана неиспълненъ.

Октомврий мѣсець прѣкарахме на позицията, както и Септемврий, тихо и спокойно, като се исключи фалшивата тревога на 12-и сръщю 13-и сжщи мѣсець. На 12-и Октомврий се бѣ получило въ щаба на опълчението извѣстие отъ корпусния щабъ, че турцитѣ се готвяли да ни нападнатъ на Зелено Дърво и за туй се заповѣдавше да се взематъ потрѣбнитѣ мѣрки, за да се отблъсне противника. Вслѣдствие на това съобщение, генералъ Столѣтовъ привика дружиннитѣ командири и имъ съобщи за прѣдстоящото на утрѣшния день дѣло. Дружиннитѣ командири въ своя редъ привикаха ротнитѣ си командири и имъ дадоха нуждната заповѣдь. Слѣдъ това на бивуака закипѣ работа. Раздаваха се патрони и сухари, пушкитѣ се прѣглеждаха и кухнитѣ се снеха отъ позицията. Съ една рѣчь, готвехме се да сръщнемъ противника, както трѣбва. Но противника, както на слѣдующия, така и на послѣдующитѣ дни, не се яви и ний пакъ си заживѣхме тихо и мирно въ нашитѣ влажни колиби.

Съ настъпването на Ноемврий мѣсець настанаха и страшнитѣ зимни студове, отъ които, както се казва, дърво и камъкъ се пукаше. Нашия отрядъ горѣ на Шипка търпише страшни загуби, но загуби не отъ неприятелскитѣ куршуми и гранати, а отъ студътъ. Монотонността на нашия животъ си оставаше все сжщата. Никакви особенни случки или събития не прѣживѣвахме. На 7-и Ноемврий само се посъживихме, като се получи отъ главната квартира телеграма, съ която се извѣстяваше за втората блѣскава побѣда на Кавказъ — за прѣвземанието

на Карсъ. По този случай, на слѣдующия день на позицията се отслужи благодарственъ молебенъ. На молебена присѣхтствуваха отъ всѣка дружина по единъ взводъ. На Шипка тѣзи побѣда бѣ отпразднувана съ фейерверки и бенгалски огньове, посрѣдствомъ които се бѣха извѣстили за нея и турекитѣ войски около Шипка, които, въ благодарность за това извѣстие, откриха топовна и пушечна стрѣлба по шипченската позиция.

Слѣдъ благодарствения молебенъ щабсъ-капитанъ Сокалски и азъ заминахме за Габрово, съгласно заповѣдта по дружината, за да провѣримъ дружинния ковчегъ, който оставаше постоянно въ Габрово при дружинния ковчезникъ подпоручикъ Бѣляева.

Врѣмето бѣше твѣдѣ студено. Краката и рѣцѣтѣ ни просто се бѣха вдървили. Пятя до Чортовия мостъ е много стрѣменъ и плъзгавъ, и за туй до моста трѣбваше да вървимъ пѣши. По шосето имаше силно движение на коля, коне и войници. Едни отъ тѣхъ отиваха отъ шипченската позиция за Габрово, а други — обратно — за Шипка. Колята отъ Шипка за Габрово бѣха прѣпълнени съ болни и измръзнали войници, прѣимущественно, отъ 24-а дивизия, а онѣзи за позицията — съ фуражъ, сухари и продукти за войската.

Не далеко отъ Чортовия мостъ, по-къмъ сѣверо-истокъ, на една полянка покрай р. Янтра, имаше построени въ нѣколко реда довольно голѣми и солидни колиби. Въ тѣзи колиби бѣ помѣстенъ единъ пѣхотенъ полкъ отъ 24-а дивизия — резервъ на Шипка или за Зелено-Дърво.

По пятя за Габрово, все покрай рѣката, тукъ тамъ се срѣщаха по нѣколко колиби, но въ сравнение съ по-горнитѣ съвсѣмъ малки и съ слаба наирава. Въ тѣзи колиби бѣха помѣстени бѣжаци отъ Южна България. Лѣтосъ отъ Червенъ-Брѣгъ до Габрово и по-нататкъ, отъ странитѣ пятя бѣше усѣянъ съ колиби и шалашп, но съ настѣпването на зимата, обитателитѣ на тѣзи колиби се бѣха прибрали — едни въ града, други по селата и тукъ бѣха останали, вѣроятно най бѣднитѣ. Азъ полюбопитствувахъ да видя обстановката и живота имъ и за туй прѣдложихъ на моя съпътникъ да се отбиемъ въ нѣкоя колиба.

— И, гълъбче, какво ли ще гледашъ въ тѣхъ? Освѣнъ голота, гладъ и нещастия, въ тѣхъ друго нѣма да видишъ, ми каза щабсъ-капитанъ Сокалски. Върви по-добрѣ да стигнемъ по-рано въ града и да се порасположимъ, макаръ и за кратко врѣме, въ топла стая.

Азъ, обаче, настояхъ на своето и безъ него се отбихъ отъ ижтя и надникнахъ въ нѣкои отъ колибитѣ, въ които, наистина, освѣнѣ голота и гладъ, плюсъ още и болѣсти, друго нищо нѣмаше. Една или най-много двѣ черги, торба съ брашно, стомна или бѣкелъ за вода и котле около едвамъ тлѣющия огънь — ето обстановката на колибитѣ. Около огъня се расположили нѣколко полуголи, мършави като скелетъ дѣца, жадно гризящи пригорялата пита, по-настрана отъ тѣхъ, въ къшето се сгушила тѣхната нещастна майка и пролива ли, пролива сълзи. . . .

А гдѣ сж мжжетѣ? Или убитѣ, или пѣкъ оставили гладнитѣ си семейства и отишли да търсятъ прѣхрана. Безъ да искамъ, азъ станахъ зритель на една сърдцераздираща картина, която никога не ще се изглади изъ памятьта ми.

При една група колиби се бѣха събрали нѣколко жени и дѣца, между които отъ далечъ още съгледахъ и двоица възрастни мъже; една отъ тѣхъ вече взнемошялъ старецъ, а другия, макаръ и младъ, но прпличаше на скелетъ. Женитѣ плачеха и нареждаха. Помежду тѣхъ една особно жаловито плачеше, като си скубеше дългата коса. Когато се приближихъ съвсѣмъ, чакъ тогава забѣлѣзахъ ископанъ гробъ, а близо до гроба, на постедката отъ папъртникъ, бѣ сложенъ мъртвецъ на около 30—32 години. Стареца, който едвамъ се държеше на крака, изпълняваше длъжността на гробокопатель и свещеникъ. Той държеше въ треперящитѣ си рѣцѣ лопатата и чакаше врѣмето за спусканieto на тѣлото въ гроба. Отдавна бѣше вече врѣме да се зарови мъртвеца, но младата нещастна жена се бѣше просто впила въ хладния трупъ на мъжа си.

— На кого ме остави? На кого оставяшъ нашето послѣдно болно чедо? викаше и се кжсаше нещастната жена. Нѣмамъ нигдѣ никого: всички избити, всички лежатъ въ черната студена земя.

Женитѣ които бѣха наоколо, се мжчаха да утѣшаватъ нещастната, но напраздно. И какъ можаха да я утѣшатъ, когато и тѣ сами плачаха съ гласъ, като оплакваха коя мъжъ, коя рожба и т. н.

— Остави ме, викаше нещастната, и азъ искамъ да умра. О Божичко, Божичко! прибери по-скоро и нази; все едно и ний ще взремъ отъ гладъ и студъ! Еденственната ми подпора отиде. . . .

Азъ не бѣхъ въ състояние повече да гледамъ на тая печална, сърдцераздирателна сцена. Чувствувахъ какъ сълзитѣ капяха отъ очитѣ ми и въ гърлото сѣкашъ, че ме стискаше нѣщо и ме душеше.

Нажаленъ и наскърбенъ отъ горнята сцена, азъ пристигнахъ въ града. Но тукъ други сцени.

— Чичо, чичо, моля ти се, дай ми гологанъ да си купимъ хлѣбъ, викаха наоколо ми гладни и полуголи дѣца. . . Гладни сме, мама . . . тати убаха . . . болни. . . .

Трѣбва да се отдаде справедливостъ на габровчени, че тѣ всички твърдѣ съчувственно се отнасяха къмъ бѣднитѣ бѣжанци и имъ помагаша кой съ каквото можеше. Но какво можахъ да направятъ тѣ на хиляди нещастници, когато положението на мнозина отъ самитѣ тѣхъ бѣше не съвсѣмъ завидно.

Мнозина отъ габровскитѣ жители бѣха отдали вече всичко, каквото имаха. Освѣнъ че помагаша на бѣжанцитѣ, тѣ снабдиха двѣ казашки сотни съ всички долни дрѣхи; сжщо такива дрѣхи раздадохъ на всичкитѣ дружини отъ българското опълчение. Освѣнъ това, когато се откри лазаретъ за болни и ранени въ Габрово, женитѣ донасяха коя каквото имаше. Азъ самъ чухъ когато завѣдующия лазарета на 14-а дивизия разказваше на една группа офицери, въ числото на които бѣхъ и азъ, че габровскитѣ граждани нищо не сж жалили:

— Всичко донесоха, казваше той. Като започнешъ отъ лъжица и паница, дадохъ дори и копринени юргани, възглавници, дюшечи и пр. И всичко носяха сами безъ принуждение.

Като вървахъ по улицата, чухъ, че нѣкой ме извика на име. Азъ се поогледахъ и видѣхъ въ единъ прозорець на ближната къща поручика отъ 1-а дружина Соллогуба.

— Елате да се постоплите. Тукъ у мене е топло, ми каза той.

Разбира се, че азъ побързахъ да се въсползувамъ отъ пригласението, още повече, че краката ми положително се бѣха вкоченили отъ мразъ. Въ стаята на поручика, дѣйствително, се оказа твърдѣ топло. За такава топлина ний на Зелено-Дърво не смѣяхме и да мислимъ. Освѣнъ това, гвардейския поручикъ си бѣше наредилъ стаята, макаръ и не богато, но твърдѣ удобно и съ вкусъ. Въ стаята имаше 2 кровати — единъ желѣзенъ — походенъ, другия импровизиранъ — дървенъ. И двата бѣха покрити съ чисти бѣли покривки, съ по двѣ възглавници, бѣли

като снѣгъ. Между двата кровати имаше маса. На масата имаше едно хубаво складно огледало и двѣ праздни гранати, които служаха за свѣтилници. Закачалкитѣ на стѣната, нѣколко картини и два плетени стола завършваха цѣлата мобилировка на стаята.

— Тукъ, тукъ заповѣдайте, ме срѣщна Соллогубъ. Съблечете се. Топло е. Сергѣй ей сега ще донесе самоваря и ще приемъ чай. Е, е, та вий извънредно сте измръзнали, ми каза той, когато чу че азъ фѣфляхъ нѣщо, безъ да може той да ме разбере.

Дѣйствително, отъ студъ бѣха ми се сковали челюститѣ, вслѣдствие на което азъ не можахъ да говоря, а ржцѣтѣ и краката ми бѣха се сдървили. Но като испихъ два стакана чай съ конякъ, азъ съвсѣмъ дойдохъ въ себе си.

Поручикъ Соллогубъ живѣеше въ Габрово почти отъ цѣлъ мѣсець насамъ, безъ да ходи често на позицията, и за туй той ме затрупа съ цѣлъ кушъ въпроси: какъ живѣемъ, не се ли чува нѣщо за настѣпление и много други.

Слѣдъ това той започна да се оплаква отъ живота въ градътъ.

— Съ голѣмо удоволствие бихъ дошелъ да живѣя на позицията, каза той. Тукъ азъ се чувствувамъ самъ, при всичко, че познайници имамъ твърдѣ много. Мене особено ме раздражяватъ понѣкога скандалитѣ, които се вършатъ отъ нѣкои наши другари. Повѣрвайте ме, че душата ме боли, като гледамъ на тѣзи господа.

Поручикъ Соллогубъ, макаръ още и съвсѣмъ младъ, твърдѣ трѣзво гледаше на нѣщата: той се възмущаваше отъ скандалозното поведение на нѣкои отъ другаритѣ си по оружие и не се стѣсняваше да имъ изказва това, при всѣки удобенъ случай.

— Прѣдставете си, тия хора отиватъ въ бакалницитѣ и питатъ за цѣната на стоката, разказваше Соллогубъ, и ако имъ се покаже тя висока, веднага пуцатъ нагайката въ дѣйствиене. Ако единъ нещастенъ бѣжанецъ поиска милостиня, за да прѣхрани дѣцата си, схщата нагайка пакъ се пуца въ ходъ — „Ти такъвъ онакъвъ, не можешъ ли да се заловишъ за работа, а ми ржка подлагашъ!“ Това имъ е аргумента, за да вдигнатъ ржка противъ и безъ това нещастния челоувѣкъ, — този челоувѣкъ, който прѣди нѣколко мѣсеца е ималъ всичко и е билъ въ положение да помага и на други, завърши Соллогубъ съ негодувание.

Мене ми си видѣ, че поручикъ Соллогубъ прѣувеличаваше съ нападението си на офицеритѣ, за тѣхното не добро отнасяние къмъ българитѣ. Наистина, между множеството офицери имаше нѣколцина, които бѣха извѣстни съ своето скандалозно поведенне, та гдѣ ли нѣма такива? Но тѣ бѣха единични личности.

Напротивъ, всичкитѣ останали твърдѣ съчувствено се отнасяха къмъ българитѣ, а особенно къмъ задбалканскитѣ, и не се скъпяха въ подаянията си.

Трѣбваше да ида на гостинницата, да намѣря Сокалски, за да пристъпимъ къмъ провѣрката на паричния ковчегъ, и за туй азъ поблагодарихъ гостолюбивия домакинъ и си излѣзохъ.

— Вий сте у мене довечера на гости, ми каза на излизание поручикъ Соллогубъ. Ето кревата е на ваше расположение, а коня ви е добръ настаненъ.

Азъ поблагодарихъ сърдечно на Соллогуба и съ удоволствие приехъ поканата му, още повече, че въ хана на да ли щѣше да се намѣри такава чиста и удобна квартира. като тая на гвардейския офицеръ.

Слѣдъ провѣрката на паричния ковчегъ, която не трая повече отъ два часа, азъ отидохъ изъ града, за да се срѣцна съ нѣкои отъ приятелитѣ си, между тѣхъ и съ подпоручика Иванички, който се намраше тукъ отдавна по болѣсть. Оказа се, обаче, че той прѣди два деня бѣ зампналъ за Шипка. Домакинката исказа голѣми похвали за Иванички, защото билъ много добъръ и смиренъ; оплаква се, обаче, отъ другия квартирантъ, който билъ много зълъ и вискателенъ.

Вечерта азъ се прибрахъ на квартирата още отъ рано: искаше ми се по-рано да се расположа и да си легна въ топлата и чиста стая.

На квартирата сварихъ двама млади офицери, отъ 24-а дивизия, струва ми се, отъ Енисейския полкъ, съ които се и запознахъ. Тѣ бѣха дошли въ града за почивка. Наистина, отъ поблѣднитѣ имъ лица и хлѣтналитѣ очи се виждаше, че тѣ, дѣйствително, имаха нужда отъ почивката, която имъ е била дадена по съвѣта на докторитѣ. Отъ дума на дума, разговора ни се докосна и до живота на шипченската позиция.

— Лошо, твърдѣ лошо се живѣе на шипченската позиция, каза единъ отъ офицеритѣ. Студъ, мразъ, колибитѣ студени и влажни, дърва за горѣние се доставятъ мжно, а най-лошото е,

че храна за войниците не може да се готви на самата позиция, а се донася съвсѣмъ замръзнала. Слѣдствието на всичко това е, че войниците започнаха да се топятъ, като пролѣтенъ снѣгъ: всѣки день излизатъ отъ строя по 40—50 человекъ, ту болни, ту съ замръзнали крака, ръци и уши. И защо ли ни държатъ толкова врѣме на Шипка? продължи сжщия офицеръ; не щѣше ли да бжде по добрѣ да ни пратятъ въ шурмъ на неприятелскитѣ укрѣпления и въ боя да изремъ, отколкото да станемъ жертва на студа?

— Кажете, моля ви, попитахъ азъ говорившия офицеръ, — до колкото зная, войниците отъ 14-а дивизия изпълняватъ сжщата служба на Шипка и заематъ по-опаснитѣ пунктове на позицията, а между това, тѣ сж бодри и здрави. Съ какво може да се обясни това обстоятелство?

Този въпросъ не съвсѣмъ се хареса на моятѣ нови познанийци. При всичко това, единъ отъ тѣхъ отговори твърдѣ свободно, като стоваряше всичката отговорностъ върху висшето началство, което се било ограничавало само съ издаване на обширни инструкции и прикази, безъ да се спусне въ мрачната, студена и влажна колиба на войника, и да види отъ близо неговия животъ.

— „Помилуйте“ може ли да се държатъ нещастнитѣ войници въ ложементитѣ безъ смѣна по двадесетъ и четири часа въ денонощието? Трѣбва ли да се хранятъ съ замръзнала храна, да се държатъ войниците въ такава студено врѣме безъ кожуси и съ тѣсни обуца, често обути съ платнени навуца и проче? Не трѣбваше ли то — началството — да се погрижи да се направятъ за войниците добри и топли колиби, въ които, слѣдъ смѣната, да можатъ да столятъ сдървенѣлото си тѣло... завърши оживлено съ тия въпроси младия офицеръ.

— Мене ми се струва, че всичкото зло не се крие въ нераспоредителността на висшето началство на Шипка, заблѣжки поручикъ Соллогубъ. Корена на злото е въ самото възпитание на войниците. Тукъ е и главната причина на заболяванията и на замръзванията на войниците отъ 24-а дивизия. Тая дивизия е квартирвала въ Петербургъ. Тя е била обучавана прѣимущественно за паради и караулна служба. Началството е обръщало най-голѣмо внимание на вънкашния изгледъ на войника: на стегнатото облѣкло и на тѣснитѣ и

шикарни обуща, грижило се е за шикарната обстановка на войниците въ казармата и пр. Офицеритѣ не сж познавали своитѣ войници, а тѣзи послѣднитѣ — своето началство. Вземете за примѣръ 14-а дивизия, продължи убѣдително Соллогубъ. Въспитани въ строгата суворовска школа, войниците отъ казаната дивизия прѣнасятъ всичкитѣ незгоди на шипченската позиция, защото частитѣ на тая дивизия въ мирно врѣме твърдѣ често сж биле изваждани въ полето, гдѣто сж прѣкарвали по нѣколко деня въ суворовски походи и въ врѣме на тѣзи походи, бивуаци и нощувки, нагледно се е показвало и разказвало на войниците всичко прѣминато въ казармитѣ; за туй, повтарямъ, войниците отъ 14-а драгомировска дивизия не болѣятъ, а сж бодри, здрави и весели.

— Истинна, не е виновато само висшето началство, се обади другия офицеръ отъ 24-а дивизия, който до сега мълчеше. Трѣбва да бждемъ справедливи и да не сваляме кривитѣ дърва на чуждъ грѣбъ. Нима нашето висше началство не прави нуждитѣ распорѣждания? Нима въ приказитѣ по дивизията и полковетѣ не се издаватъ цѣли инструкции и наставления? Вземете кой и да е приказъ по дивизията и полковетѣ и виѣ ще се убѣдите въ това. Но изпълняватъ ли се тѣзи прикази? Да, виновато е висшето началство, но за това, че то не слѣди за изпълнението на неговитѣ заповѣди, и че не наказва неиспълнившитѣ ги. Виновато е и още за това, че то влѣзва и въ подробности, съ което стѣснява подчиненитѣ си. Вземете за примѣръ 14-а дивизия. Тамъ приказитѣ сж кратки и ясни и началството ги прилага „не мудрствуя лукаво“, но точно. Но това началство е било приучено още въ казармитѣ бащински да се грижи за благосъстоянието и здравето на своитѣ подчинени. Войниците отъ 14-а дивизия никога не лѣгатъ да спятъ гладни и мокри, па и съня имъ е заешки. Щомъ почувствуватъ студъ, ставатъ; ако има огънь огрѣватъ се, ако ли нѣма стоплюватъ се съ усилено движенне и подиръ пакъ лѣгатъ. Тамъ войниците по команда и обязательно ходятъ за дърва. Смѣнвшитѣ се отъ служба войници намиратъ накладени огньовете, на които си изсушаватъ дрѣхитѣ, стоплюватъ храната, наяждатъ се и подиръ това вече лѣгатъ да спятъ. А нашитѣ? Нашитѣ щомъ се смѣнятъ, нагълтатъ се съ замръзнало ястие, лѣгатъ съ мокри дрѣхи и ставатъ отъ сънь съ замръзнали крака и рѣцѣ, а нѣкои и съвсѣмъ не ставатъ.

— Я да оставимъ този разговоръ, прѣкъсна говорившия неговъ съслуживецъ. Да направимъ по-добрѣ една „пулѣка“ — преферансъ.

Мене твърдѣ не ми се хареса този обратъ на разговора, тъй като прѣдвиждахъ, че нѣма да се лѣга скоро, тогава когато мене страшно ми се спѣше, но нѣмаше какво да се прави и азъ се съгласихъ и играта се започна.

Сутринята на 9-и Ноемврий, азъ, заедно съ поручика Шварова и щабсъ-капитанъ Сокалски заминахме за Зелено-Дърво. Врѣмето, както и вчера, бѣше твърдѣ студено. По му-стацитъ и клеачитѣ се бѣ образувала скрежъ. По пѣтя имаше сжщото движение на коля, товарни коне и войници. Особено рѣзко се хвърляха въ очи войницитѣ отъ 24-а дивизия, съ тѣхната блѣдностъ, слабостъ и мързеливо движение. Както и вчера, много болни отъ тая дивизия се возяха за Габрово. По пѣтя до Чортовия мостъ, ний наброихме 80 человекъ болни почти всички отъ 24-а дивизия.

— „Лѣдари“, мъреше подъ носъ щабсъ-капитанъ Сокалски, отъ мързелъ ще измратъ. Впрочемъ, не сж виновати войницитѣ, прибави той, а началството.

Слѣдъ това Сокалски се пушна въ вѣнцехваление по адреса на своето началство, съ грижитѣ на което се било запазило здравнето на опълченцитѣ.

По пѣтя стигнахме една партия отъ около 50—60 души войници отъ 14-а и 24-а дивизия, които отиваха за Шипка. Отъ силния студъ краката ни се бѣха сдървили и за туй ний слѣзохме отъ конетѣ и тръгнахме заедно съ казанитѣ войници, като при това неволно се прислушвахме къмъ тѣхния разговоръ.

— Защо отивате на позицията? Все едно, ако не замръзнете съвсѣмъ, пакъ ще се върните въ Габрово да си отмразявате носоветѣ, казваше единъ войникъ отъ 14-а дивизия на онѣзи отъ 24-а.

— Азъ чухъ, че отъ нашата дивизия ще ви испратятъ „дядьки“, се обади другъ драгомировецъ, както се наричаха войницитѣ отъ 14-а драгомировска дивизия.

— Е, братко, късно е вече за „дядьки“! едно спасение има за тѣхъ: да ги снематъ отъ позицията и да ги испратятъ въ топлитѣ мѣста, за да се размръзнатъ, се подсмиваше трети.

Бѣднитѣ же войници отъ 24-а дивизия, като че ли бѣха виновни въ нѣщо, та не възразяваха на подигравкитѣ, а напротивъ, нѣкакъ даже се и подмилкваха.

Ехъ, „братци“, юнаци сте вий, но лоши пушки имате, каза подмилкувайки се единъ войникъ отъ 24-а дивизия на драгомировцитѣ,

— Да, отговори единъ отъ послѣднитѣ, вий имате добри пушки (14-а дивизия бѣше въоръжена съ кримковски, а 24-а съ бердановски пушки), но за туй пъкъ сте „дрянь“ и мързеливи.

— Я кажете ни, гълъбчета, защо драгомировцитѣ сж юнаци, не болѣятъ и не мързнатъ, както онѣзи отъ 24-а дивизия? запита Сокалски войницитѣ.

— Че какъ да не мързнатъ, ваше благородие, отговори единъ драгомировецъ, когато тѣ сж „лѣнтѣи“. Мързи ги да си донесатъ дърва, вода, да си стопятъ храната, да си изсушатъ дрѣхитѣ и да си направятъ удобни и топли колиби. Отиватъ въ шанситѣ, лѣгатъ да спятъ. Връщатъ се отъ сужба, нагълтатъ се съ замръзвалата храна и пакъ на „бокову“.

— Ваше благородие, тѣ въ едно денонощие 24 часа спятъ, забѣлѣжи единъ шегобиецъ.

— Какъ се биятъ турцитѣ? попита поручикъ Шиваровъ войницитѣ.

— Твърѣ храбро, ваше благородие, като слѣпи се увиратъ на щика, отговори единъ войникъ.

— Ами братушкитѣ — опълченци? се обади Сокалски.

— За тѣхъ нѣма и какво да се говори. Тѣ заедно съ орловцитѣ спасиха Шипка отъ турцитѣ, отговориха войницитѣ.

Поручикъ Шиваровъ ни прѣдложи да се отбиемъ въ 9-а дружина, която бѣше расположена на дѣсния брѣгъ на Янтра, по-горѣ отъ Чортовия мостъ, при щабсъ-капитанъ Любомски, за да се постолимъ и напиемъ съ чай. Сокалски се отказа отъ прѣдложението, но ний двама съ Шиварова отидохме. Дружината се помѣщаваше въ топли, въ земята вдълбани колиби. Любомски се бѣше устроилъ твърдѣ удобно. Въ неговата колиба, която бѣше раздѣлѣна на двѣ отдѣления, можеше да се положи цѣлъ взводъ войници. Слѣдъ като се постопахме, взехме си сбогомъ отъ Любомски и си заминахме за Зелено-Дърво.

Мрачни и не весели бѣха днитѣ, които прѣкарахме въ лошитѣ, задимени и влажни колиби. Това не бѣше животъ, а една непрѣривна мжка да се остава на едно мѣсто въ лошото положение. Тъзи, именно, мжка ме и накара да взема отъ дружинния си командиръ разрѣшение за да ида на Шипка, да се видя съ приятелитѣ едноопълченци и да видя шипченската позиция.

— Защо ли ще ходите на Шипка безъ нужда? Искате да ви убиятъ турцитѣ? се помъчи да ме разубѣди Чпляевъ. Впрочемъ, както щете, прибави той, свободни сте.

На 11-и Ноемврий сутринта, слѣдъ като се напихъ съ чай, азъ заминахъ за Шипка. На първата, обаче, още верста, азъ започнахъ да се раскайвамъ. Причината на това ми раскайване бѣше ужасния пхтъ, по който трѣбваше да се върви и който пхтъ минаваше покрай с. Стоманеци. Отъ бивуака чакъ до Червенъ-Брѣгъ пхтя е стрѣменъ, а сега бѣше и съвършено облѣденѣлъ, тъй щото не бѣ мислимо да се ѣзди на конь, още повече, че подковитѣ на моя черкезъ се бѣха поистрили. До гдѣто се спустнахъ до ханчето — при Червенъ-Брѣгъ, черкеза два пхти падна. Азъ се утѣшавахъ съ мисълта, че отъ Червенъ-Брѣгъ на нагорѣ пхтя ще бѣде по-добръ, тъй като имаше по-голѣмо движение, но още при самитѣ поли на Червенъ-Брѣгъ видѣхъ, че се оказахъ излѣганъ въ надѣждата си. Тукъ пхтя не бѣше по-добръ отъ онзи, който бѣхъ прѣминалъ. Азъ прѣдвиждахъ, че не само на горѣ, но и на долу ще трѣбва да върви пѣши, и при всичко това, продължихъ пхтя. Безъ да се распространявамъ ще кажа, че до гдѣто се качихъ горѣ на Шипка, азъ нѣколко пхти паднахъ. Коня ми бѣше потѣналь въ пѣтъ, при всичко, че почти не го ѣздихъ.

Първата почивка направихъ при главния прѣвѣрзаченъ пунктъ. Той сега не се намираше при турското беклеме — караулка, гдѣто го оставихме при смѣняването ни отъ Шипка, а бѣше расположенъ не далеко отъ баракитѣ на генераль Радечки, по-горѣ отъ Червенъ-Брѣгъ на една полянка. Причината за прѣмѣстванието на прѣвѣрзачния пунктъ бѣше тая, че на 14-и Августъ турската батарея отъ Лисата-Гора бѣше открила силенъ огнь по него, вслѣдствие на което още тогава прѣвѣрзачния пунктъ бѣше прѣмѣстенъ при Червенъ-Брѣгъ. Въ дѣсно отъ шосето и отъ турската караулка, на една възвишенность бѣ расположена една батарея, а по-горѣ отъ тая послѣдната се намираше друга — 4 орждия.

Тия батареи обстрѣлваха Лисата и Зелена гори. Тукъ при батарентѣ бѣха построени солидни за пѣхотата окопи. Между тия батареи има една плоска равнина, по която минава пхтя за Шипка, съвършено открита за неприятелскитѣ пушечни и орждейни гърмежи, за туй по тоя пхтъ денемъ не бѣше мислимо да се минава; по тая причина тукъ за пѣшеходци

и отдѣлни конници бѣ прокаранѣ пѣтъ по источния склонѣ на възвишенността. Този пѣтъ излиза на шосето по-горѣ — при една кръгла възвишенност — не далеко отъ кръглата батарея. Тукъ бѣха расположены испърво Подолския, а по-горѣ Житомирския полкове, колибитѣ на които бѣха построени по склона на възвишенността. Около тия колиби като мрави се движеха войницитѣ, облѣчени съ кожуси, башлѣци и обути върху ботушитѣ съ опинци отъ сурова волска, или биволска кожа. По къмъ истокъ въ дола се издигаше димъ отъ ротнитѣ кухни. Тукъ же до самия пѣтъ бѣха построени офицерскитѣ колиби.

— Къдѣ ви Богъ носи? чухъ гласъ отъ една колиба.

Азъ се обърнахъ и видѣхъ моя приятель поручика отъ Подолския полкъ Щеглятиева.

— Елате въ колибата да се постоплите, у мене тукъ е топло, извика приятеля ми.

Тъзи срѣща съ Щеглятиева ме накара веднага да настрѣхна. Въспоменанието за едно нещастие, което се бѣ случило съ брата му въ моята квартира въ Кишиневъ и до сега отравяше най-свѣтлитѣ минути въ живота ми.

Въ началото на сръбско-турската война, когато ний, българитѣ офицери, се приготвлявахме да заминемъ за театра на войната, у насъ (азъ живѣяхъ съ португей-юнкера Николаева на една квартира) гостуваха поручицитѣ Филовъ и Шиваровъ, които бѣха пристигнали отъ вжтрѣшността на Руссия, за да тръгнемъ наедно. Въ единъ недѣленъ день, въ послѣднитѣ числа на Май мѣсець, азъ по пладнѣ не се върнахъ на квартирата си, понеже бѣхъ каненъ на обѣдъ у едно семейство. По пладнѣ у дома се била събрала една компания офицери, които се забавлявали съ стрѣляние въ цѣль съ револвера на поручикъ Филова. Въ 6 зарядния револверъ билъ оставенъ само единъ патронъ и компанията се разотишла. Слѣдъ малко на квартирата ми дошли мои приятели съученици — поручицитѣ Елфимовъ и Щеглятиевъ. — Този послѣдния, братъ на офицера, който сега ме канеше въ колибата. Щеглятиевъ съгледалъ револвера, взелъ го и като видѣлъ че е празенъ, насочилъ го въ сърдцето си и продумалъ:

— Ей тъй трѣбваше да се прицѣли поручикъ Н. (поручикъ отъ минския полкъ Н., който тогава прѣди една недѣля се бѣше застрѣлил и умрѣлъ слѣдъ три дневна мжка). Раздава се гръмъ и нещастния Щеглятиевъ падналъ въ стаята ми мъртавъ.

Сега, когато ме извика Щеглятиевъ, азъ като че ли наново прѣживѣхъ онова, което прочувствахъ и прѣживѣхъ тогава, когато се бѣхъ завърналъ у дома си . . .

Съ Щеглятиева азъ не бѣхъ се виждалъ слѣдъ катастрофата съ брата му на квартирата ми. Азъ го поблагодарихъ за поканата и му исказахъ моето съжаление за нещастния случай.

— Е, за това нѣма какво да се говори. Такава е била волята Божия, отговори покорно Щеглятиевъ.

Той ме покани съ конякъ, закуска и чай. Азъ испихъ една чаша чай и излѣзохъ, тъй като трѣбваше да стигна до Шипка и до вечерята да се върна обратно.

— Бъдете прѣдпазливи, ми каза Щеглятиевъ. Тамъ горѣ турцитѣ непрѣменно ще откриятъ по васъ стрѣлба. Най-добрѣ ще направите да слѣзете отъ коня или пъкъ да го пустнете въ каршеръ. Опасното мѣсто не е дълго, свърши той.

Азъ си взехъ сбогомъ и продължихъ пътя си.

Но не бѣ само тамъ горѣ опасно. На шипченската позиция бѣше опасно на всекъдѣ. Колибитѣ, които бѣха прилѣпени като лѣстовичи гнѣзда по скалитѣ и источния склонъ на баира и тѣ не бѣха въ безопасностъ. Ей тамъ, прѣдъ мене, имаше една колиба разрушена отъ неприятелската граната. Въ нея било изгоряло всичкото походно имущество на двама, живущи въ нея офицери, които, за щастие, въ това врѣме отсъствуваха. Но тукъ не само гранатитѣ, но и куршумитѣ покосиха живота не на малко хора . . . Около ми се зачуха двѣ три пзсвирвания на куршуми.

Слѣдъ малко на срѣща ми се показва единъ казакъ.

— Ваше благородие, турцитѣ „страсть“ какъ стрѣлятъ мѣтко. Щомъ ме видѣха, откриха по мене стрѣлба, но благодарение на моя конь „Васька“ азъ въ единъ духъ прѣскокнахъ опасното мѣсто, ме прѣдупрѣди казака.

— И тамъ такъвъ ли е пътя леденъ? попитахъ азъ казака.

— Сжщо огледало, ваше благородие, ми отговори той и като взгляда истрититѣ подкови на моя черкезъ, прибави: може и пѣши да минете, но страшно е коня да не убиятъ.

И азъ, дѣйствително, пѣши изминахъ най-опасното мѣсто, съпровожданъ отъ неприятелскитѣ куршуми. Тукъ отъ дѣсна страна на пътя бѣше издигната цѣла стѣна отъ набити съ земя

турове. При това, колкото се отива по-нагорѣ, толкова туроветѣ бѣха по-високи и голѣми, а срѣщу кржглата батарея бѣше настояща китайска стѣна.

По-горѣ отъ Житомирския полкъ бѣ расположена на една възвишенность мортирната батарея, а въ дѣсно отъ централната батарея — на самата сѣдловина — Волинския полкъ. Останалитѣ полкове отъ 14-а и 24-а дивизии бѣха расположены по разни направленья на позицията.

Пятя отъ Червенѣ-Брѣгъ до върха на шипченскитѣ възвишенности сега бѣ сравнително въ по-добро състояние, отъ колкото по-напрѣдъ и ако да не бѣше плъзгавъ, по него твърдѣ легко би се пхтувало.

Бѣше пладнѣ когато азъ стигнахъ при казармитѣ. Азъ имахъ намѣрение да оставя тукъ коня си и самъ да отида на позицията на Минския полкъ. Оказа се, обаче, че повечето мои приятели отъ този полкъ, въ сѣщото число и подпоручикъ Иванички, бѣха дошли при казармитѣ въ маркитантската колиба.

— „Каками судьбами“ . . . ! Какво търсишъ въ този адъ отъ куршуми и гранати? ме запитаха офицеритѣ. Защо не си стоишъ тамъ на вашето Зелено-Дърво. Тукъ не се знае края на никого. Чуванъ ли, какъ куршумитѣ пѣятъ?

— Мокрия отъ дъждъ се не бои; мене ми е позната тѣзи пѣсенъ, отговорихъ азъ, и за туй тя не ми прави никакво впечатление.

Този разговоръ се водеше току до колибитѣ, въ които войницитѣ отъ Волинския полкъ, при отворени врата, обѣдваха. Види се турскитѣ стрѣлци отъ Врането гнѣздо да бѣха съгледали групата хора, които бѣхме се събрали тукъ, защото откряха по насъ огънь. Собствено же днесъ на Шипка бѣ тихо. Артиллерийски бой нѣмаше, но отдѣлнитѣ пушечни гърмежи не прѣставаха.

Ний се оттеглихме задъ колибитѣ.

— Ей тѣй е всѣки день и цѣль день, ми каза компанията офицери. Проклетитѣ турци до толкова стрѣлятъ мѣтко, щото и носѣтъ си человекъ на открито мѣсто не може да подаде. Покойния поручикъ Токмачевъ, царство му небесно, бѣше станалъ отъ окопа да си размърда кокалитѣ, — въ сѣщата минута той изохка и падна раненъ въ плѣщитѣ, отъ която рана, слѣдъ нѣколко дня, прѣдаде Богу духъ.

Въ същото това врѣме, като потвърждение на казаното, въ колибата се чу едно изохъвание и подиръ това войниците извикаха:

— Раниха, раниха Никитина.

Ний влѣзохме въ колибата. Оказа се слѣдующето. Смѣнившитѣ се войници отъ служба биле сѣднали да обѣдватъ.

— Дай ми лъжицата, извикалъ войника Никитинъ на другаря си. Този постѣдния, за да не става, хвърля му лъжицата, която паднала подъ свития кракъ на Никитина. Той си повдига крака, за да вземе лъжицата и въ същото това врѣме куршума го ударилъ въ крака.

Единъ моментъ по-рано, или по-късно да си повдигнеше крака, войника щѣше да остане здравъ и неврѣдимъ.

— Но сѣдбата, казваха войниците, тѣй бѣше наредила. И дѣйствително, куршума да не бѣше ударилъ Никитина, той щѣше да бже фаталенъ за съсѣдтъ му.

— Ето, заблѣжи единъ отъ офицеритѣ, това се случва тукъ у насъ всѣки день, и най-лошото е това, че на това мѣсто не може да се издигне прикрите. За да се направи това, трѣбвало би да се издигне китайска стѣна.

Отъ колибата на ранения войникъ ний отидохме въ маркитантската колиба, гдѣто сѣднахме да обѣдваме. Азъ бързахъ да се наобѣдвамъ, за да мога да ида на позицията на Минския полкъ, да се вида и съ другитѣ си приятели.

— Види се теби да ти е омръзнало да живѣешъ, ми заблѣзаха офицеритѣ. Мислимо ли е сега, денемъ, да се иде тамъ! Може би Господъ ще даде скоро да се видимъ при по-добра обстановка.

Азъ послушахъ съвѣтитѣ и не отидохъ, още повече, че ако бѣше мъчно вървението на горѣ, то спуска надолу трѣбваше да бже още по-мъченъ, а врѣме оставаше малко.

Ний останахме въ колибата, гдѣто се разказваха разни епизоди отъ биткитѣ. Минцитѣ ми разказваха за боеветѣ на Шипка, за които, впрочемъ, азъ и по отъ рано знаяхъ. Офицеритѣ, па и войниците отъ 14-а дивизия, не крияха своето неудоволствие, за гдѣто изпълняваха най-тежката на Шипка служба.

— Галешитѣ мамини синове тукъ ги не бива, заблѣжи щабсъ-канитанъ М. Тукъ не се спи на креватъ и мегка възглавница и не се изисква парадъ . . .

Ако намъ на Зелено-Дърво ни бѣ омръзнало да стоимъ при сравнително по-добри условия, то на защитниците на шипченската позиция бѣ съвсѣмъ дотегнало. Дѣйствително, нѣма нищо по-ужасно отъ слѣдующето: цѣль денъ и цѣла нощъ да стоишъ живъ закопанъ въ студенитѣ и мокри колиби и въ калнитѣ, или замръзнали окопи, а когато излѣзешъ да размърдашъ сдървенѣлитѣ си отъ студъ кокали, да рискувашъ да бждешъ убитъ или раненъ.

Когато наближи врѣме за трѣгване ний излѣзохме отъ колибата. Мене ми се щѣше да поизгледамъ поне отъ далеко позицията и расположението на частитѣ. И каква голѣма промѣна намѣрихъ азъ! Позицията бѣше положително неузнаваема. Подолската позиция — оная, която заемаха 2-а, 3-я и 5-а дружини, бѣше оградена съ високи блиндажировани окопи. Проведени бѣха по всичкитѣ направления траншеи, издигнати траверси, които покриваха защитниците отъ фланговия огънь на неприятеля отъ Личата-Гора и Врането-Гнѣздо, отъ който огънь имаме твърдѣ много загуби прѣзъ първитѣ дни на шипченската отбрана. На стоманената батарея и позицията на 4-а дружина грозно и величественно се издигаха масивни окопи. Тамъ въ нѣколко реда имаше въздигнати масивни блиндажировани окопи, прорѣзани съ амбразури, които зѣеха сега не заети отъ войницитѣ. На всѣкъдѣ мѣстността бѣше положително изорана и ближната гора изсѣчена.

Въ това врѣме, т. е. прѣзъ Ноемврий, полковетѣ отъ 24-а дивизия бѣха значително пострадали отъ студа и затуїтѣ заемаха една незначителна частъ отъ позицията.

Офицеритѣ отъ 14-а дивизия осждаха онѣзи отъ 24-а за тѣхната нераспоредителностъ и безгрижностъ за подчиненитѣ си войници. Безъ да се распространявамъ, ще кажа че тѣ потвърждаваха думитѣ исказани отъ втория офицеръ отъ 24-а дивизия на квартирата у поручикъ Соллогуба.

Трѣбваше най-насетнѣ, да трѣгна обратно, тѣй като вечерята приближаваше. Подведоха ми коня и офицеритѣ излѣзоха да ме испратятъ. Щомъ се показахме на мѣстото, гдѣто бѣше коня, куршумитѣ засвириха.

— Сбогомъ, сбогомъ, викаха ми другаритѣ. Пуцай коня въ карьеръ.

И мене ми се искаше да ударя черкеза и да го пушна въ карьеръ, толкова повече, че поражаемото пространство бѣше не

повече отъ 250 крачки. Но азъ не пустинахъ коня въ карьеръ, а прѣминахъ разстоянието ходомъ, при всичко, че куршумитѣ току свиряха и падаха на около ми. Исповѣдвамъ се, че мене ме бѣше срамъ отъ офицеритѣ и воинцитѣ да пѣтна коня въ карьеръ.

Бѣше късно, когато стигнахъ на Зелено-Дърво.

Тържествуваме. Най-послѣ, дочакахме обмундируванието. Получиха се за всѣка дружина по 325 мундира, 100 панталони, 100 шинели, 330 галстуха, 275 чифта ботуши, 270 ризи, 250 долни бѣли гащи и 335 кожуси, които незабавно се раздадоха на опълченцитѣ. Това обмундируване не бѣше пълно.

Една частъ отъ ботушитѣ и кожуситѣ, прѣдзначени за опълченцитѣ, още отъ Свищовъ биде прѣдадени на частитѣ отъ 8-я корпусъ — на Шипка.

Опълченцитѣ напълно заприличаха на войници, при всичко, че нѣкои отъ тѣхъ бѣха облѣчени вмѣсто шинели съ кожуси. Наистина, въ Плоещъ тѣ имаха пълно и добро обмундируване и снаряжение, но тогава не имъ достигаше още онази боева осанка: увѣренность въ своята морална сила, храбрость и самоотверженность — качества, които тѣ сега притежаваха.

Опълченцитѣ сега сж калени, казваха офицеритѣ, съ тѣхъ сега може да се върви на штурмъ на каквато и да е крѣпость!

Между това неуморимия графъ Келлеръ не сѣдеше съ сгърнати ржѣцѣ. Той съ двама пластуни и единъ мѣстенъ българинъ бѣше успѣлъ да проникне почти въ шейновския турски укрѣпенъ лагеръ и да изучи добръ расположението на противника и неговата приблизителна численность. Увлеченъ отъ резултата на тая рекогносцировка, генералъ Столѣтовъ билъ намислилъ скритенъ зименъ походъ задъ Балкана и неочаквано нападение на турския тилъ, тѣй като споредъ събранитѣ свѣдѣния, турцитѣ имали твърдѣ незначителни сили, расположены по възвишеноститѣ. Споредъ твърдението на генерала, което научихъ по-послѣ, само съ появяването въ тилътъ имъ, турцитѣ щѣли да снематъ обсадата и съ това щѣло да се свърши змното шипченско мѣчение, а може би и самата война.

Наистина съблазнителна била тая перспектива и даже твърдѣ съблазнителна! И на кого не бѣше по сърдце, кой не желалъ да участвува въ такова славно дѣло, за успѣха на което генералъ Столѣтовъ, както казваха, гарантиралъ? Но почти

всичкиѣ офицери не тѣй оптимистически погледнаха, когато се научиха по-послѣ за проектирания походъ.

Вечерята късно, на 13-и Ноемврий, когато се каняхме да вечеряме, майоръ Чилиевъ, дружинния командиръ, получи писмо, на плика на което бѣше написано „екстренно“. Той на бързо распечата писмото, прочете го и слѣдъ това, като стана отъ масата и заповѣда на Бондаря — вѣстовоя си — да запали фенера, каза ни да го не чакаме за вечеря, и излѣзе.

Разбира се, ний всички съ нетърпѣние чакахме връщанieto на майоръ Чилиева и въ хиляди прѣдположения се мжчяхме да отгатнемъ причината за това му „екстренно“ повикване. Най-послѣ слѣдъ дълго бавение у генерала, Чилиевъ се върна. Още отъ първия погледъ ний разбрахме, по изражението на очитѣ му, че той се стараеше да покаже видъ, че не е имало нищо особено. На нашитѣ же молби да ни каже за причината на екстренното му повикване въ щаба, той отговори:

— Поздравлявамъ ви, господа, съ походъ. На насъ възлагатъ „молодецкое дѣло“. Ний ще трѣбва още веднѣжъ да се покажемъ достойни за оказаното ни довѣрие.

При това Чилиевъ прѣе такъвъ сериозенъ видъ, отъ който ний разбрахме, че прѣдъ насъ стои вече началникъ. Майоръ Чилиевъ, ако и да не ни каза на кждѣ ще вървимъ, никой отъ насъ, обаче, не се съмнѣваше, че генералъ Столѣтовъ, най-настъпнѣ е успѣлъ да издѣйствува разрѣшение да нападне съ опълчението турската укрѣпена позиция при с. Шейново, или Лисата-Гора — това, което бѣше завѣтната мечта на генерала.

Това извѣстие за наущанието Зелено-Дърво не съвсѣмъ зарадва офицеритѣ. Въ честитѣ бесѣди прѣзъ дългитѣ зимни нощи, не веднѣжъ сме разисквали въпроса за нападението на шейновския укрѣпенъ лагеръ, или на Лисата-Гора, и винаги сме дохождали до заключение, че да се прѣдприеме такова движение и прѣзъ такава мѣстность — Балкана — и то само съ опълчението, би значило да се жертвува цѣлото опълчение, безъ да се добие нѣкаква полза. Когато, обаче, Чилиевъ ни каза, че къмъ опълчението ще се придаде още и пѣхота, кавалерия и артиллерия, ний всички се зарадвахме за настъплението и за наущанието на умразнитѣ колиби.

— Господа, къмъ опълчението ще бждатъ придадени два пѣхотни полка, една горска батарея, единъ казашки полкъ и

българската конна сотня. За да се маскира подготовлението ни за бой, още отг днесъ отдавамъ заповѣдь по дружината, че ще направи инспекторски смотръ, за туй прѣдлагамъ ви да пригответе ротитѣ за смотръ. Сутрѣ рано ротитѣ да се занимаватъ съ прикладка и прицѣлка и легко и бързе владѣние съ затвора. На всичкитѣ вѣщи на опълченцитѣ да бждатъ подписани името, фамилията и ротата. Да се направи медицински смотръ на опълченцитѣ и ако се окажатъ болни и слаби, да имъ се направи списъкъ и при тръгванието въ походъ да се оставятъ въ Габрово. Освѣнъ това, ще приемете и слѣдующитѣ мѣрки: Строго държанне въ тайна за тръгванието на опълчението, най-тщателна пригонка на обмундирванието, особено на ботушитѣ, а въ ротитѣ да има опрѣдѣлено число санитарии и носилки, да се снабдятъ опълченцитѣ съ бинтове и кърпи за прѣвѣрзване, сухари за три дена, варено месо за единъ день и консерви за два дена. Да се купи и раздаде на опълченцитѣ свинска или пача мазъ съ която да си намажатъ краката за прѣдпазване отъ измръзване, да се пригответи нуждното количество продукти и провиантъ за 4 дена и, най-послѣ, всичкитѣ излишни вещи да се оставятъ въ Габрово.

— А вий, се обърна майоръ Чиляевъ къмъ мене, ще направите тщателенъ прѣгледъ на пушкитѣ въ дружината, ще раздадете въ ротитѣ нуждното количество патрони, калчища за чистение на пушкитѣ и жиръ или дървено масло за намазването имъ, а тѣй също ще пригответе нуждното число патрони — 6 товарни коня за дружината.

— Забранявамъ, господа, да се отпусчатъ или испращатъ кждѣто и да би било опълченци безъ мое разрѣшение, свърши дружинния командиръ.

— Този пхтъ вече не изглежда да е напраздно подготовлението ни, казаха нѣкои отъ офицеритѣ, на излазание отъ столовата.

Не всичкитѣ, обаче, офицери бѣха въсхитени отъ прѣдстоящия походъ. Съобщението на майоръ Чиляева, че отряда щѣлъ да бжде подъ командата на генералъ Столѣтова, накара мнозина отъ офицеритѣ и то ония, именно, които незнаяха слабостъ и страхъ, да се отнесатъ недовѣрчиво къмъ проектирания походъ.

На другия день на Зелено-Дърво работата закипѣ, както се казва, но тѣй, само по себе си — не забѣлзано. Купиха

се самари за прѣвозване на патрони и продукти. Ковчежниците приемаха спиртъ, чай и захаръ. Къмъ това врѣме бѣха получени валенки, кожуси и други нѣща, испратени отъ царицата.

Прѣгледаха се пушкитѣ и тѣ сж оказаха въ твърдѣ добро състояние. Впрочемъ, инакъ и не можеше да бжде, защото опълченцитѣ ги гледаха като очитѣ си. Тѣ обичаха своитѣ „кримки“ и ги галяха. Мене ме очудваше това, че когато се раздадоха пушкитѣ, много отъ тѣхъ имаха дълбока рѣжда на повърхността си, а при слѣдующитѣ прѣгледи на пушкитѣ и слѣда отъ тая рѣжда не бе останала. Показа се, че опълченцитѣ при всичко че имъ бѣше строго забранено, съ пепель или керемидата бѣха прѣмахнали рѣждата отъ пушкитѣ.

— Кой ви каза съ пепель или керемидата да си чистите пушкитѣ, питахъ азъ онѣзи опълченци, които бѣха имали рѣжда-сали пушки.

— Ваше благородие, азъ съ кърпица, съ дървено масло и съ чамова клечка истрихъ рѣждата, инакъ тя щѣше да се увеличи и да ми развали пушката, се оправдаваха опълченцитѣ.

Облѣклото и обущата се притѣкмяваха, съгласно заповѣдята на дружинния командиръ, който всѣки день правеше прѣгледъ на ротитѣ.

Всичко това, разбира се, не можеше да не възбуди подозрѣние у опълченцитѣ, които гледаха трескавата дѣятелность на началството. Това тѣхно подозрѣние не намаляваше желанието имъ, часъ по-скоро да се срѣщнемъ съ турцитѣ.

— Нима цѣлата зима ще прѣкараме на Зелено-Дърво? се питаха опълченцитѣ.

Дано по-скоро ни пратятъ на прѣдъ, защото ни сж омръзнали вече нашитѣ влажни колиби, а още повече — аванпостната служба.

— Добъръ е Господъ, той ще се смили и за насъ, казваха други.

— Нашитѣ офицери твърдѣ много сж се разшавали. Това май мереше на барутъ, забѣлѣзваха трети.

Опълчението бѣше готово за походъ и бой и чакахме само заповѣдъ.

Очаквахме заповѣдъ за трѣгване, а между това сърдцата на по-хладнокрѣвнитѣ по-прѣдвидливитѣ офицери все повече и повече се свиваха, тѣй като въ успѣха на тоя походъ малцинна вѣрваха. Съмненията въ неуспѣха по-скоро се чувствуваха отъ

всички ни, отъ колкото се искаваха, тъй като офицеритѣ, нѣкакъ си считахъ неудобно и неполитично да се пуцатъ въ обсъждения и осъждания.

Но 16-и и 18-и Ноемврий изминаха, а заповѣдь за тръгване все нѣмаше.

— Нашия генералъ е твърдѣ умисленъ, каза майоръ Чиляевъ, единъ день, когато обѣдвахме; види се и този път нѣма да се състои нашия походъ.

И дѣйствително, тревогата излѣзе лъжлива. Впрочемъ, не бъркаше на работата сегисъ-тогисъ да се пуцатъ такива слухове и да се правятъ подобни распореджания, защото, иначе, ний съвсѣмъ щѣхме да заспимъ на позицията.

Слѣдъ тѣзи най-голѣма отъ всички фалшиви тревоги, ний пакъ си заживѣхме на Зелено-Дърво тихо, мирно и безгрижно. Но този миръ и тѣзи безгрижностъ твърдѣ злѣ се отразяваха на нравственото ни настроение: по цѣли дни ний сѣдѣхме въ нашитѣ мокри и студени колиби въ цѣлно физическо и умствено бездѣйствие. Книга за прочитаніе съ свѣщъ се не намираше, а впечатления прѣкарани въ послѣднитѣ 4—5 мѣсеца, разказвани отъ всѣкого отъ насъ по стотина пъти, бѣха изгубили всѣкъкъвъ интересъ.

— Не живѣемъ, а „прозябаваме“ казваха офицеритѣ. Но най-тежкото бѣше мисълта, че сме прѣввѣрзани къмъ нашитѣ колиби за цѣла зима.

Не се знае, казваха нѣкои отъ офицеритѣ, възможно е да се промѣнятъ обстоятелствата и да ни накаратъ да искочимъ отъ нашитѣ миши дупки.

— Ето ти! Възможно ли е да прѣминемъ тѣзи гигантски снѣжни стѣни? Трѣбва да бждемъ орли за да ги прѣхвѣркнемъ, възражаваше нѣкой отъ офицеритѣ.

— Нашия безсмъртенъ Суворовъ на Алпитѣ не по-малко прѣпяствия е срѣщалъ, но той нито прѣдъ едно отъ тѣхъ се е спиралъ, отговаряше нѣкой распалено. Снѣжнитѣ же прѣспи на Балкана нѣма да спратъ нито драгомировцитѣ, нито опълченцитѣ.

— Да, но ний трѣбваше да имаме суворовскитѣ войници, а не братушкитѣ, не съвсѣмъ на мѣсто, каза храбрива поручикъ Поражецки.

— Не злословете противъ българитѣ, го прѣкъснаха офицеритѣ, тѣ на дѣло доказаха, че въ нищо не отстъпватъ на нашитѣ солдати.

Както и да е, но повечето отъ офицеритѣ бѣха убѣдени, че ще прѣкараме зимата на Зелено-Дърво, толкова повече, че пълень застоѣ владѣеше по цѣлия театръ на военнитѣ действия, разбира се, като се исклучатъ незначителнитѣ прѣстрѣлки и почти всѣки-дневната канонада подъ Плѣвень. Но скоро се оказа, че не на всѣкадѣ владѣяло затишие. На 23-и Ноемврий, като грѣмъ се распрьсна слухъ, че турцитѣ съвършено разбили нашия еленски отрядъ, една часть отъ който, наедно съ единадесетъ орджия, била взета въ плѣнь, другата — падвала юнашки на бойното поле, а третята — незначителна часть, успѣла да избѣга участьта на своитѣ другари, като отстъпила отъ позицията.

Трѣбва ли да казвамъ, че това извѣстие направи на насъ твърдѣ тежко впечатление? То като кошмаръ налегна и измъчи душитѣ ни; но това не бѣше всичко. Распръсна се още слухъ, че Сюлейманъ-паша, началника на турскитѣ войски подъ Елена, отъ тамъ щѣлъ билъ да настъпн съ голѣма сила къмъ Търново, а отъ тамъ, или къмъ Габрово, или къмъ Плѣвень — нѣщо твърдѣ вѣроятно, защото въ Търново нѣмаше никакви войски за противудѣйствиe на противника, освѣнъ 7-а и 8-а дружини отъ второто опълчение. Съ това настъпване, ако се сполучеше, шипченския отрядъ щѣше да бѣде отрѣзанъ отъ главнитѣ сили и щѣше да се намѣри твърдѣ въ критическо положение.

Началството се растревежи отъ това извѣстие. Заговориа за испращание къмъ Търново на войски отъ шипченския отрядъ. Опълчението получи заповѣдъ да бѣде готово за походъ. Говореше се, че то щѣло да замѣсти ония на Шипка части, които щѣли да се испратятъ за Търново. Изобщо, изглеждаше работата да е твърдѣ сериозна. Опълчението бѣ готово и чакаше заповѣдъ за походъ, но измина се день-два, а заповѣдъ за трѣгване не последва.

— Види се, извѣстието за поражението на еленския отрядъ да е било прѣувеличено, си говоряхме ний, и за туй не ни дигатъ отъ тукъ въ походъ.

По-послѣ, обаче, се оказа, че извѣстието не е било прѣувеличено и че, дѣйствително, еленския отрядъ е билъ разбитъ съвършено. Колкото се отнася до това, че насъ не ни вдигнаха въ походъ, трѣбваше да се благодаря на обстоятелството, че Сюлейманъ-паша не се възползува отъ побѣдата си и не настъпн

на Търново, както не се въсползува и на 9-й Августъ на Шипка: още първия день да прѣдприеме обходно движение на нашия дѣсенъ флангъ, въ който случай Шипка на втория день щѣше да бѣде въ ржцѣтъ му.

Тѣй и сега, вмѣсто да настѣпи на Търново, като унищожеше по части пристигающитѣ подкрѣпления, а отъ тамъ на Габрово, той се бѣ повърналъ назадъ, и съ това ни избави, може би, отъ една катастрофа.

По-послѣ, много се говореше за подробноститѣ на битката при Елена. Но тѣй като въспоменанията ми се отнасятъ само до дѣйствието на българското опълчение, за туй ще се ограничи за тая битка само съ нѣколко думи.

На 22-и Ноемврий при Елена, само благодарение на сжщата безпечность и нераспоредителность на началствующитѣ, които се отблѣзваха и у насъ, загинаха много доблестно пазившитѣ свонѣ постове офицери и войници. Една часть отъ орловския полкъ бѣше взета, заедно съ ранения си полковои командиръ въ плѣнъ, както и 11 орджия.

Очевидци разказваха, че когато начальника на еленската позиция князь Святополкъ-Мирски се веселилъ съ полковата музика, пристигналъ билъ отъ сливенския владика и нѣкой отъ гражданитѣ, пратеникъ съ извѣстие, че турцитѣ се приготвявали да нападнатъ еленската позиция. На това прѣдупрѣждение начальника на отряда, князь Святополкъ-Мирски, не само не обърналъ внимание и продължилъ да се весели, но заповѣдалъ още да се награди пратеника за неговата услуга съ 25 удара съ прѣчки.

На 26-и Ноемврий въ дружината се отпразднува Георгиевския орденски празникъ. На георгиевскитѣ кавалери, долни чинове, се даде особенъ обѣдъ. Офицеритѣ же бѣха поканени въ 5 а дружина, гдѣто бѣха нагостени, както се казва, „на славу“.

На това угощение се прѣдлагаха тостове, разбира се, прѣди всичко за Императора, слѣдъ това по нисходящи степени и до долнитѣ чинове. При това, въ рѣчитѣ за опълченцитѣ се искаха лестни похвали за тѣхната храбрость, неустрашимость и самоотвърженность.

На 28-и Ноемврий, сутринта, отъ аванпостната верига съобщиха, че нѣкъдѣ си, далеко се чували топовни гърмежи. Нѣкой отъ офицеритѣ тутакси се въскачиха на възвишенностьта,

отъ кждѣто, наистина, се чуваше силна канонада, безъ да можеше да се опрѣдѣли отъ кждѣ идеше тя.

Вечерята же, въ сжщия день, генералъ Радецки ни съобщил радостната вѣсть за паданието на Плѣвенъ и плѣненнето на цѣлата Османъ-пашова армия. Тая радостна вѣсть заглушил печалното събитие при Елена, което, при други обстоятелства, можеше да има твърдѣ лоши послѣдствия.

Това извѣстие накара радостно да затупатъ не само нашитѣ сърдца, но и сърдцата на всичкитѣ българи и на стомилионния руски народъ.

Това важно събитие не само рѣшаваше въпроса за скорото ни настѣпване, но то имаше рѣшающе значение и за самата война. Всички бѣхме сега уверени, че скоро ще напуснемъ умразнитѣ колиби и ще настѣпимъ напрѣдъ, при всичко че Балканитѣ бѣха затрупани съ дълбокъ — повече отъ два аршина снѣгъ.

На 30-и Ноември се отслужи молебень, по случай прѣвземането на Плѣвенъ и заробванието на Османъ-паша. На Шипка съ бенгалски огньове е било съобщено на турцитѣ за заробванието на Османъ-паша и войскитѣ му. При всичко че ний продължавахме да живѣемъ както и до прѣвземанието на Плѣвенъ — въ сжщитѣ колиби, но сега като че ли колибитѣ ни станаха по-удобни, сухи и топли, ноцитѣ по-къси и днитѣ повесели. Съ една рѣчь, всички се съживихме: отъ мрачното меланхолично настроение, отъ нравственото ни вцѣпенение, съ което бѣхме обхванати въ продължение на толкова врѣме, и слѣда не остана.

Въ послѣднитѣ числа на Ноември мѣсець за шипченския отрядъ пристигнаха испратенитѣ отъ императрицата подаръци за офицеритѣ и долнитѣ чинове.

Наистина, подаръцитѣ не бѣха въ толкова голѣмо количество, за да можатъ да удовлетворятъ нуждата на 35—40 хиляди души, при всѣ това всѣки получи по нѣкой прѣдмѣтъ. Нѣщата бѣха твърдѣ разнообразни, като се започне отъ „байкови одѣвала“, фланелени ризи, куртки, полушубки и пр., и свършваше съ конякъ, шоколадъ, конфекти и пр.

— Не ми е скжпъ, казваха офицеритѣ и войницитѣ, твоя подаръкъ, скжпъ ми е твоята любовъ.

Всѣки искаше да има по нѣщичко отъ „матушки императрицы“.

Не знамъ, случайно или нарочно, но въ опълчението се получиха сравнително повече нѣща, отъ колкото въ другитѣ части. Тѣй напримѣръ, въ 3-я дружина всѣки офицеръ получи по два, даже и по три прѣдмѣта; мене ми се паднаха: фланелена риза и гащи, байково одѣяло и едно шише конякъ.

Слуховетѣ за прѣдстоящия походъ прѣзъ Балкана, за да се атакуватъ турцитѣ отъ къмъ тила, почнаха да пробиватъ все повече и повече реална окраска. Въ околността се появи щаба на бѣлия генералъ — Скобелева. Започнаха се съвѣщания на Червенъ-Брѣгъ по между генералитѣ: Радечки, Скобелева и Мирски; появиха се нови войсковы части — 16-а дивизия и 3-я стрѣлкова бригада. Получи се секретна заповѣдъ да се готвимъ за зименъ походъ съ най-умѣренъ обозъ, — всичкия на товарни коне.

Въ първитѣ числа на Декемврий мѣсець дружиннитѣ командири направиха инспекторски смотръ на дружиннитѣ, като прѣгледаха пригопката на обмундированпето, снаряжението и обущата. Заповѣдано бѣше всичкитѣ вѣщи на опълченцитѣ да иматъ надписъ на името и прѣзимето. Всѣки се радваше за гдѣто най-послѣ ще напустнемъ Зелено-Дърво. Къмъ това врѣме, когато бѣха всичкитѣ опълченци прѣпѣлнени съ ентузиазмъ за прѣдстоящия походъ, началството на 3-я дружина намѣри за нужно да назначи езекуция съ 50 удари на избѣгналитѣ и заловени опълченци: отъ 1-а рота Т. Н., 2-а рота Г. М., 3-я рота П. М., О. Ф., А. Г. и Н. Г. и 4-а рота Д. Г., Я. Д. и П. Н. Това наказание, ако и да направи лошо впечатление, отъ всичкитѣ опълченци, обаче, се призна за справедливо.

На 16-и Декемврий неочаквано дойдоха на позицията Зелено-Дърво братъ ми и вуйка ми. Това дохождане на близкитѣ ми роднини бѣ за мене цѣло събитие. Наистина, утрѣ или други день прѣдстоене да вървимъ въ походъ и бой, и кой знаеше, какво можеше да се случи съ мене. Още въ сѣщия день азъ се испросихъ отъ дружинния командиръ да ида въ Габрово, кждѣто и замгнахъ съ брата си, вуйка си и братовчедата си подпоручикъ Н.

Доблестния „бѣлия“ (акъ), както наричаха турцитѣ генералъ Скобелева подъ Плѣвенъ, бѣше въ Габрово.

Габровчени тържествуваха и, особено, бѣжанцитѣ отъ Южна България, у които надѣждата, да видятъ скоро роднитѣ си мѣста, се усили. Габровчени пъкъ се радваха за това, че

ако нашитѣ войски напръдняха и прѣвзеяха Шипка, тѣ щѣха да бждатъ избавени отъ онази тежка и разнообразна повинность, която носяха отъ толкова врѣме. Въобще же, успѣха на рускиятѣ войски радостно се отразяваше въ сърдцето на цѣлия български народъ.

На другия день, слѣдъ като прѣдадохъ на брата си спѣ-стенитѣ си пари, азъ заминахъ за Зелено-Дърво. Бързахъ да

Генералъ Михаилъ Димитриевичъ Скобелевъ.

се завърна, защото имахъ да прѣглеждамъ пушкитѣ още на двѣ роты. По пътя ме настигна и като стрѣла замина единъ генералъ, възсѣдналъ на единъ прѣвъвсходенъ бѣлъ конь — иноходець. Слѣдъ генерала едвамъ успѣваше да го настига съпътника му щабъ-офицеръ, възсѣдналъ на добъръ дорестъ конь. Азъ никога не бѣхъ виждалъ генералъ Скобелева, но по расказитѣ познахъ „бѣлия“ генералъ.

На 22-и Декемврий се издаде слѣдующия приказъ по опълченнето, отъ който лесно се разбираше, че скоро ще напустнемъ умръзналата ни зелено-дрѣвска позиция:

„Всички слаби и неджгави опълченци да се оставятъ въ с. Баевци; *) общото завѣдване на слабитѣ се възлага на полковникъ Енгелгардта; на сѣщия се възлага прѣзъ всичкото врѣме на стоението задъ балкана попълнуванието на опълченския складъ съ сухари, патрони и пр. въ с. Топлишъ; исканията на опълченнето да се изпълняватъ бърже, за която цѣль, щомъ отряда трѣгне, полковникъ Енгелгардтъ да се прѣмѣсти въ с. Топлишъ. За надзоръ надъ останалитѣ на Зелено-Дърво слаби войници, да се оставятъ двама добри, сѣщо отъ слабитѣ, унтеръ-офицери, като всички се удовлетворятъ съ продоволствие за 10 дена.

На войницитѣ въ строя да се прѣгледатъ ботушитѣ, дрѣхитѣ, състоянието на оржжието и да се приведе всичко въ надлеженъ редъ, до гдѣто има още врѣме. При това намирамъ за неизлишно да напомня, че прѣдстоящия походъ, вѣроятно, ще бжде изпълненъ при неблагоприятни атмосферически условия: силенъ студъ, а може би и виелица. За туй трѣбва да бждатъ взети всички прѣдпазителни мѣрки, за да се намаятъ врѣднитѣ послѣдствия отъ тия условия: да се купятъ навуща, наушници, да се приготвятъ „набрюшници“ и да се взематъ топли ржкавици, ако такива не стигатъ. Хората да трѣгнатъ въ походъ съ кожуси и шинели.

Всѣки челоуѣкъ да има съ себе си за единъ день хлѣбъ, за два дена сухари, 80 патрона въ патроннитѣ сумки, по двѣ порции консерви и по единъ фунтъ варено мѣсо. Освѣнъ това, безъ друго трѣбва да се даде на всѣки войникъ мазъ, свинска или пача, за намазване краката и ржцѣтѣ за прѣдпазване отъ измръзване.

*) Както се каза по-горѣ, още въ началото на Октомврий въ Габрово се отвори болница, специално за опълченцитѣ, която се снабди съ болнични нѣща — дрѣхи, постелки, сѣдове и пр. отъ доброволнитѣ пожертвования на габровскитѣ граждани и гражданки. Болницата се завѣдваше по редъ отъ опълченскитѣ лѣкари. Завѣдующий по него врѣме болницата, д-ръ Мирковъ, разказва, че къмъ 20-и Декемврий имало въ тая болница на лѣчение 108 души. Когато пристигнаха войскитѣ на Скобелена и се распрѣсналъ слухъ за похода, нови болни отъ позицията не се явили, а тѣзи които биде въ болницата, макаръ и слаби, не искали да останатъ. На 24-и Декемврий въ болницата останал само единъ болѣнъ, Копчевъ, отъ 5-а дружина, когото д-ръ Мирковъ не пушалъ, по причина на голѣмата му слабостъ. Прѣзъ нощта, обаче, и той избѣгналъ изъ болницата и се присъединилъ къмъ дружината. По тоя начинъ д-ръ Мирковъ билъ принуденъ да затвори болницата и да трѣгне съ отряда

При всѣка дружина да има: единъ конь съ аптека, единъ съ спиртъ, 2 съ патрони и 2 съ сухари и фуражъ.

Въ общия обозъ да се има на останалитѣ товарни коне, или шайни — за всѣка дружина по двадесетъ патрони на человекъ, за 2 деня сухари, останалитѣ порции консерви, двѣ палатки, овесъ 16 гарнца и по единъ пудъ сѣно на конь и буре спиртъ.

Господа дружиннитѣ командири да се погрижатъ за добитъкъ за храна на войницитѣ, най-напрѣдъ волове, които могатъ да бждатъ полезни, за впрѣгане въ шайнитѣ; ако ли пъкъ волове нѣма, то да се купятъ овце.

Дружиннитѣ доктори да направятъ всичкитѣ потребни приготовления: да провѣрятъ имали потребното число санитари, знаятъ ли си обязаноститѣ, иматъ ли необходимитѣ бинтове, прѣвврзоченъ гипсъ и пр. Ако нѣщо не стига, да се взематъ безотлагателни мѣрки за набавяннето имъ.

Въ с. Топлишъ се учреждаватъ особенъ сухаренъ и патроненъ складове; за туй, заповѣдвамъ на изпълняющия длъжността на началника щаба, да избере за тѣзи складове мѣсто; командира на 1-а дружина да назначи единъ офицеръ, единъ опитенъ унтеръ-офицеръ и двама редника, отъ които офицера да приеме въ течение на сутрѣшния день отъ дружинитѣ запаса на сухаритѣ за три деня и по 40 патрона на человекъ и да слѣди за това, щото тѣзи запаси да бждатъ въ порядъкъ; унтеръ-офицера и двама редника, при тоя складъ, да оставатъ всичкото врѣме на прѣдполагаемото настѣпление. Г. г. дружиннитѣ командири непрѣмѣнно да приематъ въпроснитѣ запаси въ с. Топлишъ въ течение на утрѣшния день“.

Тия прѣдписания бидоха изпълнени най-точно.

Съгласно заповѣдта по имитлийския отрядъ отъ 23-и Декемврий, началника на опълчението издаде слѣдующата заповѣдъ:

1) 1-а бригада (1-а и 2-а дружини), подъ началството на полковника Депрерадовича, сутрѣ, на 24-и Декемврий, къмъ 3 часа слѣдъ пладнѣ да пристигне въ с. Топлишъ съ всичкитѣ товарни коне, които ще слѣдватъ подиръ дружинитѣ, за да постѣпи въ състава на общия авангардъ.

2) Азъ съмъ назначенъ да командувамъ авангарда; за туй, за прѣзъ всичкото това врѣме, заповѣдвамъ на полковника графъ Толстой да командува останалитѣ дружини.

3) Останалитѣ дружини, подѣ командата на флигель-адютанта полковника графѣ Толстой, да стоятъ на мѣстата си въ пълна готовностъ и по първа заповѣдь да тръгнатъ за Топлишъ; 10-а дружина сутрѣ рано да се прѣмѣсти на позицията при с. Баевци.

4) Сутрѣ, къмъ 12 часа по пладнѣ, всичкитѣ распоредания за трѣгване трѣбва да бждатъ свършени и товарнитѣ коне, които ще слѣдватъ подирѣ дружинитѣ, трѣбва да бждатъ на мѣстата си.

5) Всичкитѣ дружини да взематъ на общия обозъ макаръ едната частъ отъ ротнитѣ котли.

6) При графѣ Толстой, до втора заповѣдь, да състои капитанъ Малининъ.

7) Полковникъ Депрерадовичъ да назначи офицеръ отъ първа бригада въ распореданieto на полковника Енгелгардта, който остава за да устрои тила на опълчението. Тоя офицеръ да се яви на полковника Енгелгардта и чака отъ него заповѣдь.

8) Общия обозъ да завѣдва ковчезника на 3-я дружина поручикъ Бѣляевъ. Тоя обозъ да се събере при с. Топлишъ по особена заповѣдь.

9) Отъ сотнята, състояща при щаба, да се назначатъ при мене 8 конника и 2 волноопредѣляющиса за ординарческа служба.

Освѣнъ това, при щаба на опълчението да се намиратъ 6 казака отъ № 30 полкъ. Тѣзи хора да иматъ за конетѣ си поне за 24 часа фуражъ и хлѣбъ за себе си. Ординарцитѣ и 4 казака да се испратятъ сутрѣ, къмъ 3¹/₂ часа слѣдъ пладнѣ, въ с. Топлишъ при квартирата на генералъ Скобелева. А двамата казака, къмъ 5 часа слѣдъ обѣдъ, да се пратятъ въ с. Баевци, гдѣто да се яватъ на старшия адютантъ — капитанъ Малинина.

На 23-и Декемврий, вечеръта, вече положително се говореше, че дружинитѣ ще се вдигатъ отъ Зелено-Дърво. Говореше се още, че ще форспраме Балкана съ два отряда: единия — лѣво-фланговий, на чело съ князъ Святополкъ-Мирски, а другия, дѣсно-фланговия, на чело съ генералъ Скобелева. Късно прѣзъ нощъта се получи приказъ отъ началника на дѣсно-фланговия отрядъ, генералъ Скобелева, съ който приказъ се обявяваше за настѣпванието. Генералъ Скобелевъ се обръщаше въ приказътъ си къмъ отряда приблизително така:

„Юнаци! Намъ ни прѣдстои да извършимъ трудещъ подвигъ, достоенъ за постоянната и испитана слава на рускитѣ знамена. Днесъ ще почнемъ прѣминуванетоъ прѣзъ Балкана съ артиллерията, безъ пхтъ, като си пробиваме пхтъ на видъ у противника прѣзъ дълбокитѣ снѣжни прѣспи. Насъ ни чака въ Балкана турската армия; тя иска да ни прѣгради пхтя. Незабравяйте „братци“, че намъ ни е повѣрена честъта на отечеството и че за насъ сега се моли самия царъ Освободителъ, а наедно съ него и цѣла Руссия. Тѣ очакватъ отъ насъ побѣда. Да не ни смуцава нито многочисленостъта, нито юначеството, нито пѣкъ злобата на противника, защото нашето дѣло е свято, — съ насъ е Богъ.

„Български опълченци! Вамъ е извѣстно защо Руссия опълчи своитѣ полкове, а Негово Императорско Величество се тури на чело на армията. Вий, юнаци, още отъ първитѣ дни на формируванетоъ на опълчението се показахте достойни за онова участие на руския народъ, което той приемаше въ сждбата на вашето поробено отечество. Въ биткитѣ при Стара-Загора и на Шипка вий се показахте достойни за по-добра участь и заслужихте любовта и довѣрието на вашитѣ бойни другари — нашитѣ солдати. Азъ напълно се надѣвамъ, че вий и въ бѣдѣщитѣ битки ще покажете същата храбрость и самоотвърженность, — качества, съ които се отличавахте до сега. Надѣвамъ се на това още повечс, че вий, българитѣ, се биете за свободата на поробеното си отечество, за отмъщение на поруганата честь на вашитѣ майки и сестри“ . . .

На 24-и сутринята се прочете на опълченцитѣ горния приказъ, който тѣ посрѣщнаха съ вѣсторженно и грѣмогласно „ура“. — Сега вече никой не се съмнѣваше, че опълчението, дѣствително, ще напустне своитѣ умразни колиби и че скоро ще се счепкаме съ турцитѣ. Само този пхтъ никой вече не се съмнѣваше за резултута на това счепкване — пълното поражение на неприятеля. Отряда на генералъ Скобелева състоеше: отъ цѣлата 16 дивизия, 3-я стрѣлкова бригада, българското опълчение, една 4-и фунтова батарея, 7 сотни казаки, българската конна сотня, една горска батарея, два кавалерийски полка и 2 роты сапѣори. Отряда на Святополкъ-Мирски, казватъ, билъ приблизително въ същия съставъ.

Тия два отряда трѣбваше да дѣйствуватъ противъ шейновския укрѣпенъ лагеръ и въ тила на турската шипченска позиция, а Радецки трѣбваше да дѣйствува отъ къмъ фронта.

1-а и 2-а дружини се вдигнаха отъ Зелено-Дърво на 24-и Декемврий сутринята, а другитѣ дружини останаха за другата сутрина.

Съ приказъ по 3-я дружина отъ същото число се прѣдписваше, въ врѣме на прѣдстоящия походъ ротнитѣ командири всѣки день да правятъ провѣрка на долнитѣ чинове, като прѣдставляватъ всѣкидневно къмъ 10 часа сутринята свѣдѣния за заболѣлитѣ, отставалитѣ отъ ротитѣ, за избѣгналитѣ и за състоящитѣ на лицѣ въ врѣме на боя. Прѣдписваше се също да се прѣдставятъ свѣдѣния за числото на убититѣ, раненитѣ и изгубенитѣ, а тѣй също и списъкъ на отличившитѣ се въ боя. Прѣдъ видъ на ранното трѣгване въ походъ, заповѣда се още да се приготви за опълченцитѣ „кашица“, къмъ 3 часа сутринята.

XIV.

Най-послѣ настѣпи отдавно желанія за трѣгване день — 25-и Декемврий, — день свѣтлъ въ религиозно отношение и тържественъ за насъ, защото въ този день опълченцитѣ напускаха ненавистната зелен-дървска позиция и отиваха да се жертвуватъ за свободата на България. Въ утрото, когато всички православни християни по звука на камбанитѣ се събираха въ Божиятѣ храмове, опълченцитѣ се събираха за походъ противъ враговетѣ на християнството. Още слънцето не бѣше изгрѣло, когато дружината бѣше готова и чакаше само заповѣдъ за трѣгване. Казвамъ слънцето не бѣше изгрѣло, защото се виждаше, че днесъ, въ този двойно тържественъ день, то щѣше да ни грѣе и топли съ своитѣ зимни лъчи. Това бѣше едно добро прѣдзнаменование. Не се мина много врѣме, когато на истокъ надъ хоризонта се показа прѣвъ багряния облакъ — слънцето, което моментално распрати своитѣ лъчи по земята и освѣти бѣлия дебелъ снѣгъ. Чудна и величественна картина прѣставляваше въ това врѣме окръжаващата ни природа! Всѣка снѣжина, освѣтена отъ слънчевитѣ лъчи, имаше блѣсъкътъ на най-хубавия брилянтъ! Отъ тоя блѣсъкъ зрѣнието на человекъ се уморяваше и той неволно трѣбваше да търси нѣкоя тъмна точка, на която да спрѣ погледътъ си за почивка.

— „Въ ружѣе“! се раздаде командата на дружинния командиръ. — „Въ ружѣе“! подеха командата ротнитѣ командири.

Опълченците же, готови, съ торбитѣ на гърбъ, като дѣца запришкаха и заскачаха къмъ своите другари „кримки“. Наистина, пушката „кримка“ бѣ най любимия — нераздѣленъ другаръ на опълченеца. Той не лицемѣрно искаваше своята любовъ къмъ нея, като я гладеше и милваше, като че ли тя бѣше живо същество.

— Ти, „кримко“, ще ми послужишь да отмѣтя за падналите при Стара-Загора и Шипка другари, нѣжно и като че ли умоляюще, шепнеше нѣкой опълченецъ на своята вѣрна любима другарка „кримка“.

Ротите се построиха. Дружинния командиръ поздравя опълченците съ походъ.

— Помнете, „братци“, каза Чилиевъ, че намъ ни прѣдстои да извършимъ труденъ походъ. Ний, прѣди да се срѣцнемъ съ противника, ще трѣбва да се боримъ съ стихинийте сили: студътъ, дълбокия снѣгъ и съ непроходимия Балканъ. За туй, за да останемъ побѣдители, ний трѣбва всинца задружно да дѣйствуваме, трѣбва, проче, да се придържаме о слѣдующето правило: било въ врѣме на похода или боя — всеки да пази, т. е. да не напуца опрѣдѣленото си въ ротата мѣсто, отстанали да нѣма, а на уморившите се въ врѣме на похода да помагаме, кой съ каквото може. Въ боя, както и въ миналите боеве, да дѣйствуваме задружно и рѣшително: никой да не мисли за себе си, а всекой да мисли и помага на другаря си. Патроните на вѣтъръ да не хвърляте и знайте, че тѣ ще останатъ тукъ и трѣбва, слѣдователно, да считате само на очѣзи, които сж въ полусумките и торбитѣ ви. Най-послѣ, безъ заповѣдь нѣма и да пѣете.

Напомнявамъ на господа ротните командири, да слѣдятъ точно за изпълнението на горнята ми заповѣдь.

Най-послѣ, слѣдъ като се отслужи напжтственъ молебень, раздаде се команда:

„Ружье вольно! — Шагомъ — маршъ!“

Опълченците, не исключая и офицерите, вървешката си снеха още веднажъ калпаците и набожно се прѣкръстиха, като шепнеха къмъ всевшния молитвата си. Та имаше и защо опълченците да се молятъ и благодарятъ на Бога.

Нравственото настроение на опълченците днесъ напълно гармонираше съ природата. Лицата и очите имъ бѣха свѣтли

и засмѣни. Въ движенията имъ же се четеше рѣшителностъ, самоотверженностъ и отвага.

Майоръ Чилиевъ поведе дружината къмъ с. Топлишъ, първо, по гнкитѣ на възвишенността, за да не бѣде забѣлзано движението ни отъ турцитѣ на Лисата-Гора, а подиръ по дѣсния каменистъ брѣгъ на дълбокня, а сега засипанъ отъ навѣяния снѣгъ, долъ. Отъ дълбокня снѣгъ трудно се вървеше тукъ, особено за първитѣ редове, които отваряха партината — пѣтя.

— Ако тукъ е мъчно за вървение, забѣлѣжи единъ отъ опълченцитѣ, ами какво ще бѣде тамъ на Балкана?

— Десетъ пѣти да бѣде Балкана по-мъчно проходимъ и тогава пакъ ще го минемъ, отговориха нѣколко опълченци. Ще го минемъ и ще накажемъ виновницитѣ на нашитѣ страдания и на страданията на българския народъ!

— Само дано да не офейкатъ, ако забѣлѣжатъ нашето движение, както избѣгаха прѣзъ Августъ мѣсець, каза опълченеца Богдановъ.

— Чувайте, другари, Богдановъ го е страхъ да не избѣгатъ турцитѣ. Той иска да имъ отмѣсти за страха, който тѣ му зададоха подъ Стара-Загора, позакачи го единъ опълченецъ.

— Ами съ какво ще имъ отмѣстишъ, съ щика ли, или съ куршумъ, запита сѣщия храбреца Богдановъ.

— Ехъ, холамъ, каквото бѣше при Стара-Загора то се мина, отговори Богдановъ. Сега ще видимъ, какво ще бѣде и съ какво ще отмѣстимъ.

Часътъ бѣше 10 сутринѣта, когато дружината пристигна въ Топлишъ и се спрѣ на една равнина не далеко отъ кръчмата.

Тукъ се научихъ, че прѣдния отрядъ, въ съставъ: 4 конни сотни, 3-я стрѣлкова бригада, 2 роты саябори, Казанския пѣши полкъ, горската батарея и 1-а бригада (1-а и 2-а дружини) отъ българското опълчение още вчера биле заминали за Балкана. Суздалския полкъ отъ 16-а дивизия, една полска батарея и единъ улански полкъ бѣха се расположили току край селото на една полянка и чакаха заповѣдъ за трѣгване. Останалата же частъ отъ 16-а дивизия се очаквала тукъ отъ Габрово. Ний сѣщо очаквахме пристиганието само на 5-а и 6-а дружини, тѣй като 4-а дружина бѣше вече дошла.

Офицеритѣ отъ горѣказанитѣ части се бѣха събрали близо при кръчмата. Между тѣхъ се намираха мнозина познати на офицеритѣ отъ дружинитѣ и даже едноопълченци. Разбира се,

че въ такъв тържественъ день и при такава обстановка, срѣщата на другари и приятели изискваше почерпване. Майоръ Чилиевъ заповѣда веднага на Бондаря да докара товарния конь съ закуситѣ, които слѣдъ малко се и сложиха на посланата на снѣга черга.

— Господа, заповѣдайте да отговѣемъ, покани майоръ Чилиевъ офицеритѣ,

Слѣдъ немного врѣме, тамъ гдѣто бѣха сложени закуситѣ, вината и ракиитѣ, се търкаляха само празни шишета, кутни отъ хайверъ, омари, тонъ и парчета книги, въ които бѣха увити салами, шумка, разни сиренета и прочее.

Между това опълченцитѣ отъ 3-я и 4-а дружини, събрани на группа, цѣляха въздуха съ своитѣ юнашки пѣсни.

— Я гледайте ги, настоящи руски войници, казваха офицеритѣ отъ 16-а дивизия и уланския полкъ, която за пръвъ пхтъ виждаха опълченцитѣ.

— Да, братъ, тѣ и не по-лошо се биятъ отъ нашитѣ войници, стговаряха офицеритѣ отъ дружинитѣ. Ако сме живи, ще се убѣдите.

— Какво ще се убѣждаваме, когато ний не се съмнѣваме, отговориха първитѣ. Нима ний не знаемъ за героизма, който тѣ показаха при Стара-Загора и Шипка?

Къмъ това врѣме пристигнаха 5-а и 6-а дружини. Едвамъ си бѣха сложили пушкитѣ въ рогачи, когато Скобелевъ, съпровожданъ отъ графа Толстой и подполковникъ Куропаткина, началника щаба на 16-а дивизия, дойде да поздрави опълченцитѣ съ походъ. На поздравлението, опълченцитѣ отговориха весело и смѣло.

Генералъ Скобелевъ съ засмѣно лице обикаляше опълченцитѣ, като говореше на графъ Толстой.

— „Молодцами выглядываютъ: просто не налюбуеться“.

— Добъръ пхтъ, юнаци! Сбогомъ! извика Скобелевъ на опълченцитѣ и си замгна.

— „Щастливо оставаться, ваше прѣвѣсходительство“, отговориха послѣднитѣ юнашки.

Раздаде се слѣдъ това командата за тръгване и ний оставихме селото.

Отъ Топлишъ ний изведнѣжъ започнахме да се катеримъ по прѣдгорията на Балкана. Още въ началото на тръгванието ни, започнахме да затѣваме едва ли не до поясъ въ снѣгътъ.

Като отвѣсна стѣна се бѣ испрѣчилъ прѣдъ насъ снѣжния Балканъ.

— Ако тукъ е мъчно да се върви, тамъ горѣ какво ли ще бѣде? се питаха опълченцитѣ.

А тукъ, дѣйствително, бѣ мъчно за вървение, при всичко, че по сжщия пѣть прѣди насъ бѣха минали хиляди хора и коне.

Испърво, минахме прѣзъ една съвършенно открита и изровена отъ чловѣчески и конски стѣпки поляна, като се направлявахме къмъ първото стѣпало на гигантската стѣлба на възвишенността, покрита съ гжстъ лѣщакъ и букакъ. Съ влизаннето ни въ корията, ний изведнѣжъ почувствувахме всичката трудностъ на движението по нея, при всичко, че тукъ въскачването бѣ още не тѣй стрѣмно и пѣтя бѣ сравнително широко.

Отъ тукъ, обаче, колкото по-нагорѣ вървѣхме, толкова пѣтя ставаше по-тѣсенъ и стрѣмень, така щото по нѣйде едвамъ можеше да се катеримъ по единъ чловѣкъ. И то съ каква мъка? Наистина, пѣтя и тукъ бѣше утъпканъ отъ прѣднитѣ войскови части, но отъ това той не бѣ станалъ по-лесно проходимъ. Напротивъ, сега движението бѣ несравненно по-трудно и то защото на много мѣста, подъ прѣхкавия, движуция се снѣгъ, имаше ледъ и за туй ний на всѣка крачка се плзгахме и падахме, като буквално се заравяхме въ дебелня снѣгъ; но не само хората, а и конетѣ падаха. Единтѣ и другитѣ бѣха потънали въ потъ.

Азъ чакъ сега видѣхъ, каква голѣма грѣшка сторихъ, като промѣнихъ черкеза си за настоящия конъ, който нагледъ бѣше много по-добъръ, но се оказа твърдѣ слабъ. Той не можеше да ми служи даже и долу, когато минавахме прѣзъ поляната и тамъ трѣбваше да слѣза и да вървя пѣша.

Тукъ же той положително ме бѣ изморилъ, защото, за да не би да ме настѣпи, като го водяхъ подирѣ си, азъ бързахъ да се катеря на горѣ; а при всѣко плзгание и падание, той повличаше и мене.

— Ваше благородие, дайте да ви поводимъ коня, вий съвсѣмъ се изморихте, ми прѣдлагаха услугитѣ си запѣхтелитѣ и потънали въ потъ опълченци.

Разбира се, че азъ не злоупотрѣбвахъ съ тия услуги на опълченцитѣ, защото виждахъ, че и тѣ сами бѣха капнали. Едно ме бѣ само ядъ, че оставихъ Трайко при товарнитѣ коне.

Въскачихме се на една доволно висока възвишенност. Врѣмето продължаваше да е ясно. Слънцето грѣеше, колкото може да грѣе по коледа. Отъ тукъ се виждаше не само Зелено-Дърво, Лисата-Гора, но и Габрово. Види се, че турцитѣ ни бѣха забѣлѣжили отъ Лисата Гора, защото цѣла тѣлпа отъ тѣхъ се бѣха събрали и наредили съ фронтъ къмъ насъ. Нѣмаше съмнѣние, че тѣ гледаха нашето движение, което трѣбваше ужъ да бѣде тайно. Очудвахме се, защо турцитѣ не откриваха по насъ орждиенъ огъвъ, когато, по права линия, разстоянието не бѣ по-голъмо отъ $2\frac{1}{2}$ —3 версти. Впрочемъ, единственото мѣсто отъ кждѣто можахме да виждаме турцитѣ на Лисата, а вѣроятно и тѣ насъ, бѣше тази възвишенност.

Вървятъ опълченцитѣ бодро. Отстанали нѣма, но за туй, повтарямъ, всички потѣнали въ потъ и запѣхтени. Скоро, обаче, силитѣ ни започнаха да се истощаватъ. Пладнѣ отдавна бѣ минало. Опълченцитѣ вървешката вадяха отъ торбитѣ си сухари и гризяха. Най-насетнѣ опълчението бѣ спрѣно за почивка.

Офицеритѣ отъ дружината се събраха въ кржжокъ.

Азъ много бѣхъ огладнѣлъ, та и другаритѣ не бѣха сити, но за жалость нѣмаше какво да се яде: всичкитѣ закуски бѣха изѣдени въ Топлишъ.

Ний сега ще сме, както се казва, „на пищѣ св. Антония“, забѣлѣжи шеговито добродушния майоръ Чилевъ. Впрочемъ, сухари ще се намѣрятъ, прибави той.

— Заповѣдайте, ваше високоблагородие, сухари, ний си имаме достатъчно. Ето и сирене, месце и пр., взеха да прѣдлагатъ опълченцитѣ, които чуха, когато майоръ Чилевъ каза, че сухари има.

— Ами като свършите сухаритѣ? ги попита Чилевъ.

— Тогава всички наедно ще гладуваме, ваше високоблагородие, отговориха тѣ.

И ний се наядохме добрѣ съ сухари. Истина, че запасъ отъ закуски у нѣкой отъ офицеритѣ имаше въ кобуритѣ на сѣдлата, но тѣ бѣха оставени за вечеря. Както и да е, гладътъ отчасти уголихме, но за туй жаждата ни мжчеше ужасно. Вода нѣмаше никждѣ; ний бѣхме принудени да гълтаме снѣгъ. Майоръ Чилевъ бѣше заповѣдалъ на Бондаря да накладѣ огънь и въ чайника да растопи снѣгъ, за да се напиемъ съ вода.

— Константинъ Борисовичъ, не е ли по-добрѣ да се напиемъ съ чай, каза щабсъ-капитанъ Сокалски.

Прѣдложенето на Сокалски се прие и слѣдъ малко ний пияхме вече горѣщъ чай съ голѣмъ апетитъ, ако и да мирнеше на пушекъ.

— Пийте, пийте горѣщия чай, слѣдъ гълтанието на снѣга, та ще има послѣ да ми кашляте, се разгълча д-ръ Вязанковъ.

Но кой слуша докторски съвѣти на Балкана!

Бѣше започнало да се стъмнява, когато генералъ Скобелевъ ни стигна по пята.

— Мжчно ли се върви, юнаци, по снѣгътъ? питаше генерала едни; уморихте ли се? задаваше въпросъ на други; колко патрони имашъ въ торбата, сухари и пр., запитваше трети. Съберете си силитѣ, юнаци, още малко и ще почиваме горѣ, се обръщаше той къмъ всички.

— Мжчно, ваше прѣвъсходителство, но ний черпимъ сила въ надѣждата да си отмѣстимъ на турцитѣ, отговори единъ опълченецъ — по войнишки.

— Послѣ побѣдата, ще почиваме, ваше прѣвъсходителство, се обади другъ опълченецъ.

Генерала остана много доволенъ отъ тѣзи отговори, похвали досѣтливитѣ опълченци и замина напрѣдъ.

Прѣзъ нощъта ний настигнахме горската батарея, която бѣше се спрѣла на склона почти на върха на възвшенността. Види се, че както войницитѣ, тѣй и конетѣ да бѣха изнемошѣли отъ трудния пхтъ.

Кѣсно прѣзъ нощъта се искачихме на върха на Балкана и се спрѣхме на една равнина. Тѣзи равнина се нарича Вѣтрополе. Прѣди още да се приближимъ до полянката, видѣхме една мжглива свѣтлина, но огневе не се заблѣзваха. Само когато доближихме до равнината, видѣхме, че на нея бѣха расположени войскитѣ на прѣдния отрядъ. Въ тъмнината намъ ни се показа, че войницитѣ бѣха налѣгали около огневетѣ въ една дълбока яма, но когато се поогледахме по-внимателно видѣхме, че, дѣйствително, огневетѣ бѣха по-долу отъ уровня на снѣга, на повече отъ $1\frac{1}{2}$ аршинъ.

3 я дружина се расположи на источната страна на поляната. Веднага опълченцитѣ заработиха съ лопатитѣ и съ брадвичкитѣ.

Едни раскопваха снѣга за да направятъ мѣсто за огневетѣ, а други сѣчаха дърва. И слѣдъ малко всички се бѣха расположили около огневетѣ, както казваха опълченцитѣ — на зимна квартира и си ханваха, кой каквото имаше.

Бѣхме съвсѣмъ уморени; сънътъ ни налѣгаше и очитѣ ни се слѣпваха, но не трѣбваше да се лѣга, защото бѣ опасно, толкова повече, че ний бѣхме съвсѣмъ потни, а краката ни — мокри.

Азъ си изухъ обувката, увихъ си краката въ шинеля, като си обухъ запаснитѣ чорапи, които носяхъ въ дисагитѣ на коня, и се заехъ съ сушение на навущата и чорاپитѣ си. И само когато си изсушихъ навущата и си обухъ обувката, лѣгнахъ да спя.

Моя Трайко още не бѣше пристигналъ. Нощта бѣше студена, а между това за постелка и завивка ми служеха шинеля и мушамата, а за възглавница — дисагитѣ. Прѣзъ нощта азъ нѣколко пѣти ставахъ, за да не замръзна — нѣщо което правяха и другитѣ офицери и войници.

26-и Декемврий. Сутринята още рано Трайко бѣше вече пригответѣ чайника и азъ съ жадность се заловихъ за чая, тѣй като отъ студъ зхбитѣ ми тракаха.

Въ това врѣме видѣхъ, че идеше къмъ насъ на конь. поддържанъ отъ двама войника, щабсъ-капитанъ Цаневъ, родомъ бѣлгаринъ; оказа се, че прѣзъ нощта му биле измръзнали краката и сега го водяха въ Топлищъ. Всичкитѣ опълченци, па и войницитѣ отъ другитѣ части, бѣха вече на крака. Тѣ всички рано рано се подкрѣпяха съ попара и веднага слѣдъ закуската започнахме да се готвимъ за пѣтъ, при всичко, че заповѣдъ не се бѣ още получила. Скоро слѣдъ това казанския полкъ съ планинската батарея, която бѣше пристигнала на бивуака късно прѣзъ нощта, се вдигнаха отъ бивуака и трѣгнаха право къмъ югъ прѣзъ една рѣдка, но съ високи дървета корпя. Опашката на полка едва що бѣше влѣзла въ корията, когато отъ къмъ Лисата-Гора се раздаде единъ топовенъ гърмежъ. Гранатата прѣфуча прѣзъ движуция се полкъ и се прѣсна татъкъ далеко вдѣсно отъ него. Подиръ първия гърмежъ послѣдваха още нѣколко, но безъ никаква врѣда, тѣй като гранатитѣ или прѣхвъркваха или не достигаха до цѣлѣта. Но турцитѣ слѣдъ нѣколко гърмежа прѣкратиха стрѣлбата.

Най-послѣ, въ 10 часа сутринята, 2-а и 3-я бригади отъ бѣлгарското опълчение напустнаха Вѣтро-поле и трѣгнаха по сѣщия пѣтъ, по който заминаха казанцитѣ. 1-а бригада (1-а и 2-а дружини) и единъ стрѣлковъ батальонъ останаха на Вѣтро-поле. Минахме прѣзъ сѣщото бранище, прѣзъ което бѣше

миналъ и казанския полкъ. Тукъ въ гората имаше много дървета нападали, които ни затрудняваха движението. Щомъ излѣзохме отъ бранището и се видѣ Лисата-Гора, пакъ се раздадоха орждийнитѣ гърмежи. И гранатитѣ зафучаха прѣвъ главитѣ ни.

— Първата се зарови въ снѣга да спи, остро забѣлѣжи единъ отъ опълченцитѣ.

— Втората отиде да търси другарката си, се смѣяха други.

— Третята се уморила и не може да стигне първитѣ, пакъ остроумичаха опълченцитѣ.

Струва ми се, че и стотина гранати да бѣха пустнали турцитѣ, опълченцитѣ за всичкитѣ щѣха да намѣрятъ по нѣщичко остроумно да кажатъ. Турцитѣ, обаче, слѣдъ 5—6 топовни гърмежи прѣкратиха стрѣлбата, и пий спокойно си вървѣхме, както се казва, прѣдъ очитѣ имъ. Впрочемъ, не съвсѣмъ спокойно вървѣхме, защото ако пхтя отъ Топлищъ до Вѣтро-поле бѣше трудно проходимъ, то той не бѣше тамъ тѣй опасенъ, както тукъ.

Наистина, тукъ отъ дѣсната страна на пхтя високо се издигаше възвишенността Курджий—Марковъ стѣлбъ, а отъ лѣвата страна зѣеше една бездѣвна пропасть. Стигаше челоуѣкъ да направи една неосторожна крачка, да изгуби равновѣсието, и той щѣше да се намѣри въ пропастьта, — нѣщо което се и случи съ нѣколко челоуѣка. Благодарение само на това, че урвитѣ бѣха прѣпълнени съ снѣгъ, та не за всичкитѣ паданието въ тѣхъ бѣше фатално. Но ни едно падание не мина безъ по-големо или по-малко поврѣждане. Двоица отъ падналитѣ въ урвата бѣха извадени въ несвѣсь. Единъ опълченецъ отъ 2-а рота прѣдъ моитѣ очи се плъзна, залитна и падна на края на урвата. Той посѣгна да се улови за нѣщо, но такъвъ прѣдмѣтъ нѣмаше. И прѣди другаритѣ да му дадатъ помощъ, той се подплъзна по гладкия като оглѣдало замръзналъ снѣгъ и се спрѣ до самото бранище, което се намираше долу наоколо 150 крачки отъ мѣстото на паданието. Азъ още съ двама опълченци се спустнахме на помощъ на нещастния, като заобиколихме урвата. Нещастния сѣдеше опрѣнъ гърбомъ на едно дебело дърво, о което се билъ ударилъ при спраниято си, и отъ устата и носѣтъ му течеше алена кръвъ.

— Съвсѣмъ съмъ разбитъ, едвамъ можа шепнишката да продума той.

Ний го измъкнахме отъ урвата, и отъ тамъ четворица опълченци го понесоха обратно на Вѣтро-поле.

Пхтя при възвишенността бѣше особено опасенъ. Тукъ никой не можеше да бжде увѣренъ, че ще направи още една крачка благополучно. Започнало бѣ да се стѣмпява.

— Какъ ли ще вървимъ нощесъ. ако пхтя и на напръдъ бѣде сжщо такъвъ? се питахме ний, още повече, че нощта обѣщаваше да бжде тъмна.

Но ний изминахме най-опасното мѣсто, до гдѣто бѣше още свѣтло. Наистина, по-надолу пхтя не бѣше ни гладкъкъ ни равенъ, но сравнително бѣше по добъръ отъ току що изминатия. По-долу отъ това мѣсто бѣхме принудени да се спрѣмъ до като мине генералъ Докторовъ съ полковетѣ отъ 1-а кавалерийска дивизия.

Настана нощта тъмна като рогъ. Завалѣ свѣгъ, задуха вѣтеръ и се вдигна една страшна виелица, отъ която не само наоколо, но и прѣдъ краката ни нищо не се виждаше. Криволпмъ по една козя пхтека, по нѣйдѣ изровена отъ пороинитѣ дъждове, а сега прѣпълнена съ снѣгъ и току потъваме и падаме. По нѣйдѣ тая пхтека минава прѣзъ съвсѣмъ голи камъни.

Бѣше вече късно, около 10 часа, когато дружинитѣ се спрѣха. Оказа се, че тамъ нанапръдъ имало нѣкаква скала, прѣзъ която спущали планинската батарея. Значеше това, че ще нощуваме, или по-добрѣ да кажа, че ще чакаме тукъ до разсъмнувание. Дружинитѣ се спрѣха по самия пхтъ, въ такъвъ редъ въ какъвто вървяха. Опълченцитѣ на бързо насѣкоха дърва и скоро се образува една дълга огненна верига, около която тѣ и налѣгаха да спятъ, безъ, обаче, да се бѣха взели каквито и да би било прѣдпазителни мѣрки. Само въ 3-я дружина при знамето неподвижно стоеше часовоѣ, който се смѣняваше на всѣки половина часъ.

Азъ полюбопитствувахъ да видя спущаннето на планинската батарея прѣзъ отвѣсната скала, още повече, че не бѣше до тамъ и далеко — чуваха се виковетѣ при спущаннето на орджията. Азъ се приближихъ.

— Полегичка, полегичка! На дѣсно . . . още малко, тѣй . . . стой, стой! . . . зачухъ команда.

Като наближихъ още при скалата, видѣхъ коне и горскитѣ орджия, около които горѣха огнове.

— Къдѣ е спуска, юнаци? попитахъ азъ войницитеѣ, сѣдѣвши при огъня. Единъ отъ тѣхъ се вдигна отъ мѣстото и надникна да ми види погонитѣ.

— Ей тамъ, ваше благородие, се обади войника, като указа съ ржка. Заповѣдайте, азъ ще ви покажа. Но нищо се не види: тъмно . . . Осторожно, осторожно ваше благородие, тукъ е урвата.

И наистина 3—4 крачки напредъ бѣше урвата, долу отъ която говоряха войницитеѣ и тегляха едвамъ що спустнатото орждие. Тамъ же по-нататкъ на бѣлния снѣженъ фонъ се чернѣеше нѣщо — види се, спустнатитѣ орждия. Повече нищо се не видѣше. Подиръ се върнахъ при дружината, гдѣто сварихъ офицеритѣ около огъня, на който топляха въ чайника снѣгъ за чай.

— Какво би станало, ако една шепа рѣшителни турци биха ни нападнали? въпросително забѣлѣжи Сокалски.

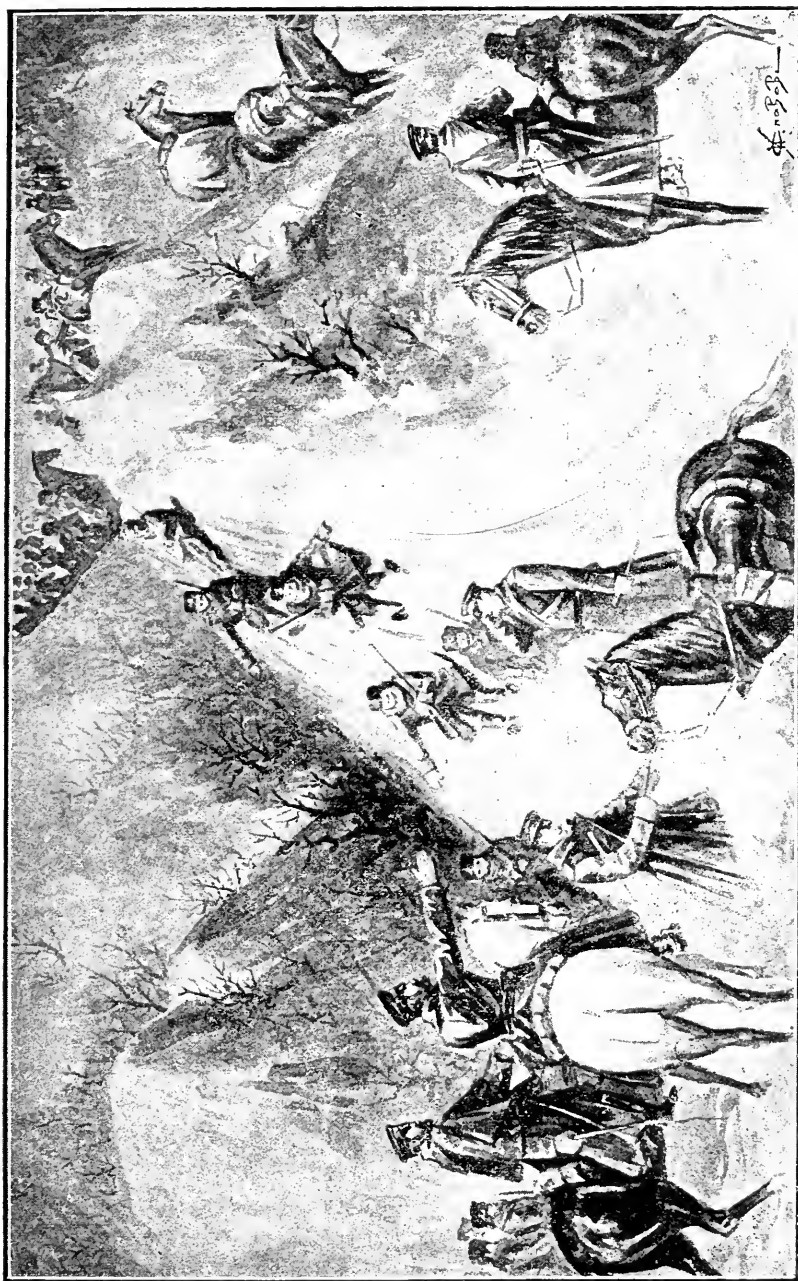
— Нима тѣ сж луди въ такова врѣме да ни нападатъ? отговори майоръ Чилиевъ.

Мнозина отъ опълченцитѣ, които бѣха налѣгали около огъня, бѣха затрупани съ снѣгъ. Часътъ бѣше миналъ 12, когато и ний налѣгахме, кой гдѣто намѣри. Азъ лѣгнахъ около единъ огънь, като се увихъ въ шинеля и мушамата, а за възглавница този пжтъ ми послужи меккия снѣгъ. Разбира се, при такава обстановка и дума не можеше да става за добъръ и спокоенъ сънь. Най-много мръзняха краката.

— Неужели прѣвъ тѣзи отвѣсна и висока около 7—8 аршинна скала сж минали войници, коне и планинската батарея и ще мине още полската батарея? се питахме офицеритѣ, сутринята на 27-и Декемврий, когато доде редъ и за насъ да се спущаме.

При това азъ си помислихъ, че ако ми бѣха задали задача да прѣкарамъ прѣвъ този пжтъ войска и ако бѣхъ я рѣшилъ въ смисълъ, че може да се прѣмине прѣвъ тѣзи скала съ третѣ рода оржжие, то навѣрно экзаменаторитѣ ми щѣха да ме осмѣятъ.

На разсъмнувание се зачуха долу, по направление къмъ с. Химитлии, пушечни гърмежи, които все повече и повече се учестяваха. Дружинитѣ бѣха готови да тръгнатъ, но тамъ на скалата се спущаха още коне отъ планинската батарея и рак-

Случаието на войниците, конетъ и орджията отъ скалата въ зимното минуване: прѣвъ Балкана.

литѣ съ гранатитѣ. Най-послѣ, дойде редѣ и за опълчението. Първа започна да се спуща 3-я дружина. Спусканieto вървеше бавно, понеже ставаше по единъ по двама челоvѣка. То ставаше твърдѣ просто: вземаше си опълченеца пушката въ ржака, сѣдаше на самия край на спуска и се пързалише на долу; тѣй сжщо и конетѣ се привождаха до спуска, оттамъ насила ги тласкаха, и тѣ, както и войниците, сѣдаха на задната си частъ и се спущаха. Току до спуска се търкаляха три коня, осакатени отъ спущанието.

Бавно вървеше спущанието на опълченците, а между това вече три пѣти се получава отъ началството заповѣдъ, по-скоро да пристигнемъ долу — къмъ Химитли.

Съ разрѣшение на дружинния командиръ, азъ отидохъ напредѣ самъ. Отъ спуска надолу пѣти мянава по долината и бѣ твърдѣ добъръ. Плиткия тукъ снѣгъ бѣше съвсѣмъ изтъпканъ. По пѣти срѣщнахъ ранения подполковникъ Курошаткинъ, началникъ щаба на 16-а дивизия, когото носяха 4 войника на носилка. На разстояние около 400 крачки отъ спуска имаше една сая. Малко по-долу отъ нея, азъ съгледахъ една група офицери, между които бѣха: генералъ Столѣтовъ, графъ Толстой и князь Вяземски.

Доле кипѣше ожесточенъ бой.

Неприятелскитѣ куршуми току свиряха високо надъ главата ми, понеже азъ се намрахъ въ мъртвото пространство. Отъ тукъ надолу — къмъ югъ — цѣлия склонъ бѣ покритъ съ камънаци, обрастнали си ниска корийка. Задъ тия камънаци бѣха залѣгнали турците и срѣщаха нашитѣ настѣпавши войски съ вѣрни изстрѣли, като ни напасяха сграшни загуби — убити и ранени; при всичко това, нашитѣ войски постепенно се подаваха напредѣ. Но това бавно настѣпление не бѣше по характера на бѣлия генералъ, Скобелева; той бѣ испратилъ. трима ординарци — охотници — единъ слѣдъ другъ, съ записка до генерала Столѣтова, началникъ на авангарда, съ заповѣдъ да отблъсне противника по-скоро отъ заетата позиция, за да се даде възможность на войскитѣ да се спустнатъ въ долината. Единъ отъ тия ординарци — охотници — бѣше опълченеца юнкеръ Дуковъ. Съ голѣмъ рискъ за живота си Дуковъ, както и другитѣ двама ординарци, подъ градъ отъ неприятелски куршуми, стигнали при генералъ Столѣтовъ и му прѣдали записката; за това му юначество и само-

отвърженостъ Дуковъ бѣ награденъ съ войнишки кръстъ св. Георги 4-а степенъ, за храбростъ.

При всичко, че се отдѣлихъ отъ дружината съ разрѣшение на майоръ Чиляевъ, азъ не се рѣшихъ, обаче, да върва по-надолу, т. е. да се приближа до началството и за туй се върнахъ назадъ. Въ това врѣме дружината се бѣше вече спустнала и съ бързи крачки вървеше надолу. Първа пристигна при групата офицери 3-я дружина, която и незабавно се испрати да земе ложементитѣ, ископани отъ сапѣоритѣ на една възвишенность влѣво отъ пѣтя за Химитлии; 4-а дружина се расположи на сѣщата възвишенность, вдѣсно отъ 3-я, а 5-а и 6-а влѣво отъ тая послѣдната. При това 5-а и 6-а дружини бѣха съ фронтъ къмъ истокъ — с. Шипка, 3-я дружина имаше фронта си къмъ юго-истокъ — с. Шейново, а 4-а дружина — право къмъ югъ — с. Химитлии. Отъ позицията на 3-я дружина се виждаше цѣлото пространство къмъ истокъ: с. с. Енина, Хасътъ, Скиречево и гр. Казанлъкъ; къмъ югъ цѣлото пространство до малкия Балканъ — Срѣдня Гора, по което сж расхвърлени много голѣми и богати села, между които и с. Габарево; къмъ западъ до шосето се вижда Ново-село и други. Освѣнъ това, виждаше си и неприятелската позиция на Шипка и девятоглазката. Малко врѣме слѣдъ заеманието на позицията, турската верига, която бѣше засѣднала при политѣ на възвишенността, заедно съ подкрѣпленята си започна бърже и въ пълна безредица да отстъпва. Испрати се кавалерията за прѣслѣдванието ѝ. Въ това врѣме нашитѣ казаци и българската конна сотня, вече слѣзали на равнината и поддържани отъ планинската батарея, отблъснаха черкезитѣ и башибозуцитѣ. Двѣ гранати паднаха въ гѣстата неприятелска колона и распръснаха черкезитѣ и башибозуцитѣ, които оставиха на мѣстото три коня и нѣколко челоуѣка убити и ранени. На лѣвото ни крило скоро се показаха отъ къмъ Шейново двѣ неприятелски орджия подъ прикритието на единъ таборъ пѣхота. Орджията се снеха отъ прѣдниците ѝ и хвърлиха нѣколко гранати по нашата кавалерия, която угрожаваше на отстъпившата неприятелска верига. Въ това врѣме пъкъ нашата кавалерия на дѣсното крило, която бѣше отблъснала черкезитѣ и башибозуцитѣ, се подаде на напрѣдъ, т. е. къмъ сѣверо-истокъ, и започна да угрожава отстъпившата турска верига съ поддържката ѝ и за туй тѣзи послѣднитѣ, съ кавалерията, двѣтѣ орджия и табора

пѣхота набързо отстъпиха въ интервала между Шипка и Шейново. Въ шейновския укрѣпенъ лагеръ се виждаше движение на голѣма масса пѣхота, която се направляваше въ разни посоки, а отъ Шипка се спущаше една колона не по-малка отъ 2 табора пѣхота. По къмъ истокъ, къмъ с. Енина, се забѣлѣваше движение на кавалерия; изобщо, отъ това движение на неприятеля се познаваше, че той ще ни нападне.

Между това, отъ скобелевия отрядъ за сега се бѣха спуснали въ долината само единъ полкъ пѣхота, 3 батальона отъ стрѣлковата бригада, 4 дружини отъ опълчението, казашкитѣ и българската сотни и планинскитѣ орхдия. За отряда на Святополкъ-Мирски се говореше, че той билъ закжснѣлъ и порано отъ сутрѣ нещѣлъ билъ да пристигне.

— Турцитѣ ще бждатъ луди, ако не се възползуватъ отъ нашата слабостъ и не ни нападнатъ, казваха офицеритѣ.

И ний очакваме настѣпванието на противника. По едно врѣме отъ къмъ западъ по калоферското шосе — се показва движение на войски — кавалерия, — обстоятелство, което произведе не съвсѣмъ добро впечатление, още повече, че се носеше вече слухъ, че отъ къмъ тѣзи страна биле настѣпвали турскитѣ войски. Настѣпващата кавалерия, обаче, се оказаха нашитѣ казаци, които още отъ сутринята бѣха испратени къмъ западъ, а сега бързаха да подкрѣпятъ своитѣ противъ черкезитѣ и башибозуцитѣ. Слѣдъ отстъпванието на турцитѣ, по цѣлата позиция се въдвори тишина. Само татъкъ къмъ дѣсния ни флангъ, казацитѣ се прѣстрѣлваха съ черкезитѣ и башибозуцитѣ. Нашата срѣлкова верига се подаде напрѣдъ и се спрѣ при политѣ на Балкана.

Азъ отидохъ при 3-я рота, която бѣ заела единъ отъ окопитѣ построени отъ сапѣоритѣ. Отъ този окопъ цѣлата триндафилова долина се виждаше прѣвъсходно. Съ бинокля си азъ внимателно разгледахъ неприятелската позиция въ Шейново, но погледа ми най-вече бѣше устременъ татъкъ къмъ истокъ, отъ кждѣто се очакваше отряда на князь Святополкъ-Мирски.

Бѣше тъкмо 12¹/₂ часа послѣ пладнѣ, когато азъ забѣлѣзахъ въ интервала между Енина и Казанлъкъ нѣкакви тъмни точки. Слѣдъ малко забѣлѣжихъ появяванието въ дѣсно и лѣво отъ първитѣ точки сжщо такива, отъ които се познаваше, че тѣ се движатъ къмъ западъ. Азъ пратихъ единъ опълченецъ да доложи за това на дружинния командиръ, а самъ не от-

веждахъ очитѣ си отъ движушитѣ се точки, които все по-ясно и по-ясно се очертаваха. Азъ вече не се съмнявахъ, че това сж части отъ отряда на Мирски.

— Какво има? Нашитѣ ли се виждатъ? — ме запита запхтенъ майоръ Чилиевъ, и веднага пое отъ мене бинокля.

Съ дружинния командиръ дойдоха почти всичкитѣ офицери отъ дружината, а по-послѣ дойдоха нѣкои и отъ ближията — 5-а дружина.

Майоръ Чилиевъ, слѣдъ като се убѣди, че движушитѣ се прѣдмѣти сж войскови части, испрати дружинния адютантъ да доложи на генералъ Столѣтова за това. Слѣдъ малко дойде на позицията и генералъ Скобелевъ. Дружинния командиръ каза на Скобелева за моето, отъ самото начало, наблюдение върху движушитѣ се части. Генерала извади бинокля си и започна да гледа по указаното му направление.

Дълго врѣме той гледа мълчишката и, най-послѣ, каза:

— Не, тамъ нѣма никакви войскови части. Движушитѣ се прѣдмѣти сж стада биволи.

— Какви ще да сж тѣзи биволи, които се движатъ съ такъвъ дълъгъ фронтъ и съ такава правилность, си шепняхъ нѣкои отъ офицеритѣ.

Графъ Келлеръ, който врѣменно бѣше замѣстилъ ранения подполковникъ Куропаткинъ, слѣдъ като разгледа внимателно движушитѣ се биволи, исказа мнѣние, че това сж дѣйствително войскови части и то отъ отряда на Святополкъ-Мирски, и започна да указва на генералъ Скобелева колонитѣ.

— Да, да, виждамъ, каза най-послѣ генерала, че това сж войски, но тѣ трѣбва да сж турски.

Отъ формата на строя, обаче, се виждаше, че тѣзи войски настѣпваха срѣщу турскитѣ укрѣпления. Въ сѣщото това врѣме отъ високата могила между Шейново и Шипка, на която турцитѣ бѣха расположили своята артиллерия, се изви търкало димъ и се раздаде гръмъ. Слѣдъ малко татъкъ надъ движушитѣ се колони се показа сѣщо облаче димъ, а подиръ се чу гръмъ. Подиръ първия гръмъ послѣдва втори, трети и т. нт.

— Не, каза генералъ Скобелевъ рѣшително, това не сж нашитѣ! Турцитѣ искатъ да ни въведатъ въ заблуждение, за да се хвърлимъ на Шейново.

Но недоумѣнието на генерала скоро исчезна: орджията на Святополкъ-Мирски заговориха на много ясенъ языкъ. . . Слѣдъ

малко турцитѣ откриха по настѣпавшия нашѣ источенѣ отрядѣ и пушечна стрѣлба.

Отряда отдавна бѣше вече разсипалъ и стрѣлкова верига, която скоро отъ своя страна започна огъня.

Генералъ Скобелевъ, най-насетнѣ, слѣдъ като се убѣди (?), че Святополкъ-Мирски завързва бой съ турцитѣ, побърза да се спустне долу.

Между това, боя между противниците все повече и повече се усилваше. Веригата отъ источния отрядѣ вече два пѣти бѣше направила прѣбѣжки. Резервите съ разрѣдени редове слѣдваха подирѣ ѝ. Ето тѣ вече приближиха близо до високата могила. Въ това врѣме задъ могилата се издигна голѣмъ облакъ димъ, а слѣдъ това се раздаде страшенъ грѣмъ. Нашитѣ гранати отъ отряда на Мирски бѣха успѣли да подпалятъ барутния погребъ задъ могилата. Този взривъ на барутния погребъ задъ могилата произведе въ турскитѣ редове страшна безредица. Турцитѣ напскачаха изъ укрѣпленнето и се впуснаха въ пѣленѣ безпорядкъ да бѣгатъ. Нашитѣ се възползуваха отъ безредицата на могилата и дружно се хвърлиха върху обезумѣлитѣ отъ страхъ турци. Ето нашата верига е на могилата и турскитѣ орджия въ нейнитѣ рѣцѣ. Но турцитѣ скоро получиха силно подкрѣпление. Тѣ се хвърлиха пакъ на могилата и съ щикове отблъснаха прѣднитѣ руски редове, прѣди тѣзи послѣднитѣ да получатъ поддръжка, която захъснѣ по слѣдующата причина:

Когато руситѣ бѣха значително напрѣднали и бѣха близо до горѣказаната могила, отъ девяти-глазката се спустнаха двѣ орджия почти до политѣ на Балкана, къмъ истокъ отъ с. Шипка, и откриха такъвъ убийственъ огънь по дѣсния ни флангъ, щото го накараха да се подаде назадъ.

На истокъ отъ Шейново и къмъ югъ отъ голѣмата могила, прѣдъ корията, турцитѣ имаха построени нѣколко редута и люнета и ложементи за стрѣлцитѣ. На тѣзи, именно, укрѣпления князь Мирски бѣ насочилъ двѣ бързи и рѣшителни нападения, но и двата пѣти бѣ отблъснатъ, слѣдъ второто отблъсване, стрѣлковата верига залѣгна. Откри се силенъ пушеченъ и топовенъ огънь и отъ двѣтѣ страни. Въ сѣщото врѣме ясно се виждаше, че нашитѣ се окопчаха и то подъ силния неприятелския пушеченъ и топовенъ огънь.

Равно слѣдъ два часа отъ като генералъ Скобелевъ слѣзе долу на равнината, войскитѣ отъ западния отрядѣ, които сѣщо

бѣха се спустнали долу, тръгнаха отъ с. Химитли въ резервенъ редъ по направление къмъ Шейново, което отстоеше отъ Химитли приблизително на 5—6 версти. Подиръ това вървишката тѣ се построиха въ боенъ редъ, въ двѣ линии на пълни дистанции, и испратиха напрѣдъ бойна верига. Въ такъвъ редъ една бригада отъ 16-а дивизия, три батальона отъ стрѣлковата бригада, планинската батарея, казашкитѣ и българската сотни, подъ звуковете на полковитѣ музики, настѣпваха на Шейново, като угрожаваха неприятелския тилъ. Между това за опълченцитѣ нѣмаше никакво распореджанне. Опълченцитѣ, не изключая офицеритѣ, започнаха да се вълнуватъ и безпокоятъ.

— Неуже ли насъ ще ни оставятъ тукъ, безъ да вземемъ участие въ битката? се питаха тѣ.

— Хмъ, стой цѣла зима въ умразнитѣ колпи, влачи се по снѣга, катери се и се спущай по балканскитѣ усоп, казваха опълченцитѣ, а подиръ да те оставятъ тукъ да бѣдешъ прость зритель.

— Ако не ни пустнатъ въ бой, ще хвърлимъ пушки и мундири и ще идемъ, кждѣто ни очи видятъ, се чуваха гласове.

— Е, че не съмъ постипилъ въ опълчението само да чията и нося тая пушина — пушката, се обаждаше единъ опълченецъ.

— Какво сте се раскривали, като свраки! се обади единъ отъ опълченцитѣ. Ще бѣгашъ, намъ какво си и намъ що си! Ний сме постигли въ опълчението да послужимъ на поробеното си отечество, а гдѣ и какъ ще послужимъ, то е работа на началството. Ако не днесъ, сутрѣ ще встѣпимъ въ бой, и за насъ ще дойде редъ . . .

Между това полковитѣ музики цѣпяха въздуха и караха сърдцата ни усилено да тупатъ. Но ето, отряда дойде на една височина съ нашата позиция, на едно расстояние отъ насъ на 8—900 крачки по права линия, и се спрѣ. Музикитѣ прѣстанаха да свирятъ.

Войниците си сложиха пушкитѣ въ рогачи, снеха си ранцитѣ и всички почнаха съ шансовия инструментъ да се окопватъ, освѣтнѣ една часть отъ тѣхъ, които отидоха въ ближната кория за дърва.

Мръкна се. На бивуака долу се раскладоха огневе, които освѣщаваха цѣлото пространство.

Между това, усиления бой между отряда на Мирски и турцитѣ никакъ не прѣставаше. Турцитѣ два пѣти се хвърляха върху руситѣ, като искаха да ги отхвърлятъ назадъ и да не имъ позволятъ да се окопаватъ, но и двата пѣти бѣха отблъснати. Малко по-малко стрѣлбата и отъ двѣтѣ страни все повече и повече намаляваше, до гдѣто най-послѣ се почти съвсѣмъ прѣкрати. Казвамъ почти, защото турцитѣ прѣзъ цѣлата нощъ, както на Шипка прѣзъ днитѣ на 9-и, 10-и, 11-и и 12-и Августъ, все продължаваха да попукуватъ. За туй пѣкъ на нашата позиция владѣеше пълна тишина. Прѣзъ нощта, обаче, тишината бѣ нарушена съ силни залпове, които се раздадоха долу на истокъ отъ бивуака. На слѣдующия день узнахме, че нашитѣ развѣди, като биле излѣзли значително напредъ, били срѣщнати отъ турцитѣ съ залпове.

28-и Декемврий. — Нощта бѣше тиха, но тъмна и твърдѣ студена, при все това ний не мръзнахме толкова, колкото миналата вечеръ, ако тогава и да имахме огневе.

Въ 5 часа сутринята, още въ тъмно, огъня на Шейново се започна и все повече и повече се учестваше. Отъ нашата позиция се виждаха очертанията на позицитѣ на противника и то по паралелнитѣ огненни, отъ пушачнитѣ гърмежи, линии.

Съмна се. Отъ гхстия барутенъ димъ, който висѣши надъ Шейново и околността му, нищо се не виждаше въ шейновския лагеръ и расположението въ отряда на князь Мирски. По пушечнитѣ и топовни гърмежи, обаче, се познаваше, че битката бѣ ожесточена.

Часа бѣше вече 10 сутринята, а между това, не само опълчението не напущаше снощнитѣ си позиции, но и другитѣ части отъ скобелевия отрядъ не се мърдаха отъ мѣстото си, при всичко, че почти цѣлия отрядъ, като се изключи полската батарея бѣше се вече спустнала отъ планината.

Стоимъ на мѣстата си, а тамъ въ Шейново Святополкъ-Мирски напряга послѣднитѣ си сили. Но ето тѣ, като че ли се истоциха вече: пушечнитѣ и топовни гърмежи, като че все повече и повече се отдалечаватъ — значи, нашитѣ трѣбва да сж отблъснати, трѣбва да отстъпватъ.

На нашата позиция всеобщо душевно вълнение.

— Защо ли не настѣпваме? Ами какво ще бжде, ако Святополкъ-Мирски бжде разбитъ, а подпръ това турцитѣ се нахвърлятъ върху нашия отрядъ? се питаха тревожно мнозина.

Нѣкои отъ офицеритѣ обвиняваха генералъ Скобелева въ губение на врѣме. Други отиваха още по-далечъ, като обвиняваха генерала въ желание съ чужди ржцѣ да гребе жаръ и малцина бѣха тия, които го защищаваха, като казваха, че не е възможно да се встѣпи въ бой безъ полската артиллерия.

Кои бѣха прави въ прѣдположенията си, азъ не мога да кажа. Само това ще кажа, че на 30-и декемврий, когато отидохъ въ Химитли да видя нашитѣ ранени офицери, видѣхъ, че едвамъ тогава 4-и фунтовата батарея се спущаше отъ Балкана. Значи, безъ полската артиллерия е можало и трѣбвало да се встѣпи въ бой . . .

Най-послѣ, дружинитѣ получиха заповѣдъ да се спустнатъ въ долината. Първи се спустнаха 5-а и 6-а дружини. 3-я и 4-а дружини се поведоха на долу по пхтя, който криволи по склона и се спуща въ с. Химитли.

— Защо ли не ни спустнатъ право по склона на долу? се питаха нетърпѣливитѣ опълченци. Тукъ не е толкова стрѣмно, както горѣ.

Наистина, отъ мѣсторасположението до бивуака на 16-а дивизия, по склона имаше не повече отъ $1-1\frac{1}{2}$ верста разстояние, което можеше да се прѣмине въ около $\frac{1}{2}-\frac{3}{4}$ часа. Склона, дѣйствително, е стрѣменъ, но не бѣше по-стрѣменъ отъ прѣминатия вчера.

При спуска, по пхтя грозни картини ни се прѣдставиха прѣдъ очитѣ! Падналитѣ въ боя вчера войници още не бѣха приборани. Тѣ, потънали въ кръвъ, се търкаляха по пхтя и склона на възвишенността. Между убититѣ азъ видѣхъ единъ, лѣгналъ задъ единъ камъкъ съ насочена напрѣдъ пушка, види се съ цѣль да стрѣля, но неприятелския, вѣроятно разривенъ куршумъ, положително му бѣше прѣсналъ главата. Тя — главата, прѣдставляваше една масса отъ кръвъ и мозъкъ. Другъ бѣше лѣгналъ на едната си страна, като че ли спѣше. Имаше убити и въ такива положения, които показваха, че нещастнитѣ много сж се борили съ смъртъта и сж прѣтърпѣли страшни мъки.

Горнята картина бѣше далечъ отъ да дѣйствува благотворно на нравственото настроение на войницитѣ. При тая обстановка неволно дохождаше всекому мисълъта, че слѣдъ нѣколко врѣме и него можеше да постигне сжщата участь. И чудно, че вачалството не се бѣ распоредило да се приборатъ

поне тия убити, които се търкаляха по самия път и които грѣбваше да прѣскачаме.

Когато 3-я и 4-а дружини се спустнаха при Химитлип, 16-а дивизия стрѣлцитѣ и 5-а и 6-а дружини се намираха вече далеко напредъ, и за туй тѣ бърже закрачиха, за да ги стигнатъ.

По заповѣдъ на дружинния командиръ, азъ останахъ да причакамъ натоваренитѣ съ патрони коне, които бѣха останали назадъ, за да дамъ нуждата заповѣдъ на завѣдующия патронитѣ унтеръ-офицеръ, въ кое направление и разстояние да се държи отъ дружината.

Слѣдъ като направихъ това, азъ пустинахъ коня си въ карьеръ и стигнахъ дружината. Въ това врѣме топовнитѣ, а особено пушечнитѣ гърмежи, татъкъ къмъ истокъ задъ с. Шейново, едвамъ се чуваха, — обстоятелство, което можеше да се обясни или съ това, че ний се бѣхме спустнали въ долината, или че отряда на Святополкъ Мирски отетживаше. Нашия отрядъ, построенъ въ двѣ линии,¹⁾ бързо се движеше напредъ.

Въ първата линия бѣха два батальона отъ стрѣлковата бригада. — На дѣсния флангъ 9-й, а на лѣвия — 11-й батальонъ. Като частенъ резервъ на тия батальони бѣха: задъ 9-й—5-а, а задъ 11-й—6-а дружина.

Това назначенне на казанитѣ дружини въ частенъ резервъ на стрѣлцитѣ, караше опълченцитѣ неудържимо да се стрѣмятъ напредъ, за да оправдаятъ довѣрието на началството къмъ тѣхъ.

Слѣдъ стрѣлцитѣ и частния резервъ се движаха 3-я и 4-а дружини, Углицкия и Суздалския полкове. Гърмежи още нѣмаше нито отъ неприятелска, нито отъ наша страна. Но ето, на дѣсния флангъ на противника, — тамъ прѣдъ корията, се изви кълбо димъ и се раздаде топовенъ гърмежъ. Слѣдъ минута сжщо такъвъ гърмежъ се раздаде въ центра на неприятелската позиция и гранатитѣ зловѣщо заговориха. Огъня пламна вече. Нашата планинска батарея излѣзе напредъ и откри огънь по неприятелската — въ центра. Слѣдъ малко се зачу — испърво сръщу нашия лѣвия флангъ, а подиръ по цѣлата неприятелска линия, пушеченъ огънь и куршумитѣ забръмчаха и заплескаха около насъ. Нашата стрѣлкова верига — сжщо откри сподучливъ огънь по неприятеля.

1) Гледай плана въ края на книгата.

Настъпвахме по съвършено равна и открита мѣстность.

Види се, турцитѣ да бѣха измѣрили растояннето, защото артилерията имъ бнеше безъ промахъ. По нѣкхдѣ мѣстността бѣ прорѣзана съ нѣколко паралелно съ турската позиция вадички — корита на изсъхнали рѣчици, или на балкански порои. Въ такова едно корито бѣше засѣднала втората линия, при спирането на цѣлия отрядъ. Възсѣдналь на коня, азъ стояхъ на три четири крачки прѣдъ 3-я рота. Въ това врѣме нѣщо зафуча и се прѣсна току до самитѣ ми уши. Раздаде се силенъ оглушителенъ грѣмъ. Коня се подплаши, изви се изведнѣжъ на страна и азъ се намѣрихъ на земята. Нѣколко опълченци се спустнаха къмъ мене и ме запитаха, да ли съмъ раненъ. Азъ бѣхъ здравъ и неврѣдимъ, само въ ушитѣ си чувствувахъ силенъ неприятенъ шумъ и бѣхъ обсипанъ съ прѣсь. Неприятелската граната бѣ паднала и се прѣснала въ самия центръ на ротата. Тая граната отне живота на командира на 3-я взводъ, стар. унт.-офицеръ Василь Калачевъ, на стар. ун.-офицера Данила Кисса, родомъ българинъ отъ Бесарабия, и на лѣво-фланговия на втория взводъ опълченецъ. На опълченеца Ж. Дамянова гранатата раздроби и двѣтѣ рѣцѣ и му обезобрази лицето. Нѣколко челоуѣка бѣха силно контузени, на други очитѣ напѣлнени съ прахъ, но тѣ останаха въ строя. Почги въ сжщото врѣме бѣ раненъ и графъ Толстой, началникъ на атаката. На негово мѣсто се назначи полковникъ Панютинъ.

Ротния командиръ прѣмѣсти ротата по въ лѣво. Азъ се качихъ на коня и пакъ се спрѣхъ на сжщото мѣсто — прѣдъ ротата.

— Ваше благородие, слѣзте отъ коня, ми викаха опълченцитѣ. Като трѣгнемъ напрѣдъ, ще се качите пакъ, сега турцитѣ можатъ да ви убиятъ.

— Куршума ще намѣри виновния, гдѣто и да е той, отговорихъ азъ на опълченцитѣ, неустрашимостъта на които бѣше заразила и мене.

Не далеко отъ мене стоеше командира на 4-а рота поручикъ Данаиловъ. По едно врѣме при него се приближи приплѣдняль прапорщикъ Ю. и му каза:

— Позволете ми, господинъ поручикъ, да ида да видя, гдѣ се намиратъ конетѣ съ патронитѣ.

— Конетѣ съ патронитѣ се намиратъ тамъ, гдѣто трѣбва, не утърпѣхъ азъ да не му кажа доста грубо.

— Позволете ми да ида, повтори той прозбата си къмъ ротния командиръ. Може скоро да потрѣбватъ патрони.

Ю., не можеше и да съобрази, че ротитѣ отъ втора линия, па и отъ първа, — като се изключи стрѣлковата верига, още не бѣха гръмнали нито веднѣжъ.

— Наистина, може да трѣбватъ, се обърнахъ азъ про- нически къмъ Данаилова, позволете на прапорщика Ю. да иде.

— Защо се бъркате? Азъ не васъ питамъ, по-скоро умо- ляюще, отъ колкото ядосано, се обърна къмъ мене Ю.

— Страхливецъ сте вий, му казахъ азъ, и се обърнахъ на страна.

Безъ да ми продума дума, Ю. отиде при дружинния командиръ, който бѣше наблизъ — около десетина крачки отъ насъ. Слѣдъ минута майоръ Чилиевъ се приближи при мене и като се силеше да даде колкото е възможно по-строга изра- жение на лицето си, ми каза:

— Вий сте си позволили да оскърбите прапорщика Ю. Прѣдлагамъ ви ей сега да се извините.

— Не, господинъ майоръ, азъ не го оскърбихъ, а му казахъ скъпата истина и сега повтарямъ, че той е страхливецъ и че показва лошъ примѣръ на долнитѣ чинове. При това азъ расказахъ на Чилиева за случая.

— Добрѣ, азъ подиръ ще разбера тѣзи работа, ми каза той.

Но „подиръ“ и дума не стана за това.

Топовнитѣ и пушечни гърмежи до толкова се бѣха учес- тили, щото се сѣмваха въ единъ общъ екъ. Множество ранени, или се носяха отъ санитаритѣ, или пъкъ, които можаха, сами отиваха на прѣвѣрзочния пунктъ.

Въ това врѣме генералъ Скобелевъ, заедно съ Столѣтова и свитата си, се намиране на една неголѣма могила задъ лѣвия ни флангъ. Расказваха впоследствие, че когато генералъ Скобелевъ на конь се опхтилъ напрѣдъ, за да се присъедини къмъ настѣпающитѣ части, генералъ Столѣтовъ му билъ казалъ да се не излага на такава голѣма опасностъ.

— Ваше прѣвѣсходителство, кждѣ е вашето опълчение? го запиталъ тогава Скобелевъ.

Истинността на горнето не е несъмнително, толкова повече, че генералъ Столѣтовъ имаше много недоброжелатели, които по всѣки начинъ се стараяха да му напакостятъ, Казваха още, че слѣдъ въпроса на Скобелева, генералъ Столѣтовъ се отдѣлилъ отъ него съ сълзи на очитѣ, и прѣзъ всичкото врѣме на боя бѣше на най-опасното мѣсто — подъ пушечнитѣ изстрѣли.

Боя продължаваше да кипи съ голѣма ожесточеностъ по цѣлата линия. 5-а и 6-а дружини получиха заповѣдь отъ полковникъ Панютина да се приближатъ до стрѣлцитѣ за атака. По едно врѣме татъкъ, вдѣсно отъ 3-я дружина, се чу полковата музика, която свиреше любимия Скобелевъ маршъ. Сжщия маршъ подхванаха и другитѣ полкови музикантски хорове, които, аккомпанирани отъ топовнитѣ и пушечни гърмежи, огласиха цѣлата розова долина.

— „Встать!“ скомандува дружинния командиръ.

— „Встать!“ подхванаха ротнитѣ командири.

— „Ружье волно!“ . . . „Шагомъ маршъ!“ И дружината съ развито знаме, като се равняваше по дѣсно-фланговия пѣхотенъ полкъ, юнашки и безстрашно закрачи напредъ.

И живата стѣна отъ полкове и дружини — всички съ развѣяни знамена, подъ звуковетѣ на полковитѣ музика, стройно вървѣха напредъ, безъ да гледатъ, че на срѣща имъ летяха хиляди смъртоносни снаряди и куршуми, които опустушаваха редоветѣ имъ. При всичко това, опълченцитѣ бѣха обхванати отъ неописуемъ ентузиазмъ. Азъ не мога да прѣдамъ ония войниственни чувства и онази дивна морална сила, които се четяха въ очитѣ на войниците за свободата на България; азъ немога да опиша онази жажда за отмъщение за петъ-вѣковното страдание на българския народъ, която вълнуваше душитѣ на шипченскитѣ герои и ги тласкаше напредъ. . . .

Настѣпватъ полковетѣ и дружинитѣ подъ звуковетѣ на полковитѣ музика, които като че ли се мжчатъ да заглушатъ топовнитѣ и пушечни гърмежи. Настѣпватъ тѣ и вървишката сключватъ редоветѣ на излѣзлитѣ отъ строя ранени и убити войници. Но ето, татъкъ къмъ дѣсния ни флангъ, а слѣдъ минута и по цѣлата бойна линия, се зачува грѣмогласното и дружно „ура“, „ура“, което заглуши и музика, и топовни и пушечни гърмежи; „ура“, ехото отъ което, като морски вълни се понесе къмъ сѣверъ изъ долищата и възвишенноститѣ и отнесе заедно съ нашия привѣтъ на Шипченскитѣ защитници, и

радостната вѣсть за прѣвземанието на Шейновския укрѣпенъ лагеръ. Въ отговоръ на това „ура“ отъ турскитѣ укрѣпления се раздадоха пушечни залпове, но залпове не дружни — не увѣрени.

Неприятелската батарея срѣщу нашия лѣви флангъ се сие отъ позицията, а оная отъ центра, слѣдъ дружното „ура“, вече не се чуваше. Цѣлата първа линия се хвърли на неприятелската укрѣпена позиция. Втората линия почти бѣгомъ слѣдваше задъ първата, за да може въ рѣшителната минута да я подържи.

Но що е това? Първата линия прѣмина стрѣлковитѣ неприятелски ложементи, разположени покрай корията и втората се вече приближи. По цѣлата линия се раздаватъ отдѣлни пушечни гърмежи. Ей тамъ право само прѣдъ 3-я дружина се раздаваше една безпорядъчна, съвсѣмъ непонятна, стрѣлба. . . Стигнахме укрѣпленията и ги прѣминахме, а противника се не вижда. Само убититѣ и раненитѣ се търкалятъ по позицията. Безпорядъчната стрѣлба, обаче, се още продължава. Оказа се, че неприятелския складъ съ патрони е билъ подпаленъ. Най-насетнѣ ний видѣхме и противника. Не далеко, къмъ истокъ, се виждаха неприятелскитѣ табори, но тѣ бѣха вече безвръдни за насъ, тѣ бѣха сложили оръжието си прѣдъ побѣдителитѣ — тѣ бѣха военно-плѣнни.

Когато ний захемъ Шейновския укрѣпенъ лагеръ, къмъ сѣверо-истокъ и истокъ все още се чуваха топовни гърмежи. Тамъ турскитѣ войски водяха ожесточенъ бой съ отряда на Святополкъ-Мирски, който още отъ тъмни зори се бореше съ несравнено по-многочисленъ противникъ; за туй полковетѣ отъ 16-а дивизия, като оставиха една часть отъ войскитѣ да на-зять, заедно съ опълченцитѣ, плѣненитѣ турци, продължиха настѣпленнето къмъ истокъ. Но скоро и тамъ гърмежитѣ се прѣ-кратиха. Турцитѣ и тамъ бѣха сложили оръжието си. Подиръ се оказа, че само кавалерията, черкезитѣ и башибозуцитѣ сподлучили да избѣгнатъ общата участь на турскитѣ войски и от-стѣпали къмъ Стара-Загора.

Въ битката при шейновския укрѣпенъ лагеръ най-много се отличиха 5-а и 6-а дружини, които испърво бѣха въ вто-рата линия — подиръ стрѣлцитѣ. При това 6-а дружина на-стѣпваше срѣщу дѣсниа, а 5-а — срѣщу лѣвия флангъ на противника. Тая послѣдната, на чело съ дружинния командиръ

майоръ Попова, се яви на помощ на първата линия въ най-критическия моментъ, а именно, когато първата линия, отблъснатата отъ противника, отстъпваше. Дружината, наедно съ стрѣлцитѣ, безъ да пустне изстрѣлъ, се хвърля върху противника съ викъ „ура“ и го накарва да напустне укрѣпената си позиция — крайната на шейновската гора.

Тукъ опълченцитѣ лѣгнаха за почивка. Турцитѣ отстъпиха бѣгомъ на около 200 крачки и заеха втория редъ ложементи. Следъ кратка почивка въ първитѣ ложементи, стрѣлцитѣ и опълченцитѣ съ щикветѣ си отблъснаха противника и отъ вторитѣ ложементи. При това опълченцитѣ въ първата линия до толкова се стрѣмили напредъ, щото е трѣбвало да ги въздържатъ.

— Стойте, кждѣ се увирате като „угорѣли“; не виждате ли, че резерва остана далеко назадъ? викали стрѣлцитѣ.

Сега прѣдстоеше да се прѣвземе неприятелския редуть отъ кждѣто противника ни поражаваше съ шрапнели.

— Напредъ, юнаци, на батареята! Извиква храбрия командиръ на 4-а рота, поручикъ Николаевъ, и прѣвъ скоква въ окопа, но следъ нѣколко крачки той пада тежко раненъ въ крака.

Като се прѣвзе неприятелския редуть, 5-а дружина, по заповѣдъ на дружинния командиръ, майоръ Попова, настъпи напредъ, при това 1-а и 2-а рота бѣха испратени въ дѣсно, 3-я рота настъпи право напредъ — въ гората, а 4-а рота се отдалечи въ лѣво, като прѣслѣдваше турцитѣ изъ двороветѣ и къщята на с. Шейново. Сжщеврѣменно въ центра противника срѣщна настъпавшитѣ съ страшни пушечни залпове и шрапнели, които опустошаваха нашитѣ редове. Отряда залегна за почивка прѣдъ рѣшителния ударъ. Но подъ цѣлъ дъждъ куршуми и гранати не се стоеше. Редоветѣ рѣдѣяха и за туй началството скоро поведе войскитѣ въ атака.

Въ това врѣме 1-я батальонъ отъ углицкия полкъ, посрѣщнатъ съ силенъ убийственъ огънь, се спрѣ и лѣгна. По командата: „встать“ и „напредъ“, батальона не се помръдва отъ мѣстото си. Знаменосеца нѣколко пкти искача напредъ; батальонния командиръ зема знамето и се мъчи да поведе батальона, като извиква „подиря ми юнаци“, но батальона пакъ не го послѣдва: като че ли войницитѣ бѣха приковани на мѣстото или вкаменени. Всичкитѣ старания на офицеритѣ да приведатъ въ съзнание вѣщпенитѣ войници, оставатъ напразно,

при всичко, че вече двама ординарци — единъ слѣдъ другъ прѣдаватъ строгата заповѣдь на полковникъ Панютина — батальона да настѣжива. Най-послѣ пристига самъ полковникъ Панютинъ. Той взема знамето, трѣгва напрѣдъ и чакъ тогава неподвижния батальонъ става и като хала се понася напрѣдъ.

Скоро слѣдъ прѣвземанието на редута съ двѣтъ орждия, 3-я рота отъ 5-а дружина се присъединява къмъ 1-а и 2-а роты отъ същата дружина и като обхващатъ тилния неприятелски редутъ, накарватъ защитниците му — една рота, единъ щабъ и двама оберъ-офицери — да сложатъ оржието си и да се прѣдадатъ въ плѣнъ. Слѣдъ това тия части отъ 5-а дружина се спиратъ край гората къмъ с. Скиречево и испращатъ вѣрнитѣ си изстрѣли по обѣрнатата въ бѣгство турска кавалерия и распъснатата пѣхота.

На лѣвия флангъ на позицията 6-а дружина показва не по малкъкъ въ общата атака героизмъ. И тамъ опълченцитѣ геройски се биха, и тамъ, начело съ храброто си началство, неудържимо лѣтяха срѣщо куршумитѣ и гранатитѣ на неприятеля, като прѣвзимаха неговитѣ укрѣпления. Още при първата стремителна атака, турцитѣ и тамъ не успѣха: тѣ скоро се пустнаха да бѣгатъ, слѣдъ което бѣха принудени да сложатъ оржието си прѣдъ побѣдителя.

Голѣмо упорство показаха турцитѣ на Шейновския бой. Боя съ щикове се водеше почти по цѣлата бойна линия съ голѣмо и отъ двѣтъ страни ожесточение. Най-послѣ, турцитѣ не можаха да спратъ побѣдителитѣ; тѣхното упорство се сломи о щиковецѣ на стрѣлцитѣ, опълченцитѣ, угличанитѣ, и казанцитѣ.

Въ ржцѣтъ на побѣдителитѣ останаха много пушки, патрони, плѣнни, двѣ орждия и едно знаме. Когато единъ отъ опълченцитѣ взелъ знамето и се изкачилъ на укрѣплението, при него дохожда единъ фелдфебелъ отъ стрѣлцитѣ и го взема отъ него.

— Дай знамето, да го занеса на генералъ Скобелева, казва фелдфебеля, и простодушния опълченецъ дава знамето.

Въ 5-а дружина почти всички офицери бѣха ранени, а именно: штабсъ-капитанъ Рогозински и поручикъ Николаевъ тежко, капитанъ Розановъ, щабсъ-капитанъ Шепилевъ и подпоручикъ Гуджевъ легко, майоръ Амосовъ и подпоручикъ Валднеръ контузени. Долни чинове убити 21 и ранени 106 человекъ.

Прѣвземанието на Шейновския, силно укрѣпенъ лагеръ се оповѣсти съ дружно, гръмовито „ура“, което огласи цѣлата околност на шейновката позиция, въ центра на която многохилядната турска войска, съ пашитѣ и други офицери, съ наведени надолу очи, очакваха съ трепетъ да прѣдстанатъ прѣдъ отмѣстителя за извършенитѣ отъ тѣхъ звѣрства надъ християнското население, Да, тѣ треперяха отъ страхъ и очакваха заслужено наказание за своитѣ дѣла, но руския войникъ и дисциплинирания опълченецъ, начиная отъ редника до най-висшия офицеръ, не бие лѣжация, не отмѣщава. . . .

Слѣдъ прѣвземанието на шейновскитѣ укрѣпления, дружинитѣ се расположиха въ центра на шейновската позиция. Не далеко отъ тѣхъ бѣха спрѣни доведенитѣ плѣнни турци, за пазието на които се испратиха отъ дружинитѣ по двѣ роты.

Когато дружината се разположи на бивуакъ, съ разрѣшеніето на дружинния командиръ азъ тръгнахъ да разгледамъ неприятелската позиция. Скоро, обаче, се отказахъ отъ това си желание, защото не бѣхъ въ състояние да гледамъ грознитѣ слѣди на ожесточената битка. Наистина, тукъ по цѣлата позиция се търкаляха падналитѣ убити и ранени войници.

За тѣхъ сега никой и не се грижеше. Едни отъ раненитѣ се гърчаха въ прѣдемъртна агония, други се прививаха отъ болки, безъ да издаватъ гласъ, а трети — турцитѣ — съ нескриваема злоба призоваваха проклетие върху гяуритѣ . . .

Тамъ же, по къмъ западъ, прѣдъ турскитѣ укрѣпления, облѣни въ кръвъ, още се търкаляха по земята нашитѣ ранени. Санитаритѣ още не бѣха успѣли да ги прибератъ.

Когато се върнахъ на бивуака, азъ забѣлѣзахъ на една полянка група турци на коне, окръжени отъ войници отъ 16-а дивизия. Азъ се приближихъ при групата. Това се оказаха плѣнни турски офицери съ конетѣ си и коняри съ конетѣ на отсъствувавшитѣ офицери. Повечето отъ конетѣ бѣха добри, но мене, особено ми се харесаха отъ тѣхъ два ата отъ чиста арабска кръвъ. Едина сивъ, а другия дорестъ, послѣдния бѣ раненъ въ плешката и накуцваше. Сивия се водеше отъ единъ макаръ съ лѣтни дрѣхи, но чисто облѣченъ турчинъ. Азъ прѣдложихъ на този турчинъ да ми продаде ата и му дадохъ 20 турски лири.

— „Ефендимъ“, азъ не мога да ви продамъ ата, ми отговори турчина, защото не е мой. Той е на пашата. Заповѣ-

дайте, вземете го безъ пари, за което ще ви бжда благодаренъ, защото ми е жалко да гледамъ гладно бѣдното животно, та и мене ще отървете отъ да се грижа за него. Турчина подведе при мене ата и ми подаваше повода му. Азъ, обаче, не го взехъ и започнахъ да изглеждамъ и избирамъ нѣкой другъ конь. Между многото, азъ съгледахъ единъ не високъ, но красивъ и бодъръ конь, който и промѣнихъ за моя, като дадохъ не турския офицеръ отгорѣ 5 турски лири. Въ сжщото това врѣме дойде при мене денщика ми Трайко.

— Ваше благородие, се обърна къмъ мене той, оставете този конь и ми позволете да ви взема ей отъ онзи яхжръ два добри кона, и той ми показа на яххра.

На това азъ заповѣдахъ на Трайка да не смѣе да взема отъ кхдѣто и да е и каквото и да е. Трайко млькна.

Въ сжщото това врѣме дойде майоръ Чилевъ. Той отъ далеко видѣ спвия атъ и извика турчина който го държеше.

— Ей „гелъ бурда“ и когато турчина се приближи, прибави къмъ денщика си Бондаря; „взemi коня“.

Турчина подаде повода на коня, направи селямъ и се оттегли. Сжщия този атъ впоследствие бѣше продаденъ на полковникъ Кесякова за 200 полумперияла, а ранения атъ бѣше купенъ отъ прапорщикъ Ю. за три турски лири.

— Ваше благородие, ето ги вижте, какви добри коне водятъ денщикитѣ на щабсъ-капитанъ С. и поручикъ Д., а азъ вървя пѣша, нѣкакъ не рѣшително, пакъ се обади Трайко, като ми показа на казанитѣ денщици, които бѣха възсѣднали на добри коне и водяха още по единъ.

Азъ не отговорихъ нищо. По-нататкъ срѣцнахъ двама казаци, които водяха по два коня и ги попитахъ, нѣма ли да ми продадатъ единъ отъ тѣхъ.

— Защо не? Ваше благородие, „извольте“ изберете си, отговориха казацитѣ.

Азъ указахъ на единъ високъ бѣлъ, макаръ и твърдѣ слабъ, но, види се, добъръ конь.

— Колко ще ми вземете за бѣлия? попитахъ азъ.

— Дойдете, колкото щете, ваше благородие, ми отговори единия казакъ.

— Дайте, седемъ рубли, прибави другия.

— Азъ извадихъ седемъ рубли, дадохъ ги на казака и подиръ това казахъ на Трайка:

— На ти конь! Доволенъ ли си сега? Но Трайко никакъ не криеше своето неудоволствие. Намусенъ и сърдитъ, той отговори, по-скоро, самъ на себе си.

— Хмъ, другитѣ взематъ по два коня безъ да платятъ пара, а вий давате за такава кранта 160 гроша.

Слѣдъ това, видѣхъ майора Чилиева, че се бѣ спрѣлъ при двама казаци, натоварени съ магазинки — кавалерийски пушки. Азъ подсвирнахъ на новия си конь, той си наостри ушитѣ и се пушна съ единъ твърдѣ силенъ за рѣста си трѣсъ.

— Ваше високоблагородие, дайте ми два полуимперияла, пушката е добра, съвсѣмъ нова, казваше единъ отъ казацитѣ. Майоръ Чилиевъ, дѣйствително, държеше една съвсѣмъ нова магазинна пушка.

Такава сжщо нова пушка и азъ купихъ отъ сжщитѣ казаци за 2 полуимперияла.

Окачихъ я прѣзъ рамо и напълно доволенъ отъ двойното придобѣние, тръгнахъ къмъ дружината, кждѣто, за щастие, по-рано бѣхъ испратилъ Трайка. Казвамъ за щастие, защото ако бѣше дошелъ съ мене, то можахъ да остана съ единъ конь, както останахъ безъ пушка.

По пхтя ме присрѣщна генералъ Томеловски.

— Подпоручикъ, прѣдайте пушката на казака, ми заповѣда генерала.

Напраздно азъ обяснявахъ, че пушката е моя, че съмъ я купилъ въ присѣтствието на дружинния си командиръ за два полуимперияла. Генерала повтори заповѣдта си да прѣдамъ пушката, като прибави, че имало височайша заповѣдъ: всичкитѣ пушки и добри коне да се събиратъ и испрачатъ въ Руссия. Трѣбваше да дамъ пушката. Но генерала непрѣстанно изглеждаше и новоприобрѣтения ми конь.

— Има си хасъ и коня ми да вземе, си помислихъ азъ.

Генерала, обаче, не заповѣда да си дамъ и коня. Види се, че не бѣ харесалъ рѣста му, или пъкъ не бѣше увѣренъ, че е отъ турцитѣ.

— Хмъ, височайша заповѣдъ! Нѣщо невѣроятно! Но азъ не ще остава тжзи работа и ще изискамъ да ми се повърнатъ двата полуимперияла, си казахъ азъ въ слухъ.

Когато майоръ Чилиевъ се върна на бивуака, азъ му заявихъ претенция.

— Добрѣ, азъ ще доложа на генерала, ми каза той, но струва ми се, че нищо отъ това нѣма да излѣзе.

Денѣтъ — 28-и Декемврий, още отъ сутринѣта бѣше мраченъ и студенъ, а навечеръ задуха остръ студенъ вѣтъръ и завалѣ снѣгъ.

3-я дружина се отведе при една группа колиби, въ които опълченцитѣ се размѣстиха за ношувание; но колибитѣ се оказаха недостатъчни и за туй нѣкои отъ опълченцитѣ се расположиха подъ открито небе, като си накладоха огневе. Дружинния командиръ отиде да ношува у свой единъ приятель, който билъ заелъ една добра офицерска колиба. Ротниятъ командири се размѣстиха, кой кждѣто можа, а азъ съ още единъ офицеръ и Трайко трѣгнахме да търсимъ нѣкоя праздна колиба. Най-насътнѣ, слѣдъ дълго лутание, ний се приближихме до една колиба, въ която не се чуваше разговоръ и която прѣдполагахме да е праздна.

Влѣзохме въ нея, но току до сами входъ нагазихме на човѣшки трупъ. Чуваше се нѣкакво хърканне. Трайко драсна кибритъ и запали свѣщъ, която той винаги носеше въ джебѣтъ си, и прѣдъ очитѣ ни се прѣдстави една грозна картина. Току до входѣтъ на колибата лежеше на гърбѣтъ си единъ войникъ отъ 1-а дивизия, и нѣщо говореше, като наричаше имена и викаше: „матушка и батушка“; близо при него се бѣ свилъ въ кълбо другъ — отъ същата дивизия, но този не мърдаше — види се, да бѣ свършилъ смѣтката си съ този лѣжовень свѣтъ. По-навѣтрѣ лѣжаха двама турци: едина раненъ въ шията или главата, защото цѣлото му лицѣ бѣ подуто, а другия — въ гърдитѣ. Тѣ и двамата бѣха въ съзнание. Последния се оплакваше отъ силна болка и жажда за вода. Но отъ кждѣ да я вземешъ?

Обстановката бѣ далеко отъ да е привлекателна, но нѣмаше какво да се прави: трѣбваше или да ношуваме въ колибата, или — подъ открито небе, и ний прѣдпочетохме първото.

Трайко ни прѣдложи нѣколко галети вмѣсто вечеря. Азъ взехъ една отъ тѣхъ, заглозахъ я, но не вървеше, прѣсядаше, и азъ оставихъ галетата; същото направи и другаря ми. Лѣгнахме си.

— Ами какво ли ще бжде ако нѣкоя башибозукъ, или фанатикъ турски войници се вмъкнатъ прѣзъ нощѣта въ колибата? казахъ азъ на другаря си.

— Ваше благородие, живъ не ке го оставимъ да влѣзе въ колибата, каза Трайко, азъ цѣла нощъ некемъ да спимъ.

Нощта бѣше студена. Студъ царуваше такъвъ, отъ който, както казватъ, дърво и камъкъ се пукатъ. При всичко че ний бѣхме въ колибата, острия вѣтъръ като съ шило промушваше тѣлото ми. Лѣгнахъ гърбъ съ гърбъ съ другаря си и отъ силното уморяване и прѣкаранитѣ въ безсъние нощи азъ веднага заспахъ. Съня ми, обаче, бѣше непродължителенъ, защото студътъ просто сковаваше коститѣ, а особено краката. Азъ бѣхъ принуденъ прѣзъ нощта нѣколко пѣти да ставамъ, което правеше и другаря ми. Колкото се отнасяше до Трайка, той, дѣйствително, не мигна прѣзъ цѣлата нощъ. Бѣше приблизително срѣдъ нощъ, когато въ колибата се зачу силно хъркание. Трайко драсна кибритъ и запали свѣщъта. Турчина съ разрѣзаната шия береше душа, а другия продължаваше да пшшка и да призовава аллаха.

XV.

29-и Декемврий. — Едвамъ що бѣше започнало да се разсъмнува и ний се събудихме. Въ колибата царуваше пълна тишина. Нѣмаше вече ни охкания, ни жалби.

Види се, раненитѣ да сж заспали, си помислихъ азъ и, като въ отговоръ на моята мисль, Трайко се обади.

— Умрѣха, ваше благородие, всички умрѣха прѣзъ нощта.

Незабавно ний станахме и се опихтихме къмъ дружината. Трайко бързаше напрѣдъ да види конетѣ, които бѣше оставилъ при другитѣ въ дружината коне. Сладъ малко и азъ отидохъ да ги видя. Трайко бѣ турилъ на моя коня достатъчно сѣно, а на бѣлия: имаше едва ли една ока.

— Трайко, защо не даешъ повече сѣно на бѣлия конь? попитахъ го азъ.

— Нѣма сѣно, ваше благородие, отговори той натъртено.

— Ако нѣма повече сѣно, вземи отъ моя конь и дай на бѣлия.

— Стига му толкова, той нѣ заслужва повече: нѣма харманъ да вършбе я, сърдито отговори Трайко.

Горкия „Бвлашъ“, както се виждаше, бѣше падналь въ немилость у Трайка.

На бивуака на 3-я дружина още никой не се виждаше. Опълченците, които снощи бѣха останали подъ открито небе, прѣзъ нощта се распрѣснали изъ колибитѣ, за да се скриятъ отъ пронизвающия вѣтъръ. Една частъ отъ тѣхъ се помѣстили въ ковюшната, но съ разсъмнувание, цѣлата дружина бѣше въ сборъ. Само нѣмаше още дружинния командиръ. Тѣй като колибитѣ, както казахъ и по-горѣ, бѣха прѣпълнени, а да се сѣди вънъ на едно мѣсто бѣше студено, то азъ съ моя Трайко тръгнахъ, както и вчера, по позицията.

На всѣка крачка се виждаха слѣди отъ разигравшата се тукъ вчера трагедия: много отъ раненитѣ, безъ всѣкаква медицинска помощъ, лежахъ още на бойното поле.

Горкитѣ! Не имъ стигаха лютитѣ рани, но трѣбваше още да стоятъ цѣла дълга и студена нощъ подъ открито небе. Тукъ, по позицията, раненитѣ бѣха прѣимущественно турци, а тамъ, къмъ западъ отъ батареята, която бѣше прѣвзета вчера отъ 5-а дружина, опълченци и войници отъ стрѣлковата бригада и 16-а дивизия.

Орджията още си стояха на мѣстото, при тѣхъ имаше караулъ отъ нѣколко войника отъ 16-а дивизия, която бѣха си наклали огънь и се грѣяха. Около огъня имаше и ранени опълченци и руски войници, прибрани и донесени отъ караулнитѣ долни чинове.

— Ваше благородие, измъчихме се да носимъ тѣзи нещастници, които се търкаляха и викаха за помощъ прѣдъ позицията, се обърнаха къмъ мене караулнитѣ, а още колко има напредъ? Слушайте, слушайте, ваше благородие, какъ вкаты. И дѣйствително, татъкъ къмъ западъ се чуваше жалостенъ викъ.

— Азъ нѣколко пжти працахъ, ваше благородие, каза ми старшия на караула, да кажатъ да прибератъ нещастнитѣ ранени войници, но въ такова врѣме, гдѣ ще ги намѣришъ?...

Турскитѣ укрѣпления се отличаватъ съ своята солидность и многочисленность. Прѣдъ батареята, у горичката, бѣха построени окопи за стрѣлицитѣ и резервитѣ. По самия край на тая горичка имаше ложементи, въ които, както въ укрѣплението на батареята, имаше много ящици съ патрони и гранати. Задъ първата линия се виждаха други укрѣпления. По цѣлата позиция имаше колиби, отъ които войничкитѣ не се отличаваха съ здравина и удобство, за туй пъкъ офицерскитѣ, — особенно

ония за висшпѣ офицери, бѣха обширни, съ удобства и даже съ комфортъ.

Още когато бѣхме на Шипка и Зелено-Дърво много се говореше за мизерията въ която се намирала турската войска на Шипка и Шейново. Говореше се, напримѣръ, че войската търпяла недостатъкъ въ храна, фуражъ, дрѣхи, патрони, гранати и пр. Между това, тукъ, въ шейновския лагеръ, на всѣка крачка се срѣщаха складове съ равни продукти: бѣли галети, сухаря, орисъ, бобъ, стафиди, масло, даже смокини и портукали. Освѣнъ това, тукъ се намѣриха и много медикаменти за раненитѣ и болнитѣ. Колкото пакъ се отнася до патрони и гранати, то такива имаше безъ брой. Намѣри се даже голѣма сума пари. Юнкеръ Дуковъ, родомъ българинъ — македонецъ, състоявши при генералъ Скобелева въ качество на ординарецъ — прѣводчикъ, като минавалъ покрай една голѣма и добра барака, съгледалъ прѣзъ отворената врата много пълни торби и като се убѣдилъ, че това сж пари — хазната, повикалъ единъ опълченецъ, турилъ го на часи и слѣдъ това доложилъ на генералъ Скобелева.

Ако сж търпѣли турцитѣ въ нѣщо оскъждность, то това е било въ дрѣхи. Наистина, повечето отъ турскитѣ войнци бѣха облѣчени само съ мундири, и то испокѣсани; обущата имъ пѣкъ бѣха плитки еменни или опинци. Всичкитѣ съ фесове, върху които нѣкоп пмаха увити чалми.

Днесъ на 29-и Декемврий нова радостъ, ново тържество! Когато се върнахъ при дружината, научихъ се, че турцитѣ на шипченската позиция се прѣдали на генералъ Радечки. И тъй, слѣдъ Османъ-пашовата армия, се прѣдаде на побѣдителитѣ, слѣдъ ожесточенъ бой, и шипченско — шейновската на Веселъ-паша армия, въ която се брояха повече отъ 40,000 войника, 70 орджия, 4 паша, много щабъ и оберъ-офицери и 10 знамена. Всичкитѣ складове на тая армия останаха въ ржцѣтѣ на побѣдителитѣ.

Получи се заповѣдъ отъ щаба на опълчението, дружинитѣ да бждатъ приготвени и отведени на опрѣделеното мѣсто за панахида, която ще се отслужи за падналитѣ въ вчерашната и онаденшната битки войници. Дружинитѣ се отведоха на една поляна, гдѣто бѣха пристигнали частитѣ и отъ 16-а дивизия.

Всичкитѣ войски се построиха въ батальонни колонии въ една линия. Дружинитѣ — на лѣвпя флангъ. Часа въ 11

сутринята генералъ Скобелевъ, възсѣдналъ на бѣлъ конь и съпровожданъ отъ многочисленната си свита, се показа отъ къмъ лѣвия флангъ. Раздаде се командата: Мирно, очи на лѣво!

Генералъ Скобелевъ, като стрѣла минуваше прѣдъ фронта на войскитѣ и поздравляваше войниците съ думитѣ: „здорово молодцы“. Слѣдъ като поздрави всичкитѣ войници, полковетѣ и дружинитѣ се построиха въ каре.

Отслужи се панахида, а слѣдъ нея молебенъ.

Слѣдъ молебена генералъ Скобелевъ благодари опълченцитѣ съ слѣдующитѣ думи:

— Юнаци! благодаря ви за добрата служба и юначеството, което виѣ показахте въ вчерашния бой. Виѣ, юнаци, се бихте не по лошо отъ вашитѣ другари по оржиято — войниците отъ руската армия, която армия съществува повече отъ 200 г.

Когато благодареше рускитѣ войници, генерала имъ каза: — Благодаря ви братци! Виѣ съ помощта на българскитѣ опълченци, които се държахъ въ битката примѣрно, прѣвзехте шейновския укрѣпенъ лагеръ и плѣнихте защитниците му. ¹⁾

Когато Скобелевъ свърши рѣчта си, съ разрѣшението на дружинния командиръ, азъ излѣзохъ прѣдъ фронта при генерала и заявихъ претенция за взетата ми отъ генералъ Томеловски пушка, връзъ основание на височайшиѣ приказъ.

Сѣнка отъ гнѣвъ и негодование се появи на лицето на генералъ Скобелева.

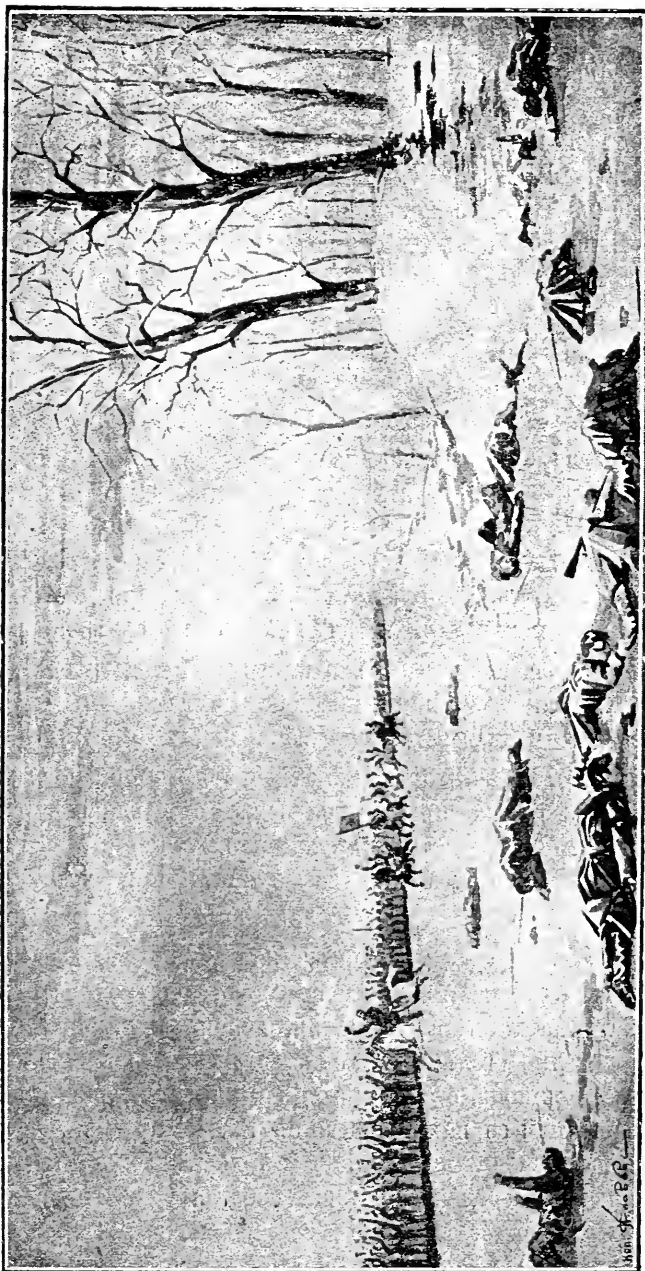
— Идете при генерала, ми заповѣда Скобелевъ, и му кажете, че азъ заповѣдамъ да ви даде пушката.

Азъ се обърнахъ и си заехъ мѣстото.

Слѣдъ распуцанието на войскитѣ, генералъ Н., който вчера командуваше лѣвото крило, се приближи при 6-а дружина и благодари офицеритѣ и опълченцитѣ, съ слѣдующитѣ думи:

— Азъ на васъ съмъ задълженъ за успѣха на лѣвия флангъ, каза той; два пѣти монтѣ храбри войници се хвърляха на неприятелската позиция, но и двата пѣти бѣха отблъснати съ голѣми загуби. Но 6-а храбра дружина тъкмо на врѣме дойде на помощъ, и тогава се сломи упорството на турцитѣ.

¹⁾ Въ в. „Голосъ“ No. 2-й отъ 1878 г. бѣше помѣстена телеграмата на Н. И. В. главнокомандующия, въ която между друго се казваше: двѣ орджия бѣха взети отъ българскитѣ дружини, които се биха блистателно.

Прягледъ на войскитѣ отъ генералѣ Скобелева слѣдѣ Шейновскія бои.

Отъ мѣстото на молебена, нѣкои войскови части отъ скобелевия отрядъ потеглиха къмъ Казанлъкъ, а дружинитѣ отидоха по мѣстата си, гдѣто имъ се готвеше храна.

Още отъ мѣстото на молебена, азъ отидохъ при генералъ Томеловски, който се оказа да е билъ комендантъ на шейновския лагеръ и управлението на когото се намираше на една могила между Шипка и Шейново, гдѣто бѣха направени нѣколко доволно солидни постройки.

— Ваше прѣвѣсходителство, днесъ слѣдъ молебена азъ заявихъ на генералъ Скобелева претенция, за гдѣто вие вчера ми отнехте пушката, казахъ азъ на генерала. Негово прѣвѣсходителство ме прати при ваше прѣвѣсходителство да ви прѣдамъ заповѣдта му да ми повърнете пушката.

Генерала Томеловски, както се казва, обърка концитѣ.

— Подпоручикъ, защо ми правите неприятности? Защо не дойдохте при мене и азъ щѣхъ да ви дамъ пушката, ми каза той мекко.

— Какъ ще дойда, ваше прѣвѣсходителство, когато азъ вчера ви доложихъ, че пушката купихъ въ присѣдственото на дружинния си командиръ и ви молихъ да ми я не вземате.

Генерала се почеса по врата, слѣдъ това извика единъ казакъ и му заповѣда да донесе магазинката ми. Азъ взехъ магазинката си и тържествующъ се върнахъ при дружината.

Часа въ 11, когато офицеритѣ отъ дружината се каняхме да обѣдваме и бѣхме пратили за ястие отъ александровската кухня, дойде ординареца на дружинния командиръ и ни прѣдаде заповѣдта му незабавно да се явимъ при него.

— Вѣроятно, ще тръгнемъ въ походъ, си казахме ний.

Оказа се, обаче, че майоръ Чилиевъ ни билъ викалъ да се хвърлимъ въ атака на батареята, състояща отъ всевъзможни закуски и шишета съ разни ракии, коняци и вино. Наистина, въ една доволно голѣма и топла стая, на широкия одъръ, върху бѣла покривка бѣха нередени горнитѣ закуски, на които, дѣйствително, ний се нахвърляхме съ голѣма яростъ. Но майоръ Чилиевъ още повече ни изненада съ добрата супа и пирожки, печенитѣ кокошки, гжски и шишъ кебапъ. Отъ 24-и декември вечерта днесъ за прѣвъ пѣтъ си съблякохме шенелитѣ отъ гърбътъ. Отъ 24-и декември не само не бѣхме ѣли топла храна, но положително всичко врѣме гладувахме, като утоля-

вахме до негдѣ гладѣтъ си съ сухари, а жаждата съ снѣгъ. Но за туй пѣкъ днесъ ядохме, може да се каже, и за миналитѣ дни.

Слѣдъ обѣда дружинния командиръ ми съобщи, че съмъ прикомандируванъ, врѣменно, къмъ 5-а дружина да командувамъ рота, тѣй като тая дружина, слѣдъ боя бѣ останала съвсѣмъ безъ офицери. Неприятно ми бѣше да се дѣля отъ дружината, но нѣмаше какво да се прави. Утѣшавахъ се съ това, че съмъ врѣменно командируванъ. Бѣха прикомандирувани сѣщо и отъ 1-а дружина поручикъ Римски-Корсаковъ, отъ 4-а дружина поручикъ Колесински и отъ 6-а дружина поручикъ Сократовъ.

Още тѣзи сутринъ плѣннитѣ турци, подъ охраната на опълченцитѣ, се испратиха къмъ химитлийскитѣ лозя — между с. Шипка и с. Химитлии.

Азъ се явихъ на майоръ Попова, дружинния командиръ на 5-а дружина. Едновременно се яви на сѣщия и подпоручикъ Стояновъ, родомъ българинъ, който до трѣгванието на опълчението отъ Зелено-Дърво за Химитлии, служеше въ Волнинския полкъ, всякото врѣме бѣше на Шипка, а въ врѣме на шейновския бой състоеше при генералъ Столѣтова. Ний двамата бѣхме назначени врѣменно командующи роты въ 5-а дружина.

Слѣдъ това отидохъ въ селото Химитлии да видя раненитѣ офицери. Както казахъ по-горѣ, това село отстои отъ Шейново на 5—6, а отъ Шипка на 6—7 версти. Селото Химитлии е потънало, както и другитѣ села въ розовата долина, въ фруктови градини, отъ къмъ сѣверъ, по политѣ на Балкана, съ лозя и триндафилови градини, а отъ къмъ югъ — съ плодородни нивы и пасбища. Населението му (турско) е богато. Това се виждаше по хубавитѣ кѣщя съ широки дворове, които при всичко, че бѣ расположена на близо многочисленна армия, бѣха прѣпълнени съ всекакъвв имотъ. Въ кѣщята въ изобилие се намираше маджунъ, медъ, ошафъ, орѣхи и прочее. Въ двороветѣ имаше голѣми купи сѣно и слама, около които се виждаха домашни птици и добитѣкъ. Въ хамбаритѣ се намираше запасъ отъ разни храни. Жителитѣ бѣха напустнали селото, щомъ се показаха надъ него русситѣ.

Раненитѣ офицери и долни чинове бѣха размѣстени по кѣщята. Азъ обиколехъ всѣчкитѣ офицери отъ дружинитѣ, а тѣй сѣщо и турскитѣ. Тѣзи послѣднитѣ бѣха помѣстени отдѣлно. Изъ между раненитѣ офицери отъ 5-а дружина най-серiously бѣ раненъ щабсъ-капитанъ Рогозински, кракътъ на

когого въ колѣното бѣше раздробенъ. По отзива на докторитѣ раната му още повече бѣше станала опасна, вслѣдствие на многото изгубена кръвь. Слѣдъ 4 дня бѣдния капитанъ Рогозински прѣдаде Богу духъ. Офицеритѣ, расположени около оджацитѣ, излеждаха бодри и охотно разказваха впечатления си отъ кървавия бой. Напротивъ, турскитѣ офицери, съ наведени надолу глави, сѣдяха или лежаха безъ да продуматъ дума, и даже на въпросъ не охотно отговаряха, особено на онѣзи, които носяха умразния за тѣхъ „ешилъ калпакъ“, и които тѣ наричаха комита. Обиколихъ и раненитѣ опълченци. Тѣ бѣха също расположены около огъня. Отъ блѣднитѣ имъ лица се виждаше, че тѣ испытватъ страшни физически болки, но бѣха весели и въ възбудено състояние. Тѣ, както и офицеритѣ, може би, стотний пкът си разказваха разни епизоди отъ овзиденшия бой, бѣха твърдѣ доволни, че най-насетнѣ имъ се прѣдстави случай да накажатъ угнетителитѣ на България, като съжаляваха, че не ще можатъ да взематъ участие въ окончателното унищожение на турската армия и прѣвземанieto на Цариградъ.

Единъ отъ опълченцитѣ отъ 6-а дружина разказваше, съ какво нетърпѣние и досада тѣ чакали да ги пустнатъ въ атака, когато турцитѣ на лѣвия флангъ на позицията бѣха вече два пкъти отблъснали първата линия; какъ тѣхния ротенъ командиръ, капитанъ Якобсовъ, ги повелъ напрѣдъ, но още въ началото на атаката билъ раненъ въ главата и лицето му било облѣно съ кръвь, но при всичко това той останалъ при ротата и бѣгомъ я повелъ на турското укрѣпление.

— Цѣлата дружина, заедно съ войницитѣ отъ 16-а дивизия, като единъ се хвърлиха въ турскитѣ укрѣпления, защитницитѣ на които ни срѣщнаха съ залпове въ упоръ, а подиръ и съ щикове, разказваше единъ опълченецъ. Ний имъ викаме: „теслимъ“, „теслимъ“, а тѣ, кучетата, викатъ ли викатъ: „урунуесъ гяуръ-комитларъ“.

— Проклѣти турци! Виждатъ че сж окръжени и че ги избиватъ като псета, се обади другъ опълченецъ, но все се увиратъ право на щика.

— Биятъ се синковцитѣ юнашки и юнашки умиратъ за „девлета и падишаха“, се обади други.

При това, тукъ се разказваха за частни подвизи на опълченцитѣ.

Въ други къща бѣха помѣстени опълченци отъ 5-а дружина. Тѣ още по-распалено разказваха впечатления си отъ вчерашния бой. Разказътъ имъ се свеждаше къмъ това, какъ опълченцитѣ неудържимо се стремили напредъ, какъ пристигнала нашата верига, посрѣщана отъ страшнитѣ турски залпове, и какъ се хвърлили на турскитѣ укреплѣния, и то безъ ротнитѣ си командири, които биле паднали прѣди да достигнатъ до укрѣпленията.

— Тукъ, при турскитѣ топове, разказваше единъ опълченецъ, се започна настоящий бой. Освѣтъ звѣтението на щиковетѣ, хърканието на умирающитѣ, охканието на раненитѣ и виковетѣ: „удрайте, мушкайте, юнаци, дойде часъ да си отмѣстимъ“ и прочее, друго нищо не се чуваше.

На връщание отъ с. Химитлии по пътя ме срѣщна поручикъ Бейнеръ, който идеше отъ Габрово.

— Кого виждамъ? извика той, като ме видѣ; нима вий сте живъ и здравъ? Ний се научихме, че сте паднали убитъ, а братъ ви вече ви оплаква и е просто убитъ отъ скръбъ. Той отслужи даже и панахида.

Азъ разбрахъ, че моята фамилия е била смѣсена съ оная на убития унтеръ-офицеръ Кисса.

Заговорихъ се, че опълченното щѣло да конвоира плѣннитѣ турци до Гърново.

— Има си хасъ да се окаже този слухъ истиненъ! Това ще означава край на военнитѣ дѣйствия за опълчението, казваха офицеритѣ.

Колкото се отнася до опълченцитѣ, тѣ горѣха отъ ненавистъ къмъ плѣнницитѣ, — главнитѣ виновници за удалението имъ отъ театра на военнитѣ дѣйствия и причинитѣ да не взематъ участие въ свършенното съединяване на турската армия. Впрочемъ, всички още се утѣшаваха, че това може да бѣде само слухъ.

Врѣмето продължаваше да е студено. Щѣлата долина бѣше покрита съ тънъкъ слой ледъ, вслѣдствие на който мжно се вървеше. Снѣгътъ който навалѣ ноцесъ, бѣше смѣтенъ отъ вѣтъра на прѣспи. Казваха, че пътя отъ позицията св. Никола за село Шипка билъ полжително непроходимъ отъ дебелия, като огледало гладъкъ ледъ, а между това прѣзъ този пътъ трѣбваше да се спускатъ не само войницитѣ, но и артиллерията и всичкитѣ войскови обози. За туй днесъ се испратиха нѣколко роти опълченци да раскопаватъ леда по пътя. Когато 4-а рота

отъ 3-я дружина отивала на работа, на чело съ ротния си командиръ, поручикъ Данаилова, коня на послѣдния се плъзналъ и падналъ наедна съ Данаилова. При това падание Данаиловъ си строшилъ двата малки пръста на лѣвата ржка.

Слухътъ че опълчението ще конвоира плѣннитѣ турци, се потвърди. Това обстоятелство, повтарямъ, направи твърдѣ лошо впечатление на опълченцитѣ.

— Ний сме постигнали въ опълчението да се биемъ съ турцитѣ, а не да конвоираме плѣнни, казваха опълченцитѣ. Намъ сега не ни остава друго, освѣнъ да се разотидемъ.

Не по-малко бѣха недоволни и офицеритѣ, толкова повече, че тѣ сега, когато напълно се убѣдиха въ юначеството и неустрашимостта на опълченцитѣ, които въ нищо не отстъпваха на боевитѣ си другари — рускитѣ войници, жаждаха да се срѣщнатъ пакъ съ противника.

— По какви съображения се испраца опълчението да конвоира плѣннитѣ турци, трудно е да се разбере, казваха офицеритѣ. Въ всѣки случай, началството съ това назначение прави една капитална грѣшка: излиза просто, че оставятъ вълцитѣ да пазятъ стадото.

Наистина, при всичко че опълченцитѣ до нейдѣ бѣха удовлетворени съ одържаната отъ насъ надъ турцитѣ побѣда, но все по-добрѣ бѣше да не се назначаватъ тѣ да конвоиратъ турцитѣ, защото впечатленията отъ турскитѣ звѣрства надъ нещастнитѣ задбалкански българи не можаха тъй скоро да се забравятъ. Не бѣше съвсѣмъ невѣроятнo опълченцитѣ, въ врѣме на конвоиранieto, да отмѣстятъ на нѣкои отъ кръвницитѣ, които опустошиха прѣкрасната Южна България и съсѣкоха толкова народъ.

На 2-и Януарий се испрати отъ Шейново за Търново едната часть отъ турскитѣ плѣнници, конвоирани отъ 2-а, 3 я, 4-а и 10-а дружини, а на 3-и Януарий се испрати другата часть, конвоирана отъ 1-а, 6-а и 9-а дружини. Съ втората партия и 5-а дружина напустна шейновския укрѣпенъ лагеръ, гдѣто тя, за покупание свободата на България, бѣ оставила толкова скъпи жертви.

Щомъ трѣгнахме отъ бивуака, редоветѣ въ ротитѣ се разбъркаха. По плъзгавия пжтъ, понеже цѣлото постранство бѣше покрито съ гладкъ слой ледъ, опълченцитѣ съ трудъ вървяха, а отъ студъ едва можаха да държатъ пушкитѣ си. Наистина,

студътъ бѣ до толкова голѣмъ, щото отъ дишанието по брадитѣ и мустацитѣ се образуваха висулки отъ ледъ, а по клепачитѣ на очитѣ — скрежъ.

Въ 10 часа сутринъта дружината стигна въ с. Шипка, или по-добрѣ да кажа, на мѣстото гдѣто бѣше хубавото, богато и потъналото въ лозя, фруктови и тръндафилови градини, с. Шипка. Въ това село, както се казва, турцитѣ камъкъ на камъкъ не бѣха оставали. Само голитѣ, почернѣли отъ димъ високи стѣни на изгорената черква напомнаха, че тукъ прѣди нѣколко мѣсеци, красиво се растилаше при политѣ на Балкана това село, жителитѣ на което бѣха прѣпълнени отъ радостното чувство, че доживѣли да се видятъ освободени отъ турското робство.

— Горкитѣ! кждѣ ли се скитатъ тѣ сега немилни недраги? питаха се опълченцитѣ.

А колко отъ тѣхъ лежахъ сега въ студената земя, жертви на студа и глада! При видѣтъ на развалинитѣ и човѣшкитѣ кости, които тукъ тамъ се търкаляха, цѣла буря отъ злоба и ненавистъ обхващаше цѣлото сщество на човѣка. Ами какъвъ ли е изгледа на Нова-Загора, Стара-Загора, Гюnelийската махала? и др.

Не, не трѣбваше да се назначаватъ опълченцитѣ да конвоиратъ плѣннитѣ турци! . . .

Започнахме да се искаваме на горѣ по извистия пжтъ, който бѣше покритъ съ дебелъ слой ледъ. Макаръ въ миналитѣ дни опълченцитѣ и да бѣха ископавали и нарѣзвали леда, но по него много трудно се вървеше. Почти на всѣка крачка опълченцитѣ и конетѣ се плъзгаха, падаха и се търкаляха на долу. Въ тоя страшенъ мразъ всички бѣхме потънали въ потъ. Като вървѣхъ по пжтя, азъ съгледахъ около единъ камъкъ една сгушила се човѣческа фигура, която се оказа жена.

— Защо си легнала тукъ? попитахъ азъ жената. Ставай да вървишъ; ще замръзнешъ.

Жената не отговори нищо, само още повече се сгуши и ме изгледа съ нескриваема злоба и ненавистъ.

— Ставай, ставай и върви, тукъ ще замръзнешъ, и каза единъ опълченецъ, като я подбутна съ кракъ.

— Качъ, савушъ гяуръ! и други още проклетия изсипа тѣзи жена. Това бѣше туркиня, види се майка на нѣкой войникъ, дошла да види чадото си.

На повторното ми предложение да стане да върви, а ако не може да ѝ помогнемъ, тя пакъ завика.

— Махай се отъ прѣдъ очитѣ ми гяуръ! не ти щж помощта, аллахъ ще ми помогне . . .

— Я виждѣ я, каква е сербезъ, се обади единъ опълченецъ. Прѣдлагатъ ѝ да я избавятъ отъ смъртѣта, а тя проклипа. Кучето си е куче, свърши той.

Не изминахме и 200 крачки, пакъ сжщата картина. Току до самия пхть лежаха трима турци, двоица отъ които бѣха вече заспали съ сладкия прѣдсмъртенъ сънь, а третия, на моето предложение да стане и да върви, отговори, че не може, понеже краката му биле замръзнали. По-горѣ отъ тѣзи, на самия пхть се търкаляха нѣколко трупа.

Съ голѣмъ трудъ се искачихме на първата възвишеностъ по-долу отъ Поповата гора. Отъ тукъ на горѣ пхтя бѣ по-добъръ. Влѣво отъ шосето, на склона на единъ долъ, осамотени стърчаха много и доволно солидно направени колиби. Види се, въ тѣзи колиби да е билъ расположенъ ближайшия за Шипка, а въ случай на нужда и за Шейново резервъ.

Отъ Поповата гора започваха турскитѣ укрѣпления. Цѣлото пространство отъ тукъ на горѣ, бѣше изровено и по него грозно се извиваха, въ нѣколко реда, твърдѣ солидни блиндажировани окопи, редути и люнети. До това мѣсто, гдѣто пхтя прѣминува отъ западния на источния склонъ на възвишеностѣта, нищо не свидѣтелствуваше, че тукъ на шипченската възвишеностъ, едноврѣменно съ шейновския бой е имало горѣщо счепкване между противницѣтѣ. Но при прѣднитѣ неприятелски укрѣпления, вдѣсно отъ прѣдгорнето на св. Никола, прѣдъ очитѣ ни се прѣдстави грозна и сърдцераздирателна картина. Тукъ и отъ двѣтѣ страни на пхтя бѣха натрупани единаъ върху други — като дърва, много трупове на войници. прѣимущественно отъ 14-а дивизия, паднали въ боя на 27-и и 28-и Декемврий.

Когато генералъ Радецки, казватъ, получилъ отъ лѣвата колона на Святополкъ-Мирски неблагоприятни извѣстия, той на 28-и Декемврий направилъ нѣколко отчаяни атаки на неприятелскитѣ укрѣпления, но билъ отблъснатъ съ голѣми загуби.

Тѣзи именно паднали войници сега се и търкаляха по пхтя.

Чудно нѣщо, какъ началството не се бѣ погрижило да се прибератъ и погребатъ падналитѣ за вѣрата, царя и оте-

чеството войници, а ги бѣше оставило до сега да се търкалят по пхтя и да служатъ за храна на хищнитѣ звѣрове и гладнитѣ псета! Най-лошото, както казахъ и по-горѣ, бѣше това, че видѣтъ на тия трупове оставяше най-тягостно впечатление на останалитѣ живи войници. Около тая грамада челоувѣчески тѣла се търкаляха нѣколко облѣни още въ прѣсна кръвъ турски войници . . .

Пристигнахме при казармитѣ на сѣдловината; тукъ владѣеше мъртва тишина. Истѣпкания снѣгъ и чернитѣ още прѣсени гробове задъ стоманената батарея, въ които бѣха заровени далечъ отъ родния си край и ближнитѣ си падналитѣ въ биткитѣ войници, свидѣтельствуваха за това, че тукъ недавно сж живѣли, ей въ онѣзи хладни колиби, хиляди и хиляди борци за освобождението на България.

Спрѣхме се за почивка. Но каква почивка въ такова студено врѣме и на такова мѣсто! Всички гледаха часъ по-скоро да стигнемъ въ Габрово и да се расположимъ за пошувание въ топли кщця. Не се бѣше още мръкнало, когато пристигнахме въ града. Мнозина отъ габровскитѣ жители бѣха излѣзали вѣнъ отъ града да срѣщнатъ побѣдоноснитѣ опълченци, които сега встѣпваха въ Габрово съ своитѣ трофеи — плѣнитѣ турци. Тѣ, както и цѣлия български народъ, тържествуваха по случай прѣвземанието на Шипка и плѣненнето на турската армия. Въ града имаше силно движение. Много отъ бѣжанцитѣ, расположени въ околнитѣ села и градове, бѣха пристигнали тукъ и се готвяха да вървятъ за роднитѣ си мѣста.

Азъ се спрѣхъ на квартирата въ която живѣеше братъ ми. Той, като се бѣ научилъ, че съмъ здравъ и читавъ и че скоро ще пристигна въ Габрово, бѣше излѣзналъ да ме посрѣщне далечъ прѣдъ града.

Отъ 30-и Декемврий още азъ се чувствувахъ не до тамъ добрѣ. Види се, отъ петъ дневно постение въ врѣме на минуваннето Балкана, а подиръ отъ наяжданнето ми плтно съ изобилна храна, се породиха силни болки въ стомаха ми, които продължаваха да ме мъчатъ. Освѣнъ това, една тѣпа ревматическа болка чувствувахъ и изъ цѣлата си лѣва страна. По тѣзи причина азъ не излѣзохъ въ града, ощо повече, че сутринята ни прѣдстоеше да отпхтуваме за Търново. Турцитѣ бѣха размѣстени по ханищата и по кщята, и още отъ вечерята имъ бѣха раздадени порционни пари, за да си купятъ за пхтъ храна.

Отъ вечерята азъ взехъ разрѣшеніе отъ дружинния командиръ сутрѣ рано да замина за Търново, а отъ тамъ за Елена, тъй като 5-а дружина нѣмаше да се отбива въ Търново, а щѣше да върви право за тоя градъ.

На 3-и Януарий бѣше издаденъ отъ главнокомандующия слѣдующия приказъ по дѣйствующата армия:

„Доблестни войски отъ повѣрената ми армия!

Велико и безпримѣрно дѣло е извършено отъ васъ. Едвамъ измина единъ мѣсець отъ като бѣше взетъ Плѣвенъ съ всичката неприятелска армия, и вий, слѣдъ като разбихте неприятелскитѣ полчища въ софійската долина и завладѣхте неговия укрѣпенъ лагеръ — Орханіе, гнѣздо на високия троянски балканъ и, най-послѣ, като плѣнихте цѣлата шипченска армия, вий сте задъ Балкана.

Нито суровата зима съ страшнитѣ мразове, нито безпжтието на балканитѣ, нито буритѣ и вѣтроветѣ не ме спрѣха да ви дамъ заповѣдь да мините възвишеноститѣ. Азъ твърдо вѣрвахъ, че за русскія войникъ нѣма нищо невъзможно, когато той знае, че това го желае царя, че това е заповѣдапо отъ началството.

И вий отидохте: едни се катериха по скалитѣ, като се заравяха въ снѣга; замръзнали падаха на остритѣ камъне и, безъ хлѣбъ, безъ огънь, все се стремяха напредъ; мжниха на рамената си орждията, и, най-сетнѣ, биха и плѣниха враговетѣ. Тамъ гдѣто навикналитѣ горци не биха могли да минатъ, ми наха русскитѣ полкове, орждия, забиха се русскитѣ знамена; други, — почти, затрупани съ снѣгъ, като се отбраняваха отъ врага, който искаше да скъса нашата линия и да попрѣчи на нашето движеніе, отиваха сами съ юнашко настѣпление и удържаха врага отъ да даде помощъ на своитѣ. Трети — до поясъ въ ледена вода, боряха се съ бурния Дунавъ, за да запазатъ прѣправата.

Всички изпълнихте своя дългъ добрѣ, честно и безропотно. Цѣлия свѣтъ се очуди на васъ, а въ „матушка“ Руссія вече кнѣгатъ камбанитѣ и въ Божиитѣ църкви народа се моли за здравіето и вашата слава. Отъ менъ, герои, за всичката ви безпримѣрна служба, за лишенията и търпението, за вашето мжжество и храбрость, приеете задушевното ми „спасибо“.

Не напрамя думи, да отблагодаря васъ, — началници, — генерали и офицери. Всички вий раздѣлихте лишенията и трудоветѣ наедно съ проститѣ редници и служихте за личенъ

примѣръ въ изпълнение на дългътъ си. Сърдечно „спасибо“ на тебъ, покоренъ, неустрашимъ, вѣчно добъръ и беззавѣтно храбъръ русски войникъ; — съ тебъ за мене нѣма прѣграда, нѣма нищо невъзможно.

Още малко усилие, и нѣма съмнѣние, ний славно ще довършимъ възложеното на насъ велико дѣло за славата на царя и нашата майка — Руссия“.

На 5-и Януарий сутринята, азъ и братъ ми съ нераздѣлния Трайко заминахме за Търново. По пътя срѣщяхме много бѣжанци отъ Южна-България, които безъ да гледатъ на дълбокия снѣгъ и страшния студъ, бързаха да си отиватъ на бащинитѣ си огнища. — Зеръ натеглили се бѣха горкитѣ на чужбина? Но какво ли пакъ ги очакваше тамъ дома, гдѣто всичко е разорѣно, изгорено и оплячкосано?

По пътя тукъ тамъ се търкаляха човѣшки трупове отъ плѣнитѣ турци, повечето отъ тѣхъ промушени съ щикъ . . .

За почивка и обѣдъ се спрѣхме въ Дрѣново. Въ Търново стигнахме на мръкване.

Тукъ сега не се забѣлѣзваше такова движение и множество народъ, както въ врѣмето на отбраната на шипченската позиция. Тукъ сега имаше твърдѣ малко войски и то онѣзи, които щѣха да конвоиратъ турскитѣ плѣнници. Сжщо малко се забѣлѣзаха и носители на кокардитѣ и нагайкитѣ — чиновницитѣ отъ компанията на Когана и пр., малко имаше тукъ да расправятъ приготвеното голѣмо количество фуражъ и пр., а по-голѣмата частъ отъ тия „орли“ сега, вѣроятно, летеше по оголенитѣ южно-български села и градове и събираше оцѣлѣлия отъ турцитѣ имотъ — фуражъ и провизиятъ.

Прѣзъ всичкото врѣме на отбраната на шипченскитѣ височини и обсадата на Плѣвенъ и Русчукъ, — центра на движението, стратегическия пунктъ — бѣше Търново; за туй всѣка една, ако и незначителна, несполука твърдѣ болѣзненно се е отразявала на търновчани, които се бояли и грижали за участъта на отечеството, армията и своята. Но за туй пѣкъ тѣ сега тържествуваха.

Спрѣхме се въ хотела, който бѣше почти празенъ. Слѣдъ една малка почивка, азъ отидохъ заедно съ брата си, да се видя съ семейството на баба Х. П. Всички исказаха своята искрена радостъ за моето уцѣляване, тѣй като и тѣ се били

научили, че съм падналъ убитъ при Шейново. Баба хаджийка се счете за обидена, като се научи, че съмъ се спрѣлъ въ хана.

— Срамота е да имате приятели и да се спирате на хотела, каза ми тя, и безъ да гледа на моето извинение и протеста ми, излѣзе отъ стаята и даде заповѣдъ на слугата да ми донесатъ дрѣхитѣ отъ хотела, а коня ми да настанятъ въ яхжра.

Азъ трѣбваше да се покора на рѣшението на гостоприемната домакинка.

На 6-и Януарий ходихъ при доктора, който, слѣдъ като ме прѣгледа, прѣдписа ми нѣкаква микстура и растривания.

На 8-и Януарий сутриньта, слѣдъ като се распростихъ съ брата си, вуйка си и гостоприемното семейство, азъ трѣгнахъ за Елена.

Когато пристигнахъ въ манастиря св. Никола, който е расположенъ отъ дѣсна страна на пътя, на една твърдѣ живописна мѣстность, и се намира почти на половината пътъ отъ Търново за Елена, 5-а дружина, пристигнала тамъ прѣди единъ часъ, се готвеше вече да трѣгва. Нѣкои отъ офицеритѣ, обаче, бѣха още въ стаята на игумена, гдѣто слѣдъ закуската доиспиваха послѣдната чаша вино. Азъ влѣзохъ въ стаята на игумена, която се отличаваше съ съмнителна чистота и имаше твърдѣ бѣдна обстановка. За туй пъкъ игумена се оказа твърдѣ гостоприеменъ и разговорчивъ. Той гощаваше офицеритѣ, съ каквото далъ Господъ, и ги черпеше съ хубаво старо винце, което твърдѣ много имъ се бѣ харесало и имъ бѣше поотвързало язицитѣ. Между разговора, игумена не прѣмълча отъ да не каже, че мѣнастиря билъ твърдѣ много пострадалъ отъ чиновницитѣ, съпровождани отъ казаци, вѣроятно, отъ когановската компания.

— Кокоски, гжски, овцици, па и едъръ добитъчецъ имаше мѣнастиря, казваше игумена, хамбаритѣ бѣха пълни съ храна, а двороветѣ съ купи слама, а сега, както виждате, нищо нѣма! Но добъръ е Господъ! Той пакъ ще даде. Ний благодаримъ Бога, че мѣнастиря ни уцѣля, а много ли оставаше до съсипванието му? Ако турцитѣ не бѣха се спрѣли на 22-и Ноемврий, мѣнастиря безъ друго щѣше да бѣде унищоженъ. Да благослови Господъ дѣснищата на царя Александра и да му даде добро и здраве за много години, за гдѣто истегли меча си за освобождението на българския народъ отъ робството.

Игумена още много щеше да говори, ако офицерите не бяха бързали да излизатъ.

Отъ манастиря дружината изведнѣжъ започна да се спуща въ тѣснината на рѣката Дрѣнска, като минуваше покрай една възвишенность, покрита съ раскошна кория. Спустнахме се долу и тръгнахме, испърво, по лѣвия брѣгъ на буйната рѣка, послѣ, като минахме прѣзъ единъ голѣмъ мостъ на дѣсния брѣгъ, започнахме да се въскачваме по планиския пѣтъ, който кривулеше по възвишенността и по нѣйдѣ просто висѣше надъ самата рѣка. Тукъ пѣтя бѣше твърдѣ мѣченъ за вървение, защото, освѣнъ че бѣше стрѣмень и тѣсенъ, но и каменистъ. Дружината настигна на това мѣсто полската батарея, която сжщо отиваше за Елена. Тая батарея много затрудняваше движението на дружината, тъй като твърдѣ често опълченците по единъ, а най-много, по двама минаваха тѣсните мѣста на пѣтя, покрай орджията, и то надъ самата пропасть. Конете до толкова бѣха измѣчени, щото едвамъ влячаха 4-и фунтовите орджия. По нѣйдѣ, на по-стрѣмните мѣста, впрѣгаха още по два и по четири коня за да измѣнатъ орджието.

Най-послѣ, дружината излѣзе отъ тѣснината и се спустна въ една доволно живописна долина, по която сж расхвърлени богати и красиви села, нѣкои отъ които бѣха твърдѣ много пострадали отъ турското нашествие на 22-и Ноемвриѣ.

Като погледнахъ назадъ — тѣснината прѣзъ която ей сега минахме, и си припомнихъ за турското нападение на градеца Елена, азъ като че ли на ново прѣживѣхъ старо-загорския бой съ всичките му ужаси. Азъ живо си прѣдставихъ бѣгството на обѣзумѣлото отъ страхъ население, отстъплението на опълченци, кавалерия и артилерия, писъците на дѣцата и плачовете на майките, които хвърляха по пѣтя рожбитѣ си на произвола на сѣдбата. За наше щастие, турците, както въ Стара-Загора, тъй и тукъ, не се въсползуваха отъ своята побѣда. Наистина, при Стара-Загора, Сюлейманъ-паша знаеше, че на 3—4 версти отъ дѣсното му крило, се намираше отряда на генералъ Гурко, — обстоятелство, което го накара не само да спрѣ прѣслѣдванието на разбитите опълченци, но и самъ да избѣга съ армията си къмъ Кара-Бунаръ. Но защо и тукъ, при Елена, се бѣ спрѣлъ той? Между това, какъвъ ужасъ щеше да наведе, каква трѣвога щеше да направи, ако той настѣпеше къмъ Търново!

Дружината се спрѣ за псчивка въ с. Яковци. Слѣдъ малко на бивуака около кръчмата се събра множество народъ — мъже, жени и дѣца, да видятъ българскитѣ „юйски“.

Бѣше се стъмнило, когато дружината пристигна въ градъ Елена, причакана край града отъ испратенитѣ напрѣдъ квартириери. Дружината бѣ расположена въ нѣколко къщи, нѣкои отъ които бѣха твърдѣ много пострадали отъ турцитѣ. Напримѣръ, прозорцитѣ и вратитѣ бѣха извадени, а сълбитѣ съборени, види се, за горѣние. Офицеритѣ се расположиха въ къщата на даскалъ Никифора, който се оказа баща на моя старъ приятель още отъ ученичеството му въ николаевския пансионъ, а сега артиллерийски поручикъ, Никифоровъ. Даскаловата къща, за очудвание, бѣ останала съвършено цѣла и не поврѣдена, но имота му, както въобще имота на всичкитѣ еленчене, билъ разграбенъ отъ турцитѣ. Гостолюбивия домакинъ ни посрѣщна твърдѣ радушно и ни нагости добрѣ.

Домакина ни расказа, че се билъ носялъ ушоренъ слухъ, че множество черкези и башибозуци се готвяли да нападнатъ на града Елена. Този слухъ се потвърждавалъ отъ появяването на башибозуци въ нѣкои отъ ближнитѣ български села, въ които биле избити много българи, а останалото население се било спасявало съ бѣгство, като оставяло всичкия си имотъ на производа на сѣдбата. Това май приличаше на Стара-Загора — прѣдъ боя на 19-и Юлий. По тая причина дружинитѣ пристигнали тукъ по-рано, се тъкмѣли сутрѣ рано да заминатъ за марянската позиция — сѣщата тая позиция, която руситѣ заемали до 22-и Ноемврий. Впрочемъ, за това че дружинитѣ сутрѣ заминаватъ за позицията, ни казаха и самитѣ офицери отъ казанитѣ дружини.

Сутринта на 9-и Януарий азъ излѣзохъ отъ квартирата съ цѣлъ да разгледамъ града. Града Елена прѣдставляваше печална картина. Той бѣше полуразрушенъ. При напущаннето на града отъ турцитѣ, послѣднитѣ вдигнали всичко каквото можали, а онова което не успѣли да вдигнатъ, напримѣръ, складове съ храна, подпалили. Мнозина отъ еленченитѣ се бѣха подслонили между стѣнитѣ на полусъборенитѣ си къщи, но при все това, тѣ бѣха по-щастливи отъ тѣхнитѣ по кръвь и страдания брата — южно-българскитѣ бѣжанци.

На разсъмнувание 2-а, 3-я и 6-а дружини заминаха за марянската позиция, а 5-а дружина остана въ Елена.

Тукъ, въ Елена, научихъ новината, че вмѣсто генераль Столѣтова, за началникъ на опълчението щѣлъ билъ да се назначи, или даже билъ назначенъ генераль-майоръ Давидовъ, бивши командиръ на 54-й п. мински полкъ, въ който полкъ азъ служихъ прѣзъ врѣме на неговото командование. Генераль Давидовъ бѣ настоящи „рускии службака“, началникъ прѣдаденъ на своето дѣло, за което не жалеше трудъ и енергия. Като чловѣкъ, той бѣше добродушенъ и справедливъ, съ които качества печелеше любовта и уважението на своитѣ подчинени.

Азъ лично не съвсѣмъ симпатизирахъ на Столѣтова и винаги бихъ прѣдпочелъ за началникъ генерала Давидова, но въ дадения случай съжалявахъ за неговото смѣняване. Генераль Столѣтовъ бѣше организатора на българското опълчение; той го води въ боеветѣ, въ които неговитѣ въспитанници се отличиха съ своята храбрость, рѣшителность и самоотвърженность, и, слѣдователно, него трѣбваше да оставятъ да довърши почетното дѣло.

Врѣмето бѣше студено и мрачно. Квартирата ми бѣше добра и топла, но на душата ми нѣщо тегнеше, па и ревматизма, който още повече се усили, силно ме безпокоеше. Повечето отъ врѣмето прѣкарвахъ на квартирата въ обществото на даскалъ Никифора. Той се оказа добъръ събесѣдникъ, чловѣкъ съ богатъ умственъ и нравственъ запасъ. Даскалъ Никифоръ не веднѣжъ ми расправяше за много работи отъ миналитѣ мрачни за всеѣки българинъ врѣмена. Най-много расправяше за турското нападение на Елена и за бездѣйствието на руското началство.

Сжщитѣ разкази бѣхъ слушалъ още въ Габрово и Търново и, при всичко това, тѣ бѣха интересни, защото се расказваха отъ чловѣкъ, който е билъ очевидецъ на тия печални събития.

На 11-и Януарий и 5-а дружина се прѣмѣсти на горно-маряанската позиция, която отстоеше отъ Елена на 7—8 версти. Тая позиция се простира прѣдъ с. Гор.-Маряанъ; отъ тамъ върви по направление къмъ сѣверо-западъ до с. Дол.-Маряанъ и на юго-истокъ по рѣчицата Маряанска. Дружината се расположи въ полусѣборенитѣ колиби, въ които живѣли рускиитѣ войници. Въ такива сжщо колиби се помѣщаваха и другитѣ дружини. Тукъ ний заживѣхме съ сжщия, пѣленъ съ извѣстнитѣ зелено-дрѣвски прѣлѣсти животъ.

Нашата марянската позиция въ много отношения отстъпваше на турската. Мѣстността на първата бѣше прѣсѣчена съ отдѣлни възвишенности и долчинки, тогава когато турската позиция по цѣлата линия командуваше надъ нашата. Нашата позиция бѣше твърдѣ слабо укрѣпена, съ малкъ обстрѣлъ и твърдѣ удобна бѣше за обходъ отъ къмъ юго-истокъ.

С. Гор.-Марянъ бѣше съвсѣмъ съсипано отъ турцитѣ. Жителитѣ му биле избѣгали и, само когато дружинитѣ заели позицията, една частъ отъ тѣхъ се върнала въ селото си.

На 12-и Януарий азъ и подпоручикъ Стояновъ, слѣдъ като обиколихме цѣлата позиция, се опяхихме съ коне къмъ селото Беброво. Намъ ни се щѣше да видимъ селото на нашия другаръ д-ръ Миркова. Отъ Долни-Марянъ до Беброво имаше 4—5 версти.

— Съвѣтвамъ ви, ни казваше даскалъ Никифоръ на 9-и Януарий, когато ний офицеритѣ се събирахме да разгледаме околността на града, — съвѣтвамъ ви, да не ходите много на далечъ отъ града и да бждете прѣдпазливи, защото нашитѣ турци — тузлучани — сж народъ лошъ. Тѣ прѣди войната, па и сега, ни правятъ много пакости.

Ази си припомнихъ сега тия думи на даскала Никифора, когато уловихме пхтя за Беброво. Въ околността царуваше мъртва тишина. Жива душа не се виждаше. Но за туй пѣкъ видѣхме мъртво тѣло. Бѣхме вече близо до селото, когато съгледахме на самия пхтъ чловѣческа фигура. Това бѣше облѣнъ въ кръвъ безжизненъ трупъ на една жена 35—40 години.

— Вѣроятно това ще е работа на башибозуцитѣ, каза Стояновъ.

До селото имаше още не-повече отъ $\frac{1}{2}$ верста.

— Не е ли по-добрѣ да се върнемъ, казахъ азъ на Стоянова, да не наскочимъ на нѣкой башибозукъ.

И ний се спогледахме.

Нѣкакво вжтрѣшно чувство ме изобличи въ нерѣшителность. Азъ ударихъ коня си и ний продължихме пхтя за Беброво, което не заслужаваше, собствено, такъвъ рискъ.

Това село не прѣдставляваше по своя изгледъ нѣщо интересно. Него била го постигнала сжщата участь, каквата и Шипка. И тукъ само на едно мѣсто, въ центра, стърчеха нѣколко почернѣли отъ димъ стѣни. Всичко останало бѣше изгорено. Такива картини, впрочемъ, се виждаха на всѣка крачка, тъй като тукъ почти всичкитѣ български села бѣха изгорени.

За да прѣкараме врѣмето по незабѣлѣзано, ний офицеритѣ и тукъ се събрахме, както и на Зелено-Дърво, на приказки. Разбира се, разговора се въртеше все около миналитѣ, пълни съ тревога и блѣсъкъ дни. Всѣкой разказваше своитѣ впечатления отъ бойния животъ. Даваха се разни отзиви и различно се критикуваше извършеното. Азъ ще приведа отзива за опълченцитѣ на едного отъ офицеритѣ, когото ще нарека Х. Тоя отзивъ ми се вижда интересенъ, защото е твърдѣ своеобразенъ.

— Азъ никакъ не се съмнѣвахъ въ бойнитѣ качества, храбростта и рѣшителността на българскитѣ опълченци, казваше офицера, още повече, че азъ имахъ случай много пжти лично да се убѣдя въ това. Азъ видѣхъ, какъ безстрашно, като слѣпи се увираха тѣ напрѣдъ. Такава самоотвърженност и прѣзрение къмъ смъртта азъ не съмъ виждалъ, нито чувалъ. Да, юнашки се биятъ опълченцитѣ, но, по мое мнѣние, тѣхъ ги тласка не нѣкое възвишено чувство — за освобождението на България, а просто жаждата за обогатяване. Впрочемъ, азъ може и да грѣша, прибави той, но мисля тѣй, защото опълченцитѣ въ боя не оставяха нито единъ убитъ, или раненъ турчинъ, безъ да му не прѣтърсятъ джебовеитѣ.

Х. не бѣше лошъ и пристрастенъ человекъ. Той почти винаги се застъпваше за българитѣ, когато другитѣ ги нападаха; за туй азъ останахъ крайно изуменъ, като чухъ неговото мнѣние за опълченцитѣ. Разбира се, азъ възразихъ на исказаното отъ него толкова по-енергично, защото, както въ сръбско-турската, миналата година, тѣй сжщо и въ настоящата война, не бѣхъ видѣлъ нито единъ случай, щото доброволцитѣ въ Сърбия и опълченцитѣ тукъ да прѣдирватъ джебовете на убититѣ или раненитѣ турци. Напротивъ, азъ бѣхъ свидѣтель, какъ нѣкои отъ опълченцитѣ имаха пълна възможност да се обогатятъ безъ да става нужда да се увиратъ на неприятелския щикъ. Азъ ще приведа тука два случая. Опълченцитѣ отъ 3-я дружина знаяха, че подполковникъ Калитинъ носи на кръстътъ си кемеръ набитъ си злато. Знаяха тѣ това, защото, въ врѣме на всичкия походъ по бивуацитѣ, той, както и другитѣ офицери, се събличаше и кемера му се виждаше. Между това, когато Калитинъ падна убитъ, на никого отъ носившитѣ го опълченци и въ умъ не дойде да му снесе кемера, макаръ само и за това, да не падне той въ ржцѣтѣ на турцитѣ. Това е първия случай. Когато убиха коня на полковникъ графъ Толстой, той извика на опълченцитѣ:

— Юнаци! кобуритѣ на сѣдлото сж набити съ злато, който иска, да го вземе.

Но никоѣ отъ опълченцитѣ не показа ни най-малко желание да снесе кобуритѣ, защото опълченцитѣ въ това врѣме бѣха въодушевени отъ други — по-възвишени чувства: освобожденieto на поробеното си отечество. Тия два случая азъ наведохъ на добродушния Х. и той си взе думитѣ назадъ, като каза още веднѣжъ, че той, като чловѣкъ, не е непогрѣшимъ. Слѣдъ това Х. разказваше най-подробно за дѣйствието на дружината въ шейновския бой и юначеството на опълченцитѣ. Тоя разказъ бѣ повторение на онова, що се каза по-горѣ за сѣщия бой. Х. не скри прѣдъ насъ своето негодувание противъ фелдфебеля отъ срѣлковата бригада, който бѣше отнелъ отъ опълченеца знамето.

— Съ чужди рѣцѣ жаръ гребать, каза той възмутено. Самитѣ войници казваха (азъ чухъ това съ собственитѣ си уши) на опълченцитѣ: „благодаримъ ви братци, виѣ повече направихте отъ насъ“.

Дошлитѣ отъ града войници разказваха, че въ Елена се говоряло, какво гр. Русчукъ билъ прѣвзетъ отъ русскитѣ войски. Това извѣстие се посрѣщна отъ всички ни съ голѣмъ въсторгъ. Но пъкъ се породи незадоволство отъ положението ни.

— Хмъ, другитѣ се биятъ, а ний сѣдимъ въ колибитѣ като мишки, казваха нѣкои отъ офицеритѣ.

— Неужели тукъ въ колибитѣ ще прѣкараме зимата? се питахме всички.

Като отговоръ на това питанне, бѣ заповѣдано на 14-и Януарий дружинитѣ да се вдигнатъ отъ марянската позиция и да се опѣтятъ къмъ сѣверъ. Пристигнахме въ с. Ахметли (Константинъ). За очудвание, селото, населено прѣимущественно съ българи, се оказа цѣло — неизгорено, и населението неповрѣдено. Впрочемъ, почти всичкитѣ села, които бѣха въ турски рѣцѣ, бѣха останали непожгнати.

Опълченцитѣ отъ 5-а дружина се размѣстиха изъ кѣщата и яххритѣ, а 3-я и 4-а дружини се опѣтиха за селото Кипилово.

Ний офицеритѣ се расположихме въ една тѣсна и мръсна крѣчма. Слѣдъ обѣдъ, току що бѣхъ излѣзвалъ отъ кѣщата да подишамъ чистъ въздухъ, чухъ страшенъ дѣтеки писекъ въ съсѣдната кѣща, отъ прозорчето на която излизаше черевъ пушекъ. Азъ се затекохъ къмъ вратата на кѣщата, но тя се

оказа затворена. Помъчихъ се да я отворя, но не можахъ. Между това, дѣцата отъ вжтрѣ все продължаваха да пищятъ. Най-сетнѣ, съ силенъ ударъ съ кракътъ си азъ отворихъ вратата, отъ която бликна цѣлъ потокъ димъ. Вжтрѣ отъ гхстия димъ нищо се не видѣше и за туй азъ се спустнахъ на посоки право къмъ мѣстото отъ гдѣто пдеше писъка. Но не направихъ и двѣ, три крачки, като се спънахъ въ нѣщо и паднахъ; моментално азъ се вдигнахъ, грабнахъ двѣ дѣца, които вече бѣха между огненнитѣ пламъци и ги изнесохъ вънъ. Краката на дѣцата бѣха упърлени и политѣ на конопенитѣ имъ ризки започнали бѣха да горятъ. Азъ притворихъ вратата, за да не се усилива горението на расхвърленото по пода сѣно. Слѣдъ малко дойдоха опълченци и изгасиха огъня. Благодарение само на това, че вратата е била затворена и прозорчето бѣше малко, огъня не е можалъ да се усили. Скоро пристигна оплашената майка на дѣцата, която ги била оставила при огъня, а сама отишла за работа у майкини си. Бѣдната жена, не можеше да намѣри думи да ми искаже своята благодарностъ.

На 15-и Януарий дружината напустна Ахметли и и се опъти по направление къмъ Котелъ. Още вчера бѣ завалѣлъ силенъ дъждъ, който прѣзъ нощъта се обърна на снѣгъ. На разсъмнувание задуха юженъ топълъ вѣтъръ. Снѣга започна да се топи и прѣпълни коритата на буйнитѣ балкански рѣки. Между това, мостове нѣмаше; колкото е имало, турцитѣ ги развалили. За да прѣминемъ прѣзъ буйнитѣ рѣчици, дълбочината на които достигваше по два и повече метра, прѣпрѣчвахме прѣзъ тѣхъ грѣди, по които и минавахме. При това, не малко опълченци падаха въ рѣката, която ги носеше по течението, но благодарение на приетитѣ отъ началството мѣрки, никакво нещастие не се случи. Още по-мъчно бѣше прѣкарването на конетѣ и колата прѣзъ рѣкитѣ; при такова едно прѣкарвание, паричния съндъкъ на 3-я дружина съ колата и конетѣ бѣше завлеченъ; и чакъ на третия день, когато водата въ рѣката спадна, бѣше изваденъ. Сжщо се извадиха и много пушки, които опълченцитѣ испущали въ рѣката, въ врѣме на прѣминуванаето ѝ. Вечеръта пристигнахме въ с. Стара-Рѣка, населено съ българи бѣдняци. Това се виждаше по къщята, двороветѣ и покъщнината имъ. Двороветѣ имъ праздни: ни добитъкъ, ни сѣно, ни слама, нито домашни животни. Впрочемъ, друго яче не можеше да бжде. Тукъ всичкото врѣме сж вър-

дували черкези и башибозуци. Ако у нѣкои се намираше волъ или биволъ, то това се дължеше на нѣкоя щастлива случайност. Къщитѣ имъ бѣха тоже праздни: една двѣ вѣхти истъркани черги, котле, паници, корито, софра и ракла, това имъ бѣше всичката покъщнина. Въ стаятѣ такава нечистотия, щото на чловѣкъ свѣтъ се вие, като постои въ тѣхъ. Никадѣ не бѣхме срѣщали такава нечистоплѣтностъ, както у жителитѣ на с. Стара-Рѣка. Впрочемъ, това се обясняваше съ обстоятелството, че с. Стара-Рѣка се намира въ центра на Тузлука, населенъ прѣимущественно съ турци, извѣстни по своята свирѣпостъ. Тия турци аслж не биха търпѣли ненавистнитѣ имъ „гяури“ да бждатъ имотни. Щомъ нѣкой тузлученинъ — турчинъ е виждалъ у българина нѣщо хубово, не псключая и жена, непрѣменно му го отнималъ. Слѣдователно, никакъ не е чудно гдѣто тузлушкитѣ българи бѣха бѣдни. Но напласенитѣ старо-рѣчени се отнасяха и къмъ пристигналитѣ въ селото имъ опълченци почти враждебно. Тѣ не искаха да ни пуцатъ въ къщата си да прѣношуваме, а нѣкои отъ тѣхъ, особенно младитѣ жени, избѣгваха като напушаха къщата си.

Азъ видѣхъ какъ една домакинка, когато единъ офицеръ заповѣда да искарать отъ яхъра двата ѣ бивола и да помѣстятъ неговия конь, започна да вика: — Вий сте по-лоши и отъ турцитѣ, тѣ не постъпваха съ насъ тѣй, както вий постъпвате. При това, тя заплашваше, че ще измъкне отъ плета единъ пѣрътъ.

Домакинката собствено имаше право да не бжде доволна отъ распореджанието на офицера: да ѣ исхвърлятъ биволитѣ отъ яхъра въ такъвъ студъ бѣ равносилно да я лишатъ отъ послѣдния и най-необходимия за прѣхраната на челядъта ѣ имотъ.

Дружината свари въ селото сжщата батарея, която бѣ настигната отъ насъ въ еленската тѣснина Казваха, че артиллериститѣ не съвсѣмъ добрѣ се били отнасяли къмъ селенитѣ и за туй тѣзи послѣднитѣ ни посрѣщали толкова недружелюбно.

На 17-и Януарий врѣмето се разясни. Ний офицеритѣ се въскачихме по възвишеностъта, къмъ истокъ отъ селото, на която турцитѣ биле построили единъ люнетъ, доволно солидни окопи, а задъ тѣхъ добри и удобни голѣми колиби за войницатѣ си.

Отъ тази възвишеностъ се виждатъ нѣколко села къмъ сѣверъ и сѣверо-истокъ. Тѣй като въ с. Стара-Рѣка не се намираха никакви продукти, то азъ и подпоручикъ Стояновъ,

като взехме една команда отъ 12 челоуѣка и два товарни коня, отправахме се въ ближнитѣ турски села, които се оказаха съвсѣмъ пусти: населението имъ бѣше избѣгало. Тукъ тамъ се срѣщаха изгладнѣли и едвамъ влачущи се овце, крави, биволи и коне. По улицитѣ на селата и околността имъ се търкаляха лешове отъ падналия добитѣкъ, около които сновяха отстаналитѣ отъ господаритѣ си кучета. Къщата съвършено пусти. Само въ една къща сварихме единъ дъртъ побѣдѣлъ турчинъ. Той се оказа глухъ, поне за такъвъ ни се прѣдстави, защото колкото и да го распитвахме и да му викахме, той ни отговаряше само, че не чува. Въ къщата бѣха оставени много домашни прѣдмѣти, като черги, юргани, бакъръ, човали пълни съ брашно, храни въ хамбаритѣ и пр. Въ нѣкои отъ яххритѣ видѣхме, вързани у яслитѣ и умрѣли отъ гладъ и жажда, волове и биволи, обстоятелство, което доказваше, че турцитѣ набързо напустнали селото си. Войницитѣ натовариха конетѣ съ ечемикъ, жито и мисиръ, и като подкараха още и нѣколко глави едъръ добитѣкъ, всички се завърнахме въ с. Стара-Рѣка; но тѣй като добитѣка едвамъ вървеше отъ слабостъ остави се на пѣтя.

На 18-и Януарий пристигна отъ Котелъ въ с. Стара Рѣка волноопрѣдѣляющия се отъ 4-а дружина, Пустовойтовъ. Той ни събщи, че 3-я и 4-а дружина имали бой съ башибозуцитѣ и черкезитѣ при с. Тича. Слѣдъ упоритъ бой, противника билъ разбитъ и распрѣснатъ. Въ този нещастенъ бой билъ опасно раненъ бригадниа командиръ князь Вяземски.

Не му вървеше на бѣдния князь: вече вторий пѣтъ го раняваха въ тѣзи война.

XVI.

На 19-и Януарий сугринята дружината напустна Стара-Рѣка и се опѣти прѣзъ горския пѣтъ за Котелъ. Тукъ отъ Стара-Рѣка до Котелъ по пѣтя нѣма нито едно село, за туй дружината за почивка се спираше подъ открито небе и на мократа земя.

Отъ сугринята наросяваше дѣждъ, а слѣдъ пладнѣ задуха сѣверенъ студенъ вѣтеръ и дѣжда се прѣобърна на снѣгъ, койго падаше по очитѣ ни и правеше вървението ни още помячно. Особенно студѣтъ стана нетърпимъ, когато надвечеръ се въскачихме на възвишенността.

На мръкване дружината пристигна въ гр. Котелъ. При всичко, че на градския съвѣтъ бѣше извѣстно за пристигването на дружината, той не бѣше направилъ никакво распоредание за расквартируването на опълченцитѣ. Бѣхме принудени да чакаме градскитѣ агенти да ни укажатъ къщата, въ които да настанимъ уморенитѣ и измокрени до кости опълченци.

Единъ градски агентъ бѣше опрѣдѣленъ да покаже на мене къщата, въ които да се расположатъ войницитѣ отъ моята рота. Много отъ опрѣдѣленитѣ за ротата ми къща, обаче, се оказаха затворени и на нашето тропание по прозорцитѣ и портитѣ, отговаряха ни съ пълно мълчание. Между това опълченцитѣ треперяха отъ студъ, а агентина свиваше рамена и не знаеше какво да прави. Тогава азъ заповѣдахъ на опълченцитѣ да чупятъ портитѣ и само по тоя начинъ тѣ започнаха да се отварятъ, като при това домакинцитѣ се извиняваха, че ги било страхъ, понеже биле сами и не биле знаели, че войницитѣ сж българи. За наказание на онѣзи, които не пущаха доброволно опълченцитѣ въ къщата си, азъ имъ назначавахъ по цѣль полу-взводъ. Когато свършихъ расквартируването на ротата, азъ отидохъ съ агентина въ къщата, която бѣ опрѣдѣлена за мене, но и тя се оказа затворена. Агентина се качи на стѣната и викаше да отворятъ, но никой отъ вътрѣ се не обаждаше. Агентина слѣзе отъ стѣната и ме поведе въ друга къща. Въ това врѣме се приближи до мене едно 10—11 годишно момче и ме попита, кждѣ отивамъ, а като му казахъ, че търся къща, то ми каза:

— Господинъ капитанъ, ела въ нашата къща. Ний имаме добра и топла стая. Близо е къщата.

И момчето ме поведе, като ми показа още отъ далечъ на една двуетажна съ прозорци на улицата къща.

Разбира се, азъ побързахъ да се възползувамъ отъ поканата на малкия котленски гражданинъ и тръгнахъ съ него, а когато видѣхъ отъ далечъ затворената порта, неволно си помислихъ „дали ще я отворятъ“?

Между това новия ми познайникъ ме затрупа съ цѣль купъ въпроси: „какъ ми е името, отъ кждѣ съмъ, въ колко битки съмъ влизалъ и проч.“ Стаята, която ми показа моя новъ малкъ приятель, се оказа доволно голѣма, удобна, чиста и послана съ котленски губери. Тя, обаче, се оказа, както почти всички

котленски кѣща, безъ соба. Топляха се само съ мангалъ. Въ кѣщата ме посрѣщна твърдѣ радушно старата майка на момчето — баба Х. П. Тя бѣ вдовица съ двѣ дѣщери и четири сина, отъ които двамата — по-голѣми се намираха въ Добруджа, както почти всичкитѣ възрастни котленски мъже, а двамата, малки, понеже училищата биле затворени, ходили на майсторъ да се учатъ на занаятъ. Най-малкия синъ на баба Х. П. бѣше онова момченце, което ме срѣщна на пѣтя и покани у дома си.

Въ Котелъ сварихме всичкитѣ дружини: 3-я и 4-а дружини бѣха се вече върнали отъ с. Тича. Отъ разказитѣ на другаритѣ и отъ котленци можахъ да науча слѣдующето:

На 8-и Януарий била дошла отъ Сливенъ прѣзъ с. Медвенъ въ Котелъ една команда отъ 25—30 человекъ русска кавалерия. Тая команда била посрѣщната отъ котленци съ голѣма радостъ толкова повече, че тя се явила тамамъ на врѣме, понеже въ околнитѣ турски села били се събирали много башибозуци за да нападнатъ и разграбятъ Котелъ. Но какъвъ е билъ ужаса на котленци, когато видѣли, че на другия денъ кавалерията напуца града имъ и се връща въ Сливенъ! Котленци не се съмнѣвали сега, че слѣдъ напуцанието на града имъ отъ русситѣ, башибозуцитѣ навѣрно ще ги нападнатъ, и за туй тѣ побързали да испратятъ депутация въ Елена и Търново и да молятъ началството, часъ по-скоро да испрати въ Котелъ войска. По тая причина опълчението се вдигна отъ марянската позиция, а на 15-и дружинитѣ, освѣнъ 5-а дружина, на чело съ генералъ Столѣтова, пристигнали въ Котелъ и се расположили въ града изъ кѣщата. Въ сѣщата нощъ 3-я и 4-а дружини биле вдигнати по тревога и на чело съ бригадниа командиръ, князь Вяземски, испратени въ с. Тича, отстояще на около 10 версти отъ Котелъ — по Османъ-Пазарския пѣтъ, на което, споредъ пристигналитѣ избѣгавши отъ тамъ нѣколко жители, биле нападнали многочисленни башибозуци. За отблъсванието, именно, на тия башибозуци биле испратени двѣтѣ дружини и часть отъ опълченската кавалерия.

На разсъмнувание — 16-и Януарий, дружинитѣ присигнали въ тѣснината прѣдъ селото. Башибозуцитѣ биле заели командующитѣ мѣста, наблизо до рѣката на дефилето. По-голѣмата часть отъ тѣхъ биле расположены на отсрѣщната, отвѣдъ рѣката, срѣщу устието на дефилето, възвишенность.

Скрити задъ камънацитѣ и гробищата, башибозуцитѣ срѣщнали дружинитѣ съ цѣль градъ куршуми. За да прѣминатъ най-опасното мѣсто, което силно се обстрѣлвало отъ противника, опълченцитѣ се пуствали, въ разсипанъ строй, бѣгомъ. На това, именно, мѣсто билъ раненъ князь Вяземски въ лакътя на лѣвата рѣка. Когато дружинитѣ минали тѣснината, подъ командата на майоръ Рѣдкина, замѣстника на князь Вяземски, 4-а дружина се спуствала по течението на рѣката, прѣминала я въ бродъ и ударила противника въ лѣвото крило. Прѣди да мине 3-я дружина рѣката, войника отъ 1-а рота отъ сѣщата дружина, Никола Алексиевъ, за да намѣри бродъ, се хвърля въ рѣката подъ градъ на неприятелски куршуми. Въ мѣстото гдѣто се хвърлилъ опълченеца бродъ, обаче, не се оказалъ, но тоя рѣшителенъ постѣпкъ на Алексиева, който безъ малко щѣлъ да му струва живота, ободрява цѣлата дружина. Тогава 3-я рота отъ дружината минува въ бродъ, а 1-а рота минува по моста и всички се хвърлятъ на противника. Башибозуцитѣ не дочакали щиковия ударъ, а заблаговрѣменно се оттеглили и се скрили въ горитѣ.

Въ този бой отъ 3-я дружина падналъ единъ опълченецъ убитъ и нѣколко ранени, между които и извѣстния вече, станалъ на рѣшего отъ турекитѣ куршуми и ятагани, С. Моневъ.

Башибозуцитѣ не оставили на бойното поле своитѣ убити и ранени и за туй не се знае, каква е била тѣхната загуба.

Да се прѣслѣдва неприятеля, обаче, не е имало възможность, защото при дружинитѣ нѣмало кавалерия, освѣнъ часть отъ опълченската сотня. Впрочемъ, тукъ кавалерията неможеше и да прѣслѣдва противника, защото мѣстността е гориста.

Башибозуцитѣ биле въоръжени съ пушки отъ разни системи, между които имало и Шнайдеръ и Мартини-Пибоди.

Дружинитѣ се върнали въ Котелъ на слѣдующия день, като оставили въ Тича 2 роты, които, Впрочемъ, сѣщо скоро напустнали селото.

А че, дѣйствително, на Котелъ е угрожавала опасность се доказва отъ нападанието на башибозуцитѣ на с. Медвенъ, което отстои отъ Котелъ едва на 2—2¹/₂ часа къмъ юго-истокъ. Въ това село башибозуцитѣ съсѣкли 51 человекъ и множество ранили. За да се накажатъ башибозуцитѣ, разбойническото гнѣздо на които бѣха с. с. Садово, Каджър-Факлии и други, на 20 Януарий се испратиха 1-а и 3-я дружини,

подъ командата на храбрия майоръ Чиляевъ. — Щомъ се научихъ, че 3-я дружина, въ която се числяхъ и азъ, заминава за Садово, азъ отидохъ при дружинния командиръ да го моля да каже комуто трѣбва, да бѣда откомандируванъ обратно въ дружината си, за да мога да взема участие въ прѣдстоящия бой. Но, за жалость, Чиляева азъ не намѣрихъ: той бѣше вече заминалъ съ дружинитѣ. Отидохъ веднага при майоръ Попова, командира на 5-а дружина, да го моля той да ми разрѣши да ида съ 3-я дружина, но майоръ Поповъ ми отказа.

— Вий сте прикомандирувани въ дружината ми съ приказъ по опълчението, ми каза той, за туй азъ лично да ви разрѣша да вземете участие, съ 3-я дружина, въ прѣдстоящия бой, нѣмамъ право. Идете въ щаба и помолете да ви разрѣшатъ, или пъкъ откомандируватъ обратно въ своята часть. Ако щаба направи това, азъ нѣмамъ нищо противъ, свърши Поповъ. И, съ свойственната му любезность и добродушие ми пожела успѣхъ.

Въ щаба не се оказа нито генерала, нито началника на щаба и за туй азъ се обърнахъ съ молбата си къмъ старшия адютантъ, като му казахъ, че и майоръ Поповъ е съгласенъ за откомандируването ми, и че азъ ей сега ще тръгна да настигна дружината. Слѣдъ това излѣзохъ отъ щаба и отидохъ на квартирата си, гдѣто коня ми бѣше вече готовъ. Азъ твърдѣ добрѣ съзнавахъ, че тоя постъпкъ, най-малко, е своеволничество, за което може да имамъ голѣма неприятность, но пъкъ се чувствувахъ просто не въ състояние да побѣдя желанието си, което ме побуждаше да взема участие въ прѣдстоящия бой.

Понеже дружинитѣ още въ зори бѣха заминали и ако не бѣха вече въ Садово, то трѣбваше скоро да пристигатъ тамъ, за туй, безъ да губя врѣме, качихъ се на коня, ударихъ му шпоритѣ и той като стрѣла, ме понесе по сливенть-котленския пѣть. Слѣдъ единъ часъ азъ стигнахъ въ с. Медвенъ, гдѣто се поспрѣхъ да си по-отпочине коня. Тукъ се паучихъ, че дружината прѣди единъ часъ била заминала за Садово. Нѣмахъ врѣме да узная отъ селенитѣ подробно за нападението на башибозуцитѣ на Медвенъ. Узнахъ само това, че башибозуцитѣ неочаквано и стремително се биле нахвърлили върху селото, жителитѣ на което, изненадани, се пустнали да бѣгатъ кой накждѣто му видятъ очитѣ, а като се върнали въ селото, намѣрили изъ улицитѣ и двороветѣ 51 чововѣчески трупа, отъ които нѣкоп биле до толкова насѣчени, щото неможели да ги познаятъ.

Едва шо бѣхъ се въскачилъ на равнината между Медвенъ и Садово, чухъ татъкъ напръдъ нѣколко пушечни гърмежи. Не можеше да има съмнѣние, че дружинитѣ се бѣха срѣщнали съ турцитѣ. Азъ пуствахъ коня си въ карьеръ и скоро видѣхъ дружинитѣ, които, построени въ една линия, се бѣха спрѣли.

Плана за дѣйствието противъ башибозуцитѣ, както се научихъ по-послѣ, билъ слѣдующия: 1-а и 3-я дружини щѣли да нападнатъ отъ фронта, а четитѣ на войводитѣ дѣдо Желю и Панайота, на брой до хиляда челоувѣка, които до сега биле расположены въ с. с. Градецъ и Жеравна, щѣли да нападнатъ отъ възвишенността — къмъ западъ отъ с. Исуплии едновременно съ дружинитѣ на лѣвия флангъ и тила на противника. Освѣнъ това, къмъ дружинитѣ се бѣха присѣединили много българи отъ Котелъ и околнитѣ села, въоръжени съ пушки отъ разни системи.

3-я дружина се бѣ построила въ боенъ редъ въ двѣ линии — 1-а и 4-а роты въ първата линия. Ротитѣ бѣха разсипали стрѣлкова верига. 2-а и 3-я роты бѣха въ резервъ до самия пяхъ — при турскитѣ гробища. 1-а дружина въ такъвъ сжщо редъ се бѣше построила вдѣсно отъ 3-я дружина.

Когато се приближихъ до гробищата, 3-я дружина се вдигна и настъпи напръдъ. Задъ камънацитѣ на гробищата бѣха останали, налѣгали, множеството отъ въоръженитѣ българи — доброволци, мнозина отъ които, щомъ турцитѣ откриха огънь и куршумитѣ забромчаха и засвириха, избѣгаха. На останалитѣ при гробищата доброволци азъ прѣдложихъ, или да вървятъ напръдъ, или пъкъ да се махнатъ съвсѣмъ. Тогава мнозина отъ тѣхъ станаха и тръгнаха напръдъ, безъ да гледатъ, че неприятелскитѣ куршуми подесвиркваха въ въздуха и се плескаха на около.

— Ами виѣ какво търсите тукъ? ме попита майоръ Чилевъ, когато азъ му се явихъ.

Азъ му расказахъ на бързо за моята отлжчка отъ 5-а дружина.

— Страхъ ме е, че виѣ можете да пострадате за произволното напущанпе на частта си, ми каза той.

— Знамъ, господинъ майоръ, но може би нѣкой башибозушки куршумъ да ме избави отъ неприятността да понеса заслуженото си наказание, отговорихъ азъ.

— Не се беспокойте, азъ ще устроя работата, а сега ще останете при мене, ми каза мекко Чиляевъ.

— Бондарь! срамота е да се кланяшъ на башибозушкитѣ куршуми, забѣлѣжи Чиляевъ на своя денщикъ, когото днесъ, каченъ на конь, като никога, водеше подирѣ си.

Башибозуцитѣ, наистина, като ни забѣлѣзаха сгрупирани нѣколко конника, откриха по насъ усилена стрѣлба.

Слѣдъ направената прѣбѣжка отъ веригата, 3-я дружина се спрѣ, за да даде врѣме на 1-а дружина да се подаде напрѣдъ. Садово още не се видѣше, при всичко, че то бѣше вече близо, на 800—900 крачки. Когато 1-а дружина се подаде напрѣдъ, майоръ Чиляевъ ми заповѣда да прѣдамъ заповѣдъ на командира на 1-а рота, щото лѣвофланговия участъкъ на веригата да се подаде съ лѣвото рамо напрѣдъ и като обхване с. Садово, да се движи по направление къмъ корията — на югъ отъ Садово, въ която кория бѣха засѣднали башибозуцитѣ и стрѣляха по насъ.

Когато веригата изпълни заповѣдта и като прогони отъ с. Садово засѣдналитѣ въ него башибозуци, цѣлата дружина се подаде напрѣдъ. Засѣдналитѣ на отсрѣщната възвишенность, въ края на корията и камѣнацитѣ башибозуци, посрѣщнаха дружината съ залпове. Веригата направи прѣбѣжка по части, залѣгна и въ свой редъ, откри по неприятеля учестена стрѣлба.

Но тѣзи стрѣлба не се продължава много врѣме, защото, щомъ башибозуцитѣ съгледаха, че 1-а дружина настѣпи срѣщу лѣвото имъ крило и имъ угрожава отъ тамъ, отсѣгнаха. Подирѣ това и двѣтѣ дружини започнаха, както се казва, да прѣслѣдватъ противника по петитѣ му.

Но чудно, че войводитѣ не се показаха!

Башибозуцитѣ бързо отсѣгнаха, спираха се по нѣкога, за да ни обсинаятъ съ залпове, а когато ний се доближавахме до тѣхъ, — пакъ отсѣгнаха. По такъвъ начинъ ний прѣслѣдвахме турцитѣ, когато по едно врѣме забѣлѣжихме на възвишенностьта, отъ кждѣто трѣбваше да се появатъ войводитѣ, множество народъ, който стоеше на едно мѣсто. — Да ли това бѣха войводитѣ или неприятеля, не можеше да се опрѣдѣли. Можеше да се прѣдполага само, че ако бѣха това войводитѣ, тѣ трѣбваше отдавна да се спустнатъ отъ възвишенностьта и да ударятъ въ тила, или лѣвия флангъ на противника.

По-нататкъ не можеше да се настѣпва, до гдѣто не се узнаеше положително, кои сж появившитѣ се хора на възви-

шенността, друго яче отряда можеше да попадне въ твърдѣ лошо положение. За туй началника заповѣда да се спрѣ отряда, до гдѣ се разясни недоразумѣнието.

Ротитѣ отъ първата линия бѣха се отдалечили доволно далечъ — въ бранището; това се познаваше по гърмежитѣ. За туй началника на отряда ми заповѣда да отида и прѣдамъ заповѣдъ на ротнитѣ командири да спратъ прѣслѣдваннието.

Азъ пустнахъ коня си трѣсъ. Въ бранището, обаче, по нѣйдѣ трѣбваше да се провирамъ между клонетѣ и гхститѣ дървета, а по нѣйдѣ и съвсѣмъ да слизамъ отъ коня. Азъ вървахъ напрѣдъ като описвахъ зигзаги, но ротитѣ не виждахъ, а лѣво-фланговата — 1-а рота и не чувахъ. Само татъкъ, далеко напрѣдъ къмъ дѣсния флангъ на стрѣлковата верига, се чуваха рѣдки гърмежи. По пхтя срѣщнахъ трима ранени опълченци и наброихъ 6 трупа на убити башибозуци. По врѣмето което прѣкарахъ въ гората, смѣтнахъ, че трѣбва да съмъ твърдѣ много напрѣдналъ.

— Ами какво ли ще бжде, ако ротата е останала назадъ? . . . Ако нѣкой башибозукъ е засѣдналъ задъ нѣкое дърво, или шубракъ? . . . си помислихъ азъ и неволно поспрѣхъ коня, като си спомнихъ за полковника графъ Роникера.

Едно твърдѣ неприятно чувство ме обхвана.

— Да се върна назадъ, си помислихъ азъ, и да кажа на майоръ Чпляева, че не можахъ да намѣря ротитѣ? . . . Не, напрѣдъ, напрѣдъ! заговори въ менъ чувството на дълга, самолюбието и войнишката доблестъ, и азъ ударихъ коня и се спустнахъ прѣзъ гхстата корня напрѣдъ, безъ да му гледамъ, че могъ да връхлетямъ на нѣкой башибозукъ, а най-малкото да се ударя о нѣкое дърво. Въ това врѣме въ лѣво на напрѣдъ се зачуха отдѣлни гърмежи, къмъ посоката на които азъ трѣгнахъ, и, най-послѣ, стигнахъ крайния лѣви флангъ на нашата верига, слѣдъ това намѣрихъ и ротата, прѣдадохъ заповѣдта и се върнахъ назадъ.

Неприятеля се не видѣше.

Не се измина много врѣме, когато се получи донесение отъ нашитѣ развѣди, че хората на възвишенността биле храбритѣ войводи съ своитѣ юнаци. Добродушния и невъзмутимия Чидяевъ не можа да се удържи отъ да не изгълчи войводитѣ.

— Тфу, дяволъ да ги вземе! Защо сѣдятъ тамъ та не се спущатъ въ долината? Станаха причина да се даде възможность на турцитѣ да избѣгатъ!

Но по-долу ще се види защо войводитѣ сж чакали.

Затрѣбиха трѣбитѣ и забиха барабанитѣ за настѣпление.

Цѣлия огрядъ се пуствна въ настѣпление, но бѣше вече кжно. Башибозуцитѣ, вѣроятно, бѣха съгледали хората на възвишенността и, отъ друга страна, въсползувани отъ спиранието на дружинитѣ, бърже отстѣпиха съ цѣлия сп керванъ, състоящъ отъ много коля. Но дружинитѣ пакъ ги настѣгнаха при с. Каджръ-Факлии. Прѣди да се доближимъ до това село, видѣхме отвѣдъ него по пѣтя, къмъ юго-истокъ, цѣли върволицы коля, които бърже отстѣпваха подъ натиска на нашето прѣслѣдванне, прикривани отъ голѣма масса башибозуци.

Когато се бѣхме приближили до Каджръ-Факлии, ний бѣхме срѣщнати съ залпове отъ залегналитѣ край селото турци, които впрочемъ скоро отстѣпиха. Само една часть отъ 40—50 башибозуци оставаха още засѣднали противъ крайния нашъ дѣсенъ флангъ и стрѣляха продълно по нашата настѣпваща верига. За да се прогонятъ отъ заетото мѣсто башибозуцитѣ, даде се заповѣдъ на опѣлченската конница, подъ командата на юнкера Юрева, да се хвърли върху имъ въ атаката, още повече, че мѣстността способствуваше за тая атака. Конницата изпълни заповѣдта, но бѣ срѣщната съ цѣлъ градъ куршуми и слѣдъ като изгуби два коня убити и единъ опѣлченецъ, раненъ, отстѣпи.

— Страхопѣзлю! извика докторъ Вязанковъ на юнкера, защо не довършихте атаката, а повърнахте гърбъ тамамъ тогава, когато турцитѣ трепнаха? Толкова повече, че турцитѣ нѣматъ щикове, а повечето пушки шишенета.

Слѣдъ това доктора скокна на коня си и извика:

— Подирѣ ми юнаци! И съ тия думи, на чело на конницата, той се хвърли въ атака на башибозуцитѣ, които и този пѣтъ срѣщнаха неустрашимитѣ опѣлченци и тѣхния храбъръ докторъ — началникъ съ залпове. Когато конницата бѣше вече близо до башибозуцитѣ, единъ неприятелски куршумъ свали доктора Вязанкова отъ коня. Куршума бѣ пробилъ на вилетъ гърдитѣ на героя — Вязанковъ. Но ожесточеннитѣ конни опѣлченци отмѣстиха за своя храбъръ и самоотверженъ началникъ. Тѣ се пуствнаха върху вече бѣгавшитѣ турци и съсѣкоха нѣколко человекъ. Останалитѣ можаха да се избаватъ само благодарение на дълбокия долъ, който прорѣзваше поляната.

Нѣколко пѣши опълченци пристигнаха при ранения докторъ, туриха го на кръстосанитѣ си пушки послани съ шинелитѣ имъ и го понесоха назадъ. — Скоро дойде и дружинния фелдшеръ съ носилки. Когато майоръ Чилевъ и азъ се приближихме при ранения, фелдшера бѣше му прѣвѣрзалъ вече раната.

Ако Вязанковъ и да страдаше отъ силни болки, но той възбудено говореше за башибозуцитѣ и атаката. Той се оплакваше само, че му било студено. Нѣколко опълченци изведнѣжъ си съблѣкоха шинелитѣ съ които увиха любимия си докторъ и санитаритѣ го понесоха за Медвенъ.

Д-ръ Вязанковъ.

— Какъ е раната? попита майоръ Чилевъ фелдшера.

— Лошо ваше високоблагородие, „навылетъ“, нѣма да го бжде, отговори нажалено фелдшера.

Когато влѣзнахме въ Каджръ-Факлии, въ него се не видѣше нито единъ чловѣкъ. Само тукъ тамъ лаяха псета, чуваше се блѣянието на овце и мучението на добитѣкъ.

Опълченцитѣ, възмутени отъ башибозуцитѣ, които скрити задъ стоборитѣ на крайнитѣ кѣщя, ни срѣщнаха съ залпове,

запалиха една къща. Тъзи бѣше единственната къща, която пострада въ днешния бой. Ами какво ли щѣха да направятъ турцитѣ, ако тѣ бѣха на наше мѣсто?

Когато отряда влѣзе въ с. Каджръ-Факлии, храбритѣ войводи Панаѳотъ и дѣдо Желю се сплутнаха отъ възвишенността. Тѣ бѣха раздѣлили своя отрядъ на двѣ части, — отъ които едната часть потегли подиръ дружинитѣ, а другата — храбро се нахвърля въ атака върху многочисления рогатъ и нерогатъ неприятелски добитѣкъ.

Нѣма да прѣвелича, ако кажа, че тукъ, между с. с. Садово и Каджръ-Факлии, имаше не по-малко отъ 6—8 хиляди едъръ и дребенъ добитѣкъ: крави, волове, биволи, овце, кози и коне. Този, именно добитѣкъ, хората на войводитѣ и погнаха по разни направления.

Бѣхме въ с. Каджръ-Факлии, когато двамата войводи дойдоха при началника на отряда. Тѣ, както и тѣхнитѣ подчинени — доброволцитѣ, бѣха въоружени, както се казва, до зъби: пушки на рамо, шанки на кръсть, ятагани и пищови на поясъ и патронташи прѣвъ рамо. Войводитѣ не се чувствуваха добрѣ, още повече, като видѣха, че началството не скриваше своето неудоволствие за тѣхното осждително, да не кажемъ прѣс-тъпно, поведение.

— А, ето и храбритѣ войводи пристигнаха, каза майоръ Чилиевъ, когато Панаѳотъ войвода се доближи до насъ.

— Е, че пакъ сж храбри, Константинъ Борисовичъ се обади щабсъ-капитанъ Сокалски. Не виждате ли съ каква яростъ тѣхнитѣ юнаци се нахвърлиха въ атака върху многочисления добитѣкъ?

Майоръ Чилиевъ справедливо бѣше възмутенъ отъ дѣйствието на войводитѣ и тѣхнитѣ хора, когато видѣ, че послѣднитѣ откарватъ добитѣка.

— Пратете една и двѣ роти да събератъ всѣкия добитѣкъ и да го откаратъ въ Медвенъ, ми заповѣда майоръ Чилиевъ.

Азъ незабавно направихъ распореждане, но бѣше вече късно, защото доброволцитѣ на войводитѣ отдавна бѣха подкарали по-голѣмата часть отъ добитѣка и нѣмаше възможность да се стигнатъ, понеже опълченската кавалерия бѣше напрѣдъ да наблюдава противника. По такъвъ начинъ хората на войводитѣ откараха не по-малко отъ 4—5 хиляди глави добитѣкъ.

Разбира се, отнегия съ бой отъ противника добитъкъ бѣше собственостъ на побѣдителитѣ и той безъ друго щѣше да се раздаде на българското население, толкова повече, че по-голѣмата частъ отъ добитъка турцитѣ сж били оплячкосали отъ него — българското население. Но тукъ бѣше възмутително това, че войводитѣ, вмѣсто да изпълнятъ прѣдначертания планъ и дългътъ си, и да ударятъ въ флангъ на противника, тѣ удариха въ тила . . . и то на добитъка.

Началника на отряда направи распоредание, да се заематъ кѣщата за ношувание и на слѣдующия день да се продължава прѣслѣдванието на противника. Въ това сжщо врѣме се получи отъ генералъ Столѣтова заповѣдь да се върне отряда въ Котель, понеже било сключено съ турцитѣ прѣмирие.

Извѣстието за прѣкращението на войната се посрѣщна отъ офицеритѣ съ вѣсторгъ, защото за тѣхъ се свѣршваше вече кръвопролитието и наставаше края на трудния боенъ и походенъ животъ. Тѣмъ имъ се вече усмихваше перспективата скоро да се върнатъ въ роднитѣ си страни — при ближнитѣ на сърдцата имъ. У опълченцитѣ, напротивъ, се заблѣзваше едно беспокойствие. Въ очитѣ на всичкитѣ се четеше въпросъ.

— Ами съ насъ — българитѣ, какво ще бжде? Ще ли се върнатъ пакъ турцитѣ? Ще ли бжде България свободна, или ще се оправдае страхътъ на дѣдо Н. и другаря му отъ с. Юрта — страха на цѣлия български народъ? . . .

Отряда потегли назадъ. Опълченцитѣ, подъ тежестта на неизвѣстността за положението на България и мрачнитѣ мисли, върваха мълчишката съ наведени глави, а не като побѣдители.

Естествено, при такива обстоятелства чловѣкъ бива наклоненъ да мисли и прѣдполага най-лошото. Нѣкои отъ опълченцитѣ исказваха въ слухъ своя страхъ отъ това, че руситѣ и той пхтъ ще оставятъ нещастнитѣ многострадални българи подъ ударитѣ на ятаганитѣ на свирѣпитѣ турци.

Бѣше отдавна се стъмнило, когато опълчението пристигна въ с. Медвенеъ, въ което се спрѣ за ношувание. Чудно бѣше това, че когато башибозуцитѣ нападнали на селото, тѣ изсѣкли и наранили толкова много хора, а пкъ селото оставили почти здраво и неповрѣдено. За туй цѣлия отрядъ можа да се помѣсти по кѣщата за ношувание твърдѣ удобно. За офицеритѣ и опълченцитѣ, макаръ и късно, бѣше приготвена добра вечеря.

Една частъ отъ докарания едъръ добитъкъ бѣше запрѣна въ голѣмитѣ дворове, а другата, по-голѣмата частъ, оставена на край сѣлото подъ охраната на опълченци.

Ако и да бѣше кжсно, щомъ пристигнахме въ Медвенъ, азъ отидохъ на квартирата на доктора Вязанкова да го видя. Познаваше се, че Вязанковъ силно страдаше отъ болка, но мъжественно се бореше съ нея.

За да не го безпокоя, азъ скоро излѣзохъ, подъ прѣдлогъ да настаня моята команда — добитъка.

Въ Медвенъ бѣха надошле множество българи отъ съсѣднитѣ села: едни да си купятъ, други да си търсятъ оплячкосания отъ турцитѣ, а трети, ако е възможно, да си взематъ отъ завоювания отъ турцитѣ добитъкъ. Тѣ всички се обръщаха съ молбитѣ си къмъ началника на отряда.

— Туцитѣ ни откараха всичкия добитъкъ, казваха едни, за туй дойдохме да ви молимъ да ни го повърните.

— Дойдохме да си търсимъ оплячкосания ни отъ турцитѣ добитъкъ и понеже не можехме да го намѣримъ, молимъ да ни продадете по нѣкоя друга глава брави и пр., моляха други.

— Прѣдъ видъ на това, че въ Котелъ нѣма фуражъ, а добитъка е твърдѣ много и ще измрѣ отъ гладъ, за туй ви прѣдлагамъ да продадете едната — по-голѣмата частъ отъ него на селенитѣ, а паритѣ ще раздадемъ на опълченцитѣ, ми даде заповѣдъ майоръ Чпляевъ.

Твърдѣ и твърдѣ неприятна ми бѣше тѣзи нова обязаность, още повече, че азъ бѣхъ убѣденъ, че ще позлоязычичатъ по адреса на продавача и за туй, щомъ получихъ тая заповѣдъ, азъ рѣшихъ по всѣки начинъ да избѣгна изпълнението ѝ.

22-и Януарий. — Щомъ се разсъмна, започнаха да ме атакуватъ селенитѣ съ своитѣ молби да имъ продамъ добитъкъ, понеже началника билъ ги пратилъ при мене. Азъ прѣдвиждахъ това и за туй, щомъ станахъ отъ лѣгло, направихъ распореджанне, щото всичкия добитъкъ, освѣнъ онзи, който бѣ отдѣленъ за 1-а дружина, незабавно да се кара за Котелъ, а самъ се помайвахъ въ сѣлото при офицеритѣ. Въ 9 часа 3-я дружина тръгна за Котелъ, а 1-а дружина за с. Жеравна, гдѣто щѣха и да квартируватъ.

— Ваше благородие, много добитъкъ има съвсѣмъ слабъ и не може да върви, ми отпрапортува унтеръ-офицера, началника на командата, която караше добитъка, — какво да го правя.

Наистина, азъ виждахъ по пжтя много такъвъ слабъ добитъкъ, останалъ отъ стадото, но същеврѣменно виждахъ и това, че селенитѣ си откараха, кой двѣ, кой три и повече глави едъръ и дребенъ добитъкъ. Азъ се прѣструвахъ, че не виждамъ това, а на унтеръ-офицера заповѣдахъ слабия добитъкъ да оставя по пжтя, който, вѣроятно, съ благодарностъ щѣше да бжде прибранъ отъ селенитѣ. Слѣдъ като дадохъ тая заповѣдъ, азъ продължихъ пжтя за Котель. Вечерята въ Котель бѣше докарана една незначителна часть отъ добитъка. Азъ доложихъ за това на майоръ Чилиевъ и той напълно одобри моето распореждане. Този добитъкъ бѣ разделенъ между дружинитѣ; но тъй като въ града нѣмаше фуражъ, то добитъка бѣ искланъ, мѣсото се консервира въ каци, а кожитѣ се продадохъ.

Дружинитѣ бѣха расположени: 1-а дружина въ Жеравна, 2-а — въ Градецъ, 3-я, 4-а, 5-а и 6-а въ Котель.

Баба Х., домакинката ми, и нейното цѣло семейство искрено се зарадваха, когато видѣха, че азъ се върнахъ отъ битката живъ и здравъ.

— Ний горѣщо се молихме Богу, за да ви запази живота, ми каза баба Х.

Азъ си похапнахъ отъ вечерята, която бѣ приготвила домакинката и веднага си легнахъ да спя.

Сутринята въ 10¹/₂ часа, съ стиснатото сърдце, азъ се опжтихъ за квартирата на майоръ Попова, отъ дружината на когото азъ бѣхъ се отлжчилъ, за да му се ява.

— А, а, бѣжанецо! явихте ли се? Чакайте, сега ще видите каква награда ще получите за вашето бѣгство, ме срѣщна добродушния Поповъ съ своята приятна усмивка.

Азъ започнахъ да се извинявамъ, за гдѣто бѣхъ заминалъ безъ разрѣшение.

— Нищо, нищо: не отъ битка избѣгахте, а на битка отидохте, ми каза Поповъ и ме успокои.

Майоръ Поповъ, слѣдъ това ми расправи, че той билъ съобщилъ на генералъ Столѣтова за моето заминване, като му прѣдалъ, че съ негово, на Попова, разрѣшение, съмъ билъ заминалъ съ 3-я дружина.

— Слава Богу, съ облекчена въздишка, си казахъ азъ, и почувствувахъ, като че цѣлъ баиръ се свали отъ гърба ми.

Азъ поблагодарихъ на Попова и станахъ да си отида, но той ме задържа на обѣдъ. Поканени биле на обѣдъ още и други офицери, между които бѣха: графъ Келлеръ, майоръ Чиляевъ и капитанъ Н. Поповъ, братъ на майоръ Попова.

— А, а, ето го бѣжанеца, извика графа, като ме видѣ. Ний трѣбва за това да го накажемъ и още сега, прибави той.

При тия думи графа съ още други офицери подстъпиха къмъ мене. Азъ знаехъ какво наказание ме чакаше, за туй гледахъ по кой начинъ да се откопча отъ ржцѣтъ на моитѣ мжчители. Всичкитѣ ми съслужници знаяха, че не мога да прѣнасямъ не само гѣделичкание, но едно просто насочвание на прѣсти къмъ мене. И трѣбваше да обѣщавамъ, че ще испія нѣкоя пѣсенъ, или испия голѣма чаша вино, за да ме оставаятъ на мира моитѣ добри приятели, началници и съслуживци.

Както и да е, бурята мина и азъ бѣхъ наказанъ за участието си въ садовската битка, освѣнъ съ испиванието на голѣма чаша вино, но и съ производството ми въ чинъ поручикъ.

На слѣдующия день ходихъ да видя ранения си бригаденъ командиръ — князь Вяземски, който ме прие твърдѣ любезно и ми благодари за „добрата память“, за гдѣто съмъ го навѣстилъ. Раната на княза, както той самъ казваше, не вървѣла добрѣ. Докторитѣ се страхували да не гангренияса. Княза тия дни очакваше отъ Петербургъ специално за него повиканъ докторъ. Отъ княза отидохъ при докторъ Вязанкова, здравето на когото бѣше твърдѣ неудовлетворително. Наистина, Вязанковъ самъ съзнаваше, че раната му е твърдѣ опасна, но при все това, той не падаше духомъ. За едно го бѣше само страхъ, че може да умрѣ, прѣди да узнае рѣшението съдбата на Бѣлгария.

— Единъ день да поживѣя въ свободна Бѣлгария, казваше той, подиръ това нека ме грабне смъртъта, нѣма да ми е жалко.

Споредъ миѣнието на докторитѣ, Вязанкова нѣмаше да го бжде, защото раната му бѣ твърдѣ сериозна.¹⁾ Жално ми бѣше да гледамъ бѣдния Вязанковъ и за туй побързахъ да си излѣза, толкове повече, като виждахъ, че говорението му причиняваше страшни болки, а пѣкъ той се не спираше.

¹⁾ Д-ръ Вязанковъ въ края на Априль мѣсець 1878 година бѣ испратенъ въ киевския воененъ госпиталъ, а отъ тамъ — въ гр. Феодосия, въ Кримъ, гдѣто въ края на сѣщата година умрѣлъ отъ послѣдствие на раната си.

За да разсѣя мрачното си настроение, което ме бѣ обхванало, като гледахъ на сраданията на добрия ми приятел — Вязанкова, азъ тръгнахъ изъ града да го разледамъ. Въ общи черти Котелъ приличаше на другитѣ български градове. Улицы криви, тѣсни и покрити съ камъни. Сѣщо както и въ другитѣ градове, почти въ всѣки дворъ имаше градина и асми-лози. Само тукъ къщата рѣзко се отличаваха отъ ония въ другитѣ градове. На повечето къща стѣнитѣ, както отвѣтрѣ, тѣй сѣщо и отвънъ, бѣха обшити съ ериндосани дъски. Таванитѣ прѣимущественно, рѣзани — ажурни. Таква сѣщо сѣ и икономичеситѣ, полицитѣ и прозорцитѣ. Въ къщата и двороветѣ се хвърляше въ очи особено извъпредната чистота. Националниятъ костюмъ, особено женския, привличаше вниманието на руситѣ.

Много очудваше всинца ни отсъствието въ града на мже, които почти безъ изключение се занимавали съ скотовѣдство въ Добруджа, гдѣто и прѣкарвали повечето врѣме отъ живота си. Останалитѣ въ къщата жени не слоели праздни. Тѣ изработвали най-трайни и хубави шаяци, килими, губери и пр.

Слѣдъ дълговрѣменно стоене въ мокритѣ и студени колиби на Зелено-Дърво и слѣдъ усиленитѣ походи и кървавитѣ битки, най-сетнѣ опълчението се спрѣ за „почивка у дома“, както се казва въ юнашката войнишка пѣсень. Наистина, опълченцитѣ ако и да не бѣха „у дома“, но пълни съ съзнание, че сѣ изпълнили единъ священъ дългъ спрямо отечеството си, осипани съ почести и благодарностъ отъ българитѣ и съ награда и внимание отъ началството си, тѣ почиваха физически и нравствено, като „у дома“.

Първото лошо впечатление, което котленци бѣха направили на опълчението съ не съвсѣмъ гостоприемната срѣща, скоро бѣ изгладено. Тѣ, котленцитѣ, се сближиха съ борцитѣ за българската свобода, приемаха ги въ къщата си и ги гощаваха съ „каквото далъ Господъ“. Гощаваха, обаче, до гдѣто имаше и всичко бѣше сравнително ефтино.

Съ приказъ по котленския отрядъ отъ 23-и Януарий се обявяваше, че по случай сключеното на 19-и Януарий т. г. прѣмирие съ Турция, Негово Императорско Высочество, главнокомандующия, благоволилъ да заповѣда незабавно да се прѣкратятъ военнитѣ дѣйствия по всичкитѣ линии. Демаркационната линия, споредъ заповѣдта минаваше прѣзъ Ески-Джумая, Османъ-Пазаръ и Котелъ, въ 5 версти къмъ страната на рас-

положението на турскитѣ войски. Широчината на неутралната линия бѣше уговорена 5 версти. Турцитѣ трѣбваше да се оттеглятъ задъ тая линия въ три-дневенъ срокъ, слѣдъ като имъ се прѣдаде заповѣдь отъ упълномощенитѣ. Тая заповѣдь съ подробнитѣ условия за прѣмирнето трѣбваше да бжде прѣдадена на турскитѣ парламентьори.

Ако войската е минала линията, то споредъ условията за прѣмирнето, тя трѣбваше да се оттегли назадъ. За обозначение на демаркационната ивица на мѣстото, заедно съ турскитѣ офицери, прѣдлежеше да бждатъ назначени и наши офицери.

Очакваше се новия началникъ на опълчението, генералъ Давидовъ, и за това занятята съ опълченцитѣ ставаха редовно. Произвеждаха се тѣ, обаче, по отдѣления и взводно изъ кжщята, тѣй като вслѣдствие голѣмитѣ студове, опълченцитѣ не можаха да се изваждатъ за учение подъ открито небе.

Генералъ Давидовъ пристигна въ Котелъ на 28-и Януарий. Заговори се за прѣдстоящия инспекторски смотръ на опълченцитѣ, и за туй всички се заловихме за работа. Азъ бѣхъ вече откомандируванъ отъ 5-а дружина и бѣхъ заелъ старата си длъжностъ — завѣдующъ оржжието въ дружината. Съгласно заповѣдта по дружината, на 5-и Февруарий пристъпихъ къмъ прѣгледа на пушкитѣ, който свършихъ на 8-и сжщий м-ць. Ротнитѣ командири отъ своя страна неуморно приготвяваха ротитѣ си за смотръ, който стана на 11-и Февруарий. На 19-и Февруарий се отслужи молебень въ черквата по случай възшествието на Императора Александра II на прѣстола. Слѣдъ молебена всичкитѣ дружини минаха церемониаленъ маршъ прѣдъ генералъ Давидова, който остана много задоволенъ отъ войнишката „выправка“ на опълченцитѣ.

На 20-и Февруарий съ приказъ по опълченнето се обявяваше за прѣдстоящия инспекторски смотръ и за туй се прѣдписваше да се приготвятъ: пменни списъци на опълченцитѣ съ подробния расходъ, табель на вещитѣ, интендантско и артиллерийско имущество, входящи и исходящи журнали и пр. и пр.

На 21-и Февруарий се распрѣсна слухътъ за сключення миръ въ Санъ-Стефано по силата на който България се освобождаваше отъ турското робство. Слѣдъ нѣколко дена ний вече знаяхме и границитѣ на свободна България.

Не е възможно да се опише оная бурна радость, която обземаше цѣлото сжщество на борцитѣ за свободата на Бъл-

гария. Безъ кичение и самохвалство, опълченцитѣ често повтаряха по между си.

— Сега спокойно ще умремъ, като видѣхме свободна България.

На 24-и сжщи м-цъ стана инспекторския смотрѣ. Генералъ Давидовъ бѣ останалъ твърдѣ доволенъ отъ подготовката, „выправката“ и войнишкия изгледъ на дѣйствително закаленитѣ въ биткитѣ опълченци, но не и отъ обмундированието, което бѣше въ твърдѣ плачевно състояние. Но долни дрѣхи опълченцитѣ имаха достатъчно, тѣй като такива се испращаха отъ много градища изъ България. Напримѣръ, отъ Свищовъ бѣха получени за дружинитѣ по 112 арш. бѣло сукно, 85 сиво, 80 чифта чораши, 150 чифта ржкавици, ризи и много други.

Съ приказъ по опълченнето се объяви врѣмено утвърдения щатъ на българското опълчение, споредъ който се опрѣдѣляха строеви и нестроеви чинове въ рота:

строеви	фелдфебель	1
	каптинармусъ	1
унтеръ-офицери	{ старши	2
	{ младши	8
барабанщици	{ дружинни	1
	{ ротни	2
гарнисти	дружинни	1
редници	въ ротата	156

Нестроеви:

дружиненъ	каптинармусъ	1
писари	{ дружиненъ	1
	{ ротенъ	1
фелдшери	{ дружиненъ	1
	{ ротенъ	1
	оржжейникъ	1
	ложникъ	1
	плотникъ	1
	ковачъ	1
	обозни редници	14
денщици	за щабъ-офицери	2
„	„ оберъ-офицеръ	1

Офицеритѣ, както и опълченцитѣ, се пораспустнаха.

1) поручик Бѣляевъ, 2) штабъ-капитанъ Живаревъ, 3) штабъ-капитанъ Астафевъ, 4) Майоръ Чилевъ,
5) поручикъ Кисовъ, 6) капитанъ Сокалски, 7) поручикъ Юнгевъ, 8) капитанъ Цоловъ и
9) штабъ-капитанъ Алюбинъ.

Първитѣ често се събираха ту у одного, ту у друго, да прѣкарватъ врѣмето и да разнообразятъ монотонния котленски животъ. Даваха се често обѣди и вечери съ музика. На тѣзи обѣди се лѣяха рѣчитѣ, както и шампанското, и твърдѣ често въ тия рѣчи се възхваляваше юначеството на опълченцитѣ. Не се чуваше вече онова систематическо нападение на българитѣ. Сега въ дружинитѣ — повечето офицери бѣха нови. Въ 3-я дружина бѣха останали стари само: капитанъ Поповъ, щабсъ-капитанъ Сокалски, поручицитѣ Живаревъ и Болшевъ — другитѣ же — едната часть останаха на бойното поле, а другата — ранени и осакатени, може би за прѣвъ цѣлия имъ животъ, лежаха изъ болницитѣ.

Отчаяния българофобъ Живаревъ стана яръ българофилъ, като свърши съ това, че даже се ожени за котлянка.

Официалнитѣ и неофициалнитѣ обѣди, обаче, мене не ме привличаха. Тѣ ми бѣха въ тягостъ, защото още отъ 29-и Декемврий азъ се чувствувахъ злѣ. Силнитѣ стомашни болки, главоболия, ревматизмъ, а по нѣкоя пжть и нервнитѣ припадци силно ме мъчаха, и за туй азъ прѣдпочитахъ да прѣкарвамъ врѣмето си на квартирата — въ обществото на бабиното Х. домочадие. Малкия ми приятель — Петръ ми обърна вниманието съ съобразителността и силната си паметъ. Той много обичаше да чете. Мене ми бѣше приятно да гледамъ радостята му, когато му донасяхъ нѣкои нови книги. Азъ се очудвахъ на това, какъ отъ едно прочитание, това дѣте съ подробности и интонация прѣдаваше съдържанието на новата книга.

— Грѣхота ще бжде бабо Х., ако не оставишь Петра да се изучи, казвахъ азъ на майка му.

— И, синко, че какъ да го оставя, като нѣмамъ съ какво да го поддържамъ: зеръ на ли е безъ баща — сираче, казваше ти нажалена.

Въ първо врѣме въ Котелъ се намираха въ изобилие разни продукти за яденіе, донасяни отъ Търново, и твърдѣ ефтини, но за туй по-послѣ тукъ настана такава скѣпотия, вслѣдствие мъчното имъ доставяніе отъ гр. Свищовъ и Търново, по причина на голѣмитѣ снѣгове, каквато и въ Габрово не бѣхме видѣли. Най-вече се чувствуваше недостатъка на фуража за конетѣ. Напримѣръ, ока сѣно се продаваше 20—25 копѣйки, и то рѣдко се намираше.

Началството се бѣ принудило да купува въ далечнитѣ отъ града села фуражъ и добитѣкъ за клане. При това, испращанитѣ за тая цѣль хора твърдѣ често се срѣщаха отъ турското население не само враждебно, но даже и съ пушеченъ огънь.

Така се бѣ случило съ подпоручикъ Стоянова. испратенъ на чело на българската сотня за фуражъ, въ едно турско село. Той е билъ изненаданъ отъ една засада: щомъ Стояновъ се приближилъ до селото, турцитѣ открили огънь отъ фронта и въ тилтъ му и той, като разсипалъ сотнята въ верига, се принудилъ да отетжни по другъ пѣтъ. Това не бѣ единственъ случай, гдѣто се проявяваше турската вражда противъ българитѣ и русситѣ. Още въ самото начало на пристиганieto ни въ Котелъ често дождаха българи отъ околността съ оплакване, че турцитѣ били ги нападали, ограбвали имъ добитѣка и даже убивали. И наистина, въ това врѣме никой българинъ или русинъ не можеше да мине прѣзъ турски села, или близо до такива: турцитѣ убиваха всѣкой „гяуръ“, който имъ се попадеше. Тѣ още никакъ не можаха да се помирятъ съ новото си положение. Нападенията отъ страна на турцитѣ, обаче, най-послѣ накараха началството да вземе нужднитѣ мѣрки. Прѣзъ втората половина на Мартъ мѣсець се испрати 3-я дружина въ турскитѣ села: Каджър-Факли, Караджиларе, Фетлачъ и др., за да събере оржжието отъ турското население. Дружината съ всичкитѣ прѣдпазителни мѣрки пристъпи къмъ обезоржаванието на турцитѣ. Видѣше се, обаче, че тѣ бѣха скрили доброто си оржжие, тѣй като дружината намираше въ домоветѣ само вѣхти и негодни пушки, пищови и ятагани.

Когато бѣше събрано оржжието отъ Фетлачъ и дружината се готвеше да трѣгне, раздаде се пушеченъ гърмежъ, куршума на който изсвири надъ самата дружина. Испрати се команда, която слѣдъ малко доведе единъ блѣденъ и треперящъ отъ страхъ турчинъ, който се казваше, че билъ боленъ. Гърмежътъ се бѣ чулъ отъ къмъ къщата на тоя турчинъ, обстоятелство, което подтвърдяваха и съсѣдитѣ на турчина и за това майоръ Чилиявъ заповѣда да се накаже съ 50 удара съ прѣчки.

Дружината се завърна въ Котелъ на 27-и Мартъ.

Мѣчно се примиряваше фанатическото мюсюманско население, въ заетитѣ отъ русскитѣ войски мѣста, съ новото си положение, особенно онова, което се намираше близо и отсамъ демаркационната линия. То не само се отнасяше твърдѣ враж-

дебно къмъ русси и българи, но твърдѣ често, както видѣхме по-горѣ, нападеше на българското население, убиваше и грабеше имота му, като угрожаваше и на самия градъ Котелъ. По тая причина началството взе мѣрки за отблъсване на противника въ случай, ако би той да се рѣшеше да нападне. По личното указание на началника щаба на опълчението, притѣжни се къмъ укрѣпването на Котелъ. За тая цѣль бѣше назначенъ прѣпорщикъ Болшевѣ, въ чнето распорѣждане всѣки день се даваха отъ дружинитѣ по извѣстно число опълченци-работници. Въ скоро врѣме бѣ укрѣпена всяката околностъ на града.

Въ укрѣпленята на османъ-пазарския пѣтъ се назначаваше дежурна часть, която винаги бѣше готова да срѣщне противника, както подобава. За усмиряването на турското население се испращаха дружини, които, често, влизаха въ бой съ турцитѣ, като въ с. с. Садово, Каджъръ-Факли и Фетлачъ. Тѣй щото войсковитѣ части, които се намираха при демаркационната линия, винаги бѣха на щрекъ и готови за бой съ турцитѣ. Българското население често пѣти се оплакваше на началството и искаше застѣпничество и помощъ. Такова едно оплакване и молба за помощъ до началника на опълчението, генералъ Давидова, се получи отъ с. Върбица на 2-и Априлъ. Въ тоя день много върбишки жители, испоплашени, пристигнаха въ Котелъ и съобщиха на началството, че турски войски и много башибозуци пристигнали въ селото имъ, подпалили го и избили много народъ.

Началството не съвсѣмъ вѣрваше на това оплакване, защото въ послѣдно врѣме такива оплаквания се получаваха твърдѣ често, които излизаха невѣрни; при всичко това началството испрати единъ взводъ казалиери отъ конпата българската сотня, — подъ командата на волноопрѣдѣляющия се Юрева. На послѣдния се даде писмо до командира на табора, който билъ пристигналъ въ Върбица. Съ това писмо се искаше съдѣйствието на командира на казания таборъ за обезорѣжаванieto на върбишкото население, турци и българи, и напушанieto на с. Върбица отъ табора му.

Съ пристиганieto на командата въ Върбица, турската войска се раздвижила и слѣдъ малко врѣме тѣлни башибозуци се появили въ околността на селото.

Юревъ прѣдалъ писмото на командира на табора. Писмото било написа по турски и руски. Понеже се оказало, че нито

селото било изгорѣно, нито пъкъ имало българи исклани, командира на табора казалъ, че не може да позволи да се обезоръжи населението, нито пъкъ да напустне селото безъ заповѣдь отъ началството си.

— Впрочемъ, азъ ще искамъ заповѣдь отъ началството си, казалъ турския офицеръ.

И, дѣйствително, началството му дало заповѣдь, но заповѣдь да обезоръжи българския коненъ взводъ и да го испрати подъ конвой въ с. Хуявенъ. За конвоиранцето на българскитѣ конници биль испратенъ отъ послѣдното село половина ескадронъ турска конница. На конвоиранитѣ плѣнници имъ биле вързани ржцѣтъ, освѣнъ на Юрева, Мито Анкова, Коста Бошнякова и П. Пантелѣва. Тѣзи четворица плѣнници били на коне, водени отъ турцитѣ, а другитѣ вървѣли пѣша. Съ пристиганнето на плѣнниците въ с. Хуявенъ, тѣ биле хвърлени въ затвора, въ който затворъ ги държали като разбойници — „комита гяурларъ“.

Между това началството съ нетърпѣние очакваше извѣстие отъ Върбица и такова извѣстие за участиа на командата не захенѣ да се получи отъ избѣгналитѣ отъ това село българи. Тия послѣднитѣ разказаха страшни работи, наприимѣръ, че нашитѣ конници били вързани и че на схцитѣ, слѣдъ излизаннето отъ селото, били имъ изрѣзали ушитѣ и носовѣтъ.

Почти по тревога се вдигнаха 3-я и 4-а дружини и единъ ескадронъ отъ Нарвския гусарски полкъ и подъ командата на полковникъ графъ Келлера, началника щаба на опълчението, съ форсированъ маршъ заминаха за Върбица, съ цѣль да освободятъ плѣнниците и да накаратъ турцитѣ да напустнатъ селото.

Деньтъ 4-и Априль бѣше ясенъ. Слънцето обилно пращаше своитѣ топли лъчи. Едвамъ изникналата зелена тревица, нашарена съ цѣфналото вече кокиче, като съ кадифе покриваше странитѣ на пхтя, па даже и самия нешосиранъ пхтъ. Гората още дремеше въ пролѣтния си сънь. Прѣлестна и весела природа! Такава обстановка прѣдрасполага челоуѣка къмъ веселостъ, изразена въ пѣсни. Но юнацитѣ опълченци сега не пѣяха, не огласяваха още сънливата пролѣтна природа съ своитѣ юнашки пѣсени, съ които огласяваха бойнитѣ полета въ време на ожесточенитѣ битки. Опълченцитѣ размѣняваха по между си мисли, такива мисли, които показваха, че въ тѣхнитѣ души кипѣше чувството на негодувание и яростъ про-

тивъ турцитѣ; чувството на отмъщение за поруганието и звѣрствата, извършени надъ другаритѣ имъ . . .

Надвечерь отряда пристигна при с. Върбица, разбира се, съ всичкитѣ прѣдпазителни мѣрки, взети въ врѣме на похода, сирѣчь се прѣди да се приближи до селото и разсипа верига. Слѣдъ малко ний забѣлѣзахме, че противника бѣ направилъ сжщото. Неговата верига залѣгна задъ стоборитѣ на крайнитѣ кѣщя и градини.

Графъ Келлеръ ме прати съ единъ горнистъ съ бѣлъ флагъ да прѣдамъ прѣдложението на началника на отряда, турскитѣ войски незабавно да напустнатъ селото и да освободятъ Юрева съ взвода му, защото въ противенъ случай ще се употрѣби сила.

Бинбашията — командира на табора, — обаче, отказа да направи това, като добави, че конницата била испратена въ с. Хуявентъ.

— Идете и прѣдайте на командира на табора ей сега да дойде при мене, пакъ ми заповѣда графъ Келлеръ, защото, въ противенъ случай, слѣдъ $\frac{1}{4}$ часъ ще заповѣдамъ на войскитѣ съ сила да прѣвзематъ селото.

Този пътъ бинбашията не устоя. Той се яви, съпровожданъ отъ двама офицери, при началника на отряда. Този послѣдния покани турскитѣ офицери да сѣднатъ на посланото на зелената трѣва килимче. Бинбашията сѣдна по турски, а останалитѣ двама офицери сѣднаха на колѣни задъ своя началникъ и скръстиха рѣцѣтѣ си на гърдитѣ.

Слѣдъ единъ непродължителенъ разговоръ, бинбашията се съгласи да пустне отряда да се расположи въ селото, до гдѣто получи заповѣдъ отъ началството си. По такъвъ начинъ войницитѣ и офицеритѣ се расположиха въ селото изъ кѣщята, а графъ Келлеръ — въ кѣщата на върбишкия Султанъ. Изъ селото ходяха смѣсени — наши и турски — патрули, а вѣнъ отъ него, — наши развѣди.

Но да видимъ, какво е ставало съ нашитѣ плѣнници. Щомъ биле докарани въ с. Хуявентъ, Юревъ и командата му биле затворени въ една мръсна и тъмна стая, въ която три нощи прѣкарала безъ да спятъ, понеже не е имало мѣсто. На слѣдующия день слѣдъ пристигванието въ селото, Юревъ и Мито Анковъ биле повикани отъ миралая, който ги запиталъ, кои сж и отъ кѣдѣ сж дошли въ с. Върбица. На този въпросъ

Мито Анковъ отговорилъ по турски, че сж пратени отъ началника на опълчението съ ей тѣзи писма, и Анковъ показалъ на писмата лѣжаци на масата, които писма биле прѣдадени отъ Юрева на началника на табора въ Върбица.

— Да, тия сж писмата, които донесохте отъ вашия генералъ, казалъ миралая; но командира на табора, като ви приелъ за четата на Петръ, който ходи по турскитѣ села и притѣснява населението, събощи ми за това и азъ заповѣдахъ да ви спратъ, до гдѣто се събератъ свѣдѣния за васъ. Като се убѣдихъ сега, обаче, че виѣ сте войници на руския царь, сутрѣ ще ви пустна да се върните назадъ.

И, дѣйствително, на слѣдующия день на плѣннитѣ върнали оржието и ги отпустили да се върнатъ обратно въ Върбица.

При търгнуванието на взвода миралая казалъ:

Въ Върбица е дошелъ вашия командиръ. Поздравете го отъ мене и му кажете, че и азъ слѣдъ малко ще пристигна въ Върбица.

Щомъ тръгналъ отъ с. Хуявенъ на чело съ волноопредѣляющия се Юрева, взвода запѣлъ пѣсенъта: „Мы дрались турукъ съ тобой, по горамъ твоимъ, балканскимъ, раздалась слава о насъ“.

Когато миралая дойде въ Върбица и се яви при графъ Келлера, този послѣдния, чрѣзъ прѣводчика д-ръ Панова, му натякваше, за гдѣто той не войнишки се отнесалъ къмъ неговитѣ пратеници — Юрева и взвода му. Миралая се оправдаваше съ думата „янглѣшлѣкъ олмушъ“.

Полковникъ графъ Келлеръ даде угощение на миралая.

При тръгванието ни отъ Върбица обратно за Котелъ, турския таборъ държа пушкитѣ на караулъ, до като минаваше 3-я дружина, Въ сжщото врѣме и турския таборъ напустна селото. Въ Върбица остана 4-а дружина.

XVII.

Слѣдъ сключванието на миръ между воюющитѣ страни, началника на опълчението разрѣши, съ приказъ по това послѣдното, на дружиннитѣ командири да уволняватъ желающитѣ да напустнатъ редоветѣ на дружинитѣ опълченци, понеже тѣ не биле задължени да служатъ до извѣстенъ срокъ. При това бѣ заповѣдано, на уволняемитѣ опълченци да се даватъ свидѣ-

телства за прѣкараната въ опълчението служба, за участието имъ въ биткитѣ, съ означаванне, биле ли сж наградени и съ какви награди, биле ли сж ранени и намирали ли сж се въ бѣгство, и ако сж биле съ добро поведение, само тогава да се пише въ свидѣтелството: „има право на всичкитѣ прѣимущества, които ще бждатъ установени за служивнитѣ въ опълчението, а тѣй сжщо и на медаль“.

Малцина, обаче, пожелаха да се уволнятъ, а мнозина по-искаха отпуски, особено за прѣзъ Великденскитѣ празници.

— Море, я сумъ казалъ, че со вапура ќе идемъ у Македония, се провикна Трајко радостно. И той отиде въ отпускъ въ Македония, но само не прѣзъ Солунъ, а прѣзъ Родопитѣ.

Въ Котелъ се получиха наградитѣ за шейновскія бой. Отъ 3-я рота получиха награди нѣколко опълченци долни чиновове, между които и ун.-офицера — волноопредѣляющій се Н. Коншинъ, сжщия който бѣше раненъ въ старо-загорскія бой.

Здравнето ми вмѣсто да се подобри, все повече и повече се влошаваше.

— Трѣбва да промѣните климата, ми казваха докторитѣ, и началството самó ми прѣдложи да взема отпускъ и да напустна Котелъ.

Кждѣ да ида? Въ Руссия не ми се отиваше. Не ми се отиваше изъ България, гдѣто на всѣка крачка трѣбваше да виждамъ ужаснитѣ слѣди отъ войната — съборенитѣ и изгорѣнитѣ градове и села, и прѣснитѣ още гробове. Рѣшихъ да прѣкарамъ отпуската си въ втората турска столица — Одринъ.

Азъ избрахъ тоя градъ толкова повече, че се намѣри и другаръ — охотникъ за тамъ, волноопредѣляющия се отъ 4-а дружина баронъ Клейстъ.

Ний и двамата не знаяхме пхтя. Снехме си кроки отъ картата и тогава се пустиахме въ пхть безъ да гледаме, че башибозуцитѣ сновяха между селата и правяха много пакости на населението.

Още на първия день ний стигнахме въ гр. Ямболъ. И тоя градъ бѣше пострадалъ, както и другитѣ градища. Само тукъ тамъ се виждаха съвсѣмъ оцѣлели кщя. Отъ Ямболъ се опхтихме, прѣзъ Къзълъ-Агачъ, за по-нататкъ.

Врѣмето бѣше топло. Пролѣтния снѣгъ вече отдавна бѣ се растопилъ, нивята и ливадитѣ бѣха покрити съ зелено покривало отъ посѣвитѣ и пзникналата трѣва. Сладкопойнитѣ

чучулиги високо се издигаха и огласяваха пролѣтния день съ своитѣ трели . . . Но за туй пѣкъ пхтя бѣше ужасенъ. Страхъ ни бѣше да не останемъ безъ коне. Особенно ужасенъ бѣше пхтя до Къзълъ-Агачъ. При всичко че имяхме кроки, ний сбѣрахме пхтя и отидохме въ с. Драмалии, вмѣсто Казладжикъой. Може би ний още много щѣхме да се лутаме на самъна татѣкъ, ако да се не срѣщаха пхтници за Одринъ и обратно.

При всичко, че ний бѣхме съ коне, нѣкои отъ пхтниците не само вървахъ съ насъ, но и ни испрѣварвахъ.

— Отъ кждѣ идите, кждѣ отивате? запитвахъ азъ обикновенно пхтниците.

— Отиваме, господине, на долу, къмъ Одринъ отговаряха едни. Имало, казватъ, нататѣкъ много добитѣкъ, искаме да си купиме по нѣкоя и друга глава, защото турците откараха нашия. Зеръ, имяхме си напрѣдъ овцици, биволи, крави; всичко ни бѣше далъ Господъ, а сега ей тѣй, съвсѣмъ голи останахме. Ето пролѣтята отдавна настѣпи, а ний — сиромашята нѣмаме съ какво нивята си да изоремъ.

— Отиваме да търсимъ момчетата, братята си и пр., казваха други; турците много български свѣтъ закараха къмъ Одринъ.

Нѣкои отъ тия пхтници бѣха отъ къмъ Сливенско.

— Ами въ Сливенско нѣма ли добитѣкъ да си купите? запитахъ азъ селенитѣ.

— Има, господине, какъ да нѣма; но повечето отъ добитѣка е въ чорбаджийски рѣцѣ, отговори единъ. Онзи день ходихъ при дѣдо Желя и Панайотъ войвода. — Ти трѣбва да ги знаешъ. — Юнаци хора сѣ тѣзи войводи! Много турски свѣтъ сѣ съспали татѣкъ въ Котленско и посѣбрали коджа добитѣчець. Па ти казвамъ, ходихъ да си купя нѣкоя биволица отъ тѣхъ, но скѣпо и прѣскѣпо искатъ. За една биволица съ малко малаче — 22 лири. 18 лири имъ дадохъ, ала не я дадохъ.

Пхтя отъ Къзълъ-Агачъ, както казахъ, бѣ по-добъръ, но конетѣ ни до толкова се бѣха изморили, щото не само нѣмаше възможность да се кара бърже, но и трѣбваше да се спираме по селата за почивка.

Ако въ тия мѣста и да не бѣха ставали битки, ако черкзитѣ и башибузцитѣ и да не бѣха тукъ толкова върлували и проливали кръвь, но населението — грѣцко и българско, при все това и тукъ бѣше твърдѣ оголѣло; турците отъ съ-

сѣднитѣ села и войскитѣ, които прѣминавали отъ тука, биле оплячкосали всичко каквото намѣрили.

Най-послѣ, прѣди да дойдемъ въ с. Фикели, отъ далеко залъзяха високитѣ минарета на голѣмата, съ 999 прозорци, одринска джамия на Султанъ Селима. Отъ възвишеностъта при Фикели, града Одринъ съ околността се вижда твърдѣ добрѣ. Рѣката Тунджа, която тече буйно и шумно, почти до Фикели, като че се стреми часъ по-скоро да се срѣшне съ по-голѣмата си сестра — Марпца, отъ тукъ, като че ли уморена и обезсилена, кротко, като змия истъгнена, лакатуши изъ равнината. По тая равнина тукъ-тамъ се виждаха отдѣлни здания, — видн се, чифлпци на богатитѣ бейове.

Слѣдъ почивката въ Фикели, населението на което е гръцко, ний продължихме пътя. Близостъта на града ни мамеше и ний подканяхме уморенитѣ коне да вървятъ по-бърже.

По пътя и отъ двѣтѣ му страни се виждаха добри и солидни врѣмenni укрѣпления. Турцитѣ обичатъ да се укрѣпватъ добрѣ и още по-добрѣ да защищаватъ укрѣпленията си. При всѣки случай и на всѣкадѣ, тѣ правятъ солидни укрѣпления, а между това, за отбраната на Одринъ — втората турска столица, тѣ като че ли бѣха се поскъпили.

Напстина, тукъ бѣха построени нѣколко редута, люнети и ложементи за стрѣлци, които бѣха твърдѣ примѣнени къмъ мѣстността, но, споредъ мене, тѣ бѣха твърдѣ незначителни за една упорна отбрана на града отъ прѣвъсходни неприятелски сили.

Бѣхме още далеко отъ града, когато послѣднитѣ полегати слънчеви лъчи се отразяваха съ ослѣпителна свѣтлина отъ кубетата на многото джамии, отъ прозорцитѣ и отъ покривитѣ на къщята, и слѣдъ малко заблѣщукаха огньове: съвсѣмъ се бѣ мръкнало.

Тъкмо въ 11^{1/2} часа ний вече бѣхме настанени на квартира, която ни се опрѣдѣли отъ градския комисаръ. Бѣхме и гладни и капнали отъ уморяване, но прѣдпочетохме съня. Домакина — ерменецъ, влѣзе въ стаята, поздрави ни съ „добрѣ дошли“ и веднага си излѣзе. Слѣдъ малко слугинята носяща нѣщо на таблата, влѣзе въ стаята, и съ думата „бюрунусъ“, сложи я на масата, направи постилкитѣ и си излѣзе. — Щомъ останахме сами, ний съ барона, тържествующи, се приближихме къмъ масата. На таблата се оказаха двѣ паници: въ едната кисело зеле, а въ другата — нѣщо като качамакъ, — халва.

— Вѣроятно ще ни донесатъ вѣщо за вечеря, си казахме ний, и сѣднахме търпѣливо да чакаме.

Слѣдъ нѣколко врѣме слугинята, дѣйствително, пакъ влѣзе въ стаята, надникна въ паницитѣ и като видѣ, че тѣ бѣха още пълни, пакъ си излѣзе. Тя бѣ дошла вѣроятно да ги вземе, за туй, безъ да чакаме повече, ний пристъпихме къмъ ястнето; но не знаяхме само отъ кое да започнемъ: отъ зелето или отъ халвата. Но тѣй като сладкото се яде послѣдно, то за това и ний изѣдохме по-напрѣдъ зелето, а подиръ халвата. Слѣдъ като поутолихме гладътъ си съ тия вкусни источни ястнета, лѣгнахме да спимъ.

— Какъвъ глупавъ обичай и вкусъ иматъ тѣзи источни народи! каза барона, слѣдъ като се наядохме и се приготвихме да лѣгаме.

На слѣдующия день рано излѣзохме съ барона отъ квартирата и трѣгнахме изъ града, улицитѣ на който бѣха прѣпълнени съ разнообразенъ народъ. Първата ни работа бѣше да посѣтимъ прочутата джамия на Султанъ Селима и безистена.

Въ джамията ни посрѣщна ходжата, който на гледъ твърдѣ любезно се взе да ни показва по-забѣлѣжителнитѣ нѣща въ нея. Като разгледахме вътрѣшността на джамията, азъ останахъ смаянъ отъ грандиозността и красотата на това чудно човѣческо творение, множеството колони, стѣнитѣ и пода на което бѣха отъ чистъ бѣлъ мраморъ. Поискахме да се въскачимъ и на минарето, но ни се каза да заповѣдаме слѣдъ малко. Отъ тамъ отидохме въ безистена, който, както и улицитѣ, бѣше прѣпълненъ съ множество народъ. Тукъ имаше много русски офицери и чиновници.

Турцитѣ, насѣдали прѣдъ кафенетата или дюкениитѣ си, мълчишката пушаха своитѣ наргилета и дългитѣ си чубуци и, намръщени и наежени, съ затаена но безсилна злоба и ненавистъ, гледаха на минавающитѣ по улицитѣ „гяури“. Тѣ не скриваха своята ненавистъ и не испущаха случая отъ да не мъстятъ за поражението и унижението, което се нанесе на армията и „девлета“. Напримѣръ: прѣди десетина деня било намѣрено тѣлото на единъ русски полковникъ убитъ отъ турцитѣ и хвърленъ въ единъ кладенецъ въ турската махала.

Разнитѣ антики и костюми, които се продаваха въ безистена, бѣха толкова скъпи, щото не бѣха достъпни за всѣкого. Тѣй като въ самото здание имаше голѣма навалица народъ, отъ

който мъчно бѣше човѣкъ да мине, ний напустнахме безистена и отидохме да обѣдваме.

Въ Одринъ прѣстояхме една недѣля и на 21-и Априлий се опитихме назадъ за Котелъ, — по желѣзницата до Нова-Загора, а отъ тамъ прѣзъ Сливенъ и с. Ичера за Котелъ. Понеже не бѣше извѣстно кога ще пристигне трена отъ Цариградъ за Нова-Загора, то ний бѣхме принудени почти цѣль денъ да чакаме на станцията, и като тръгнахме, на слѣдующия день пристигнахме въ Нова-Загора. Тукъ станцията бѣше сравнена съ земята; само пепелището свидѣтелствуваше, че тукъ сж биле станционнитѣ постройки. По пътя отъ Нова-Загора за Сливенъ се спрѣхме за почивка на сливенскитѣ минерални бани. Вечеръта пристигнахме въ Сливенъ. Нощувахме въ кжцата на нѣкой си Трифонъ, който ни бѣ настигналъ по пътя и любезно ни покани въ домътъ си.

Трифонъ, този случаенъ приятель, ни угости съ добра вечеря, и слѣдъ това дълго врѣме ни гошава съ распалени патристически раскази за страданията на българитѣ и золумлущитѣ на турцитѣ.

Още отъ вечеръта распитахъ Трифона за Константинъ Попъ Димитрова, мой другаръ съслуживецъ въ Минския полкъ, който по-послѣ бѣше напустналъ службата. Говореше се, че той билъ постъпилъ въ Ботевата чета и падналъ убитъ. На слѣдующия день азъ искахъ да се науча отъ домашнитѣ му, кждѣ се намира той, но и тѣ нищо не знаяха.

Вечеръта пристигнахме въ Котелъ.

Прѣзъ врѣме на отсъствието ми, съ приказъ по опълчението отъ 14-и Априлий се обявило, че въ него се учреждава офицерско сѣдилище по редътъ на сжществуящитѣ въ полковетѣ. Но прѣдъ видъ на това, че въ дружинитѣ имаше малко офицери, то за 3-я, 4-а 5-а и 6-а дружини се учреждаваше единъ сѣдъ подъ прѣдсѣдателството на капитанъ Василева.

Въ сжщия приказъ било обявено, че се учреждаватъ дружинни за сѣдението на долнитѣ чинове сѣдилища, въ замѣна на учреденитѣ въ Пловещъ. Но тъй като състава на офицеритѣ отъ тогава силно се бѣ измѣнилъ, то за 1-а, 2-а, 3-я, 4-а, 5-а, 6-а и 10-а дружини, вслѣдствие малочисленността на офицеритѣ, се учреждаваше въ Котелъ единъ врѣмененъ сѣдъ. подъ прѣдсѣдателството на майора Медински, съ членове щабсъ-капитанитѣ Сокалски и Сократовъ и дѣловодителъ адютанта на 1-а бригада, поручникъ Стояновъ.

Слѣдъ нѣколко дѣня азъ и подпоручикъ Гуджевъ бѣхме повикани въ щаба на опълчението. Когато се явихме, генералъ Давидовъ ни заповѣда да прѣведемъ уставитѣ за вхтрѣшната и гарнизонната служба на български языкъ, като ни каза, че ще бждемъ освобождени отъ испълнението на други служебни обязанности. Но тъй като опълчението се приготвяваше вече скоро да напустне Котелъ, то прѣвежданieto на горнитѣ уставы се отложи.

На 30-и Априлий, опълчението напустна Котелъ и се опжти за Сливенъ. Отъ тамъ се опжтихме за Нова-Загора, отъ гдѣто, по желѣзницата, пристигнахме на 3-и Май въ Татаръ-Пазарджикъ. Отъ този послѣдния градъ, прѣзъ с. Вакарелъ, на 10-и Май опълчението пристигна въ София.

Срѣщата въ София бѣше твърдѣ тържественна. Опълчението бѣ посрѣщнато отъ множество народъ на чело съ духовенството. На край града — на источната му часть, на една зелена полянка, бѣше приготвена, както за офицеритѣ, тъй сжщо и за опълченцитѣ, богата закуска. На 11-и Май, по случай, имаше церковенъ парадъ. — Тоя день се отпразднува твърдѣ тържественно.

На 12-и Май пристигна въ 3-я дружина първата партия отъ 393 человекъ новобранци. При распрѣделението имъ по ротитѣ се внимаваше, щото, по възможность, едноселчанитѣ новобранци да бждатъ въ едни и сжщи взводове и роты. На началствующитѣ се заповѣдаваше да се отнасятъ съ новобранцитѣ кротко и търпѣливо, като имъ се прѣпоръчваше, въ възпитанието на новобранцитѣ, да се съобразяватъ съ душевнитѣ наклонности и физическитѣ сили на всѣкого, безъ излишна снисходителность, но и безъ дребнави прѣдирвания.

Отъ 16-и Май се започнаха редовнитѣ занятия съ новобранцитѣ.

Въ края на Май мѣсець бѣхъ командированъ въ гр. Одринъ, за да получа материялы за обмундированне на опълченцитѣ. Отпустнаха ми се: 1.966 ризи, 983 долни гащи, 983 галстухи, 983 панталони, 983 шинели, 983 погони, 983 чифта ботуши, 2,287 $\frac{1}{2}$ аршина тъмно-зелено сукно, 15 аршина алено сукно, 17,690 аршина платно за подкладки, 2,211 аршина фламанско платно, 983 прѣдници за ботуши, 983 стжпала и 1,920 рубли.

Всички тия нѣща азъ приехъ, упаковахъ и испратихъ въ лагера при Пловдивъ, гдѣто опълчението бѣ дошло да прѣкара

лѣтнитѣ занятія и курса на стрѣлбата. Тукъ бѣха 9-а и 10-а дружини отъ второто опълчение.

Щомъ пристигнахме въ Пловдивъ, азъ и поручикъ Гуджевъ, бѣхме освободени отъ всичкитѣ служебни занятія, за да прѣведемъ, както казахъ и по-горѣ, уставитѣ за вхтрѣшната и гарнизонна служби.

Ний испълнихме възложената ни отъ началството работа: азъ прѣведохъ — гарнизонната, а поручикъ Гуджевъ — вхтрѣшната слжуби и прѣведенитѣ устави бѣха отпечатани и свързани още тогава въ една книга.

Российския императорски комиссаръ, съ прѣдписание отъ 1-и Юлій увѣдоми началника на опълчението, че прѣдъ видъ на прѣформируванието на дружинитѣ отъ опълчението и попълнуванието имъ чрѣзъ задължителна воинска повинность, разрѣшава да се уволняватъ въ отставка ония отъ опълченцитѣ, които бѣха постъпили въ редоветѣ въ врѣме на войната, като при това се пазятъ слѣдующитѣ правила:

1) На уволняемитѣ да се издадатъ свидѣтелства съ бѣлѣжка, кога сж постъпили на служба, въ коя битка сж участвували, иматъ ли знакъ за отличие, биле ли сж ранени и иматъ ли право да получаватъ ежемѣсечна помощъ, опрѣдѣлена за раненитѣ, сакатитѣ, или пъкъ болнитѣ и немѣющи срѣдства за прѣхрана.

2) На уволняемитѣ да се даватъ дневни по 25 коп. за пѣтни разноски до родното имъ мѣсто.

3) Да се дадатъ дневни пари и на ония опълченци, които бѣха уволнени по-рано.

4) Дружиннитѣ командири да прѣпратятъ на губернаторитѣ списъцитѣ на имѣющитѣ право да получаватъ всѣки мѣсечна помощъ.

5) Гражданското началство да намѣри ония ранени и осакатени опълченци, които бѣха уволнени по-рапо и ония, които нѣматъ срѣдства за прѣхрана.

6) Отъ желающитѣ да продължаватъ службата се оставятъ само ония, които биха биле полезни за нея. Тѣ получаватъ заплата както кадровитѣ: редника като унтеръ-офицеръ, унтеръ-офицера като фелдфебелъ, и то по контрактъ за една година.

7) Въ уволнителнитѣ билети да се вписва всичко ясно.

Занятията съ опълчението вървѣха усилено. На 29-и Юний началника на опълчението генералъ Давидовъ прѣгледа въ дружинитѣ прикладката и прицѣлката.

Въ качеството си завѣдующій на орѣжието въ дружината, азъ получихъ заповѣдь да приготвя нужното число мишени и стрѣлбищенъ валь. Освѣнъ това, бѣ заповѣдано да се приготвятъ въ всѣка рота и по единъ станокъ за пристрѣлката на пушкитѣ. На 6-и Юлий азъ довършихъ прѣгледа на пушкитѣ, а на 7-и пристѣпихъ къмъ пристрѣлванието имъ.

Прѣвъ Юлий м-ць отъ дружинитѣ се взеха по извѣстно число войници, които послужиха за кадръ на бѣдѣщата българска артиллерия. Освѣнъ това, тукъ бѣ сформирувана и юнкерска команда, въ която бѣха прѣведени по-интелигентнитѣ опълченци и зачислени новопридошлиитѣ охотници за въ тая команда. За началникъ на командата на бѣдѣщото юнкерско училище, бѣ назначенъ полковникъ Флейшеръ и за ротенъ командиръ капитанъ Н. Поповъ. Съ сѣщия приказъ по опълчението и азъ бѣхъ назначенъ въ юнкерската команда, но по причина на растроеното ми здравие, се принудихъ да се откажа отъ това почетно и важно за единъ младъ офицеръ назначение. Сѣщо се отказа и капитанъ Поповъ и на негово мѣсто бѣ назначенъ капитанъ Стражевски.

Радостта на българския народъ за освобождението на Санъ-Стефанска България се помрачи отъ берлинския конгресъ. Рѣшението на свободолюбивитѣ цивилизовани държави, съ което България се распокжваше, развълнува цѣлия български народъ, особено тракийцитѣ, които като единъ скокнаха и се заловиха за орѣжие. Организираха се стрѣлчески дружества, започнаха се усилені занятия съ упражненія въ стрѣлба и маневри. Народа бѣше готовъ съ орѣжие въ рѣцѣ да брани откупената съ русска и българска кръвь свобода. Но думата, мощната дума на русския царъ спрѣ това движение, което угрожаваше изново да се подѣятъ тракийскитѣ и македонскитѣ полета и възвишености съ потоци кръвь. България прѣклони глава, но не прѣдъ силата на султановитѣ табори, а прѣдъ словото на нашата освободителка, която не по-малко бѣ огорчена, оскърбена и унижена отъ разбойническото дѣйствиe на коварнитѣ, велики, ужъ свободолюбиви държави.

За управлението на България, до избирание на български князь, бѣ назначенъ за намѣстникъ на царя — князь Донду-

ковъ-Корсаковъ, който, съ встъпването си на високия постъ, издаде слѣдующата прокламация къмъ българския народъ:

„Съ височайшата воля на господаря Императора Всеросийски, въ силата на сключения съ Портата на 19-и Февр. т. г. въ Санъ-Стефано договоръ, азъ съмъ назначенъ комисаръ на Негово Величество за врѣменно управление на България. Като пристигнахъ днесъ на тоя високъ постъ, обявявамъ за това на всичкитѣ подвѣдомствени менѣ учреждения и на жителитѣ на освободена България.

„Като се посвѣщавамъ всецѣло за постигание високитѣ цѣли на моя господарь, азъ ще устремя всичкитѣ си грижи и старания за да извикамъ всичкитѣ сили на страната за установяването, въ най-кжсо врѣме, на самостоятелното национално управление въ България, основано на началото на самоуправлението, което удовлетворява духа и потребноститѣ на извикания къмъ новъ животъ народъ.

„Врѣменното управление — присъствението на русекитѣ власти въ чуждата страна, има за цѣль да запази реда и безопасността на всички, безъ разлика на националностъ и вѣра.

„За тая цѣль, всичкитѣ изобщо граждански власти неуклонно трѣбва да прѣслѣдватъ всеко самоуправство и насилие противъ личността и собствеността на жителитѣ отъ всичкитѣ националности.

„Сждътъ на изборнитѣ трѣбва да забрави миналото раздѣление и антагонизма между отдѣлнитѣ националности, и съ своитѣ безпристрастни рѣшения, да докаже способността на страната да се ползува отъ новия способенъ животъ и широкото самоуправление.

„Братски привиквамъ всичкитѣ живи просвѣтени сили на страната да съдѣйствуватъ на врѣменното руско управление, за да изпълни прѣдначертаната му задача, Колкото по-дѣятелно и по-плодотворно бжде съдѣйствието, толкова по-скоро ще послѣдва замѣняването на врѣменно извиканитѣ чиновѣ отъ Руссия съ лица отъ българско происхождение, и ще се облекчи възможността да се ускори свикването на по-виднитѣ хора въ България, за да изработятъ органическия статутъ за новото управление на страната и за избранице на князь.

„Тия крайни цѣли трѣбва неуклонно да иматъ прѣдвидъ и извиканитѣ отъ Руссия чиновѣ.

„Като рассчитвамъ върху дружното, искрено и просвѣтено съдѣйствие на тия чиновѣ къмъ бързото и успѣшно изпълнение

на възложена на мене, по довѣрието на Господаря Императора, задача, приканвамъ къмъ новъ и самостоятеленъ животъ страната, свободата на която е купена съ толкова скъпа цѣна — кръвта на храброто руско побѣдоносно войнство.

„Нека се покаже България достойна за тая жертва, и да ни помогне и подкрѣпи Богъ въ изпълнението на светата задача, прѣдначертана отъ Държавната воля на Царя Освободителя.“

Съ приказъ по опълчението отъ 14-и Юлий се объяви, че на 12-и сѣщій, билъ издаденъ приказъ отъ Негово Сиятелство Императорския Комисаръ, съ който се назначава за началникъ на земскитѣ български войски генералъ-майоръ Шелеховски и че въ състава на тия войски щѣли да постъпятъ дружинитѣ отъ опълчението. По тоя случай началника на опълчението, генералъ Давидовъ, помежду другото въ приказа си казваше и слѣдующето:

„Като се раздѣлямъ съ съжаление отъ повѣреното ми опълчение, искрено и отъ душа благодаря моитѣ ближайши помощници: началника щаба, графа Келлера, командира на 1-а бригада, полковника Депрерадовича, и всичкитѣ дружинни командири за пълното имъ усърдие, готовность и енергия, съ които ми съдѣйствуваха по управлението на опълчението. Обучаванieto на новобранцитѣ и то въ продължение на 1¹/₂ мѣсець, при отсъствието на всякакви материялни срдѣства, надмина очакванията и доказа, че никой отъ насъ не е стоялъ съ праздни ржцѣ.“

„Още веднѣжъ благодаря моя щабъ и всичкитѣ щабъ и оберъ-офицери, до най-последния прѣпорщикъ включително. Благодаря и кадровитѣ унтеръ-офицери. — Да ви помогне Богъ да изпълните трудната задача — формиранieto на младата земска войска за слава и честь на милата наша Руссия и въ полза на възраждающата се България.“

Съгласно приказа по опълчението отъ 2-и Августъ, азъ бѣхъ прѣведенъ въ 8-а Вратчанска дружина.

Въ началото на Августъ мѣсець придойдоха новобранцитѣ отъ втория призивъ на първия наборъ. Тогава же започнаха да се уволняватъ отъ служба опълченцитѣ, — ония бойци за освобождението на България, които като си бѣха изпълнили най-свято длгътъ, трѣбваше да бждатъ отпустнати на почивка „у дома“. Да, на „почивка“, но почивка физическа, а не и нравствена. Тѣ, както и цѣлия български народъ, бѣха убити отъ скръбта за распокъсаното имъ мило отечество, за което

почти цѣла година се биха и проливаха кръвь. И съ каква пълна готовность тѣ биха останали и сега въ редоветѣ на опълчението и самоотвържено биха се хвърлили и сега въ огънь и вода за тая мила и драга България! Това се четеше въ очитѣ на тия вѣрни доблестни български синове, които бѣха зарязали всичко мило и драго, и посрѣдъ най-голѣми лишения и незгоди, се жертвуваха и се биха жертвували и сега най-беззавѣтно за освобождението на распокъсаната и осакатена нещастна татковина. Лицата на тия ветерани не свѣтяха и не се озаряваха сега отъ оная радостъ, която естествено щѣше да обнеме цѣлото имъ сщество, ако се бѣ достигналъ тѣхния завѣтенъ идеалъ напълно. Опълченцитѣ бѣха замислени и тѣжни, въ врѣме на издаванието уволнителнитѣ имъ билети. Тукъ же при тѣхъ се бѣха събрали новобранцитѣ, които, макаръ и не навикнали на войнишкия животъ и военната униформа, испитваха едно до тогава неиспитвано чувство, — чувството на радостъ и удоволствие, за гдѣто най-послѣ. България, — едната малка часть отъ нея, придоби свобода и право да има своя войска, въ редоветѣ на която, слѣдъ опълченцитѣ, тѣ първи постѣпваха.

Слѣдъ раздаванието на уволнителнитѣ билети на закаленитѣ войници, отъ които мнозина бѣха покрити си бѣлѣзи отъ рани (а колцина имаше осакатени и негодни за никаква работа, които бѣха оставени безъ парче хлѣбъ на произвола на сждбата; впрочемъ въ послѣдно врѣме и за тѣхъ бѣха спомнили, като бѣ рѣшено да имъ се отпуща по 10 копѣйки въ день), дружинния командиръ имъ държа една топла напжтвенна рѣчь. Слѣдъ дружинния командиръ и азъ казахъ, нѣколко думи. Азъ напомнихъ на опълченцитѣ, че тѣ винаги трѣбва да бждатъ готови да се събератъ подъ распокъсаното отъ неприятелскитѣ куршуми знаме, не само за запазване освобождената отъ Руссия България и прѣстола на бждщата династия, но и за освобождение на останалата часть отъ България. Казахъ имъ още, че е тѣхенъ дългъ сега да вдѣхнатъ на идущето слѣдъ тѣхъ поколѣние онзи священь патриотически огънь, който накара образования свѣтъ да уважава името на българина и да съзнае, че той заслужава свободата, за която трѣбва да храни вѣчна признателность къмъ Царя Освободителя Александръ II и Великата Освободителка Руссия.

Слѣдъ това настана момента на раздѣлата ни.

— Сбогомъ, ваше благородие, ако ви се случи пѣтъ прѣзъ нашитѣ мѣста, отбийте се, молимъ ви се. Колко ще ни бжде

драго да ви видимъ и да си припомнимъ за славнитѣ и горѣщи дни, при Стара-Загора, Шипка, Шейново, и прочее. Ако ли пъкъ стане нужда и сѣдбата ни събере да търсиме Санъ-Стефанска България, като ни поведете наново противъ неприятеля...

Това сърдечно прощаване ми причиняваше една извънредна радостъ. Мене ме радваше сърдечността и добродушието на опълченцитѣ, които при раздѣлата ни, не гледаха на мене само като пачалникъ, а като и на най-добъръ другаръ, съ когото сж дѣлили, въ походитѣ и боеветѣ, всичкитѣ лишения и незгоди. И въ врѣме на тия прощаваня азъ чувствувахъ, какъ сърдцето ми се свиваше при мисълта, че скоро — не днесъ, утрѣ, азъ нѣма да виждамъ тия честни и открити, пълни съ патриотизмъ и енергия, лица; нѣма да чувамъ тѣхния весель, пѣленъ съ остроумие говоръ. Чувствувахъ, какъ при това прощаванне, една жалостъ, доходяща до скърбъ, пропѣлзваше въ душата ми, — жалостъ, че бѣхъ принуденъ да се отдѣля отъ моитѣ бойни другари — опълченци, съ които врѣмето и обстоятелствата бѣха ме свели и сродили.

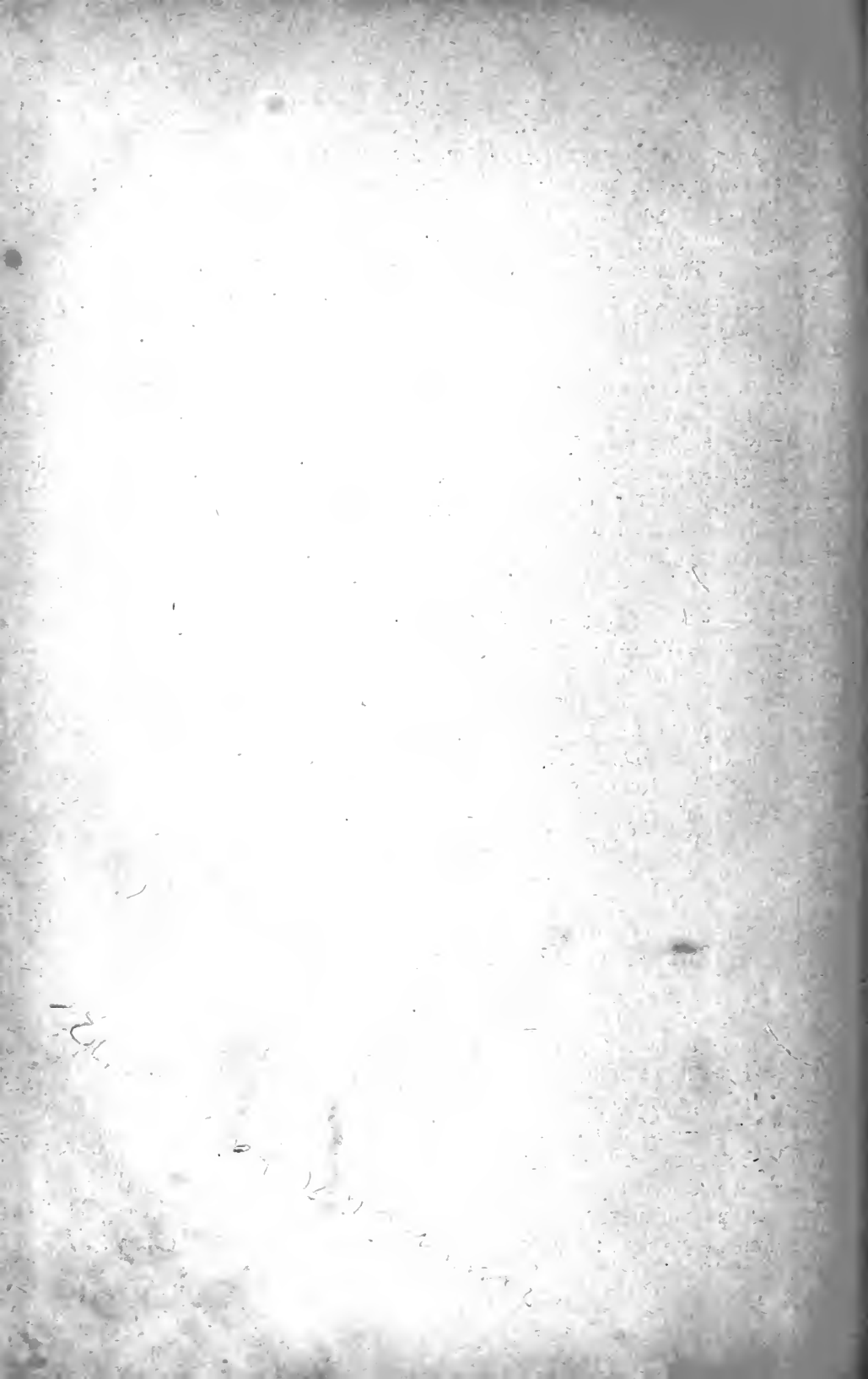
— Добръ пъкъ ви желая, юнаци, напхтствувахъ всички на прощаванне, оставайте винаги такива честни и самоотвържени, каквито се показахте въ тежкитѣ минути, които прѣкарахте въ борбата за освобождението ни. . . .

На 8-и Августъ, сутринъта рано, азъ напустнахъ Пловдивъ и се опхтихъ за Вратца — мѣстоназначението ми.

Когато излѣзохъ отъ града, азъ се прѣкрѣстихъ. Отдѣлихъ се вече отъ моята любима 3-я дружина, която се роди, порастна и се прослави прѣдъ очитѣ ми. Азъ си припомнихъ миналото на тая любима частъ, историята на която датираше едва отъ година и два мѣсеци, но бѣше вече пълна съ най-громки подвизи.

Тежкото чувство, което ме обхващаше отъ нѣколко деня, по поводъ на тая раздѣла, сега бѣше съвсѣмъ сковала душата ми. Душеше ме нѣщо, което азъ искахъ да си обясня не съ вълненieto, а съ нервозността, която се бѣше силно развила у мене...

— Какво ли ме чака за напрѣдъ? Какво ли ми готви бъдещето, че отъ толкова жестоки битки излѣзохъ неврѣдимъ, си мисляхъ азъ и мисли, рой отъ мисли ме унесоха на напрѣдъ и ме накараха, тогава 25—26 годишенъ мъжъ, да се ободря и да си кажа: куражъ, прѣдъ тебе има още цѣлъ свѣтъ . . .

ОГЛАВЛЕНИЕ.

I.

Организирането на пѣшия конвой отъ български доброволци въ гр. Кишиневъ. — Смотръ отъ Императора Александръ II на 12-й Априлий и обявяване война на Турция. — Рѣчьта на прѣосвященный Павелъ. — Развърщанието на пѣшия конвой въ шесть-дружиненъ съставъ и прѣменуванieto му въ Българско Опълчение.

II.

Тръгванието на опълчението отъ Кишиневъ за Пloeщъ. — Офицерския съставъ на опълчението. — Единъ мѣсець въ лагерь при гр. Пloeщъ. — Освещение на Самарското знаме. — Прѣкарвание съкратенiя курсъ на обучението и посрѣщаннето на Императора Александръ II.

III.

Походъ отъ гр. Пloeщъ до р. Дунавъ. — Два-дневния походъ до Букурещъ и дневка. — Трудния прѣходъ отъ гр. Руше-да-веде до с. Богдана. — Прокламацията на Императора къмъ българския народъ. Впечатления.

IV.

Петъ дни въ гр. Зимничъ. — Посѣщението на опълченския бивуакъ отъ Императора. — Минуванieto прѣзь Дунава. — Опълчението въ прѣдния отрядъ. — Пристигваннето въ Велико-Търново.

V.

Посрѣщанне на опълчението въ Търново и прѣстояване тамъ три дни. — Прѣминуванieto на Ханнъ-Буазския проходъ и пристигваннето въ гр. Стара-Загора.

VI.

Осемъ дни въ Стара-Загора. — Срѣщата на опълчението съ отряда на Реуфъ-паша при с. Джуранлии и сбиванието му съ него на 17-и и 18-и Юлий.

VII.

Боя при Стара-Загора на 19-и Юлий.

VIII.

Пристигваннето на 1-а, 2-а, 4-а и 5-а дружини на Шипка и на 3-я дружина въ Габрово.

IX.

Несносния животъ на шипченската позиция и слѣдствията отъ него. — Кратко описание на самата позиция. — Рекогносцировката на майръ Попова.

II

X.

Отбраната на Шипка отъ Сюлейманъ-пашовата армия. — Боя на 9-и и 10-и Августъ.

XI.

Боя на 11-и и 12-и Августъ. — Смѣняване на опълчението отъ Шипченската позиция.

XII.

13-и Августъ. — Опълчението на Зелено-дръвската позиция. — Смотри на опълчението отъ началника на главния щабъ, генералъ Непокойчицки, и обявяване на опълчението благодарността на Императора и Главнокомандующия за юначеството на опълченцитѣ. — Неочаквано нападение отъ черкезитѣ на Зелено-дръвската позиция. — Вържжаване опълченцитѣ съ кринковски пушки. — Живота и продоволствието на опълчението на Зелено-Дърво.

XIII

Впечатления отъ Зелено-Дърво до Свищовъ и обратно. — Формируване на нови 6 дружини — второто опълчение, отъ № 7 до 12. — Несносния животъ на опълчението въ влажнитѣ и студени колиби на Зелено-Дърво. — Пристигването на генералъ Скобелевъ въ Габрово.

XIV

На 25-и Декемврий опълчението напуска Зелено-дръвската позиция. — Трудния прѣходъ прѣзъ Балкана. — Боя при с. Шейново и заробване армията на Весель-паша.

XV.

29-и Декемврий. — Опълчението конвоира до гр. Търново заробенитѣ при Шейново турци. — Пристигване на дружинитѣ въ гр. Елена.

XVI.

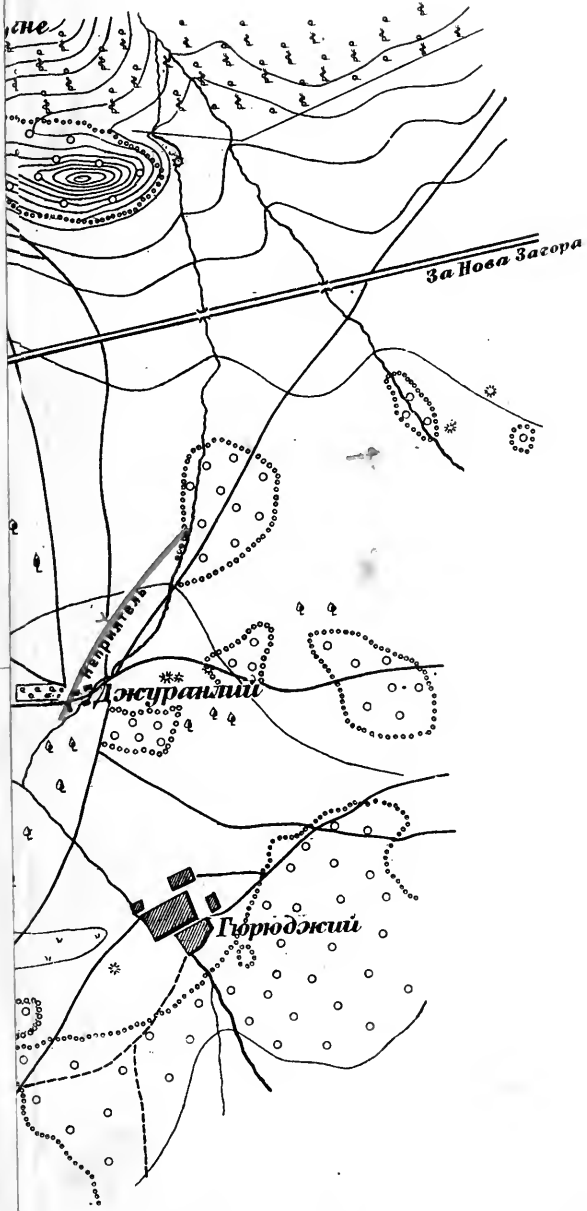
Пристигване на опълчението въ гр. Котелъ. — Боя на 3-я и 4-а дружини съ башибозуцитѣ при с. Тича, на 14-и Януарий. — 1-а и 3-я дружини въ с. Садово и боя съ башибозуцитѣ. — Прѣмирие.

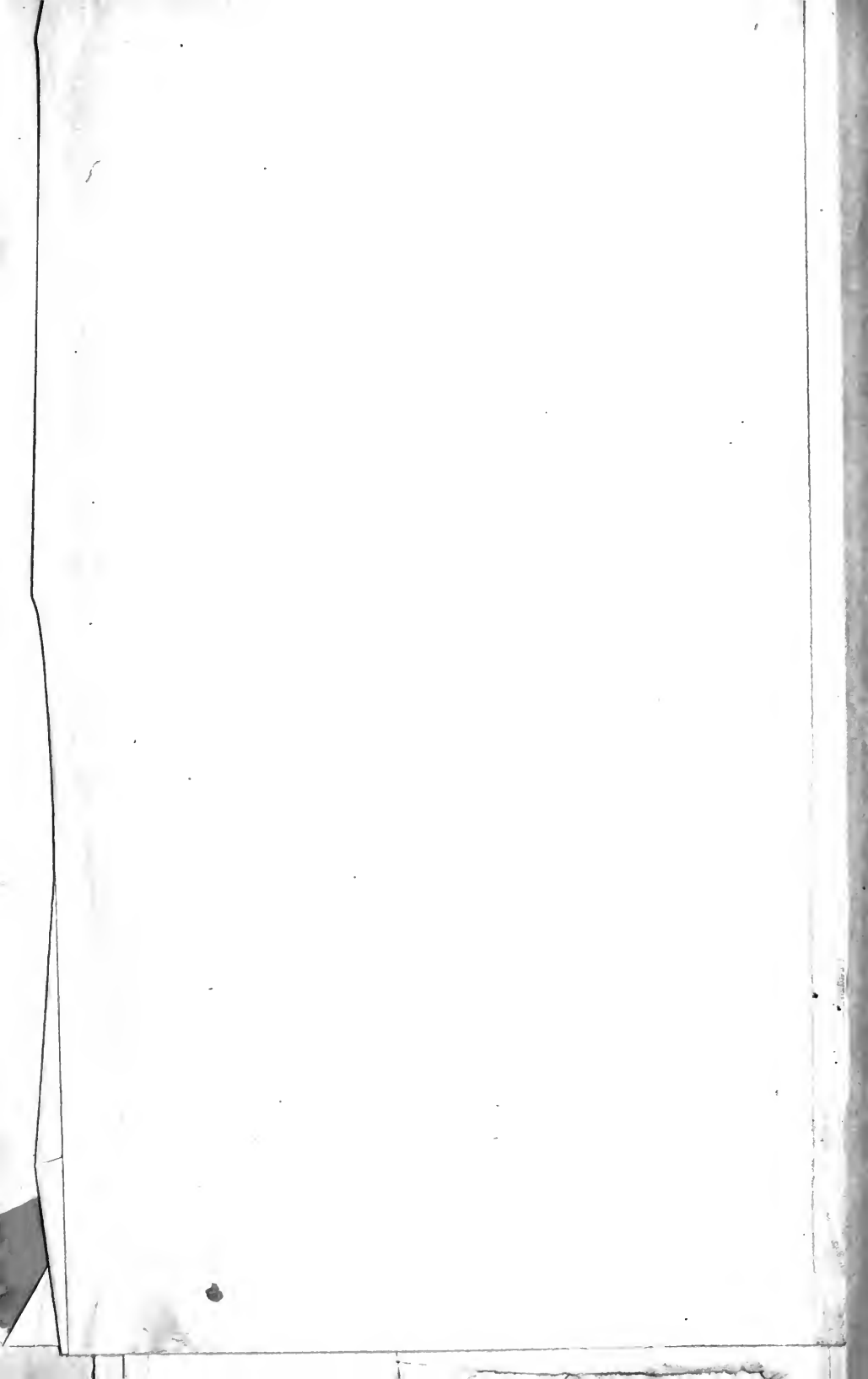
XVII.

Разрѣшение за уволняване на опълченцитѣ отъ служба. — Впечатления по пътя за Одринъ и обратно. — Тръгване на опълчението отъ гр. Котелъ. — Уволнение на спълченцитѣ отъ служба. — Прокламацията на князь Дондукова-Корсакова. — Прощаване съ опълченцитѣ.

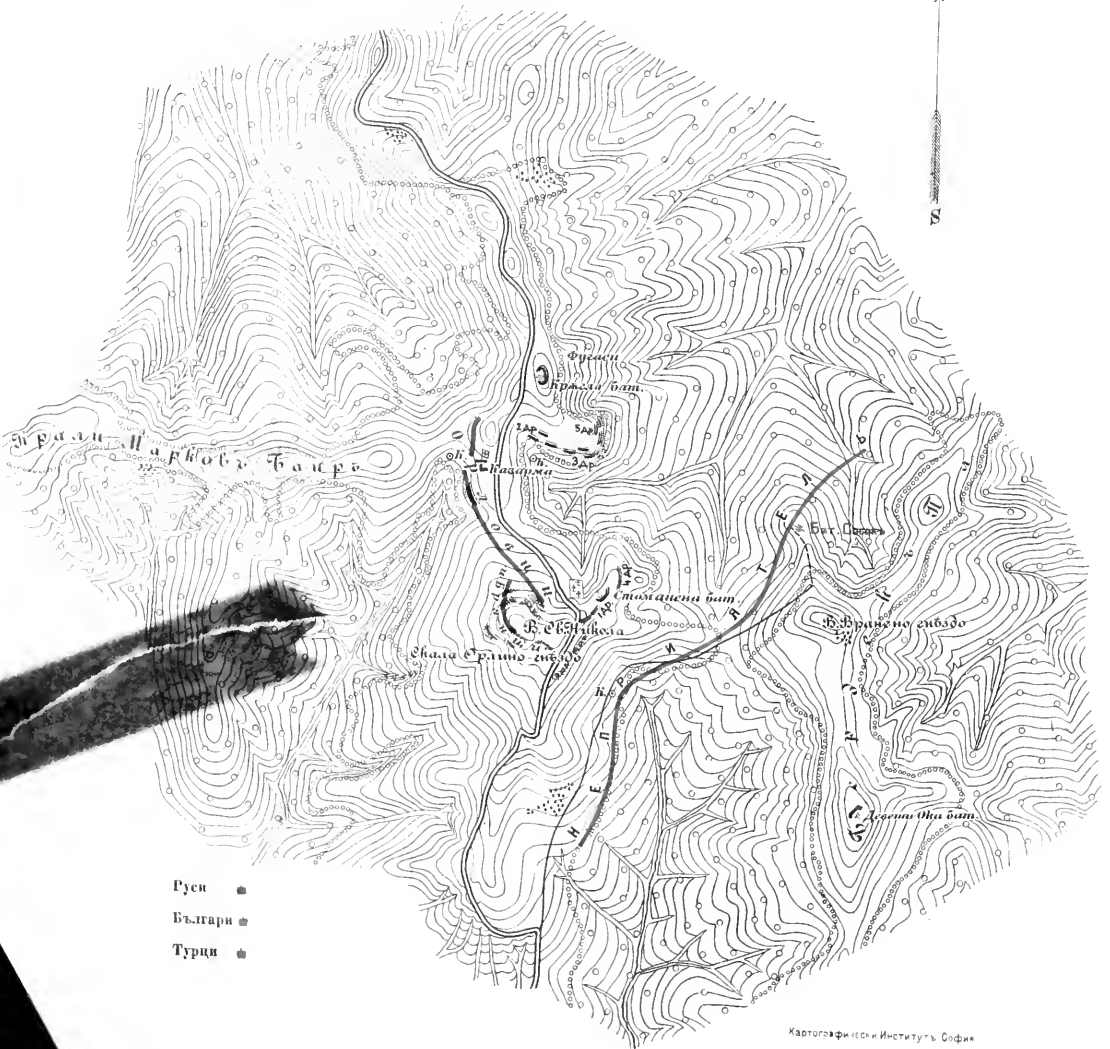
с. Дълбоки

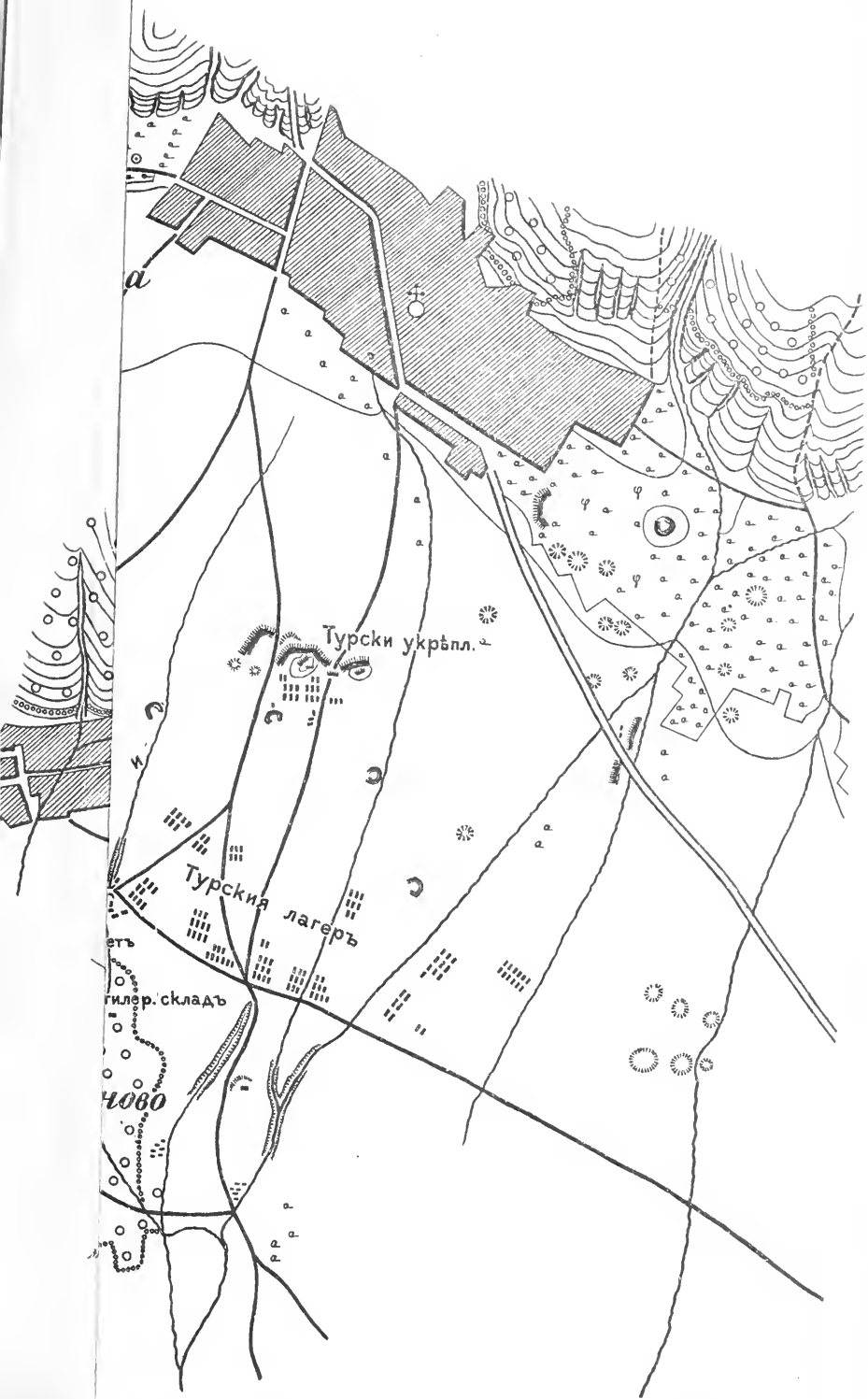

ПЛАНЪ № 2.

Масщабъ 1:25,000

- Руси ■
- Българи ■
- Турци ■

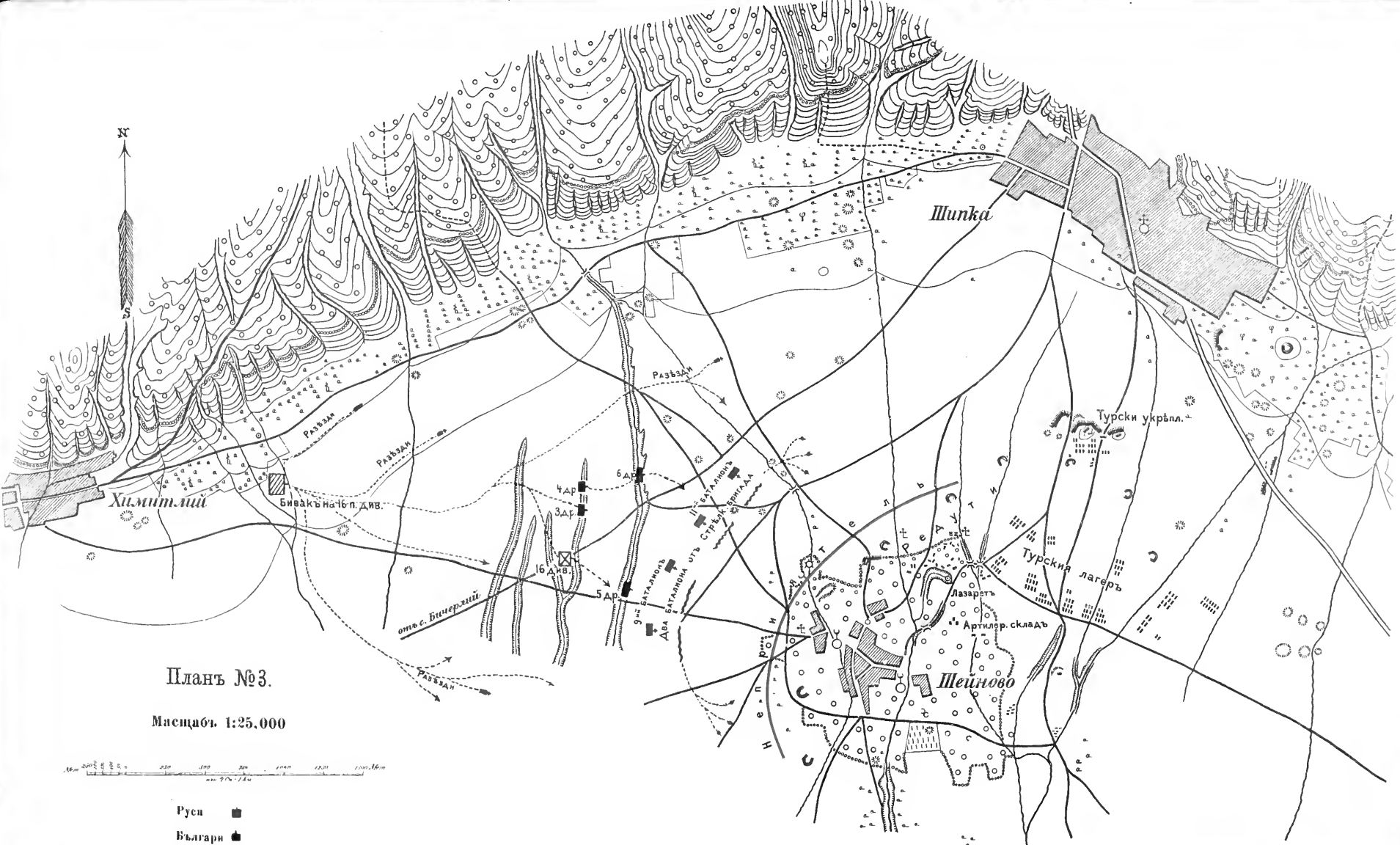
а

Турски укрѣпл.

Турския лагеръ

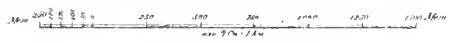
гилер. складъ

Чово

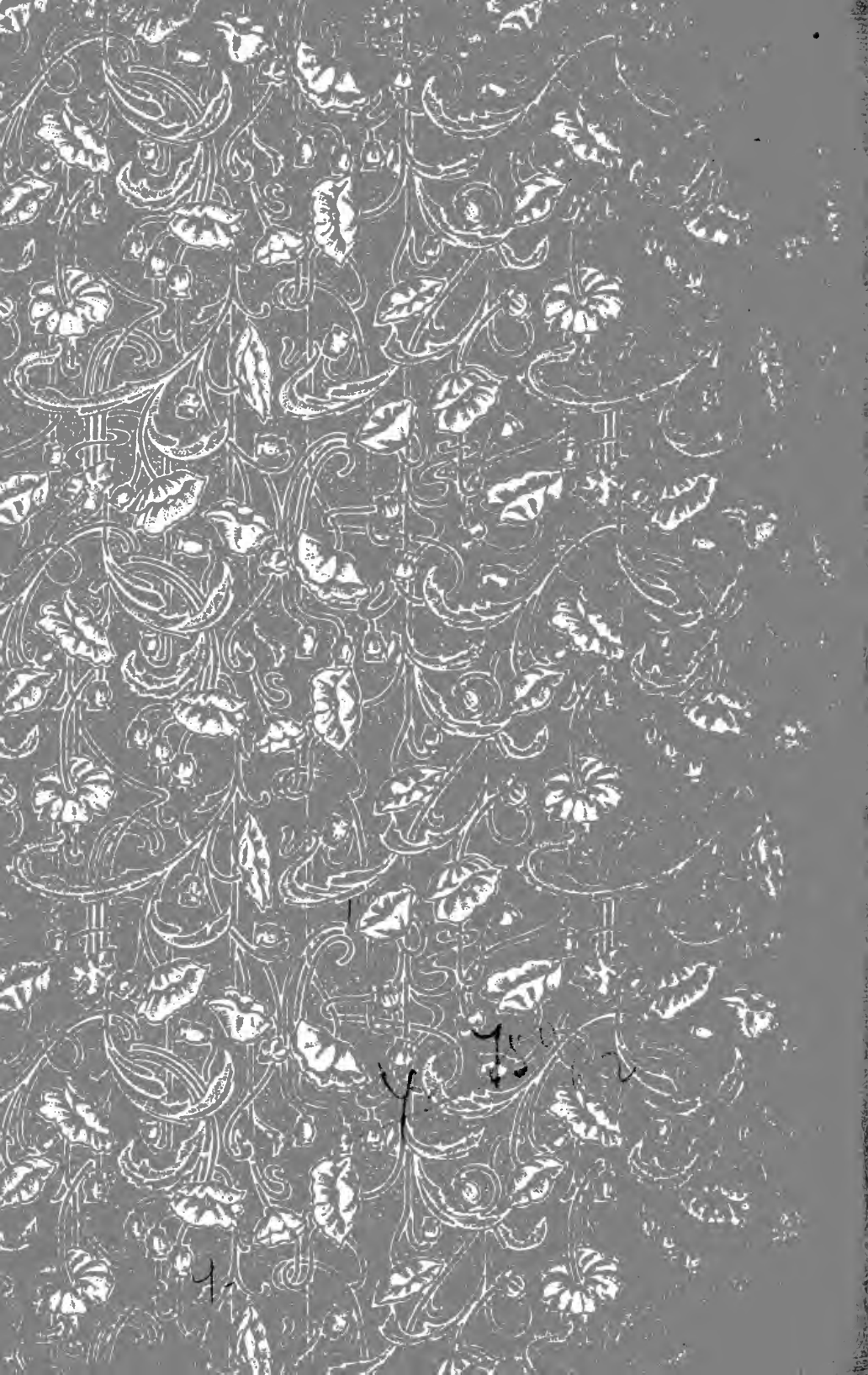
Планъ №3.

Масщабъ 1:25,000

- Руси ■
- Българи ■
- Турци ■

y. R.
H

Y. Y. Y.

Y.

DR
573
K5
1902

Kisov, Stepan Ivanovich
Bŭlgarskoto opŭlchenie
[2. izd.]

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 11 15 07 14 008 5